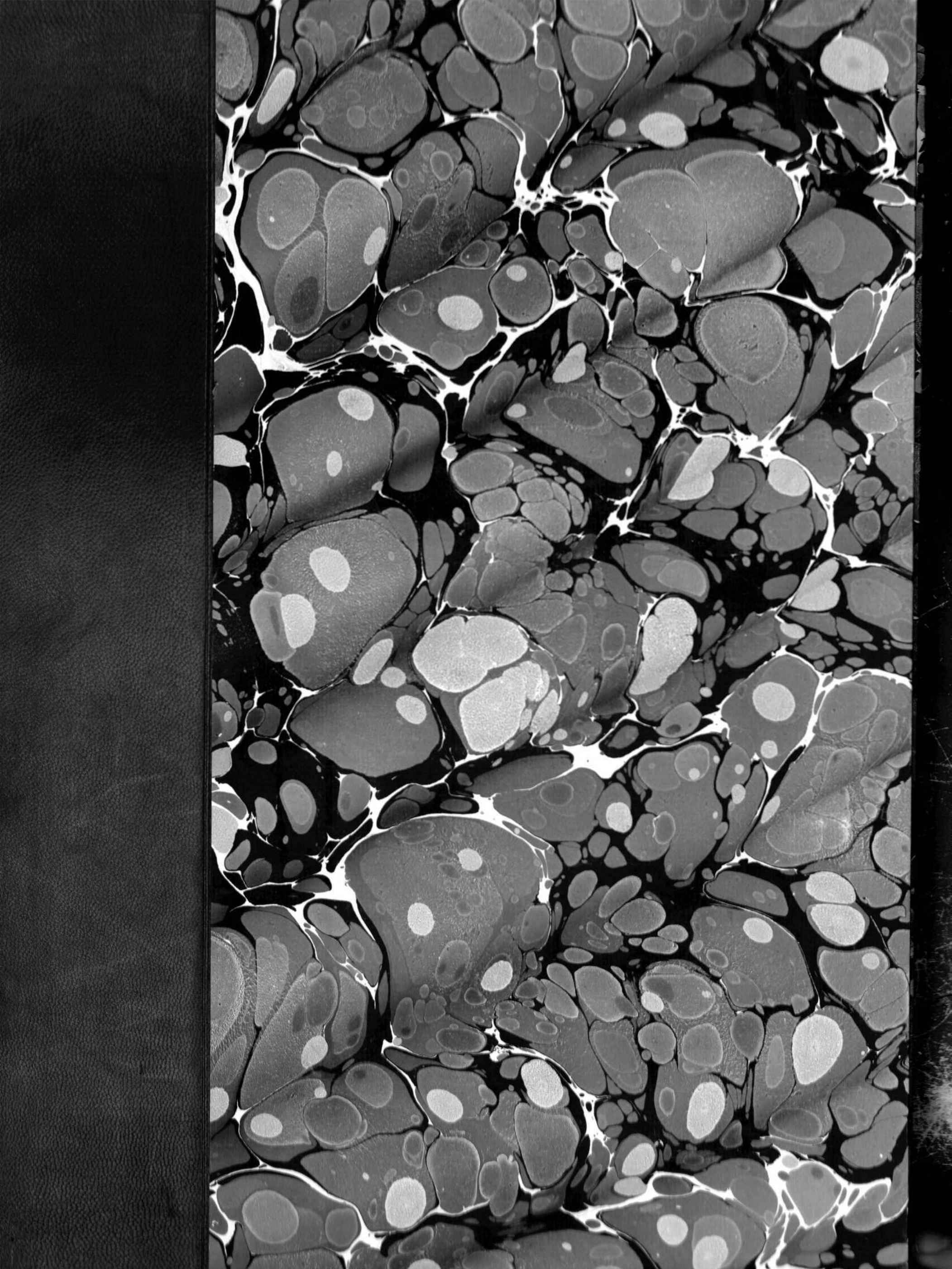

DG
A

+ 173987

C. 1226159

LEGIS ROMANAE WISIGOTHORUM

FRAGMENTA

EX

CODICE PALIMPSESTO

SANCTAE LEGIONENSIS ECCLESIAE

PROTULIT ILLUSTRAVIT

AC SUMPTU PUBLICO EDIDIT

REGIA HISTORIAE ACADEMIA HISPANA

§ MATRITI §

APUD RICARDUM FE, REGIAE ACADEMIAE TYPOGRAPHUM

MDCCCXCVI

R.139850

LEGIS ROMANAE WISIGOTHORUM

FRAGMENTA

LEGIS ROMANAE WISIGOTHORUM
FRAGMENTA
EX
CODICE PALIMPSESTO

SANCTAE LEGIONENSIS ECCLESIAE

PROTULIT ILLUSTRAVIT

AC SUMPTU PUBLICO EDIDIT

REGIA HISTORIAE ACADEMIA HISPANA

⌚ MATRITI ⌚
APUD RICARDUM FE, REGIAE ACADEMIAE TYPOGRAPHUM
MDCCCXCVI

Hanc editionem ut pararent atque absolverent
iussu et auctoritate Regiae Academiae Historiae
adlecti sunt anno MDCCCXCIII
sodales e numero septem:

AURELIANUS FERNANDEZ GUERRA ET ORBE († 7 Septembris, 1894),	
FRANCISCUS A CARDENAS ET ESPEJO,	JOANNES A DEO RADA ET DELGADO,
FIDELIS FITA ET COLOMER,	MARCELLINUS MENENDEZ ET PELAYO,
EMMANUEL DANVILA ET COLLADO,	EDUARDUS AB HINOJOSA ET NAVEROS.

PROOEMIUM

UNC librum editura, quum id unum sibi Regia Historiae Academia pro scopo tribuerit ut magna Legis romanae Visigothorum pars, ex codice Palimpsesto Legionensi eruta, accuratissime describatur atque in profectum studiosorum cedat, nequaquam opus erit ipsius Legis originem, et compositionem minutatim exponere, neque novum apparatus tam iuri quam historiae devinctum instruere, qui textuum varietates prolixè recenseat aut innumeris quaestionibus innodetur. Breviarium Alarici regis adeo notum est apud eos, quibus accuratius ius romanum colitur, post tot egregios a sapientissimis viris, Germanis praecipue et Gallis, exantlatos labores, ut quodvis inauditum vix, ac ne vix quidem, audeamus exserere.

Sed verae notioni et rectae existimationi novi textus Breviarii Alarici, quem in lucem edimus, aliquid, licet breviter, praemittendum est; quamobrem de eius compositione deque studiis super eum initis, quaestionibusque ex ipso derivatis, quantum satis fuerit, disseremus. Quidquid deest novo Breviarii textui lector dignoscere non potest, quin idipsum repetat ab aliis codicibus. An omnia aut aliqua, quae desiderantur, ex voluntate conditorum Legis an vero ex defectu foliorum seu librorum exulant, ille profecto nesciet cui praesto non sit antiquiorum textuum cum posterioribus accurata collatio. Si novo textui vim propriam auctoritatemve assignare volumus inter plurimos diverso tempore scriptos, hi recenseantur in suum quisque genus, seu familiam, oportet.

I

DE COMPOSITIONE ET HISTORIA LEGIS ROMANAE VISIGOTHORUM

Liquet Alaricum, Visigothorum regem, delegationem iurisconsultorum instituisse, cui iussit ex legibus iureque romanis excerpere omnia, quae ad dirimendas lites apta fuissent, et excerpta in singularem librum colligare. Hoc mandato exsequuto sub Goairici comitis ordinatione, et nova compilatione assensu episcoporum et electorum provincialium roborata, exempla novi Codicis directa fuerunt Comitibus et Rectoribus provinciarum a viro spectabili Aniano, Referendario regis subscripto.

Alarici iurisconsulti non immutarunt tenores legum, quas ex antiquis libris educebant, sicut Codicis Justiniani compositores fecerunt postmodum. His enim prensatur textus sive refunditur,

fons obtegitur; illi vero corpora legalia et opera iuridica, unde leges promunt suis propriis nominibus et divisionibus novo libro retinent, omittendo quas obsoletas, iniustas, superfluas aut incommodas rei publicae, quae tunc erat, arbitrabantur. Inde Legem romanam visigothicam composuerunt ex fragmentis Codicis Theodosiani, et Novellarum Imperatorum Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani et Severi; ex Gaii Institutionibus ad epitomem redactis, Pauli Sententiis; Gregoriani et Hermogeniani Codicum fragmentis, atque Papiniani Sententia brevissima. Sed licet delegati regii aliquid ex cunctis fontibus hauserint, plura tamen, imo pleraque reiecerunt. Hoc imprimis apparet ex Codicis Theodosiani collatione cum fragmentis ipsius Codicis Breviario insertis. Codici ab Haenel evulgato, reperiuntur inesse quatuorcentum et sex tituli, Breviario dumtaxat centum et sexaginta duo; id est, ducentis et quadraginta quatuor in hoc omissis. Nec tamen extant plurimae constitutiones, quas proculdubio Codex ipse continebat, latentes aut deperditas simul cum genuinis et integris manuscriptis eiusdem Codicis. Ex Novellis Imperatorum Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani et Severi, prostant in Codice Theodosiano centum et duo tituli: in Breviario solum triginta et unus. Gaii verus textus non est in Breviario, sed quaedam argumenta trium priorum Commentariorum aut librorum, quarto denique prorsus omisso. Fuit liber Sententiarum Pauli ex quo visigothi plurimas acceperunt; attamen omissae multae postea detectae sunt. Ex Codice Gregoriano, remanent in Haenelis editione ¹ triginta praeter unum tituli, quorum non sunt in Breviario nisi tredecim. De Corpore Hermogeniano duos priores titulos, binas leges tantum continentes, Alarici consulti excerpterunt, reiicientes sexdecim saltem titulos ² hucusque cognitos, huius quippe Codicis etiam textus integer latet. Tandem ex Papiniani Responsis, cuius operum magna copia erat, diversis libris collecta et ordinata, brevis et singularis sententia solummodo in Breviarium transiit, si quidem prioribus huius apographis hodie ignotis non supervenit mutilatio, quam Savigny, Hugo et alii eruditi doctores suspicantur. Sed Haenel integrum hoc loco Breviarium iudicat et singularem Papiniani sententiam explicat, supponens eius textum eodem folio quo Hermogenianus Codex incipiebat, ita fuisse contentum ut mox disiungeretur, atque adeo primitus primum Papiniani folium, Hermogeniani ultimum esse.

Huius tamen hypothesis fundamenta Haenel silentio premit. De integritate Breviarii iuxta textus cognitos, fuit olim quaestio. Quidam scriptores, alios legum libros Breviario tribuebant, quidam vero quaedam eorum fragmenta breviter contracta tantum defuisse clamabant. Sed post argumenta ab Haenel explanata de integritate Codicis Alarici, lis obsolevit. E contrario probatum est nonnullas constitutiones et sententias aliquibus codicibus Breviarii pedetentim sequiore tempore ab editoribus vel librariis fuisse interiectas.

Manuscriptorum codicum tria genera novimus. Sunt qui fere in integrum continent tantum omnes libros Codicis Theodosiani Visigothici, Novellas Imperatorum Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani et Severi atque Pauli Sententias: sunt alii qui praeter singulos titulos singulasque constitutiones interpretationes afferunt aut sententias textui adjiciunt seu verba ejus explicant: sunt tandem quibus appendices insunt, plura fragmenta iuridica vel diversae naturae scripta miscentur. Secundo generi Palimpsestus noster obsequitur.

¹ *Codicis Gregoriani fragmenta. Instruxit Gustavus Haenel. Prostat Bonnae, 1837: Codicis Theodosiani editioni adjecta.*
² *Codicis Hermogeniani fragmenta. In editione Codicis Theodosiani ab Haenel instructa. Prostat Bonnae, 1842.*

Iam si quaeratur quo tempore prima codicum familia emerit, illud Haenel sollertissimus eorum indagator atque descriptor non ausus est dimetiri; atqui ne varietates eorundem, sive appendices, deferantur Breviario authentico, ipsa huius natura vetat; quapropter in vetustioribus Breviarii codicibus saeculo VII vel ad finem VI exaratis non reperiuntur. Incerta est Appendicum origo.

De interpretatione visigothica, quae fere omnes leges Breviarii comitatur et claram illi affert lucem, fuit et adhuc est controversia non levis. Gothophredus, Heinecius, Schulting aliique critici mutilam, sermone barbaram et magna iuris ignorantia scatentem iudicaverunt; sed hoc iudicium postea non praevaluit, nec nobis arridet, sicubi interpretationis praecipuus finis erat leges explicare et praesenti Romanorum statui et institutionibus accomodare, ac proinde earum sermonem exponere simplici et adhuc vulgari forma, quae cunctis pervia deceret publicum regimen, ea iuris aequitatisve ratione quam immutata provinciarum facies, usus, consuetudines postulabant. Huius generis sunt interpretationes quibus textus legum corriguntur, aut diversis verbis vel commemoratione similium legum explanantur. Propterea inutilis qua de agimus interpretatio dici nequit. Eiusdem etiam stylum defendit clarissimus Haenel, nam licet sermo non sit aureae aetatis, a latinitate Barbarorum proculdubio differt, quia et purus et elegans nonnullis locis exhibetur. Ignorantem interpretum Haenel etiam excusat, errorum magnam partem tribuens, non ipsis interpretibus sed librariis, qui libros primaevos deturparunt, ac demum ratus interpretem correcte scripsisse, si accomodandae fuissent leges novo societatis civilis statui et moribus.

Quae quum ita sint, gravissima nuper exarsit quaestio de origine et significatione interpretationum Breviarii. Eas Alarici prudentibus non solum antiqui scriptores, propemodum cuncti, verum etiam recentiores Savigny, Haenel, Raynouard, Betmann, Hollovveg, Dahn, aliique claro ingenio praestantes concedere videntur. Sed Germani iurisconsulti Dernburg et Rudolf ex Gaii libro collectas ibidem interpretationes aliunde provenisse rati sunt. Mox Fitting, hypothesim hanc amplificans, eamque toti Breviario applicans, docuit Alarici delegatos nihil fecisse aliud, nisi recoquere antiquiores romanarum legum interpretationes iis adiectis modificationibus et interpolationibus, quae iuri administrativo et institutionibus iudicialibus pertinerent. Hanc opinionem denique exposuit doctus professor Lecrivain¹ allegans in eius fulcimen argumenta plurima, tam ingenii vi quam eruditionis copia pollentia, praeter ea quae Fitting opitulatus ei comparaverat. Nunc autem ea mittimus, quia non nostrum est, dum subest iudici, tantam componere litem.

Interpretatio in Palimpsesto ab ea non differt quae in editionibus Breviarii frequentatur, paucis exceptis et levis momenti locis, ut postea videbitur.

Idem accidit in Gaii textu qui, quocumque tempore scriberetur, verus non est Institutionum antiqui romani iurisconsulti, sed earum duntaxat breve compendium; omittit enim quae iuri publico, historiae et antiquitatibus iurique privato attinebant. Est igitur ea, qua de agimus, interpretatio iuris a Gaio expositi, sed necessitatibus novi temporis accomodata, et a libro IV *De iudiciis* refugiens. Quod si verum Gaii textum hodie cognitum perspexerimus, ecquis ex eo gliscentes in Breviarium interpretationes aut summatim contrahi neget aut sensu immutari?

¹ *Annales du Midi*, t. 2. Avril, 1889.

Sententiarum Pauli textus verus quonam abierit controvertitur; nostra quidem sententia, latet aut deperditus est. Ab eius vulgata editione non raro discrepat Breviarium, ut suo loco patebit.

II

DE CODICIBUS ET EDITIONIBUS BREVIARII

Exordio immortalis operis, cui titulus praefigitur *Lex romana visigothorum*, clarissimus Haenel distinguit in Breviarii codicibus classes quinque: 1.^a Quae verum et integrum Breviarium continent, quatenus Alarici prudentes scripserunt. 2.^a Quae constitutiones, sententias, rubricas, subscriptiones aut verba omittunt. 3.^a Quae simul farraginem ubilibet immissam comprehendunt. 4.^a Quae Epitomen seu Compendium Breviarii tantum offerunt. 5.^a Quae exiguum Breviarii partem seu fragmentum exhibent. Primae classis duo sunt genera: ad primum pertinent ii codices qui, praeter Breviarium, nihil aliud continent: ad secundum qui aucti sunt compluribus iuris romani anteiustiniani reliquiis.

Primo generi prioris classis codex Palimpsesto transcriptus origine sua pertinebat, et ideo Palimpsestus ipse. Hoc opinamur quoniam praeter Breviarii textum, non est in eo de antiquo iure romano vestigium ullum. Fragmenta quae dolemus amissa non ex defectu transcripti codicis, sed posteriore foliorum evulsione deficiunt.

Absunt etiam in Palimpsesto, alias ob rationes, aliquot leges atque fragmenta seu verba legum: textus tamen collati cum antiquioribus primae classis Breviarii codicibus, reperti sunt quatenus hoc fieri poterat, congruere omnino, si tamen menda excipimus quae evidenter ex librarii incuria aut ignoratione proveniunt.

Ideoque, si textus noster cum illis vetustissimis codicibus congruit, absentia fragmentorum non impedit quominus haec in idem recidant genus.

Inter secundae classis codices Palimpsestum non ponimus, quia, licet in eo quaedam constitutiones aut aliqua earum verba vel sententiae desint, eadem resecantur in antiquioribus Breviarii textibus, praecipue in illis, qui per eorum compositionem scripturam et alia signa proximiores Alarici aetati fuere. Itaque quum huius regis opus multas additiones temporis decursu receperit¹, antiquiores et genuiniores codices iudicamus qui nullas adiectiones continent. Iurisconsulti Alarici multa ex libris ad compositionem Breviarii adducta reiecerunt, sed postea modo in pristini textus apographis ad usum scholarum traditis, modo in illis qui ad curiae practicam a librariis scribebantur, additae et interpositae fuerunt nonnullae ipsarum legum vel sententiarum, quas compositores Codicis praeterierant quaeque adhuc in earum fontibus remanebant. Hoc factum fuit quidem contra Monitorii Alarici praeceptum, qui omnes leges romanas Breviario non contentas abrogaverat et gravi poena commonendo mulctaverat eos qui aliam legem sive iuris formulam in foro postularent et iudices qui eas reciperent. Sed

¹ Codices VIIⁱ et VIIIⁱ saeculorum solum Breviarium, plus minusve integrum continent. Codices posterioribus saeculis scripti Breviario adiiciunt alia fragmenta iuris anteiustiniani, aliaque scripta ipsi Breviario aliena, sicut legem Salicam, leges Burgundionum et Ribuariorum, Iustiniani Institutiones, Capitularia Francorum regum, S. Isidori scripta diversa, praecipue librum V *De legibus*, Canones conciliorum, Series Regum Francorum, Glossarium trium linguarum hebraicae, graecae et latinae, tractatum *De re medica* et alia antiqua documenta. Ex his aliisve scriptis nullum vestigium nostro Palimpsesto remanet, et ideo praesumere licet in lacunis ejus, nihil aliud inesse, nisi Breviarii fragmenta.

nullus effectus eam prohibitionem consequeretur ubi tot additiones Breviario adjectae fuere, quo tempore nullam auctoritatem Alarici Monitorium retinebat et dominatio visigothorum consenuerat.

Ecce nunc perbreuem notitiam Breviarii Codicum et editionum, quibus nostri studium Palimpsesti fulciri debet.

EX SAECULO VII

1. Codex Monascensis in Monachii publica Bibliotheca custoditus.
2. Codex Phillipsii sive Middlchillenensis, n. 1761, olim claromontanus, aetate, verborum coherentia, et aliis circumstantiis Monascensi consonans.
3. Codex S. Germani, n. 1278, nationali Bibliothecae Parisiensi addictus.

EX SAECULO VIII

4. Codex nationalis eiusdem Bibliothecae, n. 4403, in Gallia meridionali scriptus. Sunt tamen qui eum abiudicant a saeculo VIII ac IX tribuunt.

EX SAECULO IX

5. Codices eiusdem Bibliothecae, n. 4404, 4405, 4406, 4408, 4411, 4412, 4415, et Supplementa latina 65 et 779 in codice 4406 contenta.
6. Codex Ecclesiae cathedralis Eporediensis (*Ivrea*) in Gallia Cisalpina, a Peyronio viro praeclaro, anno 1843, detectus.
7. Codex Vaticanus Ottobonianus, n. 2225.
8. Codex Montispezzulanus in Bibliotheca Academiae medicae Montispezzulanae servatus, H. 87.
9. Codex Rosambinus, n. 99 ex quo pars avulsa fuit et codici Parisiensi 4406 adjecta.
10. Codex Bibliothecae Berolinensis, MSS. Lat., Fol. n. 270.
11. Codex Mediolanensis in Bibliotheca Ambrosiana servatus, C. 276.
12. Codex Killeri, ita vocatus ex nomine ipsius possessoris viri perillustris: olim Claromontanus, n. 617.
13. Codex Bibliothecae publicae Bernensis, n. 263.

EX SAECULO X

14. Codex bibliothecae Ducis Coburgo-Gothani, n. 48, olim S.^{ci} Martini ecclesiae Maguntinensis.
15. Codices Vaticani Reginae Sueciae, n. 1128, 1023 et 1048.
16. Codex Bibliothecae municipalis Lugdunensis, n. 303.
17. Codex Bibliothecae publicae Aurelianensis, n. 207.
18. Codex Wallersteinensis in Bibliotheca Principis de Ottingen.
19. Codex Montispezzulanus II, n. 136 in ipsa Academia medica supra dicta servatus.
20. Codex Lugduno-Batavus in bibliotheca Universitatis, codicum MSS. n. 47.
21. Codex Bibliothecae Caroli Savigny.
22. Codex regiae Bibliothecae Berolini, n. MSS. latinorum 150.

EX SAECULO XII

23. Codex Seldeni, ex nomine angli scriptoris Selden saeculo XVIII florentis in Bodleiana sive Seldeiana bibliotheca servatus.

24. Codex Ambrosianus: in Bibliotheca Ambrosiana Mediolanensi C. n. 29.

EX SAECULO XVI

25. Codex Bibliothecae publicae Basileensis C. III, charta scriptus sed ex vetustioribus textibus Breviarii compositus.

Sub his viginti quinque numeris, triginta quatuor Breviarii codices, in extenso continentur scripti. Sed opus est etiam enumerare Epitomas iisdem saeculis exaratas, quae adhuc remanent. Huiusmodi sunt: 1.º Epitome Aegidii, sic vocata quia a Petro Aegidio fuit saeculo XVI edita, quamvis saeculo VIII fuerat scripta. 2.º Epitome in Parisiensis Bibliothecae codice 215, Suppl. lat. contenta. 3.º Epitome Guelpherbytana, in bibliotheca Ducis Weissemburger custodita et supra enumerata. 4.º Epitome in Lugdunensi bibliotheca municipali, codice n. 303, desuper etiam recensito, inserta etsi mutila ex priore parte Codicis Theodosiani et aliis fragmentis. 5.º Epitome Seldeni supra nominati saeculo XII scripta. 6.º Epitome Monachi, cujus nomine dignoscitur, saeculo X in Gallia scripta et in Parisiensi Bibliotheca sub n. 4419 custodita. 7.º Sunt denique tres codices Epitomae quos Cancianus edidit, nempe: (a) Codex tabularii metropolitanae ecclesiae Utinensis, saeculo IX scriptum¹; (b) Codex Monasterii S. Galli super S. Hilarii Expositionem Psalmorum saeculo IX rescriptum; (c) Codex monasterii B. Virg. Mariae ad Kavariam Pfefiers, hodie monasterio S. Galli translatus.

De Epitome Aegidii quindecim codices supersunt a saeculo IX usque ad XI scripti. Ceterae Epitomae ex IX saeculo etiam procedunt, praeter Guelpherbytanae quamdam partem saeculo VIII scriptam, et Codicem 215 Suppl. lat. cujus scriptura saeculo XI tribuitur. Epitomae Monachi tria sunt exempla: duo in Parisiensi Bibliotheca sub numeris 4419 et 4403, et unum in *Meermani* bibliotheca n. 565.

Breviarii et ejusdem Epitomarum quinque editiones extant. Priorem Epitomen Aegidianam, anno 1517 Lovaini aut Antuerpiae (quia de hoc disputatur) ipse Petrus Aegidius edidit sub hoc titulo: *Summae sive argumenta legum diversorum Imperatorum, ex Corpore Divi Theodosii, Novellis Divi Valentiniani Augusti, Martiani, Maioriani, Severi, praeterea Caeii, et Iulii Pauli Sententiis, nunc primum diligentissime excussa, Caesaris iuris studiosis utilitatem allatura non mediocrem, ex vetustissimo archetypo cum gratia et privilegio a Caesare magno augusto Hispaniarum Rege*. Breviarium integrum, licet per summa capita contractum, huic libro inest.

¹ Post Canciani mortem Codex Utinensis perditus ferebatur; sed inventum, Walter de novo edidit eoque suum auxit *Corpus juris Germanici antiqui*, Berolini, 1824. In hac Breviarii Epitome, compendium eius Interpretationis tantum continetur, sed non sine verborum mutatione, et aliquando legum. De tempore et loco quibus scripta et evulgata lex Utinensis fuit docti certant. Haenel, Stobbe, Pertile et alii scriptores Saeculo VIII hanc sententiam recenter propugnavit doctus Professor Schupfers contra iuris italici historiographum Pertile quibusdam Memoriis in *Atti della Accademia dei Lincei* (anno 1881-83, Romae) evulgatis. Quoad locum ubi lex romana Utinensis scripta fuit et viguit sunt auctores qui eam in Rethia ponunt, sunt etiam qui in Italia et per Italiae partem promulgatam et scriptam credunt. Nobis autem opus non est de his quaestionibus iudicium ferre: sufficit notum facere quod aliud non est lex ista nisi compendium Interpretationis Breviarii ad usum temporis et loci, crebro locutione et raro mutatione sensus accommodata. Tres sunt codices qui eam continent Codex S. Galli, de quo supra diximus, Codex Utinensis et Codex Monasterii S. Mariae.

Post Aegidium, Almaricus Bouchardus, non integrum Breviarium, sed libros Gaii et Pauli, Parisiis 1525, tantum divulgavit sub hoc titulo: *Pauli Sententiarum cum titulorum omnium indice, in easdemque praefatione recens opus: quod ubi introspexeris, lector vigilantissime, haud te poenitebit quantum fructus in eo decerpseris: summa cum diligentia in lucem foelici omine prodit. An. M. D. XXV.* Bouchardus solum hanc Breviarii partem edidit, reliquarum partium haud ignarus, quoniam in epistola ad Antonium Pratensem, operi suo praevia, dicit: «Dum antiquas officinas explorabam (vidi) Imperatoris leges non mutilas, aut summatim truncatas, quales vulgo circumferuntur, sed integerrimas, cum Novellis Imperatorum Valentiniani, Maioriani et Severi, Codicibus Gregoriano et Hermogeniano, atque Pauli Sententiis et Gaii Institutionibus». Recte igitur, ex his et aliis verbis quae Praefationis in exordio seruntur, sagaci disquisitione colligit Haenel non solum Bouchardo Breviarii Alarici codicem descriptum fuisse, verum integrum etiam ad editionem paratum. Unde Bouchardus textum sumpserit si quaeramus, id ex similitudine et quasi identitate errorum et formularum praestat facillime codex qui in nationali Bibliotheca Parisiensi, n. 4405 signatur, vel potius, qui in eadem Bibliotheca Suppl. lat., numeris 398 et 399, usuveniunt.

Bouchardi consilium Io. Sichardus explevit, qui anno 1528, Basilae, Breviarium praelo supposuit hoc titulo: *Codicis Theodosiani libri XVI, quibus sunt ipsorum Principum auctoritate, adiectae Novellae Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani, Severi; Gaii Institutionum libri duo; Jul. Pauli Sententiarum libri V; Gregoriani Codicis libri V; Hermogeniani lib. I; Papiniani tit. I. His nos adiecimus ex vetustissimis bibliothecis eo quod ad ius pertinerent et alterius etiam responsa passim in Pandectis legeretur: L. Volusi Metiani liber de Asse: Jul. Frontini lib. de controversia limitum, cum Aggenii Urbici commentariis.* Haec fuit prior et usque ad aetatem nostram, una et correctior Breviarii editio, qua solum textus eius continetur; quia licet interdum singulae ipsius fuerint editae partes, vel solum Codicem Theodosianum Breviario insertum ¹ vel Breviarium integrum multis reliquiis iuris antejustiniani, ab eo primitus reiectis, additum ² vel solum textum Theodosianum sine commentariis et ipsis additionibus editores evulgarunt ³.

Talis erat Alariciani Codicis status quum vir doctissimus, scientia historiaeque iuris erudi-

¹ Tilius anno 1550, Parisiis, Codicem Theodosianum edidit, iuxta Breviarium, sed interpretatione omissa et sub hoc titulo: *E libris Constitutionum Theodosii. A libris priores octo longe meliores quam adhuc circumferebantur, sed ab Alarico rege Gothorum disjuncti, ut vix decima pars in his hodie appareat eorum quae in Theodosiano Codice continebantur. Posteriores vero integri nunc primum post M. annos in lucem revocati a F. Tilio Engolism... Parisiis. Apud Carolum Guillard, M. D. L.* Rarum exemplum libri huius in bibliotheca provinciali Cordubensi custoditur.

² Hoc fecit Cuiacius in editionibus suis sub hoc titulo: *Codicis Theodosiani libri XVI, quam emendatissimi adiectis quas certis locis fecerat Aniani interpretationibus. Ex his libris nunc primum integri prodeunt VI, VII, VIII, XVI. Ceteri aucti sunt innumeris constitutionibus Novellarum Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani, Severi Libri V cum Aniani interpretationibus. Ex his etiam Novellis multae tenebrae auferuntur. Tituli ex Corpore Gregoriani et Hermogeniani, et multo plures, quam prioribus editionibus haberentur. Ex Gaii Institutionibus liber. Iulii Pauli Sententiarum Receptorum ad filium libri V, cum Aniani interpretationibus et auctiores et castiores quam antea fuerant. Papiniani liber responsorum qui etiam nondum fuerat editus. Item Notae juris a Magnone collectae. Haec omnia curante Iacobo Cujacio, Lugduni, 1566.* De hoc libro aliae editiones apparuerunt, etsi non semper cum priore omnino congruentes, anno 1586 Parisiis, eodem anno Aureliae Allobrogum, 1593 Lugduni, 1607 Parisiis. Omnia quae Cuiacius textui Sichardi adiecit, Breviario alienae erant, praeter pauca et brevissima fragmenta. Et quoniam fontes unde hauserat raro aperit, difficile est disquirere quid ex vero et genuino Breviarii textu, et quid aliunde provenierit.

³ Cum commentariis et notis criticis, celeberrimus et iuris peritissimus Iacobus Gothofredus Codicem Theodosianum edidit omnibus eiusdem legibus eoque cognitis locupletem et recensione visigothica. Editio haec, quinque magna volumina occupans, prodixit in lucem Lugduni 1665. Eundem textum cum emendationibus et nonnullis in Gothofredum animadversionibus, Ritterus de novo edidit, Lipsiae 1740, postea vero Mantuae et Venetiis. Commentariis Gothofredi et interpretationibus visigothicis omissis, Beckius, in *Corpore iuris antejustiniani*, textum Codicis auxit, perpolivit et anno 1815 Berolini evulgavit. Peyronus denique, ipsum Beckii textum cum correctionibus et additionibus, anno 1824 de novo edidit.

tissimus, postquam in lucem edidit verum textum Codicis Theodosiani hactenus cognitum, notis criticis abunde refertum, aliisque de iure tractatibus operam navavit egregiam, tandem, consilio Savigny, opus difficile aggreditur, novam editionem Breviarii cum textibus quotquot aderant ipsius manuscriptis collatam. Ob hunc assequendum finem multas Europae regiones perambulavit, diu et accurate scrutatus publicas ac privatas bibliothecas, quibus aut codices Legis romanae visigothicae aut eorum fragmenta seu partes inveniebantur. Ita nactus est ex codicibus, qui verum ac purum Breviarium continent, exempla decem: ex codicibus quibus vero Breviario reliquiae iuris anteiustiniani iunguntur, exempla undecim: Praeterea vidit Haenel viginti tria exempla quibus legum inscriptiones, subscriptiones aut verba multa deerant; quinque quae tantum locorum Breviarii farraginem continebant; viginti quatuor quae Breviarii Epitomen tantum afferunt, et novem quae solum Breviarii exiguum partem continebant. De hisce omnibus codicibus Haenel accuratam notitiam dedit, quia eorum plures per se inspexit, ceterosque per alienam inquisitionem cognovit. Beneficio huius laboris novem et septuaginta codices hactenus praeferuntur quibus Breviarium vel eius compendium aut diversa fragmenta servantur.

Omnibus his textibus attente recensitis et collatis, Haenel opus suum struxit, praesertim sequutus codices, quos Sichardus, Bouchardus et Tilius evulgavere. Titulos et leges paucis tantum codicibus insertos non omisit, eorum originem indicans. Omnia, quae a librariis evidenter omissa, novata aut corrupta erant, accurate indicavit. De unaquaque constitutione vel lege diligenter inquisivit quibusnam codicibus integra erat, quibus mutila et quibus superfluens. Omnes interpretationes notavit quae sensum mutabant, auxerant aut falso exposuerant. Scripturae diversitates et grammaticales errores codicum recte omisit et orthographiam verborum compendia atque interpungendi signa, ad nostri temporis modum scribendi revocavit, praetereaquam in Epitome S. Galli cuius scripturam, ut in codice est retinuit.

Coram Breviario integro Epitomen eius Haenel apposuit: primum textum Aegidii, a vitiis purgatum, qui admodum cum plerisque codicibus cohaerebat: postea Parisiis Suppl. lat. 215, textum *Scintilla* nuncupatum: Guelpherbytanam Epitomen, quam orthographiam singularem, scripturae compendia et alia non communia signa retinuit: Epitomen Lugdunensem: Epitomen Monachi, cum eius singulari prologo quem auctor compendii scripsit: Seldeni Epitomen qua Gaius et Paulus tantum comprehenduntur: Epitomen denique S. Galli qua fideliter retinentur et transcribuntur scripturae compendia, orthographia et interpunctiones ex ipso codice desumptae.

III

DE INVENTIONE PALIMPSESTI ET DE STATU BREVIARII INDE ERUTI

Postquam de Breviarii compositione et ejus codicibus summatim egimus, ut facilius quae de Palimpsesto dicenda sunt intelligantur, ejus inventionis historiam narrare debemus et statum nostri Breviarii delitescantis exponere.

Anno 1887, quo tempore literariam missionem Caesaræ Academiae Vindobonensis socius eius praeclarus Rodolfus Beer, palaeographus peritissimus, diligenter in Hispania explebat, publicas et privatas bibliothecas scrutabatur; et cum in nostra Legionis civitate sisteret, archivum Capituli Cathedralis perlustravit antiquum aequae ac nobile. Inter membrana et vetus-

tissimas chartas illic custoditas, codicem membranaceum invenit sub titulo *Eusebii historia*, cuius in membranis plurima erasae scripturae vestigia deprehendit. Manebat itaque sub Eusebii textu alter, quasi emortuus, atque in vitam substantiis chemicis revocandus quem doctus et diligens Beer ita illico patefecit ut duplicem esse traderet, hinc divina utriusque Testamenti scriptura, inde vero legali Romano-visigothica conflatum. Dimidium facti qui coepit habuerat; videbat porro tam sibi quam Capitulo cathedralis ecclesiae parum hac detectione prodesse nec progredi ultra posse, nisi primaevum textum recuperarent, qui erat labor non minus difficilis quam dispendiosus et ipsius Capituli prorsus excedens vires. Quare, sapiens inventor detectionem suam Regiae nostrae Academiae denuntiavit, ut de ea certior operi parando ac perficiendo suppetias ferret.

Academia vero, quae nihil ad historiae Hispanae monumenta servanda atque illustranda intentatum relinquit, decrevit adducere ad se Palimpsestum ipsum, ex deleta huius scriptura reficere textum legalem eumque studio eruditorum traditum in lucem edere. A Capitulo cathedrali, codicem rescriptum in commodato, pactis securitatis conditionibus, ad breve tempus obtinuit. Primum opus erat revocare ad vitam et accurate promere Breviarii textum deperditum, iacentemque sub alio, quin tamen is deperiret. Palaeographus peritissimus D. Jesus Muñoz, litteris hodie infauste raptus, idipsum studiose ac diligenter perficiendum curavit ¹.

Sunt in hoc codice viginti praeter unum fragmenta Breviarii Alariciani; quae quidem foliis tercentum viginti tribus continentur; fragmenta vero quae desunt, nonaginta tribus foliis exarata proculdubio fuere. Nec tamen id in nostro accidit quod in aliis rescriptis codicibus, quibus una parte avulsa, altera suo loco manebat. Monachus enim, sive librarius, cui Eusebii historiam transcribendi cura demandata est, membranis carens aut volens sibi in sumtu temperare, folia, ex codice sacrorum Bibliorum primum avulsit postea ex Breviario Alariciano, et in eis antiquam scripturam oblitterans vel radens, inordinate, quod sibi mandatum erat exegit. Forsitan mutili jam existebant illi vetusti codices, quorum membranas rescripsit; nec remanebant ex biblico nisi folia pauca, neque ex Breviario textus integer. Librarius igitur folia indiscriminatim quae ad manus habebat deprehendit, ac desuper Eusebii Historiam rescripsit. Ideoque pristina scriptura, quam refecimus, adeo truncata et inordinata apparuit, ut non parvi laboris fuerit, habita lacunarum ratione, fragmenta suo quaeque loco reponere.

Desideramus itaque in Palimpsesto: Commonitorium, quo rex Alaricus auctoritatem suo Codici contulerat: tres priores libros Codicis Theodosiani: alia parva fragmenta in posterioribus libris ipsius Codicis: Gaii Institutionum, Paulique Sententiarum et Novellarum Imperatorum diversa fragmenta, et omnia quae de Codicibus Gregoriano et Hermogeniano Papinianique scriptis continet Breviarium. Haec omnia fortasse aderant in Codice nostris membranis transcripto; sed affirmari nequit ut iam praetulimus, an tempore rescriptionis Codex Legionensis in integrum remansisset, an vero non. Neque sciri potest si Commonitorium Alarici ipsi Codici inesset, cum subsistant plurimae Breviarii antiqui descriptiones ², quae illud omit-

¹ Consilio videlicet et auctoritate Commissionis ad hanc parandam editionem ab Academia constitutae. Huic dedere nomen praeter nos, qui subscribimus, D. Aurelianus Fernandez Guerra, D. Joannes Rada et Delgado, D. Emmanuel Danvila, D. Marcelinus Menendez Pelayo et D. Eduardus Hinojosa; qui omnes, ne quid de nobis dicamus, mandatum Academiae distributa sibi portione gnaviter adimpleverunt.

² Alarici Commonitorium non invenitur nisi in viginti quinque Codicibus supra dinumeratis; plures igitur eo carent. Neque accuratissimus Sichardus illud sua editione recensuit, ex quo inferri potest abfuisse idipsum in quatuor Codicibus ex quibus textum editum composuit.

tunt; nam in codicibus apud Galliam scriptis sive dominationi visigothorum mancipatam, sive sub potestate Francorum regum positam, levis momenti erat *Auctoritas* vel *Monitorium* Alarici. Quia licet illi reges ius romanum subditis suis romanis retinuerant, hoc non propter reverentiam Principum, qui illud promulgaverant, fuit decretum, sed ad expediendam dominationem in populos noviter subiectos. Dubium nobis non est quoad omissionem trium priorum librorum Codicis Theodosiani in Palimpsesto, quia in codicibus fere omnibus inveniuntur. Etsi nonnullis principium huius Codicis deest, illi sunt ex quibus integri foliorum quaterniones avulsi erant, et cum ipsis, priorum librorum pars abiit ¹.

Fragmenta quibus caret Palimpsestus alia trium generum sunt: 1.º Quae per foliorum defectum absunt et non pauca notantur: 2.º Quae per textuum absentiam vetustissimo codici in Palimpsestum translato defuerant, tunc enim Breviario adiecta non erant, ideoque a librario nostro minime adscribi poterant: 3.º Quae aliam causam non agnoscunt, nisi ipsius scriptoris errorem aut incuriam.

Primi generis lacunae in Palimpsesto quinque et viginti sunt; fragmentorum autem existentium viginti quatuor est numerus. Maxima omnium lacuna prima est in ordine, qua, ut diximus, tres priores libri Theodosiani continebantur: decimaseptima, compaginem septem foliorum amplexa, quibus inerant posterior pars tituli secundi et sequentes tituli Novellarum Valentiniani usque ad principium decimi: et vigesima quinta quae viginti tres foliorum defectum promit quibus continebantur finis tituli 5, tituli 6 ad 13 libri IV atque integer liber V Sententiarum Pauli, fragmenta Codicum Gregoriani et Hermogeniani, Papinianique Responsum. Praeter has magnas lacunas, dinumerantur in Palimpsesto una trium foliorum, sex duorum, ac demum octo ex foliis totidem resilientes. Desunt ergo in totum tria et nonaginta folia.

Quid nobis has ut lacunas compleremus, facere opus erat? Dubitavimus an necesse esset eas omnino supplere cum Breviarii textu edito, an sufficeret eas indicare, aperiendo quid ipsae celant. Quum Academiae scopus non sit novam hispanicam Breviarii editionem evulgare, quoniam officii sui non est reproducere opera multoties excussa et universaliter cognita, sed hispanicas res illustrare novellis documentis et peregrinis notitiis, operae pretium fore non credimus fragmentis noviter inventis addere textus qui diversis editionibus extant et a nostro Palimpsesto disiecti exulant. Verumtamen lacunarum simplex notatio, in principio aut in fine cuiuscumque legis, intellectum eius solet premere, quum non habeat lector coram se deficientem textum, quod crebro accidit. Itaque inter has solutiones extremas, media incedemus via. Mutilas leges integramus et quas omnino abesse videmus, indicamus tantum numeris et rubricis titulorum, quibus secundum Haenelis textum inveniuntur.

Si novam et expletam Breviarii editionem evulgare conaremur, nobis non sufficerent Haenelis eruditissimi studia, quia opus esset codices quos ipse vidit aut descripsit noviter perscrutari et cum Palimpsesto accuratius conferre, exteras bibliothecas funditus explorare, investigationem denique magna ex parte iterare, cui Haenel viginti annos laborum et peregrinationum impendit. Cum nobis id non liceat, satis erit si, ratione Breviarii habita, novum eius textum seu maiorem ipsius partem propatulo demus et conferamus cum eo cui, sapienter exposito, detulit Haenel omnium laborum eius maturum fructum. Et quoniam ille patienter nota-

¹ In Codice Lugdunensi n.º 303, deest prior pars Cod. Theod. usque ad tit. 1.^m, lib. III. In Codice Philippii liber I ipsius Codicis abest, usque ad c. 2, tit. II, et sic de ceteris in hoc vel in aliis Breviarii locis.

vit praecipuas varietates quae inter textus excussos et codices inveniuntur, et lectionem prae-tulit quam genuiniorem aut correctiorem credidit, ita fiet ut nostra collatio, etiamsi non adim-pleat omnia eruditorum vota, non parvae tamen utilitatis erit ad criticum studium Legis Romanae Visigothorum.

Exemplum Haenelis sequentes, aliquid etiam nostro textui addimus quod in vetustis Bre-viarii Codicibus et ejus editionibus non nisi raro invenitur. In illis, ut in Palimpsesto, libri et tituli frequenter numerantur, non autem leges aut sententiae, quae unoquoque titulo conti-nentur ¹.

Haenel vero quo Breviarii usum expediret, non solum legibus et sententiis numeros appo-suit, sed etiam divisit paragraphis numeratis Imperatorum Novellas, quae praecepta diversa comprehendunt. Nos autem hoc idem facimus.

Textus Palimpsesti cum Haeneliano collatus, alias omisiones profert, quae non ex avulsione foliorum procedunt, sed ex aevo quo prior transcriptus fuerat. Nam, ut supra innuimus, post dominationem Visigothorum in Gallia, et si Breviarium in vigore apud Romanos remansit, Commonitorium tamen Alarici, quo sub gravibus poenis de foro et scholis omnes leges Bre-viario alienae reiectae sunt, auctoritatem et effectum ultra non habuit. Hoc necesse est con-cludere ex varietatibus, in exclusione vel inclusione legum, quas Breviarii manuscripta illius aetatis exhibent. Non credimus, sicut quidam moderni germanici scriptores, fuisse a Carlo-magno Codicem Alarici reffectum, sed ex eo quidem tempore multis legibus quas consulti vi-sigothici suppresserant auctum. His vero interpolationibus et additionibus ansam praebere debuit consuetudo, quam docti quidam scribunt statutam fuisse (si certa est) non admittendi in iudicio litigatores, qui suis in actionibus, non proferrent textum legum, cuius applicationem postulabant ². Si huiusmodi usus invaluit, consentaneum erat ut multiplicibus Breviarii apo-graphis, quibus modo ad utilitatem litigantium, modo ad locupletandum textum, quo scholae utebantur, aliae leges insererentur; immo etiam nonnullae Imperatorum constitutiones Pauli-que sententiae, quas visigothi reiecerant, a librariis interpolatae esse potuerunt. Itaque multi sunt codices, quibus non solum constitutiones et sententiae additae sunt, sed etiam Novellae Imperatorum quorum nomina pristino Breviario non ferebantur, quaedam etiam leges bar-barorum, aliaeque scripta historica nedum iuridica, a lege Romana Visigothorum prorsus aliena ³.

¹ Haenel affirmat adesse nonnullis Breviarii veteribus apographis quodammodo legum numeros; quod ut probet, citat codicem Parisiensis Suppl. lat. 215, saeculo X aut principio XI scriptum, Epitomen Guelpher-bytanam VIII aut IX saeculi, et Codicem Lugdunensem postremis lustris saeculi octavi aut prioribus noni scriptum.

² Infirum credimus huius opinionis fundamentum. Gaudenzi peritissimus auctor, fuit primus qui eam in-vexit, id ratus quod in medio aevo crebro iudices textum legum non possidebant, utpote quia earum exhibitio ad litigatores pertinebat quoties applicationem postularent. Hanc ille peregrinam notitiam fulcire conatur quoniam nimis sumptuosa manuscripta fuere; quare, aequum videbatur onus acquisitionis eorum, non in iu-dices, sed in litigatores delabi. Sed hoc argumentum admitti posset dummodo facto exhibitionis Codicis pro-bato eiusdem exhibitionis causa quaereretur, non vero quum sit ipsius facti comprobatio quae desideratur. Eam etiam invenire censet Gaudenzi in lege Recesvinti alio loco recensita (9, tit. I, lib. II, For. iud.) qua punitur litigator qui iudici pro quocumque negotio, alium legum librum obtulerit, praeter ipsum Forum, ab illo rege correctum et noviter evulgatum. Sed *librum legum iudici afferre*, quae verba illius legis sunt, non signi-ficat librum litigatoris proprium exhibere, sed allegare in iudicio leges quodam libro insertas. Eamdem prohi-bitionem Chindasvintus statuerat, in lege 8 ipsius tituli, quum Codicem visigothicum reformavit et communem omnibus subditis suis fecit; quocirca Recesvintus nihil aliud nisi confirmare praeceptum patris sui, addens tantum poenam, anteriore lege omissam, quam eius infractores subire tenebantur.

³ Codex Parisiensis 4403, saeculo nono scriptus, nonnullas Theodosiani constitutiones et Pauli sententias diu quidem cognitae, sed a Breviarii compositoribus reiectas admisit. Codex Parisiensis 4404 Breviario annectit Legem Salicam et Leges Alamannorum et Ribuariorum. Codex Vaticanus Reginae Sueciae 1128,

Breviarii textus non fuit quidem Palimpsesto adductus ex illis qui lapsu temporis aucti sunt; sed is erat, quem ex antiquioribus apographis pristini textus novatores adhuc non attigerant. Nam primo idem Palimpsestus, potius cum vetustioribus codicibus ab Haenel inspectis congruit, quam cum recentioribus cognitis. Hoc inferri deinde potest quia nullus illi est aliorum iuris anteiustiniani locorum, praeter quos Alarici prudentes excerpterunt. Lex singularis, quam Flavius Theudis rex Codici Theodosiano iussit inserere, non de antiquo iure romano, sed de novo visigothico peragebat, ut postea videbitur. Lege hac probatur textum Palimpsesti neutiquam huius membranarum fuisse traditum ante postremos Theudis regnantis annos, ideoque longe post Breviarii promulgationem. Quo autem anno codex noster scriptus fuerit designari nequit, sed de eius forma et scriptura, qua litterae minusculae et unciales commixtae sunt, id ferri potest quod ultimis saeculi VI lustris, aut prioribus VII concedatur. Haenel, qui tot bibliothecas exploravit, Breviarii codices requirens, nullum alium vetustiore reperit. Tres antiquiores, quos vidit, Monascensem Phillipsensem et S. Germani scriptos credit, primum saeculo VII aut ad finem VI, ceterosque indubitate saeculo VII. Unde Monascensis codex antiquitus procederet et quomodo ad Germaniam pervenisset ignoratur; attamen si descriptionem, quam de eo fecit Haenel, cum Palimpsesto conferamus, similitudinem inter utrumve animadvertemus. Codex Monascensis cum Pauli libro V explicit, sicut et noster, tametsi foliorum defectu, ultra eius librum IV non progreditur. Orthographia et erroribus orthographicis alteruter codicum congruunt, quin etiam in usu virgularum, plerumque curvatarum ad compendia verborum significanda. In duobus hisce codicibus, vocabula sine interpunctione coniunguntur. Et quoniam Phillipsii Codex, non solum aetate, sed etiam verborum cohaerentia compendiisque, interpungendi signis et orthographia, non differt a Monascensi huic etiam codici Palimpsestus, iisdem circumstantiis cohaeret. Hac tamen paritate non concludimus alterum ex altero fuisse transcriptum, sed eorum coevam antiquitatem et communem fortasse originem.

Licet Palimpsestus eo tempore scriberetur quo adhuc Breviarium novis iuris anteiustiniani locis auctum non fuerat, in id incidit quo nonnullas leges barbaras aut earum fragmenta, vel novas regum leges librarii Breviario solebant adiacere. Lex Theudis inserta codici nostro, non solum hoc factum confirmat, sed etiam potestatem qua reges visigothi, sicut alii reges barbari fungebantur, augendi et reformandi romanarum legum Codicem, collatis ideo non antiqui ipsius iuris reliquiis¹, sed novellis et novissimis legibus.

Quod si aliae demonstrationes praesto non essent, vel ex ipsa Theudis lege concludimus

saeculo X exaratus, Breviario adiecit Theodosiani quasdam constitutiones, titulos ex Corpore Ulpiani de promptis et Leges Burgundionum, Ripuariorum, Alamannorum et Salicam. In Codice Coburgo-Gothano inventae fuerunt Pauli sententiae *de iudiciis*, quas raro exhibent alii Codices. Codex Montispessulanus, saeculo IX scriptus, copiosam Appendicem continet, veteribus iuris locis, a Visigothico sprete instructam. Codex Parisiensis Suppl. lat. 65 Breviario annectit Iustiniani Institutionum fragmenta, cum glossa Accursii et Leges Burgundionum et Salicam. In Codice Kelleri sunt multae Pauli sententiae, quae alicubi absunt, et sex Maiortheologica, historica, litteraria et scientifica, velut librum I Isidori *de legibus*, acta et canones quorundam Conciliorum, Glossarium latinae, haebraeae et graecae linguarum, formulas iudiciales et tractatum *De re medica*.

¹ Iuris anteiustiniani fragmenta transcursu temporis Breviario adiecta non fuerunt auctoritate regia sed conditum erat, omnia invenientes, deesse crediderunt eademque reposuerunt auctoritate propria. Textus et alia documenta legalia quae in ipsis voluminibus Breviario addita reperiuntur, tribui non debent nisi librariis seu illis qui transcriptionem codicis ordinabant et hoc forte quia nihil innovare in iure iudicabant; nam quid quid addebant, illud eo tempore et singulis regionibus, ius etiam erat.

neque Palimpsestum, neque illum ex quo desumptus est codicem numerari debere inter authenticos ab Aniano subscriptos descriptosque ab exemplo in Thesaurum regium reposito, qui missi fuerunt Comiti Goiarico et provincialibus rectoribus.

Neque possibile fuit exempla a Goiarico signata, tot adeo scripturae erroribus depravari, quot in Palimpsesto apparent. Innumera huius menda oriuntur ex affinitate verborum cum vero eorum sonitu, quod sane indicat fuisse codicem nostrum viva voce dictatum illatumque imperiti librarii auribus. Erat ergo probabiliter codex noster unus inter plurimos qui saeculo VII in usum iuris peritorum deducebantur.

Ubi scriptus fuerit aperto non liquet; sunt tamen nobis indicia vehementia de hispana eius origine. At vero tot inter codices Breviarii atque Epitomarum, quos Haenel recensuit, in Gallia plures inventi fuerunt, nonnullique in Germania et Italia, nullus vero in Hispania. Post accuratam exquisitionem rescivimus publicas nostratum bibliothecas omnes carere undequaque codicibus aut antiquis libris Breviario attinentibus. Nullum hac de re manuscriptum custodiunt; ad libros autem excussos quod attinet, Bibliotheca nationalis unum Sichardi exemplum possidet, et Cordubensis provincialis bibliotheca aliud Tili operis exemplum instar Codicis Theodosiani desuper recensitum, et Bradrylogon totius iuris civilis ¹.

Sed haec inopia qua laborant bibliothecae nostrae, et simul copia qua praestant gallicae, licet primo adspectu extranea videatur, miranda non est, si nostrarum legum historiam consueverimus. A rege Francorum Clodoveo e Septimania visigothi post mortem Alarici in praelio, anno 507 reiecti sunt; nec tamen Breviarii auctoritas in foro et in scholiis ibi obsolevit quoad romanos quibus promulgatum fuerat. De eius usu et auctoritate in Gallia meridionali sunt exempla plurima. Adhuc in nonnullis Italiae regionibus, Breviarium viguisse probabile creditur; ideo quia una ex eius Epitomis in Rethia scripta, deprehenditur, quam Benedictus Levita et Reginus pro iuridicis eorum operibus tractaverunt.

Diversa omnino sors obtigit in Hispania Breviario; quod quidem de iure viguit sub dominatione visigothorum regum, simul cum Eurici Codice, quo visigothi regebantur; sed duplex regimen non perduravit apud Hispanos. Breviarium anno 506 fuit evulgatum; invaluit ad dominatum usque Chindasvinti, qui incepit anno 641 et finivit a. 650, post abrogationem romanarum legum. Ideoque Breviarii imperium in Hispania tantum 144 annos complectitur; longe plures, ferme sexcentos videlicet, in Gallia ².

¹ Ecce titulum huius operis, quod Haenel non recensuit: *Bradrylogos totius iuris civilis sive Corpus legum: item Institutiones T. Gaii juriscons..., & Dom. Ulpiani ex toto scriptorum ipsius Corporis tituli undetriginta. Quibus accesserunt Jul. Pauli Sententiarum receptarum ad filium, libri quinque, antea typis non commissi. Lugduni. Apud Ludovicum Pesuat 1557. Cum privilegio Regis.*

² For. jud. l. 8, tit. I, lib. II. Chindasvintus, posteaquam in Codice unico refuderat omne iuris corpus visigothis et romanis commune, *alienae gentis leges ad exercitum utilitatis permisit et ad negotiorum discussionem prohibuit.* Suevicae ae Byzantinae regionibus alludens, cunctam sibi subditam gentem nolebat *sive romanis legibus, seu alienis institutionibus amodo amplius convexari.* Verumtamen critici scriptores, docti illi quidem, negant Breviarium abrogatum hac lege fuisse, quam Recesvintus tametsi confirmavit, illibatam sensu reliquit. Praeclarus Daniels (*Handbuch der deutschen Staats und Rechtsgeschichte*. 1, pag. 22) docet prohibitionem hanc a Chindasvinto latam ad ius iustinianum praesertim, Codicem et Novellas referri, non ad Breviarium; quapropter affirmat codicem visigothicum numquam fuisse ulla lege abrogatum. Sed pace tanti viri, ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus.

Quare Augustus Gaudenzi, fontium iuris investigator peritissimus fatetur (*Antica compilazione di Diritto romano e visigothico*, p. 62) abrogationem Breviarii; non tamen eam tribuit Chindasvinto neque Recesvinto, sed Reccaredo converso ad catholicam fidem; neque enim, cum Chindasvinti lex emanavit romanarum legum prohibens usum, tum fuit edita, utpote quia iamdiu uno simul iure Hispania regebatur. Quodnam vero testimonium de hoc usque nunc ignoto facto Gaudenzi profert? Nullum. Esto quod nonnulli scriptores neoterici affirmant, alii negant, visigotharum legum Corpus a Leovigildo promulgatum, Reccaredum, in parte religioni atti-

Quid mirum igitur si quamplurimos Breviarii Codices in ea natos Galliarum regione dicimus ubi nunc asservantur? Quid mirum etiam si, nullo hactenus in Hispania reperto, se tandem extulerit Palimpsestus quasi *rara avis*, suo cinere rediviva?

In Hispania Breviarium ab exsequutione arcebant eiusmodi difficultates, quas ipse Chindasvintus aliquatenus declaravit¹. Cuius generis hae difficultates fuere nec ipsa lex, neque historia portendunt. Credimus iis se regem voluisse difficultatibus extricare, quas ad compagem diversarum origine gentium dupla legislatio intendebat. Ipsa porro lex Chindasvinti ne hoc quidem plane efficere potuit ut romanas in foro et litigatores et iudices praeterirent. Ideo Recesvintus, Chindasvinti filius, novam tulit legem², qua triginta auri libras Fisco persolvere coguntur tam litigatores qui praeter Forum iudicum alium inveherent librum, quam ipsi iudices qui vetitum librum, eo sibi consilio porrectum, non disrumperent. Sub harum legum imperio Alarici Breviarium quasi nervis et ossibus destitutum apud nostrates elanguit. Corpus iuridicae doctrinae, non autem iuris, Breviarium evocari *ad Scholia*, sive commentationes, Recesvintus permisit, modo ne id fieret ad novellarum legum confutationem. Post mortem Recesvinti, quae contigit anno 669, vix ac ne vix quidem operae pretium erat Hispanis, qui sibi istam adsciscerent novis editis exemplaribus, oscitantem et dormitantem Breviarii sapientiam. Suppetebant ad usum, in dies rariorem, siquando tractandi erant, vetusti codices, despectu Christianorum aequae pessumdati ac Muhamedanorum barbarie.

III

DESCRIPTIO PALIMPSESTI ET PATRIA.

Erasi Breviarii quae supersunt fragmenta codex Legionensis, sub dimidium saeculi IX rescriptus, ad seriem eorum propriam restituta ita exhibet 3:

—; 185, 65, 64, 183; —; 88, 101, 102, 173; —; 107, 108, 89, 80, 127, 166, 31, 34, 171, 130, 81, 70, 137, 160, 123, 118, 161, 136, 75, 86, 103; —; 180, 175; —; 106, 91, 15, 153, 126; —; 131, 152, 19, 158, 139, 82, 51, 46, 79, 134, 163, 104, 129, 122; —; 119, 128, 105, 179, 63, 162, 93, 100, 159, 66, 176, 96, 178; —; 177, 97; —; 24, 33, 32, 25; —; 172, 135, 142; —; 147, 138, 165, 90, 116, 74; —; 7; —; 87, 112; —; 94, 111, 114, 99; —; 113, 146, 157, 168, 55, 58, 169, 164, 143, 98, 109, 50, 151, 154, 47, 116, 95, 56; —; 167, 17; —; 184, 57; —.

nente correxisse, visigothorum conversionis causa: concludi ex hoc nequit ut rex ille dicatur eidem iuri civili religioni alieno, adstrictos voluisse omnes sibi subditos romanos et visigothos. Si conversio illa ad civilium legum reformationem seu renovationem locum dedisset, historia tantae molis factum non obtegeret, quemadmodum divus Isidorus silentio minime obdixit novitates a Leovigildo arriano, in legislationem inductas. Religiosa unitas unitatem legislationis expedit, sed statim eam constituere non decuit; uno verbo si eam conlongo tempore in usu non erant? Si Reccaredus novum Codicem struxit, manuscriptum eius latet aut perivit. An Fori iudicum leges *Antiquae* vocatae ex illo Codice proveniant apud doctos disputatur, quia demonstratione eget. An etiam fragmenta visigothicarum legum a Blhume transcripta, ex quodam Palimpsesto, Bibliotheca Parisiensi custodito, partem illius Codicis facerent, ipse Blhume, Merkel et Stobbe affirmant, quamvis Fratres Maurini, quorum bibliotheca primitus Palimpsestum servabat, Dahn et Haenel negant, quia putant fragmentum illud pristino Eurici Codici pertinere. Quid plura? Quocumque tandem devehatur harum quaestionum solutio, nihil profecto contra abrogationem legum romanarum a Chindasvinto opponitur, quia nec in legibus Fori iudicum *Antiquis*, neque in Palimpsesto Parisiensi aliquid de abolitione iuris romani anteacta dicitur.

¹ L. 8, tit. I, lib. II, For. iud.

² L. 9, tit. I, lib. II, For. iud.

³ Folia codicis notamus numeris; lineis lacunas Breviarii.

Caetera folia pariter erasa, quorum tamen aliquot integre reviviscere fecimus, lacinias sacrorum Bibliorum, ex recensione Isidoriana saeculo VII scriptorum, turbato etiam ordine prae se ferunt, videlicet: Numerorum librum, Deuteronomium, Ezechielem; III Regum, Deuteronomium iterum, Actus apostolorum (cap. VII), Ieremiam, II Machabaeorum, Isaïam, Ieremiam rursus, II ad Corinthios, II Machabaeorum iterum, iterumque Actus apostolorum, I Ioannis, Pauli ad Ephesios, II Paralipomenon, Oseam, Ezechielem. Par in utroque Palimpsesto est litterarum conformatio, adeoque eidem proxima aevo; ast eae litterae, quarum agmen ingens sacra Biblia efformabat, altitudine ac latitudine brevior arcentur. Ac nae illi vehementer errant, qui Italicam pristinam a sancto Augustino laudatam recensionem isto ex codice sibi visi sunt deprehendere; nam et prologos librorum a sancto Hieronymo et Vulgata ab eo versionem talem usurpat, qualem sanctus Isidorus post Licinium Baeticum complectebatur, atque omnis inde Hispania recepit.

Jam si reciprocus a nobis quaeritur utriusque Palimpsesti conspectus generalis, non intimo rerum sed foliorum ordine perspicuo decurrens, is huiusmodi est:

<i>Sacra Biblia.</i>	<i>Lex romana visigothorum.</i>
1, 2, 3, 4, 5, 6.	7.
8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.	15.
16.	17.
18.	19.
20, 21, 22, 23.	24, 25.
26, 27, 28, 29, 30.	31, 32, 33, 34.
35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45. .	46, 47.
48, 49.	50, 51.
52, 53, 54.	55, 56, 57, 58.
59, 60, 61, 62.	63, 64, 65, 66.
67, 68, 69.	70.
71, 72, 73.	74, 75.
76, 77, 78.	79, 80, 81, 82.
83, 84, 85.	86, 87, 88, 89, 90, 91.
92.	93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108.
109, 110.	111, 112, 113, 114.
115.	116.
117.	118, 119.
120, 121.	122, 123.
124, 125.	126, 127, 128, 129, 130, 131.
132, 133.	134, 135, 136, 137, 138, 139.
140, 141.	142, 143.
144, 145.	146, 147.
148, 149, 150.	151, 152, 153, 154.
155, 156.	157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173.
174.	175, 176, 177, 178, 179.
180, 181, 182.	183, 184, 185.

Computantur igitur pro sacris bibliis folia rescripti codicis octoginta; centum vero et quinque pro Breviario Alariciano.

Hanc foliaturam ea librarius arte sortitus est ut membranas utrorumque codicum vetustiorum, aut erasas aut eradendas, coram se statuens, indiscriminatim arriperet; mox earum singulis per mediam latitudinem complicatis, tot sibi efficeret quaterniones quot satis ad opus erant. Id sane consilii ceperat ille et complevit ut quam prae oculis habebat ecclesiasticam

Eusebii historiam, a Rufine latine divulgatam et auctam, in eosdem quaterniones apte clare pulchre refunderet, transverso calamo novas antiquitis litteras intermiscens. Hoc autem contigisse medio vel iam declinante IX saeculo, ipsius visigothica, sive ex hac profluens hispanica scriptura nos docet, cuius exempla photographica Paulus Ewald et Gustavus de Loewe, viri praeclarissimi, orbi litterario edidere ¹. Est ergo Palimpsestus noster manifeste patria hispanus; atque ibi rescriptus ubi, ut fert probabilis ratio, iamdiu bini codices, ex quibus iste effluit, altissimas egerant radices.

Verumtamen, nequis nos in re tam gravi definienda leviores putet, subiectam nobis ob oculos ac tibi, amice lector, describemus paginam phototypice haustam ex Palimpsesto Legionem remisso. Eam nobis rogantibus effecerunt atque obtulerunt D. Sebastianus Urrea et D. Eligius Diaz Ximenez, sodales Academici Legionenses, quorum opera prompta ac diligenti et nostra saepe excrevit.

Byblicus textus ad Ieremiam pertinet. Prima columna incipit capite XXXV, vers. 13: (Haec dicit DNS) exercitum, dssrhl; vade et dic uiris iuda et *abitatoribus iherusalem*; altera capite XXXVI, vers. 14: (Volumen, ex quo legisti) audiente populo, sume in manu tua et veni. Tulit ergo baruch, filius Neriae, volumen in manu sua, et venit ad eos. Textus undique, ut iam conspicienti patet, Hieronymianus est; systemate autem orthographico et peculiari phonesi, pingue quid sonante ac peregrinum, textui Alariciano quasi frater fratri comparatur.

Superiecta transversim pagina fragmentum continet Eusebianae historiae, ex libro III ², capitibus XIII et IX desumptum. Hoc si transcribamus, solutis tamen litterarum compendiis, lectori commodo fore remur.

«(Ante quartum) belli annum cum *civitate* ³ in pace et abundantia perduraret, in die festo tabernaculorum clamare cepit: uox ab oriente, uox ab *occidente*, uox a quattuor uentis, uox super *iherusalem*, uox super sponsos et sponsas, uox super populum, et indesinenter die noctuque per omnes plateas circuiens hec clamabat; *quo* quidem primores ex populo uelut [*in*] *fausti preconii* indignatione commoti correptum hominem multis berberibus *adficiunt*. Ad ⁴ ille nequaquam pro se aliquid loquens, sed ne eos quidem qui se circumstiterant deprecans, easdem uoces pari obstinatione et clamore repetebat. Tum principes *intellegentes*, ut ⁵ res erat, numinis esse motus in viro, perducunt eum ad iudicem romanum, *apud* quem flagris ad ossa usque laniatus neque lacrimas *fundit*. Sed *eandem* vocem miserabiliter et cum *codam* ululatu emittens per singula pene verbera proferebat, addens etiam hoc: *ue, ue iherosolimis*.

Prosequitur et *aliud* idem *storiograuus* ⁶ maiore gestum miraculo dicens ⁷ oraculum quoddam

¹ *Exempla scripturae visigothicae, XL tabulis expressa*. Heidelbergae, 1883. Scriptura atque adumbratio tabularum XIII, XIV, XV, nostro codici apprime cohaerent.

² Migne, *Patrologia graeca*, t. XX, pag. 237 et 239. Parisiis, 1857. Huic tamen editioni graecae, caput IX est quod codici nostro VIII; nam Rufinus Eusebio multa pro arbitrio addidit, detraxit, immutavit.

³ *Lege civitas*.

⁴ *Lege At*.

⁵ Graeca ὅπερ ἴν. Librarius, duas forte lectiones indicans, ita scripsit: *ut ui res*. Sed ipse, aut alius, apprime doctus notavit ad marginem *ut ui* non esse admittendum, tametsi ex lectione *ut uere res erat* minime spernenda emanaverit.

⁶ Nempe Iosephus. Suppressionem litterarum *hi* aut *i* ante *st*, *sp*, etc., librarium nostrum iam docuerant bini codices erasi, tam byblicus quam legalis. Praeterea littera *ph*, quam *storiograuus* in *v* transmutat, librarium ipsum genere teutonem seu visigothum portendere videtur.

⁷ Hic, apposito signo, revocatur lector ad notam marginalem, quae sic se habet: «Nota quod *Iosephus* oraculum prophetarum in christo dictum et proprium, quanquam iudei stolidi in messia (venturo adhuc) uertunt implendum, in uestasiano putabat impletum.»

in sacris litteris repertum quod per idem tempus uirum designaret ex eorum regione processurum, qui totius orbis potiretur imperio; cuius oraculi presagium idem *storiograuus* uestasianum declarare suspicatur. Sed uestasianus non aliis quam illis solis gentibus que romano uidebantur subdite dominatus est. Unde iustius ad christum hec responsare feruntur, ad quem dixerat pater: Pete a me, et dabo tibi gentes *ereditatem* tuam et possessionem tuam terminos terre; et cuius per idem tempus per apostolos suos in omnem terram exierat sonus, et in fines orbis terre uerba illorum.

VIII. Operepretium sane est post *sta* ¹ noscere quis fuerit hic *Ioseppus* et unde vel ex quo genere originem ducens, qui tantam nobis materiam rerum gestarum cognitionem presterit ².»

Haec pagina textu Rufiniano duobusque scholiis marginalibus a librario sive eadem manu, quae codicem rescripsit, adiectis, manifesto constat. Ac primo quidem, ut conspicienti patet, systema illud elucet orthographicum, cuius complexionem ex Palimpsesto legali fusius trademus ³. Interea satis est meminisse quae idcirco animadvertit clarissimus Florez ubi de codicibus Cordubae saeculo IX per librarios mozarabes exaratis agit ⁴. Duo porro scholia, paginae annexa, doctorem Alvarum Cordubensem profecto decent, arabicam hebraicam latinam linguas apprime doctum, ingenio sapientia atque omnium adeo historiarum, quae tum ferebantur studio perillustrem. Is enim tam secundi quam primi scholii sententiam, ac uerba fortasse ipsa, usurpauit contra Eleazarum iudaeum anno 840 ⁵.

Huiusmodi scholiis, hactenus ineditis, per singulas pene paginas codex claret, latinis ferme ubique, alicubi arabicis, graecis nusquam. Eum igitur natum dicimus Cordubae medio saeculo IX. Nec diu ibi remansit, Legionem felici sorte migraturus. Eum siquidem aut dono aut pretio accepit ⁶ a Samuele mozarabe Dulcidius presbyter Toletanus, legatione functus Alfonsi III apud caliphum Muhammedem anno 883; eumque secum anno sequenti redux, asportauit. Ex hac descripta forsitan est *Historia Eusebii et Rufini*, qua Alfonsus III utebatur ⁷; et in qua munere tanti Principis gloriatur Ecclesia cathedralis Ouetensis.

Malo fato codex Legionensis initio exesus, sub finem uero mutilus, inter eos facile collocatur, quos episcopus Pelagius anno 1072 ⁸, reficiendos accepit. Folium 183 ita clauditur: «hydrie fieri solent in egipti partibus undique crebris *minutas* ⁹ admodum foraminibus, *pacule* ¹⁰, quibus turbida aqua desudans *desecatur hac* ¹¹ purior redditur.» Haec uerba prostant in libro II Rufini, capite XXVI ¹². At enim folium 184 incipit a capite XXIX ¹³: «quod quum

¹ Lege *ista*.

² E regione huius commatis, in ora paginae, alterum scholion legitur: «Hic Ioseppus dignissime vitam *conlaudans*, vir ex genere designatus, legem eximie edocens *inbuit*.»

³ Artículo V.

⁴ *España Sagrada*, tomo XI, pag. 51-61. Matriti, 1792.

⁵ «Scito quia nihil tibi ex Egesippi posui uerbis sed ex Iosippi nostri (videlicet genere iudaei) doctoris». Quae quidem Alvarus explanans, illico uerba subdit ab Eusebio ex Iosepho relata, prout habentur in nostro codice atque a secundo scholio designatur. Primo etiam scholio *stolidus* arguitur Eleazarus, qui Messiam spectabat venturum anno 867.—*Ibid.* pag. 184 et 185.

⁶ Diaz Ximenez, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo XX, pag. 130, Matriti, 1892.

⁷ *Handschriftenschatze Spaniens* von Dr. Rodolf Beer, pag. 385. Vindobonae, 1894.

⁸ *España Sagrada*, tomo XXXVI, append. XXVIII, pag. LIX.

⁹ Lege *et minutis*.

¹⁰ Lege *pacule*.

¹¹ Lege *desecatur ac*.

¹² Migne, *Patrologia latina*, tomo XXI, pag. 535. Parisiis, 1849.

¹³ *Ibid.*, pag. 537.

factum esse hi qui superfuerant ex paganis viderent, in recordationem rei magne sibimet antiquitus commendate venisse perhibentur: signum hoc nostrum dominice crucis inter illas quas dicunt hieraticas, id est sacerdotales litteras, habere egyptii dicuntur velut unum ex ceteris litterarum, que apud illos sunt, elementis.» Cur autem textus interceptus disparuit, avulsio explicat ac disiectio quaternionis postremi. Sed multo peiora passus est quaternio codicis primus. Primo eius folio frustulum dumtaxat relinquitur miserandum; sequentia inde folia, quasi scissos oblique digitos, macie squalidos et flamma corruptos, in maiorem altitudinem gradatius se attollere conspicias. Ea tamen ex palimpsestis sacrorum biblicorum traxisse originem, itemque exordium ab historiae dedicatione, sive epistola Rufini ad Chromatium, negabit nemo. Quod si, ubi pervenit Corduba Legionem, codex membrorum integer erat, eccur adhuc post medelam ¹, et curam sapienter adhibitam, aegre convalescens utroque pede claudicat? Sua, ni fallimur, portendit cladem a barbaris Almanzor ² et Abdelmelich ³ inustam cathedrali Legionensi. Ad rem Pelagius episcopus ⁴: «Post hec comparavi ad honorem sancti Salvatoris et beate Marie librum magni pretii, quem *Bibliothecam* ⁵ nominant..., et librum in ecclesia necessarium de prophetiis, epistolis et evangeliiis qui *comicus* dicitur ⁶..., et reparavi quoscumque inveni disruptos et dispersos, quorum infinitus est numerus. Quanti autem faceret editam a Rufino historiam Pelagius, qui se profitebatur *doctrinis ecclesiasticis apprime eruditum*, altero id innuente codice ⁷ novimus, quem scribi iussit anno circiter 1069.

IV

DE LEGE THEUDIANA

Quidquid ex Breviario Alarici, hactenus cognito, Palimpsestus Legione servatus retinet, quo tempore quove loco scriptus dici possit ac debeat, per summa capita in utramque partem disserendo lustravimus. At vero, singularis, quam codex noster Breviario inseruit, a Theudi visigothorum rege Toleti lata et promulgata lex, ita ex insperato crebris, obscuris, difficillimis implectitur quaestionibus, ut ea nobis et seorsum et accurate tractanda demum esse videatur.

¹ «Nunc autem cum siluisset terra in diebus nostris, et dominus rex Adefonsus in sede paterna convalesceret, et vidissem ego Pelagius hunc locum mihi a Deo commendatum, malitia hostium non solum contaminatum, sed etiam corruptum, absidibus interruptis, aris et altaribus incompositis, parietibus nudis et inundatione pluviarum corruptis, sine domibus et officinis canonicis, sine *libris* et ornamentis ecclesiasticis, sine forma discipline regularis..., laboravi facere de meo et adquirere de aliis probatis personis hec omnia que sequuntur.»—*Testamentum Pelagii*, anno 1073; ap. *España Sagrada*, ubi supra.

² Anno 988.

³ Anno 995.

⁴ Loco cit.

⁵ Divinam intellige, seu codicem sacrorum Biblicorum utriusque Testamenti. Exemplar hoc idipsum fuisse arbitramur quod in monasterio Albeldensi scriptum est anno VI regis Ordonii, aerae vulgaris 920. Magno illud sibi pretio comparavit Pelagius, reposuitque in thesauro ecclesiae suae cathedralis, ubi paulo post documentis historicis melius crevit et etiamnum custoditur.

⁶ «Guárdase otro Códice Gótico, que contiene las Profecías, Epístolas y Evangelios de todos los días del año. Este es uno de los Códices, que el Obispo Don Pelayo dió á su santa Iglesia, como parece por la cláusula de su testamento que dexo referida y por el testimonio que se lee en una hoja del mismo Códice por estas palabras: *Pelagius Episcopus sum liber.*» Risco, *Iglesia de León y monasterios antiguos y modernos de la misma ciudad*, pág. 80. Madrid, 1792.

⁷ «Est liber Hestorie ecclesiastice, que dicitur tripartita attributa; a tribus de Grecia compositum uno scilicet Theodorido sancto episcopo, et duobus viris Sozomeno et Socrate, incipiens a Constantino imperatore usque ad Theodosium iuniorem per multa intervalla temporum... Ego Arias (codicis nempe scriptor) vidi ipsum librum in Francia, quem nondum videram in Gallicia.» *Ibid*, pag. 81.

Ac primo quidem, quare tot Breviarii codices, quos Haenel prae manibus habuit, hanc legem excludant, quaeritur. Respondemus quia nullus eorum repertus est in Hispania; noster autem erasus est Cordubae, ibique ut credimus natus; quamvis illuc eundem saeculo VIII illabi potuisse non diffitemur, vel Hispali vel Toletum deductum.

Data lex est sub die VIII kalendas Decembrias anno XV regni domini nostri gloriosissimi Theudi regis. Numerus XV, actione chymica excitatus, indubitate colligitur. Quandonam Theudis regnare coepit? Neutiquam ante mortem Amalarici, praedecessoris eius, quam historiographi cuncti statuunt accidisse anno 531; quin de initio regni Theudis consentiant, nam vehementer inter se discrepant. Annum 531 designant Procopius ¹, Sanctus Isidorus ², Alfonsus X ³, Vasaeus ⁴ et Garibay ⁵; verumtamen sequentem praeferunt, 532 videlicet, archiepiscopus Rodericus ⁶, Alfonsus a Carthagera ⁷, Sancius a Palentia ⁸, Ambrosius Morales ⁹ et Ferreras ¹⁰. Quamdiu vero in solio perstiterit, auctores qui tradunt pariter discordant. Alii computant annos XV et menses V vel VI; alii annos XVII; quibus alii adiungunt V vel VI menses ¹¹. Theudis autem obitum accidisse anno 548 concedunt omnes. Quare intra hunc annum et 545 evincimus eum esse requirendum quo data lex fuit. Hunc autem, videlicet 546, tutissime deducemus ex actis conciliorum Ilerdensis et Valentini, quae celebrata sunt eodem anno XV regis Theudis, aera hispana 584 sive anno Christi 546; Ilerdense quidem VIII Idus Augusti, Valentinum autem II Nonas Decembris. Atqui, intermedia his duabus dies est VIII Kalendas Decembris. Itaque lex promulgata fuit *die 24 Novembris anno 546*. Inde obiter concludemus non fuisse Theudim sceptro potitum ante diem quintam Decembris anni 531 ¹².

Textum legis integrum non assequimur; principio enim, membrana vehementer rasa ita eum pessumdedit ut verba tantum aliquot inspicienti prodant. Scopus legis, dubio procul is est quem prae oculis paulo ante habuerat Ilerdense concilium supranominatum, etenim litigandi libidinem, pessimo iuramento obfirmatam, damnavit severe admodum, ac censoria nota coercuit ¹³. Simili pacto, fortique sanctione et poena, Theudis lata lege perstrinxit iudicium et curialium abusus in exactione litium expensarum. Rectores provinciarum sic alloquitur: *Et ut rationabiliter perpenderitis, veridica extimatione decernite, quoniam iustum est, non pro sponte arbitrio, sed iusto ratiocinantis examine, normam sumptuum existimari. Si quis sane praeter ea, quae sursum dicta sunt pro expediendis talibus negotiis fuerant data suffragia propositae actionis modum in nulla ratione transcendat. Tunc enim redempta non creditur fuisse iustitia*

¹ *De bello gothico*, lib. I.

² *Historia gothorum*, anno 531.

³ *Coronica general de España*, parte II, cap. 31.

⁴ *Rerum hispanicarum chronicon*, anno 531.

⁵ *Compendio historial de las Crónicas*, lib. VIII, cap. 16.

⁶ *De rebus Hispaniae*, lib. II, cap. 12.

⁷ *Rerum hispanicarum anacephalaeosis*, cap. 21.

⁸ *Historia hispanica*, p. I, cap. 14.

⁹ *Crónica general de España*, l. XI, cap. 58.

¹⁰ *Sinopsis histórica cronológica de España*, año 532.

¹¹ Confer quae hac de re late disquisivimus apud *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo XIV, página 474-478, 491-495.

¹² Testantibus conciliis, primus Theudi annus consistebat diebus sexta augusti et quarta Decembris 532. Ergo incepit post quartam Decembris 531; non tamen post diem sextam Augusti, 532, quia ipse tum decurrebat. Sancto Isidoro possumus consequenter fidere, utpote qui regni Theudiani statuit initium anno imperii Iustiniani sexto. Hic autem annus incepit prima die Aprilis 532. Quod si verum est, inter hanc diem et sextam Augusti eiusdem anni, quaestio iam restricta, protenditur.

¹³ *«Qui sacramento se obligaverit ut litigans cum quolibet ad pacem nullomodo redeat, pro periurio uno anno a communione corporis et sanguinis Domini segregatus reatum suum eleemosynis fletibus et quantis potuerit ieiuniis absolvat; ad caritatem autem, quae operit multitudinem peccatorum, celeriter festinet venire.»* Can. VII.

quandoquidem minora sunt commoda quam petita facultas. Quodsi intra modum dicta causa existimata non fuerit, saltem ad coaequationem petita eveniant facultatem; statuentes ne quis vestrum super modum causae damna praesumant extendere commodum. Quod si factum fuerit, rerum componendum est satisfactione vestrarum; illis utique profutura quibus imposita fuerint maiora dispendia. Simili etiam compulsores decreto perstringimus, ut non pro sua commoda exigat voluntate. Sed ab eis quos propria evectione compulerit subvectum tantum super eum accipiant caballorum... Commoda quoque iuxta huius consulti seriem accepturi. Id est ut in millibus quinquaginta acceptent pro caballo uno, solido uno. Ea videlicet ratione, ut non minoribus causis, duo tantum, in maioribus vero quatuor caballi sufficiant, ut si quis plures caballos ultra hunc numerum ducere voluerit, absque ullo deductorum damno suo tantum reputabit ornatu. De ea vero quae exigerit, decimum nunquam pro suo consequatur exitio. Hac conditione ita ut, si commodatas exigerit pecunias, supra scriptum commodi modum exactores a reddente poenam recipient, quia eum qui commodata re possent, iniustum est commodis pergravari.» Sequuntur poenae, in quas transgressores legis incurrerent. Iudices qui de accusatoribus, amplius quam commodum praedictum recepissent, beneficium legitimum suum amitterent et pro eo quod amplius obtulissent, ad satisfactionem praesumptoris mulctam solverent. Iudices qui favore aut alia causa redemptioni reorum proclivi, damna vel rapinas punire neglexerint aut retardaverint, mulctam quinque auri librarum paterentur. Denique ut huius legis evulgarent notitiam praecepit Theudis rectoribus provinciarum, itemque cancellario regio ut eam adiungeret titulo XVI libri IV Codicis Theodosiani, remanenti videlicet apud Alarici Breviarium, quemadmodum in exemplari nostro Palimpsesto conspicitur.

Tenorem legis ac sensum generatim consideravimus: nunc vero aliqua singulatim explicare conabimur.

Initio legitur: *Flavius Theudis rex*. Eodem praenomine insignitus apparet Reccaredus in lapide insigni cathedralis Ecclesiae Toletanae ¹:

*In nomine D(omi)ni consecra-
ta eclesia s(an)cte Marie
in catolico die pridie
idus Aprilis anno feli-
citer primo regni D(omi)ni
nostri gloriosissimi Fl(avii)
Reccaredi regis, Era
DCXXV*

Flavio praenomine usus ideo Reccaredus fertur ut legitimum se dominationis Hispaniarum profiteretur haeredem, quam tenuerunt imperatores *Flavii*, Vespasianum puta, Constantinum, Valentinianum. Haec ratio siquid valet, adhuc enim sub iudice historica lis est, aequa manu attingit Leovigildum qui regium sibi cultum et curiam ad instar Romanorum imperatorum exegit. Nihil prohibet quin credamus aliam ob rationem id evenisse. Praenomen *Flavius* Theudis forsitan usurpavit ut gratiam sibi conciliaret a romanis catholicis quos regebat. Qui, ut ait sanctus Isidorus, *dum esset haereticus, pacem tamen concessit Ecclesiae; adeo ut licen-*

¹ Hübner, *Inscriptiones Hispaniae christianae*, num. 155. Berolini, 1871.

tiam catholicis episcopis daret in unum apud Toletanam urbem convenire; et quaecumque ad Ecclesiae disciplinam necessaria exstissent, libere licenterque disponent. Quid ergo? Num Toletana urbs eo iam tempore caput visigothici regni exstitit? Id ne miremur, hanc legem, quam nobis protulit Palimpsestus, Toletus rex ipse ait recognovimus.

Atque eam quidem, sigilli sui adiectione firmatam Rectoribus provinciarum direxit, praecepitque ut per universos populos ac locorum iudices, edictis propositis, manifestarent. Hoc etiam pacto Alaricus Breviarium direxit Rectoribus provinciarum, romanis sibi subditis promulgandum; at vero Theudis *provinciales* atque universos populos complecti videtur, adeoque legem edictam voluit per universos locorum iudices, visigothos nempe, qui, de omnibus causis, tam romanorum quam visigothorum cognoscebant. Hanc ergo legem ut credamus fuisse pariter adiectam Codici *Visigothico*, quem olim Euricus ediderat, illud praeterea nos movet quod ipsa iuris administrationi providet ac satis facit, quae visigothos magis quam romanos afficiebat.

Lex porro compescit immoderatas iudicum et curialium exactiones; quae quidem ea tempestate adeo gliscebant, ut apud omnes propemodum leges Barbarorum de earum repressione tractetur. Lex Salica ¹ plectebat Comitem qui quemvis a se non auditum bonis eius exspoliasset; aut, praemissa quidem audientia, plus tamen quam sibi debebatur extorserat. Lex Ripuaria ² mulctabat iudicem, qui litis expensas exigeret ante compositionis vel mulctae debitae solutionem. Edictum Theodorici quadruplam de re male parta poscebat ab iniquo iudice: sive is rapinas in provincialibus exerceret, sive, etiamsi recte sententiam daret, damnum nihilosecius inureret aut rei publicae aut privatae personae, exquirendo aliquid ultra debitum ³. Lege Burgundionum ⁴ denique gravem poenam luebat iudex cui res aliqua ex litigatoribus tam sollicitata quam sub nomine muneris accepta proveniret. Hac igitur adeo peragrata morum iudicialium lue et Hispanias eo tempore infici mirabatur nemo. Tarraconensis concilii, anno 516, sub rege Theodorico celebrati canon X vetuit sacerdotibus et clericis, *ne more saecularium iudicum auderent accipere pro impensis patrociniis munera*. Ipse Theodoricus, pro Amalarico nepote suo Hispaniarum rex datis litteris ad Legatos quos huc mittebat Ampelium et Liberium, securim radici arboris incestae ponere, incassum tamen, conatus est ⁵; etenim, non polyptychis publicis, ut moris fuerat, sed arbitrio compulsorum suggerebantur provincialium subiacere fortunae. Mox vero Theudis eos iudices, qui favore lentius aut redemptione proclivius damna provincialium et rapinam negligenter, *quinque librarum auri* mulctavit fisci compendiis profuturas. Posterior autem, quae Reccaredo tribuitur, *antiqua* lex ⁶, poenam sanxit graviorem; nam et honore privatum, et *decem auri libris* mulctatum voluit Comitem, Vicarium aut villicum, qui indictiones, exactiones, operas vel angarias pro suo eorum commodo perciperent, aut simili populorum damno annonam imponerent; itemque numerarios vel defensores, ab episcopis et populis eligendos, qui dum ordinabantur, beneficium iudici dare vel ab eo aliquid accipere vel exigere malesuadi pergebant. Chindasvintus denique ⁷, ne plura

¹ Tit. 53, núm. 2.

² Tit. 89.

³ Cap. 2, 3, 4.

⁴ Praefatione.

⁵ Cassiodorus, *Variorum*, lib. V, epist. 39.

⁶ *Foro Iudicum*, lib. XII, tit. I, l. 2.

⁷ *Foro Iudicum*, lib. II, tit. I, legibus 18 et 19.

exempla persequamur, iussit magistratus, moram actori pro patrocinio alterius vel amicitia innectentes eousque plecti ut huiusmodi actori pro eius fatigatione darent tantum quantum ipse ab adversario suo secundum legale iudicium fuerat accepturus; quod si praepostere iudex ob sui commodum sententiam ferret, tum cuicumque iniuste quidquam auferri praeciperet tantundem eidem solvere tenebatur, aut subiacere serviturus, aut saltem *quingenta* publice extensus *flagella suscipere*.

Hunc sibi scopum Flavius Theudis magnopere praefixit; poenam autem sic temperavit ut propterea legis ipsius antiquitas clare demonstraretur. Dirigitur a rege lex universis rectoribus provinciarum per Hispaniam consistentibus et Galliam Narbonensem. Sumptus et expensas ad normam iuris ut moderetur agit de iudiciis, de exsequutoribus seu compulsoribus, et de re iudicata.

Ac primo quidem ratio legis exponitur. Rex enim *cognoverat provinciales atque universos* populos, sibi subditos, *non* parum et iudicum et exsequutorum *sumptibus vel expensis* divexatos esse ac pene *contritos*, *qui saevim talibus* inciderant causarum negotiis ut foret nemo qui *sponte sua non ferretur in praeceps*. Pavorem ergo ab iniustitia illatum exspectata clementiae regiae constitutio fugabit ne *possesor dispendiorum male comprehensos* exagitet, et a quibus *expetitur* summus iuris ordo *succumbat*. Idcirco firma constitutione rex *censet ut in causis, quibus leges* normam sumptuum, seu dispendia et commoda iudicibus provenientia, minime praetaxaverant, eam Rectores provinciarum veridica aestimatione decernerent; et siqua fuissent maiora dispendia, illis utique prodesse quibus imposita fuerant. Simili etiam ratione compulsores vel exsequutores perstricti sunt ut commoda non exigerent pro sua voluntate, nec plus reciperent pro evectionibus suis, quam itineris sumptus; et hos non ante sed post evectionem peractam. Harum expensarum taxatio, nequaquam ut sumptus iudicum ab aestimatione Rectorum provinciarum circumspecta pendebat; nam disertis verbis a lege statuitur. Sicubi, ut plerumque contingebat, exsequutoris via quinquaginta millia passuum non superaret, unum solidum ille acceptabat pro uno *caballo*; ea videlicet ratione ut in minoribus causis duo tantum, in maioribus vero quatuor *caballi* sufficerent; at si plures ducere volebat, id sibi ornatui seu pecunia sua erogandum tribueret. Causae tamen eiusmodi memorantur, quae exigebant decimum de libra auri supra litigatam rem exsequutori pendendum; tum vero eidem ad evectiones ius non erat, neque ad decimam de re commodata a commodante repetendam.

Huiusmodi taxatio de sumptibus et expensis iudiciorum vix ac ne vix quidem exserit caput in aliis Barbarorum legibus. Theodoricus Edicto ¹ iusserat ut lite cadens adversario suo sumptus non solveret, nisi iuxta magistratuum aut bonorum hominum taxationem; Theudis autem ulterius multo progreditur. Bavara lex ² stipendium iudicibus assignabat unum *tremissem*, seu tertiam solidi partem, si res litigiosa non plus quam tres solidos valeret; duos tremisses, si tribus solidis res aestimabatur; et nonam partem, cum novem aut plures solidi disputarentur.

Apud Visigothos hunc modum iudicibus retribuendi, primo fuisse statutum credimus, ac paulo post in legem Bavarorum, probabiliter emanavisse. Verum, utut ea sint, pluris interest ut conferamus aliam Visigothicam legem ³, quam tulit Flavius (Chindasvintus?) rex *De com-*

¹ Cap. 74.

² Tit. II, cap. 16.

³ *Foro Iudicum*, lib. II, tit. I, l. 24.—Pro diversitate codicum, modo *antiqua*, modo *noviter emendata* nuncupatur.

modis atque damnis iudicis vel saionis. «Cognovimus ait, multos iudices eo quod per cupiditatis occasionem supergredientes legum ordinem, ex causis tertiam sibi praesumant tollere partem. Propterea nunc praesenti lege constituitur ut haec talis iudicum cupiditas auferatur et non amplius iudex pro labore suo et iudicata causa ac legitime deliberata quam, sicut constitutum fuerat in lege priori, vicesimum solidum praesumat accipere. Similiter quoque quia cognovimus quod saiones, qui pro causis alienis vadunt, maiores pro labore suo mercedes quam merentur accipiunt: propterea, simili decreto legis huius edicitur ut qui pro causis alienis vadunt, decimum tantumdem solidum pro suo labore conquirant.» Fuit ergo *lex prior*, quae iudicibus vicesimum solidum pro labore et iudicata causa concederet.

Quaenam fuit prior ista lex? Quonam est rege condita? Sane Athalaricus, Theodorici in Italia successor, legis eiusdem ita meminit ut exinde suspicemur eam a Theodorico tam Ostrogothis quam Visigothis fuisse constitutam¹. Huius, item prioris legis meminisse Theudim existimamus eo loci ubi de iudicibus agit; sed infelicitur post exordium textus qui ad nos pervenit, magna ex parte oblitteratus est ac perdifficile patitur supplementum. Decimam vero librae auri partem, seu duos solidos tribui debere *compulsoribus* affirmavit Theudis, *saionibus* Chindasvintus; quare in idem munus homines, diversis vocabulis romano et visigothico recidunt.

Lex Chindasvinti in duas partes dispescitur antiquiorem alteram; alteram, quae sic incipit: *Id tamen noviter adiiciendum huic legi innectimus ut si talis causa occurrerit unde compositio, exsolvi minime possit, tunc ab illo ratio praescripta commodi exigenda est iudicis vel saionis.*» Utraque pars in *Forum Iudicum* a Chindasvinto compilatum certe immissa est; quare nihil prohibet hanc legem utrinque ab eo rege denominari; at si introrsum dispicitur, non dubitamus quin prima eius pars ad ipsam Theudis aetatem referri possit. *Antiqua noviter emendata* a Lindembrogio nuncupatur; a codice autem Legionensi describitur ut *antiqua* quam tulit *Flavius*. Atqui hoc praenomine Theudis usus est. Nobis autem ancipiti flexu haerentibus prima pars Reccaredo, secunda Chindasvinto adiudicanda esse creditur.

Reccaredi lex corruptelas iudicum ita plectit: «Si quacumque fraude quisquam super hunc numerum plus auferre tentaverit omnia quae legitime debuerat accipere perdat; illud vero quod iniuste contra huius legis ordinem super vicesimum solidum tulerit, duplum illi exsolvat cui hoc auferri praeceperat.» Saionum ita: «Quod si aliquis super hunc constitutum numerum usurpare praesumpserit; et mercedes quas legitime debuit accipere perdat et quidquid super decimum solidum fraude quacumque perceperit duplatum illi cui abstulit reddat.» Iudicibus demum ac saionibus unde proveniret, hinc vicesima, hinc decima, sic deffinitur: «Quam datam commodi summam ex lege, tam iudex quam saio de restitutae rei compositione conquirat.»

Haec autem generatim praecepit Theudis. Nam, ad iudices quod attinet, ita decernit: «Statuentes nequis vestrum super modum causae damna praesumant extendere commodum. Quod si factum fuerit, rerum componendum est satisfactione vestrarum, illis utique profutura quibus

¹ «Tarditas vestra apud gloriosae memoriae domnum avum nostrum merito vos fecit esse suspectos, quos etiam secundis praeceptionibus credidit admonendos, ut relicto tandem provincialium gravamine, ad eius deberetis iustitiam festinare. Et ideo praesenti auctoritate censemus ut si quid super *tributarium solidum* per quartam indictionem (anno 526) a provincialibus exegistis sine aliqua eis imminutione reddatis, quia supra veterem censum nulla indictionis praedictae eos volumus damna sentire.» Cassiodorus, *Var.* l. IX, ep. 12.

imposita fuerint maiora dispendia.» Ad saiones autem quod refert sic: De ea vero quae exegerit decimum, numquam pro suo consequatur exitio.»

Quatuor itaque, sibi, ut nobis quidem videtur, successere leges, commodorum iudicialium regulatrices: *prior* quam Theodorico; altera quam Theudi; *antiqua* quam Reccaredo; *noviter emendata*, quam Chindasvinto deferimus. Regulae generali de vicesima iudicibus, decima compulsoribus accensenda, Theudis exceptiones apposuit duas; nempe quum de pecunia comodata aut de possessore malae fidei iudicatum fuisset. At vero Chindasvintus alias exceptiones acerrima et aequa iuris distinctione cumulavit; eas ab hoc principio derivans ut si quis eius culpa vel delicto talis exstiterit unde legale commodum iudici vel saioni minime exsolvi possit, tunc ab illo ratio praescripta commodi exigenda est. Duram praeterea poenam, multam et flagella, inflixit saioni callido, qui ea *quae iudex ordinare decernit*, implere *neglexerit*: ipsos autem saiones, magis adeo quam Theudis voluit subvectionibus honoratos ¹.

Verumtamen ne credamus saiones iudicibus anteferri, quia his vicesima, illis decima praestabatur; legem ² *antiquam* recolat, ubi rex ait: «nostra recordatur clementia quod dum iudices ordinamus, *nostra largitate eis compendia ministramus*.» Quapropter in formula comitivae sacrarum largitionum legimus: «parum est quod provinciarum iudices tuae subiaceant dignitati.»

Datam a se legem Flavius Theudis eodem die (24 Novembris 546) *Toleto recognovit* seu confirmavit ac promulgavit. Simili pacto explicit apud *Forum iudicum* alia quam Wamba rex in urbe Toleto edidit ³. Ea enim iam tum erat dignitas civitatis Toletanae, cui non solum esse metropolim ecclesiasticam provinciae Carthaginiensis (quod sanctus Hildephonsus ⁴ diserte testatur), verum etiam civile caput, immo totius regni visigothici existimemus. Theudis enim, undique victor, ac suae ditionis fines ultra oceanum protendens, ubi de recuperata Septa laureatus extollitur, *vulneratur* redux et occumbit in *palatio*, ut credimus, Toletano; ubi postmodum Athanagildus decessit ⁵.

Hanc eius legem, sive *constitutionem*, Theudis apponi iussit *libro quarto Theodosiani Corporis sub titulo XVI*; quem titulum primaevus Codex Theodosianus dispari numero, videlicet XVIII sed eadem rubrica exhibet: *De fructibus et litis expensis*, duas constitutiones tantum comprehendens. Prior a Valentiniano et Valente subscripta, invasorem rerum litigiosarum atque spoliatorem damnat ad earum restitutionem, cogitque in duplum ipsarum fructusolvere, necnon et litis expensas. Altera, quam Honorius et Theodosius edidere, prohibet litis expensas repetere, post iudicium definitum sententia vel transactione, si adversarius in iudicio praesens hac de re non fuerit impetitus. Propterea nihil de taxatione vel exactione sumptuum litium per inquisitiones, conditiones et sententiarum executiones exinde cautum est. Quod ergo Codex Alaricianus Theodosiano contentus, praetermisit, id ipsum hac sua lege Theudis faciendum, Chindasvintus autem *Foro iudicum* perficiendum curavit.

¹ «Idem vero saiones quum pro causis alienis vadunt, si minor causa est et persona, duos caballos tantum ab eo cuius causa est accipiat fatigandos. Si vero maior persona fuerit et causa, non amplius quam sex caballos et pro itinere et pro dignitate debet accipere.

² *Foro iudicum*, lib. XII, tit. I, l. 2.

³ Libro V, tit. I, l. 6: *Data et confirmata lex a die decimo Kalendarum januariarum feliciter, quarto anno regni nostri, in Dei nomine, Toleto*. Huic adde, alterius exempli causa, legem 21, tit. I, libri IX, quam tulit Egica: *Data et confirmata lex in Cordoba, anno feliciter sextodecimo regni nostri*.

⁴ *De viris illustribus*, cap. II et III.—Videsis Florez, *España Sagrada*, tomo V, pag. 149. Matriti, 1859.

⁵ Sanctus Isidorus, *Historia de regibus Gothorum* sub an. 548 et 567.

V

DE SEQUIORE PALIMPSESTI SCRIPTURA

Saepe numero Palimpsestus errat omissione, additione, mutatione verborum ac litterarum. Errores primi generis, quos relegendo animadverterat, expressit librarius apposis litteris *h. s.* (hic sunt), aut etiam, quamvis raro *h. d.* (hic desunt), reiecturus ad marginem quae supplenda forent. Quae autem ei repetitione exciderant non emendavit. Plurimi tamen errores, quibus grammatica laeditur, *codicis aetati* quae eos ferebat, non vero scriptoris incuriae tribui debent. Nam et coaevi codices et inscriptiones pariles, quas apud Galliam visigothicam Hispaniamque clarissimi viri, Edmundus Le Blant ¹ et Aemilius Hübner ², congressere, satis id superque nos docent.

Soloecismos tam declinatione et coniugatione, quam qui syntaxi officiant, Palimpsestus interset aliunde receptos, sive ex codice antiquiore quem prae oculis librarius habebat sive dictantis aut vivae vocis oraculo. Aliquot vero negligentia scriptoris peperit. Hi porro defectus grammaticales ne oblivione premantur obstat textus originalis, quem tabulis expressum coram typographico recte emendato proponimus. Quem denique probavit Haenel ita comparabimus ut ex eo supplementa prodeant *litteris inclinatis*; lectiones autem discordantes quae immutant sensum, notis efferantur, aut siquando expediet, brevi discussione illustrentur.

At vero quoniam systema codicum orthographicum certis limitibus tempus eorum et patriam definiendo indicat, quaerendum illud atque investigandum in Palimpsesto duximus. Descriptor sibi non ubique cohaeret, neutiquam tamen impedit quominus ad quaedam capita systema generatim reduci possit.

I. Praefixa *ad*, *con*, *in*, *sub*, integra manent: *adflictus*, *adlegationes*, *adparatus*, *adsolet*; *conmoda*, *conprobare*; *inlibatis*, *inperfectum*; *subpressa*.

Hoc modo scribendi gaudent codex Monascensis, sub finem saeculi septimi vel initio saeculi octavi exaratus et codex Parisiensis 4406 ³. Ultimam tamen consonam amittunt *ab* et *sub* ante *sc* et *st*: *astraxit*, *suscribo*, *sustantia*.

II. Vocalis *e* qua prima syllaba vocabuli conflatur seu constituitur, mutatur in *ae*: *aedictum*, *aemergentibus*, *aetiam*. Longius haec mutatio progreditur in Codice Monascensi, *aemolumenta*, *praetium*, *paenitus*; in codice Parisiensi 4403 ⁴ *sanae*, *aeventus*, *aedictum*, *aemolumentum*; in codice Parisiensi 4406 *caelebretur*, *aemolumentum*, *interpraetatio*; in codice Ambrosiano C. 20 ⁵, in codice Parisiensi Suppl. lat. 215 ⁶ quo scribitur *libertatae*, *praeces*, *absquae*, etc.

¹ *Inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieures au VIIIe siècle*, réunies et annotées par Edmond Le Blant. Paris, 1856.

² *Inscriptiones Hispaniae christianae* edidit Aemilius Hübner. Berolini, 1871.

³ Codex iste in Gallia scriptus creditur; nam litteris minusculis claret, quibus Galli exeunte saeculo IX aut ineunte X plerique utebantur.

⁴ Sunt in Bibliotheca Parisiensi duo codices hoc numero signati. Primus est 12, alter 26 inter codices Breviarii, quos recensuit Haenel. De primo nobis sermo est in Gallia exorto sub finem saeculi octavi. In eo scripsit librarius *u* pro *o* et viceversa, *b* pro *u* et viceversa, *g* pro *c*, *ae* pro *e*, *e* vel *y* pro *i*.

⁵ Codex hic, apud Haenel, Orthographia et vocabulorum compendiis non differt ab illis, qui saeculo XII in Gallia scribebantur.

⁶ Epitomen Breviarii tantum continet, saeculo X exeunte contractam. De varietate et inconstantia scripturae exemplum notabile est, nam saepe, idem verbum ter quaterque diversa notatione perhibetur.

III. E contrario non minus crebro diphthongi *ae* et *oe* per *e* substitutae apparent ut: *quesita*, *predicere*, *premium*, *iudeus*, *hec*.

Hoc defectu pariter laborat codex Monascensis, itemque Parisienses 4403 et 4406, Ambrosianus et Bernensis 1048¹.

IV. Litterae *b* et *p*, ubi *t* sequitur, mendose substituuntur: *scribtura*, *optulerint*. Ita pariter in codice Monascensi legimus *nubtia*, *obtaverit*, *obtimum*; in codice Parisiensi 4406 *babtisma*, *praescriptum*; et in codice Fuldensi² *nubtia*, *rubtum*.

V. Littera *c* ante *e*, quasi ore italo redderetur, pro *g* usurpatur: *conlecerit* pro *collegerit*. Pari modo se habent codices Parisienses 4403 et 4406; deterius debacchatur codex Fuldensis ubi scribitur *sagro* pro *sacro*, *sagrado* pro *sacrato*, *eglesia* pro *ecclesia*.

VI. Ratione prolatis soni *c* quoque cedit in locum *t*: *gracia*, *precium*, *racionem*, *tercia*. Idem videtur in Monascensi codice, in Parisiensibus 4403, 4406 et Suppl. lat. 215, et in Ambrosiano: *condicio*, *convencio*, *milicia*, *sentencia*.

VII. Ut *b* et *p*, ita *d* ac *t* permutantur: *aput*, *illut*, *adque* pro *atque*. Hoc etiam pede claudicant codices Monascensis, Parisienses 4403 et 4406, Ambrosianus et Parisiensis Suppl. lat. 215.

VIII. Vocales *i* et *e* invicem se loco deponunt: *differri* pro *defferri*, *inormis* pro *enormis*, *deminuta* pro *diminuta*, *letigiosus* pro *litigiosus*.

Hoc item pacto procedunt codex Monascensis ac tres Parisienses memorati.

IX. Littera *h* initio vocabuli saepe detruditur, crebrius autem intruditur: *oc*, *orrescat*, *hurbibus*, *husus*³ *hordo*, *helementorum*, *hactum*, *hac* pro *ac*.

Ita codices tres Parisienses supra nominati, Monascensis, Ambrosianus et Bernensis 1048.

X. Simplex littera *i* interdum pro duplici usuvenit ac viceversa: *codicilo*, *nollumus*.

Exempla praesto sunt in codicibus Monascensi et Parisiensibus 4406 et Suppl. lat. 215.

XI. Littera *m*, veluti si efferret sonum naribus permeantem aut mugientem, lusitano similem, modo redundat, modo pro *n* ponitur: *quinquem* pro *quinque*, *Constantinopolim* pro *Constantinopoli*, *volumtas* pro *voluntas*.

Inde nova ratio prosodica emersit, conficiendis hexametris, quam probat dystichum in epitaphio Venantiae, matronae Eborensis, anno 593 incisum⁴:

«Dum simul dulcem cum viro *carpere(m)* vitam, *ultimum* iam solvi devitum, *comunem* omnibus, unum.

Pari gressu evagantur codices Monascensis et Parisienses 4403 et 4406.

XII. Littera *n* saepissime ob eandem sonoritatem immittitur ante *s*, aliamve consonam: *quotiens* pro *quoties*, *relinquerit* pro *reliquerit*, *discendens* pro *discedens*, *thensauris* pro *thesauris*, *centensima* pro *centesima*. Ut codex Monascensis, ita etiam inscriptiones saeculorum VI et VII⁵ huic incremento dant operam⁶.

XIII. Brevium syllabarum vocales *o* et *u* commutantur, ut *sobule* pro *sobole*, *infolis* pro *infulis*.

¹ Saeculo IX in Gallia scriptus.

² Codex, saeculo IX in Gallia pessime scriptus, diversis Breviarii locis expletur et quasi inculta farragine consarcinatur.

³ Confer quae ob hoc vocabulum, a Palimpsesto traditum, docte disputavit D. Franciscus Fernández et González apud *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo XII, pag. 239-243.

⁴ Hübner, *Inscriptiones Hispaniae christianae*, núm. 12.

⁵ Exempli causa in epitaphio Venantiae:

«*Vita(m)* dum vixi Venantia nomen in seculo ges(s)i. Ter *decies* quater in pace quietos pertuli annos.»

⁶ Hunc morem adhuc servat vernacula dialectus provinciae Baeticae, ubi dicitur *muncho* pro *mucho*, *chinchón* pro *chichón*; lateque viguisse demonstrant etyma linguae hispanicae: *alondra* ex *alauda*, *dengue* ex *tegmene*, *manzano* ex *matiano*, *ronco* ex *rauco*, *sonreír* ex *subridere*, *venda* ex *vitta*.

Id vitio quoque vertitur codicibus Monascensi, Parisiensibus 4406 et Suppl. lat. 215, atque Bernensi 1048.

XIV. Littera *p* duriuscule geminatur, aut duas inter consonas male perstreptit: *suppreum* pro *supremum*, *volumptas* pro *voluntas*. Raro haec; rariusque accidit mutatio consonae *v* in *b*: *remobendus* pro *removendus*.

Exempla huiusmodi frequentiora tradunt codices Monascensis et Parisienses 4403 et 4406.

XV. Initio vocabulorum, *is* vel *his* evadit *s* ante *t* et *p*: *ste*, *sta*, *stud*, *Spaniarum* pro *iste*, *ista*, *istud*, *Hispaniarum*. E contrario, ubi minime deest antepositur *i*: *istatuimus*, *istilo*, *istipulatio*, *istudium*. Similiter, pari loco legitur *estrinsecus* pro *extrinsecus*, *estraneus* pro *extraneus*. Has mutationes detrectant cuncti codices extra Hispaniam reperti. Itaque Palimpsestus noster originem portendit hispanam, quamvis eam lapides non evincant ¹.

Quod ut comprobemus praestabit evolvere syllogen inscriptionum Hispanicarum, unde clari aperiuntur fontes, quibus primo effloruit lingua nostratum romanica (*romance*).

1. In epitaphio Honorati episcopi Hispalensis, qui decessit anno 647, profertur nostri Martialis Bilbilitani pentameter (Hübner, *Inscr. Hisp. Chr.* 65):

Non timet *ostiles* iam lapis *ste* minas.

2. Pentameter alter Eborae sic effertur (*I. H. Ch.*, 10):

Nec *lemorum insidias expectaraque* vana time.

Ne quis timeat *lemurum insidias spectraque* vana, carmine iubetur ut frontem sive pectora cruce signet.

3. In epitaphio Sinticionis, anno 632 Salaciae defuncti (*I. H. Ch.*, 2):

«Dignum Deo in pace *commendavit ispiritum*».

4. In ara quam consecravit anno 652 videlicet X Chindasvinti et IV Recesvinti, Iustus episcopus Accitanus (*J. H. Ch.*, 175):

«Recondite sunt *ic* reliquie... sancte Paule, sancti *Estephani*...»

5. Apud Carthaginem Novam anno 589 (*I. H. Ch.*, 176):

«Comenciolus... magnus virtute magister militum *Spaniae*».

6. In opere tessellato, quo circus maximus Barcinonensis eleganter effingitur (Hübner, *I. H. L.*, 5129). Nomina equorum: «*Iscolasticus*, *Ispumosus*».

6. In epitaphio romano, Cordubae (*I. H. L.* 2236):

Domitius *Isquilinus* magister grammaticae graecus, annorum CI, hic situs est. Sit tibi terra levis.

7. His exemplis, quae lapides romani suppeditant, aliisque plurimis nominatim addenda satis esse putavimus *Istoricus* (1482), *Ispana* (2680), *Ispanus* (3133), *Spanus* (3262), *Sestatiensis* (852), *Sestius* (5011).

Verumtamen, licet excusari plerumque de erratis potest Palimpsesti librarius propter sui temporis et regionis usum, quem penes arbitrium erat et ius et norma tam loquendi quam scribendi, oscitantem ipsum nihilominus ac nihil humani ab eo alienum putamus, ubi scribere deprehenditur *ad pro ut*, *vel pro nec*, *coniugi pro coniuges*, *actione pro agnatione*, *reservanda pro reseranda*, *reseratae pro reservatae*, *extantibus pro non extantibus*, *filia mortua pro filia mortui*, *amicis pro amitis*, etc. Errores eiusmodi sic diluemus atque a textu edito propulsabimus, ut nequicquam eorum, nisi quum opus fuerit, meminerimus.

¹ Cf. Le Blant *op. cit.*, *préface*, pag. cxviii.

LEGIS ROMANAE WISIGOTHORUM

FRAGMENTA

EX CODICE PALIMPSESTO LEGIONENSI

Auctoritas Alarici regis ¹. In hoc corpore continentur leges sive species juris de Theodosiano et diversis libris electae et, sicut praeceptum est, explanatae anno XXII regnante domino Alarico rege, ordinante viro illustri Gojarico comite. Exemplar auctoritatis. Commonitorium Timotheo V. S. comiti.....

Incipiunt tituli de libro legum explanati ².....

Codicis Theodosiani liber primus ³.

Codicis Theodosiani liber secundus ⁴.

Codicis Theodosiani liber tertius ⁵.

¹ Primum Breviarii fragmentum, adeoque majus, ex codice rescripto avulsum est; Decretum etiam Alarici de nova compilatione legali, quo textus promulgatur ejusque auctoritas definitur. Quem vero codex palimpsestus non habet, eundem exhibent undecim Breviarii integri vel ejus epitomatis editiones; quare hoc loco minime inserendum duximus.

² Desideratur etiam in Palimpsesto Index titulorum, quem profecto avulsae rescripti codicis membranae complectebantur, sub una vel alia forma. Sunt codices qui tantum rubricas titulorum breviter proferunt, ut monent editiones Breviarii a Sichardo, Cujacio aliisque scriptoribus divulgatae: sunt etiam ubi rubricis titulorum explanationes seu explicationes adjiciuntur, quemadmodum Haenel editor animadvertit. Quem porro indicem codex rescriptus prae se ferebat, non liquet.

³ Deficit prorsus in Palimpsesto liber hic in XII titulos distributus:

TITULUS I.—*De constitutionibus principum et edictis.* Leges tres.

II.—*De diversis rescriptis.* Leges octo.

III.—*De mandatis principum.* Lex una.

IV.—*De responsis prudentum.* Lex una.

V.—*De officio praefectorum praetorio.* Lex una.

VI.—*De officio vicarii.* Lex una.

TITULUS VII.—*De officio rectoris provinciae.* Leges sex.

VIII.—*De officio judicum civilium.* Lex una.

IX.—*De officio judicum militarium.* Lex una.

X.—*De officio judicum omnium.* Leges tres.

XI.—*De defensoribus civitatum.* Leges tres.

XII.—*De assessoribus, domesticis et cancellariis.* Leges duae.

⁴ Deest etiam in Palimpsesto liber secundus, hos titulos comprehendens:

TITULUS I.—*De jurisdictione et ubi quis convenire debeat.* Leges duodecim.

II.—*Ne in sua causa quis judicet.* Lex una.

III.—*De ommissa actionis impetratione.* Lex una.

IV.—*De denuntiatione vel editione rescripti.* Leges septem.

V.—*De dominio rei quae poscitur.* Lex una.

VI.—*De temporum cursu et reparationibus denuntiationum.* Leges quinque.

VII.—*De dilationibus.* Leges tres.

VIII.—*De feriis.* Leges tres.

IX.—*De pactis et transactionibus.* Lex una.

X.—*De postulando.* Leges tres.

XI.—*De erroribus advocatorum.* Lex una.

XII.—*De cognitoribus et procuratoribus.* Leges septem.

XIII.—*De actionibus ad potentes translatis.* Lex una.

XIV.—*De his qui potentiorum nomina in lite praetendunt aut titulos praedii affigunt.* Lex una.

XV.—*De dolo male.* Lex una.

XVI.—*De integri restitutione.* Leges tres.

TITULUS XVII.—*De his qui veniam aetatis impetrarunt.* Lex una.

XVIII.—*De judiciis.* Leges duae.

XIX.—*De inofficioso testamento.* Leges septem.

XX.—*De inofficiosis donationibus.* Lex una.

XXI.—*De inofficiosis dotibus.* Leges duae.

XXII.—*De hereditatis petitione.* Lex una.

XXIII.—*De rei vindicatione.* Lex una.

XXIV.—*Familiae herciscundae.* Leges duae.

XXV.—*De communi dividundo.* Lex una.

XXVI.—*Finium regundorum.* Lex una.

XXVII.—*Si certum petatur de chirographis.* Lex una.

XXVIII.—*De pecuniae sequestratione prohibita.* Lex una.

XXIX.—*Si certum petatur de suffragiis.* Leges duae.

XXX.—*De pignoribus.* Leges duae.

XXXI.—*Quod jussu.* Lex una.

XXXII.—*De peculio.* Lex una.

XXXIII.—*De usuris.* Leges quatuor.

⁵ Codici Palimpsesto deperiit:

TITULUS I.—*De contrahenda emtione.* Leges novem.

II.—*De commissoria rescindenda.* Lex una.

III.—*De patribus qui filiis distraxerunt.* Lex una.

IV.—*De aedilitiis actionibus.* Lex una.

V.—*De sponsalibus et ante nuptias donationibus.* Leges octo.

VI.—*Si provinciae rector vel ad eum pertinentes sponsalia dederint.* Lex una.

VII.—*De nuptiis.* Leges tres.

VIII.—*De secundis nuptiis.* Leges tres.

IX.—*Si secundo nupserit mulier cui maritus usumfructum reliquerit.* Lex una.

X.—*Si nuptiae ex rescripto petantur.* Lex una.

TITULUS XI.—*Si quacumque praeditus potestate nuptias petat invitae.* Lex una.

XII.—*De incestis nuptiis.* Leges quatuor.

XIII.—*De dotibus.* Leges quatuor.

XIV.—*De nuptiis gentilium.* Lex una.

XV.—*De fidejussoribus dotium.* Lex una.

XVI.—*De repudiis.* Leges duae.

XVII.—*De tutoribus et curatoribus creandis.* Leges quatuor.

XVIII.—*Qui petant.* Lex una.

XIX.—*De administratione et periculo tutorum et curatorum.* Leges quatuor.

P Imp̄p̄ theodosius et ualentinian̄s aā ad senatum
 a t̄re aliqua ex parte minore esse matrib. non sinem̄s
 nam cum aetiam infantis filium morientis ma-
 ter bonorum solatia consequatur cur de heretate eius
 pater graues patiatur tendiculae non uidemus et cum
 legitima successione non modo in matre uerum aetiam
 in successorib. non sicut constitutis non bonorū posses-
 sionis petitionem non cretioneis solennitatem cogitur
 custodire qualicumq. contenta ad ita uel ad eundae
 hereditatis iudicio quanto magis pater talibus
 est uinculis exuendus ad q̄. deo h̄ a corationes sancimus
 ut pater aetiam infantis filii successionem siue ille matre
 eius morientis ad eundae hereditatis uel petendae
 bonorum possessionis fuerit executus officium siue
 sta neq. legerit moriente filio infanti in qualib. et heri-
 tes in ea ambiguitates succedat

DAT VIII ID HOUEMB RAUENNA DD NM THEOD XII ET VALENTINIANO II

INTERP CRETIO ET BONORUM POSSESSIO AA CCSSB
 a pretoribus petebatur quod ex planarioribus ANTIQUO IURE
 quia legibus utrumq. sublatum est Et ideo infans licet
 loqui non possit tamen hereditatem sibi debitam capit
 cui morientis pater ut is qui proximus fuerit ex LEGESUCCEDIT

II UNDE LIBERI

Imp̄p̄ a rchadii et thonorius aā aureliano p̄po

Filia q̄. dote a patre suscepta matrimonio sociata est
 in testatopate mortuos hereditatem uel ita direcū fra-
 trib. dotem quam suscepit miscere cogatur paterna
 substantia adque ita in subeunda hereditate sociari cum fratrib.

DAT PRID NON OCTOB CONSTANTINOPOLIM ARCHADIO III ET HONORIO III AA

CCSSB

INTERP FILIA SI TEMPORE HUPTIARUM A PATRE FUERIT DOTA-
 TA ET PATER POSTEA INTESTATUS MORIATUR SI IN RELIQUA PATRIS
 SUBSTANTIA UULT CUM ALIIS FRATRIB. SEQUALIS ACCEDERE
 DOTE UEL QUIDQUID ACCEPIT TEMPORE HUPTIARUM HE-
 REDITATE PATRNAE CUM FRATRIB. DIUIDENDAM CONFUNDA TQ̄D
 SI NO LUERIT SIT HISQUE ACCEPIT PRO SUA PORTIONE CON-
 TENTA

CODICIS THEODOSIANI

LIBER QUARTUS

TITULUS I.—(I) IMPERATORES THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI AD SENATUM ¹. Patrem aliqua ex parte minorem esse matribus non sinemus. Nam cum etiam infantis filii morientis mater bonorum solatia consequatur, cur de aetate ejus pater graves patiatum tendiculas non videmus; et cum legitima successio non modo in matre verum etiam in successoribus longius constitutis non bonorum possessionis petitionem non cretionis solennitatem cogitur custodire qualicumque contenta aditae vel adeundae hereditatis indicio, quanto magis pater talibus est vinculis exuendus atque ideo hac oratione sancimus, ut pater etiam infantis filii successionem, sive ille matre ejus moriente adeundae hereditatis vel petendae bonorum possessionis fuerit exsecutus officium sive ista neglexerit moriente filio infanti in qualibet aetate sine ambiguitate succedat. Data VIII Idus Novembris Ravenna Dominis Nostris Theodosio XII et Valentiniano III Augustis, Consulibus.

Interpretatio. Cretio et bonorum possessio antiquo jure a praetoribus petebatur; quod explanari opus non est, quia legibus utrumque sublatum est. Et ideo infans, licet loqui non possit, tamen hereditatem sibi debitam capit, cui morienti pater aut is qui proximus fuerit ex lege succedit.

TIT. II.—UNDE LIBERI. IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI AURELIANO PRAEFECTO PALATIO. Filia quae dote a patre suscepta matrimonio sociata est, intestato patre mortuo, si hereditatem velit adire cum fratribus, dotem quam suscepit miscere cogatur paternae substantiae atque ita in subeunda hereditate sociari cum fratribus. Data pridie Nonas Octobris, Constantinopoli, Arcadio IV et Honorio III Augustis, Consulibus.

Interpretatio. Filia, si tempore nuptiarum a patre fuerit dotata et pater postea ² intestatus moriatur, si in reliqua patris substantia vult cum aliis fratribus aequalis accedere, dotem vel quicquid accepit tempore nuptiarum hereditati paternae cum fratribus dividendam confundat; quod si noluerit, sit his quae accepit pro sua portione contenta.

¹ Textus hujus constitutionis apud alios codices his verbis incipit: *Post alia*. Haec verba, quae in constitutionibus Breviarii plurimis repetuntur, addiderunt legum romanarum compilatores, ut pateat earum quamdam priorem partem fuisse praecisam quod eam penitus obsoletam sive inutilem judicaverint.

² Haenel: *Postea pater*.

III DE CARBONIANO AIDICTO

Constitutum a Valentiniano Theodoro et archidiacono Rufino pro
carboniano aedictum sub personis legitimis indubitato
matrimonio custoditopartu et probata legitima suc
cessionedefertur scilicet ut in possessione nouus he
res locatus usque ad pubertatis aetatem sine inquietudine
rebus utatur interdum alienis

DAT III KAL OCTB CONSTANTINOPOLIM THEODOSIO A III ET ABUNDANTIO CCSSB

INTERP Siquis moriens ex legitimo matrimonio presnan
ter reliquerit uxor et libet ex muliere a propinquis quosq, ad
partum ueniat custodiri quae cum legitimo tempore eediderit
his qui natus fuerit pro sua portione in patris hereditate suc
cedat Et usque ad quinquaginta annos hereditatis suae annuam a patre
derelictas sunt sine ullius repetitione possideat futurum
ut suas postmodum procuratore aut excipiat aut exera t actiones

III DE TESTAMENTIS ET CODICILLIS

Imp CONSTANTINUS A PU

In codicillis quos testamentum non precedit sicut in uoluptatibus tes
tamenti septem testium uel quinque interuentum non deesse oportet
sic enim pietas testamentum successionem sine aliqua captione seruatur
si quando igitur testium numerus defecerit habeatur
infirmum quod et in ceteris uoluptatibus placuit obseruari

DAT XI KAL IAN CONSTANTINO A VII ET CONSTANTIO C CCSSB

INTERP Siquis non fecerit testamentum sed uice
testamenti fecerit codicillum in quo codicillo legitima he
redis institutio teneatur Et hunc ipsum eodem numero
testium hoc est septem aut quinque subscriptionibus faciat
confirmari Quod si minus quam quinque ualere non po
terit sicut et ceterae uoluptates hae secundum superiorem
legem si conditio testamenti postea factus fuerit codicillus et in
eo alium quam in testamento fecerit heredes uoluerit nominare in eo
codicillo heredis institutio non ualebit

Impppualentinianus theodorus et archidiaconus proculo pro u

de tes
ta men
ta codi
cilla et
uolum
tates
15
16
17
18
19
20

TIT. III. — DE CARBONIANO EDICTO. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS, AUGUSTI RUFINO PRAEFECTO PALATIO. Carbonianum edictum sub personis legitimis indubitato matrimonio, custodito partu et probata legitima successione, defertur; scilicet ut in possessione novus heres locatus usque ad pubertatis annos sine inquietudine rebus utatur interdum alienis. Data IV Kalendas Octobris, Constantinopoli, Theodosio Augusto *III et Abundantio*, Consulibus.

Interpretatio. Si quis moriens ex legitimo matrimonio praegnantem reliquerit uxorem jubet lex mulierem a propinquis quo usque ad partum veniat custodiri; quae cum legitimo tempore ediderit, is qui natus fuerit pro sua portione in patris hereditate succedat. Et usque ad quintum et decimum aetatis suae annum quae a patre derelicta sunt sine ullius repetitione possideat futurum ut suas post modum per curatorem aut excipiat aut exserat actiones.

TIT. IV. — DE TESTAMENTIS ET CODICILLIS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS ¹ PRAEFECTO URBIS. In codicillis quos testamentum non praecedat, sicut in voluntatibus testamenti septem testium vel quinque interventum non deesse oportet; sic enim fiet tu testantium successiones sine aliqua captione serventur. Si quando igitur testium numerus defecerit ² habeatur infirmum; quod et in ceteris voluntatibus placuit observari. Data XI Kalendas Januarias, Constantino Augusto VII et Constantio Caesare, Consulibus.

Interpretatio. Si quis non fecerit testamentum sed vice testamenti fecerit codicillum, in quo codicillo legitima heredis institutio teneatur et hunc ipsum eodem numero testium, hoc est septem aut quinque subscriptionibus faciat confirmari; quod ³ si minus quam quinque valere non poterit, sicuti et ceterae voluntates: nam secundum superiorem legem, si condito testamento postea factus fuerit codicillus et in eo alium quam in testamento fecerat heredem voluerit nominare, in eo codicillo heredis institutio non valebit.

(2) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS PROCULO PRAEPOSITO URBIS.

¹ Haen. add.: et Constantius Caesar.

² Haenel: Defecerit instrumentum codicilli. Verba instrumentum codicilli desiderantur in Palimpsesto.

³ Codices omnes, hactenus evulgati, silentio premunt quod, adverbialiter neque ineleganter appositum, quasi diceret eo quod.

Que codicillis aut aepistolis nobis necessitudinibus uen^{is}
relinquuntur non admittimus si ille usus interpreti
uatos ratus Et sane hoc loco prebemus licentiam ut ci
uilibiter siue criminaliter ut auctore legere sit pro la
ta aepistola requiratur et in cumbat probatio et pri
mitus quis scriptura optulerit. Ceterum quod ad nos^{ros}
q. attinet codicillos et aepistolas ad eore futamus ut
ex illis aetiam si ueras eas esse questionem series ad pro
barit quidquid nobis relictum est^{ris} siue constituterit
ad liberos defuncti uel si hi non sint ad proximū qēmq.
iudicii n^{si} humanitate pertineat testamenti uero scrip
turam legitimam uel nuncupationēq. in nomen n^{rm}
forte processerit iure capiemus. Nec in ea redistare
ius nsm a priuatis heredibus profitemur

DAT MEDIOLANI X KAL FEBRUARIAS TIMASIO ET PROMOTO CONSULIB.

Interp Siquis moriens principi uel propinquis aetiam
amicis eius aliquid p^{er} codicillum aut p^{er} aepistolam credi
derit relinquendum pietatis intuitu id precipit nō
uallere Sed si quid talimodo priuatis fuerit derelic
tum et de talibus chartis orta fuerit fortasse contentio
in iudicis discussione consistat utrum possit scriptu
ra prolata iures subsistere Ceterū principi uel eius proxi
mis quidquid testamento aut nuncupatione dimit
titur hoc si uel legibus uallere permittitur

Im p^{er} archadius et honorius a^{et} aeternali pro consuli
Testamentum non ideo infirmari debet q^{od} diuersis
hoc deficiens hominibus appellauit cum superflua non
noceant Pretermissa namq. necessaria non abundan
cautela uel contract^{us} inminuit uel testatoris sufficit
uoluntati Nec patimur fidem conditi arbitrii ob oc
debere conuelli si aut maiorem in principio signato
rum aut minorem aut nullum numerum conditorsue
predixerit uoluntati. cum quinq. huic non ignaris
cripserint. Testamento licet non hisdem series fue
rit recensita sed his qui extremum disponit arbitrium

Quae codicillis aut epistolis nobis necessitudinibusve nostris relinquuntur non admittimus; sit ille usus inter privatos ratus. Et sane hoc loco praebemus licentiam ut civiliter sive criminaliter, ut actor elegerit super prolata epistola requiratur, et incumbat probatio ei ¹ primitus qui scripturam obtulerit. Ceterum quod ad nos nostrosque attinet, codicillos et epistolas adeo refutamus, ut ex illis, etiamsi veras eas esse quaestionum series ² approbarit, quicquid nobis relictum est nostrisve constiterit ad liberos defuncti vel, si hi non sint, ad proximum quemque iudicii nostri humanitate pertineat.

§ 2. Testamenti vero scripturam legitimam vel nuncupationem, quae in nomen nostrum forte processerit, jure capiemus, nec in ea re distare jus nostrum a privatis heredibus profiteamur. Data Mediolani X Kalendas Februarias, Timasio et Promoto Consulibus.

Interpretatio. Si quis moriens principi vel propinquis etiam ³ amicis ejus aliquid per codicillum aut per epistolam crediderit relinquendum, pietatis intuitu id praecipit non valere. Sed si quid tali modo privatis fuerit derelictum et de talibus chartis ⁴ orta fuerit fortasse contentio, in iudicis discussione consistat, utrum possit scriptura prolata jure subsistere. Ceterum principi vel ejus proximis, quicquid testamento aut nuncupatione dimittitur, hoc sibi legibus valere permittitur.

(3) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI AETERNALI PROCONSULI ASIAE. Testamentum non ideo infirmari debet, quod diversis hoc deficiens nominibus appellavit cum superflua non noceant. Praetermissa namque necessaria non abundans cautela vel contractus inminuit vel testatoris sufficit ⁵ voluntati.

§ 1. Nec patimur fidem conditi arbitrii ob hoc debere convelli, si aut majorem in principio signatorum aut minorem aut nullum numerum conditor suae praedixerit voluntati, cum quinque huic non ignari suscripserint testamento, licet non eisdem series fuerit recensita, sed is ⁶ qui extremum disponit arbitrium (*Sequitur textus pag. 9*)

¹ Palimp.: *et*.

² Palimpsesto scribitur *quaestionum series* pro *quaestionum regula*, sicut exstat in omnibus codicibus ab Haenel inspectis. Sed animadvertere oportet quod tempore Alarici ac sequiore aetate vocabatur etiam *series* qualiscumque successio praeceptorum sive ordinationum legalium. Hunc sensum, lege de qua mox agemus, Theudis aperte indicat, proferens eam *juxta hujus consulti seriem*.

³ Haenel: *vel*.

⁴ Haenel: *chartulis*.

⁵ Codices omnes: *officit*.

⁶ Haenel: *hic*.

OBSIGNANDUM PORREXERIT TESTAMENTUM. NEC ENIM
 NOUUM PROMULGAMUS SED DIU CONSTANTINIS ANCTIO
 NE ET INCLITE RECORDATIONIS SENTENTIAM PATRIS SERENI
 TATIS NRAEQUE SUPHUIUS MODICAUSASQUE SUNT EX ANTI
 QUIORIBUS PROPAGATA SICUTI DE CRETA STATUIMUS HII QUI EX
 TREMAS ORDINANT VOLUMTATES HEC ESSE SERUANDA UT PRE
 SENTES VIDEANT SUSCRIPTORES ET HII CURUENERINT NON IG
 NORENT. A ETIAM SI HISDEM SCRIPTURE CONTINENTIA NON
 FUERIT INTIMATA NECSI QUID EX MUNIFICENTIA MORIENTIS FUE
 RINT CONSECTI IN FRUCTUOSUM SUBSCRIBENTES FACIENT
 TESTAMENTUM CUM HOCAUCTOREM PRUDENTISSIMUM
 IURISCONSULTORUM HOSITA BICUM SCEUOLAM COMPROBASSE
 DAT XII KAL APRIL ARCHADIO IIII ETHONORIO III AA CCSSB
 INTERP SIMORIENS CUM SCRIBITA UT DICTAT CARTULAM
 TESTAMENTI PRETERMISERIT FORSITAM UT VOCABULUM
 PONERET AUT CIUILIS IDEST QUOD QUINQ, TESTIUM AUT
 PRETORIS IURIS QUOD SEPTEM TESTIUM ERITS USCRPTIONE
 FIRMANDUM AUT SI MAIOREM VEL MINOREM TESTIUM.
 NUMERUM SE TESTATOR IN PRINCIPIO DIXERIT EUOCASSE US
 Q, AD QUINQUE SUBSCRIPTORUM NUMERO A ETIAM SI NON RELE
 GANT TESTAMENTUM VALE REPMISSUM EST. ITA UT SI
 CUM MINOR NUMERUS IMPEDIT VOLUMTATEM SIC QUID QUID
 SUPRA FUERIT NON NOCEAT TESTAMENTUM QUIA HEC
 LEX ITA CONSTITUIT QUOD SUPPLUA IURI IMPEDIRE NON
 DEBEANT HOCA ETIAM OBSERUANDUM UT TESTATOR SIG
 NANDUM TESTIB, OFFERAT TESTAMENTUM. NEC IDEO
 HABEATUR INFIRMUM SI ALI CUI DESUSCRIPTORIBUS TES
 TATOR ALIQUID LEGATI NOMINE DERELINQUID
 IDEM A FRICHANO PU
 ESTAMENTA OMNIUM CETERAQ, QUE APUD OFFICIUM CENSU
 ALE PUBLICARI SOLENT HOLUMUS DEFICIENTIUM CONUELLI
 SCRIPTURAS LURE HAC SOLLEMNITER VOLUMTATES DUM
 QUIDAM MORIENTISSUPPREMUM ET NON ADSCRIPTUM PRO
 CESSE FIRMETUR. IN EODEM RESERENTUR. NEC UMPMITTATUR
 FIERI VLLA TRANSLATIO. MOS NAMQ, RETINENDUS EST

obsignandum porrexerit testamentum.

§ 2. Nec enim novum promulgamus, sed divi Constantini sanctionem et inclytæ recordationis sententiam patris Serenitatis *nostrae* ¹, nostraeque, super hujusmodi causas ², quae sunt ex antiquioribus propagata, sicuti ³ decreta statuimus, his ⁴, qui extremas ordinant voluntates, haec esse servanda, ut ⁵ praesentes videant subscriptores et hii, cur venerint, non ignorent, etiamsi iisdem scripturae continentia non fuerit intimata.

§ 3. Nec si quid ex munificentia morientis fuerint consecuti, infructuosum subscribentes facient testamentum, cum hoc auctorem prudentissimum jurisconsultorum non sit ambiguum Scaevolam comprobasse. Data XII Kalendas Aprilis Arcadio IV et Honorio III Augustis Consulibus.

Interpretatio. Si moriens cum scribit aut dictat chartulam testamenti praetermiserit forsitan ut ⁶ vocabulum poneret, aut civilis, id est, quod quinque testium, aut pretoris ⁷ juris, quod septem testium erit subscriptione firmandum; aut si majorem vel minorem testium numerum se testator in principio dixerit evocasse, usque ad quinque subscriptorum numerum, etiamsi non relegant testamentum, valere permissum est, ita ut, sicut minor numerus impedit voluntatem, sic, quicquid supra fuerit ⁸ non ⁹ noceat testamento; quia haec lex ipsa constituit quod superflua juri impedire non debeant. Hoc etiam observandum, ut testator signandum testibus offerat testamentum, nec ideo habeatur infirmum, si alicui de subscriptoribus testator aliquid legati nomine derelinquit.

(4) IDEM ¹⁰ AUGUSTUS ¹¹ AFRICANO PRAEFECTO URBIS. Testamenta omnium ceteraque, quae apud officium censuale publicari solent ¹² (nolumus deficientium convelli scripturas jure ac solemniter voluntates dum quidam morientis supremum et non adscriptum processisse firmetur), in eodem reserventur ne dum ¹³ permittatur fieri ulla translatio. Mos namque retinendus est (*Sequitur textus pag. 11*)

¹ Pal. om.: *nostræ*.

² Haenel: *causa*.

³ Haenel: *secuti*.

⁴ Haenel: *iis*.—Palimp.: *hii*.

⁵ Elegantius alii codices *ut et praesentes videant*.

⁶ Haenel: *forsitan vocabulum*.

⁷ Haenel: *pretorii*.

⁸ Haenel: *superfuerit*.

⁹ Haenel: *et*.

¹⁰ Haenel: *Idem*.

¹¹ Haenel: *Augusti*.

¹² Haec lex truncata et intermixta cum sequenti, in Palimpsesto apparet ex verbis «publicari solent»; quae verba in omnibus codicibus leguntur prout in superiori textu videntur. Librarius autem noster exscripsit legem sequentem quintam a verbis *Nolumus convelli* usque ad *confirmatur* ubi quartae legis truncatus textus resumitur. Inde verba, male intermixta in lege quarta, in quinta repetuntur.

¹³ Haenel: *Nec usquam*.

FIDELISSIMAE UETUSTATIS QUEM SQUIS IN HAC URBE UOLUERIT
INMUTARE IN RITAM MORTUORUM UIDERI FACIET UOLUNTATEM

DAT VI KAL OCTOBRI CONSTANTINOPOLIM CAESARIO ET ATTICO CASSB

INTERP TESTAMENTA OMNIA AUT RELIQUAS SCRIPTURAS APUT
CENSUALES IN URBEM ROMAM UOLUIT PUBLICARE HOCEST UT IN RE
LIQUIS REGIONIBUS APUT CURIAE UIUO TESTAMENTA UEL QUE
CUMQUE SCRIPTURAE ACTIS FIRMARI SOLENT GESTORUM ALLE
GATIONE MUNIANTUR SI UERO MORTUORUM UOLUNTATES
ACTIS RESERATAE NON FUERINT NIHIL UALEBUNT

IMPP HONORIUS ET THEODOSIUS AA AEDICTUM AD POPU
LUM URBS CONSTANTINOPOLITANA ET AD OMNES PROUINCIALES

NOLLUMUS CONUELLI DEFICIENTIUM SCRIPTAS LURE HAC SOLLE
NITER UOLUNTATES DUM QUODDAM MORIENTISSUPPREMU
ETHON ADSCRIPTUM PRECESSISSE CONFIRMATUR ARBITRIUM
TAMQUAM PATRIMONIUM SUUM AD NOS DEFICIENS MALUE
RIT PTINERE OMNIB ENIM PRIUATIS ET MILITANTIBUS
INTERDICIMUS NE HUIUS MODI PERIBEAINT TESTIMONIA ET
FALSICRIMINIS REOS TENERI PRECIPIMUS SICU SCRIPTAE LU
RE HAC SOLLEM NITER DEFICIENTIUM EXISTERINT UOLUM
TATES NON SCRIPTUM ALIQUID SUB HOSTRORUM NOMINUM
MENTIONE FALSO ADSTRUERE MOLIA NTUR NEMO
ITAQUE RELICTUS UEL LEGIBUS AD SUCCESSIONEM UOCA
TUS NOSTRUM UEL POTENTIUM NOMEN ORRESCAT NON
OFFERRE TESTIMONIA IN HUNC MODUM UEL SUSCIPERE
GESTIS HUIUSMODI UOCES AUDEAT NOSTRO UEL ETIAM PRI
uatorum potentium NOMINEM ANEATA ARBITRIUM QUOD
UERA ET SOLLEM HISSCRIPTURA CONMENDAT EXCLUDATUR
SI QUID ADUERSUS EAM UEL DEFICIENTIS ANIMUM SUB DEFE
REND A HEREDITATE NOSTRAE PERENITATIS PT TESTIMONIA
NON SCRIPTA ET FALSO CONTEXTA ADSEUERATUR NEMO SCRIP
TIS PROPRIUM AUFERAT ROBURETHONSCRIPTISSUBPRETEX
TU NOSTRI UEL POTENTIUM NOMINIS INGERAT FIRMITATEM

DAT III ID MART CONSTANTINPTI THEOD A VII ET PALLADIO

CSSB

INTERP PLACUIT UOLUNTATEM DEFUNCTORU EARATIONE
SERUARI UT SI DEFICIENS QUIS NON PFECERIT TESTAMENTUM

fidelissimae vetustatis, quem si quis in hac urbe voluerit immutare irritam mortuorum videri faciet voluntatem. Data VI Kalendas Octobris, Constantinopoli, Caesario et Attico Consulibus.

Interpretatio. Testamenta omnia aut ¹ reliquas scripturas apud censuales in urbe Roma voluit publicari, hoc est ut in reliquis regionibus apud curiae viros testamenta vel quaecunque scripturae actis firmari solent, gestorum allegatione muniantur. Si vero mortuorum voluntates actis reservatae non fuerint nihil valebunt ².

(5) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI. EDICTUM AD POPULUM URBIS CONSTANTINOPOLITANAE ET AD OMNES PROVINCIALES. Nolumus convelli deficientium scriptas jure ac solemniter voluntates, dum quoddam morientis supremum et non adscriptum processisse ³ confirmatur arbitrium, tanquam patrimonium suum ad nos deficiens maluerit pertinere. Omnibus enim privatis et militantibus interdiciamus, ne hujusmodi perhibeant testimonia et falsi criminis reos teneri praecipimus, si, cum scriptae jure ac solemniter deficientium exstiterint voluntates, non scriptum aliquid sub nostrorum nominum mentione falso adstruere moliantur. Nemo itaque relictus vel legibus ad successionem vocatus nostrum vel potentium nomen horrescat: non offerre ⁴ testimonia in hunc modum vel suscipere gestis hujusmodi voces audeat nostro vel etiam privatorum nomine: maneat arbitrium quod vera et sollemnis scriptura commendat; excludatur, si quid adversus eam vel deficientis animum sub deferenda hereditate nostrae perennitati per testimonia non scripta et falso contexta asseveratur; nemo scriptis proprium auferat robur et non scriptis sub praetextu nostri vel potentium nominis ingerat firmitatem ⁵. Data III ⁶ idus Martias Constantinopoli, Theodosio Augusto VII et Palladio Consulibus.

Interpretatio. Placuit voluntatem defunctorum ea ratione servari, ut si deficiens quis non perfecit testamentum (*Sequitur textus pag. 13*)

¹ Haenel: *vel*.

² Lege hac videtur unum ex interpretum officiis esse non solum explicare sed accomodare sensus legum ad statum temporum et reipublicae. Imperatores Arcadius et Honorius, Constantinopoli leges, cum prohibebant immutare testamenta *in hac urbe firmata* apud officium censuale, ad civitatem illam referebantur. Interpretatio in Occidentali Imperio ordinata substituit *huic urbi Roma*; et quia de testamentis provincialibus lex nihil dicebat, additum est quod supra legitur de testamentis *apud curiae viros* ordinatis.

³ Palimp.: *praecessisse*.

⁴ Haenel: *nemo ferre*.

⁵ Haenel: *firmamentum*.

⁶ Haenel: IV.

NON POTEST QUICUMQUE PRO PERFECTO UTI QUOD IMPER-
 FECTUM RESEDIT. Nec admittit hanc testificationem prin-
 cipis clementia si forte dicat aliquis audiui morientem
 uelle hoc principem uel etiam his personisq. potestati ad-
 iuncta sunt uel cuiuscumque potentis taliter deputa-
 tum hanc uocem admitti non patitur. Et sicuti le-
 gitur in scripturas uel in suam personam uel in quas-
 cumque alias potestates siue in priuatos uel in reman-
 dauit ita in perfectam et sub tali testificatione prolatam
 penitus ualere non uoluit. Idem autem apud Palladio pro
 Ne quis post diem mortis scripti sane decennium tes-
 tamenti prestatetur assensus nullisq. penitus uiri-
 bus scriptura huiusmodi tempore antiquata taxetur.
 presertim cum si uoluntas continuata persistiterit
 breui moras ita recentibus uetustatem inuolare tem-
 poribus. Uix enim fieri potest ut per hec temporaq.
 fidei amore contraximus omni mentium constentia
 mors coniurata surripiat et reuera ne fas est ut antiq-
 ue deliberationis ordinationis uoluntas postrema dicatur.
 DAT X KAL IVLIAS RAVENNA DD NN HONORIO XII ET THEODOSIO VIII AA CCSS B
 INTERP ^{ET SUAM HOM MUTAUERIT} Si quis condito testamento decennio sup-
 tis fuerit uoluntatem quod ante decennium factum est
 uacuum remanebit. Imp THEOD A ASCLEPIODO TO PRO
Siquis agere ex testamento quolibet modis siue scripto
 siue sine scriptura confecto de hereditate uoluerit ad-
 fidei commissi persecutionem adspirare cupiens minime
 permittatur. Tantum enim abest ut aditum cuiquam
 pro suo miserrande desiderio concedamus ut etiam illud
 sanciamus ut si testator faciens testamentum in eodem
 pro codicillis etiam in duobus uel in multis complexus sit qui heredita-
 tem petita uel ipsius intentionis exordis utrum uel ite-
 ligendi habeat potestatem sciens se uel eius electione
 alterius sibi aditum praeculis se ita ut siue bonorum
 possessionem secundum tabulas uel secundum nuncupa-
 tionem

non potest quicumque pro perfecto uti, quod imperfectum resedit. Nec admittit hanc testificationem principis clementia, si forte dicat aliquis audivi morientem velle hoc principi vel etiam his personis quae potestati adjunctae sunt, vel cujuscunque potentis taliter deputatum: hanc vocem admitti non patitur. Et sicuti legitimas scripturas vel in suam personam vel in quas-cunque alias potestates sive in privatos valere mandavit, ita imperfectam et sub tali testificatione prolatam penitus valere non voluit.

(6) IDEM AUGUSTI PALLADIO PRAEPOSITO. Ne quis post diem mortis scriptis ante decennium testamentis praestetur assensus nullisque penitus viribus scriptura hujusmodi tempore antiquata taxetur: praesertim cum si voluntas continuata perstiterit, brevis mora sit, recentibus vetustatem innovare temporibus. Vix enim fieri potest, ut per haec tempora, quae fidei amore contraximus, omnem testium conscientiam mors conjurata surripiat, et revera nefas est, ut antiquae deliberationis ordinatio voluntas postrema dicatur. Data X Kalendas Julii, Ravenna, dominis nostris Honorio XII et Theodosio VIII, Augustis, Consulibus.

Interpretatio. Si quis condito testamento decennio superstitis fuerit et suam non mutaverit voluntatem, quod ante decennium factum est, vacuum remanebit.

(7) IMPERATOR THEODOSIUS AUGUSTUS ASCLEPIODOTO PRAEPOSITO. Si quis agere ex testamento, quolibet modo, sive scripto, sive sine scriptura confecto, de hereditate voluerit ad fideicommissi persecutionem adspirare cupiens minime permittatur. Tantum enim abest, ut aditum cuiquam pro suo migrandi desiderio concedamus ut etiam illud sanciamus, ut, si testator faciens testamentum in eodem pro codicillis etiam id valere complexus sit, qui hereditatem petit ab ipsis intentionis exordiis, utrum velit, eligendi habeat potestatem, sciens, se unius electione alterius sibi aditum praeclusisse; ita ut sive bonorum possessionem secundum tabulas vel secundum nuncupationem (*Sequitur textus pag. 15*)

CETERASQ. SIMILES POSTULARI EX EDICTO DIU ADRIANI SE MIT
TITA D POSSESSIONEM EX MORE PETIERIT STATIM INTER IPSA
HUIUS LURI SAUSPICIAPROPOSITUM SUAE INTENTIONIS EX
PLANET SICEHIMSISQUIS DEFUNCTI AGNOUERIT VOLUNTATA
TEM DE INOFFICIOSO AGERE PROHIBETURET PATRONUS LIBER
TIM UNERIBUSELECTIS ET OPERIS CONTRA TABULAS BONORUM
POSSESSIONE REPELLITUR SIC MULIER IN DICTO QUOD DE EA
TERUTRO EST CUM SUAM EXPLANAUERIT OPTIOMENEPENI
TENTIA POSSIT AD ALIUT TRANSIRE A ETIAM SATIS DATIONE
COGETUR PRECAUERE NISI HETATISIUBETUR AUXILIO ILLUT
QUOCUMQUE PARIRATIONE SERUANDUM EST TUTTESTATOR
QUI DECREUIT FACERE TESTAMENTUM SI IDIMPLERENE
QUIUERIT IN TESTATU SUIDEATUR ESSE DEFUNCTUS NEC
TRADUCERE LICEAT AD FIDEI COMMISSI INTERPRETATIONEM
UELUT EX CODICILLIS ULTIMAM VOLUNTATEM NISI ID ILLE
COMPLEXUSSIT AD VIM A ETIAM CODICILLORUM SCRIPTU
RA DEBEAT OBTHINERE ILLO IURE ELECTIONIS SUIDE LICE
P DURANTE UT QUI EX TESTAMENTO AGERE VOLUERIT
AD FIDEI COMMISSUM MIGRARE NON POSSIT Siquis uero
EX PARENTIBUS UTRIUSQ. SEXUS HAC LIBERIS USQ. AD GRA
DUM QUARTUM AGNATIONIS IN CULIS ALLIGATUS UEL COGNA
TIONIS HEXUS CONSTRICTUS AD TERTIUM USQ. SCRIPTUS
HERES FUERIT UEL HUNCUPATUS IN EO IDELICE TESTAMEN
TO QUOD TESTATOR VICEM QUOCUMQUE CODICILLORUM VOLUIT
OBTHINERE LICEBIT EIS ID E HEREDITATE EX TESTAMEN
TO SECUNDUM MORTUI VOLUNTATEM AGENS FUERIT FORSI
TAM SUPERATUS UEL CERTE IPSE SPONTE VOLUERIT AD FI
DEI COMMISSIS SUBSIDIUM CONUOLARE NON ENIM PAREA
RE EA DEM QUERATIONE DETUR AMITTE DEBITA ET
LUCRA NON CAPERE IN OMNIA AUTEM GENERE TESTAMEN
TI SIUE IN PRETORIO IURE SIUE CIUILI CONSISTAT SEU CO
DICILLI CONSCRIBENTUR SIUE NON SCRIPTA VOLUNTAS
ULTIMA PRETENDATUR ID VOLUNTAS OBSERuari UTEO
DE MDIE QUOTEM TUR qui DE ORUM FUERIT
AD PPECTUM SIU PLENITUDINEM SORTIATUR Nihilq. eius
IN DIEM ALTERUM DIFFERATUR QUOD NULLAM HABEAT FIRMI
TATEM

ceterasque similes postulari ex edicto divi *Adriani* se mittit ad possessionem ex more petierit statim inter ipsa hujus juris auspicia propositum suae intentionis *explanet*. Sic enim, si quis defuncti agnoverit voluntatem de inofficioso agere prohibetur, et patronus liberti muneribus electis et operis contra tabulas bonorum possessione repellitur. Sic mulier in edicto quod de alterutro est, cum suam explanaverit optionem ne poenitentia possit ad aliud transire, etiam satisfactione cogetur praecavere nisi si aetatis juvetur auxilio.

§ 1. Illud quocunque pari ratione servandum est ut testator qui decrevit ¹ facere testamentum, si id implere nequiverit intestatus videatur esse defunctus nec traducere liceat ad fideicommissi interpretationem, velut ex codicillis ultimam voluntatem, nisi si id ille complexus sit ad vim etiam codicillorum scriptura debeat obtinere; illo jure electionis videlicet perdurante, ut qui ex testamento agere voluerit ad fideicommissum migrare non possit.

§ 2. Si quis vero ex parentibus utriusque sexus ac liberis usque ad gradum quartum agnationis vinculis alligatus vel cognationis nexu constrictus ad tertium usque scriptus heres fuerit vel nuncupatus, in eo videlicet testamento, quod testator vicem quoque codicillorum voluit obtinere, licebit ei, si de hereditate ex testamento secundum mortui voluntatem agens fuerit forsitan superatus, vel certe ipse sponte voluerit, ad fideicommissi subsidium convolare. Non enim par eademque ratio videtur amittere debita et lucra non capere ². In omni autem genere testamenti, sive in praetorio jure sive civili consistat, seu codicilli conscribantur sive non scripta volumptas ultima praetendatur, id volumus observari, ut eodem die, quo tentum ³ [ali] quid eorum fuerit, ad perfectum sui plenitudinem sortiatur, nihilque ejus in diem alterum differatur; quod ⁴ nullam habeat firmitatem (*Sequitur textus pag. 17*)

¹ Haenel: *decreverit*.

² Exhinc hujus legis textus deficit apud Sichardum, non vero in aliis codicibus, neque apud Haenel. Et quoniam interpreti «extrema pars hujus legis non habetur exposita, quia Novella lege calcatur», id quidem intelligi operae pretium erit ut referatur non ad § 2 ipsius constitutionis, ut in editione Sichardiana prostat, sed ad partem quae de unitate testamentifactionis loquitur.

³ Cod. palimpsesto: *temtum*. Haenel: *coeptum*.

⁴ Haenel: *quod quidem*.

NISI AUT SEPTIMA AUT QUINQUEM VEL ROGITIA UT QUI FORTUI
TOUENERINT POSSINT IUSTE TESTIMONIUM PERHIBERE
VIDELICET POST SANCTIONEM DIUINIS ET LIQUESCENTIBUS APICI
BUS QUI TRIUM TESTIUM NUMERO SINT CONTENTI

DAT XVI KAL MARTIAS CONSTANTINOPOLIM THEOD ET VICTORE VC CONSULIBUS

INTERP Siquis p scripturam condiderit testamentū et post
modum sine scriptura hoc est p hunc pationem suam i te
randam crediderit uoluntatem uel sicodicillis quod est
fidei commissum potestatem heredi suo commiserit ut
ex qua uoluerit testatoris h ordinationes succedat tunc
in primordio ad eundam hereditatis suam publicare non
desinat uoluntatem utrum ex testamento an p hunc cu
pationem an p fidei commissum hereditatem sibi elegat
uindicandam Quod si prima electio eius fuerit supera
ta ad alteram eam transire non liceat quia unius petiti
o ne concessa de reliquisse non uerit excludendum quia
una petitio alias aperte et euidenter excludit

Extrema pars legis scriptus ideo non habetur scripta
uel exposita quia nouella lege calcatur.

V D I L I T I C I O S I S

Imp CONSTANTINUS A ad prouinciales
LITERPendente illut quod in controuersiā deuocatur
In conluncta persona uel extraneam donationib
uel emptionibus uel quibuslibet aliis contractibus
minime transferri oportet tamquam nihil factum sit
LITE nihilominus peragenda quod sit tute lae causa
uertitur post examen iudicis h supplementum pro
nuntiationis dentur arbitri quinoniam arbitres
sed ex executores putandi sunt ETCETERA

DAT KAL AGVSTAS

BASSO ET AB LAVIO

CONSULIBUS

INTERP Res quae proposita actione repetitur trans
ferri a possidente ad alterum nullis contractibus
potest neq. inde aliqua fieri scriptura p mittitur
nisi prius de qua agitur fuerit in iudicio definita
VI D I N A T U R A L I B U S F I L I I S E T M A T R I B U S I O R U M

nisi aut septem aut quinque vel rogati aut qui fortuito ¹ venerint possint juste ² testimonium perhibere videlicet ³ post sanctionem divinis et liquescentibus apicibus, qui trium testium numero sint contenti. Data XVI Kalendas Martias, Constantinopoli Theodosio et Victore viris clarissimis consulibus.

Interpretatio. Si quis per scripturam condiderit testamentum et postmodum sine scriptura, hoc est per nuncupationem suam iterandam crediderit voluntatem, vel si codicillis, quod est fideicommissum, potestatem heredi suo commiserit, ut, ex qua voluerit, testatoris ordinatione succedat; tunc in primordio adeundae hereditatis suam publicare non desinat voluntatem, utrum ex testamento, an per nuncupationem, an per fideicommissum, hereditatem sibi eligat vindicandam. Quod si prima electio ejus fuerit superata, ad alteram ei transire non liceat, quia unius petitione concessa, de reliquis se noverit excludendum, quia una petitio alias aperte et evidenter excludit. Extrema pars legis istius ideo non habetur scripta vel exposita, quia novella lege calcatur.

TIT. V. — DE LITIGIOSIS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD PROVINCIALES. 4 Lite pendente illud quod in controversiam devocatur, in conjunctam personam vel extraneam donationibus vel emtionibus vel quibuslibet aliis contractibus minime transferri oportet, tamquam nihil factum sit lite nihilominus peragenda; quod si tutelae causa vertitur, post examen judicis in supplementum pronuntiationis dentur arbitri, qui non jam arbitri, sed executores putandi sunt, et cetera. Data Kalendas Augustas Basso et Ablavio Consulibus.

Interpretatio. Res quae proposita actione repetitur, transferri a possidente ad alterum nullis contractibus potest; neque inde aliqua fieri scriptura permittitur, nisi prius lis, de qua agitur, fuerit in judicio definita.

TIT. VI. — DE NATURALIBUS FILIIS ET MATRIBUS EORUM 5.

.
.
.

¹ Haenel: *fortitu.*

² Haenel: *jure.*

³ Haenel: *ut.*

⁴ Haenel add.: *post alia.*

⁵ Post hanc tituli VI inscriptionem desunt in Palimpsesto ipse titulus, duas leges comprehendens, titulus VII *De manumissionibus in Ecclesia*, unam tantum constitutionem habens, et prima et quarta leges tituli VIII *De liberali causa*. Verum si duo hi tituli et prima lex tituli VI recte ab omnibus codicibus portenduntur, non ita lex 2 ejusdem tituli VI, cujus textus apud Haenel valde turbatus exstat et corruptus a plurimis codicibus. Praeterea lex 4.^a tituli VIII non adest, forsitan ex defectu librarii, non solum in omnibus codicibus quos Haenel inspexit, verum etiam apud Sichardum et Tilium. Eam Cujacius primo evulgavit, sed fontem ex quo hausta fuit silentio premit. Inde creditur excludi a priore Breviarii compositione, postremae adiuncta.

Idem ^ā ad maximum ^{pū}
 LIBERTATI MAIORIBUS TANTUM INPENSUM EST UT PATRIBUS QUIBUS
 IUS VITAE IN LIBEROS NECHISQUE POTESTAS PROMISSA EST ERIPERE LI
 BERTATE NON LICERET. SI QUI SQUALIOR VENU DATUS ACTUM
 MAIOR ADMINISTRATUIT QUAM MINORIS EMPTIO SCIENTIAM NON
 OBLIGAT. EUM AD LIBERTATEM VENIENTEM EMPTIONIS
 ACTUSQUE MAIORE ADMINISTRATI PRESCRIPTIONE NON TENEBIT
 NEC UERO ILLE QUI PUTQUE EMPTIAM PRO SERVO EDOCATUS HAC
 MAIOR EFFECTUS VENIENDI VEL UT IDEM AD QUIESCIT ACTUSQUE AD MI
 NISTRATO TAM PENE AD EXTREMAM RELIGIT LIBERTATEM QUAM NE
 QUE MAIORE EFFECTUS ORIGINEM SUAM NOUERAT. NEQUE EAM
 QUAM IGNORAUERAT VENITIONIS PRETIO DESERUISSE IUDICANDUS
 EST IDEST MINORIS SIMILIS EADEM EMPTIONIS AD QUAE ACTUS AD
 MINISTRATI PRESCRIPTIONE NON AD LIGABITUR SED UTRIQUE
 DABITUR AD SERTIO PARI ETIAM IN LIBERTINIS ERUNT QUI
 QUAE ESTU QUODAM QUOD IN EANDEM RURSUS ERUITUTEM
 RELABUNTUR SED EORUM HAC EXCEPTIONE CAUSA DISTINGUEN
 DA EST UT QUI IN PUBERES INTRA ANNUM QUARTUM DECIMUM
 MANUMISSI HAC DE INCEPS IN SERUITIO RETENTI IGNORATA
 LIBERTATE NON HUBANTUR MAIORESQUE VENU DATI HAC TUM
 GERANT AB AD SERTIONE NON ARCHEANTUR CUM ILLI AETA
 TI TRIBUTA ELIBERTATIS IGNORANTIA AUT OBLIVIO CONCESSA
 EST QUI UERO MEMORIA FIRMA VENITIONE POST FACTA
 NON HESCIUS INNECTITUR HUIUS LEGIS BENEFICIO CAREBIT
 ET QUAM VICISSIM AETIAM IPSI QUI REM COMMISERUNT ME
 DENDUM EST SI QUI QUAM OMNIUM QUI SUPRA COMPREHEN
 SIS UNTI IN LIBERTATEM PROCLAMAUERIT ID QUOD APUT SE
 ESSE EIUS QUI SED IN IUDICIT PRO FITEBITUR QUAM DEE NON DUBITABITUR.
 REDDIT HX PROFERRI IUDEX PRO TINUS PROMITTABIT. QUOD
 UERO PETITUR SI ID FUERIT HESOTIATIONIS CONTRAVERSIA
 PRECAUTIONE AD SERTORIS UT ALIA LEGE COMPREHENSUM EST CON
 SERUABITUR HAC PETITIO DIFFERATUR UT SI FUERIT AD PRO
 BATA PROPRIA LIBERTAS GESTARUM RERUM AB EODEM RATIO AD QUAE
 NE QUOD DEBITUR REPOSCATUR UT SERUITUTE DEPULSUS
 QUI PRO DOMINO QUODAM FUERAT HABEAT QUOD UT SERVO DOMINI

(**TIT. VIII.**—DE LIBERALI CAUSA). (2) IDEM AUGUSTUS AD MAXIMUM PRAEFECTUM URBIS. Libertati a maioribus tantum impensum est ut patribus quibus jus vitae in liberos necisque potestas permissa est, eripere libertatem non liceret.

§ 1. Si quisquam minor venundatus actum major administravit, quoniam minoris emtio scientiam non obligat, eum ad libertatem venientem emtionis actusque a majore administrati praescriptio non tenebit.

§ 2. Nec vero ille, qui apud quempiam pro servo educatur, ac major effectus vendenti velut domino acquiescit ¹ actuque administrato jam pene extremam relegit libertatem, quoniam neque major effectus originem suam noverat, neque eam quam ignoraverat venditionis ² pretio deservisse judicandus est, minori similis eadem emtionis atque actus administrati praescriptione non alligabitur, sed utrique dabitur assertio.

§ 3. Paria ³ etiam in libertinis erunt qui quaestu quodam in ramdem rursus servitutem relabuntur. Sed eorum hac exceptione causa distinguenda est, ut qui impuberes intra annum quartum decimum manumissi ac deinceps in servitio retenti ignorata libertate non utantur, majoresque venundati actum gerant, ab assertione non arceantur, cum illi aetatis ⁴ tributae libertatis ignorantia ⁵ aut oblivio concessa est. Qui vero memoria firma venditione post facta ⁶ non nescius innectitur, hujus legis beneficio carebit.

§ 4. Et quoniam vicissim etiam ipsis, qui ⁷ rem commiserunt, medendum est, si quisquam omnium, qui supra comprehensi sunt, in libertatem proclamaverit, id, quod apud se esse ejus, qui se dominum dicit, profitebitur, quoniam de eo dubitabitur ⁸, reddi ac referri judex protinus pronuntiabit.

§ 5. Quod vero petitur, si id fuerit negotiationis controversia ⁹, per cautionem assertoris, ut alia lege comprehensum est, conservabitur, ac petitio differetur, ut, si fuerit approbata propria libertas, gestarum rerum ab eodem ratio atque omne quod debebitur reposcatur, ut servitute depulsus, qui pro domino quondam fuerat, habeat, quod ut servo domini

¹ Haenel: *acquievit*.

² Haenel: *venditionem patiens*.

³ Palimp.: *Pari*.

⁴ Haenel: *aetati*.

⁵ Haenel: *ignoratio*.

⁶ Haenel: *venditionis factae*.

⁷ Haenel: *qui his*.

⁸ Haenel: *dubitatur*.

⁹ Haenel: *negotiatione controversum*.

Iure largitus est et quae earum rerum quae tu haec
 fructibus conciliatas sunt et quae de furtiuis compendiis obscu-
 recapta hac partas sunt cum liberum esse non oporteat
 quod aput seruum dominus speculii homine conlocauerat. Ea ue-
 ro quae testamentis aut donatione quae sitas sunt aut quae
 rerum aemolumentis empta confecta sunt et idem in ge-
 nuo deputentur quae tamen in uersa exactio libertatis
 iudicio quodasupradictis rebus discernuntur in seques-
 tri esse oportet et tunc his ab utroque deductis ad quod in medio
 iure locatis ad eorum proprietatem uterque contendat

DATA XV KALENDAS MARTIAS THESSALONICA SEVERO ET RVFINO CONSULIBVS

INTERP **M**INORU ENDI TUSSI POSTUISSINT ET QUI IN QUAE TA-
 TISSUAE ANHOS LAMMAIDREFFECTUS SERUIERIT AUT IN REBUS
 EMPTORIS A TOR AUT CUIUS LIBET REI ORDINATOR FUERIT CONS-
 TITUTUS CUM DE INGENUITATE SUA PROCLAMAUERIT SINE
 PREIUDICIO SERUITI QUOD GESSERIT AUDIATUR. **N**ec hoc
 ei preiudicium generet quod eius a quo emptus est domum
 aut utilitates in his maioribus positus suis us est ordinas
 se hoc etiam de libertis lex haec precepit custodiri ut qui in
 TRA QUATUOR DECIMA ANHOS FUERINT MANUMISSI ET HACTUM
 IN MAIORE ETATE POSITI GESSERINT PATRONORUM LIBER-
 TATE EORUM ACTUS NON PREIUDICET SERUITUTIS. Sed
 cum uoluerit suas aut de ingenuitate in fratre in ge-
 nitate aut de libertate in fratre temporales legibus constitu-
 ta proferant haec actiones. Si etiam si quis minor in ge-
 nuus a quo libet fuerit educatus et liberum esse nes-
 ciens fuerit a nutritore distractus et hactum uel un-
 litatem illius a quo emptus est ut seruus gesserit
 PRIUS QUAM TRIGINTA ANHOS PREIUDICIO TENEATUR PO-
 TESTATEM HABERE RECLAMANDI ET QUASI MINORIS PRIS-
 quam temporas suppleantur a missam recipiat LIBERTA-
 TEM. Quid quid uero eis ille a quo emptus sunt uel tra-
 didit uel donauit uel quaecumque ex re sua ea ad mi-
 nistrationem profecit totum istum retinendi hac
 REUOCANDI HABEANT POTESTATE SI UERO HUIUSMODI

jure largitus est, et quae earum ¹ rerum quaestu ac fructibus conciliata sunt, et quae de furtivis compendiis obscure capta ac parta sunt, cum liberum esse non oporteat, quod apud servum dominus peculii nomine collocaverat.

§ 6. Ea vero, quae testamento aut donatione quaesita sunt, aut quae ex earum rerum emolumentis emta confectaque sunt, eidem ingenuo deputentur.

§ 7. Quae tamen universa, exacto ² libertatis judicio, quo a supradictis rebus discernuntur, in sequestri esse oportet, ut, his ab utroque deductis atque in medio jure locatis ad eorum proprietatem uterque contendat. Data XV Kalendas Martias, Thessalonica, Severo et Rufino, Consulibus.

Interpretatio. Minor venditus, si post viginti et quinque aetatis suae annos jam major effectus servierit aut in rebus emtoris actor aut cujuslibet rei ordinator fuerit constitutus, cum de ingenuitate sua proclamaverit, sine praejudicio servitii, quod gesserit, audiatur. Nec hoc ei praejudicium generet, quod ejus, a quo emtus est, domum aut utilitates in annis majoribus positus visus est ordinasse. Hoc etiam de libertis lex haec praecepit custodiri ut qui intra quatuordecim annos fuerint manumissi et actum in majore aetate positi gesserint patronorum, libertati eorum actus non praejudicet servitutis. Sed cum voluerint, suas aut de ingenuitate, aut de libertate ³, intra tempora legibus constituta proferant actiones. Sic etiam, si quis minor ingenuus a quolibet fuerit educatus et, liberum se esse nesciens, fuerit a nutritore distractus et actum vel utilitatem illius, a quo emtus est, ut servus gesserit, priusquam triginta annorum praejudicio teneatur, potestatem habeat reclamandi, et quasi minor is, priusquam tempora suppleantur, amissam recipiat libertatem. Quicquid vero eis ille, a quo emti sunt, vel tradidit vel donavit vel quaecunque ex rei suae administratione profecit, totum istud ⁴ retinendi ac revocandi habeat potestatem. Si vero hujusmodi (*Sequitur textus pag. 23*)

¹ Haenel: *ex earum*.

² Palimp.: *exactio*.

³ Haenel: *libertinitate*.

⁴ Haenel: *omit: istum*.

PERSONIS ALIQUIDA QUIBUSCUMQ. ALIIS AUT TESTAMENTO AUT
DONATIONE CONLATUM EST ID SOLUM SIBI AM LIBERI INDICAT
NAM QUOD DERE PATRONI LIBERTUS VEL EMPTORIS IN
GENUUS DUM SERUIRET PRO FECIT LIBERTATI REDDITUS LI
BERTUS PATRONO IN GENUUS EMPTORI RESTITUAT HUIUS
ROQUI IN ANNI MAIORIBUS CONSTITUTIS SUNT SCIENTES
SE ESSE IN GENUOS VEL LIBERTINOS SI UENDI ACQUIEuerint
IN EA AD quam scientes sua uoluptate transeunt

L SERUITUTE PERMANEANT. IDEM A AD BASSUM PROCL
EGIS PROMULGATIO Q. P. SE DECIMANNOS BONAFIDE IN LI
BERTATE DURANTES CONTRA EOS QUI INQUIETANT PRES
CRIPTIONE DEFENDIT. NON OPITULATUR HIS QUI EX ANCIL
LIS MATRIB. ET IN GENUIS PATRIB. ORTI PRID TEMPUS IN
LIBERTATI S. AD FECTU CUM PARENTIB. PDURAUERINT
QUANDO QUIDEM NULLO PRECEDENTE IUSTO LEGITIMAE
POSSESSIONIS INITIO USURPATIO LIBERTATI S. NUDA IACTE
TUR CUM NEQUE REDEMPTIO A SERUITUTE NEQUE
VICARI TRADITIO SERUULI VEL PECULI AD SIGNATIONE
ALE AT DEMONSTRARI QUI TITULI POSSINT FAMULATUS NE
BUS LIBERARE EUM QUI CONUENITURS I. QUO EX IIS GENE
RIS IN LIBERTATE ESSET PER ANNOS. XVI. DEMORATUS
IURE ENIM COMMUNI MATER NAM CONDITIONE M. NATUM
SEQUI NECESSUM EST. ITA UT ET SI ERILE M. LECTULUM AN
CILLA ADSCENDERIT NON LIBERORUM D. NOS SED SERUORUM
PARTUM SUSCIPIAT. DATI KAL MARTIAS BASSO ET ABLAVIO CONSULIBUS
INTERP. Lexa. QUANDO FUERAT PROMULGATA UT SIQUIS
SE DECIMANNOS SINE ulla MOLESTIA NULO REPENTE
VEL PULSANT EUXISSET ET POSTEA IN SERUITUM
NON UENIRET. Sed hoc illis PRODESSE NON POTE
RIT QUOS DE IN GENUIS PATRIBUS ET COLONIS MULIE
RIB. VEL ANCILLIS CONSTITERIT PROCREATOS NISI FORTE
PATRE SEORUM PRO FILIORUM CAPITE DOMINI S. QUORUM
ANCILLAS IN CONSORTIO HABENT AUT VICARIA MANCIPIA CUM
PECULIIS AUT REDEMPTIONE M. STATU SEORUM SOLUERINT
SI UERO PATRES HOC SE P. SOLUISSE ENO DOCEANT. NON P. TERUNT

personis aliquid a quibuscunque aliis aut testamento aut donatione collatum est, id solum sibi jam liberi vindicent; nam quod de re patroni libertus vel emtoris ingenuus, dum serviret, profecit, libertati redditus libertus patrono, ingenuus emtori restituat. Hi vero, qui in annis majoribus constituti sunt, scientes se esse ingenuos vel libertinos si vendi acquieverint, in ea, ad quam scientes sua voluntate transeunt, servitute permaneant.

(3) IDEM AUGUSTUS AD BASSUM PROCONSULEM¹. Legis promulgatio per² sedecim annos bona fide in libertate durantes contra eos, qui inquietant, praescriptione defendit, non opitulatur his qui ex ancillis matribus et ingenuis patribus orti per id tempus in libertatis affectu cum parentibus perduraverint quandoquidem, nullo praecedente justo legitimae possessionis initio, usurpatio libertatis nuda jactetur, cum neque redemptio a servitute neque vicarii traditio servuli vel peculii assignatio valeat demonstrari; qui tituli possint famulatus nexibus liberare eum, qui convenitur, si quo ex iis genere usus in libertate esset per annos XVI demoratus; jure enim communi maternam conditionem natum sequi necesse est. Ita ut, etsi herilem lectulum ancilla adscenderit, non liberorum domino, sed servorum partum suscipiat. Data³ II Kalendas Martias Basso et Ablavio Consulibus.

Interpretatio. Lex aliquando fuerat promulgata, ut, si quis sedecim annos sine ulla molestia, nullo repente vel pulsante, vixisset et postea in servitium non veniret. Sed hoc illis prodesse non poterit, quos de ingenuis patribus et colonis mulieribus vel ancillis constiterit procreatos, nisi forte patres eorum pro filiorum capite dominis, quorum ancillas in consortio habent, aut vicaria mancipia cum pecuniis aut redemptionem status eorum solverint. Si vero patres hoc se persolvisse non doceant, non poterunt (*Sequitur textus pag. 25*)

¹ Haenel: Prf. Pal.

² Haenel: *quae per.*

³ Haenel: *pridie.*

CONDITIONE PATRUM MUTARE. AUT MANCIPIA DOMINIS DEPERI
 RE. AETIAM SI DE PROPRIIS DOMINIS NASCANTUR. NISI PER
 MANUM MISSIONEM SERVILEM CONDICIONEM CARERE NON POSSUNT.
S IMPERIALI EPIPHANIS THEUDOSIUS ET ARCHADIUS AAARUFINO PRO
 ICUI SUPERSTUSUO QUESTIONE MOVEATUR QUID IUTUR NO TEMPO
 RE HOCE STRAXAN NORUSPATIA IN LIBERTATIS POSSESSIONE DU
 RAUIT UEL QUEM AD SERANT SUFFRAGIA MUNERUM ET PREVILE
 GIAMERITORUM QUI UEHIS PRESENTIBUS QUID DOMINOS ESSE CON
 TENDUNT IN HOMINUM ERIT CELEBRITATE UERSATUS NULLA EI
 DANDA AD SERTORIS NECESSITAS IMPONATUR. SED LIBERASSIS
 TATE STATUM SUMIPSET UEAUT. CALUMNIAM TEMPELLAT
 REDARGUAT PERSEQUENTEM NE FLUCTU ET DUBIO SSI DE
 ALIENONECESSE HABEBIT PENDERE FASTIDIO. DE ALIIS UERO
 QUOS NECHONORALIQVIS NECSUPRESCRIPTIONE PREDICTI TEM
 PORIS PRIVILEGIUM MILITARE DEFENDIT ANTIQVILURIS FORMA
 SERUETUR. DAT IIII KAL OCTOB CONSTANTINOPOLIM THEOD ET ABVNDANTIO CCSSB
 INTERP QUI UIGINTI ANNOS NON OCCULTES SED PUBLICE IN LIBER
 TATE DURAUERINT ET ALIQUI DOFFICII UEL MILITIAE PRESENTE
 ET TACE NTE PETITORES GESSERINT AD SERTOREM QUERENDI EOS
 NECESSITAS NON MANEBIT SED IPSI PSES IUOLUERINT ADUER
 SUS PETITOREM QUOD LIBERTATE EORUM COMPETIT EXSEQUENTUR
 CIRCA ALIOS UERO QUI INESCIEN TIB. DOMINIS LATUERINT PRIORIS
 LEGIS HOD OSERUABITUR.

VIII DE HIS QUI ANON DOMINOMANVM MISSI SVNT
S IMP CONSTANTINUS A AD BASSUM § 2
 IN OMNIBUS LIBERTAS DETUR MANCIPIO ALIENOS IQUIDEM
 AB HIS IUDICI B. IMPETRA BITUR QUI BUS DANDI IUSEST SINE
 ULLA TREPIDATIONE POENE FACILIS DISSOLUTIO EST SI UERO
 IUBENTIB. NOBIS QUID QUAM LEGATUM ESSE DOCEATUR
 ET NON DOMINIS TALIE NUM MANCIPIMUM MANUMITTERETUR
 PETISSET TUNC EODEM QUI IN CONSPECTU NRO LIBERTATEM
 MONSTRABITUR CONSECUTUSEI PROTI NUS AD CUIS PRO
 PRIETATEM PTINET RESTITUTO HIS QUI MANCIPIMUM ALIE
 NUM PALLENDOPRINCIPIS CONSCIENCIAM MANUMISI T
 MANCIPIA DUOCOGAT RD NOE ISDA RECLUS MODI SEXUS ETATIS

conditionem patrum mutare, aut mancipia dominis deperire, etiamsi de propriis dominis nascantur, nisi per manumissionem servili conditione ¹ carere non possunt.

(4) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS ² AUGUSTI RUFINO PRAEPOSITO ³. Si cui super statu suo quaestio moveatur, qui diuturno tempore, hoc est per XX annorum spatia in libertatis possessione duravit, vel quem asserant suffragia munerum et privilegia meritorum, quive iis praesentibus qui dominos esse ⁴ contendunt, in hominum erit celebritate versatus, nulla ei dandi assertoris necessitas imponatur, sed liber assistat et statum suum ipse tueatur. Calumniantem repellat, redarguat persequentem, ne fluctuet dubius, si de alieno necesse habebit pendere fastidio. De aliis vero, quos nec honor aliquis, nec superscriptione praedicti temporis privilegium militare defendit, antiqui juris forma servetur. Data IV Kalendas Octobris Constantinopolim, Theodosio ⁵ et Abundantio Consulibus.

Interpretatio. Qui viginti annos non occulte, sed publice in libertate duraverint et aliquid officii vel militiae, praesente et tacente petitore, gesserint, assertorem quaerendi eos necessitas non manebit, sed ipsi per se, si voluerint, adversus petitem, quod libertati eorum competit, exsequentur; circa alios vero, qui nescientibus dominis latuerint prioris legis ordo servabitur.

TIT. IX. — DE HIS, QUI A NON DOMINO MANUMISSI SUNT. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD BASSUM. Si a non dominis libertas detur mancipio alieno, si quidem ab his iudicibus impetrabitur, quibus dandi ius est, sine ulla trepidatione poenae facilis dissolutio est. Si vero iubentibus nobis quicquam *lege actum* ⁶ esse doceatur, et non dominus, ut alienum mancipium manumitteretur, petiisse, tunc eodem, qui in conspectu nostro libertatem monstrabitur consecutus, ei protinus, ad cuius proprietatem pertinet restituto, his, qui mancipium alienum fallendo principis conscientiam manumisit, mancipia duo cogatur domino ejus dare cujusmodi sexus, aetatis (*Sequitur textus pag. 27*)

¹ Abest in Palimpsesto pars hujus interpretationis extrema: *Si quis in libertate positus, ancillam sibi copulaverit in conjugium, si filii ex ipsis nati fuerint, origo matrem sequatur: simili modo, si liberta servum duxerit maritum, agnatio servum sequatur, quia ad inferiorem personam vadit origo.* Sed notari oportet hoc interpretationis fragmentum deesse etiam in viginti et novem codicibus quos Haenel consuluit, apud Sichardum et Gothofredum et in Breviarii epitomis, praeter eum qui *Monachi* nuncupatur. Inde sane colligi potest omitti verba illa in antiquioribus breviarii codicibus sicut et lex 4.^a ipsius tituli de qua supra diximus. Abest etiam hoc Palimpsesti loco constitutio 4 ab Haenel evulgata et ex Cujacii editione sumpta; sed quia deest etiam in omnibus quos Haenel examinavit codicibus atque apud Sichardum et Filium, alienam priori Breviarii compositioni et posteriori tempore additam credit. Neque Cujacius indicavit fontem ex quo eam hausit. Itaque hujus constitutionis absentia non librario nostro, neque foliorum defectui tribuimus, sed antiquitati Breviarii codicis, quem Palimpsestus nosser habuit archetypum.

² Haenel: *Arcadius et Honorius.*

³ Id.: Praef. pal.

⁴ Haenel: *se esse.*

⁵ Haenel: add. A. III.

⁶ Palimp.: *legatum.*

adq. artis constiterit esse manumissum est alia tria
 ea dēq. rationes similiaq. multa non semper imponitur sed
 potius conq̄iescit Si forte manumissus inferentem sibi
 questum statuta biecta legitima prescriptione po
 tuerit excludere cum sibi missi mancipii damna de
 beat imputare. qui in perniciem suam gesta taci
 turnitate firmaverit p̄p̄ idiu. CONSTANTINO AV ET LICINIO C̄ CCSSB
 Interp̄ Si aliquis mancipium manumittere presumpserit
 alienum et id sub presenti principis uel in ecclesia fecerit
 hac poena tenetur Ut et manumissus ad hō reuocetur
 et alia duomancia eiusdem hētatīs aut sexus aut certe
 artificii quod ille qui est manumissus scierit dare cogatur
 Si uero ille q̄i manumissus dicitur repetentē dñm sub hac pres
 criptione superauerit ut lamfirmi tatem status uel tempo
 rib. tueatur. Tunc ille qui manumissus non est constri
 gend⁹ ad poenam dum ille qui repetit preiudiciū dñi
 sui incurrerit aut taciurnitate nūtri erit

SI ALIQUA
 MANCIPIA
 MANUMIT
 TERE PRE
 SUMPSE
 RIT

X DE LIBERTIS ET IORUM LIBERIS

Im̄p̄ CONSTANTINUS A ad concilium BYZANTINORUM
 LIBERTIS IN GRATIA TANTUM IURA ADVERSASUNT UT SI QD A IACTANTIA UEL
 CONTUMACIA CERUICES EXERINT AUT LEUIS OFFENSE CONTRAX
 ERINT CULPAM PATRONI RURSUS SUB IMPERII ADITIONE q. mittantur
 Interp̄ Quicumq. personae seruili ad nō suo fuerit con
 secuta libertate si postea superbi receperit aut patro
 num id est manumissorem sūmleserit a missa libertate
 quam meruit in seruitium merito reuocetur

DAT VI KAL AVG COLONIAE AGRIPPINAE PACATIANO ET HILARIO CONSULIBVS

XI DE VICTI GALIBVS ET COMMISISSIS

Im̄p̄ CONSTANTINUS A ad iunium rufū consularem aemiliae
 PENES ILLUM VECTI GALIA MANERE OPORTET Q̄I SUPERIORI LICITATIO
 NE EXTITERIT Ita ut non minus quam triennii sine locatio conclu
 datur Nec ullomodo interruptatur tempus exigendi uec
 tigalib. prestūm quod pacto tempore licitationū iura
 conductionumq. recreari oportet hac similitudo aliis
 conlocari. capitali sententia subiugandum quem plus

acque artis constiterit esse manumissum et alia tria fisco eademque ratione similia; quae multa non semper imponitur, sed potius conquiescit, si forte manumissus inferentem sibi quaestionem status objecta legitima praescriptione potuerit excludere, cum sibi amissi mancipii damna debeat imputare, qui in perniciem suam gesta taciturnitate firmaverit. Proposita Idus Julii, Constantino Augusto V et Licinio Caesare Consulibus.

Interpretatio. Si aliquis mancipium manumittere praesumserit alienum et id sub praesentia principis vel in ecclesia fecerit, hac poena tenebitur: ut et manumissus a domino revocetur, et alia duo mancipia ejusdem aetatis aut sexus aut certe artificii, quod ille qui est manumissus, scierit, dare cogatur. Si vero ille, qui manumissus dicitur, repetentem dominum sub hac praescriptione superaverit, ut jam firmitatem status sui temporibus tueatur, tunc ille qui manumisit non est constringendus ad poenam, dum ille qui repetit praejudicium domini sui incurrerit aut taciturnitate nutrierit.

TIT. X. — DE LIBERTIS ET EORUM MORIBUS ¹. IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD CONCILIUM BYZANCENORUM. Libertis ingratis in tantum jura adversa sunt, ut si quadam jactantia vel contumacia cervices erexerint aut levis offensae contraxerint culpam a patronis rursus sub imperia ditionemque mittantur. Data VI Kalendas Augustas, Coloniae Agrippinae, Pacatiano et Hilariano Consulibus.

Interpretatio. Quaecumque persona servilis a domino suo fuerit consecuta libertatem, si postea superbire coeperit aut patronum, id est, manumissorem suum laeserit, amissa libertate quam meruit, in servitutem revocetur ².

TIT. XI. — AD SENATUM CONSULTUM CLAUDIANUM ³.

XI. — ⁴ DE VECTIGALIBUS ET COMMISSIS. (I) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD JUNIUM RUFUM CONSULAREM AEMILIAE. Penes illum vectigalia manere oportet, qui superior in licitatione exstiterit, ita ut non minus quam triennii fine locatio concludatur. Nec ullo modo interrumpatur tempus exigendis vectigalibus praestitutum, quo peracto tempore licitationum jura conductionumque recreari oportet, hac simili modo aliis collocari; capitali sententia subjugando quem plus (*Sequitur textus pag. 29*)

¹ *Et eorum liberis* scribitur in nostro textu; sed *moribus* dicunt omnes codices apud Haenel.

² Absunt in Palimpsesto constitutiones 2 et 3 hujus tituli X de non audiendo liberos in judicio, contra dominos, neque ad militiae honores eos admittere pertractantes. Sed leges istae desunt etiam in omnibus codicibus ab Haenel inspectis itemque apud Sichardum et Tilium. Cujacius primitus eas evulgavit in sua priore Theodosiani Codicis editione, sed ubi reperit celat. Haenel eas retinuit in editione Legis Romanae Wisigothorum sua, quia interpretationem habent, sicut et aliae quae in vetustioribus Breviarii codicibus leguntur.

³ Deest etiam in Palimpsesto totus hic titulus, jure fortasse merito. In eo sunt, recensente Haenel, sex leges quae de mulicribus quae servis vel aliis hominibus junguntur pertractant. Sed titulus hic abest quoque ex omnibus quos vidit Haenel Breviarii codicibus et apud Sichardum et Tilium. Cujacius eum edidit cum duabus legibus supra recensitis, sed Vesme et Maubeuge hunc titulum penitus Breviario alienum putant. Desumptus a Cujacio fuit ex aliquo Theodosiani Codicis fragmento hodie incognito, aut aliunde. Quod autem ex Palimpsesto non depromatur, id quidem huius exemplari archetypo, non vero, librarii incuriae tribuendum est.

⁴ XI videlicet in Palimpsesti ordine quia titulus *Ad Senatum consultum Claudianum* omittitur; sed XII in editionibus Haeneliana et aliis quibus titulus ille insertur.

aliquid quam statutum est ^Aprovincialibus exegisse constituerit

DAT KAL IVLIAS CRISPO II ET CONSTANTINO II

CCSS B

INTER ^P vectigalia sunt quae fisco ueiculorum subuectione
prestantur hoc est aut in litoreis locis nauibus aut per
diuersa ueiculis merces deportant cuius rei conducte
lam aput strenuas psona triennio esse precipit et con
tinuo hanc exactionem alius iterum pmittendam
qui maiorem summam praestationis obtulerunt ex qua con
ductione aut exactione qui plus quam preceptum fue
rit exigere temptauerit ita ut mercatorem sub hac exac
tione grauari periculo capitis se nouerit esse dam
nandum

xii DI ACTIONIBVS CERTO TEMPORÆ FINIENDIS
Imp̄ Theodosius ^A asclepiodoto ppo

SICUT IN REBUS SPECIALIBUS AD UNIuersITATEM AC PER
SONALES ACTIONES ULTRA TRIGINTA ANNORUM SPATIUM
MINIME PROTENDANTUR SED SI QUAE RES UEL IUS ALIQUOT
POSTULETUR UEL PERSONA QUALICUMQUE ACTIONE UEL PSECUTIO
NE PULSETUR NIHILOMINUS ERIT AGENTI TRIGINTA
ANNORUM PRESCRIPTIO METUENDA EADEM AETIAM
IN EIUUSVALENTE PERSONA QUI PIGNUS UEL APOTECAM NON A SUO
DEBITORE SED AB ALIO POSSIDENTE INITIATUR IN DICARE NAM
PETITIO FINIUM REGUNDORUM IN EOS CILICET QUOMINUS
EST IURE DURABIT QUAE ERGO ANTE MOTAS SUNT ACTIONES
TRIGINTA ANNORUM IUS SILENTIO EX QUO IURE ^{COMPETERE} COEPERUNT
UIUENDI ULTERIUS NON HABEANT FACULTATEM NEC SUFFI
CIAT PRECIBUS OBLIGATISSPECIALITER PRO QUODDAM LICET
IN NOTATIONE MERUISSE RESPONSUM UEL ETIAM IUDICI
BUS POSTULATIONE DEPOSITA FUERIT SUBSECUTA CONVEN
TIO IN EADEM RATIONE ILLI PRO CUL DUBIO RECASURUM
QUE POST LITEM CONTESTATAM IN IUDICIO ACTIONE DEDUC
TA HABITOQUE INTER PARTES DE NEGOTIORALI ^{PRINCI} CONFLICTU TRI
GINTA DE NUO ANNORUM DEUOLUTO CURRICULO TRADITA
OBLIUIONI EX DIUTURNO SILENTIO COMPROBANTUR NON SEXUS
FRAGILITATE NON ABSENTIA NON MILITIA CONTRA HANC LEGEM

aliquid quam statutum est, a provincialibus exegisse constiterit. Data Kalendas Julias Crispo II et Constantino II Consulibus.

Interpretatio. Vectigalia sunt quae fisco vehiculorum subvectione praestantur, hoc est, aut in litoreis locis navibus, aut per diversa vehiculis merces deportant, cujus rei conductam apud strenuas personas triennio esse praecipit, et continuo hanc exactionem aliis iterum permittendam, qui majorem summam praestationis obtulerint. Ex qua conductione aut exactione, si quis plus, quam praeceptum fuerit, exigere tentaverit, ita ut mercatorem vel provincialem sub hac exactione gravare coeperit, periculo capitis se noverit esse damnandum.

TIT. XII. — ¹ DE ACTIONIBUS CERTO TEMPORE FINIENDIS. (I) IMPERATOR THEODOSIUS AUGUSTUS ASCLEPIODOTO PRAEPOSITO. Sicut in res speciales ita ad universitatem ac personales actiones ultra triginta annorum spatium minime protendatur. Sed si qua res vel jus aliquod postuletur vel persona qualicunque actione vel persecutione pulsetur, nihil omnis erit agenti triginta annorum praescriptio metuenda; eadem ² etiam in jus valente persona qui pignus vel hypothecam non a suo debitore, sed ab alio possidente nititur vindicare. Nam petitio finium regundorum in eo scilicet quo nunc est jure durabit.

§ 2. Quae ergo ante non motae sunt actiones triginta annorum jugi silentio ex quo competere jure coeperunt, vivendi ulterius non habeant facultatem. Nec sufficiat precibus obligatis ³ specialiter ⁴ pro ⁵ quoddam licet in notatione ⁶ meruisse responsum vel etiam ⁷ iudicibus postulatione deposita fuerit subsecuta conventio. In eandem rationem illis procul dubio recasuris, quae post litem contestatam in iudicio actione deducta habitoque inter partes de negotio principali conflictu, triginta denuo annorum devoluto curriculo tradita oblivioni ex diuturno silentio comprobantur.

§ 3. Non sexus fragilitate, non absentia, non militia contra hanc legem (*Sequitur textus pag. 31*)

¹ In Palimpsesto titulus hic manifesto errore numeratur XIII, duobus prima facie ut videtur praetermissis, seu praeunte X. Titulum XI *Ad S. C. Claudianum* casune an iniuria a nostro codice excidisse non satis claret.

² Haenel: *eodem*.

³ Haenel: *oblatis*.

⁴ Haenel: *speciale*.

⁵ Haenel: *Om. pro*.

⁶ Haenel: *per annotationem*.

⁷ Haenel: *etiam iudiciis allegasse, nisi allegato sacro rescripto aut in iudicio postulatione deposita*.

de defendenda sed pupillari heretate dumtaxat quam diu
sub tutoris defensione consistit huic eximenda sancti
oni Nam cum ad eos annos pervenerit qui ad sollicitu
dinem pertinent curatoris necessario eissimiliter
ut alius annorum triginta intervalla servanda sunt
haec autem actiones anni triginta extinguanturq
perpetuae uidebatur non illae quae antiquitus
fixis temporibus limitantur annorum autem cur
ricula ita numerari conveniet ut et illa inde mensio
nem tempora reducanturque ad nostrae mansuetudi
nis sanctionem iugitaciturnitate fluxerunt verum
neque prestant otiosum in his haec desideria relinqua
turei qui se fiducia perpetuitatis actionem non movisse
commemorat decem post hanc legem annorum spa
tia continua superioribus addi precipimus ut si quis
ante sanctionem hanc legem pre finitos annos de
currisse patuerit preterea tempora quae manarunt
decem actori annorum spatia prorogantur ita
ut tempus illi hoc continuum ex legis tempore
numeretur quod si decem illi anni superesse uidebun
tur aut amplius ulterius eum nihil desiderare conveniat
sed proprio lapsu temporis decurrente ad triginta
usque consummationem debere suo spatio esse con
temtum si annos quidem restare non dubium
est sed infra decem eorum intervalla concludi ni
hilominus etiam si eum spatium tantum oportebit
accipere ut decem integer numerus compleatur
postquam hanc definitionem nulli movendi ulte
rius facultate patere censuimus. ac etiam si se le
gis ignorantia excusare temptaverit

DAT XVIII KAL DECIMBRIS CONSTANTINOPOLIM VICTORI Û Ē CŌS

INTERP haec lex licet in reliquis fuerit abrogata
propter hoc tamen ut poneretur oportuit quia
TRICENNIO loquitur. quod pupillis quam diu sub
tutoribus ^{agunt} non debet inputari Sed ubi ad eos an
nos

defendenda sed pupillari aetate duntaxat, quam diu sub tutoris defensione consistit, huic exemptioni. Nam cum ad eos annos pervenerit, qui ad sollicitudinem pertinent curatoris necessario et, similiter ut aliis, annorum triginta intervalla servanda sunt.

§ 4. Hae autem actiones annis triginta ¹ exstinguantur, quae perpetuae videbantur, non illae, quae antiquitus fixis temporibus limitantur.

§ 5. Annorum autem curricula ita numerari conveniet, ut et illa in dimensionem tempora reducantur, quae ante nostrae mansuetudinis sanctionem iugi taciturnitate fluxerunt.

§ 6. Verum ne quae ² praestent otioso nimis ac desidi querimonia relinquatur ei qui se fiducia perpetuitatis actionem non movisse commemorat, decem post hanc legem annorum spatia continua superioribus addi praecipimus, ut si quis ³ ante sanctionem hanc legem ⁴ praefinitos annos decurrisse patuerit, praeter ea tempora quae manarunt decem actori annorum spatia prorogentur, ita ut tempus illi hoc continuum ex legis tempore numeretur. Quod si decem illi anni superesse videbuntur aut amplius, ulterius eum nihil desiderare conveniat, sed proprio lapsu temporis decurrente ad triginta usque consummationem debere suo spatio esse contentum; si annos quidem restare non dubium est, sed infra decem eorum intervalla concludi, nihilominus etiam sic eum spatium tantum oportebit accipere, ut decem integer numerus compleatur; postquam hanc definitionem nulli movendi ulterius *hanc* facultatem patere censuimus etiamsi se legis ignorantia excusare tentaverit. Data XVIII Kalendas Decembris, Constantinopoli Victore, viro clarissimo, Consule.

Interpretatio. Haec lex, licet in reliquis ⁵ fuerit abrogata, propter hoc tamen ut poneretur oportuit quia de tricennio loquitur, quod pupillis quam diu sub tutoribus agunt, non debeat imputari, sed ubi ad eos annos (*Sequitur textus pag. 33*)

¹ Haenel: add. *continuis*.

² Haenel: *ne qua otioso*.

³ Haenel: *quidem*.

⁴ Haenel: *hac lege*.

⁵ Haenel: ad. *rebus*.

PERUENERINT QUIBUS CURATORES HABERE POSSENT IDEST
 VIR AD QUINTUM DECIMUM ET PUERELLA AD TERTIUM DECIMUM
 ANNUM EX EO IN CAUSIS EORUM TRICINALIS ACTIO QUE AD MO-
 DUM OMNIBUS SUPPUTENTUR SICUT ET NOUELLA VALENTI-
 ANI TESTATUR QUE VIDETUR HEC OBSCURIUS INTER CETERA
 POSUISSE QUAE TAMEN ITA DICIT EXCEPTO PRIUILEGIO PUPIL-
 LARI SHETATIS QUOD DIUA HERGOMEMORIAE PATRIS NOSTRI
 THEODOSII LEGE CONCESSUM EST INTRA EADEM TEMPORA
 TERMINETUR NAM ET HOC LEX STANDENTER EXPRONIT
 SICUT ILLA QUAE PERPETUA ERANT AD TRICENNIUM MISSA SUNT REVO-
 CATA OMNES CAUSAE IN FRATRICE NNIIU TEMPORA CONSTITUTA
 SUNT SUI QUIBUSQUE LOCIS ET TEMPORIBUS OBSERVENTUR HOC
 EST UT QUICUMQUE SEU DE VICENNIO SEU DE DECENNIO SEU DE
 QUINQUENNIO SEU DE ANIS PATIO POSSITASUNT ET HISSI-
 MILIA NULLA TENUS AD TRICENNIUM PERDUCANTUR.

XIII DE QUINQUENNII PRESCRIPTIONE

Imppr honorius et theodosius ad palladio ppo
 CUM PETITOREM QUINQUENNI POSSE SORE LIMINE ET DEBEAT
 ENIMI IUSTA CONSTANTINIANAE LEGIS IN DULUM HOC PETITOR
 PRIUILEGIO ARCE RI QUO FISCUS NOSTRUS EXCLUDITUR QUOD SI
 QUANDO FORTASSE EMERSET HORDINARIOS IUDICES CONPE-
 TITIONIS OBREPTIONE RESCISATUITIONE IMPULSATIS PRES-
 TARE LUBEMUSE NIXAM QUIBUS TAMEN LUSTRALIS ADERIT
 ABSQUE INTERPELLATIONE POSSESSIO

DAT VIII IDVS IVL RAV EUSTASIO ITA CRICOLA COSS

DE QUIN-
 QUENNIO
 LOQUITUR

INTERP QUI CUM QUERE MFISCALEMP QUINQUENNIUM POS-
 SIDISSE PROBATUR ITA UT ANULLO EXINDEFUERIT EXPULSUS
 ET HANC IPSAM REM A PRINCIPE ALIQUIS SIBI PEREVO LUERIT
 POSSIDENDAM IN TANTUM LEGE CONSULTUM EST ETIAM
 TUTIONEM FERRE POSSESSORI IUDICI MISSERIT ET
 COMPETITIONIS CONSTITUTIONEM HORDINAUERIT RESCIN-
 DENDAM SI TAMEN ILLE QUI POSSIDET SINE ulla INQUIETU-
 DINE PER QUINQUENNIUM SED OCUERIT POSSIDERE QIA HOC SPATIO
 TEMPORIS AB EO QUI SINE MOLESTIA POSSEDDIT A ETIAM FISCUM
 SUUM MISSIT EXCLUDI

pervenerint quibus curatores habere possent, id est, vir ad quintum decimum et puella ad tertium decimum annum, ex eo in causis eorum tricennalis actio, quemadmodum omnibus supputetur; sicut et novella Valentiniani testatur, quae videtur haec obscurius inter cetera posuisse, quae tamen ita dicit: «excepto privilegio pupillaris aetatis, quod divinae ergo ¹ memoriae patris nostri Theodosii lege concessum est, intra eadem tempora terminetur.» Nam et hoc lex ista evidenter exponit, sicut ² illa, quae perpetua erant, ad tricennium jussa sunt revocari, ita omnes causae ³ infra tricennium tempora constituta sunt, suis quibusque locis et temporibus observentur, hoc est, ut quaecumque seu de vicennio, seu de decennio, seu de quinquennio, seu de anni spatio posita sunt et his similia, nullatenus ad tricennium perducantur.

TIT. XIII. — DE QUINQUENNII PRAESCRIPTIONE. (1) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI PALLADIO PRAEFECTO PALATIO 4. Competitorem 5 quinquennii possessor eliminat; debet enim juxta Constantinianae legis indultum hoc petitor privilegio arceri, quo fiscus noster excluditur. Quod si quando fortassis emerit ordinarios iudices competitionis obreptione rescissa, tuitionem pulsatis praestare iubemus enixam quibus tamen lustralis aderit absque interpellatione possessio. Data VII Idus Iulii, Ravenna Eustasio ⁶ et Agricola, Consulibus.

Interpretatio. Quicumque rem fiscalem per quinquennium possedissem probatur, ita ut a nullo ex inde fuerit expulsus, et hanc ipsam rem aliquis sibi petere a principe voluerit possidenti, in tantum lege consultum est ut etiam tuitionem ferre possessori iudicem iusserit et competitionis constitutionem ordinaverit rescindendum, si tamen ille qui possedit, sine ulla inquietudine per quinquennium se docuerit possidere, quia hoc spatio temporis ab eo, qui sine molestia possedit, etiam fiscum suum iussit excludi (*Sequitur textus pag. 35*)

¹ Haenel: om. *ergo*.

² Haenel: *ut sicut*.

³ Haenel: ad. *quibus*.

⁴ Haenel: Add. *Post alia*.

⁵ Palimp.: *Cum petitorum*.

⁶ Haenel: *Eustachio*.

NISI COGNITOR QUI DE PRINCIPALI NEGOTIO SENTENTIAM
PROMULGAUIT TAM MINUS PARTIBUS CONSTITUTIS IURE
DICA PROMUNTIATIONE SIGNAVERIT VICTORICAUS AERES
TITUI DEBERE EXPENSAS AUT SUPER HIS QUERE LA IURE
COMPETERE POST ABSOLUTUM ENIM DIMISSUMQUE IUDICIUM
NEFAS EST LITEM ALTERAM CONSURGERE EX LITIS PRIMAE MATER

DATA III KAL APRIL CONSTANTINOPOLIM ASCLEPIODOTO ET MARINIANO CCSSBRIA

INTERP POSTEA QUAM INTER PARTES FUERIT DEFINITUM
IUDICIO INTERCEDENTE NEGOTIUM QUECUMQUE ACTIO
PROPTER REDDENDOS SUMPTUS VEL EXPENSAS LITIS OB
TENTA FUERIT NULLAM HABEAT FIRMITATEM QUAM IUDI
CATI FORMA NON CONTINET QUIA QUICUMQUE QUOD IN
IUDICIO ADVERSARIO PRESENTE NON PETIT POSTEA DE EADEM
REM LITEM ALIAM NON POTERIT INCOARE

POST QUAM
INTER PAR
TES FUERIT
DEFINITUM

FLAVIUS THEUDIS REX

RECTORI

COGNOVIMUS PROVINCIALES ADQUE UNIVERSOS POPULOS
NON LITIGIUM SUMPTIBUS VEL EXPEN
SIS CONTRITOS QUI SEU
TALIBUS IN SPONTESUA NON FERATUR IN PRECEPTIS
COS ANDI PRINCIPIBUS FERUM FACIAT
LARGI TOR TAMEN POSSESSIONIS MALUM
NRI ET PROEARE TEMPORIBUS
QUATINUS POTEST POSSESSOR DISPENDIORUM MALE
COMPREHENSOS MUSPERITURUS OB CUBAT
ID CIRCO SERVARI SANCTIONE CENSIM SUT IN CAUSIS QIBUS
LEGES SED ARE CONSTITUERUNT
DUM APUTUOSP AD FINEM
DISCUSSIONIS CUM EVICTIO
NE IN DISCUSSIONIBUS PROLIXITATES SICUT PER
SON VEL QUANTUM
TESTIBUS QUALITATEM ADQ
THEORUM SUMPTUS VEL IN EVICTIONES EXPENDERIT
EXAMUSSIM INQUIRITE

nisi cognitor qui de principali negotio sententiam promulgavit, cominus partibus constitutis juridica pronuntiatione signaverit: victori causae restitui debere expensas, aut super his querelam jure competere. Post absolutum enim dimissumque judicium nefas est, litem alteram consurgere ex litis primae materia. Datum III Kalendas Aprilis, Constantinopoli, Asclepiodoto et Mariniano, Consulibus.

TIT. XIV.—*De re judicata*.

TIT. XV.—*De sententiis ex periculo recilandis*

TIT. XVI.—*De fructibus et litis expensis* ¹.

Impp. Honorius et Theodosius Aug. Asclepiodoto Praef. pal. Terminato transactoque negotio, post hac nulli actio, neque ex rescripto super sumtuum repetitione praestetur.

Interpretatio. Posteaquam inter partes fuerit definitum judicio intercedente negotium, quaecumque actio propter reddendo ² sumtus vel expensas litis obtenta fuerit nullam habeat firmitatem, quam judicati forma non continet; quia quicumque quod in judicio adversario praesente non petit postea de eadem re litem aliam non poterit inchoare ³.

FLAVIUS THEUDIS REX. RECTORI. Cognovimus provinciales atque universos populos non. litigium sumtibus vel expensis. contritos qui se vim talibus in. sponte sua non feratur in praeceptis. Cog. andi principibus. ferum faciat. Largitor tamen. possessionis malum nostri. et pro ea re temporibus, quatinus potest possessor dispendiorum male comprehensos. mus periturus subcumbat ⁴. Idcirco servari sanctionem censimus ut in causis quibus leges. dare constituerunt dum apud vos p. ad finem discussionis. cum evictione. in discussionibus prolixitate sicut person. Vel quantum testibus. qualitatem atque in eorum sumtus vel in evictiones expenderit examussim inquire. (*Sequitur textus pag. 37*)

¹ Post hanc interpretationem Palimpsesto desunt Breviarii folia ubi erant tituli suprasignati, tres leges complexi et tituli XVI *De fructibus et litis expensis*, lex 1.^a et principium secundae usque ad verba *repetitione praestetur*.

² Haenel: *repetendo*.

³ Ad hujus legis calcem sequitur in Palimpsesto lex singularis Theudis hactenus ignota, de qua in Prooemio loquimur. Hujus Regis nomen nullus ex Breviarii codicibus resonabat; quia licet legem 1.^{am}, tit. XVIII, lib. IV codicis Theod., Haeneliana editione, Valentiniano et Valente subscripta, Aurelianus, Montispessulanus et Vaticanus Reginae Sueciae n. 1128 codices *Valenti et Theud.* (sic) tribuunt, adsunt exempla plurima quibus *Theud.*, Theodosium significat.

⁴ Palimp.: *obcubat*.

TUT RATIONABILITER REDDIPERPENDERITIS UERIDICA
 EXTIMATIONE DECERNITE Q^UANTUM IUSTUM EST. N^{ON} PRO
 ESPONTIS ARBITRIO. SED IUSTA RATIO CINANTISEXAMINE
 I^{LL}ORMAM SUMPTUUM EXTIMARI. Siquisane PRETER
 EAQ^{UE} SURSUM DICTASUNT PRO EXPEDIENDI TALIB^{US} NESO
 TIIS FUERANT DATASUFFRAGIA PROPOSITAE HAC ACTIONIS MO
 DUM IN NULLA RATIONE TRANSCENDAT. Tunc enim RE
 DEMP^TA NON CREDITUR FUISSE IUSTITIA QUANDOQ^{UE} MINO
 RASUNT CONMODA QUAM PETITA FACULTAS. Quos IN
 TRA MODUM DICTA CAUSA EXTIMATA NON FUERIT SALTIM
 AD COEQUATIONEM PETITAE UENIAM FACULTATIS. STA
 TUENTES NE QUI SUSTRUM SUPER MODUM CAUSAEDAM
 NA PRESUMANT EXTENDERE CONMODORUM. Quod si
 FACTUM FUERIT. RERUM COMPONENDUM EST SATISFAC
 TIONE UESTRARUM. Illis hui^{us}q^{ue} PROFUTURA QUIBUS
 IMPOSITA FUERINT MAIORA DISPENDIA. Simili h^{uius}etia
 COMPULSORES UEL EXECUTORES DECRETO PRESTRINGI
 MUS UT NON PRO SUA CONMODA EXIGATUO LUMTATE. SED
 AB EIS QUOS PROPRIA EUECTIONE COMPULERIT SUBUECTU
 TANTUM SUPER EUM ACCIPIAN^T CABALLORUM. Nec illi pri
 US CENSERE DECET COMPUSSIONIS ANTEQUAM SUAS
 IN IUDICIO LITIGANTES EXERINT ACTIONES. CONMODAQ^{UE}
 QUE IUXTA HUIUSCONSULTI SERIEM ACCEPTURI. Id est UT
 IN MILIB^{US} QUINQUAGINTA ACCEPTANT PER CABALLO UNO
 SOLIDUO. Ea uidelicet RATIONE UT NON MINORIB^{US}
 CAUSIS DUO TANTUM IN MAIORIB^{US} UERO QUATUOR CABALLI
 SUFFICIENT. Utsi quis PLURES CABALLOS ULTRA HUNC
 NUMERUM DUCERE UOLUERIT ABSQUE ILL^{ORUM} DEDUCTORU
 DAMNO SUO TANTUM REPUTABIT ORNATU. De ea uero
 QUE EXIGERIT DECIMUM NUMQUAM PRO SUO CONSEQUA
 TURE EXITIO. Haec CONDITIONE. Ita ut si conmo
 DATA EXIGERIT PECUNIAS SUPRASCRIPTUM CONMODI
 MODUM EXACTORES REDDENTE POENA RECIPIENTE RECI
 PIANT QUIA EUM QUI CONMODATA REPOSSENTI NI IUSTUM EST
 CONMODIS PREGRUARI. DE IUDICATIS REBUS ID OBSER
 UARE

Et ut rationabiliter reddi perpenderitis veridica existimatione decernite; quoniam justum est non pro spontis arbitrio, sed justa raciotinantis examen normam sumtuum existimari. Si quis sane praeter ea quae sursum dicta sunt pro expediendis talibus negotiis fuerant data suffragia propositae actionis modum in nulla ratione transcendat; tunc enim redempta non creditur fuisse iustitia quandoque minora sunt commoda quam petita facultas. Quos intra modum dicta causa existimata non fuerit saltem ad coaequationem petitae veniam facultatis, statuentes ne quis vestrum super modum causae damna praesumant extendere commodorum. Quod, si factum fuerit, rerum componendum est satisfactione vestrarum illis utique profutura quibus imposita fuerint majora dispendia. Simili etiam compulsores vel executores decreto praestringimus ut non pro sua commoda exigant voluntate, sed ab eis quos propria evectione compulerit subvectum tantum super eum accipiant caballorum; nec illi prius *censere decet* compulsionis *antequam* suas in iudicio litigantes exegerint actiones. Commoda quoque juxta hujus consulti seriem accepturi, id est; ut in millibus quinquaginta acceptant pro caballo uno solido uno. Ea videlicet ratione ut non minoribus causis, tantum in majoribus vero quatuor caballi sufficiant. Ut si quis plures caballos ultra hunc numerum ducere voluerit absque ullo deductorum damno suo tantum reputabit ornatu. De ea vero quae exigerit decimum nunquam pro suo consequatur exitio; hac conditione, ita ut commodatas exegerit pecunias superscriptum commodi modum exactores a reddente poena recipiente recipiant, quia eum qui commodatare possent injustum est commodis praegravari. De iudicatis rebus id observare (*Sequitur textus pag. 39*)

IUBEMUS UT PRESUMPTOR QUANTUM IN INSTITUTO CONMODI
 PRO REB. TANTUM PRESTITIT INUISIS UERO IN
 CEPTA SATISFACTIONE PER SOLUAT. Siquis uero accusa
 TORUM PRETERMISSA SUMMA SUPERIUS COMPREHENSAM
 AMPLIUS IN CONMODIS SUIS ACCIPERE UOLUERIT AMISSE
 SITIMO BENEFACIO DE ID QUOD SUPER ACCEPTI PRESUMPTORIS
 SATISFACTIONEM ULTETUR. UESTRUM LEGEM
 QUISQUISSIFABORE LENTUS AUT REDEMPTIONE PRO
 CLIUS EORUM NE GLERIT DAMNA ET RAPINAM QUIN
 QUES ENOUERIT LIBRARUM AURI MULTANDUM FISCICO
 PENDIIS PROFUTURAS. HANC DENIQ. CONSTITUTIONEM
 UOBIS DIREXIMUS SIGILLIS HRIS AD IECTIONE FIRMATA
 DISCERNENTES UT SALUBERRIMA HORDINATIONIS MODE
 RATIONEM PER UNIERSOS POPULOS HAC LOCORUM IUDI
 CES A EDICTIS PROPOSITIS MANIFESTARE CURETIS. Qua
 TENUS EXPECTATA CLEMENTIA ENSERESIE FUSATUM
 MISTIE PAUOREM COGNOSCAT. HANC QUOQUE CONSTITU
 TIONE IN THEODOSIANICO CORPORIS LIBRO QUARTO SUB TITU
 LO XVI. AD IECTA IUBEMUS. UT OMNIBUS SCIRE LICEAT Q
 PRO OMNIUM SALUTE DECRETASUNT. Siquis uero post
 A EDICTORUM PUBLICATIONEM A PUT DISCUSSIONEM AM
 PLITUDINIS HISE CIRCA HANCA AUCTORITATE
 OFFERRE PRESUMPERIT IUBEMUS UT IUXTA FORMAM LEGIS
 COMPENDIIS COACTUS EAS SOLUAT

DAT SUB DIE VIII KALENDAS DECEMBRIAS

ANNO XV REGNI DOMNI

NOSTRI GLORIOSISSIMI

THEUDI

REGIS TOLETO

RECOGNOUIMUS

XVII DEUSURIS REI IUDICATAE

IMPPPSRATIANUS VALENT ET THEODAA EUTROPIO PPO
 QUI POST IUDICIUM FINEM EXCEPTIS DUOB. MENSIBUS QIBUS
 PER LEGES SOLUTIONEM NUMQUAM EST CONCESSA DILATIO
 MORAM ADFERENT SOLUTIONI AD IE INPETRAT IUDICIUM QUOD
 OB NOXI REDDITISUNT IN DUPLICIUM CENTENSIMARUM
 CONUENIANTRUSURAS EXTRINSECUS SCILICET MEDIE TATE
 DEBITI DE QUOLITIGATUM EST SICUT PRIUS CONSTITUTUM
 EST INFERENTES USQUE IN ID TEMPUS QUODEBITUM

jubemus, ut praesuntor quantum instituti commodi pro rebus tantum praestiti, invisus vero. . . . incoepta satisfactione persolvat. Si quis vero accusatorum, praetermissa summa superius comprehensa, amplius in commodis suis accipere voluerit, amisso legitimo benefacto, de id quod super accepti praesumtoris satisfactione multetur. Vestrum legem quisquis si favore lentius aut redemptione proclius eorum neglexerit damna et rapinam, quinque se noverit librarum auri multandum fisci compendiis profuturas. Hanc denique constitutionem vobis direximus sigillis nostris adjectione firmatam, discernentes ut saluberrimam ordinationis moderationem per universos populos ac locorum iudices edictis propositis manifestare curetis quatenus expectata clementiae nostrae regiae. . . . fugatum mistie pavorem cognoscat. Hanc quoque constitutionem in Theodosiani corporis libro quarto sub titulo XVI adjectam jubemus, ut omnibus scire liceat quae pro omnium salute decreta sunt. Si quis vero post edictorum publicationem apud discussionem amplitudinis nostrae. . . . circa hanc auctoritatem offerre praesumserit, jubemus ut juxta formam legis compendiis coactus ea solvat. Data sub die VIII Kalendas Decembrias, anno XV regni domini nostri gloriosissimi Theudi Regis, Toletu. Recognovimus.

TIT. XVII.—DE USURIS REI JUDICATAE. (1) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI EUTROPIO PRAEFECTO PALATIO. Qui post iudicii finem exceptis duobus mensibus quibus per leges solutionem nunquam est concessa dilatio moram afferent solutioni a die impetrati ¹ iudicii quod obnoxii redditi sunt in duplicium centesimarum conveniantur usuras extrinsecus scilicet medietatem debiti de quo litigatum est, sicut prius constitutum est inferentes usque in id tempus quo debitum (*Sequitur textus pag. 41*)

¹ Haenel: *patrati*.

solutione diluerint quod a nobis exemplo aequabili
 ex iuris prisci est formula introductum ut quia male
 fidei possessores in fructos duplos conueniuntur hec
 quae male fidei debitorum simile dampni periculo per
 sequatur Sed tamen creditor ternis interiectis
 mensibus post sententiam contestari moram dederit
 eademque tarditatis ut ei centensima r^u duplici^u fruct^s
 possit adquiri Cauendum quippe ex diuerso est etiam
 contra illam malitiam creditorum ne iudicatis ab
 solutionem cunctantibus incipientes per dupli foenoris
 imminere quamquam iudicatus si hanc poenam a se remoue
 re festinet contractam pecuniam uel a putiudi
 ces ob signatam loca reueli iudicio conueniat offerre
 ut periculum duplicium usurarum incurrere ex ea
 die qua obnoxius esse coeperit desistat distinguendum uero
 hoc quoque arbitratum ut si contractus debiti ex
 stipulatione descendit et casu usure per an horu^m curri
 culas summam capitisi impluerit scilicet ut quanta
 ntas sortis quantitati foenoris adaequetur post sen
 tentiam usurae duplices non utriusque debiti currant
 sed capitisi quidem duplae usurarum uero simplae
 DAT XV KAL IVLIAS THESSALONICA GRATIANO V ET THEODOSIO I AA CONSULIBVS
 INTERP DEBITOR QUI POST EMISsum IUDICIUM A QUO VIC
 TUS FUERIT DEBITI summam implere nec Lex erit
 TRANSACTIS DUOBVS MENSIBVS DUPLAM CENTENSIMAM
 DEBITI IPSIUS USQ. IN DIEM SOLUTIONIS SE NOUERIT RED
 DITURUM ITA TAMEH UT MEDIE TATEM REI IUDICATAE MOX
 COGATUR INFERRE QUIA NON IN MERITO SICUT MALEFI
 DEI POSSESSOR DUPLOS FRUCTUS ITA ET QUI POST IUDICIUM
 TARDIOR AD REDDENDUM FUERIT DUPLAM CENTENSIMAM
 REDDAT Sed tamen et hoc contra creditoru^m mali
 tia quibus debitores addicti fuerint tor dihamus ut
 non uelint pro se duplicandae centensime suo
 uitio tardius exsequi quod fuerit iudicatum unde
 debet creditor ternis et interiectis mensibus

solutione diluerint; quod a nobis exemplo aequabili ex juris prisci est formulis introductum, ut quia malae fidei possessores in fructus duplos conveniuntur hac quae malae fidei debitores simile damni periculo persequantur.

§ 2. Sed tamen creditor ternis interjectis mensibus post sententiam contestari moram debet ¹ adhibitae ² tarditatis ut ei centesimarum duplicium fructus possit acquiri. Cavendum quippe ex diverso est etiam contra illam malitiam creditorum, ne judicatis ad solutionem cunctantibus, incipiant spe dupli fœnoris imminere; quamquam judicatum, si hanc poenam a se remove festinet, contractam pecuniam vel apud iudices obsignatam locare vel iudicio conveniat offerre, ut periculum duplicium usurarum incurrere ex ea die, qua obnoxius esse coeperit, desistat.

§ 3. Distinguendum vero hoc quoque arbitrati sumus, ut si contractus debiti ex stipulatione descendit, et casu usurae per annorum curricula summam capitis impleverint, scilicet ut quantitas sortis quantitati fœnoris adaequetur, post sententiam usurae duplices non utriusque debiti currant, sed capitis quidem duplae usurarum vero simplae. Data XV Kalendas Julias, Thessalonica, Gratiano V et Theodosio I, Augustis, Consulibus.

Interpretatio. Debitor qui post emissum iudicium a quo victus fuerit, debiti summam implere neglexerit, transactis duobus mensibus, duplam centesimam debiti ipsius usque in diem solutionis se noverit redditurum; ita tamen, ut medietatem rei iudicatae mox cogatur inferre, quia non immerito sicut malae fidei possessor duplos fructus, ita et qui post iudicium tardior ad reddendum fuerit, duplam centesimam reddat. Sed tamen et hoc contra creditorum malitiam quibus debitores addicti fuerint ordinamus, ut non velint pro spe duplicandae centesimae suo vitio tardius exsequi quod fuerit iudicatum; unde debet creditor ternis interjectis mensibus (*Sequitur textus pag. 43*)

¹ Palimp.: *dederit*.

² Palimp.: *eademque*.

POST DATUM IUDICIUM CONTESTARI UT SIT DUPLAM CENTEN
SIMAM ^{POSSIT} EXIGERE. Nam si collectam pecuniam habuerit
DEBITORE TOBLATA MILLE QUIVICIT HOLERIT PRO LUCRO DU
PLANDORUM CENTENSIMARUM ACCIPERE SIGNATA MEAM DE
BITOR APUTIDONEAS FACIAT SEQUESTRA RI PERSONAS. UT DAM
NUM HUSURARUM POSTEA NON POSSIT INCURRERE. Hoc quo
que precipimus OBSERVARI UT SI DEBITORIS CAUTIO CUM OM
NI FIRMITATE PROFERATUR ET USURA PER ANNOS PLURES CUM
CAPITALI DEBITO SE Aequauerint a DEBITORE amplius non
PETATUR. Sane post Iudicium DUPLAM CENTENSIMAM
quam reddi lussimus taliter soluat ut de CAPITALI DEBITO
TANTUM DUPLA USURA REDDANTUR. De illut uero quod
IN HUSURIS ANTE IUDICIUM CREUIT SIMPLATA TANTUM CENTENSIMA DETR

XVIII QUIBUS BONIS EX L E C E IULI ACEDERE POSSUNT

NIMPPP GRATIS VALENTS ET THEODAAAD BASILIUM CONSTM
NEQUI SOMNINOUELFISCI DEBITORUE LAIENAERE IN AURO
ADQUE IN ARGENTO DIVERSISQ. MOBILIBUS RETENTATOR HAC
DEBITOR BONORUM FACIENS CESSIONEM LIBERUM A REPETITIO
NE PLENISSIMA NOMINE EFFUGIAT SED AD REDIBITIONE DEBI
TE QUANTITATIS CONGRUA ADQ. DIGNISSIMA SUPPLICIORUM
ACERBITATE COSATUR NISI FORTE PROPRIORUM DE LAPIDATIO
MEM BONORUM AUT LATROCINIIS ABROGATA AUT FORTASSE
NAUFRAGIIS INCENDIOQ. CONFLATA UEL QUOLIBET MAIORIS
IMPETUS INFORTUNIO ADQUE DISPENDIO DOCUERIT AD PLECTAM

PP ROMAE PRID IDVS OCTOB

AVSONIO ET OLYBRIO

CCSSB

INTERP Nullus qui aut fiscali DEBITO AUT PRIUATO PROBATUR
OB NOXIUS SIAURUM UEL ARGENTUM UEL MOBILE QUOD CUMQUE
DEBUERIT OB HOS SECREDATA DEBITO EXCUSANDUM QUOD ICAT
DEREB. SUI FACERE CESSIONEM SED POENIS AD PLECTUSQUE
CUMQUE DEBUERIT COSATUR EX SOLUERE NISI FORTE EIUS MO
DI PERSONAS ITQ. SE PROBET OMNEM SUBSTANTIAM AUT NAU
FRAGIO AUT LATROCINIO AUT INCENDIO AUT CUIUSLIBET MAIORIS
UIOLENTIAE IMPETU PERDIDISSE IMP THEODOSIUS A DIXIT
IN OMNI CESSIONE PROFESSIO SOLA QUERENDA EST IDEM DIXIT
IN OMNI CESSIONE SUFFICIT UOLUNTATIS SOLA PROFESSIO
DATA KAL MAIAS HONORIO

NSOP

ET IVODIO

CCSSB

post datum iudicium contestari ut sic duplam centesimam possit exigere. Nam si collectam pecuniam habuerit debitor et oblatam ille qui vicit noluerit pro lucro duplandarum centesimarum accipere signatam eam debitor apud idoneas faciat sequestrari personas ut damnum usurarum postea non possit incurrere. Hoc quoque praecipimus observari ut si debitoris cautio cum omni firmitate proferatur et usurae per annos plures cum capitali debito se aequaverint a debitore amplius non petatur. Sane post iudicium duplam centesimam quam reddi iussimus taliter solvat ut de capitali debito tantum duplae usurae reddantur de illo vero quod in usuris ante iudicium crevit simpla tantum centesima detur.

TIT. XVIII.—**QUIBUS BONIS EX LEGE JULIA CEDERE POSSUNT.** (I) IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS, ET THEODOSIUS, AUGUSTI AD BASILIUM CONSULEM. Ne quis omnino vel fisci debitor vel alienae rei in auro atque in argento diversisque mobilibus retentator ac debitor bonorum faciens cessionem liberum a repetitione plenissima nomen effugiat; sed ad redhibitionem debitae quantitatis congrua atque dignissima suppliciorum acerbitate cogatur nisi forte priorum dilapidationem bonorum aut latrociniiis abrogatam aut fortasse naufragiis incendioque conflam vel quolibet majoris impetus infortunio atque dispendio docuerit afflictam. Proposita Romae pridie idus Octobris, Ausonio et Olybrio consulibus.

Interpretatio. Nullus, qui aut fiscali debito aut privato probatur obnoxius, si aurum vel ¹ argentum vel mobile quodcumque debuerit, ob hoc se credat a debito excusandum, quod dicat de rebus suis ² facere cessionem, sed poenis afflicto, quaecumque debuerit, cogatur exsolvere: nisi forte ejusmodi persona sit quae se probet omnem substantiam ³ aut naufragio aut latrocinio aut incendio aut cujuslibet majoris violentiae impetu perdidisse ⁴. Imperator Theodosius Augustus dixit: In omni cessione professio sola quaerenda est. Idem dixit: in omni cessione sufficit voluntatis sola professio. Data Kalendas Maias Honorio nostro patre et Evodio consulibus.

¹ Haenel: *om. vel.*

² Haenel ad.: *se.*

³ Haenel ad.: *suam.*

⁴ Haenel ad.: *apud acta.*

INTERP Quicumque alteri cesserit profiteatur ^{et} statum
rem cesserisse uel causam hoc est aut gestis aut scriptura
aut testibus et sola uoluntatis illius professio pro omni firmi
tate sufficiat **K XVIII QUORUM BONORUM**
Quoniam archadius et honorius ad petronio uicario spaniae
uidamplius quam ut hereditas tradereturque in ultimū
usque diem defuncti possessio uindicasset et etiam si quid
possit tribui de proprietate luctamen consistat autē
uirum ab intestato uxoris bonis superestibus consanguini
neis esse extraneū Cum prudentium omnium respon
satum lex ipsa natura successores eos faciat. Insuper
etiam manus appropinquas auctoritate iubemus ut omnibus
frustrationibus amputatis in petitorum corpora trans
ferantur secundaria actione proprietatis exclusa
DAT VI KAL AVG MEDIOLANO OLYBRIO ET PROBINO CCSSB

INTERP Iustū esse decernimus utque cumque auctor usque
in diem uites uenerit petentibus hereditas debeat con
signari illi postea cui competit actione seruata uirū
quoque in pose uxoris sua facultatemque sine filiis ^{sit} re
consanguinis eius qui legitimis sunt traderemox
sine ulla dilatione precipimus et maritum propo
neremini me prohibemus si quassibi competere pu
tauerit actiones

XX UNDE UI

IMP CONSTANTINUS .A SEUERO
Iudices absentium qui cuiuslibet rei possessione priuati sunt
suscipiant in iure personam et auctoritatis suae formidabi
le ministerium obiciant adque ita tueantur absentes
hostamen iudices quos absentium iussimus subire per
sonam intra hos terminos ministerii retinemus ut in
libatis adque omnibus integris causae principalis inter his
id solum diligenter inquirant utrum eius qui quoli
bet pactu peregrinatur possessio ablata est quam
propinquus uel amicus uel seruulus quolibet titulo re
tinebat. Nec eos qui dicti sunt absentium nomine

Interpretatio. Quaecumque aliquis alteri cesserit ¹ profiteatur se tantum rem cessisse vel causam, hoc est, aut gestis, aut scriptura, aut testibus, et sola voluntatis illius professio pro omni firmitate sufficiat.

TIT. XIX.—QUORUM BONORUM. (1) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI PETRONIO VICARIO HISPANIAE ². Quid ³ amplius ⁴ quam ut heredibus traderentur, quae in ultimum usque diem defuncti possessio vindicasset, etiamsi quod possit tribui de proprietate luctamen.

§ 1. Constat autem virum ab intestatae uxoris bonis superstitibus consanguineis esse extraneum cum prudentium omnium responsa tum lex ipsa naturae successores eos faciat.

§ 2. Insuper etiam mansura perpetua sanctione jubemus ut omnibus frustrationibus amputatis in petito rem corpora transferantur secundaria actione proprietatis exclusa ⁵.

Data VI Kalendas Augustas Mediolano, Olybrio et Probino consulibus.

Interpretatio. Justum esse decernimus ut quaecumque ⁶ auctor usque in diem vitae suae tenuerit petentibus heredibus debeat consignari illi postea cui competit actione servata. Virum quoque intestatae uxoris suae facultatem quae sine filiis recessit consanguinibus ejus qui legitimi sunt tradere mox sine ulla dilatione praecipimus et maritum proponere minime prohibemus, si quas sibi competere putaverit actiones.

TIT. XX.—UNDE VI. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS SEVERO. Judices absentium qui cujus libet rei possessione privati sunt suscipiant in jure personam et auctoritatis suae formidabile ministerium objiciant atque ita tueantur absentes. Nos tamen judices quos absentium jussimus subire personam intra hos terminos ministerii retinemus, ut illibatis atque omnibus integris causae principalis internis, id solum diligenter inquirant utrum ejus qui quolibet pacto ⁷, peregrinatur, possessio ablata est quam propinquus vel amicus vel servulus quolibet titulo retinebat. Nec eos ⁸ qui dejecti sunt absentium nomine (*Sequitur textus pag. 47*)

¹ Palimp.: *Quicumque alteri cesserit.*

² Haenel: *Hispaniarum.*

³ Haenel ad.: *jam.*

⁴ Haenel: *planius.*

⁵ Haenel: *non exclusa.*

⁶ Haenel: *quodcunque.*

⁷ Haenel: *quolibet pacto qui.*

⁸ Haenel: *hos.*

POSSIDENTES QUIA MINIME IPSIS DICTIO CAUSAE MANDATA SIT AB HIS
PEREUNDO RE EXCLUDUNT NE CUI SERUIS IN TEORUM REICIAN TIURE
PERSONAM Quia huiusce modi conditionis hominibus causas
ORARE FAS NON SIT Sed post elapsa quoque spatia recuperan
dae possessionis LEGIB. PRESTITUTA ET IGIUR HINC INFEREN
TIBUS ARGIRI CONVENIET UTEOS MOMENTARIAE PER INDEPOS
SESSIONIS RESTITUANT. HACSIREUERSUS Dñs LITIGASSET
CUI TAMEN QUOLIBET TEMPORE REUERSO ACTIONEM RECUPE
RANDAE POSSESSIONIS INDULSIMUS. QUIA FIERI POTEST UT
RESTITUTIO PROPTER SERVULOS IMPIDELES VEL NEGLEGEN
TES PROPINQUOS VEL AMICOS ET COLONOS INTEREA DIFFERATUR
ABSENTI ENIM OFFICERE Nō DEBEAT TEMPUSE MEN SUM QUOD
RECUPERANDAE POSSESSIONIS LEGIBUS PRESTITUTUM EST
SED REFORMATO STATU QUI PERINIURIAM SUBLATUM EST
OMNIAQUE SUPERERUNT AD DISCEPTATIONE LITIGII IN MUTI
LATA PERMA NEANT IUDICIO RESERVATO IUSTIS LEGITIMISQ.
PERSONIS CUM VALDESUFFICIAT POSSESSIONEM TENENTIBUS
ABSENTIUM HOMINE CONTRA PRESENTIUM VIOLENTIAM SUB
VENIRI DAT IIII KAL NOVEMBRS MEDIO LANO CONSTANTINO VII ET CONSTANTIO Cō CONS
INTERP OMNES IUDICES SPECIALITER ADMONEMUS UT NULLUS
ABSENTIBUS Dñs RES EORUM PRESUMANT INUADERE SED CON
TRA IMPROBOS HOMINES OMNIA PERSONA IUDICIS UI INDICETUR
SALVO PRINCIPALI NEGOTIO Quod si quis se adversus ABSEN
TEM NEGOTIUM HABERE CAUSATUR ET SIC CUI ILLI QUI PEREGRINA
TR REM SUAM COMMISERINT GUBERNANDAM Nec actor vel pro
curator eorum a ut aliquis SERVORUM ADDICENDAE CAUSAE Dñō
AUT ABSENTE AUT HONIUBENTE COGATUR Sed si q̄ de eis SUBLATUM
EST MOX HIS Q̄ Dñō ABSENTE EXCLUSI SUNT CUM INTERPELLAUERIT
REFORMATUR. IPSE UERO Dñs SI FORTE PER NEGLENTIAM
SERVORUM RES RECEPTA NON FUERIT CUM DE PEREGRINIS
REDIERIT POSSESSIONEM SUAM NULLA TENUS MOMENTIBENE
FICIO A ETIAM SI ANNU EXCESSERIT RECIPERE PROHIBETUR
SED RESTITUTIS IN INTEGRUM OMNIB. Q̄ EO ABSENTE SUBLATA SUNT
INTEGRA CAUSA EX TIO PROPONATUR INTER LEGITIMAS DUM
TAXAT ET INTEGRA HETATE P̄SO HAS QUIA DISHUM EST

possidentes quia minime ipsis dictio causae mandata sit ab experiunda re secludant nec si servi sint eorum rejiciant ¹ jure personas quia huiusmodi conditionis hominibus causas orare fas non sit. Sed post elapsa quoque spatia recuperandae possessionis legibus praestituta litigium eis inferentibus largiri conveniet ut eos momentariae perinde possessioni restituant ac si reversus dominus litigasset. Cui tamen quolibet tempore reverso, actionem recuperandae possessionis indulsumus quia fieri potest ut restitutio propter servulos infideles vel negligentes propinquos, vel amicos et colonos interea differatur. Absenti enim officere non debeat tempus emensum, quod recuperandae possessionis legibus praestitutum est, sed reformato statu qui per injuriam sublatus est, omnia quae supererunt ad disceptationem litigii inutilata permaneant; iudicio reservato justis legitimisque personis cum valde sufficiat, possessionem tenentibus absentium nomine contra praesentium violentiam subveniri. Data IV ² Kalendas Novembris Mediolano, Constantino ³ VII et Constantio Caesare, Consulibus.

Interpretatio. Omnes iudices specialiter admonemus ut nullus absentibus dominis res eorum praesumat invadere, sed contra improbos homines omnia per personam iudicis vindicentur, salvo principali negotio. Quod si quis se adversus absentem negotium habere causatur, et si cui illi qui peregrinantur rem suam commiserint gubernandam, nec actor vel ⁴ procurator eorum aut aliquis servorum ad dicendam causam domino aut absente, aut non iubente cogatur. Sed si quid eis sublatus est ⁵ mox his qui domino absente exclusi sunt cum interpellaverint reformetur. Ipse vero dominus si forte per negligentiam servorum res recepta non fuerit, cum de peregrinis redierit, possessionem suam nullatenus ⁶ momenti beneficio, etiam si annus excesserit ⁷ recipere prohibetur, sed restitutis in integrum omnibus quae eo absente sublata sunt integra causae actio proponatur, inter legitimas dumtaxat et integra aetate personas; quia dignum est (*Sequitur textus pag. 49*)

¹ Haenel ad.: *in*.

² Haenel: *X*.

³ Haenel ad.: *Aug*.

⁴ Haenel: *nec*.

⁵ Haenel: *recepta fuerit*.

⁶ Haenel om.: *nullatenus*.

⁷ Haenel ad.: *nullatenus*.

UT CONTRA MALITIAM EORUM QUI PRESENTES SUNT TALITER AB
SENTIB' LUBEAM' ESSE CONSULTUM

QUIMP' GRATIA N' SUALE N' INIAN' ET THEOD' A' A' AD POTITUM UICARIU' ^{URBIS}
UISQUIS NEQ. UULGATOR RESCRIPTONEQ. ADVERSARIOSOLEM
NITER INTIMATO POSSESSOREM QUI ETUM DOMINIO SUO
HUIUSMODI TERROR ET TURBAUERIT EA IN PERPETUUM LITE
MULTETUR QUAM PREOCCUPAVERIT UIOLENTIA CUM PRECIB.
POPOSCISSE TAUDIRI QUE NON MINUS A ETIAM EUM TENEBIT CON
DICIO QUI LUDICIS INTERLOCUTIONES SUBPRESSA SUBSPECIE
IUDICATIIUS ALIENUM IMPROBATE MERITATE PERUASIT
ITAUT NEUTER REPARATIONEM INTERFECTI HOC PACTO SEMEL NEGO
TII AUDEAT POSTULARE SI AUTEM HABITO PLERUMQ. CONLUDIO
TUTORES UEL CURATORES MINORUM HIS REM DEBITAM EA OCCA
SIONE PERUADANT UT PUPILLIS UEL ADULTIS IURGANDI COPIA ET
FRUCTUS ADIMATUR HISEA TENUS SUBUEHIMUS UT EOSDEM
NON AD TERAT DAMNO CULPA TEMERITATIS ALIENAE. SED ILLICO
QUIDEM POSSESSIO EIA QUO EST AB LATA REDDATUR CURATORES
AUTEM UEL TUTORES A ETERNA DEPORTATIONE PUNITOS BONO
RUM QUOQUE PUBLICATIO PERSEQUATUR.

DAT PRIDIE ID OCTOBRI

TRIBERIS

SIAGRIO

ET EVCHERIO

CCSSB

INTERP' QUICUMQUE CAUSAM SUAM NON ITA AGERE UOLUERIT
UT ADVERSARIUM SUUM PUBLICE PATEFACTA ACTIONE CON
UENIAT. ET DOMINUM POSSESSORIS ILLA RATIONE CONTURBAUE
RIT. ITA NEGOTIO IPSO CAREAT UTEAM CAUSAM
NUMQUAM UALEAT REPARARE QUI PRIUS REM UOLUIT AUFERRE
QUAM SPERARE A IUDICE UT DEBERET AUDIRI SIMILITER ET ILLE
OMNICAUSAPRIUETUR QUI LUDICIS ORDINATIONES SUBPRESSA LUDI
CIUM SE HABERE DICENS ALIENAM POSSESSIONEM SUAPRAESUMPTIO
NE PERUASERIT QUOD SI TUTORES ETIAM UEL CURATORES MI
NORUM CONLUDIO ALIQUO PRO EORUM NEGOTIIS ALIENAM
REM SUB EA QUADIXIMUS TEMERITATE PERUASERINT TUT MINO
RUM CAUSA DEPEREAT NULLUM MINORIB. PRELUDICIUM PIE
RI EX TUTORUM UEL CURATORUM TEMERITATE PERMITTIMUS
SED PROPRIETATEM SUAM SI NE DILATIONE RECIPIANT CURA
TORES AUTEM UEL TUTORES AMISSIS REB. SUI SPETUO EXILIO
DEPUTENTUR

ut contra malitiam eorum qui praesentes sunt taliter absentibus jubeamus esse consultum.

(2) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD POTITUM VICARIUM URBIS. Quisquis neque vulgato rescripto neque adversario solemniter intimato possessorem quietum dominio suo hujusmodi terrore turbaverit ea in perpetuum lite mulctetur quam praeoccupaverit violentia cum precibus poposcisset audiri. Quae non minus etiam tenebit conditio, qui iudicis interlocutione suppressa, sub specie iudicati jus alienum improba temeritate pervasit, ita ut neuter reparationem interfecti hoc pacto semel negotii audeat postulare. Si autem habito plerumque colludio tutores vel curatores minorum his rem debitam ea occasione pervadant, ut pupillis vel adultis iurgandi copia et fructus adimatur his eatenus subvenimus, ut eosdem non atterat damno culpa temeritatis alienae; sed illico quidem possessio, ei a quo est ablata, reddatur. Curatores autem vel tutores aeterna deportatione punitos bonorum quoque publicatio persequatur. Data pridie idus Octobris Treveris Siagrio et Eucherio consulibus.

Interpretatio. Quicumque causam suam non ita agere voluerit ut adversarium suum publice patefacta actione conveniat, et dominium possessoris illa ratione conturbaverit, ita negotio ipso careat ut eam causam numquam valeat reparare qui prius rem voluit auferre, quam sperare a iudice ut deberet audiri. Similiter et ille omni causa privetur qui iudicis ordinatione suppressa iudicium se habere dicens alienam possessionem sua praesumptione pervaserit. Quod si tutores etiam vel curatores minorum colludio aliquo pro eorum negotiis alienam rem sub ea qua diximus temeritate pervaserint ut minorum causa depereat, nullum minoribus praejudicium fieri ex tutorum vel curatorum temeritate permittimus, sed proprietatem suam sine dilatione recipiant; curatores autem vel tutores amissis rebus suis perpetuo exilio deputentur.

Propraevalentis theodetarcha ad aad ad messianu crrp.
Plerosque detectum est in rem priuatam hsa quam publi-
cacio celebrata quaesiuerat in uasisse quam nos a reueta
toribus ereptam sociari iubemus aerario punientes
contumacius quam decus publicum sine batre rectos ut
qui litem inferre potuissent nolent exspectare iudicium
hys sperent uictoriam quam iusticiae prescripsissent
euentus aetiam plecterentur quod dedisset audacia.
Cadat igitur litem quisquis opperire uoluerit litem.
euentum et quod recipere lege potuisset contemp-
tore xamini huius uolentis amittat Illi uero quos tanti
furoris prouexit audacia ut quod iuraturi apud exami-
nis fidem sperare non possent ante euentum iudicialis
arbitrii illicita praesumptione temerarent extimati-
onem rei de qua litigariconuenerat cogantur exsoluere
quod quidem aetiam in priuatis obseruandum nego-
tiis generali lege sancimus Illi autem ab officio
magnificientiae tuae cauendum esse edecernimus ut sa-
cratissima domus hsa exspectare litem non inferre cogat
neque expectet sed patiatur examen.

DAT XVIII KAL JULIAS

TRIVIRIS

THIMASIO ET PROMOTO

CCSSB

INTERP Cognoimus rem fisci hsa uiolenter a liquos
inuasisse Sed nos euidenti lege precipimus ut si
quis aut fiscalem rem aut priuatam ante sententiam a
iudice prolata inuaserit et noluerit exspectare litem
euentum pdat negotium qui contempsit exspectare
iudicium. Ille uero qui hoc presumpsit inuadere qd
piustitia aput iudicem non poterat obtinere habita
extimatione talem rem aliam illi dno restituat qualem
agnoscitur ante iudicium peruasisse.

Limpp archadius ethonorius aa adriano consulari licurif
Legis iteranda sunt beneficia quae tantum absentibus detu-
lerunt ut si perturbatus sit uel direptum aliquid ad repe-
tendum momentum redintegrationemq, fortunaeser-
uis aetiam prebeatur facultas amicis pretere a

(3) IMPERATORES, VALENTINIANUS THEODOSIUS, ET ARCADIUS, AUGUSTI, AD MESSIANUM COMITEM, REIPUBLICAE. Plerosque detectum est in rem privatam nostram, quam publicatio celebrata quaesiverat, invasisse; quam nos a retentatoribus ereptam sociari jubemus aerario punientes, contumacius quam decus publicum sinebat erectos ut qui litem inferre potuissent nollent exspectare iudicium ac spernerent victoriam quam justitiae praescripsissent eventus etiam amplecterentur ¹ quod dedisset audacia. Cadat igitur lite quisquis opperire noluerit litis eventum et quod recipere lege potuisset contemptor examinis violentus amittat. Illi vero quos tanti furoris provexit audacia ut quod iurgaturi apud examinis fidem sperare non possent ante eventum judicialis arbitrii illicita praesumptione temerarent aestimationem rei de qua litigari convenerat, cogantur exsolvere, quod quidem etiam in privatis observandum negotiis generali lege sancimus. Illud autem ab officio magnificentiae tuae cavendum esse decernimus ut sacratissima domus nostra exspectare litem non inferre cogatur, neque exspectet sed patiatur examen. Data XVIII Kalendas Julias Treveris Thimasio et Promoto, Consulibus.

Interpretatio. Cognovimus rem fisci nostri violenter aliquos invasisse, sed nos evidenti lege praecipimus ut si quis, aut fiscalem rem, aut privatam, ante sententiam a iudice prolatam invaserit et noluerit exspectare litis eventum, perdat negotium qui contempsit exspectare iudicium. Ille vero qui hoc presumpsit invadere quod per justitiam apud iudicem non poterat obtinere, habita aestimatione talem rem aliam illi domino restituat qualem agnoscitur ante iudicium pervasisse.

(4) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI ADRIANO CONSULARI LIGURIAE. Legis iteranda sunt beneficia quae tantum absentibus detulerunt ut si perturbatus possessionis status sit vel direptum aliquid ad repetendum momentum redintegrationemque fortunae servis etiam praebeatur facultas, amicis praeterea, (*Sequitur textus pag. 53*)

¹ Palimp.: *plecterentur*.

PARENTIBUS PROXIMIS UEL LIBERTIS IUDICEM QUOQUE ABSEN-
TIUM COMMODA TUERI OPORTET ADQ. IN HIS QUAE COMPROBAN-
TUR AB LATACELERI REDIBITIONE CONSULERE NEC IUDICIUM
DILATIONES SUSPENDI SUB QUOCUMQUE IGITUR HOMINE
UEL TITULO POSSIDENTI REPETENDI COPIA PREBEATUR QUI
UTENDA EREI HABUIT FACULTATEM UTQUE IN MILITIA CONSTI-
TUTIS UEL ABSENTIBUS REPTA ESSE CONSTITERIT SUB CUIUS
LIBET PERSONAE REPETITIONE REDDANTUR

DAT XV KAL IAN MEDIOLANO ARCHADIO III ET HONORIO III AA

CCSSB

SI PROPTER
ABSENTES

INTERP ^{ABSENTES} PROPTER LEGEM UOLUMUS ITERARE UT QUIDQ. ^{ABSENTES}
FUERIT EIS A QUALIBET PERSONA SUBLATUM TOTUM AMICISEO-
RUM UEL PROXIMIS UEL SERUIS CUM IUDICEM INTERPELLA-
RI IN TAME DILATIONE REDDATUR UT RES QUAM DISCENDENS
Dñs IN SUA PROPRIETATE DIMISIT INTEGRAM AB ACTORIB. DOMINI
QUOUSQ. REDEAT IUDICETUR QUAE CUMQUE AUTEM IN MILI-
TIA CONSTITUTIS UEL ABSENTIBUS PERUASA FUERINTSINE ALI-
QUALIBET Mō DILATIONE RESTITUI.

Idem AA PETRONIO UICARIO SPANIARUM
Nec Imperiali RESCRIPTUM QUOD SUPPLICATIO LITIGATORIS
OBTINUIT NEC INTERLOCUTIO COGNITORIS INTERPELLARE POS-
SESSIONIS STATUM EO QUI REM TENET ABSENTE PERMITTITUR
QUIA NEGOTIORUM MERITA PARTIM AD SERTIONE PADUNTUR
ULTIA AUTEM MAIORIB. CONTRACTA PERDUSANT ET SUCCESSO-
REM AUCTORIS SUI CULPA COMMITABITUR. ETCETERA.

DAT XV KAL IANUARIAS MEDIOLANO

CAESAREO ET ATTICO

CONSULIBUS

VI HEC PER PRIN-
CIPIS PRECEPTIO
NE ABSENTE
DOMINO POS-
SESSIO VLLI
US AUFERA-
TUR.

INTERP Nec per principis praeeptionem si a litigatore fue-
RIT OBTEHTA NEC RESPONSUM IUDICIS SI FUERIT INTERPELLA-
TUS ABSENTE DOMINO POSSESSIO VLLIUS AUFERATUR QUIA
PRIUS CONUEHIRI DEBE TILLE QUI POSSIDET ET HISI INTERPRE-
SENTES IUDICIUM DARI NON POTEST NEC NEGOTIUM TERMINA-
RI Nam quicumque alienam uel absentis rem credi-
DERIT OCCUPANDAM NON ERIT AETIAM HEREDES SUOS SIMI-
LITER PRO HAC AUCTORIS PRESUMPTIONE OB NOXIUS ESSE MANUS

M

Impphonorius et theod AA Iuliano proconsuli AFRI-
MENTI ACTIO EXERCERE POTEST PR quam cumque personam

CAE

parentibus proximis vel libertis. Judicem quoque absentium commoda tueri oportet atque in his quae comprobantur ablata celeri redhibitione consulere nec iudicium dilatione suspendi. Sub quocumque igitur nomine vel titulo possidentis repetendi copia praebeatur, qui utendae rei habuit facultatem ut quae in militia constitutis vel absentibus erepta esse constiterit sub cuiuslibet personae repetitione reddantur.

Data XV Kalendas Januarias Mediolano, Arcadio IV, et Honorio III, Augustis, consulibus.

Interpretatio. Propter absentes legem volumus iterare ut quicquid fuerit eis a qualibet persona sublatum totum amicis eorum vel proximis vel servis cum iudicem interpellaverint sine dilatione reddatur; ut res quam discedens dominus in sua proprietate dimisit integra ab actoribus domini, quousque redeat, vindicetur. Quaecumque autem in militia constitutis vel absentibus pervasa fuerint sine aliqua jubemus dilatione restitui.

(5) IDEM AUGUSTI, PETRONIO, VICARIO HISPANIARUM. Nec imperiale rescriptum quod supplicatio litigatoris obtinuit nec interlocutio cognitoris interpellare possessionis statum, eo qui rem tenebat absente, permittitur quia negotiorum merita partium assertionem panduntur.

§ 1. Vitia autem maioribus contracta perdurant et successorem auctoris sui culpa comitatur, et cetera.

Data XV Kalendas Januarias Mediolano, Caesario et Attico consulibus.

Interpretatio. Nec per principis praeceptionem si a litigatore fuerit obtenta nec per responsum iudicis, si fuerit interpellatus, absente domino possessio ullius auferatur, quia prius conveniri debet ille qui possidet et nisi inter praesentes iudicium dari non potest, nec negotium terminari. Nam quicumque alienam vel absentis rem crediderit occupandam noverit etiam heredes suos similiter pro hac auctoris praesumptione obnoxios esse mansuros.

(6) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS, AUGUSTI, JULIANO PROCONSULI AFRICAE.—
Momenti actio exerceri potest per quamcunque personam. (*Sequitur textus pag. 55*)

SUB COLORE AUTEM ADIPISCENDI POSSESSIONIS OBREPTIUI PETITIO
ALTERI OBESSE NON DEBET MAXIME CUM ABSQ; CONVENTIONEM
PERSONE LEGITIME INITIATUM IURGIUM UIDEATUR. Nihil autem
OPITULETUR CONVENTIO CIRCA MINOREM HABITA. CUM ID REC
TIUS CIRCA CURATOREM DEBUERIT CUSTODIRI

DAT PRID NONAS MARTIAS RAVENNA CONSTANTIO ET CONSTATE CCTBS

INTER P AD RECIPENDUM MOMENTUM IDEST INFRA ANNI SPATIUM
CUIUSLIBET PERSONA AGERE POTEST SI OBREPTIONE FUERIT FACTA PETI
TIO ALTERIUS PATRI PREIUDICARE NON POTERIT PRETEREA CUM LEGI
TIMA PERSONA NON SIT NIHIL VALEAT ACTIO CONTRA ETATE MINOREM Q;
CONTRA CURATOREM SUUM POTIUS DEBUI ITA RATIONE PROPOHI

XXI UTUBI

IMP P ARCHAD ET HONORIUS AA VINCENTIO PPO GALLIAR
SI COLONI QUOS BONA FIDE QUI S Q. POSSIDET AD ALIOS FUGAEUITO
TRANSEUNTES NECESSITATEM CONDITIONIS PROPRIE DECLINARE
TEMPTAUERINT BONE FIDEI POSSESSORI PRIMUM OPORTET ET CELE
RI REFORMATIONES SUCCURRI TUNC CAUSA MORIGINIS ET PRO
PRIETATIS AGITARI NON EXPECTATIS TEMPORIB; NEC DENUN
TATIONE SOLLEMNI QUE LOCUM IN HIS NEGOTIIS NON HABEBUNT ET CTR

DAT III KAL IVLIAS MEDIOLANO STILICONE ET AVRELIO CCTBS

INTER P SI COLONI REI ALIENAE AD ALIOS DOMINOS FORTE CON
FUGERINT PRIMUM EST UT FUGITIUI SUOS DE CUIUS RE EXISSE
HOS CUN TUR MOMENTI BENEFICIO POSSESSORSI NE DILATIO
NE RECIPIAT ET SIC DE EORUM ORIGINE AUDIATUR NEC REQUI
RATUR IN IUDICIO UT PRIUS TITULUM LITIS PETITOR SCRIBAT
QUIA INITIUM LITIS AD MOMENTARIAM NON PERTINET ACTIONEM

EXPLICIT LIBER III INCIPIT LIBER V

I DE LEGITIMIS HEREDIBUS

IMP CONSTANTINUS A AD BASSUM PP

MATRIUS LIBERORUM NON HABENTI INTERUENTE LICET
PATRUO CETERISQ; INTER QUOS AGNATIONIS INCORRUPTA
IURAPHORDINEM PORRIGUNTURET QUI CUMQ; DE INCEPS AGNATERUNT
A QUIB; CONSANGUINITATIS IURE MATER POTERAT EXCLUDI

Sub colore autem adipiscendae possessionis obrepticie ¹ petitio alteri obesse non debet, maxime cum absque conventione personae legitimae initiatum iurgium videatur. Nihil autem opituletur conventio circa minorem habita, cum id rectius circa curatorem debuerit custodiri.

Data pridie nonas Martias Ravenna, Constantino et Constante Consulibus ².

Interpretatio. Ad recipiendum momentum, id est, infra anni spatium cujuslibet persona agere potest; si per obreptionem fuerit facta petitio, alterius parti praejudicare non poterit. Praeterea cum legitima persona non sit, nihil valeat actio contra aetatem minorem, quae contra curatorem suum potius debuit justa ratione proponi.

TIT. XXI.—ATRUBI. (I) IMPERATORES ARCADIUS, ET HONORIUS, AUGUSTI, VICENTIO, PRAEPOSITO GALLIARUM ³. Si coloni quos bona fide quisque possedit ad alios fugae vitio transeuntes necessitatem conditionis propriae declinare tentaverint, bonae fidei possessori primum oportet et celeri reformationi succurri, tunc causam originis et proprietatis agitari, non ⁴ expectatis temporibus nec denuntiatione solemni quae locum in his negotiis non habebunt, et cetera.

Data III Kalendas Julias, Mediolano Stilicone et Aurelio ⁵ consulibus.

Interpretatio. Si coloni rei alienae ad alios dominos forte confugerint, primum est ut fugitivos suos, de cujus re exisse noscuntur momenti beneficio possessor sine dilatione recipiat, et sic de eorum origine audiatur, nec requiratur in iudicio, ut prius titulum litis petitor scribat, quia initium litis ad momentariam non pertinet actionem.

EXPLICIT LIBER IV. INCIPIT ⁶ LIBER V ⁷.

TITULUS I.—DE LEGITIMIS HEREDIBUS. (I) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD BASSUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Matri jus liberorum non habenti, interveniente licet patruo ceterisque inter quos agnationis incorrupta jura per ordinem porriguntur, et quicumque deinceps agnati erunt a quibus consanguinitatis jure mater poterat excludi, (*Sequitur textus pag. 57*)

¹ Haenel: *obrepte*.

² Haenel: *Constantio*.

³ Haenel: *Pf. P. Post alia*.

⁴ Palimp. om.: *non*.

⁵ Haenel: *Aureliano*.

⁶ Haenel: *Codicis Theodosiani*.

⁷ Haenel: *Codicis Theodosiani*.

PLACET OMNIUM FILIORUM QUOTIENS CUMQ. AB INTESTATO
 VENITUR DIFFERRI TERTIAM PORTIONEM ETIAM PATRUI EUSQ.
 FILIO. ET DUM TAXAT NE POTIA ACTIONE MINIME DURANTES FOR
 TER A EMANCIPATIONE CUIUSQUAM FUERIT CONSANGUINITATIS
 DEMINUTA BENEFICIO PARITE DEFERRI TERTIAM PORTIONEM
 LICET HABEAT MATER IUS LIBERORUM. NEC IN MERITO SI QUAN
 DOSUPRADICTOSUBNIXA MATER FUERIT PRIVILEGIO AGNATIO
 NE DIRECTA ULTRA NEPOTIS GRADUM HOS TRUM BENEFICIUM MI
 NIME PLACUIT EXTENDI. NE MULTIS PERSONIS ^{VOCATIS} PLUS AB LATUMMA
 TRIMINUS ADDITUM VIDERETUR SIUE IGITUR UNUS EXSTITERIT
 PLURESUE PATRUI EORUMQ. FILIOS AUT ETIAM FILI ET NEPOTES
 NEPTESUE NON AMPLIUS QUAM SOLA TERTIA UNIVERSORUM
 BONORUM SIMUL OMNIBUS UEL SINGULIS PRO SUI QUIBUSQ.
 GRADIB. DEFERENDA EST ETEODEM GENERE SI PLURES ERUNT
 A QIB. MATER POSSIT EXCLUDI NON PLUS QUAM TERTIAM BONO
 RUM MATRI ADUERSUS OMNES COMPETERE DEBEBIT SUPRA
 DICTA ERSO ORIGINIS EXISTENTIB. PERSONIS AGNATIS IN INFINITUM
 MATRI ADUERSUS OMNES CENSUIMUS SUBVENIENDUM.
 LICET NON OMNIB. ADUERSUS MATREM SED CERTISSUPERI
 US COMPREHENSIS PERSONIS HOC AUXILIUM TRIBUATUR
 ITA UT NE PETITA BONORUM POSSESSIONE. QUAM HUIUS LEGIS
 NON PRAETORIS EST BENEFICIUM ILLICUTSIBI DELATAE PORTIONIS
 DIE EXSTITERIT ADITIONES IMPLICI ARREPTORERUM QUOLIBET
 CORPORE UEL ANIMI DESTINATIONE PATEFACTA PLENUM
 DOMINIUM DELATAE SIBI PORTIONIS CONSEQUANTUR FACUL
 TATE EIS PERPETUADUM ADUIXERINT TRIBUENDA
 INADEUNDA CONCESSASIBI PARTES SUCCESSIONIS NEC ENIM
 ADEOSQUIEORUMDEM SUCCESSORES ERUNT HIS IIPSIS PRIMUS
 QUOS INDULSENTIAE NOSTRE RATIO COMPLECTITUR QUAE SI
 TA FUERIT HEREDITAS TRANSIRE QUIDQUAM LIBEMUS SED
 PERHESEOS MANERE APUT QUOS ANTE ISTAM LEGEM RESIDE
 RE POTUISSET

DAT XIII KAL IVN

SIRMII

CRISPOII

ET CONSTANTINO II CC

CCSSB

INTERP Si mater ius liberorum non habeat hoc est
 si in senatu tres partus uiuos et libertina quattuor non

placet omnium filii bonorum quotiescumque ab intestato venit, defferri tertiam portionem; etiam patruo ejusque filio et duntaxat nepoti, actione minime durante, si forte per emancipationem cujusquam fuerit consanguinitas diminuta, beneficio pari deferri tertiam portionem licet habeat mater jus liberorum: nec immerito si quando supra dicto subnixa mater fuerit privilegio agnatione diremta ultra nepotis gradum nostrum beneficium minime placuit extendi, ne multis personis vocatis plus ablatum matri minus additum videretur. Sive igitur unus exstiterit pluresve patrui, eorumque filius aut etiam filii et nepotes neptesve, non amplius quam sola tertia universorum bonorum simul omnibus vel singulis pro suis quibusque gradibus deferenda est, et eodem genere, si plures erunt a quibus mater possit excludi non plus quam tertia bonorum matri adversus omnes competere debet: supra dictae ergo originis existentibus personis agnatis in infinitum matri adversus omnes censuimus subveniendum, licet non omnibus adversus matrem, sed certis superius comprehensis personis hoc auxilium tribuatur; ita ut nec petita bonorum possessione (quoniam hujus legis non praetoris est beneficium) illico ut sibi delatae portionis dies exstiterit aditione simplici arrepto rerum quolibet corpore vel animi destinatione patefacta, plenum dominium delatae sibi portionis consequantur, facultate eis perpetua dum advixerint tribuenda in adeunda concessa sibi parte successionis: nec enim ad eos qui eorundem successores erunt, nisi ipsis prius ¹ quos indulgentiae nostrae ratio complectitur quaesita fuerit hereditas, transire quicquam jubemus, sed penes eos manere apud quos ante istam legem residere potuisset.

Data XIV Kalendas Junias, Sirmii, Crispo II et Constantino II Caesaribus, consulibus.

Interpretatio. Si mater jus liberorum non habeat, hoc est, si ingenua tres partus vivos et libertina quatuor non (*Sequitur textus pag. 59*)

¹ Palimp.: *primus*.

aediderit et unicum filium intestatū fortasse p̄diderit
et filius moriens patrū unum uel plures aut certe patrui
uel patruorū filios uel nepotes plures cū matre relicuerit
qui tamen & mancipatū nō fuerint mater in tertia porcione
in filii intestati hereditates succedat et duas partes patrū
uel si plures patrui fuerint aut filii uel nepotes sibi met
uindicabunt Quod si mater uel liberorū habeat et pa
trū uel patruicum matres sup̄ fuerint etiam si aema
cipatis uel duas partes de bonis filii intestati morientis
mater consequatur quae uel liberorum habet et tertia patrū
uel patrui qui si defuerint filii patruorum quanti
fuerint equales sibi p̄ capita faciant portiones quod si fi
lii patruorū defuerint similiter etiam nepotes patruorum diui
siones succedant Sed in hac successione sola constitu
tio presens sufficit ut in matrem patrem eorum
q̄ filios et nepotes bonorū possessio presumatur q̄ si
fortasse ad ita non fuerint hereditas et huiusmodi adire debuerant
riuntur heredes eorum a successione non ad ita heredi
tatis excludit Quia euidenter haec lex constituit
ut non ad ita hereditas non transeat ad heredes
Impp̄ uale Inianus et ualeus aā ad ausonium p̄p̄o
Quia non solum filius consanguineus sed etiam p̄ adoptionē
inuestitus nulla capitis deminutione intercedente eius ma
trem excludit si quidem patiatur mater defunctorum
excludi fratres consanguineos existentibus quibus ipsa prefe
ratur intercedente capitis deminutione proximior
gradus ineatur Nam constitutio diu constantini ad bas
sum prefectum emissa patru tantum modo ius antiquum
temperauit Ut si unus patrū seu duo plures uesint
SHE filius filii eorum usq̄ ad nepotem extiterint bene
ficio constitutionis in partem tertiam componantur
De consanguineis uero fratribus nullam fuisse mentio
nem cognouimus euidenter licet antiquo iure ser
uato hac diu alismemoriae constantini constitutione
comprobata prospectum esse uideatur a h̄ra clementia

ediderit et unicum filium intestatum fortasse perdiderit, et filius moriens patrum unum vel plures aut certe patrum vel patruorum filios vel nepotes plures cum matre reliquerit, qui tamen emancipati non fuerint, mater in tertia portione in filii intestati hereditate succedat et duas partes patruus vel si plures patrum fuerint, aut filii vel nepotes sibimet vindicabunt. Quod si mater jus liberorum habeat, et patruus vel patruus cum matre superfuerint, etiamsi emancipati sunt, duas partes de bonis filii intestati morientis mater consequatur, quae jus liberorum habet, et tertiam patruus vel patruus; qui si defuerint filii, patruorum quanti fuerint aequales sibi per capita faciant portiones; quod si filii patruorum defuerint simili etiam nepotes patruorum divisione succedant. Si in hac successione sola constitutio praesens sufficit, ut inter matrem patruos ¹ eorumque filios et nepotes bonorum possessio praesumatur, quae si fortasse adita non fuerit hereditas, et hi qui adire debuerant moriuntur, heredes eorum a successione non aditae hereditatis excludit. Quia evidenter haec lex constituit ut non adita hereditas non transeat ad heredes ².

(2) IMPERATORES VALENTINIANUS, ET VALENS, AUGUSTI, AD AUSONIUM, PRAEFECTO PRAETORIO ³.—Quia non solum filius consanguineus, sed etiam per adoptionem quaesitus, nulla capitis deminutione intercedente ejus matrem excludit; si quidem patitur mater defunctorum excludi a fratribus consanguineis existentibus, quibus ipsa praefertur intercedente capitis deminutione, proximior gradus ineatur. Nam constitutio divi Constantini ad Bassum praefectum ⁴ emissa, patruus tantum modo jus antiquum temperavit, ut si unus patruus seu duo pluresve sint, sive filius filiive eorum usque ad nepotem exstiterint beneficio constitutionis in partem tertiam componantur ⁵. De consanguineis vero fratribus nullam fuisse mentionem cognovimus. Evidenter licet antiquo jure servato, ac divalis memoriae Constantini constitutione comprobata, prospectum esse videatur a nostra clementia (*Sequitur textus pag. 61*)

¹ Palimp.: *patrem*.

² Haenel add.: *Hic de jure addendum est*.

³ Haenel: *Pt. P.*

⁴ Haenel add.: *praetorio*.

⁵ Haenel: *componant*.

UT IN HUIUSMODI LITIBUS QUIB. FRATER CONSANGUINEUS DE
BEATEXCLUDI SECUNDUM IUS ANTIQ. PREFERATUR IUSTA
MEMORATA DESTINATIONEM. VEL CERTES PATRUIPSONA
INTERCESSERIT USQ. AD NEPOTEM IUS CONSTITUTIONIS TEM
PERATUM SUM TENEA TROBURA DQ. FIRMITATEM

DATA III KAL IANVARIAS CONSTANTINOPOLIM VALENTINIANO VIII ET VICTORE CCSSB

INTERP. Si moriatur quis et relinquat matrē et patrē con
sanguineum id est unopatre natum uel aetiam adoptiuum
id est gestis ante curiam ad filiatum qui consanguineus loco ba
bendus est consanguineus frater uel adoptiuus matrem
in toto a successione mortui fratris excludunt Quod si e
mancipatus fuerit consanguineus a ut adoptiuus et moria
tur frater suprestibus a emancipatis fratribus et matre
patruos eorūq. filios nepotes aetiam emancipati fratres
evidenter excludunt. Itata men ut si ius liberorum
mater habuerit duas partes de orientis fili hereditate
presumat. et tertiam emancipati fratres quos cons
tat esse suprestites Quod si mater ius liberorum non ha
buerit tertiam mater consequetur et duas partes
aetiam emancipati filii exclusi patris possidebunt

QUOTIENS DE A EMANCIPATE FILIAE SUCCESSIONE TRACTATUR
SEU EA MPIDUCIAE HOMEN OBSTRIXIT. SEU AETIAM NULLA CO
MITANTUR SUPFRAGIA LIBERORUM filiis ex ea genitis et
am si talis occasus a uouiente contingat in tātā pro
solido successio deferatur. Neq. ulla defunctae
patrimatriq. concedatur intestatae successione heredi
ditas. Cum satis supq. sufficiat aduersus omnes
legitimos gradus ad successione uenientes in heredi
tati b. matrum in columes hac suprestites ob talis or
te genitoris successio liberorum.

DAT XI KAL MARTIAS MEDIOLANO MEROBAYDE ET SATVRNINO

CCSSB

INTERP. filia quam fiducia tam nominauit Id est a emā
cipatam si intestata moriatur et relinquat suprestites
patrem matrem et filios exclusos patre et matre etiam

ut in huiusmodi litibus liber quibus frater consanguineus debeat excludi secundum jus antiquum praeferatur juxta memoratam destinationem, vel certe, si patrui persona intercesserit usque ad nepotem jus constitutionis temperatum suum teneat robur atque firmitatem.

Data IV Kalendas Januarias Constantinopoli Valentiniano VIII ¹ et Victore ² consulibus.

Interpretatio. Si moriatur quis et relinquit matrem et fratrem consanguineum, id est, uno patre natum vel etiam adoptivum id est gestis ante curiam affiliatum, qui consanguinei loco habendus est, consanguineus frater vel adoptivus matrem in toto a successione mortui fratris excludunt. Quod si emancipatus fuerit consanguineus aut adoptivus, et moriatur frater superstitibus emancipatis fratribus et matre patruos eorumque filios ³ nepotes etiam emancipati fratres evidenter excludunt: ita tamen ut, si jus liberorum mater habuerit, duas partes de morientis filii hereditate praesumat et tertiam emancipati fratres, quos constat esse superstites. Quod si mater jus liberorum non habuerit, tertiam mater consequetur et duas partes etiam emancipati filii exclusis patruis possidebunt.

(3) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET VALENS ⁴ AUGUSTI AD HILARIUM ⁵ PRAEFECTO PRAETORIO. Quoties de emancipatae filiae successione tractatur seu eam fiduciae nomen obstrinxit seu etiam nulla comitantur suffragia liberorum filiis ex ea genitis etiam si talis occasus avo vivente contingat, intacta pro solido successio deferatur neque ulla defunctae patriatrique concedatur intestatu successionis hereditas. Cum satis superque sufficiat adversus omnes legitimo gradu ad successionem venientes in hereditatibus matrum incolumes ac superstitibus optabili sorte genitoris successio liberorum.

Data XI Kalendas Martias Mediolano Merobaude ⁶ et Saturnino consulibus.

Interpretatio. Filia quam fiduciatam nominavit, id est, emancipatam, si intestata moriatur et relinquit superstitibus patrem matrem et filios excluso patre et matre etiam (*Sequitur textus pag. 63*)

¹ Haenel: *nostro patre*.

² Haenel: *Viro clarissim.*

³ Haenel add.: *vel*.

⁴ Haenel om. *Valens* et add. *Theodosius*.

⁵ Haenel: *Hilarianum*.

⁶ Haenel add.: *A. II.*

silus LIBERORUM DEFUNTA NON HABEAT FILIOS SOLI IN EIUS HEREDITATE SUCCEDUNT

Imppp ualents theod et archad aia constantino ppo galliar
S I DEFUNCTUS CULUS CUMQ; SEXUS AUT NUMERIRELINQUERIT FILIOS ET EX FILIA DEFUNCTA CUMQ; SEXUS AUT NUMERIREPOTES EIUS PARTIS QUAM DEFUNCTI FILIASUPRESTIS PATRI IN TERFRA TRESSUOS FUISS. ETHABITURA DUAS PARTES CONSEQUANTUR NEPOTES EX EADEM FILIA TERTIA PARS FRATRIB; SORORIB; UEEIUSQUE DEFUNCTA EST IDEST FILIIS FILIAB; QUE EIUS DECURUS BONIS ACITUR AUUNCULIS SCILICET SIUE MATER TERISEORUM QUORUM CONMODIS LEGEM SANCIMUS AD CRESCAT^{hic} QUOD SI DEFUNCTUS DECURUS BONIS LOQUIMUR HABEBIT EX FILIA NEPOTES SED PRETEREA FILIOS NON HABEBIT SED QUI PREFERRE NEPOTIBUS POSSINT HABEBIT AGNATOS IN QUANDAM PALCIDIAM ET IN DRODRANTEM NEPOTES LURE SUCCEDANT Hæce adēq; de aui maternis BONIS CONSTITUIMUS DE AUIA MATERNÆ SIUE A ETIAM PATERNÆ SIMILI AQUITATES SANCIMUS NISI FORTE AUIA DE LOGIA INURENDA IMPIIS NEPOTIBUS IUSTA SEMONIS RATIONE MONSTRauerint. Nō solū autem si INTESTATUS AUIA UEL DEFECERIT Hæc NEPOTIB; q; SANCIMUS IURASERUAMUS SED ET SI AUIA UEL AUIA QUIB; HUIUSMODI NEPOTES ERUNT TESTATI OBIERINT ET PRETERIERINT NEPOTES AUT EX HEREDAUERINT EOSDEM ET DE IN IUSTO AUORUM TESTAMENTO ET SI QUAFILIAEPOTERANT UEL DERE UEL DE LITE COMPETERE ACTIONES NEPOTIB; DEFERIMUS SECUNDUM IUSTUM HÆ LEGIS MODUM Q; DE PARENTU IN OFFICIOS TESTAMENTIS COMPETUNT FILIIS

MEDIOLANO

THIMASIO

ET PROMOTO

CONSSB

INTERP **S** I ALIQUI SMORIATUR INTESTATUS ET SI FILIOS UEL FILIAS SUPRESTITES UEL NEPOTES EX FILIA MORITUA DERELINQUIT FILII IN SUA PORTIONE SUCCEDUNT NEPOTES EX FILIA DE PORTIONE MATRIS SUÆ TERTIAM PERDUNT Q; SUPRESTITIB; AUUNCULIS ET MATER TERIS PROFICIET. SI UERO QUI SMORIATUR INTESTATUS ET RELINQUAT EX FILIA NEPOTES ET FILIOS NON DIMITTAT SED FRATREM ET SOROREM SUPRESTITES DERELINQUAT TRES PARTES HEREDITATIS A UIA MATERNI SI BINEPOTESEX FILIA UI INDICABUNT

si ¹ jus liberorum defuncta non habeat, filii soli in ejus hereditate succedunt ².

(4) IMPERATORES VALENTINIANUS THEODOSIUS ET ARCADIUS AUGUSTI CONSTANTINO PRAEFECTO PRAETORIO GALLIARUM ³. Si defunctus cuiuscumque sexus aut numeri reliquerit filios et ex filia defuncta cuiuscumque sexus aut numeri nepotes ejus partis, quam defuncti filia superstes patri inter fratres suos fuisset habitura, duas partes consequantur nepotes ex eadem filia, tertia pars fratribus sororibusve ejus quae defuncta est, id est, filiis filiabusque ejus de cujus bonis agitur, avunculis scilicet sive materteris, eorum quorum commodis ⁴ legem sancimus accrescat.

§ 1. Quod si hic defunctus de cujus bonis loquimur habebit ex filia nepotes et ⁵ praeterea filios non habebit sed qui praeferri nepotibus possint habebit agnatos in quamdam falcidiam et in dodrantem nepotes jure succedant.

§ 2. Haec eadem quae de avi materni bonis constituimus de aviae maternae sive etiam paternae simili aequitate sancimus nisi forte avia elogia inurenda impiis nepotibus justa semotis ratione monstraverit.

§ 3. Non solum autem si intestatus avus aviave defecerit haec nepotibus quae sancimus jura servamus; sed et si avus vel avia quibus hujusmodi nepotes erant testati obierint et praeterierint nepotes aut exheredaverint eosdem et de injusto avorum testamento, et si quae filiae poterant vel de re vel de lite competere actiones nepotibus deferimus secundum justum nostrae legis modum quae de parentum inofficiosi testamentis competunt filiis. Data V Kalendas Martias Mediolano Thimasio et Promoto consulibus.

Interpretatio. Si aliquis moriatur intestatus et si ⁶ filios vel filias superstites vel nepotes ex filia mortua derelinquit filii in sua portione succedunt, nepotes ex filia de portione matris suae tertiam perdunt quae superstitibus avunculis ⁷ et materteris proficiet. Si vero quis moriatur intestatus et relinquat ex filia nepotes et filios non dimittat sed fratrem et sororem superstites derelinquat, tres partes hereditatis avi materni sibi nepotes vel neptes ⁸ ex filia vindicabunt (*Sequitur textus pag. 65*)

¹ Haenel add.: *N. P.*—Haenel add.: *V. C.*

² Haenel add.: *hic de jure addendum quid sit fiducia.*

³ Haenel: *Pf. P.*

⁴ Haenel: *commodo.*

⁵ Palimp.: *sed pro et.*

⁶ Haenel om.: *si.*

⁷ Haenel add.: *ejus.*

⁸ Palimp. om.: *vel neptes.*

QUARTAM FRATER UEL SOROR AUI DEFUNCTI IUXTA LEGIS HUIUS ORDI
 NEM CONSEQUENTUR SI UERO MULIER IDEST PATERNA UEL MATER
 NAAUIA INTESTATA MORIATUR ET RELINQUAT FILIOS ET EX MORTUO
 FILIO UEL FILIA NEPOTES EQUALITER DE PATRIS UEL MATRIS
 PORTIONE NEPOTES UEL NEPTES TERTIAM PŔDUNT QUAM PATRUIS ET
 AMICIS EX AUI PATERNE BONIS AUUNCULIS ET MATERTERIS EX AUIA
 MATERNA BONIS SICUT ET DE AUI MATERNA CONQUIRUNT. NAM SI PA
 TRUS ET AMITA UEL AUUNCULUS ET MATERTERA PORTASSE DEFUERINT
 AD FR̃ UEL SORORES AUIARUM TRES UNCIÆ ET AD NEPOTES NOVENA
 UENIANT NAM IN AUI PATERNI HEREDITATE NEPOTES UEL NEPTES
 EX FILIO MORTUO DE PATRIS SUI PORTIONE NIHIL PŔDUNT SI UERO
 AUIS UEL AUIA NEPOTES HAC NEPTES EX FILIA INTESTAMENTO SUO
 PRÆTERIERINT AUT NON PROBATA SCAUSIS EX HEREDAUERINT
 ACTIO ILLIS DE INOFFICIOSO CONTRA TESTAMENTUM AUI UEL AUIÆ
 QUE CONPETERE POTUIT LEGIS BENEFICIO TRIBUETUR

IMP̃ ARCHAD̃ ET HONORIUS AÃ AURELIO PRÆFECTO
NEPOTES EX FILIA AUIS PRORATA PARTE HAC CONDITIONES SUCCEDANT
 Q. ET MATRES SI UIUERENT HEREDITATE PATRUM SIBI CUM FRATRIB.
 INDICARENT SCILICET UT MIXTIS MATRUM SUARUM DOTIBUS
 AUI HEREDITATEM PRORATA PARTE QUAM LEX DIUALIS CENSUIT
 CUM AUUNCULIS PARTIANTUR NEC AMPLIUS HIS QUID QUAM
 DE AUITIS FACULTATIB. TRIBUATUR QUAM LEGIS DUDUM LETÆ
 SACTIO COMPREHENDIT SCILICET DETRACTAT TERTIA PARTIS E
 IUS QUEE ORŪ MATRIS I DOTEM IUNGERE DEBEBATUR SI UERO
 DOTEM MATRIS MISGERE NOLUERINT MATERNA ET PATER
 NA FACULTATIB. OPORTET ESSE CONTENTOS QUOS CONSTAT
 ALIENA ELAM FAMILIÆ ESSE PROCREATOS

DAT̃ PRID̃ NOÑ OCT̃

CONSTANTINOPOLIM

ARCHADIO IIII ET HONORIO III AÃ

CCSSB

INTERP̃ HEC LEX SIMILIS EST SUPERIORI SED HOC AMPLIUS
 HABET QUOD DOTEM PRO FILIA IN GENERUM FACTAM UEL QUID QUID
 IPSA FILIA ACCEPIT TEMPORE NUPTIARUM POST MORTEM AUI INTES
 TATI NEPOTES CONFUNDERE LUBET. ITA UT DE DOTI IN HEREDITATE
 CONFUSA DUAS PARTES DE EO QO MATER EORUM ERAT HABITURA
 PŔCIPIAMUS SI NOLUERINT CONFUNDERE NEPOTES SI ACCEPTISTE
 PORE NUPTIARŪ REB. UEL SOLA DOTI CONTEMPTI.

quartam frater vel soror avi defuncti juxta legis hujus ordinem consequentur. Si vero mulier, id est, paterna vel materna avia intestata moriatur et relinquat filias et ex mortuo filio vel filia nepotes aequaliter de patris vel matris portione nepotes vel neptes tertiam perdunt quam ¹ patruis et amicis ex aviae paternae bonis avunculis et materteris ex aviae maternae bonis sicut et de avi materni conquirunt. Nam si patruus et amita vel avunculos et matertera fortasse defuerint ad fratres vel sorores aviarum tres unciae et ad nepotes novem perveniant. Nam in avi paterni hereditate nepotes vel neptes ex filio mortuo de patris sui portione nihil perdunt. Si vero avus vel avia nepotes ac neptes ex filia in testamento suo praeterierint aut non probatis causis exheredaverint, actio illis de inofficioso contra testamentum avi vel aviae quae matri eorum ² competere potuit legis beneficio tribuetur.

(5) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI AURELIO ³ PRAEFECTO. Nepotes ex filia avis pro rata parte hac conditione succedant qua et matres si viverent hereditatem patrum sibi cum fratribus vindicarent scilicet ut mixtis matrum suarum dotibus avi hereditatem pro rata parte quam lex divalis censuit cum avunculis partiantur, nec amplius his quicquam de avitis facultatibus tribuatur quam leges dudum latae sanctio comprehendit, scilicet detracta tertia partis ejus quae eorum matri si dotem jungere debebatur.

Si vero dotem matris miscere noluerint maternis et paternis facultatibus oportet esse contentos quos constat alienae jam familiae esse procreatos.

Data pridie nonas Octobris Constantinopoli, Arcadio IV et Honorio III Augustis consulibus.

Interpretatio. Haec lex similis est superiori, sed hoc amplius habet quod dotem pro filia in generum factam vel quicquid ipsa filia accepit tempore nuptiarum, post mortem avi intestati nepotes confundere jubet, ita ut de dote in hereditate confusa duas partes de eo quod mater eorum erat habitura percipiant aut si voluerint confundere nepotes sint acceptis tempore nuptiarum rebus vel sola dote contenti.

¹ Textus hinc usque ad legis finem, cum Haeneliano literaliter cohaeret, sed non cum iis quos alios alii, licet pari sensu, codices manuscripti exhibent.

² Palimp. om.: *matri eorum*.

³ Haenel: *Aureliano Pf. P.*

Impp̄ honorius et theodosius aā maximo pu
UBI AUIARUM SUCCESSIO OCCASU INTERUENIENTE DISCUTITUR CAPITIS
DE MINUTIO MATERNA QUAE RENDAM NON EST TUNC ENIM IN HUIUSMODI HERE
DITATIB. FILIORUM STATUS AUT PSONA EXPECTATUR QUOTIENS DE EIU
BONIS QUI POTESTATEM FAMILIAE POTUIT HABERE TRACTATUR:

DAT V KAL OCTOBRES RAUENNA THEODOSIO AVIII ET CONSTANTINO III AĀ CCSSB
INTERP̄ IN BONIS AUIAE EMANCIPATIO PATRIS AUT MATRIS NE POTIB.
NON IMPEDIAT SED PRO DITO TRIENTE IN EA QUAM LEX TRIBUIT PORTIONES UC
CEDANT

Impp̄ theod et ualentinianus aā albi nō pref̄ecto
SICUT MATER QUAE LIBERORUM IURES SUBNIXA EST PATRUO CAPITIS DEMI
NUTIO DARE LUS SA EST TERTIAM PORTIONEM AETIAM Q. NULLO HUIUS
MODI FULCITURA AUXILIO PATRUO QUATUOR CEDAT UNCIIS FACUL
TATUM In illa quoq. MATRIS NON EST PREUILEGIUM
TRANSEUNDUM In qua CONSTANTINIANE LEGIS POTISSIMUM
CONSTITUTUM TENENDUM ESSE CENSUIMUS UT SICUT
NULLUM QUAM UELEX SUPERIORIS GENERIS PARTE UENIENTIUM
UELEX CONSEQUENTIS ANGUINE PROBATORUM AGNATIONIS
COMPOSITIONIS UE NOMINE DE SUCCESSIONE FILII LUSTACUM MATRE
POTUIT ESSE CONTENTIO PRETER QUAM PATRUO FILIO PA
TRUI ET EIU NEPOTI ITA OMNIB. RELIQ. Sicut custoditum
A TENUS ARBITRAMUR PERSONA POTIOR MATRIS HABEATUR
A EMANCIPATI QUOQ. FRATRIS MERITA TRACTAMUS QUI AGNATIONIS
LURE INTEGRO MATREM IN TOTU SUCCESSIONE FILII DE CEDENTIS EX
CLUDIT ITA CAPITIS DEMINUTUS NIHIL PENITUS CONSEQUITUR
EXEMPHO Igitur PATRUI AETIAM BUIC CUM MATRE HANC VOLUITS
ESSE RATIONEM UT QUATUOR UNCIAE HEREDITATIS ACCIPAT LATA
UERODECERNIMUS SANCTIONE UT STATUTANSA NON SOLU FUTURARU
AMBIGUA QUAE STIONUM UERUM ETIAM PENDENTIUM NEGOTIORUM
HOC ORDINE FATA DISCINGANT

DAT III KAL FEBRUARIAS ROMA THEODOSIO XII ET VALENTINIANO II AĀ CCSSB

INTERP̄ Similis est hec lex superiori Quia euidentior est
ET ISTAM INSERUIMUS Nam illa hoc amplius habet quod de adop
tuo filio loquitur Idem aā ad senatum. URBIS ROMAE POSTALIA

MATER QUAE HABENS LIBERORUM DEFUNCTO FILIOS IN LIBERIS
FILIAE UE CUM EIUS SORORES SUCCEdit PARISORTIS PATER NE TE NEA
TUR

(6) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI MAXIMO PRAEFECTO URBIS. Ubi aviarum successio occasu interveniente discutitur, capitis deminutio materna quaerenda non est; tunc enim in huiusmodi hereditatibus filiorum status aut persona spectatur, quoties de eius bonis, qui potestatem familiae potuit habere, tractatur.

Data V Kalendas Octobris Ravenna, Theodosio Augusto IX et Constantio III Augustis consulibus.

Interpretatio. In bonis aviae emancipatio patris aut matris nepotibus non impediat, sed perdito triente in ea, quam lex eis tribuit, portione succedant.

(7) IMPERATORES THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI ALBINO PRAEFECTO ¹. Sicut mater quae liberorum iure subnixa est, patruo capite deminuto dare iussa est tertiam portionem, ita etiam quae nullo huiusmodi fulcitur auxilio, patruo quatuor cedat unciis facultatum, in illa quoque parte ² matris non est privilegium transeundum, in qua Constantinianæ legis potissimum constitutum tenendum esse censuimus: ut sicuti nulli unquam vel ex prioris generis parte venientium, vel ex consequenti sanguine probatorum agnationis compositioni suae nomine, de successione filii iusta cum matre potuit esse contentio, praeter quam patruo filio patruus et eius nepoti, ita omnibus reliquis, sicut custoditum hactenus arbitramur, persona potior matris habeatur. Emancipati quoque fratris merita tractamus, qui ut agnationis iure integro matrem in totum a successione filii decedentis excludit, ita capite deminutus nihil penitus consequitur. Exemplo igitur patruus etiam huic cum matre hanc volumus esse rationem, ut quatuor uncias hereditatis accipiat; Laxa ³ vero decernimus sanctiones, ut statuta nostra non solum futurarum ambigua quaestionum, verum etiam pendentium negotiorum hoc ordine fata discingant.

Data III Kalendas Februarias Roma Theodosio XII et Valentiano II Augustis consulibus.

Interpretatio. Similis est haec lex superiori sed quia evidentior est, et istam inseruimus; nam illa hoc amplius habet quod ⁴ de adoptivo filio loquitur.

(8) IDEM AUGUSTI AD SENATUM URBIS ROMAE. POST ALIA. Mater quae habens ius liberorum defuncto filio sine liberis filiave cum eius sorore succedit, pari sortis paternae teneatur

¹ Haenel add.: *urbis*.

² Palimp. om.: *parte*.

³ Palimp.: *Lata*.

⁴ Haenel add.: *et*.

Exemplum ut sitorum priorem secundum non mutaverit amplexu omnia filium morte delata plenius iure conquirit Si vero alterius egerit coniugium mariti extrinsecus quidē quesita filio filiaeue similis firmitate possideat rerum uero pater harum defunctis solo usufructu humanitatis contemplatione potiatur proprietatem fratribus transmissuram defuncti Si vero filius mortuatur filiam uel filios derelinquit omnimodo patris uo matris uel ipso iure succedant quod si ne dubio et de pronepotibus obseruandū esse censem⁹ et cetera

DAT VII KAL NOVEMB

THEOD XII

ET VALENTINIANO II AA

CCSSB

INTERP MATER LUS LIBERUS HABENS MORTUO FILIO UEL FILIAS SUAS PRESTITES ALIAS FILIAS HABUERIT ET FILIUM NON HABUERIT CUM FILIABUS AEQVALIS SORTES SUCCEDAT HOC EST UT MATER MEDIAM ET FILIE QUANTAE FUERINT MEDIAM INDICENT PORTIONEM. ITA UT SI ALIUM MARITUM NON ACCEPERIT PORTIONEM QUAM CONSECUta EST FACIENDI DE EA QD VOLUERIT HABERE POTESTATEM. SI UERO ALIUM MARITUM ACCEPERIT QUID QUID FILIUS UEL FILIA MORTUA ALIUM DE ADQUISITUM RELINQUERINT MATER PRO PETUO IURE INDICET. DE BONIS UERO PRIORIS MARITI PORTIONEM QUAM EX HEREDITATE FILII MORTUUS FUERIT CONSECUta SORORES MORTUORUM FRATRUM POST MATRIS OBITU INDICABUNT. QUOD SI FILIUS UEL FILIA QUI MORIUNTUR MATREM LUS LIBERORUM HABENTEM SUPPRESTITEM DIMISERINT ET SORORES SED TAMEN FILIOS HABEANT FILII EORUM IN INTEGRAM PATRIS UEL MATRIS FACULTATEM SUCCEDANT. ITA UT MATER UEL SORORES AB HAC SUCCESSIONE HABEANTUR EXTRAHEAE. HOC ET DE NEPOTIBUS UEL PRONEPOTIBUS FILIORUM LEX STA CONSTITUIT ID AA HIERIO PRO RIDEM LATAE CONSTITUTIONIS PARS QUEDAM ABROGANDA EST NEULLIS PARENTIBUS AUT PROPINQUIS QUOS NATURAE LEGISQ. PARITER PREROGATIUA DEFENDIT INCAPIENDIS AB INTESTATO HEREDITATIBUS PREFERANTUR CONIUGIIS UEL ETIAM COMPARENTUR QUOD SI SCITAS INTER EOS SIT DIGNA FOEDERE CONIUGALI NON ITA LABORIOSA UEL SUMPTUOSA EST TESTANDI OCCASIO UT DESIDERIOS UO QUISQUAM SUBUEIRE DIFFERAT QD INTERDUM ITA SENSU LEUIORE CONCEPITUR UT ANTI QUI

exemplo, ut si torum priorem secundo non mutaverit amplexu, omnia filii morte delata pleno iure conquirat. Si vero alterius elegerit coniugium mariti, extrinsecus quidem quaesitu filio filiaeve simili firmitate possideat; rerum vero paternarum defuncti solo usufructu humanitatis contemplatione potiatur, proprietatem fratribus transmissura defuncti. Si vero filius qui moriatur filium vel filiam ¹ derelinquit, omnimodo patri suo matrive ipso iure succedant; quod sine dubio et de pronepotibus observandum esse censemus, et cetera.

Data VII ² Kalendas ³ Novembres ⁴ Theodosio XII et Valentiniano II Augustis Consulibus.

Interpretatio. Mater ius liberorum habens mortuo filio vel filia, si superstites alias filias habuerit, et filium non habuerit, cum filiabus aequali sorte succedat; hoc est ut mater mediam et filiae quantae fuerint mediam indicent portionem; ita ut si alium maritum non acceperit, portionem quam consecuta est faciendi de ea quod voluerit habeat potestatem. Si vero alium maritum acceperit, quidquid filius vel filia mortui aliunde acquisitum reliquerint, mater perpetuo iure vindicet. De bonis vero prioris mariti portionem quam ex hereditate filii morientis fuerit consecuta, sorores mortuorum fratrum ⁵ post matris obitum vindicabunt. Quod si filius vel filia qui moriuntur, matrem ius liberorum habentem superstitem dimiserint, et sorores, sed tamen filios habeant, filii eorum in integra patris vel matris facultates succedant, ita ut mater vel sorores ab hac successione habeantur extraneae, hoc est, de nepotibus vel pronepotibus filiorum lex ista constituit.

(9) IDEM AUGUSTI HIERIO PRAEFECTO PRAETORIO. Pridem latae constitutionis pars quaedam abroganda est, ne ullis parentibus aut propinquis, quos naturae legisque pariter praerogativa defendit, in capiendis ab intestato hereditatibus praeferantur coniuges vel etiam comparentur. Quod si sanctitas inter eos sit digna foedere coniugali, non ita laboriosa vel sumptuosa est testandi occasio, ut desiderio suo quisquam subvenire differat quod interdum ita leviori sensu concipitur, ut antiqui, (*Sequitur textus pag. 71*)

¹ Palimp.: *filiam vel filios*.

² Haenel: *VIII*.

³ Haenel: *Idus*.

⁴ Haenel add.: *Ravennae D. D. N. N.*

⁵ Haenel. add.: *sibi*.

NĒC QUOD EXTRANĒIS HÆ SEPE IC NOTIS IN DONATIONIBUS SUCCESSIO
NIBUS UETRI BUATUR CONIUGIBUS CONCESSERINT REPRIMENDUM INTER
HOS POTIUS UT IN LOCO ANCIPI TI QAM INCITANDUM FACI OREM MUTUO
ARBITRATI SUMUS UERŪ LEX ALIA QUAM PRIDEM TULIMUS UT MATRI
MŒNII SAUXILIUM IN PTIRET DEFICIENTIS HOC TOTUM CREDIDIT AR
BITRIO PERMITTENDUM. NUNC UERO PARENTIBUS EXSTANTIBUS
UEL PROPINQUIS AB INTESTATO UENIRE CONIUGES PROHIBEMUS.
ITAQ. NULLA MENTIO PRIORIS LEGISSIT QUAE HOC MEDI OBREUIQ. TEMPO
RE CONTEGISSE ALICUI DICATUR CONIUGIS AB INTESTATO HEREDITAS
ET LEGE PROPOSITA DIUULGETUR OMNEM HUIUSCE MODI SPEM suc
CESSIONISQ. AB INTESTATO DEFERITUR CONIUGIBUS DEPONENDAM
HIS ILLE CASUS AEMER SERITU HEMODE PROPINQUISSUCCESSIO
HEMORTUI IN DICARE POSSIT EX LEGE CUM FISCO NŒSO QUALIS CŪ
Q. IURA MATRIMONII PROPOHAMUS

DAT XI KAL MARTIAS. CONSTANTINOPOLIM TAUROITOVIFUERIT HUNTIATUS
INTERP HEC LEX CONSTITUIT UT OMNES PROPINQUI UXOREM
AB INTESTATO MARITIS SUCCESSIONE PROHIBEANT ET MARITUM
SIMILITER A SUCCESSIONE INTESTATE UXORIS EXCLUDANT SED SI
PROPINQUI OMNINO DEFUERINT TUNC SIBI INVICEM EXCLUSOS FIS
COMARITUS UEL UXORSUCCEDAINT

II DE DECURIONUM IDEST CURIALIUM

IMP CONSTANTINUS A RUFINO PPO

SID ECURIO SINE FILIIS INTESTATUS DIEM SOLUERIT UI TE CUI NEQUE UO
LUMTAS POSTREMA LEGIB. FULTA NEQ. ALIO IURE GRADU
PROXIMO HERES EXTITERIT BONA EIUS CURIAE SUAE
COMMODISCE DAT IDEST HORDINIS UTILITATI PRO
FICIAT CUIUS CORPORE FATALI NECESSITATE
EXEMPTUS EST NULLI PREBENDALICENTIA
POSTULANDI HAEC BONA UTUACANTIA. OENSA
CLEMENTIA A ETIAM SI REuera ET TESTAMENTUM ET
SUCCESSOR DE ESSE LEGITIMUS ADPROBETUR OMNIA A ETIAM
BENEFICIOSI QUOD FUE RIT IN PETRATUM PROTIHUS INFIRMANDUM
DAT KAL DECEMB SIRMIO CONSTANTINO A V ET LICINIO E CESSIB
INTERP SICURIALIS INTESTATUS MORIENS NEQ. FILIOS NEQUE
PROXIMOS DERELINQUAT. CURIA CUIUS HORDINIS SUBDUCITUR

nec quod extraneis ac saepe ignotis in donationibus successionibusque tribuatur, coniugibus concesserint reprimendum intes hos potius ut in loco ancipiti quam incitandum favorem mutuum arbitrati sumus. Verum lex alia quam pridem tulimus ut matrimonium auxilium impartiret deficientis hoc totum credidit arbitrio permittendum. Nunc vero parentibus exstantibus vel propinquis, ab intestato venire coniuges prohibemus. Itaque nulla mentio prioris legis sit, qua ¹ hoc medio brevique tempore contigisse alicui dicatur conjugis ab intestato hereditas et lege proposita divulgatur omnem huiusmodi spem successionis, quae ab intestato defertur, coniugibus deponendam, nisi ² ille casus emerit ut nemo de propinquis successionem mortui vindicare possit ex lege, cum fisco nostro qualiacumque iura matrimonii praeponamus. Data IX ³ Kalendas Martias Constantinopoli Tauro et Flavio Felice consulibus ⁴.

Interpretatio. Haec lex ⁵ constituit ut omnes propinqui uxorem ab intestati mariti successione prohibeant, et maritum similiter a successione intestatae uxoris excludant. Sed si propinqui omnino defuerint, tunc sibi invicem excluso fisco maritus vel uxor succedant.

TIT. II.—DE DECURIONUM ⁶ ID EST, CURIALIUM ⁷. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS RUFINO PRAEFECTO PRAETORIO. Si decurio sine filiis ⁸ intestatus diem solverit vitae, cui neque voluntas postrema legibus fulta neque alio iure gradu proximo heres exstiterit, bona eius curiae suae commodis cedant, id est ordinis utilitati proficiant, cuius corpori fatali necessitate exemptus est; nulli praebenda licentia, postulandi haec bona ut vacantia de nostra clementia, etiamsi et testamentum et successor deesse legitimus approbetur: omni etiam beneficio, si quod fuerit impetratum, protinus infirmo. Data V Kalendas Decembres Sirmio Constantino Augusto et Licinio Caesare consulibus.

Interpretatio. Si curialis intestatus moriens neque filios neque proximos derelinquat curia cuius ordini subducitur (*Sequitur textus pag. 73*)

¹ Haenel: *si qua*.

² Haenel add.: *si*.

³ Haenel: *X*.

⁴ Palimps.: *Ovi fuerit nuntiatus*.

⁵ Haenel add.: *id*.

⁶ Haenel add.: *bonis*.

⁷ Haenel om.: *curialium*; quamvis omissionem pauci tueantur codices.

⁸ Haenel: *liberis*.

quid quid reliquerit indicabit Ita thullus audeat ea quasi
bona caduca a principibus postulare quod si fecerit non ea
sed omnia sua cum filiis suis exstatribuit

LEVI T H A M T E S T A M E N T U M P R A S I E N D I C U R I A L I B U S L E X S T A T R I B U I T
D E C L E R I C O R U M E T M O N A C H O R U M .

DE CLERICORUM ET MONACHORUM
Imppr theodosius et ualentinian's aa ad taru ppoet patrici

Siquis episcopus aut presbiter aut diaconus aut diaconus
sive subdiaconus aut cuiuslibet alterius loci clericus
aut monachus aut mulier que solitariae vitae dedita est
nullo condito testamento decesserit. Nec ei parentes
utriusque sexus uel liberi uel si quia generationis cognatio
his uel iure iunguntur uel uxor exstiterit bona quae
ad eum pertinuerint sacrosanctae ecclesiae uel monasterio
cui fuerat destinatus omnia faciam societur. excep
tis his facultatibus quas forte censibus adscripti uel iure
patronatus subiecti uel curiali conditione obnoxii
clerici uel monachi uel cuiuscumque sexus relinquunt.
Nec enim iustum est bona seu peculia quae patrono le
gibus debentur ad hominum possessionem si quis eorum fuerat
adscriptus aut ad curias pro tenore dudum latae consti
tutionis sub certa forma pertinere noscuntur ab ecclesiis
de iheri actionibus uidelicet competentibus sacrosanctae eccle
siae reseruatissimis si quis forte praedictis conditionibus obnoxii
us aut ex gestis negotiis aut ex quibuslibet aliis ecclesiasti
cis actibus obligatus obierit
sive ex huiusmodi competitionibus
pendent penitus sopian
ceat petitori post huius
cationem iudicium
hec omnis seum monachis
ribus inferre moles
ne antiqua et bonis que
ligiosissimis ecclesiis uel
dedicati fuerant conse
cratis

1. Tautsiqualiti
 2. Inludiciis
 3. TUR. Nechi
 4. Legispubli
 5. INGREdiueh
 6. AUTPROCURATO
 7. TIAMIpsaPETITIO
 8. LICTASUNTRE
 9. ASTERNISQUIB.

DĀT XVIII KĀL IĀN

ARRIVANDO ET ASPARE

CCSSB

DICHI
CISTMO
NACHI.

INTERP. Siquisepiscopus uel quos Lex ipsa commemorat

quidquid reliquerit vindicabit, ita ut nullus audeat ea quasi bona caduca a principibus postulare; quod si fecerit non valebit, nam testamentum faciendi curialibus lex ista tribuit potestatem.

TIT. III.—DE BONIS CLERICORUM ET MONACHORUM. (1) IMPERATORES THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI AD TAVRUM PRAEFECTO PRAETORIO ET PATRICIUM. Si quis Episcopus aut presbyter aut diaconus aut diaconissa vel subdiaconus vel cuiuslibet alterius loci clericus, aut monachus aut mulier quae solitariae vitae dedita est, nullo condito testamento, decesserit; nec ei parentes utriusque sexus vel liberi, vel si qui agnationis cognationisve iure iunguntur, vel uxor exstiterit, bona quae ad eum pertinuerint sacrosanctae ecclesiae vel monasterio, cui fuerat destinatus, omnifariam socientur, exceptis iis facultatibus quas forte, censibus adscripti vel iuri patronatus subiecti vel curiali conditioni obnoxii, clerici vel monachi vel ¹ cuiuscumque sexus relinquunt. Nec enim iustum est bona seu peculia quae aut patrono legibus debentur, aut domino possessionis cui quis eorum fuerat adscriptus, aut ad curias pro tenore dudum latae constitutionis sub certa forma pertinere noscuntur, ab ecclesiis detineri; actionibus videlicet competenter sacrosanctis ecclesiis reservatis, si quis forte praedictis conditionibus obnoxius aut ex gestis negotiis aut ex quibuslibet aliis ecclesiasticis actibus obligatus obierit; ita ut si qua litigia ex huiusmodi competitionibus in iudiciis pendent, penitus sopiantur. Nec liceat petitori post huius legis publicationem iudicium ingredi vel oeconomis seu monachis aut procuratoribus inferre molestiam, ipsa petitione antiquata, et bonis, quae relicta sunt, religiosissimis ecclesiis vel monasteriis quibus dedicati fuerant, consecratis. Data XVIII Kalendas Januarias Arienindo et Aspare Consulibus.

Interpretatio. Si quis episcopus vel quos lex ipsa commemorat (*Sequitur textus pag. 75*)

¹ Haenel om.: *vel*.

aut quilibet religiosus uel religiosae intestatis in filiis
propinquis uel uxore decesserint qui tamen nec curiae
quidquam debuerint uel patrono. quidquid relinquerint
ad ecclesias uel monasteria quibus obsecuti fuerint
pertinebit. quis ite stare uoluerint habebunt liberam ^{tatem} potes

III DE BONIS MILITUM INTESTATORUM
Impp CONSTANTINUS ACUSTUS BONOSO MAGISTRO MILITUM

U niuersis tam legionibus quam uexillationibus comitan
tibus. seu cum eis insinuare debebis uti cognoscant
cum aliquis fuerit rebus humanis exemptus adque in tes
tatu sine legitimo herede decesserit ad uexillatione
in quam militauerit re eiusdem necessario pertine

DAT V IDVS MAIAS HIERAPOLI RUFINO ET EUSIBIO CCSSB

INTERP MILITES SI SINE LEGITIMO HEREDE INTESTATIDE
DECESSERINT ET PROXIMOS NON HABUERINT EORUM BONA
qui in eodem officio militauerint iudicabunt

V DI POST LIMINIO IDEST POST CAPTIUITATEM REVERSI
Imppp VALENTS VALENTS GRATIANUS AA AD SEVERIANUM DUCE

S i quos forte necessitas captiuitatis adduxit sciant si non
transierunt sed hostilis inruptionis necessitate
transducti sunt ad proprias terras festinare debere
recepturos iure post liminii ea quae in agris uel mancipiis
ante tenuerunt siue a fisco nostro possideantur siue
in aliquem principali liberalitate transfusa sunt Nec
timeat quisquam alicuius contradictionis moram cum
hoc solum requirendum sit. Utrum aliquis cum barbaris
uoluntate fuerit amittus

DAT XVI KAL IULIAS REMIS GRATIANO A ET DAGALPHO CCSSB

INTERP Quicumque necessitate captiuitatis ducti sunt et non
sua uoluntate sed hostili depredatione ad aduersarios tran
sierunt quicumque in agris uel mancipiis ante tenuerunt.
a fisco possideantur. siue aliquid ex his proprium cuiumque
donatum est sine ullius contradictione personae tempore
redierint iudicent haec presumant si tamen cum aduer
sariis non sua uoluntate fuerint sed captiuitate se esse detin
tos probauerint

aut quilibet religiosi vel religiosae intestati sine filiis propinquis vel uxore decesserint, qui tamen nec curiae quicquam debuerint, vel ¹ patrono quidquid dereliquerint ad ecclesias vel monasteria quibus obsecuti fuerint pertinebit, qui si testari voluerint habebunt liberam potestatem.

TIT. IV.—DE BONIS MILITUM INTESTATORUM ². (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD BONOSUM MAGISTRUM EQUITUM. Universis tam legionibus quam vexillationibus comitatensibus seu cuneis insinuare debetis, uti cognoscant, quum aliquis fuerit rebus humanis exemptus, atque intestatus sine legitimo herede decesserit, ad vexillationem, in qua militaverit, res eiusdem necessario pervenire. Data V idus Maias Hierapoli Rufino et Eusebio Consulibus.

Interpretatio. Milites si ³ sine legitimo herede intestati decesserint, et proximos non habuerint, eorum bona qui in eodem officio militant, vindicabunt.

TIT. V.—DE POSTLIMINIO ID EST POST CAPTIVITATEM REVERSIS ⁴.—(1) IMPERATORES VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AUGUSTI AD SEVERIANUM DUCEM. Si quos forte necessitas captivitatis abduxit, scient si non transierunt sed hostilis irruptionis necessitate transducti sunt, ad proprias terras festinare debere, recepturos jure postliminii, ea quae in agris vel mancipiis ante tenuerunt; sive a fisco nostro possideantur, sive in aliquem principali liberalitate transfusa sunt, nec timeat quisquam alicuius contradictionis moram quum hoc solum requirendum sit utrum aliquis cum barbaris voluntate fuerit an invitus ⁵.

Data XVI Kalendas Iulias Remis Gratiano Augusto et Dagalaipho Consulibus.

Interpretatio. Quicumque necessitate captivitatis ducti sunt, et non sua voluntate sed hostili depredatione ad adversarios transierunt, quaecumque in agris vel mancipiis antea tenuerunt, sive ⁶ a fisco possideantur, sive aliquid ex his per principem cuicumque donatum est sine ullius contradictione personae tempore quo ⁷ redierint vindicent, ac praesumant; si tamen cum adversariis non sua voluntate fuerint, sed captivitate se esse detentos probaverint.

¹ Haenel: *nec*.

² Haenel om.: *intestatorum*.

³ Haenel: *si milites*.

⁴ Haenel om.: *id est post captivitatem reversis*. Sed verba haec plurimi habent codices quos Haenel inspexit.

⁵ Haenel: *exactus*.

⁶ Palimp. om.: *sive*.

⁷ Palimp. om.: *quo*.

DAT III ID DECIMB RAUENNA HONORIO VIII ET THEODOSIO III AA CCSSB

LEX STADI INTERP hi quia hostibus tempore captiuitatis dueti
 HISLOQUI SUNT SI AB ALIQUIS VEL AD VICTUM VEL AD VESTITUM ALIQUID
 TURQUI ABHOS ACCPERUNT CUM REDIRE AD PROPRIA VOLUERINT MINIME ALIQUID
 ABHOS TIBVS PRO EORUM REQUIRATUR EXPENSIS. TAMEN SI PRETIUM PRO CAPTI
 CAPTI VI DV UOSUO PREDATOR ACCPERIT. QUODD EDISSE EMPTOR PROBauerit
 TVR SINE DUBITATIONE RECIPAT QUOD SI PRETIUM NON HABUE
 RIT QUI IN QUENNIOSERUIAT CAPTIUUSEMPTORI ET POST QUI IN
 QUENNIOS

(2) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI THEODORO PRAEFECTO PRAETORIO. Diversarum homines provinciarum cuiuslibet sexus conditionis aetatis quos barbarica feritas captiva necessitate transduxerat invitos nemo retineat sed ad propria redire cupientibus libera sit facultas.

§ 1. Quibus si quidquam in usum vestium vel alimoniae impensum est humanitati sit praestitum nec maneat victualis sumptus repetitio, exceptis iis quos barbaris vendentibus emptos esse docebitur a quibus status sui pretium propter utilitatem publicam emptoribus aequum est redhiberi. Ne quando enim damni consideratio in tali necessitate positus negari faciat emptio-nem. Decet redemptos aut datum pro re pretium emptoribus restituere, aut labore obsequio vel opere quinquennii vicem referre beneficii habituros incolumem in ea qua nati sunt liber-tatem.

§ 2. Reddantur igitur sedibus propriis sub moderatione qua iussimus. Quibus iure postli-minii etiam veterum responsis incolumia cuncta servata sunt.

§ 3. Si quis itaque huic praecepto fuerit conatus obsistere actor conductor procuratorque dari se metallis cum poena deportationis non ambigat. Si vero possessionis dominus rem suam fisco noverit vindicandam seque deportandum.

§ 4. Et ut facilis exsecutio proveniat christianos proximorum locorum volumus huius rei sollicitudinem gerere. Curiales quoque proximarum civitatum placuit admoneri ut emergen-tibus talibus causis sciant legis nostrae auxilium deferendum ita ut ¹ noverint rectores universi decem libras auri a se et ² tantumdem a suis apparitoribus exigendum si praeceptum neglexe-rint. Data IV Idus Decembres Ravenna Honorio VIII et Theodosio III Augustis Consulibus.

Interpretatio. Hi qui ab hostibus tempore captivitatis ducti sunt si ab aliquibus vel ad victum vel ad vestitum aliquid acceperunt quum redire ad propria voluerint minime aliquid pro eorum requiratur expensis, tamen si pretium pro captivo suo praedator acceperit quod de-disse emptor probaverit sine dubitatione recipiat. Quod si pretium non habuerit quinquennio serviat captivis emptoris et post quinquennium (*Sequitur textus pag. 79*)

¹ Palimp. om.: *ita ut*.

² Palimp. om.: *et*.

SINE PRETIO INGENUITATI REDATUR Qui cum ad propria
REDIERIT OMNIA SUA INTEGRATA SALUA RECIPAT Siquis itaque huic
tam iuste preceptioni resistere temptauerit nouerit se exi
lii deportandum Si uero possessor fuerit facultatem
suam FISCUIRIBUS addicendam. SANEXPIANOSQUI REDEMPTIONI
STUDIRE DEBENT PRO CAPTUI SUO LUMUS ESSE SOLICITOS.
AD CURIALES ETIAM SOLICITUDO STAPTINEAT. Ita omnes Iudi
cessant decem LIBRAS AURI FISCO SEDATURO SQUI
hulus legis precepta neglexerint

VI DE INGENUIS QUI TEMPORIS TYRANNI SERUIERUNT
Imp CONSTANTINUS ad VOLUSIANUM

UNIVERSI IDEUOTIONIS STUDIO CONTENDANT Siquis INGENUIS
NATALIBUS PROCREATOS SUB TYRANNOS INGENUITATE AMISSA AUT
PROPRIAM CONTEMPTI CONSCIENTIAM. AUT ALIORUM IUDICIIS RE
COGNOSCUNT NATALIBUS SUI RESTITUERE NE EXPECTATA IUDI
CII INTERPELLATIONE Nam si quis CONTRA CONSCIENTIAM SUAM
UEL CERTISSIMA TESTIMONIA PLURIMORUM IN EADEM AUIARITIE
TENACITATE PERMANERIT SEUERISSIMA POENAM ULTABITUR Pla
cet autem aetiam eos PERICULOSUBIUGARI QUI SCIENTES IN
GENUOS SERUITUTIS NECESSITATEM PLINIURIAM SUSTINERE DISSIMULANT.

PP VIII KAL MAIAS ROM VOLUSIANO ET ANNIANO CONSULIBUS
INTERP INGENUI QUI TYRANNI TEMPORIBUS ADDICTI SUNT SERUI
TUTE INGENUITATI REDDANTUR QUOD SI QUISSCIENS HOC CORDI
NE ADDICTUM INGENUIUM IN SERUITUTE TENUERIT NE LEGIBUS IUDICANDUM

VII DE EXPOSITIS

Imp CONSTANTINUS ad ABLAUIUM PPP
Quicumque puerum uel puellam PROIECTAM DE DOMO PATRIS
UEL DNI VOLUNTATE SCIENTIAQUE COLLEGERIT HAC SUIS ALIMEN
TIS AD ROBUR PROUEXERIT EUNDEM RETINET SUB EODEM STATU
QUEM APUT SE COLLECTUM VOLUIT AGITARE. hoc est si uer
lium siue seruum eum esse maluerit omni INQUIETUDINE
PENITUS SUMMOUENDA EORUM QUI SERUOS AUT LIBEROS SCI
ENTES PRO PROPRIA VOLUNTATE DE DOMO RECENSUATOS ABIECERINT

DAT XV KAL MAIAS CONSTANTINOPOLIM BASSO ET ABLABIO CONSSBS
INTERP Quicumque EXPOSITUM RECENTI PARTU SCIENTE

sine pretio ingenuitati reddatur qui cum ad propria redierit omnia sua integra et salva recipiat. Si quis itaque huic tam iustae praeceptioni resistere tentaverit, noverit se exilio deputandum. Si vero possessor fuerit facultatem suam fisci viribus addicendam. Sane christianos qui redemptioni studere debent pro captivis volumus esse sollicitos, ad curiales etiam sollicitudo ista pertineat ita ut ¹ omnes iudices sciant decem libras auri fisco se daturos qui huius legis praecepta neglexerint.

TIT. VI.—DE INGENUIS QUI TEMPORE TYRANNIS SERVIERUNT. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AD VOLUSIANUM. Universi ² devotionis studio contendant si quos ingenuis natalibus procreatos sub tyranno ingenuitatem amississe aut propria contenti conscientia aut aliorum indiciis recognoscunt natalibus suis restituere nec exspectata iudicis interpellatione, nam si quis contra conscientiam suam vel certissima testimonia plurimorum in eadem avaritiae tenacitate permanserit severissima poena mulctabitur. Placet autem etiam eos periculo subjungi qui scientes ingenuos servitutis necessitatem per incuriam sustinere dissimulant. Proposita VIII Kalendas Maias Romae Volusiano et Anniano Consulibus.

Interpretatio. Ingenui qui tyranni temporibus addicti sunt servituti ingenuitati reddantur; quod si quis sciens hoc ordine in servitute tenuerit *noverit* in se ³ legibus vindicandum.

TIT. VII.—DE EXPOSITIS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AD ABLABIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Quicumque puerum vel puellam proiectam de domo patris vel domini voluntate scientiaque collegerit ac suis alimentis ad robur provexerit, eundem retineat sub eodem statu quem apud se collectum voluerit agitare, hoc est, sive filium sive servum eum esse maluerit, omni repetitionis inquietudine penitus summovenda eorum qui servos aut liberos scientes pro ⁴ propria voluntate de ⁵ domo recens natos abjecerint.

Data XV Kalendas Maias Constantinopoli Basso et Ablabio Consulibus.

Interpretatio. Quicumque expositum recenti partu sciente (*Sequitur textus pag. 81*)

¹ Palimp. om.: *ut*.

² Palimp. add.: *si*.

³ Palimp. om.: *noverit*.

⁴ Haenel om.: *pro*.

⁵ Haenel om.: *de*.

PATRE UEL MATRE UEL DOMINO COLLECERIT HAC SUO LABORE EDO
CUERIT ILLIUS A QUO COLLECTUS EST POTESTATE CONSISTAT SEU
IN CENNUM SEU SERUUM QUEM NUTRIERIT ESSE UOLUERIT
IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. MERITO. PPO.

NULLUM DOMINI UEL PATRONI REPETENDI QUAM RELIQUIMUS SI EXPO
SITOS QUODAM MODO AD MORTEM UOLUNTARIAM MISERICORDIAE
AMICA COLLEGERIT. NEC ENIM DICERE SUUM POTERIT QUEM
PEREUNTEM CONTEMPSIT. SI MODOTESTES EPISCOPALIS SUS
CRIPTIONE FUERIT SUBSECUTA DE QUANULLA PENITUS AD SECURI
TATEM POSSIT ESSE CUNCTATIO.

DAT. XIII. KAL. APRIL. RAUENNA

HONORIO VIII. ET THEODOSIO V.

AA.

CCSS.

INTERP. QUI EXPOSITUM PUERUM UEL PUELLAM SCIENTE DOMINO
UEL PATRONE MISERICORDIAE CAUSA COLLEGERIT IN EIUS DOMINIO
PERMANEBIT SI TAMEN CONTESTATIONE DE COLLECTIONE EIUS EPI
SCOPUS CLERICUSQUE SUSCRIPSERINT QUAM POSTEA SUUM DICERE
QUIS QUAM NON POTERIT QUEM PROIECISSE PROBATUM AD MOR
CE PERIUR.

VIII. DE HIS QUI SANGUINOLENTOS EMPTOS UEL NUTRIENDOS AC
IMPP. CONSTANTINUS AA. ITALIS SUI.

SECUNDUM STATUTA PRIORUM PRINCIPUM SI QUIS A SANGUINE
QUOQUE MODO LEGITIME COMPARAUERIT UEL NUTRIENDUM PU
TAUERIT OBTINENDI EIUS SERUITII HABEAT POTESTATEM
ITA UT SI POST SERIEM ANNORUM AD LIBERTATEM EUM REPE
TATEM UEL SERUUM DEFENDATEIUSDEM MODO
ALIUM PRESTET AUT PRETIUM QUOD POTEST UALERE EXOLUAT.
QUI ENIM PRETIUM COMPETENS INSTRUMENTO CONFECTO DEDERIT
ITA DEBET FIRMITER POSSIDERE UT ET DISTRAHENDI PRO SUO DE
BITO CAUSA IN LIBERAM HABEAT POENAS UBICIENDI HIS QUI CON
TRA HANC LECUM UENIRE TEMPTAUERINT.

DAT. XV. KAL. SEPTEMBRES

SERDICA

CONSTANTINO AA.

VIII.

ET CAESARE

IIII. CCSSB.

INTERP. SI QUIS INFANTEM A SANGUINE AEMERIT ET NUTRIE
RIT HABENDI EUM ET POSSIDENDI HABEAT POTESTATEM SANESI
NUTRITUM DOMINUS UEL PATER RECIPERE UOLUERIT AUT E
IUS DE MERITI MANCIPIUM NUTRITORI DABIT AUT PRAE
TIUM NUTRITOR QUANTUM UALUERIT QUI NUTRITUS EST
CONSEQUATUR.

patre vel matre vel domino collegerit ac suo labore educaverit in illius a quo collectus est potestate consistat, seu ingenuum seu servum, quem nutritus esse voluerit ¹.

(2) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI MELITIO PRAEFECTO PRAETORIO. Nullum dominis vel patronis repetendi aditum relinquimus si expositos quodammodo ad mortem voluntas misericordiae amica collegerit, nec enim dicere suum poterit quem pereuntem contempsit. Si modo testis episcopalis subscriptio fuerit subsecuta de qua nulla penitus ad securitatem possit esse cunctatio.

Data XIV Kalendas Aprilis Ravenna Honorio IX et Theodosio V Augustis Consulibus.

Interpretatio. Qui expositum puerum vel puellam sciente domino vel patrono misericordiae causa collegerit in eius dominio permanebit, si tamen contestationi de collectione eius episcopus clericique subscripserint, quem postea suum dicere quisquam non poterit quem proiecisce probatur ad mortem.

TIT. VIII. DE HIS QUI SANGUINOLENTOS EMPTOS VEL NUTRIENDOS ACCEPERINT. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS ITALIS SUIS. Secundum statuta priorum principum si quis ² a sanguine quoquomodo legitime comparaverit vel nutriendum putaverit obtinendi eius servitii habeat potestatem, ita ut si quis post seriem annorum ad libertatem eum repetat, eum vel servum defendat eiusdem modi alium praestet aut pretium quod potest valere exsolvat. Qui enim pretium competens instrumento confecto dederit ita debet firmiter possidere ut et distrahendi pro suo debito causam liberam habeat poenae subijciendis iis qui contra hanc legem venire tentaverint.

Data XV Kalendas Septembres Sardica Constantino Augusto VIII et Constantino ³ Caesare IV Consulibus.

Interpretatio. Si quis infantem a sanguine emerit et nutrierit habendi eum et possidendi ⁴ habeat potestatem. Sane si nutritum dominus vel pater recipere voluerit, aut eiusdem meriti mancipium nutritori dabit aut pretium nutritor quantum valuerit qui nutritus est consequatur.

¹ Hic Haenel addit: *et si adoptare voluerit in filium vel libertum aut servum permanere, propria utatur potestate*. Sed quia additio ista non invenitur in ullis quos ille vidit codicibus, neque apud Sichardum et Cujacium in ejus editione Lugdunensi Theodosiani Codicis, neque ex textu legis apparet additionis argumentum, jure merito credimus a librario interjectam.

² Hic Haenel recte addit: *infantem*, verbum non recte omissum in Palimpsesto, licet omissum quoque appareat in omnibus codicibus praeter eum qui Seldeni nominatur.

³ Palimp. om.: *Constantino*.

⁴ Haenel add.: *liberam*.

VIII DE FUGITIVIS COLONIS INQUILINIS ET SERUIS.

Impp CONSTANTINUS **ā** adprovinciales
Aput quemcumque colonus iuris alieni fuerit inuentur
 his non solum eundem origini suae restituat uerum
 super eodem capitulationem temporis agnoscant ipsos
 aetiam colonos qui fugam meditantur. In seruile con
 ditionem per roligariconuenit. Ut officiaq. liberis con
 gruunt merito seruiles condemnationes compellantur im
 plere. **DAT** III KAL NOUEMB. PASCATIANO ETHILARIANO **CONSSB**

INTERP. Siquis alienum colonum sciens in domum suam
 retinuerit ipsum prius dno restituat et tributaeiusqam
 diuaputeum fuerit cogatur exsoluere ipse uero quino
 luitesse quod natus est in seruutium redigatur **ssss**

Imppp s arcadius ualent et theodada **CINCSIO ppo**
Quisquis colonum iuris alieni aut sollicitatione susce
 perit aut occultatione celauerit pro eo qui priuatus
 fuerit sex uncias. pro eo qui patrimonialis libram auri
 cogatur inferre **DAT** VIII KAL NOUEMB CONSTANTINOPOLIM HONORIO ET EUODIO **CONSSB**
INTERP. Siquis colonum alienum aut sollicitauerit aut oc
 cultauerit si priuati hominem sua sollicitatione susce
 perit sex uncias auri dno reddat. Si fiscalem sollicita
 tum tenuit libram auri cogatur implere.

DE INQUILINIS ET COLONIS

Impp. HONORIUS ET THEODOSIUS **ā** palladio **ppo**
Siquis colonus horiginalis uel Inquilinus ante hostri
 ginta annos de possessione discessit neq. ad solutgentale
 silenti continuatione repetitus est. Omnis ab ipso uel
 a quo possidetur calumniapenitus excludatur quem
 annorum numerum futuris quoque temporibus uolu
 mus obseruari. Quod si quis horiginarius intra hostri
 ginta annos de possessione discessit siue p fugam lapsus
 seu sponte seu sollicitatione transductus neq. de eius
 conditione dubitatur eum contradictione submota
 loco cui natus est cum horigine iubeamus in dilatione
 restitui. Quod si forte ipse de cuius proprietate

TIT. IX.—DE FUGITIVIS COLONIS INQUILINIS ET SERVIS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD PROVINCIALES. Apud quemcumque colonus iuris alieni fuerit inventus, is non solum eundem origini suae restituat, verum super eodem capitationem temporis agnoscat; ipsos etiam colonos qui fugam meditantur in servilem conditionem ferro ligari conveniet, ut officia quae liberis congruunt merito servilis condemnationis compellantur implere. Data III Kalendas Novembres Paccatiano et Hilariano Consulibus.

Interpretatio. Si quis alienum colonum sciens in domum suam retinuerit ipsum prius domino restituat et tributa eius quamdiu apud eum fuerint cogatur exsolvere, ipse vero qui noluit esse quod natus est in servitium redigatur.

(2) IMPERATORES ARCADIUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI CYNEGIO PRAEFECTO PRAETORIO. Quisquis colonum iuris alieni aut sollicitatione susceperit aut occultatione celaverit, pro eo qui privatus erit, sex uncias ¹, pro eo qui patrimonialis libram auri cogatur inferre. Data VIII Kalendas Novembres Constantinopoli Honorio ² et Evodio Consulibus.

Interpretatio. Si quis colonum alienum aut sollicitaverit aut occultaverit si privati hominem sua sollicitatione susceperit sex uncias auri domino reddat; si fiscalem sollicitatum tenuit libram auri cogatur implere.

TIT. X.—DE INQUILINIS ET COLONIS. (1) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI PALLADIO PRAEFECTO PRAETORIO. Si quis colonus originalis vel inquilinus ante hos triginta annos de possessione discessit, neque ad solum genitale silentii continuatione repetitus est omnis ab ipso vel a quo ³ possidetur calumnia penitus excludatur quem annorum numerum futuris quoque temporibus volumus observari.

§ 1. Quod si quis originarius intra hos triginta annos de possessione discessit, sive per fugam lapsus seu sponte seu sollicitatione transductus, neque de eius conditione dubitatur, eum, contradictione summotam, loco cui natus est, cum origine iubemus sine dilatione restitui.

§ 2. Quod si forte ipse de cuius proprietate (*Sequitur textus pag. 85*)

¹ Haenel: *auri uncias*.

² Haenel add.: *N. P.*

³ Haenel add.: *forte*.

CERTATUR FATALIS ORTE CONSUMPTUS EST EIUS POSTERITATEM AGRO
RUMIURI CUM OMNIPERECULIO AD Q. MERCIBUS UELUT EOS UPRESTI
TE QUI DECESSIT CELESTILUBEMUS EXECUTIONE REUOCARI. IN
FEMINIS SANE OBSERVATIONE MUOLUMUS ESSE DIUERSAM. ITAQ,
MULIERES Q. FUISSE HORIGINARIAE DOCEBUNTUR SI ANTE UICE
SIMU ANNUM DESOLO CUIDE BEBANTUR ABSCESSERINT UNI UER
SARE PETITIO CESSET. EARUM UERO QUARUM INTRA CONPREHEN
SUM TEMPUS DISCESSIO HAC DE CONDICIONE NULLA DUBITATIO EST
PRORSUS DOMINIS PERIRE NON SINIMUS. CATA MENDICIONES ERUA
TA UT VICARIA CUM AGNATIONE PARTISTE TERTIA ENON NEGETUR QUE
DE COLONOSUSCEPTA EST ALIENO. ITA UT PRO FILIIS QUOQUE CON
TRARI PRÆBEANTUR. QUOD SI NON AD ALIENUM PREDIUM SED
CUIUSCUMQ. LIBERI HOMINIS HAC SUILURIS SECUTA CONSORTIUM
IN HURBIB. UEL IN QUIB. CUMQ. LOCIS UICITURA CONSISTIT SIMODO
INTRA PREFINITUM TEMPUS REPOSCITUR EIUS OMNEM HORIGI
NEM SECUNDUM UETERA CONSTITUTA CONUENIENTE REUOCARI. CON
TESTATAS AUTEM LITESSITAMEN QUIQUIS DOCEBITUR SOLLEM
NITER FUISSE CONUENTUS ALIAS REPETENTIB. ESSE DECERNIMUS

DAT XVIII KAL

JULIAS

RAUENNA

MAXIMO ET PLINTATO

CÖSSB

qui colonum
alienum per
triginta
annos apud
se habue
rit hac si
sum uin
dicet

INTERP. SI QUI SCOLONUM ALIENUM IN RESUA UEL FU GALAPSUM
UEL IN SUAUOLUNTATE MIGRANTEM TRIGINTA ANOS HABUERIT
HAC SI SUMUINDICET. QUI SI INTRA TRIGINTA ANNOS INUENTUS
FUERIT AD NŌ CUM FILIIS SUI SECUNDUM LEGEM SIBI DEBIT SET OMNIPER
CULIO REUOCENTUR. QUOD SI FORTE MORTUUS FUERIT FILIUS CUM
MERCE DIB. SUI UEL PATRIS MORTUI AD NŌ REUOCENTUR COLONA
AETIAM SI PXX. ANNOS IN ALIENO DOMINIO ET IU REPMANSERIT APRIOR
RE NŌ NON QUERATUR. SI TAMEN INTRA PXX. ANNOS INUENTAFUE
RIT. ET DE ALIENO COLONO FILIOS SUSCEPERIT CUM AGNATIONIS PAR
TE TERTIA REUOCETUR. QUIA COLONUM DUAE PARTES AGNATIONIS
SEQUUNTUR. SANE NE SEPARATIO CONIUGI FIAT ILLUM CUIUS COLO
NUS EST VICARIAM MULIEREM ET PRO TERTIA MAGNACIONIS MULIE
RIS NŌ COMPENSARE PRECIPIMUS. SI UERO MULIER IURIS ALIE
NI IN GENUUM MARITUM DUXERIT OMNIS MULIERIS AGNATIO AD EIUS
DOMINIUM PERTINEBIT. QUOD HIC MINUS EST DE COLONAE
AGNATIONE NOUELLIS LEGIBUS INUENITUR.

certatur fatali sorte consumptus est, eius posteritatem agrorum iuri cum omni peculio atque mercedibus velut eo superstitute qui decessit, celeri iubemus executione revocari.

§ 3. In feminis sane observationem volumus esse diversam. Itaque mulieres quae fuisse originariae docebuntur, ante vicesimum annum de solo cui debebantur abscesserint, universa repetitio cesset. Earum vero quarum intra comprehensum tempus discessio comprobatur ¹ ac de conditione nulla dubitatio est, prorsus dominis perire non sinimus, ea tamen conditione servata ut vicaria cum agnatione partis tertiae non negetur quae de colono suscepta est alieno, ita ut pro filiis quoque contrarii praebeantur.

§ 4. Quod si non ad alienum praedium sed cuiuscumque liberi hominis ac sui iuris secuta consortium, in urbibus vel in quibuscumque locis victura consistit, si modo intra praefinitum tempus repositur eius omnem originem secundum vetera constituta conveniet revocari.

§ 5. Contestatas autem lites si tamen quisquam docebitur solemniter fuisse conventus salvas repetentibus esse decernimus. Data ² VI Kalendas Julias Ravenna Maximo ³ et Plintato ⁴ Consulibus.

Interpretatio. Si quis colonum alienum in re sua vel ⁵ fuga lapsum vel ⁶ sua voluntate migrantem triginta annos habuerit ac si suum vindicet. Qui si intra triginta annos inventus fuerit a domino cum filiis suis ⁷ secundum legem sibi debitis et omni peculio revocetur. Quod si forte mortuus fuerit, filii eius cum mercedibus suis vel patris mortui a domino revocentur. Colona etiam si per XX annos ⁸ in alieno dominio et iure permanserit a priore domino non requiratur; si tamen intra XX annos inventa fuerit et de alieno colono filios susceperit, cum agnationis parte tertia revocetur, quia colonum duae partes agnationis sequuntur. Sane ne separatio coniugii fiat, illum, cuius colonus est, vicariam mulierem et pro tertia agnatione mulieris domino compensare praecipimus. Si vero mulier iuris alieni ingenuum maritum duxerit, omnis mulieris agnatio ad eius dominium pertinebit. Quod hic minus est de colons agnatione Novellis legibus invenitur.

¹ Palimp. om.: *comprobatur*.

² Palimp.: *XVII*.

³ Haenel: *Manaxio*.

⁴ Haenel: *Plinta*.

⁵ Haenel add.: *in*.

⁶ Palimp. add.: *in*.

⁷ Haenel om.: *suis*.

⁸ Haenel: *si XX annis*.

XINECOLONUSINSICIO DOMINOSUUMALIENET
 PECULIUMUEL LITEMINFERATEI CIUILEM
 IMPPP VALENTINIANVS ET VALENS AA AD CLAUDIUM VICARIUM ASIAE
NON DUBIUM EST COLONIS ARUAQ. SUBEUNT USQ. AD EO ALIENAN
 DIUS NON ESSE UT ET SI Q. PROPRIA HABEANT INCONSULTIS
 ADQUISITORANTIB. PATRONIS IN ALTERO TRANSFERRE NON liceat

DAT VI KAL FEBRUARIAS

VALENTINIANO

ET VALENTE

AA

CONSSB

INTERP INTANTUM AD DOMINIS COLONI IN OMNIB. TENENTUR
 OB NOXII UT NE SCIENTIB. DNIS NIHIL COLONUS NEQ. DE TERRA NE
 Q. DE PECULIO SUO ALIENARE PRÆSUMAT

XII DE LONGA

CONSUETUDINE

IMP IULIANUS A AD MAXIMUM
UENIENTIUM EST TEMPORUM DISCIPLINA STARE UETERIB. INSTITUTIS IDEO
 Q. CUM NIHIL PRO CAUSA PUBLICA INTERVENIT Q. DIU SERUATA
 SUNT MANEBUNT. DAT II KAL MART CONSTANTINOPOLIM IULIANO AI ET SALUSTIO CCSS
 INTERP LONGA CONSUETUDO Q. UTILITATIB. PUBLICIS NON IMPEDIT PRO LEGES ERUE

EXPLICIT LIBER V INCIPIT LIBER VI
 I UT DIGNITATUM HORDO SERUETUR.

IMPPP GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSI
 US AAA AD CLAUDIUM PRAEFECTUM

NIHIL EST TAM INIURIOSUM IN CONSERUANDIS ET CUSTODIEN
 DIS GRADIBUS DIGNITATUM QUAM USURPATIONIS AMBITIO
 PERIT ENIM OMNIS PREROGATIVA MERITORUM SI ABSQ.
 RESPECTU ET CONTEMPLATIONE UEL QUALITATE A ETIAM
 PROIECTIONIS EMERITE CUSTODIENDI HONORIS LOCUS PRE
 SUMITUR POTIUS QUAM TENETUR UT AUT POTIORIBUS ERU
 PIATUR ID QUOD EST DEBITUM AUT INFERIORIBUS PRO SIT
 Q. DUID ETUR IN DEBITUM

DAT IIII

KALENDAS IUNIAS

CONSTANTINOPOLIM

MEROBAUDE II ET SATURNINO CCSS

INTERP NEMO SIBI HONORE ET DIGNITATEM QUAM A PRIN
 CIPIS NON MERUIT PRÆSUMAT QUIA SICUTE IS QUI MERENTUR
 DIGNITAS HONORAMENTUM EST ITA NOTA MACULANDI SUNT
 QUI PRÆSUMUNT IDEM A AD PRETEXTATUM PU
 CAELASTIS RECORDATIONIS VALENTINIANUS SENITOR

TIT. XI.—NE COLONUS, INSCIO DOMINO, SUUM ALIENET PECULIUM VEL LITEM INFERAT EI CIVILEM. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS ET VALENS AUGUSTI AD CLEARCHUM VICARIUM ASIAE. Non dubium est colonis, arva quae subigunt, usque adeo alienandi ius non esse, ut et si qua propria habeant inconsultis atque ignorantibus patronis, in alteros transferre non liceat. Data VI Kalendas Februarias Valentiniano et Valente Augustis Consulibus.

Interpretatio. In tantum a ¹ dominis coloni in omnibus tenentur obnoxii, ut nescientibus dominis nihil colonus neque de terra neque de peculio suo alienare praesumat.

TIT. XII.—DE LONGA CONSUECUDINE. (1) IMPERATOR JULIANUS AUGUSTUS AD MAXIMUM. Venientium est temporum disciplina stare ² veteribus institutis; ideoque, quum nihil per causam publicam intervenit, quae diu servata sunt, permanebunt. Data II ³ Kalendas Martias Constantinopoli Juliano Augusto IV et Sallustio Consulibus.

Interpretatio. Longa consuetudo quae utilitatibus publicis non impedit pro lege servetur.

EXPLICIT CODICIS THEODOSIANI 4 LIBER V. INCIPIT CODICIS THEODOSIANI 5 LIBER VI.

TITULUS I.—UT DIGNITATUM ORDO SERVETUR. (1) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD CLEARCHUM PRAEFECTUM ⁶. Nihil est tam iniuriosum in conservandis et custodiendis gradibus dignitatum quam usurpationis ambitio; perit enim omnis praerogativa meritorum si absque respectu et contemplatione vel qualitate etiam provectionis emeritae, custodiendi honoris locus praesumitur potius quam tenetur; ut aut potioribus eripiatur id quod est debitum, aut inferioribus prosit quod videtur indebitum. Data IV Kalendas Junias Constantinopoli Merobaude II et Saturnino Consulibus.

Interpretatio. Nemo sibi honores et ⁷ dignitatem quam a principe ⁸ non meruerit praesumat quia sicut eis qui meruerunt dignitas ornamentum est, ita nota maculandi sunt qui praesumunt.

(2) IDEM AUGUSTI AD PRAETEXTATUM PRAEFECTUM URBIS. Coelestis recordationis Valentinianus genitor (*Sequitur textus pag. 89*)

¹ Haenel om.: a.

² Haenel: *instare*.

³ Haenel: IV.

⁴ Haenel add.: *Codicis Theodosiani*.

⁵ Haenel add.: *Codicis Theodosiani*.

⁶ Haenel: *Pf. P.*

⁷ Haenel: *vel.*

⁸ Haenel add.: *ipse*.

NOMINIS NŒI SINGULIS QUIBUSUE DIGNITATIS CERTUM
LOCUM MERITUMQ. PRÆSCRIPSIT. Siquis igitur inde
BITUM SIBI LOCUM USURPAUERIT NULLA SE IGNORATIONE
DEFENDAT SITQ. PLANE SACRILEGIUS QUI DIUINA PRÆ
CEPTA NEGLIGENS ERIT

DAT XII KAL IULIAS MEDI RICOMERE ET CLARCO CONSSB
INTERP Siquis presumpserit quam non meruit a prin
cipe dignitatem sacri legi reus habeatur

EXPLICIT LIBER VI INCIPIT LIBER VII

DE RE MILITARI ET DE HISQ. PRÆDAS CŪ LATRONIBUS
IMPP CONSTANTINUS A ET E diuident
Siquis cum barbaris scelerata factione facultatem de
PRÆDATIONIS IN ROMANOS DEDERIT UEL SI QUA LIMO
DO FACTA MDIUISERIT UEL COMBURATUR.

DAT III KAL MAIAS SEUERO ITRUFINO CONSSB
INTERP Siquis cum cuiuslibet hostib. præs ege
rit. aut præs cum prædonibus diserit incendio con
cremetur.

EXPLICIT LIBER VII INCIPIT LIBER VIII

DE TABULARIIS LOGOGRAPHIS ET CENSUALIBUS

IMPP HARCADIUS ET HONORIUS A A ADRIANO PPO
CENER. LI LEGES ANCI MUS UT SI UES SOLIDIS PROUINCIISS IUE
SINGULIS CIUITATIB. NECESARIJ PVERINT TABULARIIB. BE
RI HOMINES HO DINENTUR NEQUE ULLI DE INCEPS AD HO C
OFFICIUM PATESCIT AD ITUS QUI SIT OB NOXIUS SERUITUTIS SED ET SI
QUIS DOMINORUM SERUUM SUUM SIUE COLONUM CARTAS PUBLI
CAS ACERE PMISERIT CONSENSUM ENIM NON IGNORANTIAM UOLU
MUS OBLIGARI. IPSUM QUIDEM IN QUANTUM INTERFUIT PU
BLICAE UTILITATI PRORATIO CINIUSQ. SERUOS SIUE COLONO A
SENTE TRACTATA SUNT OB NOXIUM AD TINERI SERUUM AD EM
COMPETENTIBUS AD FECTUM UERBERIBUS FISCO ADDICI. IN PRE
TERITUM quoque DECERNIMUS CURA DOMINORUM PRESEN
TARIEOS QUI RATIO CINI TRACTAUERINT QUORUM INTERFUIT

nominis nostri singulis quibusque dignitatibus certum locum meritumque praescripsit. Si quis igitur indebitum sibi locum usurpaverit, nulla se ignoratione defendat. Sitque plane sacrilegii reus qui divina praecepta neglexerit. Data XII Kalendas Junias Mediolani Richomere et Clearcho ¹ Consulibus.

Interpretatio. Si quis praesumpserit quam non meruerit a principe dignitatem, sacrilegii reus habeatur ².

EXPLICIT CODICIS THEODOSIANI ³ LIBER VI. INCIPIT CODICIS THEODOSIANI ⁴ LIBER VII.

TITULUS I.—DE RE MILITARI (*et de his qui praedas cum latronibus dividunt*) ⁵.—(1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS ET CAESAR. Si quis cum ⁶ barbaris scelerata factione facultatem depraedationis in romanos dederit, vel si quis alio modo factam diviserit, vivus comburatur. Data IV Kalendas Maias Severo et Rufino Consulibus.

Interpretatio. Si quis cum quibuslibet hostibus praedas egerit, aut praedam cum praedonibus diviserit, incendio concremetur.

EXPLICIT CODICIS THEODOSIANI ⁷ LIBER VII. INCIPIT CODICIS THEODOSIANI ⁸ LIBER VIII.

TITULUS I.—DE TABULARIIS LOGOGRAPHIS ET CENSUALIBUS. (1) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI HADRIANO PRAEFECTO PRAETORIO. Generali lege sancimus ut sive solidis provinciis sive singulis civitatibus necessarii fuerint tabularii, liberi homines ordinentur, neque ulli deinceps ad hoc officium pateat aditus qui sit obnoxius servituti; sed et si quis dominorum servum suum sive colonum chartas publicas agere permiserit, consensum enim non ignorantiam volumus obligari, ipsum quidem in quantum interfuerit publicae utilitati, pro ratiociniis quae servo sive colono agente tractata sunt, obnoxium attineri; servum autem competentibus affectum verberibus fisco addici in praeteritum quoque decernimus; cura dominorum praesentari eos qui ratiocinia tractaverint, quorum interfuit (*Sequitur textus pag. 91*)

¹ Haenel add.: V. V. C. C. (Viris clarissimis.)

² Hoc loco apud Haenel additur: *Hic de jure addendum quae sit poena sacrilegii*; sed non apparet unde haec additio probetur. Desumitur autem ex interpretatione legis 2, tit. XXI, lib. II. Cod. Theod. ubi formula prostat: *Hic de jure addendum quid sit lex Papia*, quae sane verba potius glossae quam textui legis aptantur, adeoque multis in codicibus exulant.

³ Haenel add.: *Codicis Theodosiani*.

⁴ Haenel add.: *Codicis Theodosiani*.

⁵ Haenel omisit verba, hac rubrica, unciis comprehensa, ideo quia ea non reperit in codicibus quos inspererat, ut ex ejus silentio infertur. Sed quoniam hoc titulo de praedonibus magis quam de re militari agitur, correctiorem credimus Palimpsesti rubricam.

⁶ Haenel om. cum.

⁷ Haenel add.: *Codicis Theodosiani*.

⁸ Haenel add.: *Codicis Theodosiani*.

AB INITIO PROUIDERE NE PUBLICIS ACTIB. PRIUATA SERUITIA MISCE
 RENTUR UT TEMPORIS SUI QUISQUE RATIONE POSITUS IN QUES
 TIONE DE PROMATUR. DAT VIII KAL APRIL MED VINCENTIO ET FABRITO COSSB
 INTERP Siue in solidaprovincia siue per singulas ciuitates
 tabulari fuerint hordinati hoc est quirationes publi
 castractant in genuiaprovincialib. hordinentur. coloni
 uel serui ad hoc officium nullatenus admittantur. qia
 quib. fides publica committenda est tales electi debent
 de quib. quaerella esse non possit. quod si dñs colonum
 aut serum suū tabularim esse consenserit pro consensu dñs
 hac multa feriat. ut si quid colonus ille uel seruus ami
 serit hoc dñs sine mora restituat. Colonus ille uel seruus
 uerberatus fisci uiribus addicatur.

II DE CURSU PUBLICO ANCARII SIT PARANGARIIS

Impp arcadius et honorius aa messale ppo
 Si quis piam para uer edum aut parangariam non ostensa euec
 tioneq. tamen pro publica facta sit necessitate presump
 serit periculo curatoris siue defensoris et principali
 ciuitatum ad hordinarium iudicem dirigatur singulas
 libras auripers singulos para uer edos uel parangarias
 fisci uiribus inlaturos. quia in partes i rector provincie
 ad q. officium eius conludium prebere uoluerit du
 plum ex suis bonis nouerit exigendum.

III DE LICITORIBVS IT EXACTIONIBVS

Imppp GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODO
 SIUS aa ad principium ppo
 Solis diem quem dominicum rite dixerem maiores
 omnium omnino litium negotiorum conuentionūq.
 quiescat inq. tentio. Debitum publicū priuatū q.
 nullus efflagitet. Ne apud ipsos quidem arbitros
 uel iudicis flagi tatos uel sponte electos ulla
 sit agnitiolur
 tabilis uerum
 cetur quia scē
 giorum et non modo no
 aetiam sacrilegus iudi
 Religionis institutio

ab initio providere, ne publicis actibus privata servitia immiscerentur, ut temporis sui quisque rationem positus in quaestione depromat. Data VIII Kalendas Aprilis Mediolano Vincentio et Fravitta Consulibus.

Interpretatio. Sive in solida provincia sive per singulas civitates tabularii fuerint ordinati, hoc est qui rationes publicas tractant, ingenui a provincialibus ordinentur; coloni vel servi ad hoc officium nullatenus admittantur, quia quibus fides publica committenda est, tales eligi debebunt de quibus querela esse non possit; quod si dominus colonum vel servum suum tabularium esse consenserit, pro consensu dominus hac mulcta feriat, ut si quid ¹ colonus ille vel servus detrimenti admiserit, hoc dominus sine mora restituat. Colonus ille vel servus verberatus fisci viribus addicatur.

TIT. II.—DE CURSU PUBLICO ANGARIIS ET PARANGARIIS. (I) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI MESSALAE PRAEFECTO PRAETORIO. Si quispiam paraveredum aut parangariam non ostensa evectione, quae tamen pro publica facta sit necessitate, praesumpserit, periculo curatoris sive defensoris vel principalium civitatum ad ordinarium iudicem dirigatur, singulas libras auri per singulos paraveredos vel parangarias fisci viribus illaturus, quae in parte si rector provinciae atque officium eius colludium praebere voluerit, duplum ex suis bonis noverit exigendum. Data XV Kalendas Decembres Stilicone et Aureliano Consulibus. Haec lex ² interpretatione non indiget.

TIT. III.—DE EXSECUTORIBUS ET EXACTIONIBUS. (I) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD PRINCIPIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Solis die, quem dominicum rite dixere maiores, omnium omnino litium negotiorum conventionumque quiescat intentio; debitum publicum privatumque nullus efflagitet, ne apud ipsos quidem arbitros vel ³ iudiciis flagitados vel sponte delectos ulla sit agnitio iurgiorum; et non modo notabilis verum etiam sacrilegus iudicetur qui a sanctae religionis instituto ritu— (*Sequitur textus pag. 93*)

¹ Haenel: *ut quid quid.*

² Palimp. om.: *Haec lex interpretatione non indiget.*

³ Haenel add.: *in.*

siue deflexerit ^{pp III NONAS NOUEMB AQUILEIAE ACC VIII KAL DEC ROMAE HONORIO NP ET EBOD UC COSUB}

ut dicitur
in nico
omni
actio
congr
escat

INTERP Dies solis quid dominicus merito dicitur omnium ho-
minum actio conquiescat ita ut nec priuatum nec publicum
debitum requiratur Nulla iudiciana neq. publicaneque
priuata fiant quod qui non obseruauerit reus sacrilegi teneat

III Nihil publici leticium nisi ex descriptione vel ab inuitis sacci
Imp. p. ualentinianus et theod. aa. aue. tatiiane k. sme. plant
Legem n. sam. quani. h. ab inuitis prouincia lib. gratulationis
nomine exigendum esse decreuimus uolimus custodiri

DAT. IIII KAL MAIAS MEDIOLANO

TIMASIO ET PROMOTO

CONSULIBUS

INTERP Quando gaudia publicanuntiantur nihil inuitis
provincialibus gratulationis nomine exigatur.

DE DONATIONIBUS

Imp. CONSTANTINUS A. ad maximum p. u.
DONATIO siue directas siue mortis causa instituta siue
conditionibus faciendia ac non faciendis suspensa siue ex
aliquo notato tempore remissa siue animo dantium accipi-
entium uel sententis quantum iussione cognominata sub
hac fieri debet observatione ut quas leges indulgentia-
tiones conditionesq. contineat hisq. penitus cogni-
tis uel recipiantur si conplacita sunt uel reiciantur
si sunt molestae ita ut minorum defensores si
eos donationum condiciones letae est reia missae
periculum prestant. In conscribendis autem dona-
tionibus nomen donatoris ius hac re notari oportet.
Neq. id occulte aut p. n. peritos aut priuati
sed ut tabula aut quodcumq. alia materiae temp. s.
dabit uel ab ipse uel ab eo quem sors ministrauerit
scientibus plurimis prescribatur et corporali tradi-
tione subsequatur ad excludendam uim adq. inruptio-
nem aduocatam uicinitatem omnib. q. arbitrii adibi-
tis quorum postea fide probabitur donatares si est
mobilis ex uoluntate tradi-
mobilis abscessu donantis
xtis etia adnectendis que
ta donatoris uel silu-
nouo domino patefacta
apud iudicem uel magistra-
tos conficienda sunt

ve ¹ deflexerit. Proposita III Nonas Novembres Aquileiae, accepta VIII Kalendas Decembres Romae Honorio nostro patre et Ebodio viro clarissimo Consulibus.

Interpretatio. Die solis, qui dominicus merito dicitur, omnium hominum actio conquiescat; ita ut nec privatum nec publicum debitum requiratur. Nulla iudicia neque publica neque privata fiant, quod qui non observaverit reus sacrilegii teneatur.

TIT. IV.—NE QUID PUBLICAE LAETITIAE NUNTII EX DESCRIPTIONE VEL AB INVITIS ACCIPIANT. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS ET THEODOSIUS ² AUGUSTI HAVE TATIANE CHARISSIME ³. Legem nostram, qua nihil ab invitis provincialibus gratulationis nomine exigendum esse decrevimus, volumus custodiri. Data V Kalendas Maias Mediolano, Timasio et Promoto Consulibus.

Interpretatio. Quando gaudia publica nuntiantur, nihil invitis provincialibus gratulationis nomine exigatur.

TIT. V.—DE DONATIONIBUS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD MAXIMUM PRAEFECTUM URBIS. Donatio sive directa sit, sive mortis causa instituta, sive conditionibus faciendi aut non faciendi suspensa, sive ex aliquo notato tempore promissa, sive animo dantium accipientiumque sententiis, quantum ius sinit, cognominata, sub hac fieri debet observatione ut quas leges indulgent actiones conditionesque ⁴ contineat; hisque penitus cognitis vel recipiantur, si complacitae sunt, vel rejiciantur si sunt molestae; ita ut minorum defensores, si per eos donationum conditio neglecta est, rei amissae periculum praestent.

§ 1. In conscribendis autem donationibus nomen donatoris ius ac rem notari oportet, neque id occulte aut per imperitos aut privatim; sed aut tabula aut quodcumque aliud materiae tempus dabit, vel ab ipso vel ab eo quem sors ministraverit, scientibus plurimis, praescribatur.

§ 2. Et corporalis traditio subsequatur, ad excludendam vim atque irruptionem, advocata vicinitate omnibusque arbitris adhibitis, quorum postea fide probabitur donatam rem, si est mobilis, ex voluntate traditam donatoris; vel si immobilis abscessu donantis novo domino patefactam, actis etiam annectendis quae apud iudices vel magistratus conficienda sunt. (*Sequitur textus pag. 95*)

¹ Palimps. *sive*.

² Haenel add.: *et Arcadius*.

³ Haenel add.: *nobis*.

⁴ Haenel add.: *pactionesque*.

DAT III NONAS FEB

ROMAE

SABINO

ET RUFINO

COS SB.

INTERP DONATIO AUT DIRECTA EST AUT MORTIS CAUSA CONSCRIBI
 TUR. DONATIO DIRECTA EST TUBI IN PRESENTI RES DONATA TRADI
 TUR. MORTIS CAUSA DONATIO EST TUBI DONATOR DUM ADUIVERET
 REM QUAM DONAT SIBI RESERUAT SCRIBENS SI PRIUS MORTUUS
 FUERO QUAM TU RES MEAS AD TE PERTINEANT. UT POSTEA AD ILLUM
 CUI DONATIO NON ADHEREDES DONANTI RES DONATA PERUENIAT
 QUOD SI PRIUS MORIATUR CUI RES MORTIS CAUSA DONATA EST
 RES IN LURE PERMANEANT DONATORIS. EST ET ALIA DONATIO
 UBI DONATOR OBLIGAT ILLUM CUI DONAT UT ALIQUID FACIAT AUT
 NON FACIAT IDEST SI ALIQUID LUBEAT FIERI QUOD IMPOSIBILE
 IUDICETUR AUT QUOD HONESTATI CONTRARIUM UIDEATUR.
 AUT SI IUD. H. ORDINET FIERI QUOD HONESTUM EST ET POSSIT IM
 PLERI. QUIA TUNC INFIRMATUR DONATIO QUANDO CONDI
 CIONES HONESTATIS POSSIBILES IMPLETAE NON FUERINT. NAM
 SI IN HONESTAE ET IMPOSSIBILES CONDICIONES PONANTUR
 REMOTIS CONDICIONIB. FIRMA DONATIO EST. ITEM ET ALIA
 IN QUAS IBI DONATOR CERTUM TEMPUS POSSESSIONIS RESER
 UAT. QUAE TAMEN OMNES DONATIONES SUPERIUS CONPRE
 HENSAE SI MODUM EXCESSERINT LEGE CONSCRIPTUM IN
 DE POSSINT CERTAE PERSONAE DE IUS MODICA DONATIONE
 PROPONERE. HOC EST SI QUARTAM SIBI FACULTATIS SUAE
 STE DONATOR NON RESERUAUERIT NON VALEBUNT. SED PR
 TEREAM ILLA DONATIO CONTRA LEGEM EST SI QUIS REM IN LITE
 POSITAM Q. REPETITUR AUT DIRECTO H. ORDINE DONET AUT
 CONDITIONEM CONTRA BONOS MORES HOC EST CAUSA IN CUIUS
 LIBET CRIMINIS DONATOR IN DONATIONEM CONSCRIBAT.
 MINORIB. UERO SI QUID FUERIT Q. DONATIONE ^{et quae cum quae} OBLATUM
 SIUE CONLATUM TUTORES UEL CURATORES EORUM DEBENT
 STUDI RE NE QUID FIRMITATI DONATIONIS DESIT. QUOD SI EO
 RUM NEGLESENTIA DONATIO AD EFFECTUM PRODUCTA NON
 FUERIT AD EORUM DISPENDIUM PERTINEBIT. ITA UT QUIDQ. ID
 MINORES DE DONATIONE PERDIDERINT TUTORES UEL CURATO
 RES ILLIS DE PROPRIA FACULTATE RESTITUANT IN CONSCRI
 BENDIS AUTEM DONATIONIB. NIB. HIC ORD. O. SERUANDUS EST

Data III Nonas Februarias Romae Sabino et Rufino Consulibus.

Interpretatio. Donatio aut directa est aut mortis causa conscribitur; donatio directa est, ubi in praesenti res donata traditur, mortis causa donatio est, ubi donator dum adviverit rem, quam donat, sibi reservat scribens: si prius mortuus fuero quam tu, res mea ad te perveniat, ut postea ad illum, cui donat, non ad haeredes donatoris res donata perveniat. Quod si prius moriatur cui res mortis causa donata est, res in iure permaneat donatoris. Est et alia donatio, ubi donator obligat illum cui donat, ut aliquid faciat aut non faciat, id est, si aliquid iubeat fieri quod impossibile iudicetur, aut quod honestati contrarium videatur, aut si id ordinet fieri quod honestum est et possit impleri; quia tunc infirmatur donatio quando conditiones honestatis possibiles impletae non fuerint; nam si inhonestae et impossibiles conditiones ponantur, remotis conditionibus firma donatio est. Item et alia in qua sibi donator certum tempus possessionis reservat, quae tamen omnes donationes superius comprehensae, si modum excesserint, lege conscriptum, unde possint certae personae de immodica donatione proponere, hoc est, si quartam sibi facultatis suae iste ¹ donator non reservaverit, non valebunt. Sed praeterea illa donatio contra legem est, si quis rem in lite positam quae repetitur aut recto ordine donet, aut conditionem contra bonos mores, hoc est, causam cuiuslibet criminis donator in donatione conscribat; minoribus vero si quid fuerit per donationem a quocumque oblatum sive collatum, tutores vel curatores eorum debent studere, nequid firmitati donationis desit; quod si eorum negligentia donatio ad effectum perducta non fuerit, ad eorum dispendium pertinebit, ita ut quidquid minores de donatione perdiderint, tutores vel curatores illis de propria facultate restituant: in conscribendis autem donationibus hic ordo servandus est:

¹ Haenel om.: *iste*.

UT DONATIO NOMEN PRIUS CONTINEAT DONATORIS UEL ILLIUS CUI
DONATUR DEINDE RES QUAE DONATUR SIVE IN AGRISSIVE IN AN-
CIPUIS SIVE IN QUIBUS LIB. REB. ADQ. CORPORIB. NOMINATIM IN DO-
NATIONE CONSCRIBENDAE SUNT NON OCCULTE SED PUBLICE.

NON PRIUATIM UEL SECRETE SED AUT IN TABULIS AUT IN CARTIS
AUT UBICUMQUE LEGATUR FACTA DONATIO. QUAM TAMEN DO-
NATIONEM SI LITTERAS NOUIT DONATOR IPSE SUSCRIBAT. SI UERO
IGNORAT PRESENTIB. PLURIMIS ELIGAT QUI PRO IPSO SUSCRIBAT. ET
HANC IPSAM DONATIONEM ET GESTORUM SOLLEMNITAS ET CORPO-
RUM TRADITIO SEQUATUR ITA UT SIMOBILIA DONANTUR PRE-
SENTIB. PLURIMIS TRADANTUR SI UERO AGER UEL DOMUS DONA-
TUR QUOD CONMOUERI NON POTEST UT INDE DONATOR ABSCEDAT
ET NOUO DOMINO PATEAT RES DONATA SIT AMENSIB. DE HIS RE-

L BUS USUM FRUCTUM DONATOR NON RESERUAUERIT GESTA
UERO DONATIONUM AUT A PUT. IUDICE AUT A PUT. CURIAM
ALLEGANDARUNT. IMP. PP. HONRS ET THEOD. AA. MONACHIO PPO
ECCE SA NOBIS PULU ANTE LATAE CETERA QUIDEM CAUTIO
NECESSARIA NOBIS AD MODUM UISEA EST SUBLATA UERO DONATIO
NIBUS SPECIES TRADITIONIS QUAM OLIM RETENTIO USUFRUCTU
INDUXERAT NON SINEMAGNA RATIONE DESIDERATA EST. CUM
OBSERVATIONEM IURIS CONTRA RE POTIUS QUAM PROPAGARE
DEBEAMUS IDEOQ. IUS PRISTINUM RENOUAMUS UT QUI SQUIS
RE ALIQUAM DONAND. OUEL INDO TEMDAND. OUSUM FRUC-
TUM EIUS RETINUERIT AETIAM SI STIPULATUS NON FUERIT
CONTINUO TRADIDISSE CREDATUR. NE QUID AMPLIUS REQUI-
RATUR QUO MAGIS UIDEATUR FACTA TRADITIO SED OMNI MODO
IDEM SIT IN HIS CAUSIS USUM FRUCTUM RETINERE QOD TRADERE.

DAT. IDVS MARTIAS

CONSTANTINOPOLIM

DN. HONORIO ET CONSTANTIO COSS.

INTERP. Quicumq. DE REBUS PROPRIIS SERUATO USUFRUCTU
CUI LIBET ALIQUID QUACUMQ. DONATIONE CONTULERIT UEL INDO-
TEM DEDERIT ET SI USUFRUCTUM RESERUET REM TRADIDISSE
COGNOSCITUR. QUIA RESERUATIO HUSUFRUCTUS AETIAM
SI STIPULATIO INSERTA NON FUERIT PRO TRADITIONE HABEA. R.
VI. DIRE VOCANDIS DONATIONIBVS
IMP. PP. CONSTANTINVS ET CONSTANTIN. AA. AD FILIPPUM PREFECTUM.

ut donatio nomen prius contineat donatoris vel illius cui donatur, deinde res, quae donantur, sive in agris sive in mancipiis sive in quibuslibet rebus atque corporibus, nominatim in donatione conscribendae sunt non occulte sed publice, non privatim vel secrete sed aut in tabulis aut in chartis aut ubicumque legatur facta donatio. Quam tamen donationem, si literas novit donator, ipse subscribat; si vero ignorat, praesentibus plurimis eligat, qui pro ipso subscribat, et hanc ipsam donationem et gestorum solemnitas et corporalis traditio subsequatur; ita ut si mobilia donantur praesentibus plurimis tradantur. Si vero ager vel domus donatur, quod commoveri non potest, ut inde donator abscedat et novo domino pateat res donata; si tamen sibi de his rebus usum fructum donator non reservaverit, gesta vero donationum aut apud iudicem aut apud curiam alleganda sunt.

(2) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI MONAXIO PRAEFECTO PRAETORIO. Leges al nobis paulo ante latae cetera quidem cautio necessaria nobis admodum visa est, sublata vero ¹ donationibus species traditionis quam olim retentio usufructu induxerat, non sine magna ratione desiderata est, quum observationem iuris contrahere potius quam propagare debeamus, ideoque ius pristinum renovamus ut quisquis rem aliquam donando vel in dotem dando usumfructum eius retinuerit, etiamsi stipulatus non fuerit *eam* ² continuo tradidisse credatur, nec quid amplius requiratur, quo magis videatur facta traditio; sed omni modo idem sit in his causis usum fructum retinere quod tradere. Data ³ Idus Martias Constantinopoli Domino nostro Honorio ⁴ et Constantio ⁵ Consulibus.

Interpretatio. Quicumque de rebus propriis, servato usufructu, cuilibet aliquid quacumque donatione contulerit, vel in dotem dederit et sibi usumfructum reservet, rem tradidisse cognoscitur, quia reservatio usufructus, etiamsi stipulatio inserta non fuerit, pro traditione habetur.

TIT VI.—DE REVOCANDIS DONATIONIBUS. (1) IMPERATORES CONSTANTINUS ET CONSTANS AUGUSTI AD PIHLIPPUM PRAEFECTUM ⁶. (*Sequitur textus pag. 99*)

¹ Haenel add.: *in*.

² Palimp. om.: *eam*.

³ Haenel add.: *pridie*.

⁴ Haenel add.: *Augusto XI*.

⁵ Haenel add.: *V. C. II*.

⁶ Haenel add.: *Praetorio*.

AUINOSTRIPROPATRIBUSFIRMALEGE SANC SERUNT
UT SI Quid PATRES MUNIFICENTIA ET TULO CONTU
LISSENT SI EOS IN PIOS IUDICIO DECLARASSENT OMNE ID
ESSE REUOCANDUM NE PIETATIS PREMIUM APUT
SCELESTOS ET FLAGITIOSOS ANIMOS PERMANERET

DAT XII KAL OCTOB

LIVONIO ET CATULINO CONSULIBUS

INTERP DONATIO IN EMANCIPATUM FILII A PATRE FACTA
SI LESUM SE PATRES ESSE PROBAUERIT REUOCATUR

IDEM AA AD ORFITUM PEFECTUM

SI UNQUAM LIBERTIS PATRONUS FILIUS NON HABENS BONA
OMNIA VEL PARTEM ALIQUAM FACULTATUM FUERIT DONA
TIONE LARGITUS ET POSTEA SUSCEPERIT LIBEROS TOTUM
QUID QUID LARGITUS FUERIT REVERTATUR IN EUSDEM DO
NATORIS ARBITRIO HAC DITIONE MANSURUM

DAT V KAL APRILIS

ARBETIONE ET LOLLIANO

CONSULIBUS

INTERP SI QUIS FILIOS NON HABENS BONA SUA VEL PARTE
BONORUM LIBERTIS DONAUERIT ET HIS QUI DONAUERAT FILIOS
POSTEA HABUERIT DONATIONES IN LIBERTIS FACTAS AD
INTEGRUM VACUANTUR.

IDEM AA AD ORFITUM PEFECTUM

SI QUIS FORSITAN FILIORUM MATERNA MUNIFICENTIAM
CONSECUTUS IN MATREM IMPIUS DETEGITUR NON IAM DIMI
DIAM PORTIONEM UT ANTE FUERAT IUS SUM REI DONATAE SED
OMNEM SUBSTANTIAM PROPRIETATIS AMITTAT. MATRIS
VERO Q. IN SECUNDAS CONUENERINT NUPTIAS REPOSCERE UET
MUS A FILIO Q. EARUM PERCEPERINT LARGITATE QUI N AETIAM
IDEM TANTI IDEM COMMUNEM US ALIA OMNIA IUSTA Prio
RIS LEGIS TENOREM DEBERE SERUARI

DAT VIII

KAL IUNIAS

SYRMIO

DATIANO

ET

CEREALE

COSSB

INTERP SI QUIS FILIUS DONATIONE MATRIS ALIQUID FUERIT CON
SECUTUS ET EA POSTMODUM LAESERIT PROBATA SI IUDI
CIO LAESIONIS CAUSIS DONATIONEM MATER SI VOLUERIT IN
INTEGRUM REUOCABIT. QUOD SI MATER HAECQUE FILIO DO
NAUIT AD SECUNDAS NUPTIAS TRANSIERIT CONTRA DONA
TIONEM PER quam cumque OCCASIONEM UENIENDI NULLAM
AB EAT POTESTATEM

Avi nostri pro patribus firma lege sanxerunt ut si quid patres in liberos munificentiae titulo contulissent, si eos impios in iudicio declarassent omne id esse revocandum, ne pietatis praemium apud scelestos et flagitiosos animos permaneret. Data XII Kalendas Octobres Limenio et Catulino Consulibus.

Interpretatio. Donatio in emancipatum filium a patre facta si laesum se pater esse probaverit revocatur ¹. *Hic de jure requirendum de revocandis donationibus.*

(2) IDEM AUGUSTI AD ORFITUM PRAEFECTUM *Urbis*. Si unquam libertis patronus filios non habens bona omnia vel partem facultatum fuerit donatione largitus, et postea susceperit liberos, totum quidquid largitus fuerit, revertatur in eiusdem donatoris arbitrio ac ditione mansurum. Data V Kalendas Aprilis Arbetione et Lolliano Consulibus.

Interpretatio. Si quis, filios non habens, bona sua vel partem bonorum libertis donaverit, et is qui donaverat filios postea habuerit, donationes in libertis factae ad integrum vacuantur.

(3) IDEM AUGUSTI AD ORFITUM PRAEFECTUM ². Si quis forsitan filiorum maternam munificentiam consecutus, in matrem impius detegitur, non iam dimidiam portionem, ut ante fuerat iussum, rei donatae, sed omnem substantiam proprietatis amittat; matres vero quae in secundas convenerint nuptias, repossere vetamus a filiis quae earum perceperint largitate; quin etiam identidem commonemus alia omnia iuxta prioris legis tenorem debere servari. Data IX Kalendas Junias Sirmio, Datiano et Cereale Consulibus.

Interpretatio. Si quis filius donatione matris aliquid fuerit consecutus, et eam postmodum laeserit, probatis in iudicio laesionis causis, donationem mater, si voluerit, in integrum revocabit. Quod si mater, haec, quae filio donavit, ad secundas nuptias transierit, contra donationem per quamcumque occasionem veniendi nullam habeat potestatem, (*Sequitur textus pag. 101*)

¹ Hic Haenel addit *infantem*, verbum omissum in omnibus codicibus praeter quem Seldeni nominatur.

² Haenel add.: *Urbis*.

D SERUATIS DE RELIQUO LEGIB. q̄ SUBTITULO DE SECUNDIS NUPTIIS
CONTINENTUR IMP̄P THEOD ET VALNT̄ AAD SENAT̄ post alia
ONATIONEM CIRCA FILIUM FILIAMUE NEPOTEM NEPTEM UEL PRONEPO
TEM A EMANCIPATIONIS TEMPORE CELEBRATA MPATER SEU AUIS
UEL PROAUIS REUOCARE NON POTERIT NISI DOCTIS MANIFESTISQ;
CAUSIS QUIB. EA PERSONA IN Q̄A CONLATA DONATIO EST CONTRA IPSAUE
NIREPIETATE ET EX CAUSISQ. LEGIB. CONTINENTUR FUISSE CONSTA
BIT INSGRATAM Quas tamen causas IN COGNITIONE DISCUTI
O PORTEBIT ET N̄ SO ADMITTI IUDICIO Cum hoc INTER PARTES
COMPETENTIUM SUMPTUERIT COGNITORIALIAS IUBEMUS AUDIRI PRE
SENTISQUE RELPS. ET C T R

DAT. VIII DVS NOBEMBRAN DDNN THEOD ET VALENTINO AA COS

INTERP Siquis filio filiaeue nepoti ex filio uel pronepoti
EX NEPOTE A EMANCIPATIONIS TEMPORE ALIQUID DONAVERIT
ID NISI PROBATA CAUSIS IN IUDICIO MANIFESTIS OFFENSARUM
CAUSIS REUOCARE NON POTERIT VII DE INSGRATIS LIBERIS
IMP̄P VALENTINIANUS VALENS ET CRATIANUS
AAA AD PRETEXTATUM PREFECTVM

F ILIOS CONTUMACES QUI PATRES UEL ACERUITATE CONVICIUM UEL CUIUS
CUMQUE ATROCIS INIURIAE DOLORE PULSASSENT LEGIB. A EMAN
CIPATIONE RESCISSA DAMNO LIBERTATIS IN MERITA E MUL TARE
UOLUERUNT DATA VKAL SEPTEMB AMBIANIS LUPICINO ET IOUINO CONSSB
INTERP filia emancipata INIURIA MPATRIS GRAUEM QUAE PRO
BAR POSSIT INTULERINT ET CONVICTI FUERINT HOC FECISSE RES
CISSEA EMANCIPATIONE IN FAMILIAM REUOCENTUR

VIII DE HISQ. ADMINISTRANIB. UEL PUBLICO OFFICIU GERENTIB. DISTRACTASUNT
D IMP̄ CONSTANTINUS A ADUERONICANUM UT CARASIE POSTALIA
AMUS PROUINCIALIB. FAULTATEM UT Q̄CUMQ. SIBI ANUMERARIIS Q̄DIUER
SIS RECTORIB. OBSEQUUNTUR CQ̄ESTI FUERINT ALI QAS UENDITIONES EXTORTAS
INRITAS INANESQ. EFFICIAN ET MALE UENDITA AD UENDITORIS DOMINIUM
REVERTANTUR A MISSIONE EXTIA PRETIU IN LICITIS HAC DE TESTANDIS EMP
TORIB. PUNIENDIS. DAT. XIII KUN OPTATO ET PAULINO CCSSB. STA INTERP NON INDIGET.

VIII DE PATERNIS ET MATERNI GENERIS ET CRETIONE SUBLATA
IMP̄ CONSTANTINUS A CONSULIBUS PRETORIBUS TRIBUNIS
PLEBEIS SENATUI. SALUTEM DICI

servatis de reliquo legibus quae sub titulo de secundis nuptiis continentur.

(4) IMPERATORES THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI AD SENATUM. Post alia. Donationem circa filium filiamve, nepotem neptemve, proneptemve emancipationis tempore celebratam, pater seu avus vel proavus revocare non poterit, nisi doctis ¹ manifestissimis causis, quibus eam personam in quam collata donatio est, contra ipsam venire pietatem, et ex causis quae legibus continentur, fuisse constabit ingratam. Quas tamen causas in cognitione discuti oportebit et nostro admitti iudicio, quum hoc inter partes competenti visum fuerit cognitori. Alias iubemus non ² audiri parentis ³ querelas, et caetera. Data VII idus Novembres Ravenna, Dominis nostris Theodosio ⁴ et Valentiniano ⁵ Augustis Consulibus.

Interpretatio. Si quis filio filiaeve ⁶ nepoti ex filio vel pronepoti ex nepote emancipationis tempore aliquid donaverit, id, nisi probatis causis ⁷ in iudicio, manifestis offensarum causis, revocare non poterit.

TIT. VII.—DE INGRATIS LIBERIS. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS VALENS ET GRATIANUS AA. AD PRAETEXTATUM PRAEFECTUM ⁸. Filios contumaces qui patres vel acerbitate convicii vel cuiuscumque atrocis iniuriae dolore pulsassent, leges, emancipatione rescissa, damno libertatis immeritae mulctare voluerunt. Data V Kalendas Septembres Ambianis, Lupicino et Jovino Consulibus.

Interpretatio. Filii emancipati, si iniuriam patri gravem, quae probari possit, intulerint, et convicti fuerint hoc fecisse, rescissa emancipatione in familiam revocentur.

TIT. VIII.—DE HIS QUAE ADMINISTRANTIBUS VEL PUBLICUM OFFICIUM GERENTIBUS DISTRACTA SUNT ⁹. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD VERONICIANUM VICARIUM ASIAE POST ALIA. Damus provincialibus facultatem ut, quicumque sibi a numerariis qui diversis rectoribus obsequuntur conquesti fuerint aliquas venditiones extortas, irritas inanesque efficiant, et male vendita ad venditoris dominium revertantur, amissione etiam pretii illicitis ac detestandis emptoribus puniendis. Data XIV Kalendas Junias Optato ei Paulino Consulibus. Ista *lex* interpretatione non indiget ¹⁰.

TIT. IX.—DE MATERNIS BONIS ¹¹ ET MATERNI GENERIS ET CRETIONE SUBLATA. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS CONSULIBUS PRAETORIBUS TRIBUNIS PLEBIS SENATUI SALUTEM DICIT. (*Sequitur textus pág. 103*)

¹ Haenel: *edictis*.

² Palimp. om.: *non*.

³ Palimp.: *presentis*.

⁴ Haenel add.: *XII*.

⁵ Haenel add.: *II*.

⁶ Haenel: *filiae*.

⁷ Haenel om.: *causis*.

⁸ Haenel add.: *Urbis*.

⁹ Haenel add.: *vel donata*.

¹⁰ Hoc Breviarii loco Sichardus vidit in codice Argentoratensi, alterius legis vestigium, ex qua tantum haec verba remanebant: *Imp. Theod. A. ad Julianum Constantinum. Interpretatio. Quicumque sibi a numulariis qui diversis rectoribus obsequuntur, conquesti fuerint aliquas venditiones extortas, irritas, inanesque efficiantur et male vendita ad venditoris dominium revertantur: amissione etiam pretii illicitis ac detestandis emptoribus puniendis*. Codex Argentoratensis duoque alii codices hanc interpretationem continent. Haenel qui eam vidit non credidit vestigium fuisse alterius legis omissae, sed ipsius legis Breviario admissae interpretatio a librario corrupta cum mendosa inscriptione. (Cod. Theod. lib. VIII, t. 15, not. 1.)

¹¹ Legitur in Palimpsesto de *paternis bonis* sed errore librarii.

PLAUIT SALUARE REVERENTIA PIETATIS SACRIS NOMINIBUS DEBITA
 UT POTESTAS QUIDEM ET IUS FRUENDI REB^{LIBERORUM} SUORUM
 IN SACRIS CONSTITUTORUM IN MATERNIS DUM TAXAT FAMILIARIB^{PE}
 NES PATRES MANEAT DESTITUENDORUM AUTEM LIBERORUM EIS
 LICENTIA DEROGATUR. CESSET ITAQ^{ET RES} IN MATERNIS DUM TAXAT SUC-
 CSSIONIBUS COMMENTUM CREATIONIS QUAE EXTRA MATRIS SUCCESSI-
 ONE FUERINT AD FILIOS DEUOLUTAE ITA SINT IN PARENTUM POTESTA-
 TE AD Q^{DOMINIO} UT FRUENDI PONTIFICIUM HABEANT. ALIENANDIAS
 LICENTIA DEROGATUR. NAM MATERNUM PATRIMONIUM QUOD
 FILIIS IN POTESTATE CONSTITUTIS OBVENIT CUM PATRE MORTUO
 SUI IURIS FUERINT PRECIPUUM HABERE EOS ET SINE CUIUSQUAM CON-
 SORTIO PLACUIT. QUOD SI PATER SUUM FILIUM PATREM FAMILIAS
 UIDE REDESIDERANSEUM AEMANCIPAUERIT REPRESENTARE EI
 MATERNAM DEBEBIT SUBSTANTIAM. ITA UT FILIUS ACCEP-
 TOMUNERE LIBERTATIS. REIQ^{SUA} EDIT SE EFFECTUS UIDEATUR
 INGRATUS TERTIAM PARTEM CUSTODITA ESIBI REIMUNERIS.
 CAUSA PARENTI OFFERAT EXTIMATIONE SI RES DIUIDICEPERINT
 UIRORUM BONORUM ARBITRIO PERMITTENDA. QUAM TERTI-
 AM ALIENARE QUOQ^{PATER} SI HOC MALUERIT HABEBIT LIBERAM
 POTESTATEM ANTE AEMANCIPATIONEM AUTEM PARENTES
 POENES QUOS MATERNARUM RERUM UTENDI FRUENDIQ^{POTESTAS}
 EST OMNEM DEBEANT TUENDA ERE IDILIGENTIAM
 ADIBERE. ET QUOD IURE FILIIS LUBETUR IN EXAMINE POSCE-
 RE ET SUMPTUS EX FRUCTIBUS IN PIGREFACERE ET LITE^{INFERENTIB^{RESISTERE}}
 ADQUE ITA OMNIA ACERETAM
 QUAM SOLIDUM PERFECTUMQ^{DOMINIUM}. ITA UT SI QUAN-
 DO REM ALIENARE UOLUERIT EMPTOR UEL HISCURES DONA-
 TUROB SERUE NE QUAM PARTEM EARUM RERUM QUAS ALIENARI
 PROHIBITUM EST SCIENS ACCIPIAT UEL IGNORANS. OCERE
 ENIM PATER DEBEAT PROPRII IURIS EAM REM ESSE QUAM DONAT
 AUT DISTRAIT. ET EMPTOR SI UELIT SPONSOREM AUT FIDEI-
 LUS SOREM LICEBIT ACCIPERE. QUIA NULLAM POTERIT PRESCRIP-
 TIONEM OPPONERE FILIIS QUANDOQ^{RES} SUAM UINDICANTIBUS.

DAT XV KAL AGS AQUILEIA RECITATA A PUTIETTUM RUFINUM PPU IN SENATVM NONA SEPT^{BR} CONSTANTINO
 A. V. ET LICINIO C. COSSB INTERP LEGISSTIUS RELIQUA PARS

Placuit, salva reverentia pietatis ¹ sacris nominibus debita, ut potestas quidem et ius fruendi rebus liberorum suorum in sacris constitutorum in maternis dumtaxat facultatibus penes patres maneat: destituendorum autem liberorum eis licentia derogetur.

§ 1. Cesset itaque in maternis dumtaxat successionibus commentum cretionis; et res quae ex ² matris successione fuerint ad filios devolutae, ita sint in parentum potestate atque dominio ut fruendi pontificium habeant, alienandi eis licentia derogetur. Nam maternum patrimonium quod filiis in potestate constitutis obvenerit, quum patre mortuo sui iuris fuerint, praecipuum habere eos et sine cuiusquam consortio placuit.

§ 2. Quod si pater suum filium patrem familias videre desiderans, eum emancipaverit, repraesentare ei maternam debebit substantiam, ita ut filius accepto munere libertatis reiue suae dominus effectus ne ³ videatur ingratus, tertiam partem custoditae sibi rei muneris causa parenti offerat, aestimatione si res dividi coeperint, bonorum virorum arbitrio permittenda, quam tertiam alienare quoque pater, si hoc maluerit, habebit liberam potestatem.

§ 3. Ante emancipationem autem parentes, penes quos in maternarum rerum utendi fruendique potestas est, omnem debent tuendae rei diligentiam adhibere: et quod iure filiis iubetur ⁴, in examine poscere et sumptus ex fructibus impigre facere, et litem inferentibus resistere atque ita omnia agere, tanquam solidum perfectumque dominium *et personam gerant legitimam* ⁵; ita ut si quando rem alienare voluerit emptor vel is cui res donatar, observet ne quam partem earum rerum, quas alienari prohibitum est, sciens accipiat vel ignorans. Docere enim pater debet proprii iuris eam rem esse quam donat aut distrahit: et emptoris, si velit, sponso-rem aut fideiussorem licebit accipere; quia nullam poterit praescriptionem opponere filiis quandoque rem suam vindicantibus.

Data XV Kalendas Augustas Aquileia. Recitata in *Senatu* ⁶ apud Vettium Rufinum praefectum vrbi Nonis Septembribus Constantino Augusto V et Licinio Caesare Consulibus.

Interpretatio. Legis istius reliqua pars (*Sequitur textus pag. 105*)

¹ Haenel: *et pietate*.

² Palimp.: *extra*.

³ Palimp. om: *ne*.

⁴ Haenel: *debetur*.

⁵ Palimp. om.: *personam gerat legitimam* librarii incuria, quia hac verba extant in omnibus codicibus et sensus legis complent.

⁶ Palimp.: *apud Vettium Rufinum praefectum Urbi in Senatum*.

IN ALIIS LEGIBUS CONTINETUR. HOC TANTUM DE RELIQUIS LEGIBUS
PLUS HABET. UT PATRES QUI FILIORES^{rum} GUBERNARE IUSSISUNT
EORUM NEGOTIA SUMMO STUDIO ET INTEGRITATE AGERE PROCURENT
NIHIL PER NEGLIGENTIAM EORUM FILIUS DEPEREAT SED
FRUCTUS RERUM MATERNARUM SINE ALIQUA NEGLIGENTIA
REDIGI VEL VENDI FACIAT. UT EX TEMPORE COMPETENTIS SIT
LEX NOVELLA ADICI PORTIONE SUI FILII SINE ALIQUA DEMINUTIO
NE PRICIPIANT. RES FILIORUM PATRIBUS ALIENARE NON LICEAT. HOC
EST NE VENDERE NE DONARE. QUOD SI FORTASSE PRESUMP
SERINT EMPTOR VEL QUID DONATOR ACCESSERIT GRANDIS SOLI
CITUDINE ET CURA CUSTODIAT NE FILIORUM RES A PATRE COMPA
RATAS AUT DONATAS ACCIPiant AUT SCIENTES AUT A ETIAM NES
CIENTES. SED COMPELLANT PATREM QUI VENDITOR VEL DONATOR
FUERIT ET FILIORUM RES IN SUA RETINEAT POTESTATE UT PRO
BET SUM ESSE QUOD TRADET. A ETIAM UT SUSPICIONEM SUAM POS
SIT ABSTERGERE FIDEI USSOREM A PATRE VENDITOR PRICIPIAT QUI
OBLIGATIONE RERUM SUARUM DAMNUM EMPTORI NON FACIAT
QUID EM FUNCTOR PATRE LICEAT FILIIS RES SUAS A QUIBUSCUMQUE PERSONIS
SI VENDITAE SIUE DONATAE FUERINT IN SUUM DOMINIUM REUOCARE
ID EM X IULIO SEUERO

CUM AD PATREM ALIQUID EX MATERNAS SUCCESSIONE INTER
POSITA CREATIONE PRICERINT ET AD LIBEROS MATERNARUM
RERUM SUCCESSIONES DEFLUXERINT ITA EAS HABERE PLA
CEAT IN PARENTUM POTESTATE UT DOMINIUM TANTUM PO
SESSIONIS URPENT ALIENANDI UERO LICENTIAM FACULTATEQUE
NON HABEANT. UT CUM A ETATES LEGITIMAE LIBERORUM
AD AEMANCIPATIONEM PARENTES INUITAVERINT ET PATRES
FAMILIAS LIBEROS SUOS VOLUERINT TERTIAM PARTEM MATER
NARUM BONORUM EIS FILIIS TAM^{quam} MUNERIS CAUSA OFFERANT
QUAM SI SUSCIPIENTES PATRES PUTAVERINT FACIENDAE DIUIS
SIONIS ARBITRIUM PRIMITTI OPORTEBIT IUSTITIAE BONORUM
UIRORUM PR QUOS FACTA DIUISIONE TERTIAM PARTEM INBLATAM
PARENTES ITA ACCIPIENT UT ALIENANDAE QUOQUE EUS PARTIS
HABEANT FACULTATEM SI MODO NULLUS POTUERIT INUENI
RICUI PLACEAT HANC AMPLIUS LICENTIAM CUM OMNI MODO

in aliis legibus continetur. Hoc tantum de reliquis legibus plus habet, ut patres qui filiorum res gubernare iussi sunt, eorum negotia summo studio et integritate agere procurent; ut nihil per negligentiam eorum filiis pereat; sed fructus rerum maternas sine aliqua negligentia redigi vel vendi faciant ut ex tempore competenti, sicut lex novella dicit, portiones suas filii sine aliqua diminutione percipiant. Res filiorum patribus alienare non liceat, hoc est, nec vendere nec donare. Quod si fortasse praesumpserit emptor vel qui donator accesserit, grandi se sollicitudine et cura custodiant ne filiorum res a patre venditas ¹ aut donatas accipiant scientes aut etiam nescientes; sed compellant patrem qui venditor vel donator fuerit, et filiorum res in sua retineat potestate ut probet suum esse quod tradidit. Etiam ut suspicionem suam possit abstergere, fideiussorem a patre venditore percipiat, obligatione rerum suarum damnum emptori non faciat, quia defuncto patre licet filiis res suas a quibuscumque personis sive venditae sive donatae a patre ² fuerint in suum dominium revocare.

(2) IDEM AUGUSTUS JULIO SEVERO. Quum ad patrem aliquid ex materna successione, interposita cretione, pervenerit, et ad liberos maternas successione defluerint, ita eas haberi placet in parentum potestate, ut dominium tantum possessioni usurpent; alienandi vero licentiam facultatemque non habeant, ut cum aetates legitimaе liberorum ad emancipationem parentes invitaverint, et patres familias *videre* ³ liberos suos voluerint, tertiam partem maternos bonorum eis filii tanquam muneris causa offerant; quam si suscipiendam patres putaverint, faciendo divisionis arbitrium permitti oportebit iustitiae bonorum virorum; per quos facta divisione tertiam partem oblatam parentes ita accipient ut alienandae quoque eius partis habeant facultatem, si modo ullus ⁴ potuerit inveniri cui placeat hanc amplecti licentiam; quum omnimodo (*Sequitur textus pag. 107*)

¹ Palimp.: *comparatas*.

² Haenel om.: *a patre*.

³ Palimp. om.: *videre*.

⁴ Palimp.: *nullus*.

FILIOS CONDUCAT ANNITI UT PIOS SEDULITATIS AD FECTUM REANTUR ACCIPERE EAM QUAM PATRIBUS DEDERINT PORTIONEM

DAT VII ID SEPTEMB MEDIO LANO. ACC. NON OCTVBS CONSTANTINO ET LICINIO C CCSS

INTERP MATERNA BONA FILIORUM DEFUNCTA UXORE PATER ITA POSSIDEAT UT USUM FRUCTUM DE HIS HABEAT SED QUANTUM AUT QUAM DIU HABEAT LEX NOUELLA CONSTITUIT. DISTRAHENDI TAMEN AUT DONANDI EX HIS NULLAM PATER HABEAT POTESTATEM. SANE SI FILIUM MORTUAM MATER A EMANCIPAUERIT DE BONIS MATERNIS IDEST DE EA EMANCIPATI FILII PORTIONE IPSE FILIUS MUNERIS CAUSA DE MATERNIS BONIS TERTIAM OFFERAT PORTIONEM QUAE TAMEN IN IPSIUS PROPRIETATE MAN SURA EST ITA UT EAM ^{PORTIONE} PATER BONIS VIRIS DIUIDENTIBUS CONSEQUATUR SIT AMEN TANTUM PATRIS NOMEN AD HOC ADDUCI POTUERIT UT REM FILIORUM IMPIA CUPIDITATE SUSCIPIATA TALIS DERE LINQUAT STUDERE TAMEN FILIOS DECET UT ID QUOD PATRIBUS CAUSA EMANCIPATIONIS OBTULERINT SERUITIO ET PIETATE RECIPIAM.

IMPPP GRATIANUS VALENTINIANUS. ET THEODOSIUS A A A ADEXUPERIUM PPO

QUEM AD MODUM MATERNAS FACULTATES UENDITIONE UEL DONATIONE TRANSCRIBERE IN ALIAS PERSONAS PATRIBUS NON LICET ITA EA Q. PATER MATRIS HAC MATER QUAE A UISO MATRIS AUT A UIANE POTIBUS PRONEPOTIBUS DONAUERINT SIUE AB INTESTATO RELINQUERINT PATRIBUS ALIENARE NON LICET VELATAE UERO AB EXTRANEIS SIUE EX TRANSUERSA LINEA FAMILIATES PRETER QUAM AB HIS NECESSITUDINIBUS QUAS LOCUTISUMS PATRIBUS CONFERANT QUID QUID FILIIS POSITIS IN EORUM POTESTATE DETULERINT.

DAT II KAL AGS ACC III KAL SEPTEMB A USONIO ET HOLIBRIO CONSS

INTERP PATER UXOREM MORTUAM FILIORUM BONA ITA POSSIDEAT UT EX HIS EINEC UENDERE ALIQUID LICET NEC DONARE NEC QUOLIBET ALIO ORDINE ALIENARE SIMILITER ET QUACUMQUE A UIUEL PRO AUI MATERNI NEPOTIBUS NEPTIBUS PRONEPOTIBUS DONAUERINT UEL FORTASSE RELINQUERINT. IN ALIENAS PERSONAS TRANSFERRI PATRI QUOLIBET ORDINE NON LICEBIT

filios conducat anniti ut pio sedulitatis affectu mereantur accipere eam quam patribus dederint portionem. Data VII Idus Septembres Mediolano, accepta Nonis Octobribus Constantino ¹ et Licinio Caesare Consulibus.

Interpretatio. Materna bona filiorum defuncta uxore pater ita possideat ut usum fructum de his habeat; sed quantum aut quam diu habeat lex Novella constituit, distrahendi tamen aut donandi ex his nullam pater habeat potestatem. Sane si filium mortua matre emancipaverit, de bonis maternis, id est, de emancipati filii portione, ipse filius muneris causa de maternis bonis tertiam offerat portionem; quae tamen in ipsius proprietates mansura est, ita ut eam ² pater bonis viris dividendis consequatur. Si tamen tantum patris nomen ad hoc adduci potuerit ut rem filiorum impia cupiditate suscipiat aut aliis derelinquat, studere tamen filios decet, ut, id quod parentibus causa emancipationis obtulerint, servitio et pietate recipiant.

(3) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD EXUPERIUM ³ PRAEFECTUM PRAETORIO. Quemadmodum maternas facultates venditione vel donatione transcribere in alias personas patribus non licet, ita ea quae pater matris ac mater, quaeque ⁴ avus matris aut avia nepotibus pronepotibusve donaverint, sive ab intestato reliquerint, patribus alienare non liceat. Delatae vero ab extraneis sive ex transversa linea facultates, praeter quam ab his necessitudinibus quas locuti sumus patribus conferant quidquid filiis positus in eorum potestate detulerint. Data II Kalendas Augustas accepta III ⁵ Kalendas Septembres Ausonio et Olybrio ⁶ Consulibus.

Interpretatio. Pater uxore mortua, filiorum bona ita possideat, ut ex his ei nec vendere aliquid liceat, nec donare, nec quolibet alio ordine alienare. Similiter et quaecumque avi vel proavi materni nepotibus, *pronepotibus* ⁷, neptibus proneptibusve donaverint vel fortasse reliquerint in alias personas transferre patri quolibet ordine non licebit. (*Sequitur textus pag. 109*)

¹ Haenel add.: V.

² Palimp. add.: *portionem*.

³ Haenel: *Hesperium*.

⁴ Palimp.: *quae*.

⁵ Haenel: IV.

⁶ Haenel add.: V. V. C. C.

⁷ Palimp. om.: *pronepotibus*.

SANESIQUIDEXTRANEORUMDONATIONE^{ue}el munere filius in familia
positis facultatis accesserit. uel plurimarentes quamquisu
pranominatisuntcontulerint. id totum patribus adqui
ratur. ut faciendi ex hoc quod uoluerint habeant potestatem

Imp^{pp} ARCHADIUS ET HONORIUS AD FLORENTIO PREFECTO
Quidquid auus auia pro auis pro auia. nepoti nepti. pro
nepoti pronepti cuiuslibet tituli largitate contulerit
id est testamento. fidei commissio. Legato codicillo.

DONATIONE uel a etiam in testatis uccessione. pater
filio filia. uel in testis rati libataq. custodia uendere donare
relinquere alteri aut obligare non possit ut quem ad
modum ipse super his licentiam totius potestatis amittit
defuncto eo filio filia. ue precipua computentur. Nec ab
illis qui ex patre sunt consortibus uindicantur Suppli
canda etiam in futurum contra hec licentia sub mouemus
ET CETERA DAT IDUS OCTUBRIS MEDIOLENTINO IT PROUINO CCSSB

INTERP^p Quidquid ad nepotes uel pronepotes auo
rum uel auiarum maternarum munere uel ex testamen
to uel successione aut qualibet scriptura peruenierit id
precipuum hoc est proprium post patri obitum uindica
bunt neq. in coheredum communionem mittendum.
quod a uorum expressis nominatisq. personis materno
rum fuerit largitate conlatum

Imp^{pp} THEOD^{us} ET VALENTINUS A^a AD SENATUM URBIS ROMAE
Iuxta in testata defecerit superestibus. communibus. filiis in pa
tri potestate desentibus. utitur maritus prisco beneficii iuris
hac legum circa sum fructum retinendum quamdiu filii
in potestate consistunt. aliter in prebenda filiis libertate
circatiente sibi ex constantiniane legis beneficio con
quirendum Si uero uiua matre emancipati sunt filii tunc
demum quam omnino conmodo destituitur nec retinet usum
fructum uiriles ei inter filios seu unus seu plures sunt
usus fructus tribuimus portiones. Si uero mulier mo
riens alios ex filiis emancipatos a patre alios in patria
potestate dimiserit in casu dispari utitur maritus

Sane siquid ¹ extraneorum donatione vel munere filiis in familia positis facultates accesserint, vel alii parentes quam qui supra memorati sunt contulerint, id totum patribus accquiratur ut faciendi ex hoc quod voluerint habeant potestatem.

(4) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS ² AD FLORENTIUM PRAEFECTUM ³. Quidquid avus, avia, pravius, proavia; nepoti, nepti, pronepoti, pronepti cuiuslibet tituli largitate contulerint, id est, testamento fideicommisso legato codicillo donatione vel etiam intestati successione pater filio filiaeve integra illibataque custodiat, ut vendere, donare, relinquere alteri aut obligare non possit ut quemadmodum ipse super his licentiam totius potestatis amittit, ita ⁴, defuncto eo, filio filiaeve praecipua computentur nec ab illis qui ex patre sunt consortibus vindicentur. Supplicandi etiam in futurum contra haec licentiam summovemus; et cetera. Data Idibus Octobribus Mediolano Olybrio et Probino Consulibus.

Interpretatio. Quidquid ad nepotes vel pronepotes, avorum vel aviarum maternarum munere vel ex ⁵ testamento vel successione aut qualibet scriptura devenerit, id praecipuum, hoc est, proprium post patris obitum vindicabunt, neque in cohaeredum communione mittendum est ⁶ quod avorum expressis nominatisque personis maternorum fuerit largitate collatum.

(5) IMPERATORES THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI AD SENATUM URBIS ROMAE. POST ALIA ⁷. Si uxor intestata defecerit superstitibus communibus filiis in patria potestate degentibus, utitur maritus prisco beneficio iuris ac legum, circa usumfructum retinendum, quamdiu filii in potestate consistunt, aut in praebenda filiis libertate circa trientem sibi ex Constantinianae legis beneficio conquirendum.

§ 1. Si vero, viva matre, emancipati sunt filii, tunc demum quia omni commodo destituitur pater, nec retinet usumfructum, viriles ei inter filios seu unus seu plures sunt ususfructus tribuimus portiones.

§ 2. Si vero mulier moriens alios ex filiis emancipatos a patre, alios in patria potestate dimiserit, in casu dispari utitur maritus (*Sequitur textus pag. 111*)

¹ Haenel: *quae..... accesserint*.

² Haenel add.: *A. A.*

³ Haenel: *Florentinum praefectum urbis*.

⁴ Palimp. om.: *ita*.

⁵ Haenel om.: *ex*.

⁶ Palimp. om.: *est*.

⁷ Palimp. om.: *post alia*.

DEFUNCTAE BENEFICIO QUOD CASU UTRIQUE PRÆSCRIBIMUS
 IDEST CIRCA EORUM QUID EMPORTIONEM QUOS ADHUC IN SACRIS
 RETINET USUM FRUCTUM EX LEGE CUM AUCTORITATE RETINE-
 BIT ET PREMIO DEBITAE CUM VOLUMUS MANTENTIAM MANCIPATIONIS
 ACCIPIT. IN EORUM PARTE QUOS EXISTE DE POTESTATE VIVA
 MATRE CONSTITUTUM. USUM FRUCTUM VIRILES INTER EOS
 SECUNDUM PRÆSCRIPTA RECIPIENT IN NEPOTIBUS, ETIAM VEL
 NEPTIBUS, HOC OBSERVANDUM ESSE CENSEMUS. UT MARITUS
 QUI UXOREM MORTUAM EX TANTIBUS, FILIIS CUM SOLIS NEPOTIBUS
 VEL NEPTIBUS EX HAC LEGE ADHUC EMOLUMENTUM VOCANDUS
 EST SI UNUS VEL UNA PLURES VEL NEPOTES EX FILIO UNO
 VEL PLURIBUS QUI IN POTESTATE DEFECERUNT PROCREATI
 SUNT. HOC CLARE UTATUR QUOD DE FILIO CONSTITUTUM EST. NAM
 LICET HOC NOUUM PRÆSENS LEX CONSTITUAT IN NEPOTIBUS US
 NON EST TAMEN ABREUTUM IN OCCASU DETERIORES ESSE FILII
 NEPOTIBUS, NON SINANTUR. HABEAT IGITUR AVUS VENIENS
 CUM NEPOTIBUS, IN POTESTATE DURANTIBUS, USUM FRUCTUM
 BONORUM OMNIUM QUE EX DEFUNCTAE AVIAE SUCCESSIONE
 DELATASUNT. CUM VERO HIS QUOQUE LIBERTATEM A MANCI-
 PATIONE LARGITUR SIMILITER ET AB IPSIS SICUT DE FILIIS
 CONSTITUTUM EST TRIENTEM PRO PREMIO MANUMIS-
 SIONIS ACCIPIAM. VEL SI EX PLURIBUS ALTEROS MANUMIT-
 TIT ALTEROS RETINET EX PATRE MANUMISSORUM TRIEN-
 TEM EX PARTE VERO IN POTESTATE MANENTIUM RETINEAT
 USUM FRUCTUM. QUOD SI NEPOTES SINT NEPTES VEL AUT
 EX AEMANCIPATO FILIO AUT EX FILIA PROCREATI AUT AB IPSO
 IN SACRIS AVIA VENIENTE DIMISSI IDEM AVUS VIRILIS CUM IP-
 SIS PORTIONIS HABEAT USUM FRUCTUM. SI VERO EX
 NEPOTIBUS, NEPTIBUS VEL TEMPORIS QUO IN AVIA SUCCESSIONE
 VOCANTUR ALII IN AVIA SUNT POTESTATE IDEST MARITUS DEFUNC-
 TAE ALIUS VI VIRI SUNT CIRCA PERSONAM QUID EM EORUM
 QUI IN POTESTATE CONSISTUNT ET IN USU FRUCTU CONSE-
 QUENDO ET IN TRIENTIS EX AEMANCIPATIONIS PREMIO CON-
 QUERENDUM RATIO SUPRADICTA SERVETUR. IN HIS VERO QUI SU-
 VIRI SUNT FACULTAS CAPIENDI HUSUS FRUCTUS VIRILIS INTER

defunctae beneficio quod casui utrique praescribimus, id est circa eorum quidem portionem quos adhuc in sacris retinet, usumfructum ex legum auctoritate retinebit. Et praemium debita¹ quum volet emancipationis accipiet, in eorum vero parte quos exisse de potestate, viva matre, constiterit, usumfructum virilis inter eos *portionis*² secundum praescripta percipiet; in nepotibus etiam vel neptibus hoc observandum esse censemus ut maritus qui uxore mortua *non* exstantibus filiis cum solis nepotibus vel neptibus ex hac lege ad emolumentum vocandus est si unus vel una pluresque nepotes ex filio uno vel pluribus qui in potestate defecerunt procreati sunt, hoc iure utatur quod de filiis constitutum est; nam licet hoc novum praesens lex constituat in nepotibus, non est tamen ab re ut in hoc casu deteriores esse nepotibus filii non sinantur; habeat igitur avus veniens cum nepotibus in potestate durantibus usumfructum bonorum omnium quae ex defunctae aviae successione delata sunt, quum vero iis quoque libertatem emancipatione largitur similiter et ab ipsis sicut de filiis constitutum est trientem pro praemio manumissionis accipiat, vel si ex pluribus alteros manumittit alteros retinet ex patre manumissorum trientem ex parte vero in potestate manentium retineat usufructum. Quod si nepotes sint neptesve aut ex emancipato filio aut ex filia procreati, aut ab ipso in sacris, avia vivente, dimissi, idem avus virilis cum ipsis portionis habeat usufructum. Si vero ex nepotibus neptibusve, tempore quo in aviae successionem vocantur alii in avi sunt potestate, id est, mariti defuncti, alii sui iuris sint circa personam quidem eorum qui in potestate consistunt, et in usufructu consequendo et in triente ex emancipationis praemio conquiendo, ratio supra dicta servetur; in his vero qui sui iuris sunt, facultas capiendi usufructus virilis inter (*Sequitur textus pag. 113*)

¹ Palimp. in: *cum voluntate*.

² Haenel add.

EOS PORTIONIS HABEATUR. EADEM AUTEM ET DE PRONEPOTIBUS SEXUS UTRIUSQUE SANCTIMUS. MANENTE DEFINITIONE. Q. DESINGULISSANCTA EST SI FILII SINT PARITER HAC NEPOTES ET C. R. DAT VII KAL NBRIS RACIENNA. DD NN THEOD XII ET VALENTINIANO II CCSSB
INTERP Uxor si suprestitemarito defecerit et omnes filios in potestate patris dimiserit pater de matris filiorum bonis huiusmodi fructum abeat usque ad illud tempus quod lex nouella constituit. quod si post matris obitum filios uel filium patrem emancipauerit de eorum portionibus quos liberos facit trientem a filiiis pro conlata libertate percipiat iures uo per perpetuum indicandum. Quod si suprestitema pater filium uel filios emancipauerit quia non potest matrem uel uide filiorum portionibus uindicare etiam portionem necesse erit post matris obitum si suprestis pater fuerit singulis emancipatis filiis uirilem id est de eorum media de duobus tertiam. de tribus quartam percipiat portionem. In usufructu quoque aduixerit possidendam Quod si aliqui filii uel a matre a patre emancipati fuerint et aliqui fortasse non fuerint. circa emancipatos et non emancipatos eademque superius comprehensa est a patre forma seruetur. Quod si mortua uxore filii non fuerint et nepotes uel neptes ex filiis a uis pater noster habuerit qui omnes in aui potestate consistunt eadem que filiis et circa nepotes in omnibus forma seruetur. Ad ueros aliquos ex ipsis nepotibus a uis emancipare uoluerit tertiam similiter sicut de filiorum partibus accipiat portionem Nam et de pronepotibus similiter obseruari lex stat constituit.

Idem

ad

ad senatum postaliam.

S I NE FILIIS UNUS UEL UNAM ORIATUR A FILIIS ET SUPRESTITE FRATREM UEL FRATRES SOROREM UEL SORORES ET PATREM RELINQUAT. SIUE HIS EMANCIPATUS SIUE IN POTESTATE DEFECERIT EIUS PORTIONEM QUAM ^{ex} BONIS MATERNIS UEL UNDE IURQUE SIERIT PATER SINE DUBIO CONSEQUATUR IUS DOMINIO

eos portionis habeatur. Eadem autem et de pronepotibus sexus utriusque sancimus, manente definitione quae de singulis sancita est si filii sint pariter ac nepotes: et cetera. Data VII Kalendas ¹ Novembres Ravenna, Dominis Nostris Theodosio XII et Valentiniano II ² Consulibus.

Interpretatio. Uxor si superstitute marito defecerit, et omnes filios in potestate patris dimiserit, pater de maternis filiorum bonis usufructum habeat usque ad illud tempus quod lex novella constituit. Quod si post matris obitum filios vel filium pater emancipaverit, de eorum portionibus, quos liberos facit, trientem a filiis pro collata libertate percipiat, iuri suo perpetuo vindicandum. Quod si superstitute matre pater filium vel filios emancipaverit, quia non potest, matre viva, de filiorum portionibus vindicare tertiam portionem ³ necesse erit post ⁴ matris obitum, si superstes pater fuerit, singulis emancipatis filiis virilem, id est, de uno mediam, de duobus tertiam, de tribus quartam percipiat portionem in usufructum quod usque advixerit possidendam. Quod si aliqui filii, viva matre, a patre emancipati fuerint, et aliqui fortasse non fuerint circa emancipatos, et ⁵ non emancipatos, eadem quae superius comprehensa est a patre forma servetur. Quod si, mortua uxore, filii non fuerint, et nepotes vel neptes ex filiis avus paternus habuerit, qui omnes in avi potestate consistunt, eadem quae filiis et circa nepotes in omnibus forma servetur. At vero si aliquos ex ipsis nepotibus avus emancipare voluerit, tertiam similiter sicut et de filiorum partibus accipiat portionem. Nam et de pronepotibus similiter observari lex ista constituit.

(6) IDEM AUGUSTI AD SENATUM. Si sine filiis ⁶ unus vel una moriatur a filiis et superstitem fratrem vel fratres, sororem vel sorores et patrem relinquat, sive is emancipatus sive in potestate defecerit, eius portionem quam ex bonis maternis vel unde ⁷ iure quaesiverit pater, sine dubio consequatur iugi dominio (*Sequitur textus pag. 115*)

¹ Haenel scribit: VIII.

² Haenel: aa.

³ Palimp.: etiam portionem.

⁴ Haenel in: ut post.

⁵ Haenel: vel.

⁶ Haenel: liberis.

⁷ Haenel: unde unde.

possidendam. Quod si nouerit eam superduxerit
eaquidemque filius defunctus estrinsecus adquesie-
rat sibi habeat pater perpetuo iure domini possideat
bonorum uero ex matris patrimonio filio qui defunctus
est inquisitorum solum usum fructum retinente ad al-
ios filios ex eodem matrimonio natos post eius obitum
proprietas redditura. Et si ante mortem filius domum
se cum disnuptiis occupauit similiter easum sequatur
filio estrinsecus adquesita perpetuo iure possideat
maternarum autem rerum solum usum fructum reti-
nent. Et quod filius filiaue ex tantibus liberis adhuc
positi in potestate defecerint portiones eorum totius
solum usum fructum morientis retineant nepotibus
id est defuncti filii proprietates seruata Si uero nepo-
tes tempore mortis maternae extra uis in potestate
ipsi uero in patris sui matrisue successionem uocentur etc. **TA**

DATA VIII ID NOUEMB RAVENNA THEODOSIO ET VALENTINIANO AUGUSTIS CXXXVIII

INTERP Si a missa matre patre superestite unus uel una
de filiis seu a emancipatus seu non a emancipatus sine fi-
liis moriatur pater mortuo filio in tota illius por-
tionem iure succedit Quod si aliam uxorem duxerit
haecque de maternis bonis mortuus filius derelinquit
pater usum fructuarius totam hunc ordine possidebit portiones
obitu ad fratres mortui ex eodem matrimonio natis quod
ille de maternis bonis habuit reuertatur. Aliunde
uero filio qui moritur adquisita in proprietate patris
residebunt. Quod si filius uel filia uiuopatre habentes
filios moriantur pater res nepotum sicut filiorum
iure usum fructuarius retinebit. Si uero hi qui mori-
untur a emancipatus uel a emancipata moriantur
in portionibus eorum in integrum filii sui sine ulla ui-
potestate succedant

X DE BONISQ FILIIS FAMILIAS IN PATRIMONIO ADQUIRUNTUR
Impp Theodosius et Valentinianus a a ad senatum post alia
cum ueneranda e leges uenerint patribus iure potes

possidendam. Quod si novercam superduxerit, ea quidem quae filius defunctus extrinsecus acquisierat, sibi habeat pater perpetuo iure dominii possideat; bonorum vero ex matris patrimonio filio qui defunctus est quaesitorum solum usufructum retinente, ad alios filios ex eodem matrimonio natos, post eius obitum proprietate reditura; et si ante mortem filii domum secundis nuptiis occupavit, similem causam ¹ sequatur, ut filio extrinsecus acquisita perpetuo iure possideat; maternarum autem rerum ² solum usufructum retinet ³, et ⁴ quod *si* ⁵ filius filiae exstantibus liberis adhuc positi in potestate defecerint, portionis eorum totius solum usufructum morientis retinet ⁶; nepotibus, id est, defuncti filiis proprietate servata. Si vero nepotes tempore mortis maternae extra avi sint potestatem, ipsi illico in patris sui matrisve successionem vocentur: et cetera. Data VIII idus Novembres Ravenna, Theodosio ⁷ et Valentiniano ⁸ Augustis Consulibus.

Interpretatio. Si, amissa matre, patre superstite, unus vel una de filiis sive emancipatus sive non emancipatus sine filiis moriatur, pater mortuo filio in totam illius portionem iure succedit. Quod si aliam uxorem duxerit, haec quae de maternis bonis mortuus filius dereliquit, pater usufructuario tantum ordine possidebit, post eius obitum ad fratres mortui ex eodem matrimonio natos, quod ille de maternis bonis habuit, revertatur; aliunde vero filio qui moritur, acquisita, in proprietate patria residebunt. Quod si filius vel filia, vivo patre, habentes filios moriantur, pater res nepotum sicut filiorum iure usufructuario retinebit. Si vero hi qui moriuntur emancipatus vel emancipata moriantur, in portionibus eorum in integrum filii sui sine ulla avi potestate succedant.

TIT. X.—DE BONIS QUAE FILIIS FAMILIAS EX MATRIMONIO ACQUIRUNTUR. (1) IMPERATORES THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI AD SENATUM. POST ALIA. Quum venerandae leges vetuerint patribus iure potes- (*Sequitur textus pag. 117*)

¹ Palimp. in: *casum*.

² Haenel add.: *eius*.

³ Palimp.: *retinent*.

⁴ Haenel om.: *et*.

⁵ Palimp. om.: *si*.

⁶ Palimp.: *retineat*.

⁷ Haenel add.: *XII*.

⁸ Haenel add.: *II*.

adquiri quidquid eorum filius auus auia proacuis pro
 auia alia materna uenientes quocumq. titulo contuli
 se. Hoc quoque conuenit obseruari ut quidquid uxor
 marito non emancipato uel maritus uxori in potestate
 posita e quocumq. titulo uel iure contulerit seu
 transmiserit hoc patrinullatenus adquiratur.
 Adq. ideo in eius tantum cui de latū est iure debet
 et. c. r. DAT VIII IDUOUENBRIS RAU DD NN THEOD XII ITU VALENTINIANUS II AA CCSSB
 INTERP Sicut id quod a uis uel auia materna nepotibus
 pro nepotibus positus in patris potestate donauerint
 patrinon adquirunt et quidquid maritus uxori uel
 uxor marito in patris potestate positus donauerint
 aut testamento dimiserint id ad patris dominium
 minime pertinebit sed hoc sibi filia in te grū uindica
 BUNT

EXPLICIT LIBER VIII INCIPIT LIBER NONUS

DE ACCUSATIONIBUS ET INSCRIPTIONIBUS.

QUICUMQ. IMPERATOR CONSTANTINUS A AD OCTAVIANUM COMITIS SPANI ARM
 uicumq. clarissima edignitatis uirginem rapuerit uel
 sine aliquo sinuaserit uel in aliquaculpa seu crimen
 fuerit deprehensus statim in tra prouinciam in qua fa
 cinus perpetravit publicis legibus subiugetur Neq.
 super eius nomine ad scientiam nram referatur. Nec
 fori prescriptione utatur. Omne enim honorem rea
 tus excludit. Cum criminalis causa et non civilis res
 uel pecuniaria moueatur.

DAT PRIDIENONAS DECEMBRES SER DICE ACCNONAS MARTIAS CORDUBA GALICANO ET BASSO CCSS.

INTERP Quicumq. damnable uel puniendum legibus cri
 men admiserit non sed iudicetur in foro suo id est in loco ubi
 habitat debere pulsari sed ubi crimen admissum est
 ab eius loco iudicibus iudicetur. Nec de eius persona ad
 principem referatur. Idem A AD AGRICOLANUM

Cum luse uidens adq. manifestum sit ut in testandi criminis
 publici facultati non nisi ex certis causis mulieres habeant

tatis acquiri, quidquid eorum filiis avus, avia proavus proavia a linea materna venientes quocumque titulo contulissent, hoc quoque convenit observari, ut quidquid uxor marito non emancipato, vel maritus uxori in potestate positae quocumque titulo vel iure contulerit, sive transmiserit, hoc patri nullatenus acquiratur; atque ideo in eius tantum cui delatum est iure durabit ¹ et cetera. Data VIII Idus Novembres Ravennae, Dominis Nostris Theodosio XII et Valentiniano II Augustis Consulibus.

Interpretatio. Sicut id quod avus vel avia materna nepotibus pronepotibus, prout is in patris potestate donaverint, patri non acquiritur, ita ² et quidquid maritus uxori vel uxor marito in patris potestate positae donaverint aut testamento dimiserint, id ad patris dominium minime pertinebit; sed hoc sibi filii ad integrum vindicabunt.

EXPLICIT CODICIS THEODOSIANI 3 LIBER VIII. INCIPIT CODICIS THEODOSIANI 4 LIBER IX.

TITULUS. I.—DE ACCUSATIONIBUS ET INSCRIPTIONIBUS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD OCTAVIANUM COMITEM HISPANIARUM. Quicumque clarissimae dignitatis virginem rapuerit, fines aliquos invaserit, vel in aliqua culpa seu crimine fuerit deprehensus, statim intra provinciam in qua facinus perpetravit, publicis legibus subiugetur; neque super eius nomine ad scientiam nostram referatur, nec fori praescriptione utatur; omnem enim honorem reatus excludit, quum criminalis causa et non civilis res vel pecuniaria moveatur. Data pridie Nonas Decembres Sardicae, accepta quinto Nonas Martias Cordubae Gallicano et Bosso Consulibus.

Interpretatio. Quicumque damnabile vel puniendum legibus crimen admiserit, non se dicat in foro suo, id est in loco ubi habitat, debere pulsari, sed ubi crimen admissum est ab eius loci iudicibus vindicetur; nec de eius persona ad principem referatur.

(2) IDEM AUGUSTUS AD AGRICOLANUM. Quum ius evidens atque manifestum sit, ut intendendi ⁵ criminis publici facultatem *non nisi ex certis causis mulieres habeant* (*Sequitur textus pag. 119*)

¹ Palimp. scribit: *debebit*.

² Palimp. om.: *ita*.

³ Palimp. om.: *Codicis Theodosiani*.

⁴ Palimp. om.: *Codicis Theodosiani*.

⁵ Haenel: *intendendi*.

^{accusatus prius}
QUI CRIMINIBUS NISI SE PROBAUERINT INNOCENTES. QUI PERI-
CULOSA EST ET AD MITTENDUM DEBET AD UERSUS QUEM CUMQUE
REI PROFESSIO

Imp^{pp} GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS
AA^{AA} AD MARINIANUM VICARIUM SPANIA RUM

QUI VEL INTERNICIUM EXERET ACTIONEM VEL CRIMEN SUSCEPTAE
MORTIS INTENDIT NON PRIUS CUIUSCUMQUE CAPUT ACCUSATIONE
PULSET QUAM VINCULO LEGIS AD STRICTUS PARI CEPERIT POENAE
CONDITIONE IURGARE ITA UT ETIAM SERUO SI QUIS CREDIDE-
RIT ACCUSANDOS NON PRIUS AD MISERORUM TORMENTA VENIAT
TUR QUAM SE ACCUSATOR VINCULO INSCRIPTIONIS ADSTRIXE-
RINT AD PETENDORUM ENIM CAUSAS SERUORUM AUT DISPEN-
DIUM FACULTATUM EST AUT POENA DOMINORUM

DAT VI KAL IUNIAS PATAUI MEROBAYDE ITERVM

ET SATURNINO CCSSB

INTERP Quicumque alium de homicidii crimine periculo
saue capitali obiectione pulsauerit non prius a iudicibus
audiatur quam se similem poenam quam reo intendet
conscripserit subiturum. ETSI SERUOS ALIENOS ACCUSAN-
DOS ESSE CREDIDERIT SE SIMILI INSCRIPTIONE CONSTRINGAT
UT SUPPLICIA INNOCENTUM SERUORUM AUT POENA CAPITIS SUI
AUT FACULTATUM AMISSIONE COMPENSET IDEM AC IN ECCLIA
CONCESSUMSINGULI VNIUERSIQ. COGNOSCANTE NON EMEN-
DICATISSUFFRAGIIS DECRETORUM SED LITE SUI NOMINIB.
INSTITUTA IN LUSTRI ET MAGNIFICA ECCELSITUDINE ISTAE
ADEUNDAMPOTESTATEM QUAM ACCUSARI VNUMQUEMQUE
PER ALTERUM NON PORTET VIDE LICET UT IUSTITIAE AEQUI-
TATE QUAE NOTUS EST IN DICE PUNIAT SI IN NOXIOS VERBERA-
UT IN OFFICIUM SI FORTASSE CONTICUIT QUOD CREDIDECURI-
ONES IN NOXIOS NON LICERET

DAT II KAL MAIAS

CONSTANTINOPOLIM

ARCHADIO A I

ET BASILONE

CCSSB

INTERP IN CRIMINALIBUS CAUSIS VEL OBIECTIONIBUS PER
MANDATUM NULLUS ACCUSET NECSI PER RESCRIPTUM PRIN-
CIPIS HOC POTUERIT IMPETRARE. SED IPSE QUI CRIMEN INTEN-
DIT PRESENS PER SE ACCUSET IN INSCRIPTIONE PREMISSA

hoc est si suam suorumque injuriam persequuntur, observari, antiquitus statuta oportet ¹.

Interpretatio. *Non credendum est contra alios eorum confessioni* qui criminibus ² accusantur nisi se prius probaverint innocentes, quia periculosa est et admitti non debet adversus quemcumque rei ³ professio.

(8) IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD MARINIANUM VICARIUM HISPANIAE. Qui vel internecivi exerit actionem vel crimen suspectae mortis intendit non prius cuiuscumque caput accusatione pulset, quam vinculo legis adstrictus pari coeperit poenae conditione iurgare, ita ut etiam servos si quis crediderit accusandos, non prius ad miserorum tormenta veniatur quam se accusator vinculo inscriptionis adstrinxerit; appetendorum enim causa servorum aut dispendium facultatum est aut poena dominorum. Data VI Kalendas Junias Patavii Merobaude iterum et Saturnino Consulibus.

Interpretatio. Quicumque alium de homicidii crimine periculosa vel capitali obsectione pulsaverit, non prius a iudicibus audiatur, quam se similem poenam quam reo intendit, conscripserit subiturum; et si servos alienos accusandos esse crediderit, se simili inscriptione constringat, ut supplicia innocentum servorum aut poena capitis sui aut facultatum amissione compenset.

(9) IDEM AUGUSTI CYNEGIO PRAEFECTO PRAETORII. Concessum singuli universique cognoscant non emendicatis suffragiis decretorum sed lite suis nominibus instituta illustris et magnificae celsitudinis tuae adeundam potestatem, quoniam accusare unum quemque per alterum non oportet, videlicet ut iustitia et aequitate qua notus es in iudice punias, si innoxios verberavit in officio, si fortasse conticuit, quod caedi decuriones innoxios non liceret. Data II Kalendas Maias, Constantinopoli Arcadio Augusto et Bautone Consulibus.

Interpretatio. In criminalibus causis vel obsectionibus, per mandatum nullus accuset; nec si per rescriptum principis hoc potuerit impetrare; sed ipse qui crimen intendit praesens, per se accuset inscriptione praemissa. (*Sequitur textus pag. 121*)

¹ Hic ob folia deperdita Palimpsestus amisit omnem ferme hujusce legis textum sequentes quatuor constitutiones, numeris 3, 4, 5 et 6, per Haenel signatas et constitutionem 7 usque ad verba ejus interpretationis eorum confessioni.

² Haenel: *in criminibus*.

³ Haenel: *rei adversus quemcumque professio*.

IUDICES AUTEM PUNIENDI SUNT ET DAMNANDUM OFFICIUM SI
FORTASSE TACUERINT SI INHOCENTEM NISI PRÆMISSA ISCRIP
TIONE SUBDENDUM CREDIDERINT QUESTIONI.
IMPP ARCHADIUS ET HONORIUS AA

NEDIUERSORUM CRIMINUM REI UEL DESIDIA IUDICUM UEL
QUADAM LENITATIS AMBITIONE PER PROUINCIAS DETENTI
IN CARCERE CRUELIUS DIFFERANTUR MONEANTUR OM
NES IUDICES PRODUCTO SE CUSTODIIS REOS DISCEPTATIO
NIBUS ITAE SUBDERE ET QUOD LEGES SUAS ERUNT DEFINIRE
DAT IN NON AGS CONSTANTINOPOLI ARCHADIO ET HONORIO AA CCSSB
INTERPREI NON MULTO TEMPORE IN CARCERE UEL CUSTODIA
TENEANTUR SED CELERITER AUT INHOCENTES ABSOLUAN
TUR AUT SI CONUICTI FUERINT CRIMINOSI SENTENTIA PUNIANTR
IMPP HONORIUS ET THEodosius AA CONSULIBUS PRÆ
TORIBUS TRIBUNIS PLEBIS SENATUI SUO SALUTEM DICUNT
NCUSATIONIS HORDINEM IAM DUDUM LEGIBUS INSTITUTUM
SERUARI IUBEMUS UT QUICUNQUE IN DISCRIMINE CAPI
TIS ARCESSITUR NON STATIM REUS QUI ACCUSARI NON PO
TUIT EX TIMEATUR NE C SUBIECTAM INNOCENTIAM FACIA
MUS SED QUISQUE ILLE EST QUI CRIMEN INTENDIT IN IUDI
CIUM UENIAT NOMEN REI INDICET. UINCULUM INSCRIPTI
ONIS ADRIPIAT CUSTODIAE SIMILITUDINEM HABITATA
MENDIGNITATIS EXTIMATIONE PATIATUR NEC IN PUNITA
FORE NOUERIT LICENTIAM MENTI ENTICUM CALUMNI
ANTES ADUINDICTAM POSCAT SIMILITUDO SUPPLICII.
NEMOS IBI TAMEN OBIECTA CUIUSLIBET CRIMINIS BLAN
DIATUR DE SE IN QUESTIONE CONFESSUS UENIAM PRO
PTER FLAGITIA SPERANS AD LUNCUM UEL COMMUNIONE
CRIMINIS CONSORTIUM PERSONES SUPERIORIS OPTANS
AUT INIMICIS SUPPLICIO IN IPSA SUPREMORUM SUORUM
SUORUM SORTES SOCIANDUS AUT ERIPUISSE POSSE CON
FIDENS STUDIO AUT PRIVILEGIO NOMINATIM. CUM
UETERIS IURIS AUCTORITAS DE SE CONFESSUS HEINT ERRO
GARI QUIDE DE ALIORUM CONSCIENTIA ISCRUTETUR ALIENA
NEMO CREDAT SPONTE EFFUGENTES COMMUNITORIIS

Judices autem puniendi sunt et damnandum officium; si fortasse tacuerint, si innocentem nisi praemissa inscriptione subdendum crediderint quaestioni.

(10) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI. Ne diversorum criminum rei, vel desidia iudicum vel quadam lenitatis ambitione per provincias detenti in carcere crudelius differantur, moneantur omnes iudices productos e custodiis reos disceptationi debitae subdere et, quod leges iusserint, definire. Data III Nonas Augustas Constantinopoli Arcadio et Honorio III Augustis Consulibus.

Interpretatio. Rei non multo tempore in carcere vel in custodia teneantur; sed celeriter aut innocentes absolvantur, aut si convicti fuerint criminosi, sententia puniantur.

(11) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI CONSULIBUS, PRAETORIBUS, TRIBUNIS PLEBIS, SENATUI SUO SALUTEM DICUNT. Accusationis ordinem iam dudum legibus substitutum servari iubemus, ut quicumque in discrimen capitis arcessitur, non statim reus qui accusari¹ potuit aestimetur, ne subiectam innocentiam faciamus; sed quisquis ille est qui crimen intendit, in iudicium veniat, nomen rei indicet et vinculum inscriptionis arripiat, custodiae similitudinem, habita tamen dignitatis aestimatione, patiatur, nec impunitam fore noverit licentiam mentiendi, quum calumniantes ad vindictam poscat similitudo supplicii. Nemo sibi tamen obiectu cuiuslibet criminis blandiatur de se in quaestione confessus veniam propter flagitia sperans adiuncti vel communione criminis consortium personae superioris optans, aut inimici supplicio in ipsa supremorum suorum sorte sociandus, aut eripi se posse confidens studio aut privilegio nominati; quum veteris iuris auctoritas de se confessos ne interrogari quidem, de aliorum conscientia² scrutetur aliena. Nemo credat sponte³ fugienti: commonitoriis (Sequitur textus pag. 123)

¹ Palimp. add.: non.

² Haenel scribit: *confessos ne interrogari quidem de aliorum conscientia sinat. Nemo igitur de proprio crimine confitentem super conscientia, scrutetur aliena.*

³ Haenel: *supplicia.*

SECRETISQ. MANDATIS FIDEM PENITUS AB HE SAMUS ET CETERA

DATA VIII IDUS AGS RAUENAE AS CLEPIODOTO

ET MARINIANO CONSULIBUS

INTERP ANTESCRIPTIONEM NEM OFFICITUR CRIMINOSUS Nā
SCRIPTI ONE PER HORDINEM FACTATU H CALUDICESUS CIPENDS
EST REUS ET CUSTODIE CUM ACCUSATO RETRADENDUS EST EA Tamen
RATIONE UT TAM ACCUSATI QUAM ACCUSATORIS DIGNITAS EX TI
METUR. ET UNUMQUE MQUE EORUM ANTE DISCUSSIONE ITA
IUDEX FACIAT CUSTODIRI UT EORUM NATALES ET DIGNITAS PA
TIUNTUR Sane his qui CRIMINA SUA IN QUÆSTIONE CONFES
SUNT DE ALIIS DICERE VOLUERINT ALUDICE NON CREDAT
TUR. Quia IURE ET LEGIBUS CONSTITUTUM EST SPONTANEA PROFESIO
REUS REUM NON FACIAT THE
NEQUE ILLI DE ALTERO CREDATUR QUI SE CRIMINOSUM ESSE CONFESSUS EST

II DE CUSTODIA REORUM

IMP CONSTANTINUS A CINDINO PPO
QUONIAM UNUM CARCERIS CONCLAUER PER MIXTOS SECUM
CRIMINOSOS INCLUDIT HAC LEGE SANCCIMUS UT AETIā
SI POENAE QUALITAS PER MIXTIONE IUNGENDA EST SEXUM TAMEN
DISPAREM DIUERSA CLAUSTRORUM HABERE TUTAMINA IUBEATUR

DAT NONAS APRILIS

ACINDINO

ET PROCULO CCSSB

INTERP UIRI HAC MULIERES AETIAM SI CRIMINIS QUALITATE
IUNGANTUR NON TAMEN UNUS CARCERIS CUSTODIA TENENTUR

VALENTINIANUS VALENS ET GRATIANUS

AAA AD PROBUM PPO COMMENTARIENSE

RECEPTARUM PERSONARUM CUSTODIA OBSERVATIOQUE
PERTINEAT Nec putet hominem abiectum ad que
uilem obiciendum esse ludicius si reus condicione
aliqua fuerit elapsus Nam ipsum uolumus elus poe
na consumiciui obnoxius docebitur fuisse qui fuge
rit. Si uero COMMENTARIENSIS NECESSITATE ALIQUA
PROCUL A BOFFICIO EGGERIT AD LUTOREM EIUS PARILU
BEM USI HUIUS GILARE CURA ET EADEM STATUIMUS LEGIS
SEUERITATE CONSTRINGI.

DAT III K IULIAS

CONTINUACI. GRATIANO

ET PROBO

CCSSB

INTERP Si DE CARCERE REUS FUGERIT AB EO CUI EST TRA
DITUS REQUIRATUR

secretisque mandatis fidem penitus abnegamus: et cetera. Data VIII Idus Augustas Ravennae, Asclepiodoto et Mariniano Consulibus.

Interpretatio. Ante inscriptionem nemo efficitur criminosus; nam inscriptione per ordinem facta, tunc a iudice suscipiendus est reus, et custodiae cum accusatore tradendus est; ea tamen ratione, ut tam accusati quam accusatoris dignitas aestimetur et unumquemque eorum autem discussionem ita iudex faciat custodiri ut eorum natales aut dignitas patiantur. Sane, his qui crimina sua in quaestione confessi sunt, de aliis si dicere voluerint a iudice non credatur; quia iure et legibus constitutum est, *ut*¹ spontanea professione reus reum non faciat, neque illi de altero credatur qui se criminosum esse confessus est.

TIT. II. — DE CUSTODIA REORUM. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS ACYNDINO PRAEFECTO PRAETORIO. Quoniam unum carceris conclave permixtos secum criminosos includit, hac lege sancimus, ut etiamsi poenae qualitas permixtione iungenda est, sexum tamen disparem diversa claustrorum habere tutamina iubeatur. Data Nonis Aprilis Acyndino et Proculo Consulibus.

Interpretatio. Viri ac mulieres etiamsi criminis aequalitate iungantur, non tamen unius carceris custodia teneantur.

(2) IMPERATORES VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AUGUSTI AD PROBUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Ad commentariensem receptarum personarum custodia observatioque pertineat, nec putes hominem abiectum atque vilem objiciendum esse iudiciis, si reus conditione aliqua fuerit elapsus; nam ipsum volumus poena consumi cui obnoxios docebitur fuisse qui fugerunt. Si vero commentariensis necessitate aliqua procul ab officio egerit, adiutorem eius pari iubemus invigilare cura et eadem statuimus legis severitate constringi. Data IV Kalendas Iulias Contionaci², Gratiano et Probo consulibus.

Interpretatio. Si de carcere reus fugerit ab eo cui est traditus requiratur; (*Sequitur textus pag. 125*)

¹ Deest in Palimp.: *ut*.

² Palimp.: *Continuaci*.

QUIS EUM NON POTUERIT PRESENTARE NOUERIT NEGLIGENS
CUSTOS ILLIUS DAMNUM AUT PENAM QUI FUGERIT SUBITURUM

Imp̄p̄ Honorius et Theodosius a cecilianop̄po postalica
Iudices omnibus dominicis diebus productos reos ecus
todia carcerali uideant et interrogent ne his humani
tas clausis per corruptos carcerum custodes ne
getur. Victualium substantiam non habentibus
faciant ministrari libellis duabus aut tribus diur
nis aut quotextima uerint commentariensis decre
tis quorum sumptibus proficiant alimonia pauperum
quos ad labacrum subfida custodia duci oportet
multa iudicibus xx librarum auri et officii seorum
eiusdem ponderis constituta hordinibus quoque trium
librarum auri multa proposita saluberrime statuta contemp
serint Nec deerit antistitum christianae religi
onis cura laudabilis quae ad observationem consti
tuti iudices hanc ingerant monitionem.

dat̄ xiii kal̄ f̄b̄ rauen̄a honorio viii et theodosio ii aa c̄ss̄b̄

Inter̄p̄ Omnibus dominicis diebus iudices subfida cus
todia de carceribus reos educant tuteis christianis uel
a sacerdotibus substantia prebeatur et ad balneum
predictis diebus sub custodia religionis contempla
tione educantur Siqui iudices hoc implere ne gl̄e
rint penam quam lex ipsa constituit cogantur implere
ne preter crimen maiestatis seruus dñm set
uel patronum libertus seu familiaris accus
Imp̄p̄ualens Gratianus et ualentinianus aa a
ad maximum

Cum accusatores seruus dñi in tonent nemoludiciorum
expectet euentum nihil queri nihil discuti placet
sed cum ipsis delationum libellis cum omni scriptu
rarum et meditatur criminis ad paratum nefanda.
rum accusationum cremenatur auctores excep
to tamen ad petita maiestatis crimine in quo aeti
am seruus honesta proditio est nam et hoc facinus

ut rei
diedo
mico
de car
ceres
educ
cantur

qui si eum non potuerit praesentare, noverit negligens custos illius se aut damnum aut poenam qui fugerit subiturum.

(3) IMPERATORES HONORIUS ET THEodosius AUGUSTI CAECILIANO PRAEFECTO PRAETORIO. POST ALIA. Iudices omnibus dominicis diebus productos reos e custodia carcerali videant et interrogent ne his humanitas clausis per corruptos carcerum custodes negetur, victualem substantiam non habentibus faciant ministrari, libellis duobus aut tribus diurnis aut quot aestimaverint commentariensi decretis, quorum sumptibus proficiant alimoniae pauperum quos ad lavacrum sub fida custodia duci oportet; mulcta iudicibus viginti librarum auri et officiis eorum eiusdem ponderis constituta, ordinibus quoque trium librarum auri mulcta proposita si saluberrime statuta contempserint. Nec deerit antistitum christianae religionis cura laudabilis quae ad observationem constituti iudicis hanc ingerat monitionem. Data XIII Kalendas Februarias Ravennae Honorio VIII et Theodosio II Augustis consulibus.

Interpretatio. Omnibus dominicis diebus iudices sub fida custodia de carceribus reos educant, ut eis a christianis vel a sacerdotibus substantia *vel alimonia*¹ praebetur et ad balneum praedictis diebus sub custodia religionis contemplatione ducantur. Si qui iudices hoc implere neglexerint, poenam quam lex ipsa constituit cogantur implere.

TIT. III.—NE PRAETER CRIMEN MAIESTATIS SERVUS DOMINUM VEL PATRONUM LIBERTUS SEU FAMILIARIS ACCUSET. (1) IMPERATORES VALENS, GRATIANUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI AD MAXIMUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Quum accusatores servi dominis intonent, nemo iudiciorum expectet eventum: , nihil quaeri nihil discuti placet, sed cum ipsis delationum libellis cum omni scripturarum et meditati criminis apparatu nefandarum accusationum crementur auctores, excepto tamen appetitae maiestatis crimine, in quo etiam servis honesta proditio est; nam et hoc facinus (*Sequitur textus pag. 127*)

¹ Palimp. om.: *vel alimonia*.

ADQUIE UERIT POSSUNT P Satis factionem ueniam promereri
Reliqui ab accusatione prohibentur MARITISSANE ETIAM
EX SUSPICIONE ACCUSARE PERMISSUM EST
IMPPP GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA
CYNESIO PPO

IN ADULTERII QUESTIONE AB OMNI FAMILIA NON SOLUM MARITIS
SED ET IUXTORIS QUAM TUNC TEMPORIS DOMI FUERINT QD
ADULTERIUM DICATUR ADMISSUM QUERENDUM EST SINE DISPERSIONE
CULUS QUAM IDEM VOLUMUS ET SI FORTE MULIER MARITO MORTIS
SPERASSE INSIDIAS VEL QOLIBET ALIO GENERE VOLUMTATEM
OCCIDENDI HABUISSET HUENIATUR PAREM ETIAM CONDICIO
NELI INTERROGATIONE MANCIPIORUM SERUIARE VOLUMUS
SI FORTE MARITUS EO MODO IN SECUTURUS SOREM

DAT III ID DICEMB

CONSTANTINOPOLIM ARCHID. A. I. ET BAVTONE CCSB

INTERP QD ADULTERIO UXOREM MARITUS PRO TORMENTA FAMILIE
UTRIUSQ. HOCEST SVA ET UXORIS QUERERE PMITTITUR SITAMEN
ILLO TEMPORE QUO ADMISSUM DICITUR HAEC IPSA MANCIPIA
PRESENTIA UT IN EAD DOMO FUISSE PROBANTUR. SIMILITER
ET SI MORTIS SIBI AB UXORE ADULTERA MARITUS PARATAM
FUISSE CONQUERATUR UTRIVSQUE FAMILIA DISCUSSIONE QUERI
LICET SIMILITER ETIAM FAMILIAE UTRIVSQUE POENA QUEREN
DUM EST SI MARITUS MORTEM UXORIS QALIBET RATIONE PARAUERIT
IMPPP VALENTINIANUS THEOD ET ARCHID AAA CYNESIO PPO

NE QUI XPIANAM MULIEREM IN MATRIMONIO LUDEUS ACCIPAT
NEQ. IUDE EXPIANUS CONIUGIUM SORTIATUR NAM SI QUI
ALIQUID HUIUSMODI ADMISERIT ADULTERII VICEM COMMISSI
HUIUS CRIMEN OPTINEBIT LIBERTATEM IN ACCUSANDUM PUBLI
CIS VOCIB. RELAXATAM DAT III ID MARTIAS THESSALONICA ET THEOD. A. II ET CYNESIO CCSB
INTERP NE IUDEUS XPIANAM NE XPIANUS IUDAEAM DUCAT
UXOREM QUOD SI FECERINT CUIUSLIBET ACCUSATIONE VEL
IN ADULTERIOS INDICETUR. ID AAA ORIENTIO VC URBIS ROMAE
OMNES QIB. FLAGITIIS USEST VIRILE CORPUS MULIERITER CON
TITUM ALIENIS SEXUS DAMNARE PATIENTIAM. NIHIL ENIM DIS
CRETUM VIDENTUR HABERE CUM FEMINIS HUIUSMODI SE
LUS EXPECTANTE POPULO FLAMMIS ULTRICIB. EXPIABUNT.

PPH FORP TRIANHI VIII IDUS ASSULTEAN FOA III ET NEUTERIO CCSB. HECLEX INTERP NON INDIGET

tendit in dominos ¹...

TIT. IV.—AD LEGEM JULIAM DE ADULTERIIS.

(1)

(2)

Interpretatio. In adulterio extraneam mulierem nullus accuset, sed propinqui ad quorum notam pertinet, hoc est, frater germanus, frater patruelis, patruus et consobrinus, qui tamen ante inscriptionem si accusata acquieverit, possunt per satisfactionem veniam promereri. Reliqui ab accusatione prohibentur; maritis sane etiam ex suspicione accusare permissum est.

(3) IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI CYNEGIO PRAEFECTO PRAETORIO. In adulterii quaestione ab omni familia non solum mariti sed etiam uxoris quae tamen tunc temporis domi fuerit, quo adulterium dicatur admissum quaerendum est sine defensione cuiusquam; idem volumus et si forte mulier marito mortis parasse insidias, vel quovis alio genere voluntatem occidendi habuisse inveniatur. Parem etiam conditionem in interrogatione mancipiorum servari volumus, si forte maritus eo modo insectetur uxorem. Data III Idus Decembres Constantinopoli, Arcadio Augusto et Bautone consulibus.

Interpretatio. De adulterio uxorem maritus per tormenta familiae utriusque, hoc est suae et uxoris quaerere permittitur ²; si tamen illo tempore quo admissum dicitur, haec ipsa mancipia praesentia aut in eadem domo fuisse probantur. Similiter et si mortem sibi ab uxore adultera maritus paratam fuisse conqueratur, utriusque familiae discussione quaeri licet. Similiter etiam familiae utriusque poena quaerendum est, si maritus mortem uxoris qualibet ratione paraverit.

(4) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AUGUSTI CYNEGIO PRAEFECTO PRAETORIO. Ne quis christianam mulierem in matrimonio Iudeus accipiat, neque Iudaeae christianus coniugium sortiatur. Nam si quis aliquid huiusmodi admiserit, adulterii vicem commissi huius crimen obtinebit, libertate in accusandum publicis ³ vocibus relaxata. Data III Idus Martias Thesalonicae, Theodosio Augusto et Cynegio consulibus.

Interpretatio. Nec iudaeus christianum, nec christianus iudaeam ducat uxorem; quod si fecerit, cuiuslibet accusatione velut in adulteros vindicetur.

(5) IDEM AUGUSTI ORIENTIO VICARIO URBIS ROMAE. Omnibus quibus flagitii usus est virile corpus muliebriter constitutum alieni sexus damnare patientia, (nihil enim discretum videntur habere cum feminis) huiusmodi scelus spectante populo flammis ultricibus expiabunt. Proposita in foro Traiani VIII Idus Augustas Valentiniano Augusto IV et Neoterio consulibus. Haec lex interpretatione non indiget.

¹ Hic per foliorum absentiam Palimpsestus iterum deficit. Absunt data et interpretatio legis 1, tit. III libri IX, sequentes duae leges ipsius tituli, rubrica tituli IV quam supplemus in nostro textu et leges 1 et 2 ejusdem tituli usque ad verba interpretationis ante inscriptionem si accusata.

² Haenel: uxorum mariti..... permittuntur.

³ Haenel add.: quoque.

Imp^{pp} theodosius archadius et honorius ^{aaa} rufino ^{pp}
in adulterii accusatione proposita prescriptiones ci
uiles quibus aut dos repeti fingitur aut ex ratione al
qua debitum flagitatur q. occurrere adque pres
tare per examinem consueverunt iussimus sequestra
ri. Nec earum obice aliquid negotii tarditatis affer
ri sed accusatione fundata hoc est cum quolure
quo et ^{tp} ^{ore} ^{actio} in ^{tr} ^{omissa} constituterit
discutiatur crimen facti qualitas publicetur. Cum
etiursi aque magnitudine superant ^{tp} ^{reponan}
tur. Et civilis actio criminali iure ^{post} ^{ponitur}.
Idem tamen cum competere coeperint abitur amo
menti dummodo ob sit examini

DAT VIII ID DECB CONSTANTINOPOLI ARCHAD ITRUFINO CCSSB

Sinter^p Cum adulteriū maritus accusator obiece
rit. dotis an donationis repetitio conquiescat. qia
civilē repetitionē miscere cū criminali accusatio
ne non oportet. idem a rufino ^{pp}
i qui adulteri fuerint accusati et oportenti proxi
mitatis intentata depulerint per omnē con memo
rationem necessitudinis fidē criminis derogan
do dum existimatur non debere credi quod ad le
gatur non potuisse committi huiusmodi in hup
tias consortiumq. conuenierit facinus illutinq.
fuerin accusati manifestafide adq. iudiciis euidentib.
publicabunt Unde si quieiusmodi repperit fuerint
iussimus ne eosdem seuerissime uindicari
et uelut conuictum facinus confessumq. puniri.

DAT. II NONAS DECEMB CONSTANTINOPOLIM THEODAN ET ABUNDANTIO UC CSSB

Inter^p qui in adulterio accusantur et se propinqui
tatis aut amicitiarum excusatione ^{ENDER} ^{defit} si fortas
se quolibet tempore secretum crimen publica con
iunctione prodiderint eos uelut manifestos adul
teros puniri placet

V Si quis eam cuius tutor fuerit corrupserit.

(6) IMPERATORES THEODOSIUS, ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI RUFINO PRAEFECTO PRAETORIO. In adulterii accusatione proposita praescriptiones civiles quibus aut dos repeti fingitur, aut ex ratione aliqua debitum flagitatur, quae occurrere atque perstrepere examini consuerunt, iussimus sequestrari; nec earum obice aliquid negotio tarditatis afferri sed accusatione fundata, hoc est, quum quo iure quove tempore actio fuerit intromissa constiterit, discutiatur crimen, facti qualitas publicetur, quum et iurgia quae magnitudine superant praeponantur, et civilis actio criminali iure postponatur; idem tamen, quum competere coeperit, habitura momenti dummodo non obsit examini. Data VIII ¹ Idus Decembres Constantinopoli, Arcadio et Rufino consulibus.

Interpretatio. Quum adulterium maritus accusator obiecerit, dotis aut donationis repetitio conquiescat, quia civilem repetitionem cum ² criminali accusatione misceri non oportet.

(7) IDEM AUGUSTI RUFINO PRAEFECTO PRAETORIO. Si qui adulterii fuerint accusati et obtentu proximitatis intentata depulerint per omnem ³ commemorationem necessitudinis fidem crimini derogando, dum existimatur non debere credi quod allegatur non potuisse committi, hi si postmodum in nuptias consortiumque convenerint, facinus illud *de* quo ⁴ fuerint accusati, manifesta fide atque indiciis evidentibus publicabunt. Unde si qui eiusmodi reperti fuerint, iussimus in eosdem severissime vindicari et veluti convictum facinus confessumque puniri. Data II Nonas Decembres Constantinopoli Theodosio Augusto III et Abundantio viris clarissimis consulibus.

Interpretatio. Qui de adulterio accusantur et se propinquitatis et amicitiarum excusatione defenderint, si fortasse quolibet tempore secretum crimen publica coniunctione prodiderint eos velut manifestos adulteros puniri placet.

TIT. V.—SI QUIS EAM CUIUS TUTOR FUERIT CORRUPERIT. (*Sequitur textus pag. 131*)

¹ Haenel: VII.

² Haenel om.: cum.

³ Haenel om.: omnem.

⁴ Palimp.: in quo.

Imp̃ CONSTANTINUS ā ad bassum uicarium hitaliæ
UBI puellæ ad annos ad ulte hætatis aduenerint ad spi
rare ad nuptias coeperint tutores necesse habe
ant comprobare quod puellæ sit in temerata uirgi
nitas cuius coniunctio postulatur. quod ne latius
porrigatur hic solus debet tutorem nexu ad stri
gere ut se ipsum probet ab iniuriæ sî pudoris immu
nem. quod ubi constiterit omni metu liber. c. p. tata
coniunctione frui debet officio seruatorus. et
si uiolata castitatis apud ipsum facinus heret de por
tatione plectatur. Ad que uniuersæ eius facul
tates fisci uiribus uin dicentur. quæ mui se am pe
nam de ueritis sustinere quam raptoriles leges imponunt

DAT II NON APRIL AQUILEIA CONSTANTINO VII ET CONSTATE C COSSB

INTÉR P UBI primumpuellæ sub tutores uiuentes
ad annos per uenerint nuptiales et quicumque peti
tor accesserit non prius puellæ lûgatur nisi uirgini
tatis illius quod a tutores seruata sit fuerit ad probatum
nam si ab ipso tutore conuincitur eius uiolata uirgini
tas statim exilio deputetur et res illius fisci usurpet
VI De mulieribus que se seruis propriis coniunxerunt.

Imp̃ CONSTANTINUS ā ad populum
SI quacum seruo occulte rem habere detegitur capita
li sententia subiugetur. tradendo igitur uis uer
berones itque omnibus facultas crimen publicum ar
guendi sit officio copiam denuntiandi. sit actiō seruo
licentia deferendi. Cui probato crimine libertas
dabitur. cum falsa accusatione poena inmineat.
ante legem nuptiali consortios es regetur. non so
lum domo uerum hætiam prouinciæ communione
priuata amati abscessum defleat reliqati filii
actiam quo ex hac condicione habuerit. ex utro
nibus dignitatis insignibus innudamaneant libertate
nec. p. se neq. p. interpositam p. sonam q. libet titulo uo
luntatis accepturi aliquid ex facultatibus mulieris

(1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD BASSUM VICARIUM ITALIAE. POST ALIA ¹. Ubi puellae ad annos adultae aetatis advenerint, et adspirare ad nuptias coeperint, tutores necesse habeant comprobare, quod puellae sit intemerata virginitas cuius coniunctio postulat; quod ne latius porrigatur, hic solus debet tutorem nexus adstringere ut se ipsum probet ab iniuria laesi pudoris immunem; quod ubi constiterit, omni metu liber, optata coniunctione frui debebit officio servaturo, et ² si violatae castitatis apud ipsum facinus haereat, deportatione plectatur, atque universae eius facultates~~s~~ fisci viribus vindicentur, quamvis eam poenam debuerit sustineri quam raptori leges imponunt. Data pridie Nonas Aprilis, Aquileia, Constantino VII ³ et Constante Caesare consulibus.

Interpretatio. Ubi primum puellae sub tutore viventes ad annos pervenerint nuptiales et quicumque petitor accesserit, non prius puella iungatur, nisi virginitas illius quod a tutore servata sit, fuerit approbata; nam si ab ipso tutore convincitur eius violata virginitas, statim exilio deputetur et res illius omnes fiscus usurpet.

TIT. VI.—DE MULIERIBUS QUAE SE SERVIS PROPRIIS CONIUNXERUNT.

(1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD POPULUM. Si qua cum servo occulte rem habere detegitur capitali sententiae subiungatur, tradendo ignibus verberone, sitque omnibus facultas crimen publicum arguendi, sit officio copia denunciandi, sit etiam servo licentia deferendi, cui, probato crimine, libertas dabitur; quum falsae accusationi poena immineat; ante legem nupta tali consortio segregetur non solum domo verum etiam provinciae communione privata, amati abscessum debeat, relegati filii etiam quos ex hac coniunctione habuerit, exuti omnibus dignitatis insignibus in nuda maneant libertate, neque per se, neque per interpositam personam quolibet titulo voluntatis accepturi aliquid ex facultatibus mulieris. (*Sequitur textus pag. 133*)

¹ Palimp. om.: *Post alia*.

² Haenel: *ut si*.

³ Haenel: *VI*.

SUCCESSIO AUTEM MULIERIS AB INTESTATO VEL FILIIS ERUNT LEGITIMI VEL PROXIMIS COGNATISQUE DEFERATUR VEL EIQUE RATIO IURIS ADMITTIT. ITA UT QUOD ILLE QUI CONDEMNATUS EST ET QD EX EO SUSCEPTI FILII QUOLIBET CASU UIDENTUR HABUISSE SUBSTANTIAM DOMINII MULIERIS SOCIATAM EMORATISSUCCESSORIBUS UI DICETUR. HIS ITAQ; OMNIBUS OBSERVANDIS ET SI ANTE LEGEM DISCESSERIT MULIER VEL AMATUS QNTM VEL UNUS AUCTORUITI CENSURE OCCURRERIT. SI UERO IAM UTERQ; DISCESSERINT SOBOLE PARCIMUS NE DEFUNCTORUM PARENTIBUS UITIIS PRÆGRUE TURSINT FILII SINT POTIORES FRATRIB; ADQ; COGNATIS SINT RELICTÆ SUCCESSIO NISI HEREDES POST LEGEM ENIM HOC COMMITTENTES MORTE PUNIMUS. QUI UERO EX LÈDE IUNCTI CLAM DENUO CONUENERINT CONGRESSUS UETITOS RENOUANTES HUIUS ERUORUM IUDICIO VEL SPECULANTES OFFICIUM VEL ETIAM PROXIMORUM DELATIONE CONIUNCTI POENAS SIMILES SUSTINEBUNT

DAT III KAL IUNIAS SERDICE CONSTANTINO A VII ET CONSTANTIO CCSSB

SI INGENUA
MULIER SER
UO PROPRIO
SE OCCULTE
MISERIT
CAPITALITER
PUNIATUR

INTERP SI QUA INGENUA MULIER SERUO PROPRIO SE OCCULTE MISERIT CAPITALITER PUNIATUR. SERUUS ET IAN QUI IN ADULTERIO DOMINÆ SUÆ CONUICTUS FUERIT IGNIBUS EXURATUR IN POTESTATE HABEAT HUIUSMODI CRIMEN QUICUMQ; UOLUERIT ACCUSARE SERUI ETIAM AUT ANCILLÆ SI DE HOC CRIMINE ACCUSATIONE DETULERINT AUDIANTUR. FATAMEN RATIO NE UT SI PROBAUERINT LIBERTATEM CONSEQUANTUR SI FELLERINT PUNIANTUR. HEREDITAS MULIERIS QUI SETALICRIMINEM MACULAUERIT VEL FILIIS SUNT EX MARITIS SUSCEPTI VEL PROPINQUIS EX LEGE UENIENTIBUS TRIBUATUR. 2333

VII

AD LEGEM IULIAM DE VI PUBLICA ET PRIVATA.
IMP CONSTANTINUS A AD CATULLINUM PRO CNSTMAFRICÆ
QUI IN IUDICIO MANIFESTAM DETEGITUR COMMISISSE UIOLENTIAM IAM NON RELEGATIONEM AUT DEPORTATIONEM IN SULA PLECTATUR SED SUPPLICIUM CAPITALI EXCIPIAT NEC INTERPOSITA PROUOCATIONE SENTENTIAM IN EO FUERIT DICTA
APPELLATIONES SUSPENDAT QNTM MULTA FACINORAS UBUNIS NOMINIS UIOLENTIE CONINETR. CUM ALIIS UIM INFERRE TEMPTANTIB; ALIIS CUM INDIGNATIONE RESISTENTIB;
UERBERA

Successio autem mulieris ab intestato, vel filiis si erunt legitimi, vel proximis cognatisque deferatur, vel ei quem ratio iuris admittit; ita ut ille qui condemnatus ¹ est, et quod ex suscepti filii quolibet casu in sua ² videntur habuisse substantia dominio mulieris sociatum a memoratis successoribus vindicetur. His itaque omnibus observandis, et si ante legem decessit mulier vel amatus, quoniam vel unus auctor vitii censurae occurrit. Sin vero iam uterque decessit, soboli parcimus ne defunctorum parentum vitiis praegravetur. Sint filii potiores fratribus, proximis atque cognatis relictæ successionis haeredes. Post legem enim hoc committentes morte punimus; qui vero ex lege disiuncti clam denuo convenerint, congressus vetitos renovantes, hi servorum iudicio vel speculantis officii, vel etiam proximorum delatione convicti poenam similem sustinebunt. Data IV Kalendas Junias, Sardicae, Constantino Augusto VII et Constantio Caesare consulibus.

Interpretatio. Si qua ingenua mulier servo proprio se occulte miscuerit, capitaliter puniatur; servus etiam qui in adulterio dominae suae convictus fuerit ignibus exuratur. In potestate habeat huiusmodi crimen quicumque voluerit accusare; servi etiam aut ancillae, si de hoc crimine accusationem detulerint, audiantur; ea tamen ratione ut si probaverint, libertatem consequantur; si fefellerint puniantur: haereditas mulieris quae se tali crimine maculaverit, vel filiis si sunt ex marito suscepti vel propinquis ex lege venientibus tribuatur.

TIT. VII.—AD LEGEM JULIAM DE VI PUBLICA ET PRIVATA. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD CATULIMUN PROCONSULEM AFRICAE. Qui in iudicio manifestam detegitur commisisse violentiam, non iam relegatione aut deportatione insulae plectatur, sed supplicium capitale excipiat; nec interposita provocatione sententiam quae in eum fuerit dicta appellatione ³ suspendat; quoniam multa facinora sub uno violentiae nomine continentur. Quum aliis vim inferre tentantibus, aliis cum indignatione resistentibus ⁴ verbera

¹ Haenel: *quondam amatus*.

² Palimp. om.: *in sua*.

³ Haenel om.: *appellatione*.

⁴ Haenel: *repugnantibus*.

cedesque ^{CREBRO} et eguntur admissae Unde placuit si quis uel ex
possidentis parte uel ex eius qui possessionem temerare tem
tauerit interemptus sit in quem supplicium exeri qui uim fa
cere temptauit ut alter utriusque partis causa malorum prebuit

DATA XV KAL MAIAS SERDICE GALICANO ET BASSO CONSULIBUS

INTERP CONUICTUS IN IUDICIO EVIDENTI VIOLENTIAE CRIMINERUS
capite puniatur. Nec sententia iudicis quidam natus est
qualibet appellatione suspendat. Et si fortasse homicidia
ab utraque parte commissae fuerint in illum uindictetur
qui utrumque percedere expelleret uiolenter ingressus est
Idem ^{ad Bassum} ^{pu}

Siquis ad se fundum uel quodcumque aliud ad se sit pertinere ac res
titutionem sibi competere possessionis putat civiliter suppos
sido agat. Ut in plethas olle munitate iuris crimen uiolen
tia opponat. Non ignarus se eam sententiam subitu
rum si crimen obiectum non potuerit conprobare quam
reus debet excipere Quod si hominis interpellatione
ui possidenti in tu heritante omnia uiolentiae causam exa
minari precipimus Ut ne a requiriquis ad quem uenerit possiden
tem. Ute quem constiterit expulsum amisisse possessione
ni iurare parentur eademque protinus restituta uiolen
tia poena non in merito destinatus In totius litis termi
nos deferatur ut agitato negotio principali si contra eum
fuerit iudicatum in insulam deportetur bonis omnibus
abrogatis Quod si pro eo quem clauerit esse uiolen
tum sententia proferatur omnium rerum de quibus
litigatum est media pars penes eum resident cetera
fisci uiribus uindictetur. PP. PRID. N. OCTUB. ROMAE CONSTANTINO AV ET LICINIO COS
INTERP Siquis aduersarium suum ita apud iudicem crederit
accusandum ut se adserat uiolentiam pertulisse ad proba
tionem reiecit conuenit ad tineri ut si probare non po
tuerit quem dixerat uiolentum eandem penam suscipiat
quam ille quem in petet conuictus potuisset excipere
De reliquo lex pretermittenda est. quia in quarto
libro sub titulo de uiquetate temporibus posterior est in
uenta habetur exposita

caedesque crebro deteguntur admissae. Unde placuit si ¹ quis vel ex possidentis parte vel ex eius qui possessionem temerare tentaverit, interemptus sit, in eum supplicium exeri qui vim facere tentavit et alterutri parti causam malorum praebeuit. Data XV Kalendas Maias, Sardicae, Gallicano et Basso consulibus.

Interpretatio. Convictus in iudicio de evidenti violentiae crimine reus ² capite puniatur, nec sententiam iudicis qui damnatus est, qualibet appellatione suspendat. Et si fortasse homicidia ab utraque parte commissa fuerint in illum vindicetur qui ut alium expelleret violentus ingressus est.

(2) IDEM AUGUSTUS AD BASSUM PRAEFECTUM URBIS. Si quis ad se fundum vel quodcumque aliud asserit pertinere ac restitutionem sibi competere possessionis putat, civiliter super possidendo agat aut impleta solemnitate iuris crimen violentiae opponat; non ignarus se eam sententiam subiturum, si crimen obiectum non potuerit comprobare, quam reus debet excipere. Quod si omissa interpellatione vim possidenti intulerit, ante omnia violentiae causam examinari praecipimus, et in ea requiri quis ad quem venerit possidentem, ut ei quem constiterit expulsum amissae possessionis iura reparentur; eademque protinus restituta, violentus poenae non immerito destinatus in totius litis terminum differatur, ut, agitato negotio principali, si contra eum fuerit iudicatum in insulam deportetur, bonis omnibus abrogatis. Quod si pro eo quem claruerit esse violentum sententia proferetur, omnium rerum, de quibus litigatum est, media pars penes eum resideat, caetera fisci viribus vindicentur. Proposita pridie Nonas Octobres, Romae, Constantino Augusto V et Licinio Caesare consulibus.

Interpretatio. Si quis adversarium suum ita apud iudicem crediderit accusandum ut se asserat violentiam pertulisse, ad probationem rei eum convenit attineri; ut si probare non potuerit quem dixerat violentum, eandem poenam suscipiat, quam ille quem impetit convictus potuisset excipere. De reliquo haec lex praetermittenda est, quia in quarto libro sub titulo de *unde* ³ *vi* quae tamen temporibus posterior est inventa, habetur exposita.

¹ Haenel add.: *forte*.

² Haenel om.: *reus*.

³ Palimp. om.: *unde*.

Imp̃pp̃ ualentiāni s̃ theodosius et archadius aāa albi no p̃p̃o
SERUOS QUI FECISSE UIOLENTIAM CONFSSIONIB. TESTIUM AUT PROPRI
 IS DOCEBUNTUR SI ID IN SCIO D̃NO COMMISERIT POSTREMOS SUPPLI
 CIO DEDITUS LUERE PPETRATA CENSEMUS. Quod si illi metu
 ad q. exortatione d̃no r̃u uiolentiam admiserint p̃p̃a l̃amest
 s̃cundum legē lulia d̃nm infamem pronuntiaudum loci aut
 horis in his propriae dignitate non uti. SERUOS UERO QUOS FURORIB.
 TALIU PARUISSE CONSTITERIT METALLIS P̃ SENTENTIAM DEBILISATE
 INFAMISQ. P̃SONE. ETHIQUIB. AUT SEPIUS UIOLENTIAM PPETRASSE
 CONVINCENTUR CONSTITUTIONUM DIUALIU POENATE NEATUR.
 IUDICES UERO NOSSE OPORTET QUOD GRAUI INFAMIA SIT NOTAND̃S
 SI UIOLENTIAE CRIMEN APUT SE PROBATUM DISTULERIT OMISERIT
 UEL IMPUNITATE DONAUERIT AUT MOLLIORE quā prestitui
 MUS POENA PERCULERIT Dāt p̃rō n̄ mart̃s ad l̃no ualentinianō ā iiii et neuterio cōss̃b
 INTERP̃ SERUIS IN SCIO D̃NO CONFSSIONE UEL CONVICTI FUERINT
 UIOLENTIAM COMMISISSE ADDICTI TORMENTIS GRAUIORIBUS
 PUNIANTUR. SI UERO IUBENTIB. DOMINIS UIOLENTIAE CRIMEN
 ADMISERINT DOMINI QUI ILICITA PRECEPUERUNT NOTANTUR
 INFAMIA ET NOBILITATIS UEL HONORIS UIDI GIGNITATē TENE
 RE NON POSSUNT. SERUIATEM QUI TALIU DOMINORUM FURO
 RIBUS PARUERUNT IN METALLUM DETRUDANTUR. CETERUM
 NON LICEAT IUDICIBUS DISCUSSIONE UIOLENTIAE DIFFERRE
 UEL DIMITTE RE UEL DONARE. QUIS PROBAUERINT UIOLEN
 TIA ET NON STATIM IUDICAUERINT NOUERINT SE PERICULū
 SUBITUROS. UILIS AUTEM P̃SONA E QUE BIS AUT FREQUEN
 TER COMMISISSE UIOLENTIAM COMPROBANTUR. CONSTITUTAM
 LEGIB. POENAM SUPRASCRIPTAM OMNIS MODIS FERIANTUR

VIII. DE PRIUATI CARCERIS CUSTODIA

Imp̃pp̃ ualentiāni s̃ theod̃ et archadius aāa a eRETrio p̃f̃ auct̃i
SI QUI POSTHECREUM PRIUATO CARCERID̃ REUS MAIESTATIS
 HABEATUR

Dāt p̃rō r̃e maĩs thessalonicas theod̃ - a ii et cynegio uē cēss̃l. Ista interp̃r non indiget

VIII. DE EMENDATIONE SIRUORUM

QUOD CONSTANTINUS ā ad maximum macrobium
 QUOTIES UERUERA DOMINORUM TALIS CAUSA SERUORUM

(3) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS ALBINO PRAEFECTO PRAETORIO. —Servos qui fecisse violentiam confessionibus testium aut propriis docebuntur, si id inscio domino commiserint, postremo supplicio deditos luere perpetrata censemus. Quod si illi metu atque exhortatione dominorum violentiam admiserint, palam est, secundum legem Iuliam dominum infamem pronuntiandum loci aut originis propriae dignitate non uti; servos vero quos furoribus talium paruisse constiterit, metallis per sententiam dedi; viles autem infamesque personae et hi qui bis aut saepius violentiam perpetrasse convincentur, constitutionem divalium poena teneantur. Iudices vero nosse oportet quod gravi infamia sit notandus, si violentiae crimen apud se probatum distulerit, omiserit vel impunitate donaverit, aut molliore quam praestituimus poena perculerit. Data pridie Nonas Martias, Mediolani, Valentiniano Augusto IV et Neoterio ¹ viro clarissimo Consulibus.

Interpretatio. Servi si inscio domino confessi vel convicti fuerint violentiam commisisse addicti tormentis gravibus puniantur. Si vero iubentibus dominis violentiae crimen admiserint, domini qui illicita praeceperunt notentur infamia, et nobilitatis vel honoris sui dignitatem tenere non possunt. Servi autem qui talibus dominorum furoribus paruerunt in metallum detrudantur. Ceterum non liceat iudicibus discussionem violentiae differre vel dimittere vel donare; qui si probaverint violentiam et non statim vindicaverint, noverint se periculum subituros. Viles autem personae quae bis aut frequenter admisisse violentiam comprobantur, constituta legibus poena suprascripta omnimodis feriantur.

TIT. VIII.—DE PRIVATI CARCERIS CUSTODIA. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AUGUSTI ERYTRIO ² PRAEFECTO AUGUSTALI. Si quis posthac reum privato carceri destinarit, reus maiestatis habeatur. Data pridie Nonas Maias, Thessalonicae, Theodosio Augusto II et Cynegio viro clarissimo Consulibus. Ista lex interpretatione non indiget.

TIT. IX.—DE EMENDATIONE SERVORUM. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS MAXIMILIANO MACROBIO ³. Quoties verbera dominorum talis causa servorum (*Sequitur textus pag. 139*)

¹ Palimp.: *Neuterio*.

² Palimp.: *Aeretrio*.

³ Palimp.: *ad Maximum Macrobius*.

COMITABITUR UT MORIANTUR CULPA NUDISUNT. QUID IMPRESSI
MA CORRIGUNT MELIORASUIS ADQUIRERE UERNULIS UOLUERUNT.
NAM ET REQUIRIT HUIUS MODI FACTO UOLUMUS. IN QUO INTEREST DOMINI
IN COLUMI IURIS PROPRII HABERE MANCIPIMUM UTRUM UOLUNTATE
OCCIDENDI HOMINEM AN UEROSIMPLICITER FACTA CASTIGATIO UI
DEATUR. QUOTIENIM DOMINUS NON PLACET MORTE SERUI REUM HO
MICIDI PRONUNTIARI. QUOTIENIM SIMPLICIBUS QUESTIONIBUS DOMES
TICAM EXERCEAT POTESTATEM. QUANDO IGITUR SERUI PLACARUM
CORRECTIONE IN MINENTI FATALI NECESSITATE REBUS HUMANIS
EXCEDUNT NULLAM METUANT DOMINI QUESTIONEM

DATA III KAL MARTIAS

SIRMIO ET

CONSTANTINO A

CONSS.

INTERPRET. SI SERUUS DUM CULPA DOMINI UINDICAT MORTUUS FUERIT. DOMINUS
CULPA HOMICIDI NON TENETUR. QUIA TUNC HOMICIDI REUSEST.
SI OCCIDERE UOLUISSE CONUINCITUR NAM EMENDATIO NON UOCAT AD CRIMEN

X DE EMENDATIONE PROPINQVORVM

IMPERATOR VALENTINIANUS ET VALENS AA AD SENATUM
INCORRIGENDIS MINORIBUS PRO QUALITATE DELICTI SENIORIBUS PRO
PINQUIS TRIBUIMUS POTESTATEM. UT QUOS AD UITE DECORA
DOMESTICAE LAUDIS EXEMPLA NON PROUOCANT SALTEM MEDICI
HA COMPELLAT. NE QUENOS IN PUNIENDIS MORUM UITIIS POTESTATE IN IN
MENSO EXTENDI UOLUMUS. SED IURE PATRI AUCTORITAS CORRI
GAT PROPINQUILUENIS ET IRATUM EX PRIUATA ANIMA ADUER
SIONE CONPESCAT. QUOD SI AUCTORITAS FACTIUS DOMESTICAE
EMENDATIONIS EXCLUDIT PLACET IN NORMIS DELICTI REOS
DEDI IUDICII NOTIONI. DAT. PRD KAL DECEMB. VALENTINIANO ET VALENTE COSSB

INTERPRET. PROPINQUIS SENIORIBUS LEGEM MITTITUR ERROREM
UEL CULPA MAIORESCENTIUM PROPINQUORUM PATRIA DISTRICTIO
NE CORRIGERE IDEST UT SI UERUIS UEL UERE CUNDIA EMEN
DARI NON POSSUNT PRIUATA DISTRICTIO NE UERBERIBUS CORRIGAN
TUR. QUOD SI GRAUIOR CULPA FUERIT ADOLESCENTIS QUE PRI
UATIM EMENDARI NON POSSIT IN NOTITIAM IUDICIS DEFERATUR

XI AD LIGIAM CORNELIAM

DISICARIIS

IMPERATOR VALENTINIANUS ET GRATIANUS AAA AD PROBUM PPO
SIQUIS NECANDI INFANTIS PAXULUM ADGRESSUS ADGRESSUS MESIT
CAPITALES SUPPLICIUS SUSTINEBIT. PP. PRD ID FEB. ROM. GRATIANO. A III ET IQUITIO COSSB

comitabitur ut moriantur, culpa nudi sunt qui dum pessima corrigunt, meliora suis acquirere vernulis voluerunt; nec ¹ requiri in huiusmodi facto volumus, in quo interest domini incolume iuris proprii habere mancipium, utrum voluntate occidendi hominis an vero simpliciter facta castigatio videatur. Toties enim dominum non placet morte servi reum homicidii pronuntiari, quoties simplicibus quaestionibus domesticam exerceat potestatem. Quando ² igitur servi plagarum correctione imminente fatali necessitate rebus humanis excedunt, nullam metuant domini quaestionem. Data III ³ Kalendas Martias ⁴, Sirmio, et Constantino ⁵ Augusto VII *et Constantio Caesare* Consulibus.

Interpretatio. Si servus, dum culpam dominus vindicat, mortuus fuerit, dominus culpa homicidii non tenetur, quia tunc homicidii reus est, si occidere voluisse convincitur, nam emendatio non vocatur ad crimen.

TIT. X.—DE EMENDATIONE PROPINQUORUM. (I) IMPERATORES VALENTINIANUS ET VALENS AUGUSTI AD SENATUM. In corrigendis minoribus pro qualitate delicti senioribus propinquis tribuimus potestatem; ut quos ad vitae decora domesticae laudis exempla non provocant, saltem correctionis medicina compellat. Neque nos in puniendis morum vitiis potestatem in immensum extendi volumus; sed iure patrio auctoritas corrigat propinqui iuvenis erratum et ⁶ privata animadversione compescat. Quod si atrocitas facti ius domesticae emendationis excedit ⁷, placet enormis delicti reos dedi iudicum notioni. Data pridie Kalendas Decembres, Valentiniano et Valente Augustis Consulibus.

Interpretatio. Propinquis senioribus lege permittitur errorem vel culpas adolescentium propinquorum patria distractione corrigere, id est, ut si verbis vel verecundia emendari non possint, privata distractione verberibus corrigantur. Quod si gravior culpa fuerit adolescentis quae privatim emendari non possit, in notitiam iudicis deferatur.

TIT. XI.—AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS. (I) IMPERATORES VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AUGUSTI AD PROBUM PRAEFECTO PRAETORIO. Si quis necandi infantis piaculum aggressus sit, capitale supplicium sustinebit ⁸. Proposita pridie Idus ⁹ Februarias, Romae, Gratiano Augusto III et Equitio Consulibus.

¹ Palimpsesto subest: *nam et pro nec.*

² Haenel: *Si quando.*

³ Haenel: *XIV.*

⁴ Haenel: *Mai.*

⁵ Haenel: *Sirmio Constantino VII et Constantio C.*

⁶ Palimp.: *et iratum ex privata.*

⁷ Palimp.: *excludit pro excedit.*

⁸ Haenel: *erit capitale istud malum.*

⁹ Haenel: *VII Kalendas.*

INTERP. Siue uir siue mulier infanTEM NECAUERIT. REI HOMI
CIDII TENENTUR.

LIMP. PP. VALENT. VALENS ET ARCHADIVS AAA AD PROUINCIALES
IBERVS RESISTENDI CUNCTI TRIBUIMUS FACULTATEM. UT QUI CUMQ.
MILITUM VEL PRIUATORUM AD AGROS NOCTURNUS POPULATOR INTRA
UERIT AUT ITINERA FREQUENTATA IN SIDIIS AGRESSIONIS OBSIDE
RIT PROMISSA CUICUMQ. LICENTIA DISCUSILICOS SUPPLICIOS SUBIUGE
TUR. HÆ MORTEM QUAM MINABATUR EXCIPIAT ET ID QUOD ITEN
DEBAT INCURRAT. MELIUS EST ENIM OCCURRERE IN TEMPORE
QUAM EXITUM IUDICARI. VESTRAM IGITUR UOBIS PROMITTIMVS
ULTIONEM ET QUOD SERUËST PONI IUDICIOS UBIUGAMUS. ET
HICTUM NULLUS PARCAT MILITI CUI OBUIA RE TELO OPORTEAT UT LATRO

DATA K IULIAS

TATIANO

ET SIMMACO

CONSULIB

INTERP. QuotiENS AD FACIENDAM RAPINAM ALIQUIS AUT ITER AGE
TEM AUT DOMUM CUIUS LIBET NOCTURNVS SPOLIATOR AD GREDI
TUR HUIUSMODI PERSONISQUE UIMSUSTINENDAMVS ACTIONEM CUM AR
MIS LICENTIAM RESISTENDI. ET SI PRO TEMERITATE SUA OCCISUS
FUERIT ILLE QUI UENERIT MORS LATRONIS IPSIUS ANEMINE REQUIRATUR.

DE PARRICIDIO

SIMP. CONSTANTINVS AA AD UERINUM VICARIUM AFRICAE
IQUIS IN PARENTES AUT FILIUS AUT OMNINO AFFECTIONIS EIVSQUE
NUNCUPATIONE PARRICIDI CONTINETUR FATA PROPERAUE
RIT SIUE CLAMSIUE PALAM AD FUERIT IN ISUS NEQ. GLADIO NEQ.
IGNIB. NEQ. ulla ALIA SOLLEMNI PENA SUBIGETUR SED INSUTUR
COLLEO ET INTEREIVS FERALE SANGUSTIAS COMPREHENSUS
SERPENTUM CONTUBERNIIS MISCEATUR ET UT REGIONIS
QUALITAS TULERIT VEL IN VICINUM MARE VEL IN AMNEM PROHI
CIATUR. UT OMNI HELEMENTORUM USU UIUUS CARERE INCIPAT
UTEICOELUM SUPRESTITITERRA MORTUO AUFERATUR.

DATA XVII DECEMB

ACCEPTA PRIDM MARTIAS KARTAGINE CONSTANTINO AA V

ET LICINIO

CCSSB

INTERP. Siquis PATREM MATREM FRATREM SOROREM FILIUM
VEL FILIAM AUT ALIOS PROPINQUOS OCCIDERIT. REMOTO OMNIVMALI
ORUM GENERE TORMENTORUM FACTO DECORI SSACCO QUI COLLE
US NOMINATUR IN QUOCUMMISSUS FUERIT CUM IP SO ACTIONE
SERPENTES. CLAUDANTUR. ET SI MARE VICINUM NON FUERIT

Interpretatio. Sive vir sive mulier infantem necaverit, rei homicidii teneantur.

(2) IMPERATORES VALENTINIANUS, VALENS ET ARCADIUS AUGUSTI AD PROVINCIALES. Liberam resistendi cunctis tribuimus facultatem ut quicumque militum vel privatorum ad agros nocturnus populator intraverit aut itinera frequentata insidiis aggressionis obsederit, permissa cuicumque licentia, dignus illico supplicio subiugetur, ac mortem quam minabatur, excipiat et id quod intendebat incurrat; melius est enim occurrere in tempore quam ¹ exitium vindicari. Vestram igitur vobis permittimus ultionem, et quod serum est poni ² iudicio subiugamus edicto ³. Nullus parcat militi, cui obviari telo oporteat ut latroni. Data Kalendis Juliis, Tatiano et Symmacho consulibus.

Interpretatio. Quoties ad faciendam rapinam aliquis aut iter agentem aut domum cuiuslibet nocturnus exspoliator aggreditur, huiusmodi personis quae vim sustinent, damus etiam cum armis licentiam resistendi, et si pro temeritate sua occisus fuerit ille qui venerit, mors latronis ipsius a nemine requiratur.

TIT. XII.—DE PARRICIDIO. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD VERINUM VICARIUM AFRICAE. Si quis in parentis aut filii, aut omnino affectionis eius, quae nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit, sive clam, sive palam, id fuerit enisus, neque gladio, neque ignibus, neque ulla alia solemni poena subiugetur; sed insutus culeo et inter eius ferales angustias comprehensus serpentum contuberniis misceatur; et ut regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem projiciatur, ut omni elementorum usu vivus carere incipiat, ut ei coelum superstiti, terra mortuo auferatur. Data XVI Kalendas Decembres, accepta pridie Idus Martias, Karthagine, Constantino Augusto V et Licinio Caesare consulibus ⁴.

Interpretatio. Si quis patrem, matrem, fratrem, sororem, filium vel ⁵ filiam aut alios propinquos occiderit, remoto omnium aliorum genere tormentorum, facto de coriis sacco qui culeus nominatur, in quo quum missus fuerit, cum ipso etiam serpentes claudantur, et si mare vicinum non fuerit (*Sequitur textus pag. 143*)

¹ Haenel. add.: *post*.

² Haenel: *servum est punire*.

³ Palimp.: *ethictu*.

⁴ Haenel scribit: *Dec. Licinio V et Crisp. C. Coss. Acc. prid. Id. Mart. Karthagine Constantino A. V. et Licinio C. Coss.*

⁵ Haenel om.: *vel*.

In quolibet carcere proliciat ut talis poena damnatus nullo tempore obtineat sepulturam.

XIII DE MALEFICIS. MATEMATICIS. ET CETERIS SIMILIB.

Imp CONSTANTINUS A ET CAESAR AD BASSUM PR
EORUM EST SCIENTIA PUNIENDA ET SEUERISSIMIS MERITO LEGIB.
 CUI INDICANDA QUI MAGICIS ACCINCTI ARTIBUS AUT CONTRA HOMI
 NUM MOLITIS SALUTEM AUT PUDICOS AD LIBIDINEM DEPLEXISSE ANI
 MOS DETEGENTUR Nullis uero CRIMINIBUS IMPLICANDAS UN
 REMEDIA HUMANISQUE SITA CORPORIBUS. AUT IN AGRESTIBUS LOCIS
 NEMATURIS CUI DEMIIS METUERENTUR IMBRES AUT RORE GRAM
 DINUM LAPIDATIONIS QUERERENTUR INNOCENTES ADIBITAS UP
 FRAGIA QUIBUS NON CUIUSQ. SALUS AUT EXISTIMATIO LEDERETUR
 SED QUORUM PROFICERINT TACTUS NE DIUINA MUNERA ET LA
 BORES HOMINUM EXTERMINARENTUR

DAT K IUNIAS AQUILEIA CRISTO ET CONSTANTINO

CONSS

INTERP. Malefici incantatores uel immisores tem
 pestatum uel iniqui inuocationes demonum mentes
 hominum turbant omni poenarum genere puniuntur

Imp CONSTANTINUS A ET IULIANUS CLARISSIMI AD POPULUM
Nemo aurspicem consulat aut mathematicum. Nemo auri
 olum ausurum et uatum praua confessionis conti
 nescat. Caldei magi hac ceteri quos maleficos
 ob facinorum magnitudinem uulgi adpellat nec ad
 hanc partem aliquid moliantur. Si lea omnibus perpetuo
 diuinandi curiositas. Etenim supplicium capitis ferre
 gladioultore prostratus quicumque iussu obsequium de
 hesauerit DAT VIII K FEB MEDIOLE CONSTANT VIII ET IULIANO CLARISSIMO CCSS
 INTERP Quicumque pro curiositate futurorum uel
 inuocatorem demonum uel diuinos quos ariolos
 appellant uel aurspices qui auguria colligunt con
 sola uerit capite puniatur.

Imp PP VALENTINIANVS ET VALENS A AD SEVNDUM PP
Ne quis deinceps nocturnis temporibus aut nefari
 as preces aut magicos adparatus. Aut sacrificia fu
 nes ta celebrare conetur. Detecti uent aut conuictum

Demones
 incantatores
 uel iniqui
 foris
 tempes
 tarum

n quolibet gurgite projiciatur, ut tali poena damnatus nullo tempore obtineat sepulturam.

TIT. XIII. — DE MALEFICIS, MATHEMATICIS ET CETERIS SIMILIBUS. —

(1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS ET CAESAR AD BASSUM PRAEFECTUM URBI ¹. Eorum est scientia punienda et severissimis merito legibus vindicanda qui magicis accincti artibus, aut contra hominum moliti salutem aut pudicos ad libidinem deflexisse animos detegantur. Nullis vero criminibus ² implicanda sunt remedia humanis quaesita corporibus, aut in agrestibus locis ne maturis vindemiis metuerentur imbres, aut ruentis grandinis lapidatione quaterentur ³ innocenter adhibita suffragia, quibus non cuiusque salus aut existimatio laederetur; sed quorum proficerent actus, ne divina munera et labores hominum sternerentur ⁴. Data X ⁵ Kalendas Junias, Aquileiae, Crispo et Constantino *Caesare* ⁶ consulibus.

Interpretatio. Malefici, incantatores *vel* ⁷ immissores tempestatum, vel ii qui per invocationes daemonum mentes hominum turbant omni poenarum genere puniantur.

(2) IMPERATORES CONSTANTINUS ⁸ AUGUSTUS ET JULIANUS CLARISSIMI AD POPULUM. Nemo haruspiciam consulat aut mathematicum, nemo hariolum; augurum et vatum prava confessio conticescat. Chaldaei *ac* ⁹ magi et ceteri quos maleficos ob facinorum magnitudinem vulgus appellat ¹⁰ nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sileat omnibus perpetuo divinandi curiositas; etenim supplicium capitis feret gladio ultore prostratus quicumque iussis obsequium denegaverit. Data VIII Kalendas Februarias, Mediolani, Constantio IX et Juliano clarissimo Caesare consulibus.

Interpretatio. Quicumque pro curiositate futurorum vel invocatorem daemonum vel divinos quos hariolos appellant, vel haruspices qui auguria colligunt consuluerit, capite puniatur.

(3) IMPERATORES VALENTINIANUS ET VALENS AUGUSTI AD SECUNDUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Nequis deinceps nocturnis temporibus aut nefarias preces, aut magicos apparatus aut ¹¹ sacrificia funesta celebrare conetur; detectum enim aut ¹² convictum (*Sequitur textus pag. 145*)

¹ Haenel: *Pf. P. (Praefectum Praetorio)*.

² Haenel: *criminationibus*.

³ Palimp.: *vire grandinum lapidationis quaerentur*.

⁴ Palimp.: *exterminarentur*.

⁵ Palimp. om.: *X*.

⁶ Haenel add.: *Caesare*.

⁷ Palimp. om.: *vel*.

⁸ Palimp.: *Constantinus*.

⁹ Haenel add.: *ac*.

¹⁰ Haenel add.: *et*.

¹¹ Haenel: *et*.

¹² Haenel: *atque*.

COMPETENTI ANIMA DUCERIONEM ACTA RUPERENHIAUCTO
RITATE CENSUIMUS ^{DAT VIDSPTBS} DIOIOUIANO ET UARRONIANO ^{CCSSB}
INTERP. quicumq; nocturna sa crificia demonum celebra-
uerit uel in cantationib; demones inuocauerit capite puniatr

XIII **P** AD LEGEM FABIAM hoc est qui filios inuolant alienos.
Impr CONSTANTINUS A DOMITIO CELS ^{UC} AFRICAE
LAGIARI QUI UIUENTIUM FILIORUM MISERANDAS INFILICUNT
PARIENTIB; ORBITATES. METALLIPOENAM CETERIS ANTE
COS HITISSUPPLICIIS TENEBANTUR. SIQUI STAMEN EIUS
MODI REUS FUERIT OBLIGATUS POSTEA QUAM SUPER CRIMINE
PATUERIT SERVS QUIDE UEL LIBERTATE DONATUS BESTIIS
PRIMO QUOQ; MUNERE OBICIATUR LIBERAUTEM SUB
HAC FORMA IN LUDU DETUR GLADIATORIUM. UT ANTE
QUA ALIQUID FACIAT QUOD SE DEFENDERE POSSIT GLADIO
CONSUMATUR. EOS AUTEM QUI PRO HOC CRIMINE A ETIAM
IN METALLUM DATI SUNT NUMQUAM RELI OCARI PRECIPIMUS

^{DAT R AGS} ^{CONSTANTINO A III} ^{ET LICINIO IIII} ^{CONSSB}
INTERP. hi qui filios alienos furto abstulerint
ET UBICUMQUE TRANS DUXERINT SIUE IN GENUSS IUESER
USSIT MORTE MORIATUR

XV **S** AD LEGEM CORNELIAM ^{DE FALSO}
Impr CONSTANTINUS A MECHILIO HILARIANO ^{CORRIC.}
TORI LUCANIAE ET BRITTIORUM
Siquis decuriones testamentum uel codicillos aut aliquam
DEFICIENTIS CRIPSERIT uoluntatem uel conscribendis pu-
BLICIS PRIUATIS Q; INSTRUMENTIS PREBUERIT OFFICIUM SI
FALSI QUESTIONE moueatur DECURIONATUS HONORE SEPO-
SITO QUESTIONISSI ITA POPOS CERIT CAUSA SUBDATUR.
SED NON STATIM DESINIT ESSE DECURIO QUI IN HUIUSMO-
DI FACTO FUERIT DEPREHENSUS QUANTUM ENIM AD MU-
NICIPALES PTINET NECESITATES DECURIO PERMANET
ET QUANTUM AD REM ET UERITATEM RESERUANDA MUTI
ID E DECURIONATUS HONORE NON POTERIT NEC UERO HIS
QUI ANTE FUERIT TABELLIO AD ELUDENDAM QUESTIONEM
SUPER HIS QUE ANTE CONSCRIPSIT FACTUS DECURIO DEFEN-
DI HA C POTERIT DIGNITATE

competenti animadversione mactari perenni auctoritate censemus. Data V Idus Septembres divo Joviano Augusto ¹ et Varroniano consulibus.

Interpretatio. Quicumque nocturna sacrificia daemonum celebraverit, vel incantationibus daemones invocaverit, capite puniatur.

TIT. XIV.—AD LEGEM FABIAM: *hoc est, qui filios immolant alienos* ². (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD DOMITIUM CELSUM VICARIUM AFRICAE. Plagiarii qui viventium filiorum miserandas infligunt parentibus orbitates, metalli poena cum ceteris ante cognitis suppliciis tenebantur. Si quis tamen eiusmodi reus fuerit oblatus, posteaquam super crimine patuerit servus quidem vel libertate donatus, bestiis primo quoque munere objiciatur; liber autem sub hac forma in ludum detur gladiatorium, ut antequam aliquid faciat quo se defendere possit, gladio consumatur. Eos autem qui pro hoc crimine etiam *iam* ³ in metallum dati sunt, numquam revocari praecipimus. Data Kalendis Augusti Constantino Augusto IV et Licinio IV consulibus.

Interpretatio. Hi qui filios alienos furto abstulerint, et ubicumque transduxerint, sive ingenui, sive servi sint, morte moriantur.

TIT. XV.—AD LEGEM CORNELIAM DE FALSO. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS MECHILIO HILARIANO CORRECTORI LUCANIAE ET BRUTTIORUM. Si quis decurio testamentum vel codicillos aut aliquam deficientis scripserit voluntatem, vel conscribendis publicis privatisque instrumentis praeberit officium, si falsi quaestio moveatur, decurionatus honore seposito, quaestioni, si ita poposcerit causa, subdatur. Sed non statim desinit esse decurio qui in huiusmodi facto fuerit deprehensus; quantum enim ad municipales pertinet necessitates, decurio permanet; et ⁴ quantum ad rem gestam et veritatem reserandam, uti ⁵ decurionatus honore non poterit; nec vero is qui ante fuerit tabellio ad eludendam quaestionem super his quae ante conscripsit, factus decurio defendi hac poterit dignitate: *quoniam scripturae veritas, si res poposcerit per ipsum debet probari auctorem.* Data III Kalendas Februarias, accepta Kalendis Augusti, Sabino et Rufino consulibus ⁶.

TIT. XVI.—*Victum civiliter et criminaliter posse...* (una lex.)

TIT. XVII.—*De falsa moneta* (una lex.)

TIT. XVIII.—*Si quis solidi circulum exteriorem inciderit, vel adulteratum in vendendo subjecerit* (una lex.)

TIT. XIX.—*De raptu virginum* (tres priores numeri primae legis.)

¹ Palimp. om.: *Augusto*.

² Verba *hoc est, qui filios immolant alienos*, Haenel omisit, sed ipsa sunt quae leguntur in Indice explanato Breviarii ad rubricam huius tituli, itemque a Benedicto Levda, qui ea sumsit ex interpretatione, quam prosequutus est in sua editione Cod. Theodosiani. Ea tamen improbavit Haenel et quasi spuria reiecit quum nec sint in codice Parisiensi 4404 nec apud Sichardum et Cujacium.

³ Haenel add.: *jam*.

⁴ Haenel om.: *et*.

⁵ Palimp. add.: *idem*.

⁶ Post extrema verba legis 1, textui nostro adjecta, desunt in Palimpsesto inopia foliorum, interpretatio ipsius legis, lex 2 ejusdem tituli XV, tituliue XVI ad XIX quorum numeros et rubricas exponimus. In hoc ultimo titulo lacuna pervenit tantum usque ad verba primae legis n.º 4: *Si quis vero*.

SERUUS RAPTUS FACINUS DISSIMULATIONE PRETERITUM AUT PAC
TIONE TRANSMISSUM DETULERIT IN PUBLICUM LATINITATE DOHE
TUR. AUT SI LATINUS SIT CIUIS FIAT ROMANUS. PARENTIBUS QUORUM
MAXIME UI INDICATA INTEREAT SI PATIENTIAM PREBUERINT HAC DO
LOREM COMPRESSERINT DEPORTATIONE PLECTENDI SPARTI
CIPES ET ETIAM ET MINISTROS RAPTORI CITRA DISCRETIONEM
SEXUS EADEM POENA PRECIPIMUS SUBIUGARI. ET SI QUIS INTER
HEC MINISTERIAS SERUILIS CONDITIONIS FUERIT DEPREHENSUS
CITRA SEXUS DISCRETIONEM EUM CONCREMA RILUBEMUS

DAT KAL APRIL AQUILEIA CONSTANTINO A VI ET CONSTATTE CESSB

INTERP. SICUM PARENTIBUS PUELLAE NICHI QUI SQUAMANTE
DEFINIAT UTEAM SUO DEBEAT CONIUGIO SOCIARE ET EAM UEL IN
UITAM RAPUERIT UEL UOLENTIEM ADDUXERIT SI RAPTORI PUELLA
CONSENSERIT PARITER PUNIANTUR. SI QUI UERO EX AMICIS
UEL FAMULA AUT FORTASSE NUTRICES PUELLAE CONSILIUM RAP
TUS DEDERINT AUT OPPORTUNITATEM PREBUERINT TRAPIENDI
LIQUE FACTUM PLUMBUM IN FAUCIBUS AUT IN ORES SUSCIPIANT.
UT MERITO ILLA PARS CORPORIS CONCLUDATUR DE QUAE ORTAMEN
TA SCILLERIS MINISTRATA MOSCUNTUR. ILLI UERO QUAE RAPI
UNTUR IN UITA EQUENON UOCIBUS SUI DE RAPTO RECLAMAUERINT
UT VICINORUM UEL PARENTUM SOLACIO ADIUTAE LIBERARI POSSIT
PARENTUM SUORUM EIS SUCCESSIO DENEGETUR. RAPTORI CON
UICTO APPELLARE NON LICEAT SED STATIM INTER IPSA DISCUSSIO
NIS INITIA A IUDICE PUNIATUR. QUOD SI FORTASSE RAPTOR CUM
PUELLAE PARENTIBUS PACISCATUR ET RAPTUS ULTIOPARENTUM
SILENTIO FUERIT PRETERMISSA SI SERUUS STAD ETULERIT LATI
NAM PERCIPIAT LIBERTATEM. SI LATINUS FUERIT CIUIS FIAT RO
MANUS PARENTES UERO QUI RAPTORI IN EA PARTE CONSENSE
RINT EXILIODEPUTENTUR QUI UERO RAPTORIS OLATIA PREBUERINT
SIUE VIRI SIUE FEMINAE SINT IGNI BUS CONCREMENTUR.

de rap
TORI
BUS
...

Imppp ualentinian's ualene't gratian's aaa ad maximum ppo
Qui coniugium raptus scelus contractum uoluerit accu
saresiue propria familiae de decuse eum mouerit
seu commune odium delictorum inter ipsa statim

Si quis vero servus raptus facinus dissimulatione praeteritum aut pactione transmissum detulerit in publicum latinitate donetur, aut si latinus sit civis fiat romanus; parentibus quorum maxime vindicta intererat si patientiam praebuerint ac dolorem compresserint, deportatione plectendis; participes etiam et ministros raptoris, citra discretionem sexûs eadem poena praecipimus subiugari; et si quis inter haec ministeria servilis conditionis fuerit deprehensus, citra sexus discretionem eum concremari iubemus. Data Kalendis Aprilis, Aquileia, Constantino Augusto VI et Constante Caesare consulibus.

Interpretatio. Si cum parentibus puellae nihil quisquam ante definiat ut eam suo debeat coniugio sociare, et eam vel invitam rapuerit vel volentem adduxerit ¹, si raptori puella consenserit ² pariter puniatur. Si quis vero ex amicis vel familia aut fortasse nutrices puellae consilium raptus dederint, aut opportunitatem praebuerint rapiendi, liquefactum plumbum in faucibus aut ³ in ore suscipiant, ut merito illa pars corporis concludatur, de qua hortamenta sceleris ministrata noscuntur. Illae vero quae rapiuntur invitae quae non vocibus suis de raptore clamaverint, ut vicinorum vel parentum solatio adiutae liberari possent, parentum suorum eis successio denegetur. Raptori convicto appellare non liceat, sed statim inter ipsa discussionis initia a iudice puniatur. Quod si fortasse raptor cum puellae parentibus paciscatur et raptus ultio parentum silentio fuerit praetermissa, si servus ista detulerit, latinam percipiat libertatem; si latinus fuerit civis fiat romanus, parentes vero qui raptori in ea parte consenserint exilio deputentur, qui vero raptori solatia praebuerint, sive viri sive foeminae sint, ignibus concrementur.

(2) IMPERATORES VALENTINIANUS VALENS ET GRATIANUS AUGUSTI AD MAXIMUM ⁴ PRAEFECTUM PRAETORIO. Qui coniugium raptus scelere contractum voluerit accusare, sive propriae familiae dedecus eum moverit seu commune odium delictorum inter ipsa statim (*Sequitur textus pag. 149*)

¹ Haenel om.: *adduxerit*.

² Haenel: *consentiat*.

³ Haenel: *et*.

⁴ Haenel add.: *Maximinum*.

EXORDIA IN SIGNEM RECENTI FLAGITIO UEX ET AUDACIAM. Sed
 SI QUOCASU QUI SUE ACCUSATIONEM DIFFERAT UEL REATUM
 ET OPPRIMI EUESTIGIO ATROCITER COMMISSA NEQUIERINT AD P
 SECUTIONEM CRIMINIS EX DIE SCALERISA D MISSI QUINQUENNI
 TRIBUIMUS FACULTATEM. Quos in e metui INTERPELLATIONIS ET
 COMPLEMENTO ACCUSATIONIS EXACTO Nulli deinceps SCOPIA
 PATEBIT ARGUENDI Nec deconiugio aut sobule disputandi

DAT XVIII KAL DECEMB GRATIANO .A. III

ET LEQUITIO

CSSB

INTERP Si accusacionem raptus uel p metum uel p uolum
 tatem p quinquennium quisq. distulerit a die raptus ex
 plet o quinquennio accusandi ultra non habeat potestatem
 Sed post quinquennium nec de tali coniunctione raptorib.
 aliquid opponatur et filii omnes legitimi habeantur

XX DE RAPTO UEL MATRIMONIO SCIMONIALIM VIRGINUM UEL UIDUAR
 IMP CONSTANTINUS AD ORFITUM

E ADEMUTRUM RAPTOREM SEUERITAS FERAT NEC SITULLA DISCRE
 TIO INTEREUM QUI PUOREM VIRGINUM SACROS CARUM ET CASTIMO
 NIA UIDUX LABEFACTARE SCEROSI RAPTUS ACERBITATE DETE
 GITUR Nec ulli sibi ex posteriore consensu ualeat rap
 TA BLANDIRI DAT XI K SEPTEMB CONSTANTIO .A. VII ET CONSTATE C. CSSB

INTERP Quicumque uel sacratam dō uirginem uel uidam
 fortasserapuerit si postea eis de coniunctione conuene
 rit pariter puniantur Impi qui an s a ad secundum ppo

S IQUIS NON DICAM RAPERE SED UEL ADTEMPTARE MATRIMONI
 IUNDICA USA SACRATA VIRGINES UEL INUITAS AUSUS FUERIT CAPI
 TALIS SENTENTIA FERIETUR.

DAT XI K MART ANTOCIE IOUIANO X ET UARRONIANO CSSB haec lex interp non indiget

XX AD LEGEM IULIAM REPETUNDARUM.

Imp ppp GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEOD AAA NEUTERIO PPO
 IUDICES QUI SE FURTIS FUERINT CONMACULASSE CONUICTI ABLATIS
 CODICILLORUM IN SIGNIBUS ET HONORE EX UTI INTERPessi
 mos quoque et plebeios habeantur Nec si post hac de eo
 HONORE BLANDIANTUR QUOS EIPSI INDIgnos iudicauerunt.

DAT XVIII KAL FEB THESSALONICA GRATIANO .A. V. ET THEOD IAA CSSB + haec lex interp non indiget

Idem

AAA

FLORO

PPO

exordia insignem recenti flagitio vexet audaciam. Sed si quo casu quis vel accusationem differat vel reatum et opprimi e vestigio atrociter commissa nequiverint ad persecutionem criminis ex die sceleris admissi quinquenii tribuimus facultatem, quo sine metu interpellationis et complemento accusationis exacto, nulli deinceps copia patebit arguendi, nec de coniugio aut sobole disputandi. Data XVIII Kalendas Decembres, Gratiano Augusto IV et Equitio consulibus.

Interpretatio. Si accusationem raptus vel per metum vel per voluntatem per quinquennium quisquam distulerit, a die raptus expleto quinquennio accusandi ultra non habeat potestatem; sed post quinquennium nec de tali coniunctione raptoribus aliquid opponatur et filii omnes legitimi habeantur.

TIT. XX.—DE RAPTU VEL MATRIMONIO SANCTIMONIALIUM VIRGINUM VEL VIDUARUM. (1) IMPERATOR CONSTANTIUS ¹ AD ORFITUM. Eadem utrumque raptoem severitas feriat, nec sit ulla discretio inter eum qui pudorem virginum sacrosanctarum et castimoniam viduae labefactare scelerosa raptus acerbitate detegitur; nec ullus sibi ex posteriore consensu valeat raptae blandiri. Data XI Kalendas Septembres, Constantio Augusto VII et Constante Caesare consulibus.

Interpretatio. Quicumque vel sacratam Deo virginem vel viduam fortasse rapuerit, si postea eis de coniunctione convenerint, pariter puniantur.

(2) IMPERATOR JOVIANUS AUGUSTUS AD SECUNDUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Siquis non dicam rapere, sed vel attentare matrimonii iungendi causa sacratas virgines vel *viduas volentes vel* ² invitas ausus fuerit, capitali sententia ferietur ³. Data XI Kalendas Martias, Antiochiae, Joviano Augusto et Varroniano consulibus. Haec lex interpretatione non indiget.

TIT. XXI.—AD LEGEM JULIAM REPETUNDARUM. (1) IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI NEOTERIO PRAEFECTO PRAETORIO. Iudices qui se furtis ⁴ fuerint commaculasse convicti, ablatis codicillorum insignibus, et honore exuti inter pessimos quosque et plebeios habeantur. Nec sibi posthac de eo honore blandiantur quo se ipsi indignos iudicaverunt. Data XVIII ⁵ Kalendas Februarias, Thessalonicae, Gratiano V et Theodosio Augustis consulibus. Ista lex interpretatione non indiget ⁶.

(5) IDEM AUGUSTI FLORO PRAEFECTO PRAETORIO. (*Sequitur textus pag. 151*)

¹ Palimp.: *Constantinus*.

² Verba *vel viduas volentes* quae non sunt in Palimp., absunt quoque ex multis codicibus.

³ Hic addit Haenel: *Filii ex tali contubernio nati punitis hic juxta legem in hereditatem non veniant quibus etiamsi principali beneficio praestetur, vetetur et facultas... eorum proximis heredibus adquirendam*. Textui nostro tamen verba haec non adjicimus. Absunt quidem in Palimp. non foliorum inopia nec librarii incuria, sed quia non erant in vetusto codice Breviarii quem noster excipit; desiderantur etiam in fere omnibus codicibus Breviarii hodie cognitis. Haenel ea non vidit nisi in codice Parisiensi 4403. Exemplaria Theodosiani codicis, quibus haec pars legis habetur, ea pariter afficit lectionum diversitas quae videri possunt in Haenelis editione Codicis Theodos. lib. IX, t. XXV, not. a, et originem obscuritatis textus hujus denotant. Forsitan non fuit insertus in prioribus Breviarii apographis, et postea interjectus a librario qui codicem Parisiensem 4403 aut alium scripsit.

⁴ Haenel add.: *et sceleribus*.

⁵ Haenel: *X*.

⁶ Haenel add.: *Ista lex tam evidens est ut expositione non indigeat*.

SCIANTIUDICESUPRAMISSIPROPRIISAUTASEAUTABHEREDIBUS
SUISPOENAMESSEREPETENDAM.

ДЛТ. x КЛЛ SEPTEMB

ANTONIO

ETSIACR10

~~CONFIDENTIAL~~
CCSSB

INTERP OMNES IUDICES SCIENT QUOD QUID QUID MALE RA
PUERINT SI IPSI NON REDDIDERINT AUIS HEREDIBUS ESSE
SOLUENDUM ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶
XII DE HIS QUI LATRONES VEL ALIOS CRIMINIBUS REOS OCCULTAVERINT.

XXII De his q̄ latrones uel alii criminib. reos occulauerint.

Imppp GRATIANUS VALENTINIANUS ET
THEODOSIUS AAA AD FLAVIANUM PPO POSTALIA

LATRONESQUISSCIENS SUSCEPERITUEL OFFERREIUDICISUP
 SEDERITSUPPLICIOAU^{CORPORALI}DISPENDIOFACULTATEMPROQUALITE^{TA}
 PERSONEEXIUDICISEXTIMATIONEPLECTATUR. SIUEROAC
 TORSIUeprocuratorLATRONEMONIGNORANTE OCCUL
 TAUERITETIUDICI OFFERRENEGLEXERIT FLAMMISULTRI
 CIBUS CONCREMETUR. DATA III K MARCIAS MEROBAUDE II ITSATURNINO CONS LB

DATA III R MARCIAS MEROBAUDE II ITSATURNINO CONS LB

INTERP Siquissciens in domo sua latronem suscepit
autem occultare uoluerit autem iudici tradere
fortasse neglexerit si ingenua et uilior persona est
fustigetur Si uero meliorem ad arbitrium
iudicis feriat. Si uero actor aut procurator in
scio domino hoc fecerit incendio concremetur.

xxiii De his qui plebem audent contra publicā colligere disciplinā

Impppp GRATIANUS VALENTINIANUS et
Theodosius A A A florentio ppo a gustali

Siquis CONTRAUIDENTISSIMAM LUSIONEM SUSCIPERE PLE
BEM ET ADUERSUM PUBLICAM DISCIPLINAM DEFENDERE FOR
TASSE TEMPTAVERIT MULTAM GRAVISSIMAM SUSTINEBUNT

DATA XIII JANUARIAS

CONSTANTINOPOLIM

RICOMERET CLEARCO

CONSS B

Interp Siquis populum ad seditionem concitauerit dam
nis grauiissimis subiacet

xxiii DIFAMOSIS LIBELLIS

IMP CONSTANTINUS A ADUERINUM VICARIUM AFRICAE

Siquando famosi libelli repperiantur nullas exinde calum-
nias patiantur huiusmodi defectus uel nominibus aliquid con-
tinebunt sed inscriptionis auctor potius requiratur

Sciant iudices super admissis propriis aut a se aut ab haeredibus suis poenam esse repetendam. Data X Kalendas Septembres Antonio et Syagrio consulibus.

Interpretatio. Omnes iudices sciant quod ¹ quidquid male rapuerint, si ipsi non reddiderint, a suis haeredibus esse solvendum.

TIT. XXII.—DE HIS QUI LATRONES VEL ALIIS CRIMINIBUS REOS OCCULTAVERINT. (I) IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD FLAVIANUM PRAEFECTUM PRAETORIO. POST ALIA. Latrones quisquis sciens susceperit vel offerre iudici supersederit, supplicio corporali aut dispendio facultatum, pro qualitate personae, ex iudicis aestimatione plectatur; si vero actor sive procurator latrones domino ignorante occulaverit et iudici offerre neglexerit, flammis ulticibus concremetur. Data III Kalendas Martias Merobaude II et Saturnino consulibus.

Interpretatio. Si quis sciens in domo sua latronem susceperit, aut eum occultare voluerit, aut eum iudici tradere fortasse neglexerit, si ingenua et vilior persona est fustigetur; si vero melior damno ad arbitrium iudicis feriat; si vero actor aut procurator inscio domino hoc fecerit, incendio concremetur.

TIT. XXIII.—DE HIS QUI PLEBEM AUDENT CONTRA PUBLICAM COLLIGERE DISCIPLINAM. (I) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS FLORENTIO PRAEPOSITO ³ AUGUSTALI. Si quis contra evidentissimam iussionem suscipere plebem et adversus publicam disciplinam defendere fortasse tentaverit, mulctam gravissimam sustinebit. Data XIII Kalendas Januarias, Constantinopoli, Richomere et Clearcho consulibus.

Interpretatio. Si quis populum ad seditionem concitaverit, damnis gravissimis subiacet.

TIT. XXIV.—DE FAMOSIS LIBELLIS. (I) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD VERINUM VICARIUM AFRICAE. Si quando famosi libelli reperiantur, nullas exinde calumnias patiantur hi quorum de factis vel nominibus aliquid continebunt; sed scriptionis auctor potius requiratur, (*Sequitur textus pag. 153*)

¹ Haenel om.: *quod*.

³ Haenel: *Praef. Augustali*.

ET REPERTUS CUM OMNI VIRORE COGATUR HIS DE REBUS
QUAS PROPONENDAS CREDIDIT COMPROBARE NECTA-
MEN SUPPLICIO A ETIAM SI ALIQUID HOSTENDERITS UBTRAATR.

PP IIII KL APRIL CARTAGINI CONSTANTINO A V ET LICINIO C CONSSB

DE FAL
SA ISCR
IPTURA

INTERP QUI FAMOSAM CARTAM AD CUIUSCUMQ; INIURIAM
UEL MACULAM CONSCRIPSERIT IN SECRETO AUT IN PUBLICO AD
FIXERIT IN UENIENDAMQ; PROIECERIT ILLUM CONTRA QUEM
PROPOSITA EST CARTULA NON NOCEBIT Nec fame eius aliquid
DEROGABIT SED SI IN UENI RI POTUERIT QUI HUIUSMODI CARTULA
FECIT CONSTRINGATUR UT PROBEAT QUE CONSCRIPSIT Quae
SI A ETIAM QUE SCRIPSIT PROBARE NON POTUERIT FUSTIGEN-
TUR. QUIA INFAMARE MALUIT QUAM ACCUSARE.

S IMPPPP VALENTINIANUS THEOD ET ARCHADIAAA CYNICIO PPO
IQUIS FAMOSUM LIBELLUM SI UEDOMISIUE IN PUBLICO UEL QO
CUMQ; LOCO IG HARUS OFFENDERIT AUT DISCERPAT PRIUSQAM
ALTER IN UENIAT AUT NULLI CONFITEATUR IN UENTUM
NEMINI DENIQ; SI TAMEN CURIOSUS EST REFERAT QUID LEGEN-
DO COGNouerit Nam quicumque optulerit in uentum
CERTU EST IPSU REUM EX LEGE RETINENDUM NISI PRODI-
DERIT AUCTOREM Nec euasurum poenam huiusmodi
CRIMINIBUS CONSTITUTAM. SI PRODITUS FUERIT CUIQUAM
RETULISSE QUOD LEGERIT.

DAT XIII KL FEB CONSTANTINOPOLIM HONORIO NPP ET EUODIO CONSSB

INTERP Siquis cartulam famosam in cuiuscumq; iniuria
uel infamia in publico proposita uiderit et legerit
ET NON STATIM SCISSERIT ET CUICUMQ; QUOQ; NEA FOR TASSE
REPPERIT RETTULERIT IPS EUELUTAUCTOR HUIUS CRIMINIS TE-
NEATUR XXV **DE QUESTIONIBUS**

IMPPP GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEO-
DOSIUS AAA ALBU CIANO VICARIO MACHEDONIAE
QUADRAGINTA DIEBUS QUI AUSPICIO CHERIMONIA RUM PAS-
CHA LETEMPUS ANTICIPANT OMNIS COGNITIO INHIBEA-
TUR CRIMINALIUM QUAE QUESTIONUM

DAT VI KL APRILIS THASSALONICA GRATIANO ET THEODASIO AA CCSSB

INTERP DIEB; QUADRAGENSIME PRO REUERENTIA RELIGIONIS
OMNIS CRIMINALIS ACTIO CONQUIESCAT

et repertus omni vigore cogatur his de rebus quas proponendas credidit comprobare, nec tamen supplicio etiamsi aliquid ostenderit, subtrahatur. Proposita IV Kalendas Apriles, Karthagine, Constantino Augusto V et Licinio Caesare consulibus.

Interpretatio. Qui famosam chartam ad cuiuscumque iniuriam vel ¹ maculam conscripserit in secreto aut in publico affixerit ², inveniendamque proiecerit, illi contra quem proposita est chartula non nocebit, nec famae eius aliquid derogabit; sed si inveniri potuerit qui huiusmodi chartulam fecit, constringatur ut probet quae conscripsit, qui si etiam quae scripsit probare *non* ³ potuerit, fustigetur quia infamare maluit quam accusare.

(2) IMPERATORES VALENTINIANUS THEODOSIUS ET ARCADIUS AUGUSTI CYNEGIO PRAEFECTO PRAETORIO. Si quis famosum libellum sive domi, sive in publico vel quocumque loco ignarus offenderit aut discerpit priusquam alter inveniatur, aut nulli confiteatur inventum, nemini denique, si tam curiosus est referat quid legendo cognoverit; nam, quicumque obtulerit inventum, certum est ipsum ex lege retinendum, nisi prodiderit auctorem, nec evasurum poenam huiusmodi criminibus constitutam, si proditus fuerit cuiquam retulisse quod legerit. Data XIV Kalendas Februarias, Constantinopoli, Honorio nostro patre et Evodio consulibus.

Interpretatio. Si quis chartulam famosam in cuiuscumque iniuriam vel infamiam in publico propositam viderit et legerit et non statim discerpserit et ⁴ cuicumque ea quae legerit fortasse retulerit, ipse velut auctor huius criminis teneatur.

TIT. XXV. — DE QUAESTIONIBUS. (1) IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI ALBUCIANO VICARIO MACEDONIAE. Quadraginta diebus qui auspicio cerimoniarum paschale tempus anticipant omnis cognitio inhibeat criminalium quaestionum. Data VI Kalendas Apriles, Thessalonicae, Gratiano Augusto V ⁵ et Theodosio Augusto I ⁶ consulibus.

Interpretatio. Diebus quadagesimae pro reverentia religionis omnis criminalis actio conquiescat.

¹ Haenel: *et*.

² Haenel add.: *illi*.

³ Haenel recte om.: *non*. Palimp. interponit adverbium *non*, mutans sensum legis et contradicens eidem quod ab ipsius textu praecipitur. In hoc ordinatur cogere auctorem libelli ad probandum id quod suo libello scripserat, *et etiamsi aliquid ostenderit, nec tamen supplicio subtrahatur*. In Palimpsesto dicitur quod si libelli auctor quod scripsit probare non potuerit, fustigetur. Librario et non interpreti errorem hunc tribuimus, quia continuo Interpretatio eo pacto exponit rationem legis quia libellarius *infamare maluit quam accusare*.

⁴ Haenel: *sed*.

⁵ Palimp. om.: *V*.

⁶ Palimp. om.: *I*.

XXVI VT IN TRA ANNUM CRIMINALIS QESTIO TERMINI

^{Imppp ualentiāns theodētarchad āāā desiderio uicario}
QUISQUIS ACCUSATOR REUM IN IUDICIUM SUB INSCRIPTIONE DE-
TULERIT SI IN TRA ANNI TEMPUS ACCUSATIONEM CEPTAM PER-
SEQUI SUPERSEDERIT UEL QUOD EST CONTUMACIUS ULTIMO AN-
NI DIE AD ESSE NEGLEGERIT QUARTA BONORUM OMNIUM PAR-
TE MULTATUS ACULEOS CONSULTISSIME LEGIS INCURRAT SCILICET
MANENTEL INFAMIA QUAM UETERES IUSSERANT SANCTIONES.

^{DAT III ID IULIASTRIUERIS ARCHADIO X I ET BAUTONE CCSSB}

INTERP Quicumq; INSCRIPTIONE PREMISSA CULUS CUM
Q; CRIMINIS REUM ACCUSARE UOLUERIT AB EODIE QUOLUS
CRIPSIT IN TRA ANNUM PERAGAT PROPOSITAS ACTIONES QUI SI
DISTULERIT INFAMIE EFFECTUS BONORUM SUORUM QUAR-
TA PARTE MULTABITUR.

^{Imppp hōrius et theodosius āā ciciliano ppo postalio}
NOUERINT IUDICES CUIUSLIBET CULMINIS HONORE UE PRESIDEN-
TES NECESSARIIS UTRIQ; PARTIS PETANTUR DILATIONIBUS
NON NEGATIS AD IE INSCRIPTIONIS IN TRA ANNI CURRICULA CRIMINALIS
CAUSAS LIMITANDAS QUOE MENSIO HABEAT ACCUSA-
TOR QUI ASTITIT POENAM SIBI LEGIB; CONSTITUTAM. ET SI PER-
SONA UILIOR FUERIT CUIDAM NUMFAMENONSIT IN IURIA POE-
NAM PATIATUREXILII NISI FORSITAM IN TRA ANNI METAS
CONSENSU PARTIUM ABOLITIONEM PROPOS CERINT. IN IUDI-
CUM AUTEM DEBET ESSE DILIGENTIA UT SI NULLA RATIONA-
BILIS A REO UEL ACCUSATORE DILATIO POSTULETUR UIRGE-
ANT TALIAM CAUSARUM NOTIONEM NON EXPECTATIS ANNI
MORES. SI UERO ACCUSATOR UEL REUS PROPTER DOCUMEN-
TA FORSITAM SIBI NECESSARIA ANNUM UOLUERINT CUSTO-
DIRI DA RE AD SENSUM DEBET PATIENTIA COGNITORIS INAL-
TERA PARTE SEU ERIOREM FORMATURAM SENTENTIAM
^{ET CTR DAT XII KAL FEB RAUENNA HONORIO VIII ET THEOD IIII AA CCSSB}
INTERP Iudices qui INSCRIPTIONE PREMISSA CRIMINALIA
NEGOTIA AUDIRE CEPERINT AD IE INSCRIPTIONIS SI IN DU-
TIA AUT ACCUSATOR AUT REUS PETIERIT IN TRA ANNUM PRES-
TARE DEBEBUNT. UT HECACTIO IN TRA ANNI CURRICULA FINIAT

TIT. XXVI. — INTRA ANNUM CRIMINALIS QUAESTIO TERMINETUR.

(1) IMPERATORES VALENTINIANUS THEODOSIUS ET ARCADIUS AUGUSTI DESIDERIO VICARIO. Quisquis accusator reum in iudicium sub inscriptione detulerit, si intra anni tempus accusationem certam prosecui supersederit, vel quod est contumacius, ultimo anni die adesse neglexerit, quarta bonorum omnium parte mulctatus, aculeos consultissimae legis incurrat, scilicet manente infamia quam veteres iusserant sanctiones. Data IV idus Julias, Treviris, Arcadio Augusto et Bautone consulibus.

Interpretatio. Quicumque inscriptione praemissa cuiuscumque criminis reum accusare voluerit, ab eo die quo inscripsit intra annum peragat propositam actionem; qui si distulerit, infamis effectus bonorum suorum quarta parte mulctabitur.

(2) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI CAECILIANO PRAEFECTO PRAETORIO. POST ALIA. Noverint iudices cuilibet culmini honorive praesidentes necessariis utrique parti si petantur dilationibus non negatis, a die inscriptionis intra anni curriculum criminales causas limitandas, quo emenso habeat accusator, quia destitit, poenam sibi legibus constitutam; et si persona vilior fuerit, cui damnum famae non sit iniuria, poenam patiatur exilii, nisi forsitan intra anni metas consensus partium abolitionem poposcerit. In iudicium autem debet esse diligentia, ut si nulla rationabilis a reo vel accusatore dilatio postuletur, urgeant talium causarum notionem non expectatis anni moris; si vero accusator vel reus propter documenta forsitan sibi necessaria annum voluerint custodiri, dare assensum debet patientia cognitoris in alteram partem severiorem formatura sententiam, et caetera. Data XII Kalendas Februarias, Ravennae, Honorio VIII et Theodosio IV¹ Augustis consulibus.

Interpretatio. Iudices qui inscriptione praemissa criminalia negotia audire coeperint, a die inscriptionis si inducias aut accusator aut reus petierit, intra annum praestare debebunt, ut haec actio intra anni curriculum finiatur. (*Sequitur textus pag. 157*)

¹ Haenel: III.

Quod si accusator intra annum q^{aut reus petierit} proposuit probare dis-
tulerit absolutore openās suscipiat leges superius com-
prehensam. Quod si talis persona sita d cuius deformita-
tem infamia non p^{ro} tineat exilio deputetur. Tamen si
inter accusatorem et reum ita iudice presente conuene-
rit ut pro instructione utriusq^{ue} partis annihili integritudine
tribuantur debet iudice non negari futurū ut pars
q^{ui} post inductionem fuerit superata districtior sen-
tentia feriat^{ur}.

XXVII De abolitionibus. Abolitio est obliuio obiecti criminis.

Simp^{er} CONSTANTINUS. A^d ADIANUARIANUM PREF^{ectum} m^{agist}
post strepitum accusationis extortae abolitionis postulet^{ur} cause
noue miserationis debet inq^{ui}riti ut si citra depectionem id fiat
postulata humanitas prebeat^{ur}. Si aliquid suspicionis exti-
terit quod manifestus reus depectione celebrata legibus
subtrahat^{ur}. Redempta miserationis uox minime admit-
tatur. Sed auersus nocentem reum inq^{ui}sitione facta poe-
na competens exeratur. DAT VI K^{al} DEC^{embris} SERDICE CONSTANTINO A V ET LUCINIO ECSSB
Interp^{re} Si q^{ui} empenituerit accusare criminaliter et incrip-
tionē fecisse de eo q^{ui} probare nō poterit. Si eum accusa-
to in nocente conuerit inuicem se absoluant. Si uero iudex
eum q^{ui} accusatus est criminose esse cognouerit et inter
eum et accusatorem p^{ro} corruptionē de abolitione reatus con-
uenerit hisq^{ue} rēs probatur remq^{ue} to concludio poenam
excipiat legibus constitutam.

Amp^{er} ualentinian^{us} ualen^{tianus} et gratian^{us} a^d a^d ad probum p^{ro}po-
sitor q^{ui} se laqueo legis adstringit cognoscat nullum si
abi fore ad latebram abolitionis recursum. postquam ali-
quid in iuria merito inscriptionis in latebra tolerarit in-
criptus. Id est si uel carcerem sustinuerit uel
tormenta. uel uerbera uel cathenas. Nisi forte ille q^{ui}
hec protulit contemnat et donec ipse q^{ui} protulit hac par-
fuerit tam p^{ro}toris q^{ui} a petiti h accipiēda abolitione
consensus. Prius tamen quam aliquis de ques-
tione liberetur. sequitur illut ut p^{ro}le risque

Quod si accusator *aut reus petierit* ¹ intra annum quae proposuit probare distulerit, absoluto reo poenam suscipiat lege superiori comprehensam. Quod si talis persona sit ad cuius deshonestatem infamia non pertineat, exilio deputetur; tamen si inter accusatorem et reum ita iudice praesente convenerit, ut pro instructione utriusque partis anni integri induciae tribuantur, debet a iudice non negari; futurum ut pars quae post inducias fuerit superata, districtiori sententia feriat.

TIT. XXVII.—DE ABOLITIONIBUS. *Abolitio est oblivio objecti criminis* ². (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD JANUARINUM PRAEFECTUM URBIS ³. Si post strepitum accusationis exortae abolitio postuletur causa novae miserationis debet inquiri ut si citra defectionem id fiat, postulata humanitas praebeatur; sin aliquid suspicionis exstiterit, quod manifestus reus defectione celebrata legibus subtrahatur, redemptae miserationis vox minime admittatur; sed adversus nocentem reum inquisitione facta poena competens exeratur. Data VI Kalendas Decembres, Sardicae, Constantino Augusto V et Licinio *Caesare* ⁴ consulibus.

Interpretatio. Si quem poenituerit accusare criminaliter et inscriptionem fecisse de eo quod probare non potuerit, si ei cum accusato innocente convenerit, invicem se absolvant. Si vero iudex eum qui accusatus est criminosum esse cognoverit et inter reum ⁵ et accusatorem per corruptionem de absolutione reatus convenerit, is qui reus probatus, remoto colludio, poenam excipiat legibus constitutam.

(2) IMPERATORES VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AUGUSTI AD PROBUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Accusator qui se laqueo legis adstringit, agnoscat nullum sibi fore ad latebram abolitionis recursum, postquam aliquid iniuriae merito inscriptionis illatae tolerarit inscriptus, id est si vel carcerem sustinuerit vel tormenta vel verbera vel catenas; nisi forte ille qui hanc pertulit, contemnat et donet ipse quod pertulit, ac par fuerit tam petitoris quam petiti in accipienda abolitione consensus. Prius tamen quam aliquis de quaestione liberetur sequitur illud ut plerisque (*Sequitur textus pag. 159*)

¹ Haenel om.: *aut reus petierit*.

² Postrema verba hujus rubricae non sunt apud Sichardum, Cujacium et Haenel, sed extant in Breviarii Indicibus explanatis et in Epitomatibus Lugdunensi et Monachi nuncupatis. Itaque lectionem Palimpsesti retinemus. In textibus Breviarii excussis non legitur nisi *De abolitionibus*.

³ Haenel add.: *urbis*.

⁴ Palimp. om.: *Caesare*.

⁵ Palimp. scribit: *eum*.

CRIMINIBUS NE CONSENTIENTIBUS. QUI DE PARTIBUS PRESTETUR ABOLITIO. UTSINT ILLI IN QUIBUS. AUT VIOLATA MAIESTAS AUT PATRIA OBPUCHATA UEL PUBLICATA UEL PROBITA. AUT SPECULATUS ADMISSOS AUT SACRAMENTA DESERTASUNT. OMNIAQUE AQUE IURE VETERI CONTINENTUR IN QUIBUS. HOMINIS ACCUSATOR EADDOCENDAQ. DETULERIT. QUARE UAD PURGANDA QUE DENEGAT DEBE TURGERE.

DAT PRD ID OCTB TREVERIS VALENTINIANO NP ET VICTORE CCSSB LIXSTA INTERP NONI HD ST

IMPP ARCHADIUS ETHONORIUS AA CICILIANO PPO

ABOLITIONEM INUITORE POST QAM FUERIT OFFICIIS CUSTODI & TRADITUS. INTRA DIESTRIGINTA ACCUSATOR PETENTIDARI PMITTIMUS.

POST HOC TEMPUS HIS REUS CONSENTIAT CENSEMUS NON ESSE TRIBUENDAM. SI UERO INGENUOS ALIQUOS UEL UT TESTES CRIMINIS PETITOS AB ACCUSATORE DEDUCTOS ESSE CONSTITERIT. SOLA CUSTODI & INIURIA TOLERASSE QUI TESTES DICANTUR ESSE NON CONSCII. EORUM AB ACCUSATORE SUMPTIBUS CONSULENDUM EST. QUOD SI INGENUORUM LICET PLEBEIORUM CORPORAFUERINT LAESA UEL VERIBUS TORMENTISQUE EXATA ABOLITIONE MAETIADUARUPARTIUM CON^{SEN}UPETITAIUBE M^SUI GORE IUDICUM DENEGARI ET CRIMEN PROPOSITUM CUIUS EXAMEN NORMENTIS LA MCEPERATA GITARI. NEC ANTE A IUDICE DIMITTI QUAM IN REUM PROBATO CRIMINE UI INDICETUR. AUT IN ACCUSATORE PARFORMA SENTENTIAE DAMNATIO REFERATUR. ECTR

DAT XII K FEBR ALENNA HONORIO VIII ET THEODOSIO III AA

CCSSB

INTERP SICRIMINIS ACCUSATOR INTRA TRIGINTA DIES ABOLITIONEM PETIERIT AETIAD INUITOREO A IUDICE CONCEDAT RET LIBERI ET ACCUSATUS ET ACCUSATOR ABSCEDANT. POST TRIGINTA UERO DIES QUAM ACCUSATUS CUSTODIAE FUERIT TRADITUS. NISI ABOLITIONEM ET REUS ET ACCUSATOR A IUDICE PETIERINT. ACCUSATORI SOLO NON ESSE PRESTANDAM. QUOD SI TESTES EXIBITI AD PETITIONEM ACCUSATORIS FUERINT ET IN CUSTODIAM MISSI FUERINT ET ABOLITIO PETITA PRESTITAQ. FUERIT. SUMPTUS QUOS FECERUNT TESTES EIS ACCUSATORE EXSOLUAT. NAM SI TESTES EXIBITI AB ACCUSATORE PENAS SUBIACUERINT AETIAD CONSENTIANT PARTES ABOLITIO A IUDICIBUS DENEGATUR SED AUT IN ACCUSATUM SI CONVICTUS FUERIT AUT IN ACCUSATOREM

criminibus nec consentientibus quidem partibus praestetur abolitio, ut sunt illa in quibus aut violata maiestas, aut patria oppugnata vel *publicata* ¹ vel prodita aut peculatus admissus aut sacramenta deserta sunt, omniaque quae iure veteri continentur in quibus iudex non minus accusatorem ad docenda quae detulit, quam reum ad purganda quae denegat debet urgere. Data pridie Idus Octobres, Treviris, Valentiniano nostro patre et Victore consulibus. Lex ista interpretatione non indiget.

(3) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS ² AUGUSTI CAECILIANO PRAEFECTO PRAETORIO. Abolitionem invito reo post quam fuerit officii custodiae traditus intra dies triginta accusatori petenti dari permittimus. Post hoc tempus, nisi reus consentiat, censemus non esse tribuendam. Si vero ingenuos aliquos velut testes criminis petitos ab accusatore deductos esse constiterit solam custodiae iniuriam tolerasse, qui testes dicantur esse non conscii eorum ab accusatore sumptibus consulendum est, ingenuorum licet plebeiiorum corpora fuerint laesa verberibus tormentisque vexata, abolitionem etiam duarum partium consensu petitam iubemus vigore iudicium denegari, et crimen propositum cuius examen tormentis iam coeperat, agitari nec antea ³ a iudice dimitti quam in reum probato crimine vindicetur, aut in accusatorem pari forma sententiae damnatio referatur et caetera. Data XII Kalendas Februarias, Ravennae, Honorio VIII et Theodosio III Augustis consulibus.

Interpretatio. Si criminis accusator intra triginta dies abolitionem petierit, etiam invito reo a iudice concedatur; et ⁴ liberi et accusatus et accusator abscedant. Post triginta vero dies quam accusator custodiae fuerit traditus, nisi abolitionem et reus et accusator a iudice petierint, accusatori soli non esse praestandam; quod si testes exhibiti ad petitionem accusatoris fuerint et in custodiam missi fuerint, et abolitio petita praestitaque fuerit, sumptus quos fecerunt testes, eis accusator exolvat. Non si testes exhibiti ab accusatore poenae subiacuerint, etiamsi consentiant partes, abolitio a iudicibus denegetur; sed aut in accusatum si convictus fuerit, aut in accusatorem (*Sequitur textus pag. 161*)

¹ Haenel om.: *publicata*.

² Haenel om.: *Arcadius*, et add.: *Theodosius*.

³ Haenel *ante*.

⁴ Haenel: *ut*.

SINON CONUERIT LEGIB. PRESENTENTIAM IUDICIS POENA
QUAM PASSURUS ERAT REUS ACCUSATORE EXCIPIAT

XXVIII DE INDULGENTIS CRIMINUM RUM PRO

IMPPR GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEOSIUS A A A D NEUTE
NEMO DE INCEPS TARDIORES FORTASSIS AD FLATUS NOSTRE PERENNI
TATIS EXPECTET EX SEQUANTURI IUDICES QUOD INDULGERE CON
SEUIMUS UBI PRIMUM DIES PASCHALIS EXSTITERIT NULLUM
TE NEAT CARCER INCLUSUM. OMNIUM VINCLAS SOLUANTUR SED
AB HIS SE CERIMUS EOS QUIB. CONTAMINARI POTIUS GAUDIA
LETITIAMQ. COMMUNEM SI DIMITTANTUR AUERTIMUS
QUI SE HINC SACRILEG DIEBUS SCIS INDULGEAT QUI ADUL
TER VEL INCESTI REO TEMPORE CASTITATIS IGNOSCAT. QUI
NON RAPTOREM IN SUMMA QUIETE ET GAUDIO COMMUNI PSE
QUATUR INSTANTIS. NULLAM ACCIPIAN REQUIEM VINCLORUM
QUI QUIESCERE SEPULTOS QUADAM SCLETERI SINMANITATE
NON SINUNT. PATIATUR TORMENTA UENEFICUS MALEFICUS
ADULTERATORQ. MONETA E HOMICIDA. QUOD FECIT SEMPER
EXPECTET. REUS A ETIAM MAIESTATIS DE DOMINO ADVERSUS
QUEM TALIA MOLITUS EST UT ENIAM SPERARE NON DEBET

DATA VR MARTIAS

MEDIOLANO

ARCHADIO

ET BALONE

CSSTBS

INTERP SACRILEGUS ADULTER INCESTUS REUS RAPTOR
SEPULCHRORUM VIOLATOR UENEFICUS MALEFICUS ADULTE
RATOR MONETA E HOMICIDA DIEBUS PASCHAE NULLATE
HUS ABSOLUANTUR RELIQUI OMNES QUOS MINORUM
CAUSARUM CULPA CONSTRINGIT DIEBUS VENERABILIB. PAS
CHAE SPECIALITER ABSOLUANTUR

XXVIII DE CALUMNIATORIBUS

IMPPR GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS A A A
HELLEBICO COMITE ET MAGISTRO UTRIUSQ. MILITIAE

NON EST RATIO QUAM MANIFESTI CALUMNIATORIS SUPPLICIUM DEFEN
RATUR NEC ENIM PATIMUR FREQUENTER ITERARI QUE CON
SISTERE PRIMA ACTIONE NON QUI EUERINT AD Q. ALIENAM
INNOCENTIAM SECURITATEMQUE SINE CRIMINE DAMNABILI
AD PETITIONE TERRERI. DAT III KAL. IANUARIAS CONSTANTINOPOLIM AEROBALIDE II ET

SATURDINO CONSSB

STALLEGSSUB EODEM TITULO SIMILIM INTERPRETATIONEM HABENT

si non convicerit, legibus per sententiam iudicis poenam quam passurus erat reus, accusator excipiat.

TIT. XXVIII.—DE INDULGENTIS CRIMINUM. IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD NEUTERIUM PRAEFFECTUM PRAETORIO. Nemo deinceps tardiores fortassis afflatus nostrae perennitatis expectet ¹, exsequantur iudices quod indulgere consuevimus. Ubi primum dies paschalis exstiterit, nullum teneat carcer inclusum. Omnium vincula solvantur, sed ab his secernimus eos quibus contaminari potius gaudia laetitiamque communem si dimittantur.

¿Quis enim sacrilego diebus sanctis indulgeat? Quis adultero vel incesti reo tempore castitatis ignoscat? ¿Quis non raptorem in summa quiete et gaudio communi prosequatur instantius? Nullam accipiant requiem vinculorum qui quiescere sepultos quadam sceleris immanitate non sinunt. Patiatur tormenta veneficus, maleficus, adulteratorque monetae, homicida, quod fecit semper expectet. Reus etiam maiestatis, de domino adversus quem talia molitus est, veniam sperare non debet. Data V Kalendas Martias, Mediolani Arcadio Augusto ² et Bautione consulibus.

Interpretatio. Sacrilegus, adulter, incesti reus, raptor, sepulchrorum violator, veneficus, maleficus, adulterator monetae, homicida diebus paschae nullatenus absolvantur. Reliqui omnes quos minorum causarum culpa constringit, diebus venerabilibus paschae specialiter absolvantur.

TIT. XXIX.—DE CALUMNIATORIBUS. (I) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. HELLEBICO COMITI ET MAGISTRO UTRISQUE MILITIAE. Non est ratio, qua manifesti calumniatoris supplicium differatur. Nec enim patimur frequenter iterari, quae consistere prima actione non quiverint, atque alienam innocentiam securitatemque sine crimine, damnabili appetitione terreri. Dat. III Kal. Ianuarias Constantinopoli, Merobaude II et Saturnino Coss.

Istae leges ³ sub eodem titulo similem interpretationem habent.

¹ Haenel om.: *expectet*.

² Palimp. om.: *Aug.*

³ Haenel scribit: *Ista lex*.

idem ^{aaa} MENANDRO VICARIO ^{asia e} ^{comprehensum est}
NOS TRIS ET PARENTUM NOSTRORUM CONSTITUTIONIBUS EOS QUI ACCUSA
TIONEM ALIENI HOMINIBUS PRESUMPSISSENT DELATORUM NUME
RO ESSE DUCENDOS Ad quide o calumniosissimū caput et psonam iudicio
IN RITE DILATIONIS INFAMEM DEPORTATIO SEQUATUR QUOD POST HEC
SINGULI UNIVERSI Q COGNOScant. NON LICERE NEOPRINCIPUMANI
MOS COMMOUERE QUOD NON POSSIT H OSTENDI

DAT VII KALIAS CONSTANTINOPOLI ARCHD ET BALUTO HECCSS. IN TIP N INDIGET
IMP ARCHADIUS ET HONORIUS AA VICTORIO PRO COS AFRICAE
IN NOCENTES SUB SPECIE FALSICRIMINIS NON PATIMUR CALLIDORM.
IN PUGNATIONES SUBVERTI QUI SI TEMPTAUERINT INTE LLEGANT
SIBI METS EUERITATEM LEGUM PRO COMMISSIS FACI HORIBUS INCUBERE

DAT III IDUS MARTIAS MEDIOLANO HONORIO N III ET IVVICIO COSSB
INTERP CALUMNIATO RES SUNT QUI CUM Q CAUSA SA D SENON PER
TINENTES SI MANDATO ALTERIUS PROPOSUERINT. CALUMNIA
TORES SUNT QUI CUM QUE IUSTO IUDICIO IUSTICAUS AMITERARE TEMP
TAUERINT. CALUMNIATO RES SUNT QUI CUM QUE QUOD AD ILLOS HO
PERTINET PETUNT AUT IN IUDICIO PROPONUNT. CALUMNIATO
RES SUNT QUI SUB NOMINE FISCIFACULTATES IN PETUNT ALIENAS
ET INNOCENTES QUI ET OS ESSE NON PMITTUNT. CALUMNIA
TORES A ETIAM SUNT QUI FALSAD EFERENTES CONTRA CUIUS
CUM QUE INNOCENTIS PSONAM PRINCIPUM ANIMOS AD IRACUN
DIAM COMMOUERE PRESUMUNT. Qui omnes infames
effecti h exilio de TRUDENTUR hie de ^{iure} addenda quicalum
NIATO RES ESSE NON POSSUNT XXX DIPOINIS
IMP CONSTANTINUS A AD CATULINUM

QUIS ENTENTIAM LATURUS EST TEMPERAMENTUM HOCTE
NEAT UT NON PRIUS CAPITALI EM IN QUEMPIA MPROPO
NAT SEU ERAQUE SENTENTIAM QUAM IN ADULTERIIUEL
HOMICIDIIUEL MALEFICII CRIMEN AD SUA CONFESIONE
AUT CERTO MNIMUM QUI TORMENTISUEL INTERROGATIO
NIBUS FUERINT DEDITI IN UNUM CONCORDANTEM CONSPI
RANTEMQ REI FINEM CONVICIUS SITE TSIC IN OBIECTO FLA
GITIO DEPREHENSUS UT IUX A ETIAM IPSE EAQUAE COMMI
SERIT NEGARE SUFFICIAT. DAT III NONAS NOUEMBRES TRIVIRIS ACCEPTA
XV KALENDAS MAIAS XTROMITI. VOLUSIANO SPANHIANO COSSB

(2) IDEM AAA. MENANDRO VICARIO ASIAE. Nostris et parentum nostrorum constitutionibus comprehensum est, eos, qui accusationem alienis nominibus praesumsissent, delatorum numero esse ducendos. Atque ideo calumniosissimum caput et personam iudicio irritae delationis infamem deportatio sequatur, quo posthac singuli universique cognoscant, non licere in eo principum animos commovere, quod non possit ostendi. Data VII Kal. ¹ Maias, Constanti-nopoli, Arcadio et A. I. ² Bautone Coss.

Haec lex interpretatione non indiget.

(3) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. VICTORIO PROCONSULI AFRICAE. Innocentes sub specie falsi criminis ³ non patimur callidorum impugnatione subverti; qui si tentaverint, intelligant, sibimet severitatem legum pro commissis facinoribus incumbere. Dat. III Id. Mart., Mediolano, Honorio A. IV et Eutychiano Coss.

Interpretatio. Calumniatores sunt, quicumque causas ad se non pertinentes *sine* mandato alterius proposuerint ⁴. Calumniatores sunt, quicumque iusto iudicio victi causam iterare tentaverint. Calumniatores sunt, quicumque quod ad illos non pertinet, petunt aut in iudicio proponunt. Calumniatores sunt, qui sub nomine fisci facultates appetunt alienas, et innocentes quietos esse non permittunt. Calumniatores etiam sunt, qui falsa deferentes contra cuiuscumque innocentis personam principum animos ad iracundiam commovere praesumunt. Qui omnes infames effecti in exsilio ⁵ detrudentur. Hic de jure addenda, qui calumniatores esse non possunt ⁶.

TIT. XXX.—DE POENIS. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD CATULINUM. Qui sententiam laturus est, temperamentum hoc teneat, ut non prius capitalem in quempiam promat ⁷ severamque sententiam, quam in adulterii vel homicidii vel maleficii crimen ⁸ aut sua confessione aut certe omnium, qui tormentis vel interrogationibus fuerint dediti, in suum conspirantem concordantemque rei finem convictus sit et sic in obiecto flagitio deprehensus, ut vix etiam ipse ea, quae commiserit, negare sufficiat. Dat. IV ⁹ Non. Nov., Treveri ¹⁰; accepta XV Kal. Mai., Hadrumeti ¹¹, Volusiano et Anniano Coss.

¹ Haenel: VIII Idus.

² Haenel. add.: A. I.

³ Haenel: falsae criminationis.

⁴ Haenel: proposuerunt.

⁵ Haenel: exsilium.

⁶ Postrema verba interpretationis huius *Hic de jure* usque ad *esse possunt*, non sunt apud Sichardum, Gothofredum, Cujaciumque, neque in codicibus praeter illum, qui Savigny nomine claret. Ex ipso quidem Haenel ea sumsit inseruitque in suis editionibus Codicis Theodosiani et Breviarii, sed textus eius differt a nostro. De jure, ait, addendum est, «qui calumniatores *esse possunt*», quum Palimpsestus scribat «qui calumniatores *esse non possunt*». Et quia ipsa interpretatio dicit «qui calumniatores sunt», animadverti oportebat qui «de jure» *non sunt*, licet male dicant de nonnullis personis. Itaque correctiorem credimus textum nostrum.

⁷ Palimp.: proponat.

⁸ Haenel: crimine.

⁹ Haenel: III.

¹⁰ Palimp.: Treveris.

¹¹ Palimp.: Atromiti.

INTERP Iudex criminosum discutienſ non a nteſententiam proferat capitalem. quam ut reus ipſe fateatur. aut conuictus uel p̄ innocentēſ teſteſ. uel p̄ conſcioſoſ criminoſiſſi. Aut homicidium Aut adulterium Aut maleficium commiſiſſe ma ni feſti uſ conuincatur.

Impp̄p̄p̄ ualeñtiniañſ ualeñ et gratiañſ a a a ad preſextatum quotiēſ in ſenatoriū hordiniſ uiroſ pro qualitate peccati a ſterior fuerit ultio proferenda. n̄ſ apotiſſimū ex p̄lorentur arbitria Quorū ad q̄ geſtorū tēno reſcripto eam formam ſtatuerē poſſimus quam mo duſ facti conſpectatio que dictauerit

DAT VIII ID OCTBſ REMIſ GRATIANO DIT D A G A L A I F O CCSSB

INTERP Si quando aliquem aloreſ perſona e a ualiculū dignitatiſ uiri uocantur in crimine Iudex ac rerū dominoſ referat ut de huiuſmodi perſoniſ quid fieri debeat dominoſ reſcriptio iuſta conſtituat

Impp̄p̄p̄ GRATIANUS uALENTINIANUS ET THEODOSIUS a a a flauiano p̄po hilliricae et hitaliae

S i uindicta rihali quos ſeueri uſ contrañſam conſuetudinem pro cauſa ei uſ tui uſ ſerimus nolimus ſtatim eoſ a ut ſubire penam a ut excipere ſententiam. ſed p̄ dieſ xxx ſup ſtatueoſ ſors et fortuna ſuſpenſa ſit Reoſ ſane accipiat uinciañt que cuſtodia et excubiſ ſollertiſ uigilanter obſerbet DAT XV Kſ I P T B A N O M O E T S I A G R I O CCSSLB

INTERP Si p̄incepſ cuiuſcumque graui accuſatione con motuſ quemquam occidi preceperit non ſtatim a iudiciſ que ab iſſeſ p̄incepi uſſa ſunt compleantur ſed triginta diebuſ qui p̄ uiri uſſeſ ſeſ ſeruetur donec pietatſ dominoſ iuſtitia e a miſ ſubueniat

Impp̄p̄ ARCHADIUS ET HONORIUS a a EUTICIANO p̄po

S a nci miſ ſibi eſſe poenam ubi noxa eſt propinquoſ ſuoſ et familiaſ pro calumnia ſub mouemus quos reoſ ſceleriſ ſocietatiſ non facit Nec enim ad finitaeſ uel amicitiaſ nefarium crimen admittunt. Peccata igitur ſuoſ teneant auctoreſ. Nec ulteriuſ progrediatur metuſ quam

Interpretatio. Iudex crimosum discutiens non ante sententiam proferat capitalem, quam aut ¹ reus ipse fateatur, aut convictus vel per innocentes testes vel per conscios criminis sui, aut homicidium aut adulterium aut maleficium commisisse manifestius convincatur.

(2) IMPPP. VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AAA. AD PRAETEXTATUM ². Quoties in senatorii ordinis viros pro qualitate peccati austerior fuerit ultio proferenda, nostra potissimum explorentur arbitria, quo rerum atque gestorum tenore comperto, eam formam statuere possimus, quam modus facti contemplatioque dictaverit. Dat. VIII Id. Oct., Remis, Gratiano A. I. et Dagalaipho Coss.

Interpretatio. Si quando aliquae maiores personae aut alicuius dignitatis viri vocantur in crimen ³, iudex ad rerum dominos referat, ut de huius modi personis quid fieri debeat, dominorum praeceptio iusta constituat.

(3) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. FLAVIANO PRAEFECTO PRAETORIO ILLYRICI ET ITALIAE. Si vindicari in aliquos severius, contra nostram consuetudinem, procausae intuitu iusserimus, nolumus statim eos aut subire poenam, aut excipere sententiam, sed per dies XXX super statu eorum sors et fortuna suspensa sit. Reos sane accipiat vinciatque custodia, et excubiis solertibus vigilanter observet. Dat. XV Kal. Sept., Verona ⁴, Antonio et Syagrio Coss.

Interpretatio. Si princeps cuiuscumque gravi accusatione commotus, quemquam occidi praeceperit, non statim a iudicibus, quae, ab irato principe, jussa sunt, compleantur, sed triginta diebus, qui puniri iussus est, reservetur, donec pietas dominorum iustitiae amica subveniat.

(4) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. EUTICHYANO PRAEFECTO PRAETORIO. Sancimus, ibi esse poenam, ubi *et* ⁵ noxa est. Propinquos, *notos* ⁶ et ⁷ familiares procul a calumnia summovemus, quos reos sceleris societas non facit; nec enim affinitas vel amicitia nefarium crimen admittunt. Peccata igitur suos teneant auctores, nec ulterius progrediatur metus, quam (*Sequitur textus pag. 167*)

¹ Palimp.: *ut*.

² Haenel add.: A. Pf. P.

³ Palimp.: *crimine*.

⁴ Palimp. om.: *Verona*.

⁵ Haenel add.: *et*.

⁶ Palimp.: *nostros*.

⁷ Haenel om.: *et*.

REPERITUR DELICTUM HOC SINGULIS QUIB. Q. IUDICIB. INTIMETUR

DATA VIII K^{AS} CONSTANTINOPOLIM THEODORO U^Q C^{SSB}
 INTERP^{NE} PENAM ILLUM TANTUM SEQUATUR QUI CRIMEN ADMISIT PRO
 PINQUI UERO AD FINES UEL AMICI FAMILIARES UEL NOTI SI CONSCI
 CRIMINIS NON SUNT NON TENEANTUR OB NOXII NEMODE PROPIN
 QUITATE CRIMINOSI AUT DE AMICITIA ISTI TIMEAT NISI QUI SCILICET
 MISERIT XXXI NE IUSSU PRINCIPIS CERTI IUDICIB. LICEAT CONFISCARE
 IMP^{NE} THEOD^{NE} A ETUALENTINIANUS C^{NE} ADHIERIUM PREPOSIT

NULLI IUDICUM EXCEPTIS HIS QUI IN SUMMA ADMINISTRATIONE SUNT
 POSITI POTESTATE UITE QUOQUE NOXII USU ADIMENDES ORTITI
 SUNT QUEMQUAM OMNINO INCONSULTA NOSTRAE MENTIA
 NULLOS ERRE CRIMINATIONIS TRISTI LICEAT PROSCRIPTIO TEM
 PESTATIS PRECELLERE AD NOS SIMULATIONEM GENERAQUES
 TIONIS. ORD O CRIMINUM. MOLES DOCUMENTORUM.
 PROBATIONUMQ. PENSANDA LIBRAMENTA MITTANTUR. NEMO
 SIBI PRESUMAT MODERATORUM PROUINCiarumq. RECTORUM
 SUB QUIB. CUMQUE IN FOLIS POTESTATIS QUEMQUAM PATRIMONI
 UNIuersis PRIUA RESUBSIDII IN ILLOS GLADIUS UI ET LUS SE
 UERITATIS EXERCEANT IN QUOS STATIM DISTINGI FERRUM LU
 RAPRECIPIMUS QUORUMQ. DEFERRI SUPPLICIIUM MATE
 RIAE EST INTERITUS PLURIMORUM.

DATA VIII K^{AS} F^{BS} CONS^P DON THEOD^{NE} A XI ETUALENTINIANO C^{SSB}
 INTERP^{NE} NULLI USI IUDICUM PRIUATAS FACULTATES FISCO NO
 MINE PROSCRIBERE AUT OCCUPARE PRESUMAT. SED AD RE
 RUM DONOS REFERANT CAUSAM PRO qua HO CALIQUIS MEREAN
 TUR. ET QUOD IUSSUM FUERIT OBSERuetur

DE BONIS PRESCRIPTORUM SEU DAMNATORUM
 IMP^{NE} P^{NE} A ETUALENS A A AD SYMACHUM P^{UR}
 SUBSTANTIA DAMNATORUM INTEGRAM AD LIBEROS P^{UR}uenire
 ET IN QUALIBET CAUSA POSITIS PARENTIBUS LIBEROS HEREDES
 ESSE PRECIPIMUS. EXCEPTA SOLA MAIESTATIS QUESTIO
 NE QUAM SI QUI SACRILEGO ANIMO ADSUMIT IUSTE POENAM
 AD SUOS A ETIAM POSTEROS MITTIT.

DATA VII K^{AL} DECIMB. MDLNO DIUC IOUIANO ETUARRONIANO CONSULIB.
 INTERP^{NE} SI QUI PRO CRIMINE SUO OCCIDI UEL DAMNARI MERUERIT

reperitur delictum. Hoc singulis quibusque iudicibus intimetur. Dat. VIII Kal. Aug., Constantinopoli, Theodoro V. C. Cos.

Interpretatio. Poena illum tantum sequatur, qui crimen admisit. Propinqui vero, affines vel amici, familiares vel noti, si conscii criminis non sunt, non teneantur obnoxii. Nemo de propinquitate criminosi aut de amicitiiis timeat, nisi qui scelus admiserit.

TIT. XXXI.—NE *SINE* ¹ IUSSU PRINCIPIS CERTIS IUDICIBUS LICEAT CONFISCARE. (I) IMP. THEODOSIUS A. ET VALENTINIANUS C. AD HIRCIIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Nulli iudicum, exceptis his, qui in summa administrationis sunt positi potestate, vitae quoque noxiis ius adimendae sortiti sunt, quemquam omnino inconsulta nostra clementia in nullo genere criminationis tristi liceat proscriptionis tempestate percellere. Ad nos simulationum genera, quaestionis ordo, criminum moles, documentorum probationumque pensanda libramenta mittantur. Nemo sibi praesumat moderatorum provinciarumque rectorum, sub quibuscumque infulis potestatis, quemquam patrimonii universis privare subsidiis. In illos gladii sui et ius severitatis exerceant, in quos statim destringi ferrum iura praecipunt, quorumque differri supplicium materia est interitus plurimorum. Dat. X Kal. Febr., Constantinopoli, D. N. Theodosio A. XI et Valentiniano ² Coss.

Interpretatio. Nullus iudicum privatas facultates fisci nomine proscribere aut occupare praesumat, sed ad rerum dominos referat causam, pro qua hoc aliquis mereatur, et quod iussum fuerit, observetur.

TIT. XXXII.—DE BONIS PROSCRIPTORUM SEN DAMNATORUM. (I) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. AD SYMMACHUM PRAEF. URBIS. Substantiam damnatorum integram ad liberos pervenire, et in qualibet causa positis parentibus liberos heredes esse praecepimus, excepta sola maiestatis quaestione; quam si quis sacrilego animo assumit, iuste poenam ad suos etiam posteros mittit. Data VII Kal. Dec., Mediolano, D. Ioviano et Varro-
niano Coss.

Interpretatio. Si quis pro crimine suo occidi vel damnari meruerit, (*Sequitur textus pag. 169*)

¹ Palimp. om.: *sine*.

² Haenel add.: *Augustis*.

CRIMEN CUM AUCTORED EFICIAT BONA UERO EIUS AD FILIOS UEL AD HEREDES LEGITIMOS PERTINEBUNT NISI FORTE MAIESTATIS CRIMINE DAMNATUS SIT ALIQUIS QUORUM A ETIAM FILIOS DE BONIS DAMNATI PATRIS FIERI LIBEMUS ALIENOS.

N IMPPPP GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODORA POSTUMIANUS PRO OB BENEFICIUM LEGIS VALENTINIANI PERTINEANT POSTUMI QUO Q. PUNITI PATRIS UT BONA FACIANT NON CADUCA ET NEQUIS PATRUM QUI FUERIT UEL SUBPOSITUM ARGUAT UEL NON SUB

POSITUM MENTIATUR. SI FORTE EOTEMPORE QUO MARITUM SEUERITAS RAPIT AD POENAM. EXCEPTO TAMEN MAIESTATIS REATUS CUT ANTE PRECEPTUM EST GRAUIDAM SE UXOR ADUERTERIT MITTAT AD IUDICEM CONVENIAT MAGISTRATUS MANEAT DEPOSITA DE CONCEPTIONE TESTATIO PETANTUR FUTURA E PARTITU DINI TESTIMONIA. ADIBITISQUE CUS TODIBUS FECUNDITAS PUDICARE SERUETUR. QUIPPE ILLAM FIDEM SOLAM GENERIS FIS CONOSTRO UOLUMUS ESSE POTIO REM DE CUIUS MINIME NATI UITATE DUBITETUR.

DATA VIII IDUS APRILIS

CONSTANTINOPOLI

MEROBAUDE

ET SATURNINO

CCSSLB

INTERP Siquisdam natus praegnantem reliquerit uxore statim mulier de concepto suo iudicem uel curiales contestetur. Ut cum peperit bonisdam nati postumus hoc est post mortem patris natus succedat.

S IMPP ARCHADIUS ET HONORIUS AA CAESARIO PPO Siquis posthac istilum quod absit PROSCRIPTIONIS EXCEPERIT SOLUS CRIMINIS SOLUAT POENAS. NEMINEM HABEAT IN BONORUM AMISSIONE CONSORTEM. SI ITA PROSCRIPTI MARITI SORTI UXORALIENA QUOD UT AD SOLET PROSCRIPTO UXOR PROPRIAS UELUT MANU INIECTA UINDICET AUT CERTE quoque modo occupatas statim recipiat facultates. DOS A ETIAM NON QUE ALIQUOTIES IN ANITER DOTALIU INSTRUMENTORUM TENORE CONSCRIBI CURSED QUAM SE CORPORALITER TRADIDISSE DOCUERIT PRESENTETUR A ETIAM SI FORTE CUM PROSCRIPTIONIS MIXTASUNT NON HEGENTUR. QUAE AB IN NOXIO ADHUC MARITO ANTE NUPTIAS TITULO DONATIONIS ACCEPERIT. SI UERO FRATER SOROR PROPINQUUS AD FINIS

crimen cum auctore deficiat; bona vero eius ad filios vel ad heredes legitimos pertinebunt: nisi fortè maiestatis crimine damnatus sit aliquis, quorum etiam filios de bonis damnati patris fieri iubemus alienos.

(2) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. POSTUMIANO PRAEFECTO PRAETORIO. Ad beneficium legis Valentiniani pertineant posthumi quoque puniti patris, ut bona faciant non caduca. Et ne quis partum, qui fuerit, vel suppositum arguat, vel non suppositum mentiatur, si forte eo tempore, quo maritum severitas rapiet ad poenam,—excepto tamen maiestatis reatu, sicut autè praeceptum est—gravidam se uxor adverterit, mittat ad iudicem, conveniat magistratus, maneat deposita de conceptione testatio, petantur futurae partitudinis testimonia, adhibitisque custodibus foecunditas *pudica* servetur. Quippe illam *fidem* solam generis fisco nostro volumus esse potiore, de cuius minime nativitate dubitetur. Dat. VIII Id. Apr., Constantinopoli, Merobaude II et Saturnino Coss.

Interpretatio. Si quicumque damnatus praegnantem reliquerit uxorem, statim mulier de conceptu suo iudicem vel curiales contestetur, ut quum pepererit, *in* bonis damnati posthumus, hoc ¹ est, post mortem patris natus succedat.

(3) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. CAESARIO PRAEFECTO PRAETORIO. Si quis posthac stilum, quod absit, proscriptionis exceperit, solus criminis sui solvat poenas: neminem habeat in bonorum amissione consortem. Sit a proscripti mariti sorte uxor aliena, quo—ut assolet—proscripto, uxor proprias, velut manu iniecta, mox vindicet, aut certe quoquo modo occupatas statim recipiat facultates. Dos etiam, non quae aliquoties inaniter dotalium instrumentorum tenore conscribitur, sed quam se corporaliter tradidisse docuerit, praesentetur. *Ea* etiam, si forte cum proscripti bonis mixta sunt, non negentur, quae ab innoxio adhuc marito ante nuptias titulo donationis acceperit. Sin vero frater, soror, propinquus, affinis (*Sequitur textus pag. 171*)

¹ Haenel: *id est*.

ET QUI CUMQ. PROSCRIPTO QUALIBET SORTES SOCIANTUR TAM LIB
SED ENIMMUS QUISQUE A METU HAC POENA ESSE DEBET QUAM A
LIBERUS A CRIMINE EST

DATA III NONAS AGS

CONSTANTINOPOLI ARCHADIO

ET HONORIO CCSSB

INTERPRO QUI CUMQ. DAMNARI PROSCRIBIQ. MERUERIT AB EIUS
FACULTATIBUS BONA UXORIS SEQUESTRENTUR. ITA UT DOTE MAG
QUAM MARITO UXOR AUT EIUS PARENTES OB TULERUNT ET DONA
NATIONEM QUAM ANTE NUPTIAS PRO CONIUNCTIONE PERCEPERI
RAT UXOR RETINEAT SIBIQ. UI INDICET A BONIS PROSCRIPTE
FACULTATIS ALIENA QUIA IN MARITICI CRIMINE UXOR NON POTE
TEST OB LIGARI. & IDEM AUT STUDIO CORRECTORI RESP

NEQ.UIS PROSCRIPTORUM BONA VEL EORUM QUI PUBLICAM
UIDENTUR EXCEPISSE SENTENTIAM INTRA BIENNIUM
EXTINET POSTULANDA ABSTINEANT FACULTATIBUS INTRA
ID TEMPORIS EXPETENDIS UT AUT PROPRIAS QUIS RECIPI
PIATSI UT NOBIS IN GENITUM EST DURIOR ESCASUS ET TRISTIOR
OREM FORTUNAM IMPERATORIA HUMANITATE MOLLIAMUS
UT TUNC DEMUM POSTULET CUM IAM FISCALIS POTIUS QUAM
PROSCRIPTORUM EXPETISSE NOS CANTUR. SICUIS AUTEM
PETENDAS PROSCRIPTI VEL DEPORTATI INTRA BIENNIUM
CREDIDERIT FACULTATES. CAREAT FRUCTU LIBERALITATIS
AUGUSTAE. ITA UT NEC INSTRUANTUR HUIUSMODI PETITIONES
NEC SI TEMERE INSTRUCTAE FUERINT ET SUB SPECIALIS BENEFICI
II MUNIFICENTIAM NOSTRAM PROVOCAUERINT LIBERALITATEM
HABEANT ALIQUAS VIRES IN DULTA.

DAT XIII KAL FEB

CONSTANTINOPOLIM

VINCENTIO ET FRAUITA CONSULIBUS

INTERPRO BONA EIUS QUI PROSCRIBI MERUERINT A QUOCUMQ.
INTRA BIENNIUM NON PETANTUR. SICUIS UERO INTRA BIENNI
NIUM PROSCRIPTI BONA PETIERIT QUOD MERUERIT NON
VALEBIT. QUIA SOLITA MISERICORDIA NOSTRA PIETAS CONMOUE
UERIT ET REDDERE QUAE MERITO COMMOTAE USSIT AUFERRI. & V

XXXIII DISINTINTIAM PASSIS ET TRISTITUTIS ITU LIBERIS EORUM

IMPER CONSTANTINUS AUT AD MAXIMUM PROFU
IN QUESTIONE TESTAMENTI QUOD DEPORTATI FILIUS REMEANTE
PATRE FECISSE. ET REMOTIS ULPIANI ADQ. PAULINOTIS

et quicumque proscripto qualibet sorte sociantur. Tam longe enim unusquisque à metu ac poena *abesse* debet, quam alienus a crimine est. Dat. III Non. Aug., Constantinopoli, Arcadio *IV*¹ et Honorio *III AA.*² Coss.

Interpretatio. Quicumque damnari proscribique meruerit, ab eius facultatibus bona uxoris sequestrentur, ita ut *et*³ dotem, quam marito uxor aut eius parentes obtulerunt, et donationem, quam ante nuptias pro coniunctione perceperat⁴, uxor retineat, sibiue vindicet a bonis proscriptae facultatis aliena, quia in⁵ mariti crimine uxor non potest obligari.

(4) *IDEM AA. STUDIO CORRECTORI*⁶ *REIPUBLICAE.* Ne quis proscriptorum bona vel eorum, qui publicam videntur excepisse sententiam, intra biennium aestimet postulanda. Abstineant facultatibus intra id temporis expetendis, ut aut proprias quis recipiat, si, ut nobis ingenitum est, duriores casus et tristiolem fortunam imperatoria humanitate molliamus, aut tunc demum postulet, quum iam fiscalem potius quam proscriptorum *rem*⁷ expetisse noscatur. Si quis autem petendas proscripti vel deportati intra biennium crediderit facultates, careat fructu liberalitatis augustae, ita ut nec instruantur huiusmodi petitiones, nec si temere instructae fuerint et sub specialis beneficii munificentia nostram provocaverint liberalitatem, habeant aliquas vires indulta. Data XIV Kal. Feb., Constantinopoli, Vincentio et Fravitta Coss.

Interpretatio. Bona eius, qui proscribi meruerint, a quocumque⁸ intra biennium non *competantur*. Si quis vero intra biennium proscripti bona petierit, quod meruerit, non valebit, quia solita misericordia nostra pietas commoveri et reddere, quae merito commota iussit auferri.

TIT. XXXIII. — DE SENTENTIAM PASSIS, ET RESTITUTIS ET LIBERIS EORUM. (I) *IMP. CONSTANTINUS A. AD MAXIMUM. PRAEFECTUM URBIS.* In quaestione testamenti, quod deportati filius remeante patre fecisset, et⁹ remotis Ulpiani atque Pauli notis,

¹ Palimp. om.: *IV*.

² Palimp. om.: *III*.

³ Palimp. om.: *et*.

⁴ Haenel: *susceperat*.

⁵ Haenel om.: *in*.

⁶ Haenel: *comiti*.

⁷ Palimp. om.: *rem*.

⁸ Haenel om.: *a quocumque*.

⁹ Haenel om.: *et*.

Papiⁿⁱ et ualere sententiam ut in patris sit filius po-
 testate cui dignitas haec bona restituta sunt. Ita tamen ut
 si est pater filium cuius consilia legitima haec confirmauerit rata
 sint eodem in potestate patri redeunte. Ne eorum res-
 cissio efficiat quod est maxime absurdum eodem tempo-
 re nec in patris nec in sua quemquam fuisse potestate mi-
 nor enim haec a iure quidquam a se reprobentur. Quib-
 si dam natus a patre tutor datus est necesse est tui ab offi-
 cio recedat regresso eo quem non solum nomine redire sed
 aetiam officium suum nulla prauitate corruptum liberis pre-
 bere oportet. Ut eorum bona tueatur et augeant. Nam
 si patri potestate ad corrumpenda quoque effundenda pa-
 trimonii licentia ab utetur ut foris oboheret et in tem-
 prodio libidinum omnium uitiorumque seruo non est eorum
 pecunia committenda. Ad administrationem ne-
 que tutore sedesinat. Omniaque minoris dispendia suis
 ipsa damnis praestet. Sententiam uero de portationis
 nulla patre in preiudicio deminuat. Quod si corrupta integri-
 tas ut natura officio liberis restituerit et gubernacula
 rerum tradenda sunt cuius ad imitationem publici iuris
 prouisa custodia est. Quenisi bonis patribus detur luc-
 tuosior erit reditus quam discessus. Ideoque tantum
 ad restitutionem indulgentia ualeat quantum ad cor-
 rectionem sententia ualuit. Utque de portationis
 ipsum per se nomen rerum omnium spoliatio est. Ita indul-
 gentia per reditus bonorum omnium hac dignitatis uno
 nomine amissionum omnium sit recuperatio. et filii
 a emancipationem a patribus officio petant. Ut liber
 tatem non damnationis sed lenitatis paternae et testem
 habeant. DATA XVIII KAL OCTBS SIRMIO CRISPO II ET CONSTANTIO CCSSB
 INTERP Siquis pater in exilio missus filium in maiori
 aetate reliquerit quecumque de propriis bonis gessit filius
 iuxta sententiam papiniani rata et firma permaneat
 nec contra aut testamentum aut transactionem filii
 reuersus pater uenire permittitur. Sane cum redierit
 pater si filium uiuum inuenierit

Papiniani placet valere sententiam, ut in patris, sit filius potestate, cui dignitas ac bona restituta sunt. Ita tamen, ut gesta per filium, cuius consilia legitima aetas firmaverat, *rata* sint eodem in potestatem patriam redeunte, ne eorum rescissio efficiat, quod est maxime absurdum, eodem tempore nec in patris nec in sua quemquam fuisse potestate. Minores enim aetate iure quicquam agere prohibentur. *Quibus* si damnato patre tutor datus est, necesse est, ut ab officio recedat, regresso eo, quem non solum nomine redire, sed etiam officium suum nulla pravitate corruptum liberis praebere oportet, ut eorum bona tueatur et augeat. Nam si patria potestate ad corrumpendi atque effundendi patrimonii licentiam abutetur, ut furioso ac dementi, item prodigo, libidinum omnium vitiorumque servo non est eorum pecunia committenda: ab administratione fugiat: neque tutor esse desinat, omniaque minoris dispendia suis ipse damnis praestet. Sententia vero deportationis nullo patrem praeiudicio deminuat. Quod si comperta integritas ut natura, *ita* ¹ officio liberis restituerit, ei gubernacula rerum tradenda sunt, cuius, ad imitationem publici iuris, provisa custodia est. Quae nisi bonis patribus detur luctuosior erit reditus quam discessus. Ideoque tantum ad restitutionem indulgentia valeat, quantum ad correctionem sententia valuit. Utque deportationis ipsum per se nomen rerum omnium spoliatio est, ita indulgentia reditus bonorum omnium ac dignitatis uno nomine amissorum omnium sit recuperatio. Et filii emancipationem a patribus officiis petant, ut libertatem non damnationis, sed lenitatis paternae testem habeant. Data XVIII Kal. Oct., Sirmio, Crispo II et Constantino II Caess. V. C. consulibus.

Interpretatio. Si quis pater in exsilium missus filium in maiore aetate reliquerit, quaecumque de propriis bonis gessit filius, iuxta sententiam Papiniani rata et firma permaneant, nec contra aut testamentum aut transactionem filii reversus pater venire permittitur. Sane quum redierit pater, si filium vivum invenerit, (*Sequitur textus pag. 175*)

¹ Palimp. om.: *ita*.

filium in ius paternae potestatis recipit. Ceterum quod de rebus propriis ab se tempore filius gessit. Reuersus pater reuocare non poterit. Quid quid uero in annis minoribus positifecerint penitus non ualebit. Quia tamen pro herede uel pro absentia patris tutores uel curatores acceperint reuersus pater repulsis curatoribus uel tutoribus cum omni facultate recipiat ea conditione ut rem filiorum ita administret et regat ut non solum detrimenta non sentiant sed studio patris res uel facultas proficiat filiorum. Quod si pater aut prodigus aut negligens aut euersor aut libidini deditus esse conuincetur. Et filiorum res impie hac de mente uastare hac dilapidare cognoscitur filii talis patris tam quam eo mortuo sub tutore aut curatore consistant. Quia sicut aequum est ut bonus et utilis pater rem filiorum regendam administrandamque recipiat ita iniquum est ut in damnum filiorum reuersus facultates a tutoribus curatoribus uel seruatis de mentis subuersione delaceret.

DE HIS QUI ADECLASIAS CONFUGIUNT.

^{Imp}pp Theodosius et ualentinianus a^a antiocho ^{ppp}
PATEANT SUMMI DEI TEMPLA TIMENTIBUS Nec solum altaria
 PETORATORIIUM TEMPLI CIRCUMIECTUM QUIA AECLESIAS QUADRI
 PERTITO IN TRINSECUS PARIETUM SEPTU CONCLUDIT. AD TUITIO
 NEM FUGIENDUM SANSCIMSE PROPOSITAS. Sed usque ad ex
 TREMAS FORES AECLESIAE QUAS ORANTIUM GESTIENS POPULUS
 PRIMAS INSGREDITUR CONFUGIENTIBUS ARA SALUTIS ESSE
 PRECIPIMUS. UT INTER TEMPLI QUEM PARIETUM DISCRIPSI
 MUS CINCTU ET POST LOCUM PUBLICA ANUAS PRIMAS AECLESIAE
 QUID QUID FUERIT INTER IACENS SIUE IN CELLIS SIUE IN DOMIBUS
 ORTULIS. BALNEIS. AREIS. AD QUAE PORTICIBUS CONFUGAS INTERIORIS
 TEMPLI UICE TUEATUR. NEC IN EXTRA HENDOS EOS CONEATUR
 QUIS QUAM SACRILEGAS MANUS INMITTERE. Neque hoc ausus
 SIT CUM DISCRIMEN SUMMUM IDEAT. AD EXPECTANDAM OPEM IPSI QUOQUE
 CONFUGIANT HANC AUTEM SPATII LATITUDINEM IDEO INDULGIMUS

filium in ius suum paterna potestate recipiet. Ceterum quod de rebus propriis absente patre filius gessit, reversus pater revocare non poterit. Quicquid vero *filii*¹ in annis minoribus positi² fecerint, penitus non valebit. Qui tamen *si*³ pro aetate vel pro⁴ absentia patris *aut*⁵ tutores vel curatores acceperint, reversus pater *filios*⁶, repulsis curatoribus vel tutoribus, cum omni facultate recipiet: ea *tamen*⁷ conditione, ut rem filiorum ita administret ac regat, ut non solum detrimenta non sentiant, sed studio patris res vel⁸ facultas proficiat filiorum. Quod si pater aut prodigus aut negligens aut eversor aut libidini deditus esse convincetur, et filiorum res impie ac dementer vastare ac dilapidare cognoscetur, filii talis patris, tamquam eo mortuo, sub tutore aut curatore consistant: quia sicut aequum est, ut bonus et utilis pater rem filiorum regendam administrandamque recipiat, ita iniquum est, ut in damnum filiorum reversus facultates a tutoribus curatoribusque *reservatas* dementi subversione dilaceret.

TIT. XXXIV.—DE HIS, QUI AD ECCLESIAS CONFUGIUNT. (1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. ANTIOCHO PRAEFECTO PRAETORIO. Pateant summi Dei templa timentibus: nec sola altaria et oratorium templi circumiectum, quod ecclesias quadripartito intrinsecus parietum septo concludit, ad tuitionem confugientium sancimus esse proposita, sed usque ad extremas fores ecclesiae, quas orantium⁹ gestiens populus primas ingreditur, confugientibus aram salutis esse praecipimus, ut inter templum, quod¹⁰ parietum descripsimus cinctu, et post loca publica ianuas primas ecclesiae quicquid fuerit interiacens, sive in cellulis sive in domibus, hortulis, balneis, areis atque porticibus, confugas interioris templi vice tueatur. Nec in extrahendos eos conetur quisquam sacrilegas manus immittere, ne qui hoc ausus sit, quum discrimen suum videat, ad expetendam opem ipse quoque confugiat. Hanc autem spatii latitudinem ideo indulgemus, (*Sequitur textus pag. 177*)

¹ Palimp. om.: *filii*.

² Haenel: *constituti*.

³ Palimp. om.: *si*.

⁴ Haenel om.: *pro*.

⁵ Palimp. om.: *aut*.

⁶ Palimp. om.: *filios*.

⁷ Haenel add.: *tamen*.

⁸ Haenel: *et*.

⁹ Haenel: *oratum*.

¹⁰ Palimp.: *quem*.

NE IN IPSO DEI TEMPLIO ET SACROSANCTIS ALTARIBUS CONFUSI ENTUM
QUEMQUAM MANERE UEL UES CERE CUBARI UEL PHOCTARE LICEAT
IPSIS HOC CLERICIS RELIGIONIS CAUSA ^{UETANTIB.} IPSIS QUI CONFUGIUNT
PIETATIS RATIONES SERUANTIBUS. ARMA QUOQUE IN QUOUIS TELO
FERRO UEL SPECIE EOS QUI CONFUGIUNT MINIME INTRA ECCLESIA
S HABERE PRECIPIMUS QUAE NON MODO A SUMMIS DEI TEMPLIS
HAC DIUINI ALTARIBUS PROHIBENTUR SED ETIAM CELLULIS DOMIBUS
ORTULIS BALNEIS ADQUE PORTICIBUS PROINDEHIQUIS INE AR
MIS AD SACRATISSIMUM DEI TEMPLUM AUT AD SACROSANCTUM ALTARE
SIUE USQUE AD GENTIUM UEL IN HAC ALMA URBE CONFUGIUNT
SOMNUM INTRA TEMPLUM SIUE IPSUM ALTARE UEL OMNINO
CIBUM CAPERE ABSQUE ALIQUA EORUMINIURIA AB IPSIS CLERICIS
ARCEANTUR DESIGNANTIBUS SPATIAQUE IN ECCLESIASTICIS SEP
TISEORUM TUITIONIS SUFFICIENT HAC DOCENTIBUS CAPITALE
TEMPO ENAM ESSE PROPOSITAM SIQUI SEOS CONETUR INUADE
RE QUIBUS IPSO PUGNA NON ADHUIT NEQUE CONSENTIT PREFERE
RE NADA HUMANITATIS RELIGIO EST ET ADIUVINIS AD LOCA QUOD DIXIMUS
TURBANDA TEMERITAS. HOS UERO QUI TEMPLA CUM ARMIS IN
GREDI AUDENT NE HOC FACIANT PREMONEMUS DE IN STELIS
CINCTI QUOUIS ECCLESIAE LOCO UEL AD TEMPLI SEPTA UEL CIRCA
UELEXTRASINT STATIM EOS UT ARMADeprohan TAUCTORI
TATE EPISCOPI A SOLIS CLERICIS SEU ERUUS CONUEHIRI PRE
CIPIMUS DATA EIS FIDUCIA QUOD RELIGIONIS NOMINE MELI
USQUAM ARMORUM PRESIDIO MUNIANTUR. SED SI ECCLE
SIAE UOCATIONI POST TOT TANTORUMQUE DENUNTIATIO
NES HOLUERINT ARMARE LINQUERE IAM CLEMENTIAE
NOSTRAE APUD MET EPISCOPORUM CAUSA PURGATA ARMA
TISSI ITARESEXIGERIT ^{INTROMISSIS} TRAHENDOSSE ABSTRAHENDOSQUE
ESSE COGNOSCANTE OMNIBUS CASIBUS ESSE SUBDENDOS
SED NEQUE EPISCOPI INCONSULTO NEC SI NE NOSTRAS IUEIU
DICUM IN HAC ALMA URBE UEL UBICUMQUE LUSIONE ARMA
TUM QUEMQUAM AB ECCLESIA ABSTRAHIO PORTEBIT NE SI
MULTIS PASSIM HOC LICEAT CONFUSIO NE GENERETUR
DATA X KAL APRIL CONSTANTINOPOLIM ANIO CO CONSULE UG
INTERP **E**CCLESIAE HAC DO LOCADICATA REOS QUI BIDE

ne in ipso Dei templo et sacrosanctis altaribus confugientium quemquam manere vel vescere, cubare vel pernoctare liceat: ipsis hoc clericis religionis causa vetantibus, ipsis, qui confugiunt, pietatis ratione servantibus. Arma quoque in quovis telo, ferro vel specie eos, qui confugiunt, minime intra ecclesias habere praecipimus, quae non modo a summi Dei templis ac divinis altaribus prohibentur, sed etiam cellulis, domibus, hortulis, balneis, *areis* ¹ atque porticibus. Proinde hi, qui sine armis ad sanctissimum Dei templum aut ad sacrosanctum altare sive usquam ² gentium vel in hac alma urbe confugiunt, somnum intra templum sive ipsum altare vel omnino cibum capere absque aliqua eorum iniuria ab ipsis clericis arceantur, designantibus spatia, quae in ecclesiasticis septis eorum tuitioni sufficiant, ac docentibus, capitalem poenam esse propositam, si qui eos conentur invadere. Quibus *si* perfuga ³ non annuit, neque consentit, praeferendae humanitati ⁴ religio est et a divinis ad loca, quae diximus, turbanda temeritas. Hos vero, qui templa cum armis ingredi audent, ne hoc faciant, praemonemus; dein si telis cincti quovis ecclesiae loco vel ad templi septa vel circa vel extra sunt ⁵, statim eos, ut arma deponant, auctoritate episcopi a solis clericis severius conveniri praecipimus, data eis fiducia, quod religionis nomine melius quam armorum praesidio muniantur. Sed si ecclesiae voce moniti, post tot tantorumque denuntiationes, noluerint arma relinquere, iam, clementiae nostrae apud Deum et episcoporum causa purgata, armatis, si ita res exegerit, intromissis, trahendos se abstrahendosque esse cognoscant et omnibus casibus esse subdendos. Sed neque episcopo inconsulto, nec sine nostra sive iudicum in hac alma urbe vel ubicumque iussione armatum quemquam ab ecclesiis abstrahi oportebit, ne, si multis passim hoc liceat, confusio generetur. Data X Kal. Apr., Constantinopoli, Antiocho consule Viro clarissimo ⁶.

Interpretatio. Ecclesiae ac loca Deo dicata reos, qui ibidem (*Sequitur textus pag. 179*)

¹ Palimp. om.: *areis*.

² Palimp.: *usque ad*.

³ Palimps.: *ipso perfuga*.

⁴ Palimps.: *humanitatis*.

⁵ Palimps.: *sint*.

⁶ Haenel add.: *et qui fuerit nuntiatus*.

TIMORE COMPULSI REFUGERINT ITA TUEANTUR UT NULLUS LOCIS
 SCIS AD DIREPTIONEM REORUM UIM HAC MANUS ADFERRE PRESU
 MANT SED QUID QUID SPATII UEL IN PORTICIBUS UEL IN ATRIIS UEL
 IN DOMIBUS UEL IN AREIS AD ECCLESIAM ADIACENTIBUS PERTINET UEL IN TE
 RIORATEM PLI PRECI^{PI}MS CUSTODIRI UT REO TIMORIS NECESSI
 TAS NON CONSTRINGAT CIRCA ALTARIA MANERE ET LOCA UEHE
 RATIONE DIGNA POLLUERE. SANES QUI S AD LOCA SCIA CONFU
 GERIT ARMAS QUAS ECUM PORTAVERINT MOX DEPONANT
 NEC SE EXTIMENT MAGIS ARMORUM PREDIO QUAM SCORUM
 LOCORUM UENERATIONE DEFENDI. QUOD SI DEPONERE ARMA
 NOUERINT ET SACERDOTI UEL CLERICIS NON CREDIDERINT
 SCIAHNT SE ARMORUM UIRIBUS EXTRAHENDOS. SI UERO EX
 TRAHERE DE LOCIS SCIS QUEM LIBET REUM QUACUMQUE RA
 TIONE TEMPTAVERIT NOUERIT SE CAPITALIS SUPPLICIO ESSE D^{UM}

EXPLI LIBER VIII IN PLBX

I DE IURE FISCO
 IMP CONSTANTINUS A AD SEUERUM RATINAZ AFRICE POSTALIA
 POSSESSIONES ADQ. MANCIPIA EXEMPTA FISCIPATRIMONIO
 QUIB. DAM DONAUIMUS HEC DIRECTO IURE ADQ. PERPETUO ABSQ.
 OMNI QUESTIONE UOLUMUS OBTHNERI. POENAE CONTRARATIO
 NALES ET MAGISTROS ADQ. OFFIALES PROPOSITA SI QUID CON
 TRATEMPTAVERINT E C T R

PP XVI KAL IUNIAS ROMA E IN FORO TRAIANI CONSTANTINO AV ET LICINIO C CCSSB.
 INTERP QUIBUSCUMQ. AGRI ADQUE MANCIPIA QUIB. CUMQ. P
 SONIS DE FISCO IN SILURE DONANTUR APUTE OS QUIB. DONATA
 SUNT SINE SUSPICIONE ALIQUA UOLUMUS PMANERE CONTRA OR
 DINATORES DOMO RUDNICA R^{ON} POENAE PROPOSITA SICON
 TRAPRECEPTIONEM FACERE COGNOScantur. II
 DE LOCATIONE FUNDORUM IURIS ENFITEUTICI ET REI
 PUBLICAE ET TEMPLO RUM.
 IMPPPP VALENTINIANUS VALENS ET GRA
 TIANUS A A A AD PROBUM PRAEFECTUM

timore compulsi refugerint ¹, ita tueantur, ut nulli locis sanctis ad direptionem reorum vim ac manus afferre praesumant: sed quicquid spatii vel in porticibus, vel in atriis, vel in domibus, vel in areis ad ecclesiam adiacentibus pertinet, vel ² interiora templi praecipimus custodiri, ut reos timoris necessitas non constringat circa altaria manere et loca veneratione digna polluere. Sane si qui ad loca sancta confugerint, arma, si qua secum portaverint, mox deponant, Nec se existiment magis armorum praesidio quam sanctorum locorum veneratione defendi. Quod si deponere arma noluerint et sacerdoti vel clericis non crediderint, sciant se armorum ³ viribus extrahendos. Si vero extrahere de locis sanctis quemlibet reum quacumque ratione *quis* ⁴ tentaverit, noverit se capitali supplicio esse damnandum.

EXPLICIT CODICIS THEODOSIANI LIBER IX. INCIPIT CODICIS THEODOSIANI LIBER X.

TITULUS I.—DE IURE FISCO. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD SEVERUM RATIONALEM AFRICAE. POST ALIA. Possessiones atque mancipia exempta fisci patrimonio quibusdam donavimus. Haec directo iure atque perpetuo absque omni quaestione volumus obtineri; poena contra rationales et magistros *privatae rei* ⁵ atque officiales proposita: si quid contra tentaverint etc. Proposita XVI Kal. Iun., Romae in foro Traiani, Constantino A. V. et Licinio Caes. Coss.

Interpretatio. Quicumque agri atque mancipia quibuscumque personis de fisci nostri iure donantur, apud eos, quibus donata sunt, sine suspitione aliqua volumus permanere: contra ordinatores domorum dominicarum poena proposita, si contra praeceptionem facere cognoscuntur.

TIT. II.—DE LOCATIONE FUNDORUM IURIS EMPHYTEUTICI ET REIPUBLICAE ET TEMPLORUM. (1) IMPPP. VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AAA. AD PROBUM PRAEFECTUM ⁶. (*Sequitur textus pag. 181*)

¹ Haenel: *confugerint*.

² Haenel: *velut*.

³ Haenel: *armatorum*.

⁴ Palimp. om.: *quis*.

⁵ Palimp. om.: *privatae rei*.

⁶ Haenel add.: *Praetorio*.

CURIALIB·OMNIB·CONDOCENDOR̃ REIPUB·LICEPREDIOR̃ HACSA·LTUM
 INIBEATUR FACULTAS ILLO AETIMOBSERUANDO NEQ̃ISCURIAL̃
 UELDEEXTRANEISCIUITATIB·AGROSHACLOCA SUPRASCRIP·TASUBQ̃ALIBET
 CONDUCTIONE SUSCIPIANT NE SUBHAC OCCASSIONE SERUITIACURIE
 DEBITA NON INPENDANT DAT·VI KAL·IULIAS·TREVERIS·MODESTO ET ARINTIO·
 INTERP· OMNIB·CURIALIB·CONDOCENDOR̃ REIPUBLICE AGRORUM
 HACSA·LTUM LICENTIA DENEGET̃·ILLUTSPECIALITER OBSERUAN
 DO UT NULLUS CURIALIS UEL DEEXTRANEISCIUITATIB·AGROSHACLO
 CASUPRASCRIP·TASUBQUALIBET CON·DITIONE SUSCIPIAT NE SUB
 OCCASSIONE SERUITIACURIAE DEBITA NON INPENDANT·

III

Siquis ab actore rerum priuatarum n̄sarum siue a procura
 tore fuerit uexatus uel de calumniis uel de predationib·
 deferre querimoniam non dubitet Quares cum fue
 rit conprobata sanximus ut idē qui contra prouincia
 lem quidquā moliri fuerit ausus publice concremet̃
 q̃n̄m grauior poena constituenda est in hos qui n̄si iuris
 sunt et nostra debent custodire mandata

DAT·III·K·MARTIAS·HERACLIO·CONSTANTINO·A·III

ET LICINIO·III

CCSSB

Interp· Quicumque ab actore dominici uel a procurato
 re alicuius iniuriam in prouitate uexatus de eorū calumniis
 uel de predationib· ad principem conuolare debet que
 res si potuerit ad probare eos qui circa prouinciales talia
 facere ausi sunt placuit in incendio concremari quia gra
 uiores poenas principes constitui uoluerunt in eos qui sui
 iuris sunt et sua debent custodire mandata

DImp̃p̃ ualentinianus et ualens āa ad seuerum ū urbis
 ium lulia huiusmodi hoc competentissime decreuissent conperi
 mus ut actores rei priuatae nostris minimē necessitatib·
 terrerentur adq̃ ad flictarerentur in iuriis quas sepe
 numero rectores prouinciarum uel ad rogationem li
 citarū principalium uel propriis decretis hordines fieri
 cepissent quod ad eos nos probamus ut ratum esse
 iubeamus DAT·XI·KAL·AQS·MEDIOLANO·UALENTINIANO·ET·UALENTE·

CCSSB

Curialibus omnibus conducendorum reipublicae praediorum ac saltuum inhibeaturs facultas: illo etiam observando, ne quis, curialium vel de extraneis civitatibus agros ¹ ac ² loca suprascripta sub qualibet ³ conductione suscipiat. Data VI Kal. Iul., Treviris, Modesto et Arintheo Coss.

Interpretatio. Omnibus curialibus conducendorum reipublicae agrorum ac saltuum licentia denegetur: illo specialiter observando, ut nullus curialis vel de extraneis civitatibus agros ac loca supra scripta sub qualibet conductione suscipiat, *ne sub hac occasione servitia curiae debita non impendat* ⁴.

TIT. III. — DE ACTORIBUS ET PROCURATORIBUS ET CONDUCTORIBUS REI PRIVATAE. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD PHILIPPUM V. U. Si quis ab actore rerum privatarum nostrarum sive a procuratore fuerit vexatus, super eius calumniis vel depraedationibus deferre querimoniam non dubitet. Quae res quum fuerit comprobata, sancimus, ut idem, qui contra provincialem quicumque moliri fuerit ausus, publice concremetur, quoniam gravior poena constituenda est in hos qui nostri iuris sunt et nostra debent custodire mandata. Data III Non. Mart., Heracleae ⁵, Constantino A. III et Licinio III Coss.

Interpretatio. Quicumque ab actore dominico vel a procuratore *fuerit* ⁶ alicuius iniuriae improbitate vexatus, de eorum calumniis vel depraedationibus ad principem convolare debet; quae res si potuerit approbari, eos, qui circa provinciales talia facere ausi sunt, placuit incendio concremari, quia graviolem poenam principes constitui voluerunt in eos, qui sui iuris sunt et sua debent custodire mandata.

(2) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. AD SEVERUM V. U. Divum Julianum hoc competentissime decrevisse comperimus, ut actores rei privatae nostrae minime necessitatibus tererentur atque affligerentur iniuriis, quas saepe numero rectores provinciarum vel arrogatione illicita principalium vel propriis decretis ordinis fieri censuissent. Quod adeo nos probamus, ut ratum esse iubeamus. Data XI Kal. Aug., Mediolano, Valentiniano et Valente AA. ⁷ Coss.

¹ Haenel: *fundos*.

² Haenel: *aut*.

³ Haenel: *sub hujus modi*.

⁴ Verba haec om. Haenel.

⁵ Palimp.: *Heracleio*.

⁶ Palimp. om.: *fuerit*.

⁷ Palimp. om.: *AA. (Augustis)*.

Interp̄ Julianum principem bene hac salubriter sta-
tuisse certissimum est. ut actores domus dñice nullis
necessitatibus turbarentur aut fatigarentur iniuriis. quas
eis frequenter rectores provinciarum successiones
principalium facere consueuissent Cuius facti constitu-
tionem in tantum rationabilem et necessariam iudi-
camus ut firma permanere lubeamus.

DE BONIS

VACANTIBUS

Imp̄ CONSTANTINUS Ā ad seuerum p̄b

Nec interpellatis his quibus pro laboribus suis hac meri-
tis aliquid donauerimus sed iniures uo hoc est sine
molestia litis manentibus concitato rem iudicii
qui in quietudinem inferre temptauerint et exami-
natio presentari oportet et citra molestiam pos-
sidentis lussu manifestis probationibus doceant
in quo partes reluctantes ipse suscipies. quoniam fructus
liberalitatis nostre pulsatus hac enim legesancimus
ut quicumque in tales ueniens querellas secundum pre-
dictam formam lussu ostendant hisque conperta fuerint
ad nostram scientiam referendis ut salua possidentium
proprietas quibus ut dictum est in perpetuum quesita est
firmitas possidendi de liberationis huiusmodi qualiter
his qui ad legationes suas probauerint beneficio leni-
tatis huiusmodi extrinsecus debeat subuenire

RECITATA IIII MONASTII IN PALATIO CONSTANTINO Ā VII ET CONSTANTIO C̄ CCSSB

Interp̄ Non inquietentur hi qui aliquapro suo la-
bore donauimus. Sed omnibusque eis donauimus in ipso
rum iure positus his qui eos inquietare uoluerint ad iu-
dicia audientiam prertrahantur. Ut sine aliqua moles-
tia possidentis lussu pulsatus ualeat confirmare
omnibusque hac re inter prefatos hac ta fuerint ad
nostram notitiam referendis ut et nostris in
quietatus remediis adiuuetur

V. DE PETITIONIBUS ET ULTRO DATIS ET DELATORIBUS

Imp̄ CONSTANTINUS Ā

ad populum.

Interpretatio. Julianum principem bene ac salubriter statuisse certissimum est, ut actores domus dominicae nullis necessitatibus turbarentur aut fatigarentur iniuriis, quas eis frequenter rectores provinciarum per suggestiones principalium facere consuevissent. Cuius facti constitutionem in tantum rationabilem et necessariam iudicamus, ut firmam permanere iubeamus.

TIT. IV.—DE BONIS VACANTIBUS. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD SEVERUM PF. U. Nec interpellatis his, quibus pro laboribus suis ac meritis aliquid donaverimus, sed in iure suo, hoc est, sine molestia litis manentibus, concitatore iudicii, qui inquietudinem inferre tentaverit, examini¹ tuo praesentari oportet, ut citra molestiam possidentis ius suum manifestis probationibus doceat: in quo partes reluctantis ipse suscipies, quoniam fructus liberalitatis nostrae pulsatur. Hac enim lege sancimus, ut, quicumque in tales venient querelas, secundum praedictam formam ius suum ostendat: his, quae comperta fuerint, ad nostram scientiam referendis, ut salva possidentium proprietate, quibus, ut dictum est, in perpetuum quaesita est firmitas possidendi, deliberationis nostrae sit, qualiter his, qui allegationes suas probaverint, beneficio lenitatis nostrae extrinsecus debeat subveniri. Recitata III Non. Aug. in Palatio, Constantino A. VII et Constantio C. Coss.

Interpretatio. Non inquietentur ii, quibus aliqua pro suo labore donavimus, sed omnibus, quae *eis donavimus*², in ipsorum iure positae, is, qui eos inquietare voluerit, ad iudicii audientiam protrahatur, ut sine aliqua molestia possidentis ius suum pulsator valeat confirmare: Omnibus, quae hac³ re inter praefatos acta fuerint, ad nostram notitiam referendis, ut et nostris inquietatus remediis adiuvetur.

TIT. V.—DE PETITIONIBUS ET ULTRO DATIS ET DELATORIBUS. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD POPULUM. (*Sequitur textus pag. 185*)

¹ Palimp.: *et examini*.

² Haenel: *quae a nobis donata sunt*.

³ Haenel: *de re*.

CONPREMATUR UNAM MAXIMAM HUMANAE VITAE MALUM. DELATOR
 EXECRANDA PERNICIES. ET INTER PRIMOS CONATUS IN IPSIS FAU-
 CIBUS STRANGULETUR. ET AMPUTATA RADICITUS IN IUDICIUM LINGUA
 UELLATUR. ITA UT IUDICES NE CALUMNIAM NE CUOCUM PRORSUS DE-
 FERENTIS ADMITTANT. SED SI QUID DELATOR EXTITERIT CAPITALIS EN-
 TENTIAE SUBIUGETUR. DAT ET PP ROM IN FORODIUITRAIANI F DECMB CONSTANTINO ET LICINIO CSSB

quomo
 dopuhi
 en disu
 ht dilat
 ores.

OINTERP DELATORES DICUNTUR QUI AUT FACULTATES PRODI-
 RINT ALIENAS AUT CAPUT IMPETUNT ALIENUM. QUI CUMQ. DELA-
 TOR CUIUSLIBET REI EXTITERIT IN IPSO PRODITIONIS INITIO IUDI-
 CE LOCI CORREPTUS CONTINUO STRINGULETUR. ET IN CISARA-
 DITUS LINGUA TOLLATUR. UTHISQUI PRODITOR FUTURUS EST NEC
 CALUMNIAM NE CUOXILLIUS AUDIATUR. ID A A PROUINCIALES
 OMNES IUDICES IN HUIUSGILARE PRECEPIMUS ET DELATORES POENIS AD-
 FICERE. APERTISSIMI ENIM IURIS EST QUOD EX CUIUSCUMQ.
 PATRIMONIO CECIDERIT IN CASUM ET LEGIBUS ET RETRO LURIS OR-
 DINEM FISCIA DUOCATIS AGENTIBUS UINDICETUR. SED
 NULLI PRECIPIT SECUNDUM VIUS POSSESSA PATRIMONIA DEFERRE
 NON CESSANT. DAMUS OMNIBUS QUI SE LESOS EXISTIMANT CON-
 TRA DELATORES SEUERITATE IUDICUM IN FLORARE FERRO DISTRIC-
 TAM. NEMO ENIM POTEST DELATOREM PLUS AGNOSCERE QUAM
 ILLE QUI IN IURIAM PEREIVS NEQUITIAM SUSTINUIT.

DATA KAL APRILIS CONSTANTINOPOLIM CONSTANTINO ET ALBINO COMSSB

INTERP CUSTODIENTE IUSTIANO ME PER SEQUIMUR DELATORUM
 ITA UT CUM AGNITI ET CONVICTI FUERINT DELATORES GLADIO
 PUNIANTR IMPP VALENTIA TUAL EN AA AD PROUINCIALES XFROS
 HTA HTUM HUMANI GENERIS IN IMICOS ARBITRAEQUITATE PERSEQUIMUR
 UT DILATORES PRONUNTIATOS PUNIRI GLADIO IUSSERIMUS.

DATA PRDNON. FEBR MEDIOLANO VALENTINIANO ET VALENTEM CASSB STALEX INTERP NON INDIKET

IM PPP GRATIANUS VALENTINIANUS ET THE
 ODOSIUS AA EUTROPIO PPO

QUISQUIS IN CRIMINE MAIESTATIS DEPREHENSUS FUERIT
 ET PUNITUS BONA EIUS SICUT PLECTENDI CONSUETU DO CRI-
 MINIS HABET FISCUS IN UASERIT NULLI SEASDEM SUBSPEM UNI-
 FICIENTIE PRINCIPALIS AUDEAT PROPRIO IURI POSCERE QUI CON-
 TRA LEGEM ID AUSUS FUERIT SPERARE QUOD NON LICET REUS

Comprimatur unum maximum humanae vitae malum, delatorum exsecranda pernicies, et inter primos conatus in ipsis faucibus stranguletur, et amputata radicitus invidiae lingua vellatur, ita ut iudices nec calumniam nec vocem prorsus deferentis admittant; sed si qui delator exstiterit, capitali sententiae subiugetur. Data et proposita Romae, in foro divi ¹ Traiani, Kal. Dec., Constantino ² et Licinio ³ Coss.

Interpretatio. Delatores dicuntur, qui aut facultates prodiderint alienas aut caput impetierint ⁴ alienum. Quicumque delator cuiuslibet rei exstiterit, in ipso prodicionis initio a iudice loci correptus continuo stranguletur, et ⁵ ei incisa radicitus lingua tollatur, ut ⁶ is qui proditor futurus est, nec calumnia nec vox illius audiatur.

(2) IDEM A. AD PROVINCIALES. Omnes iudices invigilare praecipimus et delatores poenis afficere. Apertissimi enim iuris est, ut ⁷, quod ex cuiuscumque patrimonio ceciderit in casum, et legibus et retro iuris ordine, fisci advocatis agentibus, vindicetur. Sed quia nonnulli praecipites secundum ius possea patrimonia deferre non cessant, damus omnibus, qui se laesos existimant, contra delatores severitatem iudicum implorare ferro districtam. Nemo enim potest delatorem plus agnoscere quam ille, qui iniuriam per eius nequitiam sustinuit. Data XI Kal. Apr., Constantinopoli, Constantio et Albino Coss.

Interpretatio. Custodientes iustitiam nomen persequimur delatorum, ita ut, quum agniti et convicti fuerint delatores, gladio puniantur.

(3) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. AD PROVINCIALES AFROS. In tantum humani generis inimicos arbitra aequitate persequimur, ut delatores pronuntiatos puniri gladio iusserimus. Data prid. Non. Febr., Mediolano, Valentiniano et Valente AA. Coss.

Ista lex interpretatione non indiget.

(4) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. EUTROPIO PRAEFECTO PRAETORIO. Quisquis in crimine maiestatis deprehensus fuerit et punitus, bonaque ⁸ eius, sicut plectendi consuetudo criminis habet, fiscus invaserit, nullus eadem sub spe munificentiae principalis audeat proprio iuri poscere. Qui contra legem id ausus fuerit sperare, quod non licet, reus

¹ Haenel om.: divi.

² Haenel add.: A. V.

³ Haenel add.: C. (Caesare).

⁴ Palimp. impetunt.

⁵ Haenel om.: et.

⁶ Haenel: si quis.

⁷ Haenel add.: ut.

⁸ Palimp. om.: que.

violatae legis habeatur. Sed quoniam plerumque ita in nonnullis
in uere cuncta petentium actione constringimur ut etiam
non concedenda tribuamus ne rescripto quidem nostro aduer
sus formam late legis loci aliquid relinquatur. Si quid autem
ex bonis talibus nostro iudicio nullo tamen desiderante ad que
poscente concedi cuiquam uoluerimus huiusmodi tan
tum ualeat liberalitas DATA XVII DECEMBER SAL GRATIA NOV ET THEOD. AA COHSSB

INTERP Quisquis in crimine maiestatis inuentus fuerit
et punitus bona eius fiscus adquirat ita ut nullus aliquid
ex eius facultatibus sibi uel ut munificentiae iure audeat
postulare. Et si aliquid contra leges crediderit postu
landum nec id quod petiit accipiat et uiolator legis habe
atur. Si quid tamen nullo petente proprio arbitrio
de talibus bonis cuiquam dederimus donatio huiusmodi
firma permaneat. Idem AA pal. hellino consulari libie
Seruum domini dilatore m libemus in exemplum omnium pro
ditorum seuerissimes sententiae subiugari etiamsi
obiecta probauerit

DATA VII KAL. NOVEMB CONSTANTINOPOLIM ANTONIO ET SIA GRO CCSSLB ISTALEX INTERP NINOC
VI Si petitionis socius sine herede defecerit

Siquis forte decesserit eorum qui communinome
donatum ^{aliquid} nostra impetraverunt clementia nec su
perstitibus ^{reliquerit} desuccessores placet non ad extraneam quam
cumque personam sed ad socium uel consortem perueni
re portionem illius qui in testatus aut sine libe
ris defunctus est DATA III KAL. APRIL ANTIOCHIA CONSTANTINO AA III ET LICINIO III CCSSB
INTERP Si aliquis ex his mortuus fuerit ad quos nomi
nati munificentiae nostra processit et nec testamentum fecisse
nec filios reliquisse cognoscitur placet ut portionem
eius his cum quo pariter defunctus accepit id est socius
eius adquirat. merito enim socius praefertur ubi nulla fili
personae interuenisse cognoscitur. ::::

VII De aduocato fisci

IMP CONSTANTINUS AA aeliano proconsuli africae post

violatae legis habeatur. Sed quoniam plerumque ita in nonnullis inverecunda petentum inhiatione constringimur, ut etiam non concedenda tribuamus, ne rescripto quidem nostro adversum formam latae legis loci aliquid relinquatur. Si quid autem ex bonis talibus nostro iudicio, nullo tamen desiderante atque poscente, concedi cuiquam voluerimus, huiusmodi tantum valeat liberalitas. Data XVI Kal. Dec., Thessalonica, Gratiano V et Theodosio ¹ AA. Coss.

Interpretatio. Quisquis in crimine maiestatis inventus fuerit et punitus, bona eius fiscus acquirat, ita ut nullus aliquid ex eius facultatibus sibi velut munificentiae iure audeat postulare. Et si aliquis contra leges crediderit postulandum, nec id, quod petiit, accipiat, et violator legis habeatur. Si quid tamen nullo petente, proprio arbitrio de talibus bonis cuiquam dederimus, donatio huiusmodi firma permaneat.

(5) IIDEM AAA. PANELLINO CONSULARI LYBIAE. Servum domini delatorem iubemus in exemplum omnium proditorum severissimae sententiae subiugari, etiamsi obiecta probaverit. Dat. VII Kal. Nov., Constantinopoli, Antonio et Syagrio Coss.

Ista lex interpretatione non indiget.

TIT. VI.—SI PETITIONIS SOCIUS SINE HEREDE DEFECERIT. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD MACHEDONIUM ² CASTRENSEM S. PALATII. Si quis forte decesserit eorum, qui communi nomine donatum aliquid a nostra impetraverunt clementia, nec superstites dereliquerit successores, placet, non ad extraneam quamcumque personam, sed ad socium vel consortem pervenire portionem illius, qui intestatus aut sine liberis defunctus est. Dat. XII Kal. April., Antiochia, Constantino A. IV et Licinio IV Coss.

Interpretatio. Si aliquis ex iis mortuus fuerit, ad quos nominatim munificentia nostra processit, et nec testamentum fecisse, nec filios reliquisse cognoscitur, placet, ut portionem eius is, cum quo pariter defunctus accepit, id est socius eius acquirat: merito enim socius praefertur, ubi nulla filii persona intervenisse cognoscitur.

TIT. VII.—DE ADVOCATO FISCI. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AELIANO PROCONSULI AFRICAE POST ALIA. (*Sequitur textus pag. 189*)

¹ Haenel add.: I.

² Haenel: *Mygdonium*.

FISCIA DUOCATUS POENAM ET UENS CAUEAT NE FISCALIA COM-
 DA OCCULTE NEUENULLO EXISTENTE NEGOTIO FISCINOMINE
 PRIUATIS AUDEAT CALUMNIAS

DAT VI ID NOUEMB TRIUERIS CONSTANTINIA III ET LICINIO III COMSSB

INTERP HII QUI FISCINOSTRICONMODAUELHUTILITATEM TUEN-
 TUR HANC DEBENT CUSTODIRE MENSURAM NE NEGLEGEN-
 TIA CIRCA EA QUE NOBIS IURE DEBENTURE EXISTANT ET HEC PROVIN-
 CIALIBUS CALUMNIATORES DUM ALIQUID AB HIS INIUSTA FISCO
 NOMINE REPERITUNT ADPROBENTUR.

VIII DE FISCO DEBITORIBUS

IMPPPP VALENS GRATIANUS ET VALENT AAA FORTUNATIANO COM-
 INTER CARTULAS DE PORTATIBREBES QUIDAM AD SE UERATUR
 INUENTOS QUI NOMINE CONTINEBAT DEBITORUM SEU CON-
 TRACTORUM CUM TAMEN NEQ. TESTIBUS CREDITA PECU-
 NIA PROBARETUR NEQUE CAUTIONIBUSQ. INSERTA SUNT DO-
 CEANTUR FACILE ESSE PRESPEXIMUS UT SUB PROPRIE AD-
 NOTATIONIS MANUS UNUS QUI SQUEFIAT DEBITORUM OCCASI-
 ONIS SIGITUR HUIUS CALUMNIA IMPRESENTI UOLUIMUS IUSSIONE
 COHIBERI. UT BREUIUAMITATE REIECTA NULLUS AD REPE-
 TITIONEM DE HIS QUORUM NOMINA CONSCRIPTA SUNT
 URGEATUR DAT II NONIUS NAPOLEM GRATIANO A III ET MEROBALDE CCSSB
 INTERP SI PROBATIBREUESUEL AQUOCUMQ. DIMISSI INUE-
 NIANTUR QUI BUSSIBI QUICUMQUE ALIQUOS FACIAT DEBI-
 TORES NULLIS CAUTIONIBUS PROLATIS NEQ. ALIIS EUIDEN-
 TIBUS DOCUMENTIS NULLAM ADSCRIPTIBREUIS OBTINE-
 ANT FIRMITATEM

VIII DE FIDE ET IURE HASTE.

IMPPPP VALENTINIANUS THEODOSIUS ET ARCH-
 DIUS AAA AD MAGNILLUM VICARIUM AFRICAE
 SI QUOS DEBITORUM MOLE DEPREHENSOS NECESSITAS PU-
 BLICERATIONIS ADSTRINGAT PROPRIA DISTRAHERE FACUL-
 TATES REI QUALITAS ET CREDITUM QUANTITAS EXTIMETUR.
 NECSUBNOMINE SUBASTATIONIS PUBLICAE LOCUS FRAUDIB.
 RELINQUATUR. ET POSSESSIONIBUS UILIORES DISTRACTOS
 PLUSEXACTIORES GRATIA QUAM DEBITOREXPRETIOCO SEQUATUR

Fisci advocatus, poenam metuens, caveat, ne fiscalia commoda occultet, neve, nullo existente negotio, fisci nomine privatis audeat calumnias *commovere*. Dat. VI Id. Nov., Treviris, Constantino A. IV et Licinio IV Coss.

Interpretatio. Hi, qui fisci nostri commoda vel utilitatem tuentur, hanc debent custodire mensuram, ne negligentes circa ea, quae nobis iure debentur, exsistant, et ne provincialibus calumniatores, dum aliquid ab iis iniuste fisci nomine repetunt, approbentur.

TIT. VIII.—DE FISCI DEBITORIBUS. (1) IMPPP. VALENS, GRATIANUS ET VALENTINIANUS AAA. FORTUNATIANO COMITI R. P. Inter chartulas deportati brevis quidam asseveratur inventus, qui nomina continebat debitorum sen contractorum. Quum tamen neque testibus credita pecunia probaretur, neque cautionibus, quae inserta sunt, doceantur, facile esse perspeximus, ut sub propriae annotationis manu unusquisque *faciat* debitorem. Occasionis igitur huius calumniam praesenti volumus iussione cohiberi, ut, brevis vanitate reiecta, nullus ad redhibitionem de his, quorum nomina conscripta sunt, urgeatur. Dat. II ¹ Nonas Julias, Neapoli ², Gratiano A. IV et Merobaude Coss.

Interpretatio. Si prolati breves vel a quocumque dimissi inveniantur, *in* quibus sibi quicumque aliquos faciat debitores, nullis cautionibus prolatis neque aliis evidentibus documentis, nullam adscripti brevis obtineant firmitatem.

TIT. IX.—DE FIDE ET IURE HASTAE. (1) IMPPP. VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AAA. AD MAGNILLUM V. AFRICAE. Si quos debitorum mole depressos necessitas publicae rationis adstringat proprias distrahere facultates, rei qualitas et redituum quantitas aestimetur, ne, sub nomine subhastationis publicae locus fraudibus relinquatur et, possessionibus viliori distractis, plus exactor ex gratia quam debitor ex pretio consequatur.

¹ Haenel: *pridie*.

² Haenel: *Hierapoli*.

huiusmodi subemittitur prope tuodominum repotiantur
 quitantum ad numeraverit fisco quantum exigerit utilitas
 privatorum. Et enim iniquum est ut alienis bonis subgra-
 tiosa actione distractis parum accedat publico nomini
 cum totum pereat debitori.

DAT XIII KALICULIAS AQUILEIA MCC IDUS IANUARAD RUMETI POST CONSULATUM TITIANI ET SIMMACII CC

INTERP Siquicumque publice debiti inormitate constrin-
 ut non possit hoc ipsum debitum si uendita propria faculta-
 te dissolvere in eiusmodi debito hanc collectores uel exac-
 tores formam seruare debebunt. ut non ita rem precipi-
 tent ut res minorem quam ualeat pretio distrahatur
 nec tales sub quolibet concludio uideant emptores ut et
 debitor proprietatem perdat et parum fiscus adquirat

DE THENSOURIS

Imppp GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS
 A A A AD POPULUM URBIS CONSTANTINOPOLITANAE

Quisquis thensauros et condita ab incognitis dominis
 tempore uetustiore mobilia quolibet casu repperie-
 rit etsi uindicta potestati neque calumniae formi-
 dine fisci aut privato nomine ullis deferentibus
 pertimescat Non metalli qualitas non reperi modus
 sub aliquo periculo questionis incurrat. In hac tali
 naturali aequitate animaduertimus quoddam tempe-
 ramentum adhibendum. Utsiquis in solo proprio
 huiusmodi contigerit integro id iure presumat quod
 in alieno in quarta parte rerum partem eum qui loci
 dominus fuerit admittat. Nec tamen per hanc licen-
 tiam quisquam a aliena effodiat aut in locis non
 suis per famam suspecta rimetur

DAT XI K FEB THESSALONICA GRATIANO V ET THEODOSIO AA CCSS

INTERP Siquicumque thensaurum in sua terra in-
 uenerit ei ex integro quod inuentum est adquiratur
 et nullam calumnia pertimescat Si uero in loco alieno
 thensaurum casu inuenierit eum qui loci dominus est in qua-
 rtum rerum inuentarum debet admittere. Ad tamen nullus

Hi postremo, sub emti titulo, perpetuo dominii iure potiantur, qui tantum annumeraverint fisco, quantum exegerit utilitas privatorum. Etenim periniquum est, ut, alienis bonis sub gratiosa auctione distractis, parum accedat publico nomini, quum totum pereat debitori. Data XIII Kal. Jul., Aquileia. Accepta Id. Jan., Hadrumeti, post consulatum Tatiani et Symmachi VV. CC.

Interpretatio. Si quicumque publici debiti enormitate constringitur, ut non possit hoc ipsum debitum nisi vendita propria facultate disolvere, in eiusmodi debito hanc *collectores vel*¹ exactores formam servare debebunt, ut non ita rem praecipitent, ut res minore, quam valeat, pretio distrahatur, nec tales sub quolibet colludio provideant emtores, ut et debitor proprietatem perdat, et parum fiscus acquirat.

TIT. X. — DE THESAURIS. (1) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. AD POPULUM URBIS CONSTANTINOPOLITANAE. Quisquis thesauros et condita ab ignotis dominis tempore vetustiore mobilia² quolibet casu repererit³ suae vindicet potestati, neque calumniae formidinem fiscali aut privato nomine ullis deferentibus pertimescat; non metalli qualitas, non reperti modus sub aliquod periculum quaestionis incurrat.

§ 1. In hac tali naturali aequitate animadvertimus quoddam temperamentum adhibendum, ut, si cui in solo proprio huiusmodi contigerit, integro id iure praesumat; qui in alieno, in quartam repertorum partem eum, qui loci dominus fuerit, admittat. Nec tamen per hanc licentiam quisquam aut aliena effodiat, aut in locis non sui iuris per famam suspecta rimetur. Data XI⁴ Kal. Febr., Thessalonica, Gratiano A. V. et Theodosio A. I. Coss.

Interpretatio. Si quicumque thesaurum in sua terra invenerit, ei ex integro, quod inventum est, acquiratur, et nullam calumniam pertimescat. Si vero in loco alieno thesaurum casu invenerit, eum, qui loci dominus est, in quartam inventarum rerum debet admittere, Attamen nullus (*Sequitur textus pag. 193*)

¹ Haenel om.: *collectores vel*.

² Haenel: *monilia*.

³ Palimp. add.: *et*.

⁴ Haenel: VII.

EFFODIENDI LOCA ALIENA PRESUMAT STARE QUIRERE

XI DE METALLIS ET METALLARIIS

QUODAM PATERNO IMPERIALI THEODOSIO SETARCADIVS AAA PATERNO
UOS DAMOPERTA HUMO ESSE SAXA DICENTES ID AGERE COGNOVIMUS
UT DE FOSSIS IN ALTUM CUNICULIS ALIENARUM MEDIUM FUNDAMENTA
LABEFACERENT. QUAE RES QUANDO HUIUSMODI MARMORA
SUB EDIFICIIS LATERE DICUNTUR PERQUIRENDE AD EAM COPRI ADHUC
NE DUM CAUTUM ENTI TA MOBILITAS CUM AEDIFICIORUM QUALITATE
TAXATUR ET PRETIUM DOMUS NEDERUAT OFFERTUR NON TAM PUBLICE
REI STUDIUM QUAM PRIVATA CAUSA VIDEATUR FUISSE DISPENDI.

DATA XVII KAL APRILIS

CONSTANTINOPOLIM

THEODOSIO ANI

ET ABUNDANTIO CCSSB

INTERP Quicumque metallum his sub alienis edificiis quilibet
saxa vel marmora effodienda crediderit et per eos fundamenta
torum firmitas incipiat vacillare his inquisitionis licentia denega-
mus Ne dum mobiliores lapides sequerere adserunt tutum videre
aliena fundamenta presumant.

~~~~~

EXPLICIT LIBER XI INCIPI LIB. XII

DE ANNONA ET TRIBUTIS

IMPERIALI THEODOSIO SETARCADIVS AA AD PROBUM IMPRO

VHUSQUISQUE ANNONARIAS SPECIES PRO MODO CAPITATIO-
NIS EX ORDINE PREBITURUS PER QUATERNOS MESES ANNI
CURRICULO DISTRIBUTORIBUS VICIBUS SUMMA CONLA-
TIONIS IMPLEUIT SI UERO QUISQUE UNO TEMPORE OMNIA
SUA DEBITA OPTATE PERDERE PROPRIO AD Celerandis NECES-
SITATIBUS SUI SUTATUR ARBITRIO

DAT XVII K IUN REMIS GRATIANO

ET DALAHIFO

CCOHS

INTERP Si talis hoc precipit ut in inferendo publicis
horreis TRITICO quod debetur possessor prorata ca-
NONA SUI TRIBUS IN LATIONIBUS ID EST QUATERNIS ME-
BUS SINGULAS DEBITORUM PARTES ADCELERET UT PER AN-
NUM SUMMA DEBITI CANONIS IMPLEAT. ERIT AUTEM IN IP-
SIS ARBITRIOS Celerius poterit debita frumenta con-
plere

effodiendo loca aliena praesumat ista requirere.

TIT. XI.—DE METALLIS ET METALLARIIS. (I) IMPPP. VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AUGUSTI, PATERNO. Quosdam operta humo esse saxa dicentes id agere cognovimus, ut, defossis in altum cuniculis, alienarum aedium fundamenta labefactent. Quae de re, si quando huiusmodi marmora sub aedificiis latere dicantur, perquirendi eadem copia denegetur, ne, dum cautium ementita nobilitas cum aedificiorum qualitate taxatur, et pretium domus, ne diruatur, offertur, non tam publicae rei studium quam privati causa videatur fuisse dispendii. Data XVII Kal. April., Constantinopoli, Theodosio A. III et Abundantio Coss.

Interpretatio. Quicumque metallum *dicentes latere* ¹ sub alienis aedificiis quaelibet saxa vel marmora effodienda crediderint, *ut* per eos fundamentorum firmitas incipiat vacillare, his inquisitionis *huius* ² licentiam denegamus, ne, dum nobiliores lapides se quaerere asserunt, *aut vendere aut subvertere* ³ aliena fundamenta praesumant.

EXPLICIT CODICIS THEODOSIANI LIBER X. INCIPIT CODICIS THEODOSIANI LIBER XI.

TITULUS I.—DE ANNONA ET TRIBUTIS. (I) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. AD PROBUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Unusquisque annonarias species pro modo capitacionis *et sortium* ⁴ praebiturus, per quaternos menses anni curriculo distributo, tribus vicibus summam collationis implebit. Si vero quisquam uno tempore omnia sua debita optat expendere, proprio in accelerandis necessitatibus suis utatur arbitrio. Data XVII ⁵ Kal. Jun., Remis, Gratiano et Dagalaipho Coss.

Interpretatio. Ista lex hoc praecipit, ut in inferendo publicis horreis tritico, quod debet, possessor pro rata canonis sui tribus illationibus, id est, quaternis mensibus singulas debitorum partes acceleret, ut per annum summa debiti canonis impleatur. Erit autem in ipsius arbitrio, si celerius potuerit, debita frumenta complere ⁶.

¹ Palimp. om.: *dicentes latere*.

² Palimp. om.: *huius*.

³ Palimp. om.: *aut subvertere*.

⁴ Palimp.: *exordium*.

⁵ Haenel: XIV.

⁶ Haenel: *convehere*.

Imppp ualentinianus ualens et gratianus a a
ad crescentem uēc africae
heredes scripti etiam si pro minus idoneis fundis fiscale ho
nus cogantur agnoscere uel si renuntiant dum hereditati pu
tent cedant his omnibus rebus quae ex his bonis quocumq;
iure et titulo perciperint DAT III ID IUL CONTIONACI GRATIANO A II EP PROBO COS
INTERP huius heredes testamentis scriptis unde hereditari
orum agrorum honus id est tributū cogentur agnoscere.
quod si hereditatem si bidā nosā credunt cedant his omnibus rebus q;
eis de hac ipsa hereditate potuerunt prouenire.

II si nec censu uel reliquis fundum comparari non posse
Imp iulianus a ad secundum

Omnes pro his agris quos possident publicae pensatio
nes agnoscant. Nec pactionibus contrariis adiubentur
si uenditor aut donator apud thecconlationem sarcinae pac
tione inlicita uoluerint retinere et sine cōdum trans
latasit professio censualis. Sed apud priorem
fundum forte permaneat dissimulantibus ipsis ut
non possidentis pro possidentibus exigantur.

DAT XVIII KALENDAS MARTIAS ANTIOCHIAE IULIANO A IIII ET SALUSTIO COS

INTERP. fundum nullus audeat comparare sed omnes
pro his agris qui ad eos quoquo modo peruenerint publi
ci canonis impleant functiones. Nec de solutione
tributi cuiusq; liberum sit pacisci sed si uendita
tur ager siue uendatur factus dñs sine te g rae i
tributa suscipiat

Imppp theodosius archadius et honorius a a a tatiano
quis quis aliena rei dñm quoquo modo consequitur ppo
statim pro ea parte qua possessor fuerit effectus
cen sua lib; paginis nomen suum postulet ad notari.
hac se respondeat absolutum. Ablataq; molestia
de auctorem in succedentem capitatio transferatur
DAT XV KAL OCTOB CONSTANTINOPOLIM TATIANO ET SIMMACO CONSULIBUS
INTERP. Quicumq; cuiuslibet rei dñm quo libet ordi
ne adquisierit continuo pro ea parte qua possessor

(2) IMPPP. VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AAA. AD CRESCENTEM V. AFRICAE. Heredes scripti etiam pro minus idoneis fundis fiscale onus cogantur agnoscere, vel si renuntiandum hereditati putent, cedant his omnibus rebus, quas ex iisdem bonis quocumque titulo et iure perceperint. Dat. IV Id. Iul. Contionaci, Gratiano A. II et Probo Coss.

Interpretatio. Hi, qui heredes testamento scripti sunt, hereditariorum agrorum onus, id est, tributum cogantur agnoscere quod si hereditatem sibi damnosam credunt, cedant his omnibus rebus, quae eis de hac ipsa hereditate poterunt provenire.

TIT. II.—SINE CENSU VEL RELIQUIS FUNDUM COMPARARI NON POSSE.

(1) IMP. JULIANUS A. AD SECUNDUM ¹. Omnes pro his agris, quos possident, publicas pensiones agnoscant; Nec pactionibus contrariis adiuventur, si venditor aut donator apud se collationis sarcinam pactione illicita voluerit retinere, et si necdum translata sit professio censualis, sed apud priorem fundi dominum forte permaneat, dissimulantibus ipsis, ut non possidentes pro possidentibus exigantur. Data XIV Kal. Mart., Antiochiae, Juliano A. IV et Sallustio Coss.

Interpretatio. Fundum nullus audeat comparare, sed omnes pro his agris, qui ad eos quoquo modo pervenerint, publici canonis impleant functiones. Nec de solutione tributi cuiusque liberum sit pacisci, sed sive donetur ager sive vendatur, factus dominus integra rei tributa suscipiat.

(2) IMPPP. THEODOSIUS, ARCADIUS ET HONORIUS AAA. TATIANO PRAEFECTO PRAETORIO. Quisquis alienae rei dominium quoquo modo consequitur, statim pro ea parte, qua possessor fuerit effectus, censualibus paginis nomen suum postulet annotari, ac se spondeat soluturum; ablataque molestia de auctore, in succedentem capitatio transferatur. Dat. XV Kal. Oct., Constantinopoli, Tatiano et Symmacho Coss.

Interpretatio. Quicumque cuiuslibet rei dominium quolibet ordine adquisierit, continuo pro ea parte, qua possessor (*Sequitur textus pag. 197*)

---

¹ Haenel add.: *Pf. P.*

EFFECTUS EST PUBLICIS LIBRIS NOMEN SUUM PETAT ADSCRIBI HAE
SE PROMITTAT TRIBUTUM AGRICULIUS POSSESSORE EST SOLUTURUM
UT REMOTA DE AUCTOREM IDEST PRIORE DOMINO IN QUI ETUDI
NE IN PRESENTEM DIUM SOLUTIO TRANSFERATUR.

III Desuperindicto

N IMPPPP GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AA
AD PROCONSULES VICARIOS OMNES QUE RECTORES
NICHIL SUPERINDICTORUM NOMINE ADSOLAS PREFECTURE
LITTERAS QUISQUAM PROUINCIALIS EXSOLUAT NEQUE
ULLIUS INDICTIO NISTITULIS A ETIAM SOLLENIS INMINEAT NISI
EUM NOSTRO CONFIRMATO IUDICIO ET IMPERIALIBUS NIXA PRE
CEPTIS SED IPSA AMPLISSIME AGNOSCAT INDICTIO ET COGAT

EXACTIO DATA XVII KAL IUNIUS MEDIO LANO ANTONIO ET SIAGRIO CCSSLB

INTERP HECELEX HOC PRECIPITUT NULLUS PRETER RECTORIS PRO
UINCIAESUPERINDICTUM PROUINCIALIBUS INPONATUR NISI FORTE
EX HAC REPRECCESSISSE PRECEPTO DOMINICA CONPROBETUR TUNC
ENIM ID QOD SUPINDICTU EST AUT PETIAUT EXIGI POTERIT QUANDO
ARERUM DOMINO COGNOSCITUR CONSTITUTUM.

III De exactionibus

QUONIAM SUB CLAMATIONE UESTRA MERITO POSTULASTIS NEQUE
HIS QUI PRESTATIONES FISCALES DEFERUNT RELIQUORUM LAX
TAS PROUENERIT SPECIALITER PRECIPIMUS OBSERVARE UT
RESEORUM QUI FISCALE DEBITIS PER CONTUMACIAM SA
TIS FACERE DIFFERUNT DISTRAHANTUR COMPARATORIBUS
DATA FIRMITATE PERPETUA POSSIDENDI ET CETERA

DAT XV K IUNIUS SERDICE

CONSTANTINO ET MAXIMO CONSULIBUS

INTERP QUICUMQUE AGRORUM SUORUM TRIBUTUM IMPLERE
CONTEMNUNT. AGRICULIUS QUI TRIBUTUM SUUM CONTEMNIT ET EX SOL
UIERE AB EXACTORE UEHDANTUR QUI CONPARAVERINT FIR
MO IURE HOC ORDINE EMPTRA POSSIDEANT

CIMP PP HONORIUS ET THEODAA EUCHERIO PROCONSULI AFRICAE
ONSTITUTO TEMPORE PUBLICAE PUT CARTAGINEM IN SECRETA
RIO ADMISSO POPULO EXACTORUM HORDINABUNTUR IDONEAE
STRENUAE QPS ONE. DE QUIBUS SI POPULARIS ACCUSATIO ULLA PRO
CESSERIT HEORUM LOCUM ALIOS PARES ET DESTINARI TANT

POSTALIA

effectus est, publicis libris nomen suum petat adscribi, ac se promittat tributum agri, cuius possessor est, soluturum, ut remota de auctore, id est, *de* ¹ priore domino inquietudine, in praesentem dominum solutio trasferatur.

TIT. III.—DE SUPERINDICTO. (1) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. AD PROCONSULES, VICARIOS OMNESQUE RECTORES. Nihil superindictorum nomine ad solas praefecturae litteras quisquam provincialis exsolvat; neque ullius *omnino* ² indictionis titulus, etiam solennis, immineat, nisi eum nostro confirmata iudicio et imperialibus nexa praeceptis, sed ipsam ³ amplissime agnoscat ⁴ indictio et cogat exactio. Data XVII ⁵ Kal. Iun., Mediolano, Antonio et Syagrio Coss.

Interpretatio. Haec lex hoc praecipit, ut nullum *per* ⁶ rectores provinciae superindictum provincialibus imponatur, nisi forte ex hac re processisse praeceptio dominica comprobe-
tur. Tunc enim id, quod superindictum est, aut peti aut exigi poterit, quando a rerum domi-
no cognoscitur constitutum.

TIT. IV.—DE EXACTIONIBUS. (1) IMP. CONSTANTINUS ⁷ AD AFROS. Quoniam reclamatione vestra merito postulastis, ne qua his, qui praestationes fiscales differunt, reliquorum laxitas proveniret, specialiter praecipimus observari, ut res eorum, qui fiscalibus debitis per contumaciam satisfacere differunt, distrahantur: comparatoribus data firmitate perpetua possidenti etc. Dat. XV Kal. Iun. Sardicae, Constantino et Maximo Coss.

Interpretatio. Quicumque agrorum suorum tributa implere contemnent, agri eius, qui tributa sua contemnet exsolvere, ab exactore vendantur, *et* ⁸ qui comparaverint, *firmissimo* iure, hoc ordine emta possideant.

(2) IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. EUCHARIO PROCONSULI AFRICAE. POST ALIA. Constituto tempore publice apud Carthaginem in secretario, admisso populo, exactorum ordinabuntur idoneae strenuaeque personae. De quibus si popularis accusatio ulla processerit, in eorum locum alios par erit destinari, ita ut (*Sequitur textus pag. 199*)

¹ Palimp. om.: *de*.

² Haenel add.: *omnino*.

³ Haenel om.: *ipsam*.

⁴ Haenel: *deposcat*.

⁵ Haenel: *VII*.

⁶ Palimp.: *praeter*.

⁷ Haenel. add.: *Augustus*.

⁸ Palimp. om.: *et*.

AUT UERA INDIgnATIOSILNCONCUSSIONE POSSessorum deprehensifuerint
hilicoet capitali periculo subiacebunt et di reptorū q̄adru pli poe
na ex eorum patrimonio reddant Iudices autem xxx LIBRARUM auri
multa eaceruitate sciant se esse plectendos. Nisi ea q̄sa LUBRITER
hORDINATA SUNT NECESSARIA DEUOTIONE COMPLEUERINT.

DAT ORD RAL MARTIAS RAL HONORIO VIII IT THEODOSIO V AA CUNSSB

INTERP hec Lex hoc precipit ex actores ad exigendas functio
NESTRIBUTARIAS idoneos esse mittendos. Ita ut si de his populi ac
cusatio ullaprocesserit id quere lla deposita fuerit INEORUM
LOCUM ALIUDIRIGANTUR UTHABITADILIGENTI INQUISITIONESINTDIS
PRENDIAPROUINCIALIUMDESUPREXACTIONIS CRIMINE CONUINCIPRO
TUERINT CAPITALI PERICULO SUBIACEANT ET EORUM FACULTATIBUS
INQUADRUPLOMq̄SUPREXACTAREDDANT Iudices uero PROUINCI
ARUM xxx LIBRAS auri senouerint poena ferendos si hec
quae statuta sunt implere necelexerint. *¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶ ¶*
V NE DAMNAPROUINCIALIBUS INFLIGANTUR.

Impp̄uaLENTINIANUS ETUALENS AA AD PROBUM PPO ILLIRICAE
Siquieorum qui PROUINCIALIUM RECTORIBUS OBSEQUUNTUR q̄i q̄ IN
DIUERSIS A SUNTOFFICIIS PRINCIPATUS ET QUI SUB QUOCUMQUE PRE
TEXTU MUNERIS PUBLICI POSSUNT ESSE TERRIBILES RUSTICANO
CUI QUAM NECESSITATE MOBSEQUII QUASI MANCIPIOSUI LURIS
INPONAT AUT SERUUM EIUS AUT FORSITAM BOUE MINHUSUS PRO
PRIOS NECESSITAS AB HIS QUE CONUERTERIT SIUE EX SENIA AUT MU
NUSCULA QUE CANONICA EX MORE FECIMUS EXTORSERIT UEL EX
PONTE HEC QUE IMPROBASUNTOBLATA NON REFUTAUERIT AB Latis
OMNIBUS FACULTATIBUS ULTIMOSUBIUGETUREXITIO. ET NIHIL O
MINUS RUSTICANUM QUI IN EIUS OP̄ERASSPONTE PROPRIA DETULIS
SE RESPONDERIT PAR POENE SERUITUDO CONSTRINGAT. EADE
UEROCIRCAEOS CENSURASERUETUR QUI EX SENIA AUT MUNERA DE
FERRISIBI A POSSessorIBUS COGUNT. AUT OBLATA NON RESPUUNT
DAT II KAL OCTUB AGRIPPINAE VALENTINIANO ETUALENTE AA CUNSSB
INTERP Quicumq̄ ex his qui PROUINCIALIUM RECTORIBUS IUN
GUNTURAUT MILITANT. UEL QUI A SUNT INDIUERSIS OFFICIIS
PRINCIPATUS UEL QUICUMQUE SUB OCCASIONE PUBLICI ACTUS UI
DENTUR ESSE TERRIBILES. SI RUSTICANUM ALICUI NECESSITATE

severa indagatione ¹, si in concussione possessorum deprehensi fuerint, illico et capitali periculo subiaceant, et direptorum quadrupli poena ex eorum patrimonio reddant ². Iudices autem XXX librarum auri mulctae acerbitate sciant se esse plectendos, nisi ea, quae salubriter ordinata sunt, necessaria devotione compleverint. Data prid. Kal. Mart., Ravenna, Honorio IX et Theodosio V. AA. Coss.

Interpretatio. Haec lex hoc praecipit, exactores ad exigendas tributarias functiones idoneos esse mittendos, ita ut, si de his populi accusatio ulla processerit, id *est* ³, querela deposita fuerit, in eorum locum alii dirigantur, ut habita diligenti inquisitione, si in dispendia provincialium de superexactionis crimine convinci potuerint ⁴, capitali periculo subiaceant, et ⁵ eorum facultatibus in quadruplum, quae *sunt* ⁶ super exacta, reddantur. Iudices vero provincialium XXX librarum auri se poena noverint feriendos, si haec quae statuta sunt, implere neglexerint.

TIT. V. — NE DAMNA PROVINCIALIBUS INFLIGANTUR. (I) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. AD PROBUM PRAEFECTUM ILLYRICI. Si qui eorum, qui provincialium rectoribus obsequuntur, quique in diversis agunt officiis principatus, et qui sub quocumque praetextu muneris publici possunt esse terribiles, rusticano cuiquam necessitatem obsequii, quasi mancipio sui iuris imponat, aut servum eius aut ⁷ forsitan bovem in usus proprios necessitas ab hisque ⁸ converterit, sive xenia aut munuscula, quae canonica ex more fecerunt, extorserit, vel sponte haec, quae improbata sunt, oblata non refutaverit, sublati ⁹ omnibus facultatibus ultimo subiugetur exitio, et nihilominus rusticanum, qui *se* in eiusdem operas sponte propria detulisse responderit, par poenae severitudo constringat. Eadem vero circa eos censura servetur, qui xenia aut munera deferri sibi a possessoribus cogunt aut oblata non respuunt. Data II ¹⁰ Kal. Oct., Agrippinae, Valentiniano et Valente AA. Coss.

Interpretatio. Si ¹¹ quicumque ex his, qui provincialium rectoribus iunguntur aut militant, vel qui agunt in diversis officiis principatus, vel quicumque sub occasione publici actus videntur esse terribiles, si ¹² rusticanum alicui necessitatem (*Sequitur textus pag. 201*)

¹ Palimp.: aut vera indignatio.

² Haenel: eruatur.

³ Palimp. om.: est.

⁴ Haenel add.: et.

⁵ Haenel add.: ex.

⁶ Palimp. om.: sunt.

⁷ Haenel: vel.

⁸ Haenel om.: ab his.

⁹ Palimp.: ablati.

¹⁰ Haenel: pridie.

¹¹ Palimp. om.: Si.

¹² Haenel om.: si.

seruitiue lutsu iuris mancipio inposuerit aut seruum
ip si uel bouem in sui operis utilitate transtulerit siue
ex senia aut que libet munera crediderit exigenda uel sibi
oblata non recusauerit. Ultimo exitio deputatus et reru

suarum amissione damnabitur

VI DE EXTRAORDINARIIS SIUE SORDIDIS MUNERIBUS.

Nihil a provincialibus extraordinaria patimur in dictione
deposci caueat. Situr magnifica auctoritas tua ne pre
tereaque mansuetudine huiusmodi patuerint in dictate hui
horum honore et functionem ut his usurpate merita
te aliquid amplius conatus fuerit exigere obnoxius qua
drupli repetitione teneatur. Que seueritas iussionis ad
ordinario rum iudicum officiorumq; terrorē debet
excurre. Ut si eorum uel gratiosa cohibentia uel igno
bilidissimulatione temeritas admitterit curialis eosq;
quedam in huiusmodi poena castiget. DAT XIII KAPRILII CALENO ET UALTE CCS
INTERP hec lex hoc precipit nihil debere a provincialibus
de superindictis titulis peti. Nisi ex tantum que arcum domi
nis indicta constiterint. Et hoc lubet ut quicumque aliquid
super exigendum crediderit quadrupli redibitione componat.
Sed ad ordinarios iudices hanc inquisitionem lubet in
currere. Ut etiam si quid in prouinciis eorum a quibus
cumque personis aut curialibus factum est. etiam eos
similis poena castiget. VII DE DISCUSSIONIBUS

Maximas predas hoc pacto ac de prouinciis cer
tum est ut acceptas semel securitates et reges
tae his polipticis ad discussoribus uel ad paritoribus
de huiusmodi postulentur. Non quod utilitas publica pla
gitat sed si caduere amissa securitas maior predas
citur. Decernimus itaque ut quando in se securita
tes rationis publicis non teneantur rursus uel in
iuriam non petantur. DAT V R D I C I M B S T I L I C O N E E T A U R E L I A N O CCS L B
INTERP lex sta hoc lubet in hoc maxima predam ex actores

servitii, velut sui iuris mancipio imposuerint, aut servum ipsius aut bovem in sui operis utilitatem transtulerint, sive xenia aut quaelibet munera crediderint exigenda, vel si oblata non recusaverint, ultimo exitio deputantur, et rerum suarum amissione damnantur.

TIT. VI.—DE EXTRAORDINARIIS SIBI¹ SORDIDIS MUNERIBUS. (1) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. SECUNDO PRAEFECTO PRAETORIO. Nihil a provincialibus extraordinaria patimur indictione deposci, caveat igitur magnifica auctoritas tua, ne praeterea, quae a mansuetudine nostra patuerit indicta, tenuiorum oneret functionem; ut, si quis usurpatoria temeritate amplius aliquid fuerit conatus exigere, obnoxius quadrupli repetitione teneatur. Quae severitas iussionis ad ordinariorum iudicum officiorumque terrorem debet excurrere, ut, si eorum vel gratiosa conniventia vel ignobili dissimulatione temeritas admiserit curialis, eos quoque damni similis poena castiget. Data XIII² Kal. April. *Constantinopoli* 3, Valentiniano et Valente AA. 4 Coss.

Interpretatio. Haec lex hoc praecipit, nihil debere a provincialibus de superindictis⁵ titulis peti, nisi ea tantum, quae a rerum dominis indicta constiterit. Et hoc iubet, ut quicumque aliquid super exigendum crediderit, quadrupli redhibitione componat. Sed *et*⁶ ad ordinarios iudices hanc inquisitionem iubet excurrere⁷, ut etiam si quid in provinciis eorum a quibuscumque personis aut a⁸ curialibus factum est, etiam eos similis⁹ poena castiget.

TIT. VII.—DE DISCUSSIONIBUS¹⁰. (1) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. MESSALAE PRAEFECTO PRAETORIO. Maximas praedas hoc pacto agi de provincialibus certum est, ut acceptae semel securitates et regestae his¹¹ polypticiis a discussoribus vel apparitoribus de novo postulentur, non quod utilitas publica flagitat, sed¹², si casu est amissa securitas maior praeda nascatur. Decernimus itaque, ut, quando insertae securitates ratiociniis publicis non teneantur¹³, rursus per iniuriam non petantur. Dat. V Kal. Dec., *Mediolano*,¹⁴ Stilicone et Aureliano Coss.

Interpretatio. Lex ista hoc iubet, in hoc maximam praedam exactores¹⁵ (*Sequitur textus pag. 203*)

¹ Haenel: *si pro sibi*.

² Haenel: *XIV*.

³ Palimp. om.: *Constantinopoli*.

⁴ Palimp. om.: *AA. (Augustis)*.

⁵ Haenel: *superindicticiis*.

⁶ Haenel add.: *et*.

⁷ Palimp.: *incurrere*.

⁸ Haenel om.: *a*.

⁹ Haenel add.: *damni*.

¹⁰ Haenel: *discussoribus*.

¹¹ Haenel om.: *his*.

¹² Haenel add.: *ut*.

¹³ Haenel: *continentur*.

¹⁴ Palimp. om.: *Mediolano*.

¹⁵ Hic deficit Palimp. et verbis quae sequuntur et titulis quorum rubricas insuper exhibemus.

^{CINTA}
IN SEPTUAEPISCOPORUM ANTE IUDICIO ET EAM SENTENTIAM PRO
UOCATIONES SUSPENDIT AD QUAM NON PORTUIT PROUOCARE AR
GENTARIAM MULCTAM QUAM PRO HUIUSMODI FACTOS ANCTIO GENE
RALIS IMPOHIT COGATUR EXPENDERE hoc autem non fisco
NON VOLUMUS ACCEDERE SED HIS QUI INDIGENT FIDELITER ERO
GARI Quod in hac causa et ceteris ecclesiasticis fiat.

DATA VIII ID IULIAS

VALENTINIANO NON PRIMO

ET VICTORE

CONSULIBUS

INTERPRO CROMOPICUM EPISCOPUM multis episcopis fuisse dICTA
NATUM ET STUDUISSE EUM ANTE IUDICIUM SENTENTIAQUE
PROFEREBATUR AD PELLATIONES SUSPENDERE. Ad quAE SEN
TENTIAM QUI IUSTE PROLATA FUERAT APPELLARE MINIME DEBU
ISSE IN QUAE EUM GRAUI MULCTA IDEST QUINQUAGINTA LIBRAS
ARGENTI ADDICTUM FUISSE DICIT Quetamen summa ipsi
us multa non fisco prodesse iussa est sed pauperibus erogari

Idem AAA ad eufrasium pROUOCATIONIS

POSTALIA

DISCUSSORIBUS OBSERuari libemus ut manifestum est DEBITO
RES PROUOCATIONIS SUFFRAGIO MINIME SUBLEuentur. EXTRACT

IPSO XVI KALENDAS MARTIAS

GRATIANO ANTONIO

ET AEQUITIO

CONSULIBUS

INTERPRO OMNES QUI HUIUSMODI NEGOTIA DISCUTIUNT HOC
SPECIALITER OBSERUARE DEBERE UT MANIFESTI DEBITORES
APPELLATIONIS SUFFRAGIO NON UTANTUR. Nec euidens debi
tum ullapossint adpellationis dilationes suspendere.

QUOD IMPERATOR GRATIANUS VALENTINIANUS ET VALENTINIANA AD PATIUM PROUOC
UIS QUI NE VOLUMTAS DEFUNCTI TESTAMENTI SCRIPTURA
RESERETUR VEL NEHI QUI POST SCRIPTOS PATUERIT HEREDES
AEDICTI PER DIUM ADRIANUM CONDITI BENEFICIUM CON
SEQUANTUR AUSUS FUERIT PROUOCARE INTERPOSITAQUE AD
PELLATIONE CUIUS DE EA RENUNTIATIONE ERIT RECIPIENT
DAMESSE CREDIDERIT UIGINTI LIBRARUM AURI MULCTA ET LITI
GATOREM QUI TAM IN PORTUNE APPELLAUERIT UT ADIBUERIT IN UOLUNT

DATA NONAS APRIL

TRIVIRIS

AUSONIO

ET OLIBRIO

CONSULIBUS DAT.

INTERPRO HAECLEX SPECIALITER PRECIPIT UT SI QUI SAQUOCUM
QUE CONDITUM TESTAMENTUM PER APPELLATIONEM DIFFER
RE UOLUERIT NON DEBEAT RESERARI ET INSCRIPTUM HERE
DEMADE AD EUNDAM HEREDITATEM SUSPENDERE ET IN HAC

ET IUDICIUM QUI TAMEN HABERE CONTRARIUM HABERE

de provincialibus exercere, ut post emissas securitates iterum polypticos et securitates incipiant postulare quod, ab his, non pro publica utilitate fieri, sed ut, si securitates inventae non fuerint, maior eis praeda nascatur. Ideoque statuit, ut, si securitates ratiociniis publicis vel in polypticis exactorum continentur, iterum pro cupiditatis nequitia non petantur.

TIT. VIII.—*De appellationibus et poenis earum et consultationibus* ¹. . . . .

TIT. IX.—*De reparationibus appellationum* ². . . . .

TIT. X.—*Si pendente appellatione mors intervenerit* ³. . . . .

TIT. XI.—*Quorum appellationes non recipiantur* ⁴. . . . .

(3) *Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus AAA. ad Claudium Pf. U. Quoniam Chronopius ex-antistite idem fuit in tuo, qui fuerat in septuaginta episcoporum ante iudicio, et eam sententiam provocatione suspendit, a qua non oportuit provocare, argentariam mulctam, quam pro ⁵ huius modi facto sanctio generalis imponit, cogantur expendere. Hoc autem non fisco nostro volumus accedere, sed his, qui indigent, fideliter erogari quod in hac causa et ceteris ecclesiasticis fiat. Data VIII Id. Iul., Valentiniano N. P. et Victore Coss.*

Interpretatio. Chronopium episcopum a multis episcopis fuisse damnatum, et studuisse eum ante iudicium sententiam, quae proferebatur, appellatione suspendere. A qua sententia, quia iuste prolata fuerit, appellare minime debuisse, in qua eum gravi mulctae, id est, quinquaginta librarum argenti addictum fuisse dicit: quae tamen summa ipsius mulctae non fisco prodesse iussa est, sed pauperibus erogari.

(4) *IDEM AAA. AD EUFRASIUM* ⁶ *PF. U. POST ALIA.* A discussoribus observari iubemus, ut, manifesti debitores provocationis suffragio minime sublevantur etc. Proposita XVI Kal. Mart., Gratiano A. III et Equitio Coss.

Interpretatio. Omnes qui huius modi negotia discutunt, hoc specialiter observare debere, ut manifesti debitores appellationis suffragio non utantur, nec evidens debitum ulla possint appellationis dilatione suspendere.

(5) *IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET VALENS* ⁷ *AAA. AD EPATIIUM* ⁸ *PF. U. Quisquis, ne voluntas defuncti* ⁹ *testamento scripta reseretur, vel ne hi, quos* ¹⁰ *scriptos patuerit, heredes edicti per divum Hadrianum conditi beneficium consequantur, ausus fuerit provocare, interpositamque appellationem, cuius de ea re notio erit, recipiendam esse crediderit, viginti librarum auri mulcta et litigatorem, qui tam importune appellaverit, et iudicem, qui tam ignave conniventiam adhibuerit, involvat. Data Non. April., Treviris, Asonio et Olybrio Coss.*

Interpretatio. Haec lex specialiter praecipit, ut, si quis a quocumque conditum testamentum per appellationem differre voluerit, *ut* non debeat reserari, et scriptum heredem ab adeunda hereditate suspendere, et in hac (*Sequitur textus pag. 205*)

¹ Hoc titulo tres leges continentur.

² Unam tantum legem continet.

³ Unam tantum legem continet.

⁴ Desunt leges prima et secunda.

⁵ Haenel om.: *pro*.

⁶ Haenel: *Eupraxium*.

⁷ Haenel add.: *Theodosius*.

⁸ Haenel: *Hypatium*.

⁹ Haenel: *diem functi*.

¹⁰ Palimp.: *qui post*.

PARTE IUDEX APPELLATORI VOLUERIT PREBERE CONSENSUM UT QUOMI
 NUSSCRIPTAM VOLUNTATE NON SUBSEQUATRE EFFECTUS TAM IPSE IUDEX
 QUAM HIS QUI APPELLAUERIT. UIGINTI LIBRAS AURIFISCO COGATUR EX SOLUERE

XXI SIDEMOMENTO FUERIT APPELLATUM

IMPPP VALENTINIANUS THEODOSIUS ET ARCHADIUS
 A A A AD EUSIGNIUM PPO

CUM DE POSSESSIONE ET MOMENTO CAUSA DICITUR ET SI AB PELLA
 TIO INTERPOSITA FUERIT TAMEN LATAS SENTENTIAS SORTIATUR EFFEC
 TUM AD QUITADEM UADNRAM SCIENTIAM REFERATUR ITA TAMEN
 POSSESSIONIS REFORMATIONE MFERIOR PORTET UT INTER ALOM
 NIS PROPRIETATIS CAUSA SERUETUR.

DAT XIII KAL DECEMB MEDIO LANO HONORIO NBP ET EODIO CONSSB

QUOTIENS
 DEMOMENTO
 FUERIT AP
 PELLATUM

INTERP SIDEMOMENTO FUERIT APPELLATUM MOMENTARIAE CAU
 SE AUDIENTIAM PROPRIETATIS OBESSE PERHITUS NON DEBERE
 QUAM LIBET DEMOMENTO UIDEATUR ALIQUID IUDICATUM QUOD
 IN EFFECTU UIDEATUR SIMEDUBIO DE DUCENDUM. NEC POSSIT
 APPELLATIONES SUSPENDI IUBET TAMEN RESTITUTOMOMENTO
 CAUSA PROPRIETATIS EX INTEGRO DEBERE COGNOSCI

XIII DE POSSESSIONE AB EO QUI BIS PROUOCAUERIT TRASFERENDA

QUICUMQUE IUDICIO FUERIT SUPERATUS. NE TAMEN OBSTINA
 TIA LAPERTINACIA PUTAUERINT RELINQUENDAM SED ITERUM PRO
 UOCANDUM ESSE CREDIDERIT. AB EO AD PETITOREM MOX POS
 SESSIO TRANSFERATUR

DAT XVI KAL IULIAS AQVILEIA TATIANO ET SIMMACO CONSULIBUS

DI QUITI NACA
 US AD VABUS
 LICIBUS FU
 ERIT SUPERA
 TUS

INTERP Quicumque in hac causa duobus iudiciis fuerit superatus
 ET ADHUC EANDEM AGENDI PERTINACIAM VOLUERIT RETINERE
 ET ITERUM AD PELLANDUM ESSE PUTAUERIT IN ADVERSARIUM
 EUS CONTINUO POSSESSIO TRANSFERATUR.

XIII DE FIDE TESTIUM ET INSTRUMENTORUM

SIMP CONSTANTINUS ET C AD SEUERUM COMITEM SPANIARUM
 SCRIPTURE DIUERSAE ET FIDEM SIBI INUICEM DEROGANTES AB ALTE
 RA PARTE PROLATE NIHIL FIRMITATIS HABERE POTERUNT

DATA III NONAS MAIAS CONSTANTINOPOLIM DALMATIO ET ZENO FILIO CONSULIBUS

INTERP. Siquis multiplicis scriptura contractuum

parte iudex appellatori voluerit praebere consensum, ut quominus scriptam voluntatem non sequatur effectus tam ipse iudex quam is, qui appellaverit, viginti libras auri fisco cogatur exsolvere.

TIT. XII.—SI DE MOMENTO FUERIT APPELLATUM. (1) IMPPP. VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AAA. AD EUSIGNIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Quum de possessione et momento causa dicitur, etsi appellatio interposita fuerit, tamen lata sententia sortitur effectum, atque ita demum ad nostram scientiam referatur. Ita tamen possessionis reformationem fieri oportet, ut integra omnis proprietatis causa servetur. Data XIV Kal. Dec., Mediolano, Honorio N. B. P. ¹ et Evodio Coss.

Interpretatio. Si de momento fuerit appellatum, momentariae causae audientiam proprietati obesse penitus non debere, quamlibet de momento videatur aliquid iudicatum, quod in effectum videatur ² sine dubio deducendum, nec possit appellatione suspendi. Jubet tamen, restituto momento causam proprietatis ex integro debere cognosci.

TIT. XIII.—DE POSSESSIONE AB EO, QUI BIS PROVOCaverit, TRANSFERENDA. (1) IMPPP. VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AAA. PROCULO PRAEFECTO PRAETORIO ³. Qui gemino iudicio fuerit superatus, nec tamen obstinatum illam pertinaciam ⁴ putaverit relinquendam, sed iterum provocandum esse crediderit, ab eo ad petitem mox possessio transferatur. Dat. XVI Kal. Jul., Aquileia, Tatiano et Symmacho Coss.

Interpretatio. Quicumque ⁵ in una causa duobus iudiciis fuerit superatus et adhuc eandem agendi pertinaciam ⁶ voluerit retinere, et iterum appellandum esse putaverit, in adversarium eius continuo possessio transferatur.

TIT. XIV.—DE FIDE TESTIUM ET INSTRUMENTORUM. (1) IMP. CONSTANTINUS A. ET C. AD SEVERUM COMITEM HISPANIARUM. Scripturae diversae et fidem sibi invicem derogantes, ab altera parte prolatae, nihil firmitatis habere potuerunt. Dat. IV Non. Mai. Constantinopoli, Dalmatio et Zenophilo Coss.

Interpretatio. Si quis multiplici scriptura contractum suum (*Sequitur textus pag. 207*)

¹ Haenel om.: B.

² Haenel: *sit*.

³ Haenel: *Praef. Urbis*.

⁴ Haenel: *pervicaciam*.

⁵ Haenel: *Si quicumque*.

⁶ Haenel: *pervicaciam*.

MANERE CUPIENTES DE UNA REUENDITIONE ET DONATIONE PROFE
 RATUE, QUE CUM ALIA DOCUMENTA OMNIA RESCINDANTUR QUIA IN
 PUGNANTESSE CARTULAS LEX HE CUM ETATA ADMITTI
 IDEM ^{AN} AD IULIANUM PRESIDEM.

IURI SI UIRI RELIGIONE TESTES PRIUSQUAM PERHIBEANT TESTI
 MONIUM IAM DUDUM ARTA RPRECIPIMUS. ET UT HONESTIORIBUS
 POTIUS FIDES TESTIBUS HABEATUR SIMILIMORES ANXIMUS UT UNI
 US TESTIMONIUM NEMO IUDICUM IN QUACUMQUE CAUSA FALSA PATIA
 TUR ADMITTI ET NUNC MANIFESTE SANCIMUS UT UNIUS OMNI
 NO TESTIS RESPONSIONE NON AUDIATUR A ETIAM SI PRECLARA CURIAE
 HONORE PREFULGEAT DAT VIII SEPT NAISSE OPTATO ET PAULINO CONSULIB.
 INTERP TESTES PRIUSQUAM DE CAUSA INTERROGENTUR SACRA
 MENTO DEBERE CONSTINGI. UTI URENTS ENIHI FALSI ESSE DICTU
 ROS. HOC A ETIAM DICI UT HONESTIORIBUS MAGIS QUAM UILIORIB
 TESTIBUS FIDES POTIUS ADMITTATUR. UNIUS AUTEM TESTIMONIUM
 QUAM LIBET SPLENDIDA ET IDONEA UIDEATUR ESSE PERSONA NULLA
 TENUS AUDIENDUM EST IMPPPP VALENTINIANUS GRATIA
 NUS ET VALENS AAA AD ANTONIUM PPM POSTALIA

IUBEMUS OMNES DE INCEPS HIS QUI BUSSCRIPTURAS NEFARIAS
 COMMISISCUNTUR CUM QUID IN IUDICIO PROMISERINT NISI IPSI ADS
 TRUXERINT UERITATEM UT SUSPECTE ISCRIPTURAE ET FAL
 SI REOS ESSE DETINENDOS.

DAT PRD ID IULIAS TRIUERIS VALENTE VI ET VALENTINIANO II AA CCSS
 INTERP QUI CUMQUE SCRIPTURAM IN ADIACENTIA PROTULERIT
 UERITATEM EIUS PROBARE LUBEATUR QUIA HOC IN OMNIB
 CAUSIS STATUTUM EST UT SCRIPTURAM PROLATOR AD FIRMET
 NAM SI HI QUI SCRIPTURAM PROTULIT EIUS NON ADSTRUXE
 RIT UERITATEM UT FALSI TATIS REUM ESSE RETINENDUM
 IMPPPP GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSI
 US AAA AD FLORENTIUM PF AUG

NON OPORTET ABSENTEM QUASI IN PRESENTEM AD QUE CON
 UICTUM UERUM STATI IMPUTARI. QUID QUID AB EO SOLODICI
 TUR QUI ACCUSAT DATA XIII KAL IULIUNIAS RICOMERE ET CLEARCO CONSULIB.
 INTERP QUOTIENS QUI LIBET ACCUSATOR ALIQUID DE ADUER
 SARIO SUO EO ABSENTES UGCESSERIT. EI ANTE DISCUSSIONEM

manere cupiens de una re venditionem et donationem proferat vel quaecumque alia documenta: omnia rescindantur, quia impugnantes se chartulas lex haec vetat admitti.

(2) ID. A. AD IULIANUM PRAESIDEM. Iurisiurandi religione testes prius, quam perhibeant testimonium, iam dudum arctari praecipimus, et ut honestioribus potius fides testibus habeatur. Simili more sanximus, ut unius testimonium nemo iudicum in quacumque causa facile patiatur admitti. Et nunc manifesti sancimus, ut unius omnino testis responsio non audiatur, etiamsi praeclarae curiae honore praefulgeat. Dat. VIII Kal. Sept., Naisso, Optato et Paulino Coss.

Interpretatio. Testes priusquam de causa interrogentur, sacramento debere constringi, ut iurent, se nihil falsi esse dicturos. Hoc etiam dicit, ut honestioribus magis quam vilioribus testibus fides potius admittatur. Unius autem testimonium, quamlibet splendida et idonea videatur esse persona, nullatenus audiendum est ¹.

(3) IMPPP. VALENS, GRATIANUS ET VALENTINIANUS AAA. AD ANTONIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. POST ALIA. Iubemus, omnes deinceps, his qui ² scripturas nefarias comminiscuntur, quum quid in iudicio promiserint, nisi ipsi adstruxerint veritatem, ut suspectae scripturae et falsi reos esse detinendos. Dat. prid. Idus Junias, ³ Treviris, Valente VI et Valentiniano II AA. Coss.

Interpretatio. Quicumque scripturam in audientiam protulerit, veritatem euis probare iubeatur, quia hoc in omnibus causis statutum est, ut scripturam prolator affirmet. Nam si is, qui scripturam protulit, eius non adstruxerit veritatem, ut falsitatis reum esse retinendum.

(4) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. AD FLORENTIUM Pf. AUG. Non oportet *in* absentem, quasi in praesentem atque convictum, verum statim putari, quicquid ab eo solo dicitur, qui accusat. Dat. XIII Kal. Iun., Richomere et Clearcho Coss.

Interpretatio. Quoties quilibet accusator aliquid de adversario suo eo absente suggesserit, ei ante discussionem (*Sequitur textus pag. 209*)

¹ Haenel om.: *est*.

² Palimp.: *quibus*.

³ Haenel: *januarias*.

UTRIUSQUE PARTIS PENITUS NON CREDATUR
IDEM AAA PRÆF PAULINO ACUSTALI

PRESBITERI EXTRA INIURIAM QUESTIONIS TESTIMONIUM
DICANT. ITA TAMEN UT FALSANOHSIMULENT CETERI
UERO CLERICI QUI EORUM GRADUM VEL HORDINEM SUBSE
CUNTUR. SI AD TESTIMONIUM DICENDUM PETITI FUE
RINT. PROUT LEGES PRECIPUUNT AUDIANTUR. SALUTAMENSIT
LITIGATORIBUS FALSI ACTIO SI FORTE PRESBITERIQUE SUB NO
MINES SUPERIORIS LOCIS TESTIMONIUM DICERE EXTRA ALIQUAM
CORPORALEM INIURIAM SUNT PRECEPTI. HOC IPSO QUOD NI
HIL METUANT UERAS UPRESSERINT. MULTO MAGIS ET ENIM
POENAS UNTO DIGNI QUIB; CUM PLURIMUM PHSA MISSIONEM
DILATUM FUERIT OCCULTO INUENIANTUR CRIMINE

DATA VIII KALENDAS AGUSTAS ARCADIO IT BAVTONE CONSSB.

INTERP PRESBITERI EXTRA INIURIAM QUESTIONIS IDEST SI
NE SUPPLICIO CORPORALI POSSUNT TESTIMONIUM DICERE ALII UERO
CLERICI QUI EORUM HORDINEM SUBSEQUUNTUR SI AD TESTI
MONIUM DICENDUM ADHIBITI FUERINT SICUT LEGES PRECIP
UUNT AUDIANTUR. ITA UT SALUASIT CONTRA PRESBITEROS FAL
SI ACTIOSI IN ALIQUO DOCEBUNTUR FUISSE MENTITI. QUIA MA
GIS POENA DIGNI SUNT QUIBUS CUM LEX REUERENTIAM PRES
TET SUAE PROFESSIONIS IN MEMORES IN MENDACI CRIMINE
DETEGUNTUR. IMPP ARCHADETHONRAA & TERNALI PROEASIE

COSI POSSESSOREM AB EO QUI PETIT TITULUM SUAE POSSES
SIONIS AEDICERE. QUAE TANTA ERIT AMENTIA UT RATIONE
PREPOSTERA PETITOR AB EO QUI E PULSAT IN FORMARIS SUAS
POSTULET ACTIONES. CUM OMNEM PROBATIONEM EXIGI
OPORTEAT AB EO QUI IN DICARE NITITUR NON AB EO QUI SE
IUSTE TENERE CONTENDIT. IN TESTATINAMQ; NO SUSCIPIENTI
PROBATIONUM NECESSITATE IMPONENDA EST. PRETEREUM
QUI AEDICERE COGETUR UT RUM PRO POSSESSORE AN PRO HE
REDE POSSIDEAT DAT XII K. APRIL CONSTANTINOPOLIM ARCADIO III ET HONOR II AA CCSSB

UT PROBATIO
NON A POSSES
SORI SED A PE
TITORIS PAR
TIBUS RE
QUIRATUR.

INTERP LEX STA HOC PRECIPIT UT PROBATIO NON A POSSESSO
RE SED A PETITORIS PARTIBUS REQUIRATUR. QUIA OMNEM
PROBATIONE AB EO REQUIRITUR QUI PETIT REDESIDERATO PTIHE
RE

utriusque partis penitus non credatur.

(5) IDEM AAA. PAULINO PF. AUGUSTALI. Presbyteri extra ¹ iniuriam quaestionis testimonium dicant, ita tamen, ut falsa non simulent, ceteri vero clerici, qui eorum gradum vel ordinem consequuntur, si ad testimonium dicendum petiti fuerint, prout leges praecipunt, audiantur. Salva tamen ² litigatoribus falsi actio, si forte presbyteri, qui sub nomine superioris loci testimonium dicere citra aliquam corporalem iniuriam sunt praecepti, hoc ipso, quod nihil metuant, vera suppresserint. Multo magis etenim poena sunt digni, quibus quum plurimum per nostram iussionem delatum fuerit, occulto inveniuntur in crimine. Dat. VIII Kal. Aug. Arcadio A. II et Bautone Coss.

Interpretatio. Presbyteri citra iniuriam quaestionis, id est sine supplicio corporali possunt testimonium dicere. Alii vero clerici, qui eorum ordinem sequuntur, si ad testimonium dicendum adhibiti fuerint, sicut leges praecipunt, audiantur: ita ut salva sit contra presbyteros falsi actio, si in aliquo docebuntur fuisse mentiti; quia magis poena digni sunt, quibus quum lex reverentiam praestet, suae professionis immemores se mendacii crimine deteguntur.

(6) IMPPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. AETERNALI PROCONSULI ASIAE. Cogi possessorem ab eo, qui expetit, titulum suae possessionis edicere, quae tanta erit amentia, ut, ratione praepostera, petitor ab eo, quem pulsatur, informari suas postulet actiones, quum omnem probationem exigere oporteat ab eo, qui vindicare nititur, non ab eo, qui se iuste tenere contendit. Intentanti namque, non suscipienti, probationum necessitas imponenda est; praeter eum, qui edicere cogitur, utrum pro possessore an pro herede possideat. Dat. XII Kal. April. Constantinopoli Arcadio IV et Honorio II ³ AA. Coss.

Interpretatio. Lex ista hoc ⁴ praecipit, ut probatio non a possessore, sed a petitoris partibus requiratur, quia omnem probationem ab eo requiri ⁵ *debere* ⁶ dicit, qui petitam rem desiderat obtinere, (*Sequitur textus pag. 211*)

¹ Haenel: *citra*.

² Haenel add.: *sit*.

³ Haenel: *III*.

⁴ Haenel: om.: *hoc*.

⁵ Haenel: *quæri*.

⁶ Palimp. om.: *debere*.

NON AB ILLO QUI SE IUSTE TENERE CONTENDIT. PRETER ILLUM
TANTUM CASUM UBI INTERROGARI NECESSE EST POSSIDERE
UTRUM EX SUA PERSONA AN EX SUCCESSIONE COEPERIT POSSIDERE
IMPP HONORIUS ET THEODOSIUS AA CICILIANO PPO

QUINGENUITES AD CAUSAS POSTULANTUR ALIENASSIS SOCI
PARTICIPES CRIMINIS NON DICANTUR SED FIDES AB HIS NO
NOTITIA POSTULETUR IN EXIBITIONE NECESSARIA PERSONARUM
HOCEST TESTIUM. TALIS DEBEET ESSE CAUTIO IUDICANTIS. UT
HIS UENTURIS AD IUDICIUM PRO ACCUSATORE AUT AB IPSIS PRO QUOS
FUERINT POSTULATI SUMPTUS COMPETENTES DARI PRECIPIMUS
DATA XII KALENDAS FEBRUARIAS RAVENNA HONORIO VIII ET THEODOSIO III AA CONSS
INTERP QUI CUMQUE TESTES NECESSARIOS HABET DUM MODO
IDONEOS QUI NON SINT CAUSE AUT CULPAE PARTICIPES STUDEANT
QUALITER EOS SUOSUMPTUUBICAUSA DICENDA EST DEBE
ANTEXHIBERE

EXPLICIT LIBER XI INCIPIT LIBER XII

IDE DECURIONIBUS IMPP CONSTANTINUS AA DEUACRIUM
NEMO IUD EX CIVILIBUS MUHERUM VACATIONE CUI CUAM PRESTARE CU
RIALICONE TUR UEL ALIQUEM SUO ARBITRIO DE CURIA LIBE
RET NAM SI QUIS FUERIT EIUS MODI INFORTUNIO DE PRAUA
TUS UT DEBEAT SUBLEUARI DE EIUS NOMINE AD HUSAM SCI
ENTIAM REFERRI OPORTEAT UT CERTO TEMPORIS SPATIO
CIVILIBUS MUHERUM EIS VACATIO CORRIGATUR

PP ID MART CONSTANTINO AA III ET IULINIO III CONSSP

INTERP NULLUS IUD EX VACATIONE IN DEBITA MTRIBUAT
CURIALI NECE CUM DESUO OFFICIO STUDEAT LIBERARE NAM SI
ITATE NUIS CUIUSCUMQUE CURIALIS EXAUSTA FACULTAS EST
UTEI PUBLICI HONERIS NECESSITAS NON CREDA TUR AD PRIN
CIPIS IUSSIT REFERRI NOTITIAM. IDE AA AD MAXIMU UT CORIENT

SQUI UEL MAIOREM UEL EX MINOREM CIVITATEM H ORIGINE
DUCIT SIE ANDE MEUITARE ISTUDENS AD ALIENA MSECIVI
TATEM INCOLATUS OCCASIONE CONTULERIT ET SUP HOC PRE
CES DARE TEMPTAVERIT UEL QUALIBET FRAUDE NITI UT

non ab illo, qui se juste tenere contendit; praeter illum tantum casum, ubi interrogari necesse est possidentem, utrum ex sua persona an ex successione coeperit possidere.

■(7) IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. COECILIANO PRAEFECTO PRAETORIO ¹. Quoniam ingenui testes ad causas postulantur alienas, si socii *et* ² participes criminis non dicantur, sed fides ab his notitiae postuletur, in exhibitione necessariarum personarum, hoc est testium talis debet esse cautio iudicantis, ut, his venturis ad iudicium, per accusatorem aut ab ipsis ³, per quos fuerint postulati, sumtus competentes dari praecipiat ⁴. Data XII Kal. Febr., Ravennae, Honorio VIII et Theodosio III AA. Conss.

Interpretatio. Quicumque testes necessarios habet, dummodo idoneos, qui non sint causae aut culpa participes, studeat, qualiter eos suo sumtu, ubi causa dicenda est, debeat exhibere.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI* ⁵ LIBER XI. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI* ⁶ LIBER XII.

TITULUS I. — DE DECURIONIBUS. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD EVAGRIUM ⁷. Nemo iudex civilium munerum vacationem cuiquam praestare curiali conetur vel aliquem suo arbitrio de curia liberet, nam si quis fuerit eius modi infortunio depravatus, ut debeat sublevi de eius nomine ad nostram scientiam referri oportet. Ut certo temporis spatio civilium munerum ei vacatio porrigatur ⁸. Proposita Id. Mart. Constantino A. III et Licinio III Conss.

Interpretatio. Nullus iudex vacationem indebitam tribuat curiali nec eum de suo officio studeat liberare. Nam si ita tenuis cuiuscumque curialis ⁹ exhausta facultas est ut ei publici oneris necessitas non credatur, ad principis iussit referri notitiam.

(2) IDEM A. AD MAXIMUM VICARIUM ORIENTIS. Si qui vel ex maiore vel ex minore civitate originem ducit, si eandem evitare studens ad aliquam se civitatem incolatus occasione contulerit, et super hoc ¹⁰ preces dare tentaverit vel qualibet fraude niti, ut (*Sequitur textus pag. 213*)

¹ Haenel add.: *Post alia.*

² Palimp. om.: *et.*

³ Haenel: *ab his.*

⁴ Haenel add.: *et cetera.*

⁵ Palimp. om.: *Cod. Theod.*

⁶ Palimp. om.: *Cod. Theod.*

⁷ Haenel add.: *Pf. P.*

⁸ Palimp.: *corrigatur.*

⁹ Haenel add.: *et.*

¹⁰ Haenel add.: *vel.*

horiginem proprie ciuitatis eludat. Quorum ciuitatum decurionatus honeras sustineat in una uoluntatis in una horiginis

GRATIA PP VIII KALIANRS

PAULINO

ET IULIANO

CONSSB

INTERP Si quicumque curialis decurionatus est ciuitate ad aliam transire uoluerit conditionem curiae debitam nullatenus possit euadere. Nec si hoc ipsum ereri interposita supplicatione temptauerit. Necullo argumentonec sinitates aut seruitia ciuitatis suae pro eo quod habitatione mutare maluit possit euadere. Nam si quicumque hoc fecerit et se in alia ciuitate transtulerit hoc iubet ut in utraque seruiat ciuitate. Id est in una pro conditione nascendi in alia pro habitando uoluntate deseruiat.

Idem

a

ad euagrium.

Quoniam nonnulli diuersarum ciuitatum curiales intemperanter minores quibus publicatute lae debetur ad curiae consortium deuocarunt. Ut septem uel octo annorum constitutos nonnullos nominasse firmentur. Decernimus ut omnino nullus in curiam nominationibus deuocetur. Nec functionum obsequia subire cogatur nisi qui decimum aut octauum annum aetatis suae fuerit ingressus quod et in futurum arceri uolumus et eos eximi qui infra eius aetatis terminos constituti iam nominati sunt curialibus uinculis absoluantur. Cum enim decimum annum aetatis intrauerint si in militiae nomen inserere uel tale lege mdata non potuerint uel super se derint municipaliter uel obsequio.

DATA PRD

NONAS

FEBRUAR

BASSO

ITABLIUIO

CONSULIB

INTERP Minores decem et octo aetatis annorum curiales nec nominaria quibus cumque nec ad seruitia adplicari debere. Quia hoc lex sufficere creditur a decem et octo annis necessitati publicae sine cesse fuerit adplicentur. Ita ut si qui infra hanc aetatem ante nominati iam fuerant absoluantur. Idem a ad euagrium

Nullus decurionum ad procuraciones uel curas ciuitatum accedat nisi omnibus omnino muneribus satis fecerit

originem propriae civitatis eludat, duarum civitatum decurionatus onera sustineat, in una voluntatis, in una originis gratia. *Proposita* VIII Kal. Ianuarias, Paulino et Iuliano Coss.

Interpretatio. Si quicumque curialis de ea, in qua natus est, civitate ad aliam transire voluerit, conditionem curiae debitam nullatenus possit evadere, nec si hoc ipsum mereri interposita supplicatione tentaverit, nec ullo argumento necessitates aut servitia civitatis suae pro eo, quod habitationem mutare maluit ¹, possit evadere. Nam *si* ² quicumque hoc fecerit et se in aliam civitatem transtulerit, hoc iubet, ut in utraque serviat civitate, id est in una pro conditione nascendi ³ in alia pro habitandi voluntate deserviat.

(3) IDEM A. AD EVAGRIUM ⁴. Quoniam nonnulli diversarum civitatum curiales intemperanter minores, quibus publica tutela debetur, ad curiae consortium devocarunt, ut septem vel octo annorum constitutos nonnullos nominasse firmentur, decernimus, ut omnino nullus in curiam nominationibus devocetur, nec functionum obsequia subire cogatur, nisi qui decimum et octavum annum aetatis suae ⁵ fuerit ingressus. Quod et in futurum arceri volumus, et eos eximi qui infra eius aetatis terminos constituti iam nominati sunt, *ut* ⁶ curialibus vinculis absolvantur. Quum enim decimum et octavum annum aetatis intraverint, si militiae nomen inse-
rere iuxta legem datam non potuerint vel supersederint, municipali poterunt dari obsequio. Dat. prid. Non. Februarias ⁷, Basso et Ablavio Coss.

Interpretatio. Minores decem et octo annorum aetate curiales nec nominari a quibuscumque, nec ad servitia applicari debere: quia hoc lex sufficere credit, ut a decem et octo annis necessitati publicae, si necesse fuerit, applicentur, ita ut, si qui infra hanc aetatem ante nominati iam fuerant, absolvantur.

(4) IDEM A. AD EVAGRIUM ⁸. Nullus decurionum ad procurationes vel curas civitatum accedat, nisi omnibus omnino muneribus satisfecerit (*Sequitur textus pag. 215*)

¹ Haenel: *vult*.

² Haenel om.: *si*.

³ Haenel add.: *et*.

⁴ Haenel add.: *Praef. P.*

⁵ Haenel om.: *suae*.

⁶ Haenel add.: *ut*.

⁷ Haenel: *Augustas*.

⁸ Haenel add.: *Praef. P.*

patri^e uel herede uel meritis qui uero p suffragiū ad hoc puenie
rit ad ministrare desiderans non modo ab expetito officio repella
tur Sed episthola quoque uel codicilli ab eo protinus auferan
tur et ad comitatum destinentur

DAT PRID ID ASS

BASSO

ET AB LAURO

CONSULIB.

INTERP Lex sta hoc precipit nullum curia lē nisi omnib' curie
officiis p ordinē actis aut curatoris aut defensoris officium
deberesuscipere. Nisi omnib' ut dictū est ante munera
satisfeceritq' patria e h ordine debentur Nam si prefatusq'
trahant preceptionem quolibet suffragio aut sub quoq'
obtentu honoris seminare uoluerit et obtentisq' creat
et ubi rerū dñi fuerint dirigatur

Imp CONSTANTINUS A

ORDINIB' CONSULENTES DUDŪ IUS SION SABI INIURIIS CORPORALIB'
tutame esse debere hordinis dignitatem. Condemnationis
a etiam modum inposuimus qui legib' designatur. Ideoq'
sanctimus ut si iudex in condemnationib' ex premeendis
uel in corporalib' iniuriis ultra licitum contra curia lē
exarserit ipse quidē auripondo quinque officium uero
iusdē m' fisco inferat DAT XVIII KIVLAS IVSEBIO ET HIPATIO CCSSLB'
INTERP INCORRECTIONE CURIALIUM CERTA PATIENTIAM IUDICES
debent retinere ut in corpore uel sanguine curia
lium non facile audeant de se uire Nam si q' contra hoc
fecerit ipse quidē iudex qui nq' libras auri et preter of
ficiū eius decem auri libras fisco cogatur inferre.

Imp IULIANUS A

LEONTIO CONSUL PALESTINAE.

QUI PATER SIT DECIM LIBERORUM non modo ad curiam non
uocetur uerū aetia si sit decurio honoratissima quē te
done tur DAT K MARTIAS ANTIOCHAE IULIANO ANNI ET SALVSTIO CONSSB
INTERP haec lex hoc precipit eum qui pater probatur
esse tredecim filiorum nō solū ad curie seruitia non
tenendum uerū aetia si curialis sit honoratissima
quiete donandum

US ETHOMORIUS A A A

Imp pp THEODOSIUS ARCHADI
FILOXEMO VICARIO TRACIARUM
Siquis filiam decurionis uel principalis uon p tam con
SORTIO

patriae vel aetate vel meritis. Qui vero per suffragium ad hoc pervenerit, administrare desiderans, non modo ab expetito officio repellatur, sed epistola quoque vel codicilli ab eo protinus auferantur, et ad comitatum destinentur. Dat. prid. Id. Aug. Basso et Ablavio Coss.

Interpretatio. Ista lex hoc praecipit, nullum curialem, nisi omnibus curiae officiis per ordinem actis, aut curatoris aut defensoris officium debere suscipere, nisi omnibus, ut dictum est, ante muneribus satisfecerit, quae patriae ordine debentur. Nam si praefatus contra hanc praeceptionem quolibet suffragio aut sub quocumque obtentu honoris se munire voluerit, et obtentis careat et, ubi rerum domini fuerint, dirigatur.

(5) IMP. CONSTANTIUS A. *Oppidaneis*¹ ordinibus consulentes dudum iussimus, ab iniuriis corporalibus tutam esse debere ordinis dignitatem. Condemnationibus etiam modum imposuimus, qui legibus designatur. Ideoque sancimus, ut, si iudex² in condemnationibus exprimentis vel in corporalibus iniuriis ultra licitum contra curialem exarserit, ipse quidem auri pondo quinque, officium vero eius decem fisco inferat. Data XVIII Kal. Iul. Eusebio et Hypatio Coss.

Interpretatio. In correctione curialium certam patientiam iudices debent retinere, ut in corpore *vel*³ sanguine curialium non facile audeant desaevire. Nam si qui contra hoc fecerit, ipse quidem iudex quinque libras auri et⁴ officium eius decem auri libras fisco inferre cogantur.

(6) IMP. IULIANUS A. LEONTIO CONSULARI PALAESTINAE. Qui pater sit tredecim liberorum, non modo ad curiam non vocetur, verum etiam, si sit decurio, honoratissima quiete donetur. Dat. Kal. Mart. Antiochiae, Iuliano A. IV et Sallustio Coss.

Interpretatio. Haec lex hoc praecipit, eum, qui pater probatur esse tredecim filiorum, non solum ad curiae servitia non tenendum, verum etiam, si curialis sit, honoratissima quiete donandum.

(7) IMPPP. THEODOSIUS, ARCADIUS ET HONORIUS AAA. PHILOXENO VICARIO THRACIARUM. Si quis filiam decurionis vel principalis suo iunctam consortio (*Sequitur textus pag. 217*)

¹ Palimp. om. *Oppidaneis*.

² Haenel add. *vel*.

³ Haenel om. *vel* et add. *in*.

⁴ Palimp. add. *praeter*.

NULLI EX TANTIBUS LIBERIS FATA⁴ SORTI PERDIDERIT AD QUE EIUS UL-
TIMO HEREDITATE FUERIT AD EPTUS ARBITRIO SITAB OMNIBUS
ALIENUS OFFICIIS EST NULLIS QUIBUS MERITO EXCUSARI POSSIT PRE-
UILECIIS ADIUBATUR EIUS MOX CIUITATIS CURIA EMANCIPE TUR.
INQUA ANTE AUXORE UIUENTES IN ERERU⁴ DNO ET PROPRIETATE LI-
BER CURIAE OB NOXIAS FACULTATES HERES CEPERIT UXORIS POSSIDERE

DAT IIII NONAS APRIL

CONSTANTINOPOLIM ARCHADIO ET RUFINO

CCSSB

INTERP Siquis filiam curialis acceperit et hec ipsa coniugio
eius mortua fuerit et omnia ad maritum q. cuq. supradicta ui-
deatur possidere testamenti uoluntate peruenierint
omnib. curia e necessitatib. maritus ille q. ierese est teneat

tu obnoxius Imp. archad. et honorius petronio uicario spahiar.

Municipalia gesta non aliter fieri uolumus quam trium cu-
rialium presentia excepto magistratu et exceptore
publico semperque hic numerus in ead. actoru⁴ testificatio-
ne seruatur sic enim et fraudi non patebit occasio
et ueritati maior crescit auctoritas.

DAT NONAS MAIAS MEDIO LANO ARCHAD. IIII

ET HONORIO IIII AA CCSS. HIC LEX INTERP. NO. IND.

Imp. p. honorius et theodosius aa. LIBERIO p. p. POSTALIA

Eos curiales qui non ex phletis munerib. declinauerint esse
quod nati sunt reddi urbibus debita censura precipimus

DAT VI KAL DECEMB RAVENNA

HONORIO VIII

ET THEODOSIO III AA CCSSB

INTERP Quicumq. curialis non actis seruitiis q. debebat
adhibito officio declinauit ad ciuitatis unde discessit seruitio

reuoce tur

II

De susceptoribus prepositis et archariis. Imp. p. p. GRA

Etianus ualentinianus et theodosius aa. CYNESIO p. p.

Ex actores uel susceptores in celeberrimo cetu curiae con-

sensu et iudicio omnium sub actorum testificatione firmen-

tur prouinciarumque rectoribus quoru⁴ nomina qui ad pu-

blicum unius officii editi adque obligati fuerint in notes can-

et animaduertant quicumque nomina uerint ad discri-

men suum uniuersa q. illigesserint redundare

DAT VI KAL NOVEMB CONSTANTINOPOLIM HONR. HP ET IVODIO CCSSB

INTERP Ex actores et susceptores publicae functionis no-

secretim sed publice presentib. aliis curialibus uel populo

nullis exstantibus liberis fatali sorte perdiderit, atque eius ultimo hereditatem fuerit adeptus arbitrio, si ab omnibus alienis officiis est ^{et} ¹ nullis, quibus merito excusari possit, privilegiis adiuvatur, eius mox civitatis curiae mancipetur, in qua antea, uxore vivente, sine rerum dominio et proprietate, liber, curiae obnoxias facultates heres coeperit uxoris possidere. Dat. IV ² Non. April., Constantinopoli, Arcadio ³ et Rufino Coss.

Interpretatio. Si quis filiam curialis acceperit *uxorem* ⁴, et haec ipsa *in* coniugio ⁵ mortua fuerit, et omnia ad maritum, quaecumque supra dicta videbatur possidere, testamenti voluntate pervenerint, omnibus curiae necessitatibus maritus ille, qui heres est, teneatur obnoxius.

(8) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS *Augusti* ⁶ PETRONIO VICARIO HISPANIARUM. Municipalia gesta non aliter fieri volumus quam trium curialium praesentia, excepto magistratu et exceptore publico, semperque hic numerus in eadem actorum testificatione servetur. Sic enim et fraudi non patebit occasio et veritati maior crescit auctoritas. Dat. Non. Mai, Mediolano, Arcadio IV et Honorio III AA. Coss.

Haec lex interpretatione non indiget ⁷.

(9) IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. LIBERIO PRAEFECTO PRAETORIO POST ALIA. Eos curiales, qui non expletis muneribus declinarunt esse, quod nati sunt, reddi urbibus debita censura praecipimus ⁸. Dat. VI Kal. Dec., Ravenna, Honorio VIII et Theodosio III AA. Coss.

Interpretatio. Quicumque curialis, non actis servitiis, quæ debebat, a debito ⁹ officio declinavit, ad civitatis, unde discessit, servitia revocetur.

TIT. II.—DE SUSCEPTORIBUS, PRAEPOSITIS ET ARCARIIS. (I) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. CYNEGIO PRAEFECTO PRAETORIO. Exactores vel susceptores in celeberrimo coetu curiae, consensu et iudicio omnium, sub actorum testificatione firmentur, provinciarumque rectoribus quorum ¹⁰ nomina, qui ad publici munus officii editi atque obligati fuerint, innotescant. Et animadvertant, quicumque nominaverint, ad discrimen suum universa, quae illi gesserint, redundare. Data VI Kal. Nov., Constantinopoli, Honorio N. P. et Evodio Coss.

Interpretatio. Exactores et susceptores publicae functionis non secretim, sed publice praesentibus aliis curialibus vel populo (*Sequitur textus pag. 219*)

¹ Haenel add. *et*.

² Haenel: *III*.

³ Haenel add. *Aug. II*.

⁴ Palimp. om. *uxorem*.

⁵ Palimp.: *coniugio ejus*.

⁶ Palimp. om. *Augusti*.

⁷ Haenel om. *Haec lex*.

⁸ Haenel add. *et cetera*.

⁹ Haenel: *adhibito*.

¹⁰ Haenel: *eorum*.

THEOD

NECESSITATES AGENDAS EXPEDIENDASQUE SUSCIPIANTE ET QUONIAM NOMINA
TUELECTI FUE RINT IUDICIBUS, IGNOTESCAN T SCITURIS HISQUIDE
ELECTIONE TALIU M FUE RINT APUTACTA PROFESSI QD SI QD EUE R
TERINT ADEORUM AQUIB, ELECTISUNT DISPENDI UPTINEBIT
IMPPR VALENTINIANUS THEODOSIUS ET ARCHADIUS AAA
ADRAULINUM PRAEFECTUM AUGUSTALEM

NON PERPETUI EXACTORES INCONTINUATA UE XANDORUM PROVIN
CIALIU M POTESTATE VELUTI CONCUSSIONUM DOMINATIONE
TENEANTUR SED PER ANNOS SINGULOS IUDICIARIA SEDULITATE
MUTENTUR NISI AUT CONSUE TUDO CUI TATIS AUT RARITAS HOR
DINIS EOS PER BIENNIUM ESSE COMPELLAT QUOD NISI FACTU M FUE RIT
SCIAS TE ET OFFICIUM TUU M NON MINUS MULTA QUAM GRAUI PENAE ESSE
PLECTENDU M

DAT PRID KALEND DECEMB CONSTANTINOPOLIM HONORIO NP ET EVODIO UC COSB

INTERP Lex ista hoc iubet non debere exactores qui uno
anno exegerint secundum anni exactionem suscipere et
possesores superflua exactione ue xari sed hoc obseruari
debere ut anni singulis iudiciariae electione mutentur. Ni
si forte aut consuetudo ciuitatis aut raritas curialium
per biennium eos exactores esse compellat aliter eni
si factum fuerit et iudicem et officium suum multa pari
ter et graui poena constringat

EXPLICIT LIBIR XII INCIPIT LIBIR XIII
I DELUSTRALI CONLATIONE

IMPPR GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSI
US AAA HAUE POSTUMIANE KNB.

SINGULI CUIQUE SI PER EOS UERNA CULA Q, Q, UENDANTUR FUNC
TIONE AURARIA NON TENEANTUR SI UERO EMENDI UEN
DENDI UE COMPENDII SULTRO CITROQ, QUESITIS FAMILIA
RIS REI AMPLITU DOCUMULETUR ET SIMILITARESSINT
MEMORATE PRESTATIONI NE CTANTUR.

DAT VI ID NOUEMB

RICHOMERE

ET CLEARCHO

CONSULIBUS

INTERP Siquicumqueremque in nata est atq, nō em it

necessitates agendas expediendasque suscipiant; et qui nominati vel electi fuerint, iudicibus innotescant: scituris his, qui de electione talium fuerint apud acta professi, quod, si quid everterint, ad eorum, a quibus electi sunt, dispendium pertinebit.

(2) IMPPP. VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AAA. AD PAULINUM PRAEFECTUM AUGUSTALEM. Non perpetui exactores in continuata vexandorum provincialium potestate, veluti concussionum dominatione, teneantur, sed per annos singulos iudiciaria sedulitate mutantur, nisi aut consuetudo civitatis aut raritas ordinis eos per biennium esse compellat. Quod nisi factum fuerit, scias, te et officium tuum non minus mulcta quam gravi poena esse plectendum. Dat. prid. Kal. Dec., Constantinopoli, Honorio N. P. et Evodio V. Cl. Coss.

Interpretatio. Lex ista hoc jubet, non debere exactores, qui uno anno exegerint, secundi anni exactionem suscipere et possessores superflua exactione vexare. Sed hoc observari debere, ut annis singulis iudiciaria electione mutantur, nisi forte aut consuetudo civitatis aut raritas curialium per biennium eos exactores esse compellat. Aliter enim si factum fuerit et iudicem et officium suum mulcta pariter et gravis poena constringat.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI*¹ LIBER XII. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI*² LIBER XIII.

TITULUS I.—DE LUSTRALI COLLATIONE. (1) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA., HAVE POSTUMIANE K. NB. Singuli quique, si per eos vernacula quaque vendantur, functione auraria non teneantur; si vero emendi vendendive compendiis ultro citroque quaesitis familiaris rei amplitudo cumuletur, etsi militares sint, memoratae praestationi nectantur. Dat. VI Id. Nov., Richomere et Clearcho Coss.

Interpretatio. Si quicumque rem, quae ei nata est, aut quam non emit, (*Sequitur textus pag. 221*)

¹ Haenel add. *Cod. Theod.*

² Haenel add. *Cod. Theod.*

VENIENDA AD SOLUTIONEM AURARIAE MINIME TENEATUR. SI UERO AE
MENDI UENDENDI Q. STUDIO PROBABITUR HUC ILLUCQ. DISCURRERE
A ETIAM SIMILITANSE AD SOLUTIONEM TENEATUR AURARIAE.

II DE CENSU SIUE ADSCRIPTIONE

IMP CONSTANTINUS A AD POPULUM

QUONIAM TABULARII CIVITATUM PER CONCLUSIONEM POTENTIORUM
SARCINAM AD INFERIORES TRANSFERUNT LIBEMUS UT QUISQUIS
SE GRAUATUM PROBAUERIT SUAM TANTUM PRISTINAM PROFES
SIONEM AGNOSCAT. PP XV KAL FEB ROMAE CONSTANTINO A III ET LICINIO III CCSS B
INTERP SI TABULARII AUT HI QUI BUSE ACTIONIS LIBRI TRA
DUNTUR POTENTIORES UOLUERINT RELEUARE ET QUOD RELEUA
UERINT INFERIORIB. ADDIDERINT QUI GRAUATUM SE PROBAUE
RIT NON AMPLIUS DISSOLUAT QUAM SE SECUNDUM CENSUM OSTENDE
RIT SUSCEPISSE.

SIMP VALENTINIANVS ET VALENS AD FLORENTIUM PRO GALIARUM
QUIS CENSUS INQUISITIONE COMPLETA GRAUATUM SE ESSE CREDAT
APUT PROVINCIAE IUDICEM PULSETQ. MMAUULTEX DIE CLAUSI
REHUNTIATI Q. CENSUS SPATIA PRETITUTADE NUMERANS UT SI
NECESSITATIB. PUBLICIS OCCUPATUS DOMESTICIS COMMODIS DE
FUIT CUM CENSUS AGITATUS EST INTRA ANNI UERSARI TEMPO
RIS CURRICULUM FIDUCIAM COMPE TITIONIS AD SISTAT. SI
UERO PRESENTEM SCIAT SE ESSE CENSITUM INTRA Q. INQ. MEN
SES Q. B. C. Q. UIRIB. FULTUS IN MINERAT ULTRA NON HABEAT HU
IUSUOCIS ARBITRIUM DATI III NONAS IUNI ASREMIS LUPICINO ET IOUINO CCSS B
INTERP SI ALIQUIS IN CAUSA PUBLICA OCCUPATUS CUM DISCRIP
TIO AGITATUR PER ABSENTIAM SUAM SE GRAUATUM ESSE QUERAT
INTRA ANNI SPATIUM APUT IUDICEM LOCI QUERE LASSUAS AD
LEGARE DEBEBIT NAM SI PRESENTEM FUISSE CONSTAT NON PLUS
QUAM Q. INQ. MENSES AD EXEQUENDAS QUERE LASSUAS SIBI HOU
RIT FUISSE CONCESSUS Q. B. U. TRANSACTIS AGENDI COPIA DE NEGE
TUR

EXPLICIT LIBER XIII INCIPIT LIBER XIII

I DE COLLEGIATIS

IMP ARCHADIUS ET HONORIUS A AGRACCO CONS CAMPA
HIAE

vendat, ad solutionem aurariam minime teneatur. Si vero emendi vendendique studio probabitur, huc illucque discurrere, etiamsi militans est, ad solutionem teneatur aurariam.

TIT. II.—DE CENSU SIVE ADSRIPTIONE. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD POPULUM. Quoniam tabularii civitatum per collusionem potentiorum sarcinam ad inferiores transferunt, iubemus, ut, quisquis se gravatum probaverit suam tantum pristinam professionem agnoscat ¹. Pp. XV Kal. Feb., Romae, Constantino A. III et Licinio III Coss.

Interpretatio. Si tabularii aut hi, quibus exactionis libri traduntur potentiores voluerint relevare et, quod relevaverint, inferioribus addiderint, *is* ², qui gravatum se probaverit, non amplius dissolvat, quam se secundum censum ostenderit suscepisse.

(2) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. AD FLORENTIUM PRAEFECTUM PRAETORIO GALLIARUM. Si quis census inquisitione completa gravatum se esse credat, apud provinciae iudicem pulset, quem mavult, ex die clausi renuntiatique census spatia praestituta dinumerans; ut, si necessitatibus publicis occupatus domesticis commodis defuit, quum census agitatus est, intra anniversarii temporis curriculum ³ fiducia competitionis assistat, si vero praesentem sciat se esse censitum, intra quinque menses, quibuscumque viribus fultus immineat, ultra non habeat huius vocis arbitrium. Data III Non. Jun., Remis, Lupicino et Iovino Coss.

Interpretatio. Si aliquis in causa publica occupatus, quum descriptio agigaretur, per absentiam suam se gravatum esse queratur, intra anni spatium apud iudicem loci querelas allegare debet. Nam si praesentem fuisse constat, non plus quam quinque menses ad exsequendas querelas suas sibi noverit fuisse concessum, quibus transactis agendi copia negetur.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI* ⁴ LIBER XIII. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI* ⁵ LIBER XIV.

TITULUS I.—DE COLLEGIATIS. (1) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. GRACCHO CONSULARI CAMPANIAE.

¹ Haenel add. *et cetera*.

² Palimp. om. *is*.

³ Haenel: *circulum*.

⁴ Haenel add. *Cod. Theod.*

⁵ Haenel add. *Cod. Theod.*

QUERE TRAHENDIS COLLIGIISUEL COLLEGIATIS IUDICES COMPETENTES
 DABUNT OPERAM UT AD PROPRIAS CIUITATES EOS QUI LONGIUS HABE-
 RUNT RETRAHI IUBEANTUR CUM OMNIBUS QUI EORUM ERUNT NEDESI-
 DERIOR ERUM SUARUM LOCA ORIGINARIA NON VALEANT ADTENDERE.
 DE QUORUM MAGNATIONE HEC FORMASERUABITUR. UT UBI NON EST
 & QUALE CONIUGIUM MATREM SEQUATUR AGNATIO UBI UERO IUSTUM
 ERIT PATRICE DATI IN GENUAS SUCCESSIO DAT ^{VIII K I V N M E D L} CAESARIO ITATICO ^{CCSSLB}
 INTERP COLLEGIATIS IDE CIUITATIBUS SUI S FORTE DISCESSERINT AD
 CIUITATIS SUE OFFICIA CUM REBUS SUI SUEL AD LOCA UNDE DISCESSE
 RINT REUOCENTUR. DE QUORUM FILIIS HEC EST SERUANDA CONDI-
 CIO. UT SI DE COLONA MUELANCILLAMNAS CATUR. MATREM SEQUA-
 TUR AGNATIO. SI UERO DE INGENUA ET COLLEGIATO COLLEGIATINASCATUR

EXPLICIT LIBER XIII INCIPIT LIBER XV
DE OPERIBUS PUBLICIS
 IMP IULIANUS A EDITIO PRO AEGYPTI POSTALIA

CONPERIMUS ERGA MINISTERIA PUBLICA QUAE AD IUS PTINENT CIUI-
 TATIS PLEROSQUE SIBI DOMOS INSTRUXISSE PRECIPIMUS ER-
 GO EOS IN CONCUSO IURE QUAE AEDIFICAUERUNT POSSIDERE.
 PP IIII NONAS DECIMB ANTIOCIAE MAMERTINO ITINIVITA ^{CCSSLB}
 INTERP SI QUI IN CIUITATE CONSISTENTES IN LOCIS PUBLICISSI-
 B DOMOS FORTE CONSTRUXERINT. EA SINE INQUIETUDINE
 POSSIDERE DEBEBUNT.

IMP PARCHADIUS ET HONORIUS AA EUSEBIO COMITI SALINU
NE IS PLENDIDISSIMAE URBES UEL OPPIDA UETUSTATE LABANTUR.
 NE HEREDITATIBUS FUNDORUM IURIS REIPUBLICAE TERTIAM PAR-
 TEM REPARATIONI PUBLICARUM MOENIUM ET TERMINARUM
 SUBUSTIONI DEPUTAMUS

DAT X K I IUL MEDIOLANO OLIBRIO ET PROBINO CONSULIB

INTERP QUOTIENSAEDIFICIA UETUSTATE CONSUMPTA NECESSE
 FUERINT REPARARI. AD IPSAM REPARATIONEM TERTIAM PAR-
 TEM FISCUS IMPENDAT. II. DE AQUEDUCTU

UMP PARCHADETHONORIUS AA ASTERIO COMITI ORIENTIS ^{POSTALIA}
 SUMAQUAE UETEREM LONGOQUE DOMINIO CONSTITUTUM

De retrahendis collegiis vel collegiatis iudices competentes dabunt operam, ut ad proprias civitates eos, qui longius abierunt, retrahi iubeant cum omnibus, quae eorum erunt, ne desiderio rerum suarum loco originario non valeant attineri. De quorum agnatione, haec forma servabitur, ut, ubi non est æquale coniugium, matrem sequatur agnatio, ubi vero iustum erit, patri cedat ingenua successio. Dat. VIII ¹ Kal. Iun., Mediolano, Caesario et Attico Coss.

Interpretatio. Collegiati, si de civitatibus suis forte discesserint, ad civitatis suae officia cum rebus suis, vel ad loca, unde discesserunt, revocentur: de quorum filiis haec est servanda conditio, ut, si de colona vel ancilla nascuntur, matrem sequatur agnatio; si vero de ingenua et collegiato, collegiati nascuntur.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI* ² LIBER XIV. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI* ³ LIBER XV.

TITULUS I.—DE OPERIBUS PUBLICIS. (1) IMP. IULIANUS A. ECDICIO PRAEFECTO PRAETORIO AEGYPTI. POST ALIA. Comperimus, erga ⁴ ergasteria ⁵ publica, quæ ad ius pertinent civitatis, plerosque sibi domos extruxisse. Praecipimus ergo, eos inconcusso iure, quae aedificaverunt, possidere. Pp. IV Non. Dec., Antiochiae, Mamertino et Nevitta Coss.

Interpretatio. Si quis in civitate consistens in locis publicis sibi domos forte construxerit, eas sine inquietudine possidere debebunt ⁶.

(2) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. EUSEBIO COMITI SACRARUM LARGITIONUM. Ne splendidissimae urbes vel oppida vetustate labantur, de redditibus fundorum iuris rei publicae tertiam partem reparationi publicorum moenium et thermarum subustioni deputamus. Dat. XI Kal. Iul., Mediolano, Olybrio et Probino Coss.

Interpretatio. Quoties aedificia vetustate consumpta necesse fuerit reparari, ad ipsam reparationem tertiam partem *de proprio* ⁷ fiscus impendat.

TIT. II.—DE AQUAEDUCTU. (1) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. ASTERIO COMITI ORIENTIS. POST ALIA. Usus aquae veterem longoque dominio constitutum (*Sequitur textus pag. 225*)

¹ Haenel IX.

² Haenel add. *Cod. Theod.*

³ Haenel add. *Cod. Theod.*

⁴ Haenel: *super.*

⁵ Palimp.: *ministeria.*

⁶ Haenel: *sine inquietudine aliqua possideat.*

⁷ Haenel add. *de proprio.*

SINGULIS QUIB. Q. MANERE CE NSE MUS NE CULLAN OUATIONE TURBA
RI. ITA TAMEN UT QUANTITATES SINGULI QUAM VETERI LICENTIA PER
CIPUNT MORAE USQUE IN PRESENTEM DIEM PER DURANTE PER
CIPANT MANSURAM POENAE IN EOS QUI AD INRIGATIONES & GRORUM
VEL ORTORUM DELICIAS FURTIUI SAQUARUM MEATIB. ABUTUNTUR

^{III} DAT. KAL. NOV. CAESARIO ITATICO CONS. SLB. hec lex INTERP. NON. EST

DE INFIRMANDIS HISQ. SUB TYRANNIS AUT BARBARIS GESTA SUNT.

IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. CONSTANTIO COMITI ET PATRI

SUB DA DE BARBARICA ED. ^{PO} PULATIONE SSIQUA AUT P. FUGA AUT P. CONGRE
GATIONE IN FELICIUM POPULORUM IN DISCE IN INUIDIOSA EQ. COMMIS
SAS UNT AD INUIDIAM PLACATARUM LEGUM AC ALLIDIS LITIGATORUM
OBJECTIONIB. NON VOCENTUR. HABEANT OMNIUM CRIMINUM
IMPUNITATEM QUI EUADENDI FORS ITA NON HABUERANT FACULTA
TEM. NISI EOS EADEM CRIMINA IUSSISSENT. NON ENIM CRIMEN
DICITUR QUOD MORTIS AC ITI IMPULSUS. EX QUO ANIMADUERTE
RE CUNCTOS LITIGATORES CONGRUUM EST. SI QUID DE PREDATIO
NIS AGNOVERIT SE RECEPTUROS. SI TAMEN IECORUM QUOS PUL
SAUERINT FACULTATIBUS ABUNDARE AUT RESIDERI ID POTUERINT
CONPROBARE. DAT. KAL. MAR. RAUENNA THEOD. VII. ET PALLADIO. CCSSLB
INTERP. QUICUMQUE HOSTIUM TERROR ET TERROR CONPULSUS
DUM MORTEM TIME ET EXCIPERE AD DE PREDANDUM SE CUM HOS
TIBUS FORTASSE CONIUNXERIT NON PROPTER HOC VOCETUR AD CRI
MEN QUOD PROPTER CONSERVANDAM VITAM FECIT INUITUS.
SANE SI QUID APUTEUM DE PREDARE RESIDERIT ET RESIDUUM INUE
NITUR QUOD EVIDENTER AGNOSCITUR HOC SOLUM REDDERE
DOMINOS IN ECALUMNIACONPELLATUR.

EXPLICIT LIBIR XV INCIPIT LIBIR XVI

I DE EPISCOPIS ECLESIS ET CLERICIS.

IMPP. CONSTANTINUS AA. OCTAVIANO CONS. LUCANIAE
ET BRITTIORUM

QUIDI IN OCULTUM IN POSTERIORE RELIGIONIS INPENDUNT
ID EST QUI CLERICI APPELLANTUR AB OMNIB. OMNINO MUNE
RIB. EXCUSENTUR

singulis *civibus* ¹ manere censemus, nec ulla novatione turbari. Ita tamen, ut quantitatem singuli, quam vetere licentia percipiunt, more usque in praesentem diem perdurante percipiant; mansura poena in eos, qui ad irrigationes agrorum vel hortorum delicias furtivis aquarum meatibus abutuntur. Dat. Kal. Nov. Caesario et Attico Coss.

Haec lex interpretatione non eget ².

TIT. III.—DE INFIRMANDIS HIS, QVAE SUB TYRANNIS AUT BARBARIS GESTA SUNT. (I) IMP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. CONSTANTIO COMITI ET PATRICIO. Sub clade barbaricae depopulationis, si qua aut per fugam aut per congregationem infeliciū populorum indigne invidioseque commissa sunt, ad invidiam placatarum legum a callidis litigatorum obiectionibus non vocentur. Habeant omnium criminum impunitatem, qui evadendi forsitan non habuerant facultatem, nisi eos eadem crimina *iussissent* ³, non enim crimen dicitur, quod mortis adegit impulsus. Ex quo animadvertere cunctos litigatores congruum est, si quid depraedationis agnoverint se recepturos, si tamen in eorum, quos pulsaverint, facultatibus abundare aut residere id potuerint comprobare. Dat. Kal. Mart., Ravenna, *D. N.* ⁴ Theodosio A. VII et Palladio *V. C.* ⁵ Coss.

Interpretatio. Quicumque hostium terrore compulsus, dum mortem timet excipere, ad depraedandum cum hostibus fortasse coniunxerit, non propter hoc vocetur ad crimen, quod pro conservanda vita fecit invitus. Sane si quid apud eum de praeda residerit et residuum invenitur, quod evidenter agnoscitur, hoc solum reddere domino sine calumnia compellatur.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI* ⁶ LIBER XV. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI* ⁷ LIBER XVI.

TITULUS I.—DE EPISCOPIS, ECCLESIIS ET CLERICIS. (I) IMP. CONSTANTINUS A., OCTAVIANO CORRECTORI LUCANIAE ET BRITTIORUM. Qui divino cultui ministeria religionis impendunt, id est ⁸, qui clerici appellantur, ab omnibus omnino muneribus excusentur

¹ Palimp.: *quibusque*.

² Haenel: *Ista lex tam evidens est ut expositione non indigeat*.

³ Palimp.: *iussissent*.

⁴ Palimp. om.: *D. N.*

⁵ Palimp. om.: *V. C.*

⁶ Palimp. om.: *Cod. Theod.*

⁷ Haenel add. *Cod. Theod.*

⁸ Haenel add.: *hi*.

HE SACRILEGOLIBORE QUORUNDAM ADIUVINIS OBSEQUII SEUOCENTUR

DATA XII KALNOVEMB

CONSTANTINO A V

ET LICINIO

CCSSB

INTERP Lex haec specialiter ordinatio ne precipitur de clericis ex actores non ad lectores facere quicunque sacrilega

HE CLERI
CHIE XAC
TOR ESPO
NAM TUR

ORDINATIONE PRESUMAT. Quosliberos ab omnium unere id est ab omni officio omni que servitio iubet a ecclesia de servitio
IMP CONSTANTINUS A ET COSTANS C SEUERO SUO SALTEM

MANSUETUDINIS NSE LEGE PROHIBEMUS IN IUDICIIS EPISCOPOS ACCUSARI. Nedum ad futura ipsorum beneficio in punitas ex timentur LIBERAS ITA ARGUENDOS EOS ANIMIS FURIALIBUS COPIA Siquid est igitur. querellarum quod quis piam deferat. aputa lios potissimum episcopos conuenit explorari. Utopo RTUNA adque comoda cunctorum QUESTIONIBUS AUDIENTIA CONMODATUR.

DATA EPISTHOLA VIII. KAL. OCTOB.

ARBETIONE

ET IULIANO

CCSSLB

INTERP Specialiter prohibetur. ne quis audeat apud iudices publicos episcopum accusare. Sed in episcoporum audientia perferre non differat quidquid sibi pro qualitate negotii putat posse comperere ut in episcoporum aliorum iudicio quae adserit contra episcopum debeant definiri

IMP PPP VALENTINIANUS GRATIANUS ET VALENS A A A ANTEMIO EURIDICO. APPIO. CERASIO. ET CETERIS EPISCOPIS

QUIMORGE EST CAUSARUM CIVILIU MIDEM IN NE COTIIS AECLESIAS TICIS OBTINENDUS EST. UTSI QUASUNT EX QUIBIDAM DISCENSIONIBUS LEVIBUSQUE DELICTIS AD RELIGIONIS OBSERVANTIAM PERTINENTIALOCISSUIS ITASUE DIOCES EOS SINODIS AUDIANTUR EXCEPTISQUE ACTIO CRIMINALIS AB ORDINARIIS EXTRA ORDINARIISQUE IUDICIIS. AUT IN HLUSTRIBUS POTES TATIBUS AUDIENTIA CONSTITERIT

DAT. XVI. KAL. IUN. TRIUERIS. VALENTE ET VALENTINIANO A A CCSSB.

INTERP Quotiens ex qualibet re ad religionem pertinentem inter clericos fuerit nata contentio id specialiter observetur ut conuocatis ab episcopo diocesanis presbiterisque in contentione uenerint iudicio terminentur SANESI QUID OPPONITUR CRIMINALE AD NOTITIA IUDICIS INCIUITATE

ne sacrilego livore quorundam a divinis obsequiis avocentur. Dat. XII Kal. Nov., Constantino A. V. et Licinio ¹ Coss.

Interpretatio. Lex haec speciali ordinatione praecipit, ut de clericis *non* ² exactores, non allectores ³ facere quicumque sacrilega ordinatione praesumat, quos liberos ab omni munere, id est, ab omni officio omnique servitio jubet ecclesiae deservire.

(2) IMP. CONSTANTIUS A. ET CONSTANS CAESAR, SEVERO SUO SALUTEM. Mansuetudinis nostrae lege prohibemus, in iudiciis episcopos accusari, ne, dum adfutura ipsorum beneficio impunitas aestimatur, libera sit ad arguendos eos animis furialibus copia. Si quid est igitur querelarum, quod quispiam defert, apud alios potissimum episcopos convenit explorari, ut opportuna atque commoda cunctorum quaestionibus audientia commodetur. Dat. epistola IX Kal. Oct. ⁴ Arbetione et Juliano ⁵ Coss.

Interpretatio. Specialiter prohibetur, ne quis audeat apud iudices publicos episcopum accusare, sed in episcoporum audientiam perferre non differat, quicquid sibi pro qualitate negotii putat posse competere, ut in episcoporum aliorum iudicio, quae asserit contra episcopum, debeant definiri.

(3) IMPPP. VALENTINIANUS, GRATIANUS ET VALENS AAA., ANTEMIO, EURYDICO, APPIO, GERASIMO ET CETERIS EPISCOPIS. Qui mos est causarum civilium, idem in negotiis ecclesiasticis obtinendus est: ut, si qua sunt ex quibusdam dissensionibus levibusque delictis ad religionis observantiam pertinentia, locis suis et a suae dioeceseos synodis audiantur: exceptis, quae actio criminalis ab ordinariis extraordinariisque iudicibus aut illustribus potestatibus audienda constituit. Dat. XVI Kal. Jun. ⁶, Treviris, Valente et Valentiniano AA. Coss.

Interpretatio. Quoties ex qualibet re ad religionem pertinente inter clericos fuerit nata contentio, id specialiter observetur, ut convocatis ab episcopo dioecesanis presbyteris, quae in contentionem venerint, iudicio terminentur. Sane si quid opponitur criminale, ad notitiam iudicis in civitate, (*Sequitur textus pag. 229*)

¹ Haenel. add.: C. (Caesari).

² Palimp. om.: *non*.

³ Haenel: *allectos*.

⁴ Haenel: *An. Non. Oct.*

⁵ Haenel: *Lolliano*.

⁶ Haenel add: *A. V.*

DEDUCATUR UT IPSIUS SENTENTIA IUDICETUR QUOD PROBATUR
CRIMINALITER FUISSE COMMISUM.

QUIMP ARCHADIUS ET HONORIUS AA ADRIANO PPO
UECUMQ. RESIDENTIBUS SACERDOTIBUS SACERDOTIBUS FUE
RITE PISCOPALI LOCO DETRUSUS ET NOMINE SIALIQUID UEL CO
TRACUSTODIAM UEL CONTRA QUIETEM PUBLICAM MOLIRI FU
ERIT DEPREHENSUS RURSUSQ. SACERDOTIUM PRETEREA
QUODUIDETUREXPULSUS PROCLABEAURBE QUAM INFE
CIT SECUNDUM LEGENDIUE MEMORIAE GRATIANI CEN TUM MILLIB.
UITA MAGAT. SITA BEORUM COETIB. SEPARATUS AQUORU
EST SOCIETATE DISCRETUS. SITQ. HUIUSMODI PERSONA IN LIC
TUM TENORE SACRANSA ADIRE SECRETA ET IMPETRARE SCRIPTA
OMNIB. OBIECTIS P. CULPAM SACERDOTIOPSONIS QUE IMPETRA
TASUNT INFECTA MANEANT. SCITURIS HIS QUORUM DEFEN
SIONENITITUR ABSQ. SUI REPREHENSIONE OFFUTURUM
SICHOCEIS POLLICENTUR SUFFRAGIUM QUIDIUM NONUIDEN
TUR MERUISSE IUDICIUM.

DATA P. NOMAS FEBRUARIA STILICONE ITAURELIANO CCSSLB HECLEX INTERP. NO INOST

QUIMP ARCHADIUS HONORIUS ET THEODSIUS AA THEODORO PPO
UECUMQ. CLERICUM INDIGNUM OFFICIO EPISCOPI IUDICA
UERIT ET AB AECLISIA MINISTERIO SEGRE AUERIT AUT SI
QUI PROFESSUM SACRE RELIGIONIS SPONTERELIQUERIT
CONTINUO EUM SIBI CURIA IUDICET UT LIBERUM MILLI ULTRA
AD AECLIAM RECURSUS ESSE NON POSSIT. ET PRO HOMINUM
QUALITATE ET QUANTITATE PATRIMONI UEL ORDINIS UO UEL
COLLEGIO CIUITATIS ADIUNGANTUR. MODO. UT QUIB. CUMQUE.
ADPETIERINT PUBLICIS NECESSITATIB. OBLIGENTUR. ITA UT
CONLUDIO QUOQ. LOCUS NON SIT. PERSINGULOS SITURBINA E
LIBRAE AURI INFERENDAE AERARIO NRO. EADEM PRIMIS CUL
ARIBUS EXIGANTUR SIALI QUIBUS IN LICITAM COHIBENTIAM
ET CONLUDIA FEDA PRESTITERINT HOMINIB. Q. IN PRO
BISSIMIS AB OMNIB. OFFICIIS MILITIAE ADITUS OBSTRUATUR

DAT KALE DECEMB

RAUENNA

BASSO

ET PHILIPPO

CONSULIB.

INTERP **Q**UEM CUMQ. CLERICUM EPISCOPUS SUUS MALAE
UITE ESSE PROBAUERIT. ET EUM DE GRADU SUO PRO

qua agitur, deducatur, ut ipsius sententia viudicetur, quod probatur criminaliter fuisse commissum.

(4) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. HADRIANO PRAEFECTO PRAETORIO. Quicumque residentibus sacerdotibus fuerit episcopali loco detrusus et nomine, si aliquid vel contra custodiam vel contra quietem publicam moliri fuerit deprehensus, rursusque sacerdotium petere, a quo videtur expulsus, procul ab ea urbe, quam infecit, secundum legem divinae memoriae Gratiani, centum millibus vitam agat. Sit ab eorum coetibus separatus, a quorum est societate discretus, sitque huius modi personis, tenore *huius legis*, illicitum, sacra nostra adire secreta et impetrare rescripta; omnibus abiectis per culpam sacerdotio personis, quae impetrata sunt, infecta permaneant: scituris his, quorum defensione nituntur, absque sui reprehensione non futurum, si hoc eis pollicentur suffragium, qui divinum non videntur meruisse iudicium. Data prid. Non. Febr., Ravenna, Stilicone et Aureliano Coss.

Haec lex interpretatione non indiget.

(5) IMPPP. ARCADIUS, HONORIUS ET THEODOSIUS AAA. THEODORO PRAEFECTO PRAETORIO. Quemcumque clericum indignum officio suo episcopus iudicaverit et ab ecclesiae ministerio segregaverit, aut si qui professum sacrae religionis *obsequium* sponte dereliquerit, continuo eum curia sibi vindicet, ut liber illi ultra ad ecclesiam recursus esse non possit, et pro hominum qualitate et quantitate patrimonii vel ordini suo vel collegio civitatis adiungatur: modo ut quibuscumque apti erunt publicis necessitatibus obligentur, ita ut colludio quoque locus non sit. Per singulos igitur binae librae auri inferendae aerario nostro *a decem*¹ primis curialibus exigantur, si aliquibus illicitam conniventiam et colludia foeda praestiterint, hominibusque improbissimis ab omnibus officiis militiae aditus obstruatur. Data V Kal. Dec., Ravennae, Basso et Philippo Coss.

Interpretatio. Quemcumque clericum episcopus suus malae vitae esse probaverit, et eum de gradu suo pro (*Sequitur textus pag. 231*)

---

¹ Palimp.: *eadem*.

MODUM GRAUITATE DISIECERIT. UEL SI IPSE CLERICUS SUA UOLUNTATE PROFESSIONEM RELIQUERIT CLERICATUS CONTINUO IUDICE CURIALIBUS ADIUNGATUR. UTSI ITA ET NATALIBUS ET FAMILIARIBUS EST IDONEUS. ET EUM INTER IPSOS CURIALES OFFICIUM SUUM IMPLERE COMPELLAT. SI AUTEM INFIMA PERSONA EST INTER COLLEGIATOS EUM OBSERVARE UEL AD QUOD APTUS FUERIT IN PUBLICO SERVIRE LEX STA CONSTITUIT. ITA UT HUIUSMODI PERSONAE A CURIALIBUS QUOLIBET CONLUDICULLA TENUS EXSCISENTUR. QUOD SI FACTUM FUERIT PRO SINGULIS PERSONIS CURIALES BINAS LIBRAS AURI FISCO ENOUE RINT INFERENDAS. IMPERATOR HONORIUS ET THEODOSIUS A PALLADIO PRO

EUM QUI PROBABILEM SECULO DISCIPLINAM AGIT DECOLORARI CONSORTIOSORORIAE APPELLATIONIS NON DECET. QUICUMQUE igitur cuiuscumque gradus a CERDOTIO FULCIUNTUR. UEL CLERICATUS HONORE CENSUNTUR EXTRA NEARUM SIBI MULIERUM INTERDICTA CONSORTIA COGNOScant. HACE INSTANTUM FACULTATE CONCESSA. UT MATRES FILIAS. ADQUE GERMANAS INTRA DOMORUM SUARUM SEPTA CONTINEANT. IN HIS ENIM NIHIL SEU CRIMINIS EX TIMARI FOEDUS NATURALE PERMITTIT. Illa SA ETIAM NON RELIQUICASTITATIS ORTATUR AD FECTIO QUANTE SACERDOTIUM MARITORUM LEGITIMUM MUNERE CONIUGIUM. NEQUE ENIM CLERICIS INCOMPETENTER ADIUNCTAE SUNT QUI DIGNOS SACERDOTIUM UIROS SUI CONVERSATIONE FECERUNT.

DAT. VIII. ID. MAIAS. RAUENNA. DD. NN. THEODO. A. VIII. ET CONSTANTIO III. CCSSB.

INTERP. Quicumque clericatus uti tui officio EXTRA NEARUM mulierum familiaritate habere prohibentur. MATRUM SORORUM UEL FILIARUM SIBI SOLACIA INTRA DOMUM SUAM NOUERIT. TANTUM ESSE CONCESSA. QUIA NIHIL TURPE IN TALIBUS PERSONIS FIERI UEL COGITARI LEX NATURE PERMITTIT. Illae uero mulieres sunt IN SOLACIO RETINENDAE. quae IN CONIUGIUM FUERUNT ANTE OFFICIUM CLERICATUS.

II. DE APOSTATIS

IMPERATOR GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS A A A A DE PATIUM PROPIANORUM MARAS ET TEMPLAMIGRANTUM NEGATA EST TESTANDI LICEPTIA IUDICAMUS ADMISSUM EORUM QUOQUE

modum pravitate deiecerit, vel si ipse clericus sua voluntate professionem reliquerit clericatus, continuo a iudice curialibus adiungatur, ut, si ¹ ita et natalibus et facultatibus est idoneus, et ² eum inter ipsos curiales officium suum implere compellat. Si autem infima persona est, inter collegiatos eum observare, vel ad quae aptus fuerit, in publico servire lex ista constituit, ita ut huius modi personae a curialibus quolibet colludio nullatenus excusentur. Quod si factum fuerit, pro singulis personis curiales binas libras auri fisco a ³ se noverint inferendas.

(6) IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. PALLADIO PRAEFECTO PRAETORIO. Eum, qui probabilem saeculo disciplinam agit, decolorari consortio sororiae appellationis non decet. Quicumque igitur cuiuscumque gradus sacerdotio fulciuntur vel clericatus honore censentur, extraneorum sibi mulierum interdicta consortia cognoscant; hac eis tantum facultate concessa, ut matres, filias atque germanas intra domorum suarum septa contineant. In his enim nihil saevi criminis aestimari foedus naturale permittit.

§ I. Illas etiam non relinqui castitatis hortatur affectio, quae autem sacerdotium maritorum legitimum meruere coniugium. Neque enim clericis incompetenter adiunctae sunt, quae dignos sacerdotis viros sui conversatione fecerunt. Dat. VIII Id. Mai., Ravenna, DD. NN. Theodosio A. IX et Constantio III V. C. Coss.

Interpretatio. Quicumque clericatus utuntur officio, extraneorum mulierum familiaritatem habere prohibentur; matrum, sororum vel filiarum sibi solatia intra domum suam noverint tantum esse concessa, quia nihil turpe in talibus personis fieri vel cogitari lex naturae permittit. Illae vero mulieres sunt in solatio retinendae, quae in coniugio fuerunt autem officium clericatus.

TIT. II. — DE APOSTATIS. (1) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. AD HYPATIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Christianorum *ad* ⁴ aras et templa migrantium negata ⁵ testandi licentia vindicamus admissum. Eorum quoque (*Sequitur textus pag. 233*)

¹ Haenel om. *si*.

² Haenel om. *et*.

³ Haenel om. *a*.

⁴ Haenel add. *ad*.

⁵ Palimp. add. *est*.

FLAGITIA PUNIANTUR QUI CHRISTIANA RELIGIONIS ET OMNIDIGNITATE
NEGLECTA IUDAEIS SEMETIPSO POLLUERE CONTRARIIS

DATA XII KALENDAS IULI PATAUI MIROBAUDE II ET SATURNINO CONSULIB. Reliqua
PARS LEGIS DE MANICHEIS IDEO FORTANON EST QUIA IN NOVELLIS
EVIDENTIOR INVENITUR

III DE IUDAEIS CAELICOLIS ET SAMARITANIS

Imp CONSTANTINUS A ADFELICEM PPO
Eum qui ex IUDAEO CHRISTIANUS FACTUS EST IN QUI ET ARE IUDAEOS NO LI
CEAT UEL ALIQUA PULSARE INIURIA PRO QUALITATE COMMISSIS ISTUR
MODI CONTUMELIA PUNIENDA

DATA XI KNOVEMBRIS CONSTANTINOPOLIM PP VIII ID MAI NEPOTIAN ET FACUNDO CESS STALEX INTERP NO INDISER

Imp CONSTANTINUS A ET IULIANUS C ADTALASSUM PPO

iqis S Legem VENERABILITER CONSTITUTAM EX CHRISTIANO IUDAEUS
EFFECTU SACRILEGIS COETIBUS AUGREGETUR CUM ACCU
SATIO FUERIT CONPROBATA FACULTATE SEIUS DNO FISCILUS
MUS IUDICARI

DAT V NON IULIAS ADLANO CONSTANTINO VIII ET IULIANO II CESS B STA LEX INTP HO INDISER

III NE CHRISTIANUM MANCIPIMUM IUDAEUS HABEAT

Imp CONSTANTINUS A ADFELICEM PPO
S quis IUDAEORUM CHRISTIANUM MANCIPIMUM UEL CUIUSLIBET
ALTERIUS SECTAE MERCATUS CIRCUMCIDERIT MINIME IN SER
UITUTE RETINEAT CIRCUMCISUM SED LIBERATIS PREUI
LEGIS QUI HOC SUSTENUIT POTIAN TUR

DAT XI K NOVEMB CONSTANTINOPOLIM PP VIII ID MAI KARTHAGINE NEPOTIAN ET FACUNDO CESS B

INTERP Si quis IUDAEUS CHRISTIANUM SERVUM UEL CUIUSLIBET
ALTERIUS SECTAE EMERIT ET CIRCUMCIDERIT A IUDAEI PUS
POTESTATES UBLATUS IN LIBERTATE PERMANEAT

V DE RELIGIONE

AFRICAE

Imp ARCHADIUS ET HONORIUS A APOLLODOROPROCONS
QUOTIENS DE RELIGIONE AGITUR EPISCOPOS CONVENIT
AGITARE CETERAS UERO CAUSAS QUAE AD ORDINARI
OS COGNITORES UEL AD USUM PUBLICI IURIS PERTINENT
LEGIB. OPORTET AUDIRI. DATA XIII KAL SEPTEMB PATAUI

THEODORO UC CONSULE. hec lex INTERP NO INDISER

Imp PHONORIUS ET THEODOSIUS A MARCELLINOS UO
SALUTEM

flagitia puniantur, qui christianae religionis et nominis dignitate neglecta, Iudaicis semet polluerentur contagiis. Dat. XII Kal. *Julias*¹ Patavi, Merobaude II et Saturnino Coss.

Interpretatio. Reliqua pars legis de Manichaeis ideo facta non est, quia evidentior in Novellis invenitur.

TIT. III.—DE IUDAEIS, COELICOLIS ET SAMARITANIS. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD FELICEM PRAEFECTUM PRAETORIO. POST ALIA. Eum, qui ex Iudaeo christianus factus est, inquietare Iudaeos non liceat vel aliqua pulsare iniuria: pro qualitate commissi istius modi contumelia punienda². Dat. XI³ Kal. Nov., Constantinopoli. Proposita VIII Id. Mai, *Karthagine*, Nepotiano et Facundo Coss.

Ista lex interpretatione non indiget.

(2) IMP. CONSTANTINUS⁴ A. ET IULIANUS C. AD TALASSIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Si quis, lege venerabili constituta, ex christiano iudaeus effectus sacrilegis coetibus aggregetur, quum accusatio fuerit comprobata, facultates eius dominio fisci iussimus vindicari. Dat. V Non. Jul., Mediolano, Constantio A. IX⁵ et Iuliano *Caes. II* Coss.

(Ista lex interpretatione non eget.)

TIT. IV.—NE CHRISTIANUM MANCIPIUM IUDAEUS HABEAT. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD FELICEM PRAEFECTUM PRAETORIO. Si quis iudaeorum christianum mancipium vel cuiuslibet alterius sectae mercatus circumciderit, minime in servitute retineat circumcicum, sed libertatis privilegiis, qui hoc *sustinuerit*, potiatur⁶. Dat. XI⁷ Kal. Nov. Constantinopoli; Pp. VIII Id. Mai. *Karthagine*, Nepotiano et Facundo Coss.

Interpretatio. Si quis Iudaeorum servum christianum vel cuiuslibet alterius sectae emerit et circumciderit, a Iudaei ipsius potestate sublatus in libertate permaneat.

⁸ (2) *Impp. Honorius et Theodosius AA. Monaxio Pf. P. Iudaeus servum christianum nec comparare debet, nec largitatis titulo consequi. Qui non hoc observaverit, dominio sibi petulanter acquisito careat; ipso servo, si, quod fuerit gestum, sua sponte duxerit publicandum, pro praemio libertate donando. Verum ceteros, quos rectae religionis participes constitutos in suo censu nefanda superstitio eadem videtur esse sortita, vel deinceps hereditatis seu fideicommissi nomine fuerit consecuta, sub hac lege possideat, ut eos nec invitos, nec volentes coeno propriae sectae confundat; ita ut, si haec forma fuerit violata, sceleris tanti auctores capitali poena, proscriptione comitante, plectantur. Dat. IV Id. April., Constantinopoli, Honorio A. XI et Constantio V. C. II Coss.*

TIT. V.—DE RELIGIONE. (1) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. APOLLODORO PROCONSULI AFRICAE. Quoties de religione agitur, episcopos convenit agitare; ceteras vero causas, quae ad ordinarios cognitores vel ad usum publici juris pertinent, legibus oportet audiri. Dat. XIV⁹ Kal. Sept. Patavio, Theodoro V. C. Consule.

Haec lex interpretatione non indiget.

¹⁰ (2) *Imppp. Arcadius, Honorius et Theodosius AAA. Diotimo Proconsuli Africae.—Edictum, quod de unitate per Africanas regiones clementia nostra direxit, per diversas provincias proponi volumus, ut omnibus innotescat, Dei omnipotentis unam et veram fidem catholicam, quam recta credulitas confitetur, esse retinendam. Dat. III Non. Mart., Ravenna, Stilicone II et Anthemio Coss.*

(3) IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. MARCELLINO SUO SALUTEM.

¹ Haenel: *Junias*.

² Haenel add.: *et cetera*.

³ Haenel: *XII*.

⁴ Palimp.: *Constantinus*.

⁵ Haenel: *VIII*.

⁶ Palimp.: *sustinuit potiantur*.

⁷ Haenel: *XII*.

⁸ Hanc legem 2, tituli IV, non amisit Palimpsestus sed recte omisit inopia foliorum, quia neque extat in plurimis codicibus, neque in Epitomis Breviarii Aegidii, Monachi et Lugdunensi. Haenel eam sumpsit ex Sichardo.

⁹ Haenel: *XIII*.

¹⁰ Lex 2, huius tit. desideratur tam in rescripto Legionensi, quam in omnibus ferme quos vidit Haenel codicibus, praeter Parisiensem 4403, Seldenensem, S. Germani 366, et Phillipssensem 1741. Sichardus et Tilius eam omiserunt.

EAQUAECIRCA CATHOLICAE LEGEM VEL OLIM HORDINA
UIT ANTIQUITAS VEL PARENTUM NOSTRORUM AUCTORI
TAS RELIGIOSA CONSTITUIT VEL NOSTRA SERENITATIS ROBO
RAUIT NOUELLAS UPRESTITIONE SUBMOTA INTEGRA ET
INVIOLATA CUSTODIRI ^{PRECIPIMUS}
DAT. II. ID. OCTOB. RAUEN. BARON. ^{U. CL. COS} STALIX INTERP. NON IN DS

EXPLICIT THEODOSIANI CONSTITVTIO
NYM LIBER SEXTUS DICIMVS FELICITER.

~~~~~
INCIPIT NOUELLARVM DIVI THEODOSIANI
AGUSTI LIBER PRIMUS FELICITER AMEN

IN DE THEOSIANI CODICIS AUCTORITATE

SIMP. THEODOSIUS ETUAL. ENTINSAA FLORENIO PPO ORI
SEPE NOSTRA CLEMENTIA DUBITAVIT QUE CAUSA FACERET
UT TANTIS PROPOSITIS PREMII SQUIB. ARTES ET STUDIA NU
TRIUNTUR TAM PAUCI RAROQ. EXTITERINT QUIBUS
PLENA IURIS CIVILIS SENTENTIA DITARENTUR. ET IN TANTO
LUCUBRATIONUM TRISTI PALLORE VIX UNUS AUTAL
TERRECEPERIT SOLIDITATEM PERFECTAE DOCTRINAE
QUOD NEQUAquam ULTERIUS SEDULA AMBIGUITATE TRAC
TETUR. SIC OPIA IN MENSA LIBRORUM SI ACTIONUM DIVER
SITAS DIFFICULTASQ. CAUSARUM ANIMIS NOSTRIS OCCURRAT.
SI DENIQUE MOLES CONSTITUTIONUM DIVALIUM QUE VELUT
SUB CRASSA DEMERSIT CALIGINE OBSCURITATIS VALLOSUI
NOTITIAE HUMANIS INS ENIS INTERCLUSIT. VERUM ELEGI
MUS NE OTIUM CAUSAE TEMPORIS NOSTRE DISCUSSISTE NE
BRIS COMPENDIO BREUITATIS LUMEN LEGIB. DEDIMUS. HELEC
TIS VIRIS NOBILIB. EXPLORATA FIDEI FAMOSA EDOCTRINE QUIB.
DELEGATA CAUSA CIVILIS OFFICII PURGATA INTERPRETATIO
NE

Ea, quae circa catholicam legem vel olim ordinavit antiquitas, vel parentum nostrorum auctoritas religiosa constituit, vel nostra serenitas roboravit, novella superstitione sumkota, integra et inviolata custodiri praecipimus. Data II ¹. Id. Oct., Ravenna, Varane V. C. Consule.

Ista lex interpretatione non indiget.

EXPLICIT *CODICIS* THEODOSIANI CONSTITUTIONUM LIBER XVI FELICITER. INCIPIT ² NOVELLARUM DIVI THEODOSII AUGUSTI LIBER PRIMUS FELICITER, AMEN ³.

TITULUS I.—DE THEODOSIANI CODICIS AUCTORITATE. (I) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. FLORENTIO PRAEFECTO PRAETORIO ORIENTIS. Saepe nostra clementia dubitavit, quae causa faceret, ut tantis propositis praemiis, quibus artes et studia nutriuntur, tam pauci rarique exstiterint, qui plena iuris civilis scientia ditarentur, et in tanto lucubrationum tristi pallore vix unus aut alter receperit soliditatem perfectae doctrinae.

§ 1. Quod nequaquam ulterius sedula ambiguitate tractetur, si copia immensa librorum, si actionum diversitas difficultasque causarum animis nostris occurrat, si denique moles constitutionum divalium, quae velut sub crassae demersa caliginis *et* obscuritatis vallo, sui notitiam humanis ingeniis interclusit; verum elegimus negotium causas ⁴ temporis nostri, et discussis tenebris compendio brevitatis lumen legibus dedimus, electis viris nobilibus exploratae fidei, famosae doctrinae, quibus delegata causa civilis officii, purgata interpretatione,

¹ Haenel *prid.*

² Haenel om.: *feliciter*.

³ Haenel: *Incipit liber legum Novellarum divi Theodosii*.

⁴ Haenel: *egimus negotium temporis*.

RETROPRINCIPUMSCRIPTA UULGAUIMUS. NEC IURIS PERITORUM
ULTERIUS SEUERITATEM ENTITA DISSIMULATA SCIENTIA UEL UT AB
IPSIS AD ITI SPECTARENTUR FORMIDANDA. CUM LIQUID OPERATEAT
QUOD PONDERE DONATIO DEFERATUR. QUAE ACTIONE PETATUR
HEREDITAS. QUIB' UERBIS STIPULATIO COLLIGATUR. UT CERTUM
UEL INCERTUM DEBITUM SIT EXIGENDUM. QUESINGULA PRU
DENTIUM DE TECTA VIRGILII IN APERTUM LUCEM Q' DE DUCTASUNT
HOMINIS RIRADIANTES SPLENDORE. NEC PARUM PRETIUM SIBI
HOC SUSPICIENTUR ESSE DILATUM. QUIB' DIUINA MENS APECTORIS
NOSTRI MANDAUIMUS. ET ENIM SI RECTE MENTIS ACIE FUTURA
PROSPICIMUS AD POSTEROSUSQ' DEUENIENT LABORIS NOSTRI
CONSORTIO. QUAM OB REM DE TERSA NUBE UOLUIMUS IN
QUIB' MULTORUM NIHIL EXPLICANTIUM HETATES ADTRITE
SUNT COMPENDIOSA DIUALIUM CONSTITUTIONUM SCIENTIA
EX DIUI CONSTANTINI TEMPORIB' ROBORAMUS. NULLI POST
KALEND' IANUARIAS CONCESSA LICENTIA AD FORUM. ET COTIDI
ANAS AD UOCATIONES IUS PRINCIPALE DEFERRE UEL ITI STRU
MEN TA CONPONERE. NISI EX HIS UIDE LICET
LIBRIS QUI IN S' IN HOMINIS UOCABULUM TRANSIERUNT ET SA
CRIS HABENTUR IN SCRINIIS. QUAM QUAM NULLI RETROPRIN
CIPUMA ETERNITATIS SUAD ET TRACTA EST NULLIUS LATIORIS.
OCCIDIT NOME HIMMO LUCIS GRATIA MUTATI CLARITUDINE
CONSULTORUM AUGUSTANO BIS CUM SOCIETATE IUNGUN
TUR. NAM ET IGITUR MANEBIT Q' PPETUO ELIMATA SHO
RIA CONDITORUM. NEC IN NOSTRUM TITULUM DEMI
GRAUIT. NISI LUX SOLA BREUITATIS. ET QUAMUIS N' RIS AUS
PICIS TOTIUS OPERIS INSTAURATIO DEBERETUR AD TA MEN
MAGIS IMPERATORIUM MAGISQ' CREDIDIMUS GLORIOSUM
SI FU SAT INUIDIA PERENNITATIS IURE MEMORIA MANE
RE AUCTORUM NOBIS AD FRUCTUM BONAE CONSCIENTIAE
AB UNDE QUESUFFICIENTER REUELATIS LEGIBUS INUENTAMA
LORUM OBSCURITATIS INIURIAM INIUDICASSE. HIS ADICIENS
NULLAM CONSTITUTIONEM IN POSTERUM UEL UT LATAM
IN PARTIB' OCCIDENTIS ALIO UEL IN LOCO AB INUICTISSI
MO PRINCIPE FILIO NOSTRE CLEMENTIAE PERPETUO

retro principum scripta ¹ vulgavimus, ne jurisperitorum ulterius severitate mentita, dissimulata scientia, velut ab ipsis adytis, exspectarentur formidanda *responsa* ², quum liquido pateat, quo pondere donatio deferatur, qua actione petatur hereditas, quibus verbis stipulatio colligatur, ut certum vel incertum debitum sit exigendum. Quae singula prudentium detecta vigiliis, in apertum lucemque deducta sunt nominis nostri radiante splendore.

§ 2. Nec parvum pretium sibi hoc suspicentur esse delatum, quibus divina sensa pectoris nostri mandavimus. Etenim si recte mentis acie futura prospicimus, ad posteros usque devenient laboris nostri consortio.

§ 3. Quamobrem detersa nube voluminum, in quibus multorum nihil explicantium aetates attritae sunt, compendiosam divalium constitutionum scientiam ex divi Constantini temporibus roboramus, nulli post Kalendas Ianuarias concessa licentia, ad forum et quotidianas advocaciones ius principale deferre vel litis instrumenta componere, nisi ex his videlicet libris, qui in nostri nominis vocabulum transierunt et sacris habentur in scriniis; quamquam nulli retro principum aeternitas sua detracta est, nullius latoris occidit nomen, immo, lucis gratiam mutuati, claritudine consultorum augusta nobiscum societate iunguntur. Manet igitur manebitque perpetuo elimata gloria conditorum, nec in nostrum titulum demigravit, nisi lux sola brevitatis.

§ 4. Et quamvis nostris auspiciis totius operis instauratio deberetur, attamen magis imperatorium magisque credidimus gloriosum, si, fugata invidia, perennitatis iure memoria remaneret auctorum. Nobis ad fructum bonae conscientiae *satis* ³ abundeque sufficit, revelatis legibus, inventa maiorum obscuritatis iniuria vindicasse.

§ 5. His adiicimus, nullam constitutionem in posterum velut latam in partibus occidentis aliove in loco ab invictissimo principe, filio nostrae clementiae, perpetuo (*Sequitur textus pag. 239*)

¹ Haenel: *scita*.

² Palimp. om.: *responsa*.

³ Palimp. om.: *satis*.

Acusto ualentiniانو posse proferri uel uim legis aliqua
 obtinere. Nisi hoc idem diuina praumatica n̄sis me n̄b.
 intimentur. Quod obseruari necesse est in his aetia
 que per orientem nobis auctoribus promulgantur falsita
 tis nota damna disque ex tempore definito theodosia
 no non referuntur in codice excepti his que habentur
 apud militem sancta principia uel de titulis publi
 cis expensarum aliarumq. rerum gratia que in regestis
 diuersorum officiorum relatasunt. Non sum est memora
 re. Quid in huius consummatione hegoti contulerit
 uigiliis suis antiochus cunctas sublimis ex prefecto et con
 sule. Quid maximus uir in lustris ex questore n̄si pala
 tia eminens omni genere litterarum. Quid marti
 rius uir in lustris comes et questor n̄se clementiae
 fidus interpres. Quid aetiam sperantius apollodo
 rus theodorus uiri expectabiles comites sacri n̄si con
 sistorii. Quid epigenes uir expectabilis comes et ma
 gister memoriae. Quid procopius uir expectabilis
 ex magistro libellorum iure omnibus ueteribus con
 parandi quod restat florenti in lustris et magnifi
 ca auctoritas tua cui amicum cui familiare est placere
 principibus a dictis propositis in omnium populorum in
 omnium prouinciarum notitia scita magestatis au
 gustae nostrae faciat peruenire

DIAT XV KAL MARTIAS CONSTANTINOPOLIM THEODOSIO A XVI CONS

INTERP haec lex dicitur theodosia in codice auctori
 tas omni firmitates subsistat.

DE CONFIRMATIONE LEGU NOUELLARU DIUI THEODOSIANI A

DOMINO VALENTINIANO IN CLITO VICTORI HAC TRI
 UMPHATORIS EMPERAÇUSTO FILIO THEODOSI
 US PERPETUUS A PATER

POSTQUAM IN CORPUS HUIUS CODICIS DIUORUM RETRO PRI
 NCIPUM CONSTITUTIONES H̄RASQUE REDIGIMUS ALIAM MOX
 LEGEM H̄RA PIETAS PROMULGAUIT. QUE TAM COMPECTO CODI
 CIS

augusto, Valentiniano posse proferri vel vim legis aliquam obtinere, nisi hoc idem divina pragmatica nostris mentibus intimetur.

§ 6. Quod observari necesse est in his etiam, quae per Orientem nobis auctoribus promulgantur; falsitatis nota damnandis, quae ex tempore definito Theodosiano non referuntur in codice, exceptis his, quae habentur apud militum sancta principia, vel de titulis publicis expensarum aliarumque rerum gratia, quae in regestis diversorum officiorum relata sunt.

§ 7. Longum est memorare, quid in hujus consummationem negotii contulerit vigiliis suis Antiochus, cuncta sublimis, ex-praefecto et consule; quid Maximus ¹, vir illustris, comes, ex-quaestore nostri palatii, eminens omni genere litterarum; quid Martyrius, vir illustris, comes et quaestor, nostrae clementiae fidus interpret; quid etiam Sperantius, Apollodorus, Theodorus, viri spectabiles, comites sacri nostri consistorii; quid Epigenes, vir spectabilis, comes et magister memoriae; quid Procopius, vir spectabilis, *comes*, ex-magistro libellorum, iure omnibus veteribus comparandis.

§ 8. Quod restat, Florenti ², illustris et magnifica auctoritas tua, cui amicum, cui familiare est placere principibus, edictis propositis, in omnium populorum, in omnium provinciarum notitiam scita maiestatis augustae nostrae faciat pervenire. Dat. XV Kal. Mart., Constantino-
poli, Theodosio A. XVI Cos. ³.

Interpretatio. Haec lex dicit, ut Theodosiani Codicis auctoritas omni firmitate subsistat.

TIT. II.—DE CONFIRMATIONE LEGUM NOVELLARUM DIVI 4 THEODOSII A.

(I) DOMINO VALENTINIANO, INCLITO, VICTORI AC TRIUMPHATORI, SEMPER AUGUSTO FILIO THEODOSIUS PERPETUUS AUGUSTUS PATER. Postquam in corpus unius codicis divorum retro principum constitutiones nostrasque redegimus, aliam mox legem pietas nostra promulgavit quae tam confecto codici (*Sequitur textus pag. 241*)

¹ Haenel: *Maximinus*.

² Haenel add.: *pater carissime et amantissime*.

³ Haenel add.: *et qui fuerit nuntiatus*. Haec verba, quae nonnullis constitutionibus reperiuntur post nomina consulum, quibus directa sunt, denotant, quod earum praeceptis tenentur etiam illi, quibus constitutiones ipsae nuntiatae fuerint.

⁴ Haenel om.: *divi*.

ūETERESAUCTORITATEMQUE TRIBUERET Nec aliter in iudicio
 quas contineret leges nisi ex ipso proferrentur ualere pre
 ciperet Quam si quid iuris ab altero nostrum postea con
 deretur ita demum in alterius quoque principis res noui
 res proprias optineret quod generationi constitutum es
 set diuinis prosequentibus scriptis ad alterum principē
 fuisset emissum. Quia igitur diuersis emergentibus causis
 per hoc transacti temporis interuallum ferri leges aliae se
 mergentium rerum necessitas persuasit. que nobis per
 petua rerum publicarum occupatione, districtis ad scientiā
 perferri tunc maiestatis minime potuerunt. necessarium
 duximus. eas nunc saltem uniuersas tuae serenitatis cum
 nostre maiestatis subnotatione transmittere quos ubi
 lectis et prouinciis et populis sollempniter innotescant
 earumque uis aetiam in occidentis partibus incipiat obseruari.
 haclites quas incoatas quidem necdum tamen finitas eo
 tempore quo publicantur inueherent secundum earum
 tempore uolumus terminari illas autem quae iam uel sen
 tentiis definiti uel transactionibus decises sunt mihi
 mereresuscitari. eas igitur domines sancte filiā uehementi
 bilis cunctis ex ore facias diuulgari et inuicem mihi
 et prouincialibus et populis orientalibus habenda
 obseruandaque cum suem manus ad umbrationem trans
 mitti. Quaecumque per id temporis spatium uel straperen
 nitas generaliter promulgauit.

DATA KALEND OCTOBR CONSTANTINOPOLIM ARDABURI ūC CONS

INTERPHECLEX NOUELLARŪ LESŪ CONSTITUTIONES PRECIPIT CONFIRMARI
 III DE IUDEISSA MARITANIS HERETICIS ET PAGANIS
 IMPP THEODOSIUS ET VALENTINIANUS A FLORENTIO PPO
INTER CETERA SOLICITUDINES QUAS AMOR PUBLICUS PER
 GILICOGITATIONE NOBIS INDIXIT PRECIPUAM IMPERATORIE
 MAIESTATIS CURAM ESSE PRÆSPICIMUS UERERE RELIGIONIS
 INDAGINEM. CUIUS SICULTUM TENERE POTUERIS INTER PROS
 PERITATIS HUMANIS APERIMUS INCEPTIS QUOD USULON
 SEA ETATIS EXPERTIPE MAIESTATIS ARBITRIO AD POSTEROS

veleres ¹ auctoritatemque tribueret, nec aliter in iudicio quas contineret leges, nisi ex ipso proferrentur, valere praeciperet; quod si quid iuris ab altero nostrum postea conderetur, ita demum in alterius quoque principis regno vires proprias obtineret, quod generatim constitutum esset, *si* ² divinis prosequentibus scriptis ad alterum principem fuisset emissum.

§ 1. Quia igitur, diversis emergentibus causis, per hoc transacti temporis intervallum ferri leges alias emergentium rerum necessitas persuasit, quae, nobis perpetua rerum publicarum occupatione districtis, ad scientiam perferri tuae maiestatis minime potuerunt, necessarium duximus eas ³ nunc saltem universas tuae serenitati cum nostrae maiestatis subnotatione transmittere, quo subiectis et provinciis et populis solemni innotescant, earumque vis etiam in occiduis partibus incipiat observari.

§ 2. Ac lites, quas inchoatas quidem, necdum tamen finitas eo tempore, quo publicantur, invenerint, secundum earum tenorem volumus terminari: illas autem, quae iam vel sententiis definitivis vel transactionibus decisaе sunt, minime resuscitari.

§ 3. Eas igitur, domine sancte fili, *Auguste* venerabilis, cunctis ex more facias divulgari, et invicem mihi et provincialibus et populis orientalibus cavenda observandaque cum suae manus adumbratione transmitti, quaecumque per id temporis spatium vestra perennitas generaliter promulgavit. Dat. Kal. Oct. Constantinopoli, Ardabure V. C. viro clarissimo Consule ⁴.

Interpretatio. Haec lex Novellarum legum constitutiones praecipit observari.

TIT. III.—DE JUDAEIS, SAMARITANIS, HAERETICIS ET PAGANIS. (1) IMP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. FLORENTIO PRAEFECTO PRAETORIO. Inter ceteras sollicitudines, quas amor publicus pervigili cogitatione nobis indixit, praecipuam imperatoriae maiestatis curam esse perspicimus verae religionis indaginem; cuius si cultum tenere potuerimus, iter prosperitatis humanis aperimus inceptis. Quod usu longae aetatis experti, *piae mentis* ⁵ maiestatis ⁶ arbitrio ad posteros (*Sequitur textus pag. 243*)

¹ Haenel: *vires*.

² Palimp. om.: *si*.

³ Haenel: *has*.

⁴ Haenel add.: *et qui fuerit nuntiatus*.

⁵ Haenel add.: *piae mentis*.

⁶ Haenel om.: *majestatis*.

USQUE PER ENHITATI SI URE FUNDARE DECREUIMUS QUERIMONIASCI
TATIS QUI SE IN MENTE CAPTUS TAM NOUE FERITATIS IN MANI
TATE DAMNATUS EST UT CUM UIDEAT COELUM DIUINE ARTIS IMPERIO
INCREDIBILITER ITATE INTRA SUAS PATIAM ET ASTEMPORUM TER
MINARE. CUM SIDERUM MOTUM UI TA CONMODA MODERATA
MENSIB. TERRAM MARE LIQUIDUM ET INMENSIO PERISUASTI
TATEM FINIB. NATURÆ CONCLUSAM TANTI SECRETI TANTA EFA
BRICAE NON QUERAT AUTOREM. QUOS SENSIB. EXCITATOS IUDÆOS
SAMARITANOS PAGANOS ET CETERA HERETICORUM GENERA
PORTENTORUM AUDERE COGNOSCIMUS QUOD SI AD SANI
TATEM MENTIS EGREGIAE LEGEMEDICAM REUOCARE CONE
MUR SEUERITATIS CULPAM IPSI PRESTABUNT. QUIDURAE
FRONTIS OBSTINATO PIACULO LOCUM ENRE NON RELIN
QUUNT. QUAM OB REM CUM SENTENTIA UETERIDIS PERA
TIOMORBI NULLI SITADHIBENDACURATIO TANDEM NEFERA
LESSECTAE INUITAM IN MEMORES NSI SEculi uelutin
DISCRETA CONFESSIO NE LICENTIU SEU AGENTUR HAC UICTURA
IN OMNECUM LEGESANCI MUS NULLUS IUDÆUM. NEMI
NEM SAMARITAM NEUTRA LEGE CONSTANTEM AD HONORESE
DIGNITATIS ACCEDERE NULLI ADMINISTRATIONEM. PATERE
CIVILIS OBSEQUII NEC DEFENSORIS FUNGISALTIM OFFICIO NE
FAS QUIPPECREDIMUS UT SUPERNA MALESTATE ET ROMANIS
LEGIB. INIMICI CULTORES A ETIAM NOSTRARUM LEGUMS
REPTIUE IURIS DITIONE HABEANTUROP TENTU ET ADQUI
SITAEDIGNITATIS AUTORITATE MUNITI AD UERSUS XPIANOS
ET IPSOS PLE RUMQUE SACRE RELIGIONIS ANTISTITES UELUT
INSULTANTES FIDEI NOSTRE IUDICANDI UEL PRONUNTIAN
DI QUOD UEL IN THABEANT POTESTATEM. ILLUTA ETIAM PA
RICO NSIDERATIONE RATIONIS ARCENTES NE QUASYNA
GOGAIN NOUAM FABRICAM SURGAT. CONCIDENDIUE
TERI SPERMISSA LICENTIA QUAS RUINA PRESENTIA NEAMI
NITANTUR HIS DICIMUS UT QUICUMQUE SERUUM SEULI
GENUUM INUITUM
da ex cultu XPIANE
SECTAM RITUM UEL
uel suasio ne plecten
RELIGIONIS NE ANDE
TRANS DUCERIT

usque perennitatis iure fundare decrevimus caerimonia sanctitatis.

§ 1. Quis enim *tam*¹ mente captus, tam novae feritatis immanitate damnatus est, ut, quum videat coelum divinae artis imperio incredibili celeritate intra sua spatia metas temporum terminare, quum siderum motum, vitae commoda moderantem, *dotatam*² messibus terram, mare liquidum et immensi operis vastitatem finibus naturae conclusam, tanti secreti, tantae fabricae non quaerat auctorem? Quod sensibus excaecatos Iudaeos, Samaritas, paganos et cetera haereticorum genera portentorum audere cognoscimus. Quos si ad sanitatem mentis egregiae lege medica revocare conemur, severitatis culpam ipsi praestabunt, qui durae frontis obstinato piaculo locum veniae non relinquunt.

§ 2. Quamobrem quum, sententia veteri, desperatis morbis nulla sit adhibenda curatio, tandem, ne ferales sectae invitam, immemores nostri saeculi, velut indiscreta confessione licentius evagentur, hac victura in omne aevum lege sancimus, neminem Iudaeum, *neminem*³ Samaritam neutra lege constantem ad honores et dignitates accedere, nulli administrationem patere civilis obsequii, nec defensoris fungi saltem officio. Nefas quippe credimus, ut supernae maiestati et romanis legibus inimici cultores etiam nostrarum legum surreptivae iurisdictionis habeantur obtentu, et acquisitae dignitatis auctoritate muniti adversum christianos et ipsos plerumque sacrae religionis antistites, velut insultantes fidei nostrae, iudicandi vel pronuntiandi quod velint habeant potestatem.

§ 3. Illud etiam pari consideratione rationis arcentes, ne qua synagoga in novam fabricam surgat, condendi⁴ veteres permissa licentia, quae ruinam praesentaneam minitantur.

§ 4. His adiicimus, ut quicumque servum seu ingenuum invitum vel suasionem plectenda ex cultu christianae religionis in eandem⁵ sectam ritumve traduxerit, (*Sequitur textus pag. 245*)

¹ Palimp. om.: *tam*.

² Palimp. om.: *dotatam*.

³ Haenel add.: *neminem*.

⁴ Haenel in: *fulciendi*.

⁵ Haenel in: *nefandam*.

Cum dispendio fortunarum capite puniendum ut quisque igitur uel in
 folas coeperit adquisitis dignitatibus non potiantur uel syna
 gos cam exstruxerit conpendio ecclesie catholice non uerit
 laborasse Immo qui ab honores inrepsit habeatur ut ante
 conditionis extremæ etiam si honorariam promeruerit
 dignitatem et quis synagoga fabricam cepit non studio repa
 randi cum dampno auri quinque aginta librarum fraudetur
 ausibus suis cernat preterea bonas uaproscripta poenemox
 sanguinis destinandus qui fidem alterius expugnauit p
 uersa doctrina Et quoniam de cet imperatoriam maiesta
 tem eapro uisione cuncta complecti ut in nullo publica ledatur
 tur inutilitas Curiales omnium ciuitatum nec non cohort
 alios honerosi quin etiam militiæ eundem uersis officiis
 facultatum et personalium munerum obligatos suis ordinibus
 cuiuscumque sectæ sint in herere censemus Ne uideamur
 hominibus ex eandis contumeliosam ambitum in unitatis
 beneficium prestitisse quos uolumus huius constitutionis
 autoritate dampnare hac exceptione seruata ut ad pari
 tores memoratarum secretarum in priuatis dumtaxat
 negotiis nullius iudicis sententiæ exequantur neccar
 ceralis presint custodiae ne christiani ut fieri ad solet non
 numquam obstructi custodum odii alterum carcerem
 patiantur incertum an lure uideantur inclusi Inpres
 pici nostra clementia paucanorū quoque et generalis
 in maiestatis uigilantia nos debere sortire qui naturalis uesa
 nia et licentia pertinaci uerae religionis tramite desse
 rentes nefario sacrificiorum ritus et funestas uesupres
 titiois errores occulte exercere quodammodo solli
 citudinibus dedignantur nisi ad superna maiesta
 tis iniuriā et temporis nostri contemptu eorum
 scelera professionis genere publicentur quos non
 promulgatarum legum mille terrores non denunti
 ati exilio poena conpes
 darinon possunt mole
 et inluuie uictima

cuncta ut si a me
 saltem criminum
 rum discerent

cum dispendio fortunarum capite puniendum.

§ 5. Ut quisque igitur vel infulas ceperit, acquisitis dignitatibus non potiatur, vel synagogam exstruxerit, compendio ecclesiae catholicae se noverit laborasse. Immo qui ad honores irrepsit, habeatur, ut ante, conditionis extremae, etiamsi honorariam promeruerit dignitatem. Et qui synagogae fabricam coepit non studio reparandi, cum damno quinquaginta librarum auri fraudetur ausibus suis. Cernat praeterea bona sua proscripita, poenae mox sanguinis destinandus, qui fidem alterius expugnavit perversa doctrina.

§ 6. Et quoniam decet imperatoriam maiestatem ea provisione cuncta complecti, ut in nullo publica laedatur utilitas, curiales omnium civitatum, nec non cohortalinos, onerosis quin etiam militiae seu diversis officiis facultatum et personalium munerum obligatos suis ordinibus, cuiuscumque sectae sint, inhaerere censemus, ne videamur hominibus execrandis contumelioso ambitu immunitatis beneficium praestitisse, quos volumus huius constitutionis auctoritate damnare.

§ 7. Hac exceptione servata, ut apparitores memoratarum sectarum in privatis dumtaxat negotiis nullius iudicis sententiam exsequantur, nec carcerali praesint custodiae, ne christiani, ut fieri assolet, nonnumquam obtrusi custodum odiis alterum carcerem patiantur, incertum, au iure videantur inclusi.

§ 8. Hinc perspicit nostra clementia, paganorum quoque et gentilis immanitatis vigiliam nos debere sortiri, qui, naturali vesania et licentia pertinaci, verae religionis tramite dissidentes, nefarios sacrificiorum ritus et funestae superstitionis errores occultis exercere quodammodo solitudinibus dedignentur, nisi ad supernae maiestatis iniuriam et temporis nostri contemptum eorum scelera professionis genere publicentur, quos non promulgatarum legum mille terrores, non denuntiati exsilii poena compescunt; ut, si emendari non possint, mole saltem criminum et illuvie victimarum discerent (*Sequitur textus pag. 247*)

ABSTINERE SED PRORSUS EAFURORIS PECCATORA UDACIA HIS IN
 PROBORUM COMPATIBUS PATIENTIA PULSATUR. UT SIOBLIUS
 CICIPAT DISSIMULARE NON POSSINT. QUAMQUAM Igitur
 AMOR. RELIGIONIS HUMQUAM POSSIT ESSE SECURUS QUAMQUAM
 PAGANA DEMENTIA CUNCTORUM SUPPLICIORUM ACERUITATE
 EXPOS CAT LENITATIS TAMEN MEMORES NOBIS IN LATAE TRABA
 LITATIONE DECREUIMUS. UT QUICUMQUE POLLUTIS COMTA MI
 NATISQUE MENTIBUS IN SACRIFICIO QUOLIBET IN LOCO FUERIT DE
 PREHENSUS IN FORTUNIS EIVS IN SAN GUINEIRANS ACORSURCAT
 OPORTET TENIM DARE NOS HANC VICTIMAM MELIOREM AMAM
 XPIANITATIS INTACTAM. AN DIUTIUS PFERIMUS MUTARITEM
 PORIS UICE. IRATA CALTEMPERIAE QUAE PPSA TORUM EXACERUA
 TA PFDIANES CIT NATURA ELIBRAMENTASERUARE UNDE ENIT
 UEL SOLITAM GRATIAM ABIURAUIT UNDE ESTAS MESSEI EIUNA
 LABORIOSUM AGRICOLA MSPEDISTITUITARISTARUM. UNDE
 HIEMIS INTEMPERATA FEROCITAS HUBERTATEM TERRARUM IN
 PENETRABILI FRIGORE ISTERELITATIS LESIONE DAMNAUIT. NISI
 QUOD AD IMPIETATIS INDICTAM TRANSIT LE CISSUA ENATURA
 DECRETUM. QUOD NE POSTHAC SUSTINERE COGNOSCAMUR
 PACIFICA ULTIONE UT DIXIMUS PIANDA EST SUPERH IN OMNIS
 UENERANDA ADMIRANDAQUE MAIESTAS. SUPEREST UTQUE
 IN MACHEOS DOSEMP OFFENSOS QUE IN EUNOMIANOS HE
 RETICA EFATUITATIS AUCTORES. QUE IN MONTANIS CATAFRIGAS
 FOTINAS. PRISCARIAS. ASCOTHOGROS. INTROPARASTAS
 BORBORITAS. OBID. IN NUMERABILIBUS CONSTITUTIONIBUS
 LATAS UNTCESSANTE DESIDIACELERI EXECUTIONE MANDEN
 TUR. FLORINTI. P. K. Igitur ET MAGNIFICA AUCTORI
 TAS TUACUICORDI EST CUM DIUINIS TAM PRINCIPALIBUS ADHIBE
 RE IUSIONIBUS FAMULATUM QUE IN SATIABILI CATHOLICAE
 RELIGIONIS HONORE DECREUIMUS PROPOSITIS EXCELLENIAE
 SUAE SOLLEMNITER AEDICTIS IN OMNIUM FACIAT PERUENIRE PO
 TITIAM PROUINCIA RUM QUOQUE MODERATORIBUS PRECIP
 AT INTIMARI. UTEORUM SOLICITUDINE CUNCTIS CUITATIB.
 AD QUE PROUINCIIIS QUE NECESSARIO SANXIMUS INNOTESCAN T.
 DAT KA LED FEB CONSTANTINOPOLI THEODOSIO A XVII CONS

abstinere. Sed prorsus ea furoris peccatur audacia, iis improborum conatibus patientia nostra pulsatur, ut, si oblivisci cupiat, dissimulare non possit. Quamquam igitur amor religionis nunquam possit esse securus, quamquam pagana dementia cunctorum suppliciorum acerbitates exposcat, lenitatis tamen memores nobis innatae, trabali iussione decrevimus, ut, quicumque pollutis contaminatisque mentibus in sacrificio quolibet in loco fuerit comprehensus, in fortunas eius, in sanguinem ira nostra consurgat. Oportet enim dare nos hanc victimam meliorem, ara christianitatis intacta *servata*¹. An diutius perferemus, mutari temporum vices irata coeli temperie? quae paganorum exacerbata perfidia nescit naturae libramenta servare. Unde enim ver solitam gratiam abiurabit? unde aestas messe ieiuna laboriosum agricolam *in*² spe destituit aristarum? unde hiemis intemperata ferocitas ubertatem terrarum penetrabili frigore sterilitatis laesione damnavit? nisi quod ad impietatis vindictam transit legis suae natura decretum. Quod ne posthac sustinere cogantur, pacifica ultione, ut diximus, pianda est superni numinis veneranda admirandaque³ majestas.

§ 9. Superest, ut, quae in Manichaeos, Deo semper offensos, quae in Eunomianos, haereticæ fatuitatis auctores, quae in Montanistas, Cataphrygas, Photinianos, Priscillianistas, Ascodrogos, Hydroparastatas, Borboritas, Ophitas innumerabilibus constitutionibus lata sunt, cessante desidia, celeri executioni mandentur, Florenti, parens carissime⁴.

§ 10. *Illustris*⁵ igitur et magnifica auctoritas tua, cui cordi est, quum divinis, tum principalibus adhibere iussionibus famulatum, quae insatiabili catholicae religionis honore decrevimus, propositis excellentiae suae solemniter edictis, in omnium faciat pervenire notitiam. Provinciarum quoque moderatoribus praecipiat intimari, ut⁶ eorum pari sollicitudine cunctis civitatibus atque provinciis, quae necessario sancimus, innotescant. Dat. pridie⁷ 7 Kal. Febr., Constantinopoli, Theodosio A. XVII⁸ Cos. 9.

¹ Haenel add.: *servata*.

² Palimp. om.: *in*.

³ Haenel: om.: *admirandaque*.

⁴ Haenel add.: *atque amantissime*.

⁵ Haenel add. *Illustris*.

⁶ Haenel add. *et*.

⁷ Palimp. om. *pridie*.

⁸ Haenel: *XVI*.

⁹ Haenel add.: *et qui fuerit nuntiatus. Eodem exemplo viro illustri Pf. P. Illyrici*.

INTERP hec lex specialiter iubet. ut nullus iudeus sama
ritanus ad nullum militiae ad ministrationis honorem pos
sit accedere neque defensoris officium nulla ratione sus
cipere neque carceris esse custodes. ne forsitan sub
species cuius libet officii christianos uel etiam sacerdo
tes sub quacumque occasione iniuriis audeant fatigare. ne
supra scripti qui inimici legis nostrae sunt legibus nostris
aliquos aut condemnare aut iudicare presumant Nulla
de nouo audeant construere synagogam Nam si fecerint
nouerint hanc fabricam ecclesiae catholicae profutu
ram. et quinquaginta pondus auriauctores fabricae esse
multandos. Sed hoc si bi sciantes se concessum ut ruinas
synagogarum suarum debeant reparare. hoc etiam spe
cialiter in hac lege comprehensum est ut nullus iudeus
seruum uel in seruum christianum audeat quacumque persua
sione in suam legem transferre. Quod si fecerit amissis facul
tatibus capite puniatur. De reliquo uero hec lex damnat

III
T sectas que nominati in hac lege continentur in insertae
NE CURIALIS PREDIUM ALITERIUS CONDUCAT AUT FIDEIUSSOR
CONDUCTORIS EXSISTAT. KLMPPTHEO. ET UALENT. AA FLORENTIO PPO

NON DUBIUM EST IN LEGEM COMMITTERE EUM QUI UERBA LEGIS
AMPLIEXSUS CONTRA LEGIS INITIUM TUUOLUNTATEM NEC
PRAEHA IN INSERTAS LEGIBUS EUITAUIT. QUI SE CONTRARIIS SEN
TENTIAS CAEUA PREROGATIUA UERUORUM FRAUDULENTER
EXCUSAT CURIALES SUNT AD PROCURATIONEM RERUM ALIE
ACCEDERE CAUTUM EST PROUIDENTISSIMA SANCTIONE
CUIUS IN FRAUDEM CONDUCENDI EOS SIBI METU SURPARE
LICENTIAM SUBLIMITATISTUAESUGGESSIONE CONPERI
MUS. QUOS LICET PRISTINAE LEGIS LAQUEIS IN RITARI DE
CERNAMUS CONDUCTIONEM NAMQUE SPECIEM PROCURATIO
NIS CERTISSIMUM EST AD TAMEN NESUB FRAUDISUA EUE
LAMINE LEGIS LATEAT CONTEMPTORES NEEIS FUGATA SVAE
CALLIDITATIS EXCUSATIO RELINQUATUR. HAC PERPETUO LE
GEUALITURASANCIMUS CONDUCENDI QUOQUE FUN
DOS ALIENOS LICENTIAM CURIALIBUS AMPUTARI LOCATAS RES

Interpretatio. Haec lex specialiter jubet, ut nullus Judaeus, *nullus*¹ samaritanus ad nullum militiae² administrationis honorem possit accedere, neque defensoris officium ulla ratione suscipere, neque carceris esse custodes; ne forsitan sub specie cuiuslibet officii christianos vel etiam sacerdotes sub quacumque occasione iniuriis audeant fatigare, ne supra scripti, qui inimici legis nostrae sunt, legibus nostris aliquos aut condemnare aut iudicare praesumant. Nullam denuo audeant construere synagogam. Nam si fecerint, noverint, haec fabricam ecclesiae catholicae profuturam, et quinquaginta pondo auri auctores fabricae esse mulctandos; sed hoc sibi sciant esse concessum, ut ruinas synagogarum suarum debeant reparare. Hoc etiam specialiter in hac lege comprehensum est, ut nullus Iudaeus servum aut ingenuum christianum audeat quacumque persuasione in suam legem transferre. Quod si fecerit, amissis facultatibus, capite puniatur. De reliquo vero haec lex damnat sectas, quae nominatim hac *in*³ lege continentur insertae.

**TIT. IV.—NE CURIALIS PRAEDIUM ALTERIUS CONDUCAT AUT FIDEIUS-
SOR CONDUCTORIS EXSISTAT.** (1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. FLO-
RENTIO PRAEFECTO PRAETORIO 4. Non dubium est, in legem committere eum, qui verba legis amplexus contra legis nititur voluntatem. *Nec* poenas insertas legibus evitabit, qui se contra juris sententias scaeva praerogativa verborum fraudulenter excusat.

§ 1. Curiales ne⁵ ad procurationem rerum alienarum accederent, cautum est providen-
tissima sanctione, cuius in fraudem conducendi eos sibi met usurpare licentiam, sublimitatis
tuae suggestionem comperimus. Quos licet pristinae legis laqueis irretiri cernamus conductionem
namque speciem *esse*⁶ procurationis, certissimum est, attamen ne sub fraudis suae velamine
legis lateant contemtores, neve eis fucata suae calliditatis excusatio relinquatur, hac perpetuo
lege valitura sancimus, conducendi quoque fundos alienos licentiam curialibus amputari, loca-
tas res (*Sequitur textus pag. 251*)

¹ Haenel add.: *nullus*.

² Haenel add.: *aut*.

³ Haenel om.: *in*.

⁴ Haenel: *Pf. P. Orientis et exconsule*.

⁵ Palimp. scribit *sunt* pro *ne*, (evidenti errore).

⁶ Palimp. om.: *esse*.

FISCII VIRIBUS VINDICARI CONDUCTOR ITAQUE LOCATOR VEL CON-
TRADICTOR CONDUCTOR CONTRA HANC LEGEM NULLA TENEBITUR ACTI-
ONE. Nullum enim pactum nullam conventionem nullum
contractum inter eos uideri uolumus subsecutum qui
contra hanc legem contrahere prohibente. quod ad om-
nes aetiam legum interpretationes tam ueteres quam
nouellas trahi generaliter inperamus ut legislatori
quod fieri non uult tantum prohibuisse sufficiat.
cetera quasi expressa ex legis licet uolumus tate colligere
hoc est quae leges fieri prohibentur si fuerint facta non
solum inutiles sed pro infectis aetiam habeantur licet
legislator id fieri prohibuerit tantum nec specialiter
dixerit inutiles debere esse quod factum est Sed etsi
quid fuerit subsecutum ex eo tempore uelut id quod
interdicente factum est lege Illud quoque casum
ad quem inutiles esse respicimus sed quo omnis fraudissi-
me per hanc legem curialibus raditus ampule tur nec fidei
suam pro conductoribus fundorum interponere conce-
dimus curiales. Cur enim conductio prohibetur si con-
ductionis periculum uel sollicitudo permittitur. secun-
dum predictam regulam quam ubique seruari factum
legem prohibentem censuimus certum est. nec stipulatio
nec eius modi tenere nec mandatum illius esse momenti
nec sacramentum amitti nec actionem quolibet pacto
aduersus eum fidei uisorem competere et locatori

Itaque et magnifica auctoritas tua
pro uidentissime constituta a edictis propositis ad om-
nes prouincias perferri precipiat

DATA VII IDUS APRILIS CONSTANTINOPOLIM THEOD A XVII CONS

INTERP Nullus curialium in fisci uel in privato agro
conductor accedat nec pro aliquo conductore fidei uis-
sor existat quod si quis curialem in agro suo suscep-
erit conductorem aut pro alio conductore fidei uisorem
acceperit curialem. actionem suam non uerit in omnibus
uacuari. Nam et ager ipse qui a possessore curialy conductus
EST

fisci viribus vindicari.

§ 2. Conductor itaque locatori vel *contralocator*¹ conductori contra hanc legem nulla tenetur actione. Nullum enim pactum, nullam conventionem, nullum contractum inter eos videri volumus subsecutum, qui contrahunt lege contrahere prohibente.

§ 3. Quod ad omnes etiam legum interpretationes, tam veteres quam novellas, trahi generaliter imperamus, ut legislatori, quod fieri non vult, tantum prohibuisse sufficiat, cetera quasi expressa ex legis liceat voluntate colligere: hoc est, *ut ea*, quae lege fieri prohibentur, si fuerint facta, non solum inutilia, sed pro infectis etiam habeantur, licet legislator *id*² fieri prohibuerit tantum, nec specialiter dixerit, inutile debere esse, quod factum est sed et si quid fuerit subsecutum ex eo³ vel ob *id*⁴, quod interdicente factum est lege, illud quoque cassum atque inutile esse praecipimus.

§ 4. Sed quo omnis frandis semen per hanc legem curialibus radicitus amputetur, nec fidem suam pro conductoribus fundorum interponere concedimus curiales. Cur enim conductio prohibetur, si conductionis periculum vel sollicitudo permittitur? Secundum praedictam itaque regulam, quam ubique servari, factum lege prohibente, censuimus, certum est, nec stipulationem eiusmodi tenere, nec mandatum ullius esse momenti, nec sacramentum *admitti*, nec actionem quolibet pacto adversus eum fideiussorem competere et ⁵ locatori⁶.

§ 5. Auctoritas tua providentissime constituta edictis propositis ad omnes provincias perferri praecipiat. Data VII id April., Constantinopoli, Theodosio A. XVII *et Festo V. C. consulibus*.

Interpretatio. Nullus curialium in fiscali vel in privato agro conductor accedat, nec pro aliquo conductore fideiussor existat. Quod si quis curialem in agro suo susceperit conductorem aut pro alio conductore fideiussorem acceperit, curialem actionem suam noverit in omnibus vacuari. Nam et ager ipse, qui a possessore curiali conductus est, (*Sequitur textus pag. 253*)

¹ Palimp.: *contradictor*.

² Haenel om : *id*.

³ Palimp.: *ex eo tempore*.

⁴ Palimp.: *vel ut id*.

⁵ Haenel om.: *et*.

⁶ Haenel add.: *Florenti, parens carissime atque amantissime illustris*.

HOLLARM

FISCIIURIBUSUINDICATUR. CURIALIS UERO PRO SUPRASCRIPTIS
CONDICIONIBUS ETIAM SI CAUTIONEM EMISERIT NON TENATUR.

DE TUTORIBUS

COMPROMPT THEODOSIUS ETUALENTINIANUS ADFLORENTIO PRO
OMNIBUS REBUSTUM UEL MAXIME MODERAMENDE
SIDERATUR IN LEGIBUS PER QUAS DERELINQUENTIS PRO QUALI
TATE CRIMINUM CONVENIEMENDARI. NEC ENIM UTILE EST
UEL AIUDICIBUS OBSERVANDUM QUOD MODUM EMENDATIO
HIS EXCEDIT SI CONSTITUTIONEMQUE MATRES PUPILLIS UEL
MINORIBUS DEFENSIONEM LEGITIMAM NON QUERENTES UEL
RELICTARUM RERUM IN UENTARIUM NON FACIENTES MORI PRECI
PIT INTESTATAS. UT POST AMARAM HAC MATRES IN MODE
RATA POENAM PLECTENT EMANTICUARI DECERNIMUS.
SED NE SUPERFLUA UEL IN HUMANA RE SECANTES IN PUNITATE
DELYNQUENTIBUS PROMITTERE UIDEAMUR HAC SALUBERRI
MA LESE PUPILLORUM QUOQUE UTILITATIBUS CENSUIMUS PRO
UIDENDUM. SCIANT ITAQUE QUI AD SUCCESSIONEM UOCAN
TUR PUPILLI MORTUIS IDEFUNCTO EIUS PATRE TUTOREM EI
SECUNDUM LEGES NON PETIERINT INTRA ANNUM OMNEM EIUS
SIUE AB INTESTATO SIUE IURE SUBSTITUTIONIS SUCCESSIONE EIUS
SI IN PUBES MORITUR DENEGANDAM IDEMQUE OBSERVARI UOLU
MUS ET SI MATER LEGITIMA LIBERORUM TUTELA SUSCEPTA AD
SECUNDAS CONTRA TESTAMENTUM PRESTITUM AD SPIRARE IT
NUPTIAS ANTE QUAM EIUS TUTOR EM ALIUM FECERIT H ORDINARI
EIQUE QUOD DEBETUR EX RATIONE TUTELE PERSOLUERIT.
QUOD SI CONTRA HUIUS LEGIS AUTORITATEM ANTE QUAM HEC ADIM
PLEUERIT SE SECUNDO MARITO CREDIDERIT COPULANDAM
MARITI QUOQUE EIUS PRETERITE TUTELA ERAT IO CINIIS BONAIU
RE PIGNORISTE NE EBUNTUR OBNOXIA FLORENTI P R NER ITAQUE
ET MAGNIFICA AUCTORITAS TUA LEGEM PERPETUAM LITURAM AEDIC
TIS PROPOSITIS AB OMNIBUS OBSERVARI PRECIPIT

DATA VI ID IULIAS CONSTANTINOPOLIM THEOD. A XVII ET FESTO UU CC CONSS

INTERP LEX STA LIBERAT MATRES A POENA ILLA QUE FUERAT IN THEO
DOSIANICO DICI SCORPORE CONSTITUTA. CUI SI NON PROUIDISSENT
FILIUS Tutores UEL RERUM IN UENTARIUM NON FECISSENT

fisci viribus vindicetur; curialis vero pro supra scriptis conditionibus, etiamsi cautionem emis-
sit, non teneatur.

TIT. V.—DE TUTORIBUS. (1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. FLOREN-
TIO PRAEFECTO PRAETORIO ¹. Quum in omnibus rebus, tum *vel* maxime moderamen deside-
ratur in legibus, per quas *delinquentes* ² pro qualitate criminum convenit emendari. Nec enim
utile est, vel a iudicibus observandum, quod modum emendationis excedit. Sic constitutionem,
quae matres pupillis vel minoribus defensionem legitimam non quaerentes ³ vel relictarum
rerum inventarium non facientes mori praecipit intestatas, utpote ⁴ amaram ac matres immo-
derata poena plectentem, antiquari decernimus.

§ 1. Sed ne, superflua vel inhumana resecantes, impunitatem delinquentibus promittere
videamur, hac saluberrima lege pupillorum quoque utilitatibus censuimus providendum. Sciant
itaque, qui ad successionem vocantur pupilli mortui, si defuncto eius patre tutorem ei secun-
dum leges non petierint intra annum, omnem eis, sive ab intestato, sive iure substitutionis,
successionem eius, si impubes moritur, denegandam.

§ 2. Idemque observari volumus, et si mater legitima liberorum tutela suscepta ad secun-
das contra *sacramentum praestitum* ⁵ adspiraverit nuptias, antequam *ei* ⁶ tutorem alium fecerit
ordinari eique, quod debetur ex ratione tutelae *gestae* ⁷ persolverit.

§ 3. Quod si contra huius legis auctoritatem, antequam haec adimpleverit, secundo se
marito crediderit copulandam, mariti quoque eius praeteritae tutelae ratiociniis bona iure pig-
noris tenebuntur obnoxia, Florenti parens carissime ⁸ noster ⁹.

§ 4. *Illustris* itaque et magnifica auctoritas tua legem perpetuo valituram edictis propositis
ab omnibus observari praecipiat. Data VI Id. Jul., Constantinopoli, Theodosio A. XVII et
Festo VV. CC. Coss.

Interpretatio. Lex ista liberat matres a poena illa, quae fuerat in Theodosiani Codi-
cis corpore constituta, ut, si non providissent filiis tutores vel rerum inventarium non fecis-
sent ¹⁰ (*Sequitur textus pag. 255*)

¹ Haenel: *Pf. P. Orientis et exconsule.*

² Palimp.: *delinquentis.*

³ Haenel: *petentes.*

⁴ Palimp.: *ut postea.*

⁵ Palimp.: *testamentum praestitutum.*

⁶ Palimp.: *eis.*

⁷ Palimp. om.: *gestae.*

⁸ Haenel add.: *atque amantissime.*

⁹ Haenel om. *noster.*

¹⁰ Interrupto codici Palimpsesto ea quae hic apponimus, suppetias eunt.

NOUELLARVM

sed quasi uoluntatem in testatu a le recensems
 In qua uoluntate quinq. testium iuratorum depo-
 sitiones sufficient. Quomodo factu ualebit primū
 testamentum licet in eo scripti uideantur extra
 hec. Illud etiam huic legi precipimus inserendum
 ut quāq. recelam testari concessum est ligatasq.
 que hac directas libertates tutores etiam c. recis uer-
 bis liceat in testamentis relinquere ut ita uelle
 gata relicta uel libertates directae tutores ueda-
 ti uideantur. haec legitimis uerui seate statorda
 ri fieri obseruari q. lussisset. Itaq.
 et magnifica auctoritas tua consulti ssimam legem
 edictis propositis ad omniū notitiam p. ferri precipiat
 DAT PRD ID SEPTB CONSTANTINOPOLIM THEOD. LXVII ET PESTO UC CONS
 INTERP. haec lex multa confirmat que de testamen-
 tis in theodosiani corporis auctoritate conscrib-
 tasunt. Sed hoc amplius continetur si aliquis re-
 pretorio condiderit testamentum. id est quod
 septem testium suscriptionib. confirmatur auctor
 testamenti litteras cito octauus ipse suscribat.
 Si autem aut suscribere non potest aut litteras nescit
 tunc octauus pro se adibeat suscriptorem. Nam
 et si suscriptores nesciant quid in testamento pas-
 si na continetur testamentum ex hac re non habetur
 infirmum. Testamento uero nihil detrahatur si
 plures dies dicatur fuisse dictatum. Quomodo unū
 dies sub presentia testatoris simul omnes rogati. tes-
 tatores suscribant, hac uis si illi suscriptum uniant
 testamentū. Per nuncupationēq. hoc est si ne-
 scriptura quis uampublicare maluerit uoluntatem
 conuocatis simul una hora septem testib. primū pro
 quare eos uenire rogauerit euidenter explanet. Ut
 quia testamentum non fecit illi apud gesta defuncti
 publicent et ad legent uoluntatem. Siquis autem
 facto legitimo testamento alio postea p. xere uolue-
 rit

faciendi de rebus suis testamenta vel donandi, cui voluissent, non haberent liberam potestatem et insuper notarentur infamia. Sed haec constitutio, ut matrem de praedicta poena liberat, ita minoribus in hac parte consulit, ut, si mater tutelam filiorum gerendam legitime suscepit et se iuris iurandi interpositione constrinxerit, si ad alias nuptias contra promissa transierit, et alium tutorem filiis deducta ratione non dederit, aut quae eam constiterit debere, non ante persolverit, contra legis huius ordinationem veniens non solum eius bona, si debitor exstiterit, filiis teneantur obnoxia, verum etiam secundi mariti, qui obligatae personae coniunctus est, facultas, in eo, quod debitum processerit, loco pignoris teneatur, donec omne debitum, quod ratio tutelae invenerit, suppleatur. Nam etiam pupillis in ea parte lex ista praestat auxilium, ut patre defuncto, si filio impuberi (id est infra annum quartum decimum) hae personae, quae ei defuncto possunt legibus et iure succedere, si non aut agendam tutelam ipsius susceperint, aut petierint tutorem, qui res eius aut ipsum minorem debeat gubernare, ab eius successione habeantur extranei: illis sine dubio profutura successione, qui ad petendos tutores lege non tenentur adstricti, et defuncto cognationis gradu iuveniuntur esse propinqui.

TIT. VI. — CONTRA SENTENTIAS PRAEFECTORUM PRAETORIO INIUSTAS POST SUCCESSIONEM INTRA BIENNIUM SUPPLICANDUM.—
(Tres §§).

TIT. VII. — DE PATERNIS SIVE MATERNIS BONIS.—(Novem §§).

TIT. VIII. — NE CURIALIS AD SENATORIAM DIGNITATEM VEL AD ALIQUEM HONOREM ADSPIRET.—(Tres §§).

TIT. IX. — DE TESTAMENTIS.—.....(§§ 1, 2, 3, 4, 5, 6)..

§ 7. *Si quis autem testamento iure perfecto postea ad alium pervenerit testamentum, non alias, quod antea factum est, infirmari decernimus, quam id, quod secundo facere testator instituit, iure fuerit confirmatum, nisi forte, in priore testamento scriptis his, qui ab intestato ad testatoris hereditatem successionemve venire non poterant, in secunda voluntate testator eos inscribere instituit, qui ab intestato ad eius hereditatem vocantur. Eo enim casu, licet imperfecta videatur scriptura posterior, infirmato priore testamento secundam eius voluntatem non quasi testamentum, sed quasi voluntatem intestati valere censemus. In qua voluntate quinque testium iuratorum depositiones sufficient: quo non facto, valebit primum testamentum, licet in eo scripti videantur extranei.*

§ 8. *Illud etiam huic legi praecipimus¹ inserendum, ut, quoniam Graece iam testari concessum est, legata quoque ac directas libertates, tutores etiam Graecis verbis liceat in testamentis relinquere, ut ita vel legata relicta, vel libertates directae tutoresve dati videantur, ac si legitimis verbis ea testator dari, fieri observarique iussisset, Florenti, parens carissime atque amantissime.*

§ 9. *Illustris itaque et magnifica auctoritas tua consultissimam legem edictis propositis ad omnium notitiam perferri praecipiat. Data prid. Id. Sept., Constantinopoli, Theodosio A. XVII et Festo V. C. Coss.*

Interpretatio. Haec lex multa confirmat, quae de testamentis in Theodosiani corporis auctoritate conscripta sunt. Sed hoc amplius continet, ut, si aliquis iure praetorio condiderit testamentum, id est, quod septem testium subscriptionibus confirmatur, auctor testamenti, si litteras scit, octavus ipse subscribat. Si autem aut subscribere non potest, aut litteras nescit, tunc octavum pro se adhibeat subscriptorem. Nam etsi subscriptores nesciant, quid in testamenti pagina continetur, testamentum ex hac re non habetur infirmum. Testamento vero nihil detrahitur, si per plures dies dicatur fuisse dictatum, dummodo uno die sub praesentia testatoris simul omnes rogati a testatore subscribant ac suis sigillis subscriptum muniant testamentum. Per nuncupationem quoque, hoc est sine scriptura, qui suam publicare maluerit voluntatem, convocatis simul una hora septem testibus, primum, pro qua re eos venire rogaverit, evidenter explanet, ut, quia testamentum non fecit, illi apud gesta defuncti publicent et allegent voluntatem. Si quis autem, facto legitimo testamento, aliud postea facere voluerit

¹ Haenel: *perspicimus*.

TESTAMENTUM NON VALITER QUOD PRIUS FACTUM EST REDDA
TUR INFIRMUM NISI SEQUENS TESTAMENTUM OMNIFUERIT
FIRMITATE CONSCRIPTUM ET LEGITIMO TESTIUM NUMERO
ROBORATUM. Nam si imperfecta fuerit forsitan defi
cientis secundae uoluntas tunc ualeat si in primo
testamento quod fecerat ex tunc transcripsit here
des. Et postea in secunda uoluntate illos insti
tuit uel ad successionem uocauit. Qui etiam si non
testatus fuisset poterant hereditatem defunc
ti ab intestato succedere. Quia tamen poste
rior uoluntas defuncti licet non sit perfecta
sic in omnibus quae scriptae sunt ualeat ut quique tes
tes iurisiurandi religione confirmant testore ad
hoc eos conuenisse ut remota prioris testamento
secundam in propinquissimis quam perficerent ualuit
conderet uoluntatem quae in omnibus uel circa om
nes firma permaneat.

x DE ALLUVIONIBUS ET PALUDIBUS.
S IMPERATOR THEODOSIUS ET VALENTINIANUS CYRIPPUS
SUGGESTIONIBUS TUICULANINISSEMPER MAGNUM ALIQUID
REIPUBLICAE CONFERENDI MATERIAE MINISTRANTUR
SEMPER HOBIS ALIQUID CORRIGITUR ET MENDANDUM.
QUANTA ITAQ; MAGNITUDINE ISTAE PROUINCIALIUM CU
RA EST. PER EOS QUOQ; NON DUBIE DECLARATUR.
AD LUUIUM QUE CONTINERE SOLENT IN PREDIIS QU
RUM DAM FLUMINA TERMINANTUR; EA NATURA EST
UT SEMPER INCERTA POSSESSIO INCERTUM SITEIUS DO
MINIUM. QUOD SI POSSESSOR IPSE AD LUUIUM AD
CRESCIT. NAM QUID ODI POSSIDEMUS NON NUMquam
ALTERO DIE VICINI FUNDI DOMINIO INTER ALTERAM
FLUMINIS RIPAM TRANSLATUM QUERITUR. NEC
TAMEN APUTEUM CUI AD CRESCIT SEMPER MANET
ADQUISITUM SED PLERUMQUE REDIT AD PRIOR EDICTUM
CUM AUGMENTO SEPE NEC AD POSTERIOREM MANET
NEC AD PRIOREM REDIT SED IN AREAM FLUMINIS IN
UNDATIONE DISSOLUITUR. IDEO SUGGESTIONEM

testamentum, non aliter, quod prius factum est, reddatur infirmum, nisi sequens testamentum omni fuerit firmitate conscriptum et legitimo testium numero roboratum. Nam si imperfecta forsitan fuerit deficientis voluntas, secunda tunc valeat, si in primo testamento, quod fecerat, extraneos scripsit heredes et postea in secunda voluntate illos instituit vel ad successionem vocavit, qui, etiamsi non testatus fuisset, poterant in hereditate defuncti ab intestato succedere; quae tamen posterior voluntas defuncti, licet non sit perfecta, sic in omnibus, quae scripta sunt, valeat, ut quinque testes iurisiurandi religione confirment, *testatorem* ad hoc eos convenisse ¹, ut remoto priori testamento, secundam in propinquis suis, quam perficere non valuit, conderet voluntatem: quae in omnibus vel circa omnes firma permaneat.!

TIT. X.—DE ALLUVIONIBUS ET PALUDIBUS ². (I) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. CYRO PRAEFECTO PRAETORIO *et Consuli designato*. Suggestionibus tui culminis semper magnum aliquid rei publicae conferendi materiae ministrantur, semper nobis aliquid *porrigatur* ³ emendandum. Quanta itaque magnitudinis tuae provincialium cura est, per eas quoque non dubie declaratur.

§ 1. Alluvionum, quae contingere solent in praediis, *quae ripis* quorundam fluminum terminantur, ea natura est, ut semper incerta possessio, incertum sit eius dominium, quod ⁴ possessori per alluvionem accrescit. Nam quod hodie possidemus, nonnumquam altero die vicini fundi dominio, in alteram fluminis ripam translatus, quaeritur ⁵, nec tamen apud eum, cui accrescit, semper remanet acquisitum, sed plerumque redit ad priorem dominum cum augmento. Saepe nec ad posteriorem manet, nec ad priorem redit, sed in arenam fluminis inundatione dissolvitur.

§ 2. Ideo suggestionem (*Sequitur textus pag. 259*)

¹ Haenel: *convocasse*.

² Haenel add.: *et pascuis*.

³ Palimp.: *corrigitur*.

⁴ Palimp. add.: *si*.

⁵ Haenel: *acquiritur*.

TUICULMINIS ADMITTENTES NON AEGYPTIIS SOLIS NE CDE
MILITANTUM AD LUCIONIB. LOGIMR. SED QUOD SALUBRE EST
HORB TERRARUM ADQ. OMNIB. PROVINCIIS PROMULGAMUS.
EAQUE AD LUCIONEM POSSESSORIB. ADQUIRUNTUR NEQ. ABHE
RARIO UENDI NEQ. EA QUOLIBET PETI NE CSEPARATIM CENSI
RI UEL FUNCTIONES EXIGI HAC PPETUO LEGEUALITURA
SANCIMUS NECPAD LUCIONEM IGNORARE UITIA UEL RENOXIA
POSSESSORIB. UIDEAMUS INDICERESIMILITER. NECEAQUIDE
Q. PALUDIB. ANTEA UEL PASCUIS UIDEBANTUR ADSCRIPTA
SISUMPTIB. HAC LABORIB. POSSESSORUM NUNCAD FRUGU
FERTILITATEM TRANSLATASUNT UEL UENDI UEL PETI. UEL
QUASI FERTILIA SEPARATIM CENSIRI UEL FUNCTIONES EX
CONCEDIMUS. NE DOLEANT DILIGENTES OPERAM SUAM A
GRIDE DISSE CULTURAM. SED DILIGENTIAM SUAM SIBI DAMNO
SAM INTELLIGANT. HUIUS TEMERATORES QUINQUE LIBRA
RUM AURICONDEMUS NE COERCERIDE CERIMUS. INTER QOS
HABENDUM EST OFFICIUM QUOQ. TU SE DIS EXCELSA ALIQUID
HUIUSMODI CESSERIT DISPONENDUM UEL SI PRECES
INSTRUXERINT PETITORES CYRE PARENSKME ITAQUE ET
MAGNIFICA AUCTORITAS TUA SUCCESSIONEM TUICULMINIS
HAC DISPOSITIONE NON ADMISSA TANTUM SED ETIAM CON
LAUDATA LEGEM HANC & DICTIS PROPOSITIS AD OMNIUM
NOTITIAM PERFERRI PRECIPIAM

DAT. XI. K. OCTOB. RIS

CONSTANTINOPOLIM

VALINTINIANO LV

ITANATOLIO UC COMSS

INTERP. HAC LEGE CENSITUM EST UT SI FLUVIUS ALUEUM
SUUM PAULATIM IN ALIAM PARTEM CONTULERIT TERRAM
ILLI ADQUIRAT CUIUS FINIB. SPATIUM TERRÆ DI NOSCITUR CON
TULISSE. QUAM REM BENEFICIO AQUE POSSESSORIB. AD
QUISITAM NULLUS UEL UT FISCALĒ AUDEAT INDICARE
CUIUS^{REI} TRIBUTUM NULLUS ADICIAT. SI QUIS AETIAM PALUDES
SUO STUDIO DERIUAUERIT ET ADHUSUM FERTILITATIS ADDUXE
RIT SIMILITER HOC HIS QUI EXCOLUIT SINE CENSU PERPE
TUO IURE POSSIDEAT NEQUISQUA MADEATA NOS
TRAM UNIFICENTIA POSTULARE
XI DE BONIS DECURIONUM ET DENATURALIBUS FILIIS
EORUM INCURIAMITTENDIS HEREDIBUSQ. SCRIBENDIS

tui culminis admittentes, non Aegyptiis solis, nec de Nili tantum alluvionibus loquimur, sed quod salubre est, orbi terrarum atque omnibus provinciis promulgamus. *Et* ea, quae per alluvionem possessoribus acquiruntur, neque ab aerario vendi, neque a quolibet peti, nec separatim censi vel functiones exigi, hac perpetuo lege valitura sancimus, ne vel alluvionum ignorare vitia vel rem noxiam possessoribus videamur indicare.

§ 3. Similiter nec ea quidem, quae paludibus antea vel pascuis videbantur adscripta, si sumtibus ac laboribus possessorum nunc ad frugum fertilitatem translata sunt, vel vendi, vel peti, vel quasi fertilia separatim censi, vel functiones exigi concedimus; ne doleant diligentes, operam suam agri dedisse culturae, nec diligentiam suam sibi damnosam intelligant.

§ 4. Huius *legis* temeratores quinque ¹ librarum auri condemnatione coerceri decernimus. Inter quos habendum est officium quoque tuae sedis excelsae, si aliquid hujus modi *suggerit* disponendum, vel si preces iustruxerit petitoris, Cyre, parens carissime *atque amantissime*.

§ 5. *Illustris* itaque et magnifica auctoritas tua, suggestione tui culminis, hac dispositione non admissa tantum, sed etiam *collaudata* ², legem hauc edictis propositis ad omnium notitiam perferri praecipiat. Data XI Kal. Oct., Constantinopoli, Valentiniano A. V. et Anatolio V. C. Coss.

Interpretatio. Hac lege censitum ³ est, ut, si fluvius alveum suum paulatim in aliam partem contulerit, terram illi acquirat, cuius finibus spatium terrae dignoscitur contulisse. Quam rem beneficio aquae possessoribus acquisitam nullus velut fiscalem audeat vindicare: cui rei tributum nullus adiiciat. Si quis etiam paludes suo studio derivaverit et ad usum fertilitatis adduxerit, similiter hoc is, qui excoluit, sine censu perpetuo iure possideat, neque quisquam *hoc* audeat a nostra munificentia postulare.

TIT. XI. — DE BONIS DECURIONUM ET DE NATURALIBUS FILIIS EORUM IN CURIAM MITTENDIS HEREDIBUSQUE SCRIBENDIS. (*Sequitur textus pag. 261*)

¹ Haenel: *quingenta*.

² Palimp.: *conlaudatam*.

³ Haenel: *sancitum*.

Nimpp̄ theodosius et ualentianus. a. a. apollonio p̄po
nulla professione uirtutis nullaq. realia potius homi
nes de eo quam pro a liberalitate iunguntur. Nam cū
beneficiorum punctis, genus amplifietur humanū
diuina beneuolentia nobis credidimus obligari. Unde
sp̄ et tota uicissitudine se expectatur. ut si quis de se bene
meritum ledat amore omnium quem liberalitas meruit
communine esse est odio condemnatur ingratus. huius
nequissimæ rei acerbitate commotam celsitudinem tuam
a nobis remedium postulas se presens successio decla
rauit. Multum enim sepe nullam trahentes sortem a io
rum decurionatus horiginem suas sponte liberariq. sen
tentia pietatis quodam insigne duxerunt. magnificis pa
triam uerib. beneficiisq. donari. Alii cum extruendi
publici operis nulla eis necessitas inminerit diuersis eam
aedificiorum ornatis, extulerunt id agenda patrie
desideriū maximis laudib. hac preconisse pferendum
alios curialib. honorib. alios discussionum laqueis in
plicauit. Et quod ultra omne indignationem est ratio
nem liberalitissua edare cogitur qui luxuria non dedis
set nisi prouida dispositione nec urretur quod uisquisq.
erit tam suis uaeq. utilitatis signarius qui uel in o
perib. constituendis largitate exercere uel in cui
discussor inmineat. uel in conferendo aliquo mune
re glorari. Cum id quod minus fuerat incipit esse
iam debitum quidem huiusmodi si patria sua diligant ut frui
liceat operib. otiosi actura patrimonii suis sollicitam re
di mat. æstatem. Quapropter ipsis ciuitatib. potissi
mum consulentes quib. suorū ciuū beneuolentia no
lumus interclusam huius aeternæ legis aluberrima
latione decernimus. Utsi quis suas sponte nulliq. eius
modi honoris subditus in qualibet ciuitate p se aliterisq.
personam quodcumq. munus ædiderit uel honorem
gesserit nullū ex uoluntaria largitate uel preiudi
cium sui status incurrat uel discussio ratio ciuiis

(1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. APOLLONIO PRAEFECTO PRAETORIO. Nulla professione virtutis nullaue re alia potius homines Deo quam prona liberalitate iunguntur. Nam quum beneficiorum *fontibus* ¹ genus amplificetur humanum, divinam benevolentiam nobis credimus obligari, unde spes tota vicissitudinis exspectatur. Quod si quis bene de se meritum laedat, *ex* amore omnium, quem liberalitas meruit, communi necesse est odio condemnatur ingratus.

§ 1. Huius iniquissimae rei acerbitate commotam celsitudinem tuam a nobis remedium postulasse, praesens *suggestio* ² declaravit. Multi enim saepe nullam trahentes sorte maiorum decurionatus originem, sua sponte liberalique sententia pietatis quoddam insigne duxerunt, magnificis patriam numeribus beneficiisque donare; alii, quum exstruendi publici operis nulla eis necessitas immineret, diversis eam aedificiorum ornatibus extulerunt. Id augendae patriae desiderium, maximis laudibus ac praeconiis efferendum, alios curialibus oneribus, alios discussionum laqueis implicavit. Et quod ultra omnem indignationem est, rationem liberalitatis suae dare cogitur, qui luxuriae non dedisset. *Quod* nisi provida dispositione curetur, *quotusquisque* ³ erit tam sui suaeque utilitatis ignarus, qui vel in operibus constituendis ⁴ largitatem exercere velit, cui discussor immineat, vel in conferendo *aliquo* munere gloriari, quum id, quod munus fuerat, incipit esse iam debitum? Qui demum ii qui ⁵ sic patriam suam diligant, ut, *quum* frui liceat *operibus* otiosis, iactura patrimonii sui sollicitam redimant egestatem?

§ 2. Quapropter ipsis civitatibus potissimum consulentes, quibus suorum civium benevolentiam nolumus interclusam, huius alternae legis saluberrima ratione decernimus, ut, si quis sua sponte nullique eius modi oneri subditus in qualibet civitate per se alteriusve personam quodcumque munus ediderit vel honorem gesserit, nullum ex voluntaria largitate vel praeiudicium sui status incurrat vel discussionis ratiociniis (*Sequitur textus pag. 263*)

¹ Palimp.: *punctibus*.

² Palimp.: *successio*.

³ Palimp.: *unusquisque*.

⁴ Haenel: *construendis*.

⁵ Haenel: *qui denique*.

AETIAM CURIALIUM EXTIMARIDIVIDIQ. CONCEDIMUS, MOBILES
 AUTEM RES UEL SEMOUENTES, UEL INSTRUMENTA UEL SI QID
 AETIAM HUIUSMODI UERE CONSISTIT IN MEDIUM PROFERRI UUL
 GARIQ. NON PATIMUR. SED IURATISSUCCESSORIB. CUM APUT SE
 DILIGENTER EXTIMAUERINT Q. QUANTIQ. SINT PRETIIFACUL
 TATES CREDIO PORTERE DECERNIMUS. QUID ENIM TAM DUM
 TAM Q. IN HUMANUM EST QUAM PUBLICATIONE POMPAG. RE
 RUM ET PAUP. TATIS DETEGI UTILITATEM ET INUIDIAE PATERE
 DIURTAS. IN EXIGENDIS UERO DEBITISSI PRETIUM QUOD
 PRO QUART. PARTIS ACTIONUM CURIAE COMPETIT SUCCESSO
 RES PRESTARE NO LUERINT CAUTIONIB. IUSTA FIDE PROLATUS
 IN MEDIUM UNUSQUISQ. A DEBITORIB. CONUENIENTER OSIBI
 EXIGAT PORTIONEM AEQUE DIUERSO AES ALIENUM SICH DE
 FUNCTUS FUERAT OBLIGATUS TAM IDEM SUCCESSORES PRO
 CURIA PRO SUA SORTI RESTITUTERE COMPELLANTUR QOD
 SI PREDICTIS SUCCESSORES ESSE XRAMENTO CREDIDERINT EX
 CUSANDOS TUNC UERO AD SIMILITUDINEM RERUM IN MO
 BILIBUS DILIGENTIOR CURIALIBUS OMNIUM RERUM IN DA
 S OPREBEBITUR. SCILICET UT UNI UERSIS MORTUI PAUL
 TATIBUS APERTO PROPOSITIS UEL EXTIMATIO RERUM
 UEL DIUISIO PRO UT SUCCESSORES ELEGENT SUB PRE
 SENTIA CURIALIUM CELEBRETUR. IN OMNIB. AUTEM
 CASIBUS UBI QUART. PARTIS CURIAE COMPETIT TRAN
 SATIONES INTERPOSITAS FIRMAS IN LIBATASQUE
 MANERE DECERNIMUS. AD FILIORUM UERO NUMERO
 AD QUOS INTEGRAS OPES UENIRE CENSUIMUS FILIUM NE
 POTE PRO NEPOTE PATRE MAUUM PRO AUUO MAUUM
 RILIS EX UO RIGINE MPTINENTES ET SI ALIENI SINT CURIA
 IUBEMUS ADLUNGI UT AS QUOQUE PERSONAS EX ULTIMA
 UOLUNTATE UEL AB INTESTATO DILAPSE PAUL TATES
 PARTIS IN MINUTIONE DECRESANT. FILIAM QUIN ETIAM
 NEPTEM PRO NEPTEM UEL PRINCIPALIEIUSDEM CUI
 TATIS UNDE PATER AUUS UEL PRO AUUS ORITUR NUP. TA
 RERUM UEL AB INTESTATO UEL EX DISPOSITIONE UOLU
 TATIS ULTIMAE QUESITARUM INTEGRUM NULLAQUE

obligetur. Hoc enim pacto, quum ex voluntate praebeatur, quod, si necessitas immineat, evitetur, nec gratos suae circa patriam benevolentiae poenitebit, nec excusatio relinquetur ingratis.

(2) *Idem Augusti Apollonio Pf. P.*

§ 1. *Meminimus quippe, nuper emissa lege divali portionem quartam de facultatibus curialium fati munus implentium ex qualibet novissima voluntate, vel ab intestato etiam, ad quemcunque, praeterquam si ad filios deferantur, curiarum deputasse corporibus. Sed multi tanquam corrumpendi totius patrimonii occasione captata, uniuscujusque rei sibi particulam vindicando adeo totas dilacerant facultates; ut, dum participibus relictarum opum nocere cupiant, sua quoque jura praecipitent.*

§ 2. *Quorum nimiam licentiam provida dispositione frenantes, ipsis quidem curialibus occupandi sua auctoritate res mortui copiam denegamus, optionem vero damus heredi, ad quem vel ab intestato, vel ex postrema voluntate directis, vel fideicommissariis verbis decurrit hereditas, utrum aestimationem quartae partis curiae velit offerre, an omne patrimonium, quod relictum est, in partes quatuor pro sua voluntate dividere, ut, rebus totis in sortitum casumque deductis, vel curiae quadrantis, vel heredi ac fideicommissario per universitatem dodrantis, electio ex sortis conditione contingat. Ita scilicet et praefati successores et curia promiscui rerum dominii liberabuntur incommodo. Naturale quippe vitium est negligi quod communiter possidetur, utque se nihil habere, qui non totum habeat arbitretur. Denique suam quoque partem corrumpi patitur, dum invidet alienae.*

§ 3. *Sed ubi quarta pars bonorum mortui curiae debet offerri, immobiles quidem res, quae nec latere facile possunt, nec quicquam, si divulgantur, efficiunt, sub adspectu etiam curialium aestimari dividique¹ concedimus: mobiles autem res vel se moventes, vel instrumenta vel si quid etiam in huius modi iure consistit², in medium proferri divulgarique non patimur, sed iuratis successoribus, quum apud se diligenter aestimaverint, quae quantique sint pretii facultates, credi oportere decernimus. Quid enim tam durum tamque inhumanum est, quam publicatione pompaque rerum familiarium et paupertatis detegi vilitatem, et invidiae patere divitias? In exigendis vero debitis si pretium, quod pro quarta parte actionum curiae competit, successores praestare noluerint, cautionibus iurata fide prolatis in medium unusquisque a debitoribus convenientem sibi exigat portionem: eque diverso aes alienum, si cui defunctus fuerat obligatus, tam iidem successores, quam³ curia pro sua sorte restituere compellantur.*

§ 4. *Quod si praedicti⁴ successores se sacramento crediderint excusandos⁵, tum vero ad similitudinem rerum immobilium diligentior curialibus omnium rerum indago praebebitur: scilicet ut universis mortui facultatibus in aperto propositis, vel aestimatio rerum vel divisio, prout successores elegerint, sub praesentia curialium celebretur.*

§ 5. *In omnibus autem casibus, ubi quarta pars curiae competit, transactiones interpositas firmas illibatasque manere decernimus.*

§ 6. *Ad filiorum vero numerum, ad quos integras opes venire censuimus, filium, nepotem, pronepotem, patrem avum et proavum, ad virilis sexus originem pertinentes, etsi alieni sint curia, iubemus adiungi, ut has quoque personas ex ultima voluntate vel ab intestato delapsae facultates nullius partis imminutione decrescant.*

§ 7. *Filiam quin etiam, neptem proneptemve principali eiusdem civitatis, unde pater, avus vel proavus oriuntur, nuptam rerum vel ab intestato vel ex dispositione voluntatis ultimae quaesitarum integrum nullaue (Sequitur textus pag. 265)*

¹ ² Haenel: *dividive*consistat.

³ Palimp.: *pro*.

⁴ ⁵ Haenel: *saepe dicti*sacramentum sibi crediderit excusandum.

PARTE IN MINUTUM DOMINIUM HABERE SANCIMUS. QUOD SI POST
PARENTUM OBITU MINUENTUR IN NUPTAE UEL UIDUA EM
PUBERIB. QUID EM POST TRASACTAM PUBERTATE IN ALIS UERO Q.
PUBERTATEM EXCESSERINT UEL AETIAM UIDUIS POST MORTEM
PARENTUM TRIENNIUM DUM TAXAT UOLUMUS EX
PECTARI UT INTERIM QUARTA PORTIO SUSPENSAE UEL A
PUTEAMSI IN MATRIMONIO CURIALIS EIUDEM CIVITA
TIS FUERIT CONLOCATA PERPETUO IURE PERMANEAT UEL SI
INTRA ID TEMPORIS ALIENUM EADEM CURIA SORTIATUR
MARIUM PENITUS UENUPTA NON FUERIT MEMORATA
PARS CURIAE CUM TRIENNIUM URBANORUM QUAM RUS
TICORUM PREDIORUM DUM TAXAT FRUCTIBUS ADDICA
TUR ITA Tamen UT ET OPTIONIS CONDITIO IN OFFEREN
DIS REBUS QUARTA PARTIS SIUE EIU SPRETIO ET SACRA
MENTI ETIAM DE QUANTITATE QUAM DE EXTIMATIONE
RERUM MOBILIUM DEQUE ACTIONIB. INFERENDIS ^h
DICTUM EST RATIO CONSERUETUR CETERIS UIDE LI
CETQ. SUP HAC RE PROLATA CONSTITUTIO CONTINET
FIRMITER ^{RATU} DURISS. SED ET SI MATER MORTUI UEL AUIA
TEMPORE QUO FILIUS UEL NEPUS MORITUR IN CONIUGIO
CURIALIS IN UENTA FUERIT HEC IPSA QUID EM PATIMUR
QUARTE PORTIONIS SUBIRE ACTURAM. EXTRA HE
UM Q. IN ETIAM HEREDEM PROPINQUITATIS QUID EM
IURE DISCRETUM CURIAE TAMEN EIUDEM CIVITATIS
OB NOCIUM SUPRADICTAE PORTIONIS DISPENDIO LIBE
RATUS. FEMINEO UERO SEXU INON HACTANTUM PRO
VISIONE SED ILLA IN SUP IURIS AD IECTIONE CONSULE
MUS. P. RAECIPIMUS NAMQ. UTA D SIMILITUDINEM
NATURALIUM QUOS DECURIONATUS SORTI PATERNA
SENTENTIA DEDICAVIT FILIA QUOQ. NATURALIS
IN MATRIMONIUM CURIALIS ADSCITASITA MENHUL
LO PATRIS EIUSSUPPETAT LEGITIMASUBOLES AD QUE
PATERNAE UISUM FUERIT UOLUNTATI ET OMNES
RESPATRIAS DONATIONIS TITULO CONSEQUATUR
ET HERES SCRIBATUR EX INTEGRO. ITA Tamen
excipi endiue sicut ^{exat n en} ^{in p s s o n i s} ^{h s}

parte imminutum dominium habere sancimus.

§ 8. Quod si post parentum obitum inveniantur innuptae vel viduae, impuberibus quidem post transactam pubertatem, in aliis vero, quae pubertatem excesserint, vel etiam *in* viduis post mortem parentis triennium dumtaxat volumus exspectari, ut interim quarta portio suspensa vel apud eam, si in matrimonio curialis eiusdem civitatis fuerit collocata, perpetuo iure permaneat, vel si intra id temporis alienum eadem curia sortiatur maritum, penitusve nupta non fuerit, memorata pars curiae cum triennii tam urbanorum quam rusticorum praediorum dumtaxat fructibus addicatur; ita tamen, ut et optionis conditio in offerendis rebus quartae partis sive eius pretio, et sacramenti tam de quantitate quam de aestimatione rerum mobilium deque actionibus inferendis ¹ *excipiendisve, sicut in extraneis personis dictum est*, ratio conservetur, ceteris videlicet, quae super hac re prolata constitutio continet, firmiter duraturis.

§ 9. Sed et si mater mortui vel avia tempore, quo filius vel nepos moritur, in coniugio curialis inventa fuerit, nec ipsas quidem patimur quartae portionis subire iacturam.

§ 10. Extraneum quin etiam heredem, propinquitatis quidem iure discretum, curiae tamen eiusdem civitatis obnoxium supra dictae portionis dispendio liberamus.

§ 11. Femineo vero sexui non hac tantum provisione, sed illa insuper iuris adiectione consulimus. Praecipimus namque, ut ad similitudinem naturalium *filiorum*, quos decurionatus sorti paterna sententia dedicavit, filia quoque naturalis in matrimonium curialis adscita, si tamen nulla patri eius suppetat legitima soboles, idque paternae visum fuerit voluntati, et omnes res patrias donationis titulo consequatur, et heres scribatur ex integro: ita tamen ²,

¹ Palimp.: *h(ic) d(eesse)* notavit ea quae partim alia notula, mox videnda, declarat.

² Hoc in loco Palimpsestus ad notam praecedentem refertur: *V. sicut extraneis in personis h(ic) d(esunt)*. Codici antiquiori, in hunc derivato, verba haec defuisse conijcimus.

UT PARENTUM QUIBUS QUARTA PARS PATRIMONII RELINQUENDA
EST ET LOCORUM UNDE GENER ELIGITUR PRINCIPALIS AD FOR
mam nuptemissa e constitutionis ratio consequitur. Quid
enim interest utrum p^{ro} filios an p^{ro} generos ciuitatum
commoditatibus consulatur. ETRUM NOUOS ^{ut}LEX FACIAT CU
RIALES AN FOUEAT QUOS INUENIT. Aliam quoque de negotio cu
rialis caliginem successionis et uiculi in ius moti recen
ti interpretatione discutimus et in primis discretionem
hominum siquarum quattuor quas Lucratius iugati
onibus tantum non humana his uel animalium cen
sis. Neque mobilibus rebus iubemus iudici. ETSI CU
RIALES NON SINT MAIORES & POSTEROS LIBERAMUS ^{ut}SI PATER
ANUSUEL PROAUS. FILIO NEPOTI. PRO NEPOTIUE. UEL FILI
& NEPTI PRO NEPTIUE. NEC INTEREST NUPTES SINT CURIALIB.
NEC POSTREMA UOLUNTATE UEL INTER UIUOS A ETIAM DONA
TIONE QUID QUAM DE SUI OPIB. LARGIATUR MEMORATAE
DESCRIPTIONIS CESSET INDICTIO. & QUAE DIUERSO UT POSTERI
AD MAIORES PREDICTAS IBI CONSANGUINITATE DEUICTOS
PREFATIS TITULIS SUAS CONFERANT FACULTATES. NULLA
SUCCESSIONE GRAUAMINI HUIUSMODI LIBERALITATIS HO
NERETUR. Ita enim necessarii sibi et coniunctis p^{ro}sonis
sub liberalitatis adpellatione debitum naturale ex
soluitur. Cuius auctoritatem iuris pariter ualere san
cimus. ETSI AB INTESTATO SUCCEDANT PREFATIS IBI GENE
RIS ORDINES SOCIATI. EX HIS ENIM SUCCESSIONIB. MAXIME
DEBITI POTIUS SOLUTIO QUAM MUNERIS OBLATIO CONPRO
BATUR. QUE NON LARGENTIB. ETIAM DOMINIS IPSA PROPIN
QUITATIS SERIE DEFERUNTUR. CETERI UERO LICET QUAE
DAM INTER SE COGNATIONE IUNGANTUR. NUMQUAM TA
MEN ACURIALE PREDIUM SINE PREDICTO HONORE LUCRA
BUNTUR. NISI FORTE HIS CUI LUCRO CECESSERINT EIUS
DE CIUITATIS ORDINIS OBSTRUCTUS QUI LICET INTER EXTRA
NEOS NUMERETUR. UACUUM TAMEN EA FUNCTIONE QUODDA
tum est consequitur. Nam cum p^{ro}sonae conditione non
mutetur nec rei quidem statum conuenit IN MUTARI.

ut *et* parentum, quibus quarta pars patrimonii relinquenda est, et locorum, unde gener eligitur principalis, ad formam nuper emissae constitutionis ratio *conservetur* ¹. Quid enim interest, utrum per filios, au per generos civitatum commodatibus consulatur? Et utrum novos lex faciat curiales, au foveat, quos invenit?

§ 12. Aliam quoque de negotio curiali caliginem suggestionem tui culminis moti recenti interpretatione discutimus, et imprimis *descriptionis onere* ² siliquarum quatuor, quas lucrativis iugationibus tantum, non humanis vel animalium censibus, neque mobilibus rebus iubemus indici, etsi curiales non sint, maiores ac posteros liberamus; ut, si pater, avus vel proavus filio, nepoti pronepotive vel filiae nepti proneptive (nec interest, nuptae sint curialibus *necne*) postrema voluntate vel inter vivos etiam donatione quicquam de suis opibus largiatur, memoratae descriptionis cesset indictio: eque diverso, ut, *si* posterius ad maiores praedicta sibi consanguinitate devinctos praefatis titulis suas conferant facultates, nullius accessione gravaminis huius modi liberalitas ³ oneretur. Ita enim necessariis sibi et coniunctis personis sub liberalitatis appellatione debitum naturae persolvetur.

§ 13. Cuius auctoritatem iuris pariter valere sancimus, et si ab intestato succedant praefati sibi generis ordine sociati. Ex his enim successionibus maxime debiti potius solutio, quam muneris oblatio comprobatur, quae, non largientibus etiam dominis, ipsa propinquitatis serie deferuntur. Ceteri vero licet quadam inter se cognatione iungantur, nunquam tamen *a* curiali praedium sine praedicto onere lucrabuntur, nisi forte is, cui lucro res cesserit, eiusdem civitatis ordini *sit* obstrictus, qui, licet inter extraneos numeretur, vacuum tamen ea functione, quod datum est, consequitur. Nam quum personae conditio *non* mutetur ⁴ ne rei quidem statum convenit immutari.

¹ Palimp.: *consequitur*.

² Palimp.: *discretionis onere*.

³ Palimp.: *liberalitatis*.

⁴ Palimp.: *conditio commutetur*.

LUCRATIUA SUE RORE ^{EAS} STANTUM VOLUMUS APPELLARI HAC PRE
 DICTA DESCRIPTIONIS GRAUAMEN EXCIPERE QUAE HEREDI
 TATIS LEGATIFIDEI COMMISSILUREMORTIS CAUSA DONATIONE
 VEL CUIUSLIBET POSTREMAE VOLUNTATIS ARBITRIO AD
 QUEM PIAM DE LABUNTUR INTER UIUOSA ETIAM DONATIO
 SIMPLICI LIBERTATE CONFECTA LUCRATIUEREBITUR
 ET NOMEN ET SARCIAM. SI UERO VEL SOCER FUTURUS FILI
 NEPOTIS PRONEPOTIS SPONSAE AD FINITATIS COEUNDAE CAUSA
 DONAUERIT VEL PARENSETIAM FILIAM NEPTEM VEL PRO
 NEPTEM CURIALI VEL EXTRANEONUBENTEM DOTAUERIT
 LICET CARERE UENTURE SEIUS CUI DATA EST UETATUR
 AD LUCRUM NEC INTER LUCRATIUA SUMERABITUR NEC
 DESCRIPTIONIS HONERIS SUBIACEBIT. NEC ENIM IURIS OP
 TIMI EST MATRIMONIUM CUM TOT TANTISQUE SUI DIFFICUL
 TATIBUS OPPRESSA TRADUENTI CUI SA ETIAM COMMENDARE PON
 DERIBUS. RES UERO QUAE MEMORATIS CAUSIS LUCRATIAE
 SEMEL NOMINE EXORDIUMQUE SORTITA EST LICET AB EO
 QUISUSCEPERIT AD ALTERUM EMPTIONES VEL CUIUS
 CUMQUE CONTRACTUS LUREMIGRAUERIT CUM PREDICTO
 DESCRIPTIONIS GRAUAMINE PROCU DUBIO TRANSFERAN
 TUR UT VEL SCIENS SIBI IMPUTET QUI ACCEPIT HONE
 RATAM VEL SIGNORAUE ^{RIT} QUOD INTEREST CONSEQUA
 TUR. CONTRAQUE SI CUIUSLIBET CONTRACTUS EXORDIO LU
 CRATIAE NOMINE CUI SERIT ET SI POSTEA LUCRITITULO
 IN DOMINATO ALICUIUS CECIDERIT SARCIAM EMORATAE
 DESCRIPTIONIS EFFUGIET. Nulla ENIM IN HUIUSCEMO
 DICAUSIS ^{CONFUSIONIS} INTERCEDIT OCCASIO. SI AD PRIMORDIUM TITU
 LI POSTERIOR QUOQUE FIRMETURE UENTUS SI FORTE
 RES DECURIONISQUE ADEU CUIUSLIBET MERCIMONII IURE
 PUEHERIT AD ALTERUM FUERIT POSTREMAE EIVS VOLUN
 TATIS AB INTESTATO VEL PUROS DONATIONE TRANSLATA
 TUNC ENIM QUIA SEMEL IN PERSONA CECIDIT PRINCIPALIS
 UETERUM TITULORUM NEQUAquam RATIONE PRES
 RECTA CONDITIONE METHONUS MEREBITUR LUCRATIUERE
 APOLLONI PATER KARISSI. IN LICITUR ET MAGNIFICA AUCTO
 RITAS TUA

§ 14. Lucrativas vero res eas tantum volumus appellari ac praedictae descriptionis gravamen excipere, quae hereditatis, legati, fideicommissi iure, mortis causa donatione, vel cuiuslibet postremae voluntatis arbitrio ad quempiam delabuntur.

§ 15. Inter vivos etiam donatio simplici liberalitate confecta lucrativae merebitur et nomen et sarcinam. Si vero vel socer futurus filii, nepotis *vel* pronepotis sponsae affinitatis coeundae causa donaverit, vel parens etiam filiam, neptem vel proneptem curiali vel extraneo nubentem dotaverit, licet casus eventu res eius, cui data est, *vertatur* ad lucrum, nec inter lucrativas numerabitur, nec descriptionis oneri subiacebit. Nec enim iuris optimi est, matrimonium, quum tot tantisque suis difficultatibus opprimatur, adventitiis etiam cumulare ponderibus.

§ 16. Res vero, quae memoratis causis lucrativae semel nomen exordiumque sortita est, licet ab eo, qui suscepit, ad alterum emtionis vel cuiuscumque contractus iure migraverit, cum praedicto descriptionis gravamine procul dubio transferetur, ut vel sciens sibi imputet, qui accepit oneratam, vel si ignoraverit, quod interest consequatur; contraque, si cuiuslibet contractus exordio lucrativae nomen evaserit, et si postea lucri titulo in dominatum alicuius ceciderit, sarcinam memoratae descriptionis effugiet. Nulla enim in huiusce modi causis confusionis intercedit occasio, si ad primordium tituli posterior quoque *formetur*¹ eventus, nisi forte res decurionis, quae ad eum cuiuslibet mercimonii iure pervenerit, ad alterum fuerit postrema eius voluntate *vel* ab intestato vel per² vivos donatione translata. Tunc enim, quia semel in personam cecidit principalis, veterum titulorum nequaquam ratione perspecta, conditionem et onus merebitur lucrativae, Apolloni, pater³ carissime *atque amantissime*.

§ 17. Illustris igitur et magnifica auctoritas tua (*Sequitur textus pag. 271*)

¹ Palimp.: *firmitur*.

² Haenel: *inter*.

³ Haenel: *parens*.

AE DICTIS EX MORE PROPOSITISSA NCTIONE M^{RE} CLEMENTIAE quam
IN PPETUUM VOLUMUS OBSERVARI AD OMNIUM NOTITIAM P^{UE}
NIRE CONSTITUAT

DATA VIIID M^{ART} CONSTANTINOPOLIM POST CONSOLAT^{IO} DIOSCORI ET TH^{IO} D^{XII}
INTERP^{LE}GE HAC CURIALESTES TAMENTUM FACEREMINI ^{CCCC} CONS
ME PROHIBENTUR SED ITA UT LEGITIMIS FILIIS VOUERINT
FACULTATES SUAS INTEGRA SINE MINUTIONE ALIQUA DERE
LINGUANT CETERUM SI FILI LEGITIMI DEFUERINT QUEM LIBET
A ETIAM EXTRANEO MACURIA SCRIBERE P^{MITT}ANTUR HERED^E.
SED ITA UT HERES QUI CON DITIONE CURIAE NULLAM DEBET QUAR
TAM HEREDITATIS ACCEPTA CURIAE SINE ALIQUA MINUTIONE
MOX REFUNDAT. Quod si his qui HERES SCRIBTUS EST INTEGRA
HEREDITATEM HABERE VOUERIT PRO QUAR TAILLA q^{ue} CURIAE
DEPUTATUR PRETIUM QUANTUM VALUERIT DARE NON DIFFE
RAT AGRI DOMUS VEL QUID QUID LATERE NON POTEST COMMU
NI EX TIMATIONE TAXENTUR. DE PRESIDIO VERO ET QUID QUID
LATERE POTEST HERES SCRIP TUS CURIAE PREBEAT SACRAMEN
TUM SECUNDUM FIDEM PRETIUM SOLUTURUS. Quod si NO
LUERIT PRO LATIS OMNIBUS TRES PARTES HERES ET QUARTAM
CURIA IUDICABIT. DE CAUTIONIB^{US} VERO Q^{ue} TESTATOR CURIALI
DEBENTUR SIMILIRATIONE DIUISI ET I^{TA} Q^{ue} TESTATOR CURIALIS
DEBUISSE CONVINCI TUR TRES PARTES HERES ET QUARTAM CURIAE
CREDITORIB^{US} SINE DILATIONE DISSOLVAT. P ACTIONES Q^{ue} INTER
HEREDEM ET CURIA DE HEREDITATIS DIUISIONE FACTE FUERINT
FIRMER MANEANT. FILII VERO NEPOTES ET PRONEPOTES
QUI AUIS VEL PROAUIS PUIRILEM GRADUM SUCCESSERINT
SEU SCRIBTI HEREDES SINT SEU AB INTESTATOS UCCE DANT
SIUE CURIALES SINT SIUE ACURIALIBERIDE HEREDITATES I
BI DEBITA VEL DIMISSA QUARTAM PARTEM CURIAE PENITUS
NON AMITTANT. FILIA ETIAM CURIALIS NEPTES PRONEP
TES CURIALI IPSIUS CIVITATIS IN MATRIMONIO CONIUNCTA
FUERIT A VO PRO AVO INTESTATIS INTEGRA HEREDITATE
SUCCEDIT. ET SI TESTATUS FUERIT. ET HAS PERSONAS RELIN
QUAT HEREDES QUARTAM PORTIONEM CURIAE REFUNDERE NO
COSUNTUR. Quod si FILIA NEPTIS ^{AVT} PRO NEPTIS A PATRE

edictis ex more propositis sanctionem nostrae clementiae, quam in perpetuum volumus observari, ad omnium notitiam pervenire constituat. Data VII ¹ Id. Mart., Constantinopoli, post consulatum Dioscori et *Eudoxii* ² VV. CC 3.

Interpretatio. Lege hac curiales minime prohibentur testamentum facere, sed ita ut legitimis filiis, si voluerint, facultates suas integras sine imminutione aliqua derelinquant. Ceterum si filii legitimi defuerint, quemlibet etiam extraneum a curia scribere permittantur heredem, sed ita ut heres, qui conditionem curiae nullam debet, quartam hereditatis acceptae curiae sine aliqua imminutione mox refundat. Quod si is, qui heres scriptus est, integram hereditatem habere voluerit, pro quarta illa, quae curiae deputatur, pretium, quantum voluerit, dare non differat. Agri, domus, vel quicquid latere non potest, communi aestimatione taxentur. De praesidio vero, et ⁴ quicquid latere potest, heres scriptus curiae praebeat sacramenta, secundum fidem pretium soluturus. Quod si noluerit, prolatis omnibus, tres partes heres et quartam curia vindicabit. De cautionibus vero, quae testatori curiali debentur, simili ratione divisus etiam, quae testator curialis debuisse convincitur, tres partes heres et quartam curia creditoribus sine dilatione dissolvat. Pactiones, quae inter heredem et curiam de hereditatis divisione factae fuerint, formae permaneant. Filii vero, nepotes et pronepotes, qui avis vel ⁵ proavis per virilem gradum successerint, sen scripti heredes sint, seu ab intestato succedant, sive curiales sint, sive a curia liberi, de hereditate sibi debita vel dimissa quartam partem curiae *nomine* penitus non amittant. Filia etiam curialis, neptis, proneptis, *si* curiali ipsius civitatis in matrimonio conjuncta fuerit, avo, proavo intestatis *in* integra hereditate succedit. Et si testatus fuerit et has personas relinquat heredes, quartam portionem curiae refundere non coguntur. Quod si filia, neptis aut proneptis a patre, (*Sequitur textus pag. 273*)

¹ Haenel: VIII.

² Palimp.: Theodosii XII.

³ Palimp. add.: Consulum.

⁴ Haenel: aut.

⁵ Haenel: et.

LVO AUT PRO LVO VEL IN MINORI ETATE VEL LVO VAERE LIN
 QUANTUR HEREDES POSTEA QUAM AD ANNOS PUBERTATIS ACCES
 SERINT TRIENNIO EXPECTENTUR. VTSI CURIALI EIVSDE CIVITATIS
 NUPSERINT INTEGRA HEREDITATE SICUTE IS VEL DEBITAST
 VEL DIMISSAS INE ALIQUA IN MINUTIONE POSSIDEANT.
 SI VERO EIS NUPSERINT QUI CURIA NIHIL DEBEBANT QUAR
 TAM PARTEM HEREDITATIS AD IE MORTIS AUCTORIS CURIAE
 CUM FRUCTIBUS INE DISSIMULATIONE RESTITUANT ET
 SI NE MARITVS VOLVERINT PRODURARE QUARTAM SIMILITER CUM
 FRUCTIBUS CURIA REDDANT. QUOD SI REM RELICTAM APAREN
 TIBUS TENERE MALVERINT SACRAMENTO PERHIBITO DE
 QUANTITATE HEREDITATIS QUARTAM PARTEM CURIA EIN
 PRETIUM MOX REFUNDAT MATRI QVQ. VEL LVA SI TAMEN
 CURIALES MARITOS HABVERINT QVARTAM PORTIONEM HEREDITA
 TIS DEFUNCTI FILII VEL NEPOTESQ. EIS ADQUISITA EST LEX STA
 ACURIA NON IUBET AUFERRI NAM SI QVIS CURIALIS QUEM LI
 BET EXTRANEUM ET TAMEN CURIALEM SCRIBAT HEREDEM
 ET IPSE QUARTAM QVARTAM PORTIO CURIE IPSI USEST NON REFUNDAT CURIA
 LIS ETIAM SI LEGITIMOS FILIOS NON HABVERIT ET HABVERIT NA
 TURALES. SI VOLVERIT EOS CURIALE LUNCERE ET HEREDES SCRIBERE
 VEL DONATIONE IN EOS PROPRIA CONFERRI SUBSTANTIA FACIENDI HA
 BEAT POTESTATE FILIA QVQ. NATURALISSI CURIALI INUPTA FUERIT
 LICEAT EI PROPRIAS ET DONARE ET RELINQUERE FACULTATES.
 ET TAMEN CON DITIONE VTRUM PATREM MATREM VEL QUIBUS AC
 TIO DE IN OFFICIOSO TESTAMENTO CONPETIT NULLA TENSPRE
 TERMITTAT. SED HIS LEGIBUS DEBITA VEL DONATIONIS VEL MOR
 TIS TEMPORE HOC EST QUARTAM PORTIONEM RESERuet

EXPLICIT NOVELLARUM LB THEODOSIANIS
 FELICITER INCIPIT NOVELLARVM DIVI

VALENTINIANI AC VSTI FELICITIRAMN
 DE FRUCTIBUS INERMARITU ET UXORE EXPENSIS FILII VEL HERE
 DIBUS MINIME INPUTANDIS.

avo aut ¹ proavo aut in minore aetate vel viduae relinquantur heredes, posteaquam ad annos pubertatis accesserint, triennio expectentur, ut, si curiali eius civitatis nupserint, integram hereditatem, sicut eis vel debita est vel dimissa, sine aliqua imminutione possideant. Si vero ei nupserint, qui curiae nihil debebat, quartam partem hereditatis a die mortis auctoris curiae cum fructibus sine aliqua dissimulatione restituant. Et si sine maritis voluerint perdurare, quartam similiter curiae cum fructibus reddant. Quod si rem relictam a parentibus tenere maluerint, sacramento perhibito ² de quantitate hereditatis quartam partem curiae in pretio mox refundant. Matri quoque vel aviae, si tamen curiales maritos habuerint, quartam portionem hereditatis defuncti filii vel nepotis, quae eis acquisita est, lex ista a curia non iubet auferri. Nam si quis curialis quemlibet extraneum et tamen curialem scribat heredem, et ipse quartam, quia portio curiae ipsius est, non refundat. Curialis etiamsi legitimos filios non habuerit, et habuerit naturales, si voluerit eos curiae iungere, et heredes scribere, vel donatione in eos propriam conferre substantiam, faciendi habeat potestatem. Filia quoque naturalis si curiali nupta fuerit, licet ei proprias et donare et relinquere facultates, ea tamen ³ conditione, ut patrem matremve, vel quibus actio de inofficioso testamento competit, nullatenus praetermittat, sed eis legibus debitam vel donationis vel mortis tempore, hoc est, quartam portionem reservet.

EXPLICIT NOVELLARUM LIBER THEODOSIANUS FELICITER ⁴.

INCIPIT NOVELLARUM DIVI VALENTINIANI AUGUSTI FELICITER, AMEN ⁵.

TITULUS I.—DE FRUCTIBUS INTER MARITUM ET UXOREM EXPENSIS FILIIS VEL HEREDIBUS MINIME IMPUTANDIS.

¹ Haenel: *vel*.

² Haenel: *praebito*.

³ Haenel om.: *tamen*.

⁴ Haenel: *Liber legum novellarum Divi Theodosii*.

⁵ Haenel: *Liber legum novellarum D. Valentini A.*

DDNN IMPP THEODOSIUS ET VALENTINIANVS AA AD ALBINO
VICTORITATIS SVAE MEMOREM AMPLISSIMUM SENATUM PPO
GRATANTER AGNOVIMUS CUIUS CONSILIUM IN PROBIS
REBIS EMPROCCURIT HINC EST QD NUP IN LUSTRIBUS
HAC SUBLIMIB. VIRIS QUOS EUOCARI AD SACRATISSIMUM
COMITATUM HUTILITAS PUBLICAE NECESITATIS EXEGIT NO
BIS SUSCERENDA MANDAVIT NE ABORRENDAM USURPA
TIONE AB OMNI HONESTA CONVERSATIONE VIRES DIUTIUS OP
TINERET CONPERIMUS ENIM QUASDAM POST MARI
TORUM OBITU FILIOS SUI PROPOSITA IN DECORAE ACTIONE
NUDASSECUM AB HIS PATRIMONIIS SUI FRUCTUS QUAE RE
RENT QUOS UTIQ. STANTE MATRIMONIO IN ILLAS QUALITA
TE VIUENDI IN COMMUNE CONSUMPTOS CONVENITE XTIMA
RI QUORUMQ. RATIOCINIUM PERPLEXUM ADQ. CONFUSUM
AD VERITATIS FIDEM DISCUTI POSSE NON CREDIMUS CUMQ.
ILLUT FREQUENTIUS NOUERIMUS ACCEDERE UT MAIORES
EXPENSAS FLAGITET MATRONALIS ORNATUS. ET CUM NON
NUMQUAM VIRI POST UXORU OBITU HUIUSMODI ALIQUID
CREDANT COMMUNIB. FILIIS OPPONENDUM DURUM EST MULIERI
TANTU LICENTIA STA PERMITTI ET IDEO ALBINE PARENS KME PROMUL
GATA HAC AEDICTALIS CIATHOS LEGES ANSXISSE NE DE CON
IUGII COPULA EORUM ALITER SUPRESTES DEFUNCTI HEREDES
SUP HAC REPETITIONE REDITU EXTIMA ENT LITE PULSANDOS
HAC ENIM CONDICTIONE ET UXORE STENERI VOLUMUS ET
MARITOS SIUE ENIM INTERCESSERIT DOS SEU OBATA
MARITONON FUE RIT OMNE IURGIUM HUIUSCERE PETITIO
NIS ET RATIOCINII CONCLUSA CONTICESCAT. HANC ALIEM
LESEM HUTILITATI ET CONCORDIE HUMANI GENERIS PRO FUTURA
AEDICTIS PPROVINCIAS PROPOSITIS AMPLITU DOTU OMNIUM NOTITIAM FA
CIET PERVENIRE

DAT. IIIID SEPTEMB

RAVENNA THEOD A XVIII ET ALBINO UC CONS

INTERP SI VIR UXORES UPRESTE TEMORIATUR FRUCTUS
QUOS CONSTANTE CONIUGIO CONSTATEXPENSOS NULLA
POSTEA A COMMUNIBUS FILIIS SEU AB HEREDIB. MATERRE
PETENDI HABEAT FACULTATEM QUODETSI UXOR VIVO
MARITO DISCESSERIT MARITUM PRECIPITEADEM LESE CONS
TRINSI

(1) DD. NN. ¹ IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. ALBINO // PRAEFECTO PRAETORIO. Auctoritatis suae memorem amplissimum senatum gratanter agnovimus, cuius consilium improbis rebus semper occurrit. Hinc est, quod nuper illustribus ac sublimibus viris, quos evocari ad sacratissimum comitatum utilitas publicae necessitatis exegit, nobis suggerenda mandavit, ne abhorrenda usurpatio ab omni honesta conversatione vires diutius obtineret.

§ 1. Comperimus enim, quasdam post maritorum obitum filios suos proposita indecora actione nudasse, quum ab his patrimonii sui fructus quaererent, quos utique stante matrimonio in illa aequalitate vivendi in commune consumptos convenit aestimari, quorumque ratiocinium perplexum atque confusum ad veritatis fidem discuti posse non credimus. Quumque illud frequentius noverimus accedere ², ut maiores expensas flagitet matronalis ornatus, et quum nunquam viri post uxorum obitum huius modi aliquid credant communibus filiis opponendum, durum est, *muliebri* ³ tantum licentiae ista permitti.

§ 2. Ideoque Albine, parens carissime *atque amantissime* promulgata ⁴, *illustris ac praecelsa magnitudo tua* hac edictali sciat nos lege sanxisse, ne de coniugii copula eorum alter superstes defuncti heredes super hac repetitione reddituum aestimet lite pulsandos. Hac enim conditione et uxores teneri volumus et maritos. Sive enim intercesserit dos, seu oblata marito ⁵ non fuerit, omne iurgium huiusce repetitionis et ratiocinii concluso ⁶ conticescat.

§ 3. Hanc autem legem utilitati et concordiae humani generis profuturam edictis per provincias propositis amplitudo tua *in* omnium notitiam faciet pervenire. Dat. III Id. Sept., Ravenna, D. N. Theodosio A. XVIII et Albino V. C. Coss.

Interpretatio. Si vir uxore superstite, moriatur, fructus, quos stante coniugio constat expensos, nullam postea a communibus filiis seu ab heredibus mater repetendi habeat facultatem. Quod et si uxor vivo marito decesserit, maritum praecipit eadem lege constringi,

¹ Haenel om.: DD. NN.

² Haenel: *accidere*.

³ Palimp.: *mulieri*.

⁴ Haenel om.: *promulgata*.

⁵ Haenel om.: *marito*.

⁶ Haenel om.: *concluso*.

UT ET IPSE A FILIIS VEL HEREDIB' UXORIS DE IPSIS FRUCTIB' QUI IN COM-
MUNE EXPENSIS SUNT POENITUS NON REQUIRAT 333333333.

DE MANICHEIS

SED NIMIS PROPTHEODOSIUS ET UALENTINIANUS AA ALBINO PRO-
PERSTITIO PAGANORUM NOSTRIS quoque DAMNATA TEMPORIBUS
INIMICA PUBLICAE DISCIPLINAE ET HOSTIS FIDEI CHRISTIANAE. AD
SCIDII SUAE CLEMENTIAM NOSTRAM NON IN MERITO PROVOCAUIT
MANICHEOS LOQUIMUR QUOS EXECRABILES ET TOTOTO HORREPEL-
LENDOS COMMUNIUM RETROPRINCIPUM STATUTAIUDICAE-
RUNT. Nec dissimulationem criminum superdetecta pa-
tuntur. **Q**UE ENIM ET QUADICTUM AUDITUMQUE OBSCE-
NANT IUDITIO BEATISSIMI PAPAE LEONIS CORAM SENATU AM-
PLISSIMO MANIFESTA IPSORUM CONFESSIO NE PATEFACTAS IN
ADEO UT EORUM quoque quid diceretur episcopus et tuo ce-
propria prodiderit et omnia scelera suorum secreta
prescriberet. Quod notitiam nostram Lateranense potuit
QUIB' TOTUM NEGLIGERET AMDET ESTANDADIUINITATIS
INIURIAM ET INPUNITUM RELINQUERE SCELUS QUO NON SO-
LUM CORPORA DECEPTORUM SED ET ANIMAE INEXPIABILI-
TER POLLUUNTUR UNDE ALBINE PRIMA MAGNIFICENTIA TUAHAC NOS IN
AETERNUM VICTURALEGE STATUISSE COGNOSCAT QUAM IN
OMNIUM PROUINCiarum facie notitiam aedictis propo-
tis peruenire. Ut ubique TERRARUM quisquis manicheo-
rum fuerit deprehensus poenas quas in sacris legibus iura
sanctorum auctoritatem publica eueritatis excipiat
SITQUE PUBLICUM CRIMEN ET OMNIUOLENTIS INEACCUSATIO-
NIS PERICULOTALES ARGUERESITQUE FACULTAS. Necumquam
licet ubi totum sit aut celare tales aut talibus cohibe-
re. Cum omnia de his a nobis confirmata sint retroprin-
cipum constituta. Ut nouerint haec dicta hilege pro-
posita manicheos dignitatem militiae et urbium habi-
tatione priuandos. Ne quis innoce nst alium conuer-
satione aut societate capiatur. Successiones
NE CREQUANT SED FISCIS INUITRIBUS AGRESENTUR. Nec
his quod palam interdiximus ulla fraude queratur.

ut et ipse a filiis vel heredibus uxoris de ipsis fructibus, qui in commune expensi sunt, penitus non ¹ requirat.

TIT. II.—DE MANICHAËIS. DD. NN. ² IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. ALBINO II PRAEFECTO PRAETORIO. Superstitio paganorum nostris quoque ³ damnata temporibus, inimica publicae disciplinae et hostis fidei christianae, ad excidium sui clementiam nostram non immerito provocavit. Manichaeos loquimur, quos execrabiles et toto orbe pellendos *omnium* ⁴ retro principum statuta iudicaverunt. Nec dissimulationem crimina nuper detecta patiuntur. Quae enim et quam dictu audituque obscoena in iudicio beatissimi Leonis Papae, coram senatu amplissimo, manifesta ipsorum confessione patefacta sint ⁵ adeo, ut eorum quoque qui diceretur episcopus, et voce propria prodiderit ⁶, et omnia scelerum suorum secreta praescriberet ⁷. Quod notitiam nostram latere non potuit, quibus tutum *non est*, negligere tam detestandam divinitatis iniuriam et impunitum relinquere scelus, quo non solum corpora deceptorum, sed etiam animae inexpressibiliter polluantur.

§ 1. Unde Albine, parens carissime *atque amantissime, illustris et praecelsa* magnificentia tua hac nos in aeternum victura lege statuisse cognoscat, quam in omnium provinciarum faciet notitiam edictis propositis pervenire, ut, ubicumque terrarum quisquis Manichaeorum fuerit deprehensus, poenas, quas in sacrilegos iura sanxerunt, auctoritate publicae severitatis excipiat.

§ 2. Sitque publicum crimen, et omni volenti sine accusationis periculo tales arguere sit facultas.

§ 3. Nec cuiquam licitum *tutumque* ⁸ sit aut celare tales, aut talibus *connivere* ⁹, quum omnia de his a nobis confirmata sint retro principum constituta, ut noverint *universi* hac edictali lege proposita, Manichaeos dignitate militiae et urbium habitatione privandos, ne quis innocens talium conversatione aut societate capiatur successiones nec capiant, nec relinquunt, sed fisci nostri viribus aggregentur. Nec his quod palam interdicimus, ulla fraude quaeratur.

¹ Haenel: *nihil*.

² Haenel om.: *DD. NN.*

³ Haenel: *Superstitio paganis quoque*.

⁴ Palimp.: *communium*.

⁵ Haenel: *sunt*.

⁶ Haenel: *proderet*.

⁷ Haenel: *perscriberet*.

⁸ Palimp.: *et totum*.

⁹ Palimp.: *cohibere*.

NON MEDIOCRIS NON NOBILIS NON PLEBEIA UNIVERSITATIS USE ET CONMO-
DUM SOLI MILITANTIBUS NEGARE CENSEMUS. Igitur ut quilibet ad minis-
trationibus officiis in quocumque militiae gradu positus emendi
que ceteris copias ita dummodo emptio et venditio celebretur in
re communi. Neminem uolo potestatis uisus et inpressione
compelli. Uolenti uendere definitam et conscriptam pecuniam
oportet inferri uideat in instrumentorum inscriptor. Sciant tamen
apud quos uenditionis documentum necesse est alligari. Nihil re-
fert quis emit cum publica fide pretium uenditor consequatur.
Quod si emptor officio et administratione perfunctus intra
annum metas ac super inflata uolentia lege conscripta carceris
catenarum custodiae publicae uel privatae uel in quolibet
generis factionis. Aut non ad numeratum pretio euidenter
fuerit computatus. uel se de iudicio tergiversationes sub-
traxerit et agat ne gestae rei ueritas possit agnosci. Uendi-
toris solidorum numerum inferat qui tabulis continetur.
possessionem sine dubio nihilominus perditurus. Ut ad dominum
redeat. ~~et ita~~ ^{et ita} ~~inter~~ ^{inter} cunctis taliter probatur ablata. Item si uen-
ditor nihil horum sustineatque punimus et callidam re-
fractionem causetur manente contractus perpetua firma-
te et pecuniam reddat emptori quam eum in pretio accepis-
se constituerit. haec sanctione eos quoque libemus esse mu-
nitos quos administrantes et ullas gerentes officia prediarum
tica uel urbana certum est dato pretio comparasse. Dona-
tiones quoque habitas et commutationes circa eas personas
quarum in merito actenus emptio fluctuabat similiter robo-
ramus. Ita fit ut in actu publico positos fidelius laborare
delectet. Cum uident seu emptione seu commutatione que
in statu optinet emptionis. Seu donatione seu alio quolibet
titulo uenientia apud se posterorques suos in conuulsam an-
suram non patimur. Pretere a non nullorum alio genere
iuraturbari. Notum est post fatalem hostium ruinam
qua Italia laborauit in quibusdam regionibus caesedi-
cos et iudices defuisse. Odieque ignaros iuris et legum
aut raros tamen in repperiri. Nam hec necessitas

Iniuriarum careant actione, contractus liberos omnino non habeant ¹.. . . .

TIT. III.—*DE HOMICIDIIS CASU AU VOLUNTATE FACTIS.*—(Quatuor §§).

TIT. IV.—*DE TESTAMENTIS.*—(Septem §§).

TIT. V.—*DE SEPULCHRI VIOLATORIBUS.*—(Novem §§).

TIT. VI.—*DE LIBERTIS ET SUCCESSORIBUS EORUM.*—(Decem §§).

TIT. VII.—*DE INDULGENTIIS RELIQUORUM.*—(Septem §§).

TIT. VIII.—*DE TRIGINTA ANNORUM PRAESCRIPTIONE OMNIBUS CAUSIS OPPONENDA.*—(Octo §§).. . . .

TIT. IX.—*DE COLONIS VAGIS VEL AGNATIONE EORUM ET DE ADVENIS.*—(Septem §§).. . . .

TIT. X.—*DE CONFIRMANDIS HIS QUAE ADMINISTRANTIBUS VEL PUBLICUM OFFICIUM GERENTIBUS DISTRACTA SUNT VEL DONATA, ET DE ADVOCATIS VEL DE CETERIS NEGOTIIS.* (1) *Imp. Valentinianus A. Firmino Pf. P. et Patricio. Quae plerique in legibus constituta dissimulant, necesse est, praesenti iussione sanciri, ut, omni ambiguitate sumnota, instauratione solidiora reddantur. In administratione enim et, in militia positus emendi licentiam denegatam, superflua nonnullorum dicitur esse persuasio, quum lex divi Honorii ad Palladium Pf. P. missa, in Theodosianum redacta corpus, hanc copiam talibus legatur dedisse personis. Quem non taedeat alioquin ista conditio, his solis, qui ad honores aliquos evehuntur, libertatem in contractibus non patere? et quum huic obstaculo nulla fortuna subiaceat, non mediocris, non nobilis, non plebeia, universitatis ius et commodum solis militantis denegari? Censemus igitur, ut in quibuslibet administrationibus, officiis, in quocumque militiae gradu positus emendi quae ceteris copia sit, dummodo emptio et venditio celebretur iure communi. Neminem volo potestatis iussu et impressione compelli. Volenti vendere, definitam et conscriptam pecuniam oportet inferri. Videat instrumentorum scriptor, sciant ii, apud quos venditionis documentum necesse est allegari. Nihil refert, quis emat, quum publica fide pretium venditor consequatur.*

§ 1. Quod si emptor officio et administratione perfunctus, intra anni metas, aut super illata violentia lege conscripta carceris, catenarum, custodiae publicae vel privatae, vel in quolibet genere factionis, aut non annumerato pretio evidenter fuerit confutatus, vel se de iudicio tergiversatione subtraxerit, et agat, ne gestae rei veritas possit agnosci, venditori solidorum numerum inferat, qui tabulis continetur, possessionem sine dubio ² nihilominus perditurus, ut ad dominum redeat, cui taliter probatur ablata.

§ 2. Item si venditor nihil horum sustineat, quae ponimus, et callida refragatione causetur, manente contractu perpetua firmitate, et pecuniam reddat emptori, quam eum in pretio accepisse constiterit ³.

§ 3. Hac sanctione eos quoque iubemus esse munitos, quos administrantes et ulla gerentes officia praedia rustica vel urbana certum est dato pretio comparasse.

§ 4. Donationes quoque habitas et commutationes circa eas personas, quarum immerito hactenus emptio fluctuabat, similiter roboramus. Ita fit, ut in actu publico positos fidelius laborare delectet, quum vident, seu emptione, seu commutatione, quae instar obtinet emptionis, seu donatione, seu alio quolibet titulo venientia apud se posterisque suos inconvulsa mansura.

§ 5. Non patimur praeterea, nonnullorum alio genere iura turbari. Notum est, post fatalem hostium ruinam, qua Italia laboravit, in quibusdam regionibus et causidicos et iudices defuisse, hodieque ignaros iuris et legum aut raro aut ⁴ minime reperiri. Nam haec necessitas

¹ Hic desiderantur folia plurima quibus, post verba paragraphi 3 a nobis suppleta, inerant § 4 ipsius constitutionis et octo tituli, quorum numeros et rubricas textu etiam nostro indicamus.

² Haenel om.: *sine dubio*.

³ Haenel: *pretium constiterit accepisse*.

⁴ Palimp. add.: *hac tenus*.

fecit perpetuitatem dare provincialibus aduocatissiquis
curialis uenditoria aliqua laboranti necessitates subuenit
cum modo ab executore fiscalium functionum modo a credito
ribus urgeretur et sine caute la uendit quam premente
iniuria querere non uacuat ne diutius suspendiis squalore
custodiae sportule concussionis usuris in maioribus
cumulis crescentibus uexaretur cum non maneat uen
ditio que prestitit et obnoxium dispendiis et suppliciis libe
rare aliis distituta adque inculta propterea uendiderunt
quia de uicis pitis homeros am professionem non poterant
sustinere Iniquum est tam iustis precedentibus causis con
fecte uenditionis ob hoc solum quia decreti interpositio de
fuit ad huius firmitatem statui itaque tempore quo hitaliam
alaricus intrauit nullam moueri questionem his que curiales
taliter de facultatibus propriis uendiderunt. Adiesane la
tae huius saluberrimae iussionis cum predia sua distrahant
curiales primores etiam curiae qui uendendi necessitatem
ignorare non possunt in collegae uenditiones suscribant
hoc ordine omnis causatio sopiatur. Nec emptoris
auctoribus quidquam de resultatione formidat nec uendi
tor potest sub tali adsertione fraudari. Quod si preceptum
obuersum claruerit ab ipsis etiam subscriptione reddi lu
bemus suppressum uel indemne uti utilitati eius cum tempo
re improbo pariter addicantur in diuersis prouinciis uacuas
curias derelinquunt. qui certatim ad priuilegia causas idicis
inlustri spretoriane sedis adque urbanae delata festinant
cum meliores natalibus suis effici uolunt non curant urbes pro
prias spoliatas ministeriis et officiis debitis interire. Nos
neque meliora desideria uolumus impedire neque pas
sim distitui ciuitates. Quisquis hergo ad hoc officium ue
nire contendit non autesi bi sciatesse permissum quam
uniuersa munera que patries ue debet exsoluat. Cuius ta
men indulgimus arbitrio ut si ad toga amproperat suffec
tum curiae prestat. Cuius studio officia uniuersa que per
ipsum fuerant procuranda. Nec se absolutum credat statim

fecit, perpetuitatem dari provincialibus advocatis.

§ 6. Si quis curiali venditori aliqua laboranti necessitate subvenit, quum modo ab exactore fiscalium functionum, modo a creditoribus urgeretur, et sine cautela vendidit, quam premente iniuria quaerere non vacabat, ne diutius suspendiis, squalore custodiae, sportulae concussione, usuris in maiorem cumulum crescentibus vexaretur, cur non maneat venditio, quae praestitit et ¹ obnoxium a dispendiis et suppliciis liberari? *Alii* ² destituta atque inculta propterea vendiderunt, quia ieiuni cespitis onerosam professionem non poterant sustinere. Iniquum est, tam iustis praecedentibus causis confectae venditioni ob hoc solum, quia decreti interpositio defuit, adimi firmitatem. Statuo itaque a tempore, quo Italiam Alaricus intravit, nullam moveri quaestionem his, quae curiales taliter de facultatibus propriis vendiderunt. A die sane latae huius saluberrimae iussionis quum praedia sua distrahunt curiales, primores etiam curiae, qui vendendi necessitatem ignorare non possunt, in collegae venditionem subscribant. Hoc ordine omnis causatio sopiatur ³, nec emtor his auctoribus quicquam de resultatione ⁴ formidat, nec venditor potest sub tali assertione fraudari. Quod si praeceptum obversum ⁵ claruerit, ab ipsis etiam subscriptoribus reddi iubemus suppressum vel ⁶ indemnem, ut utilitati eius cum *emtore* ⁷ improbo pariter addicatur ⁸.

§ 7. In diversis provinciis vacuas curias derelinquunt, qui certatim ad privilegia caudicis illustris praetorianae sedis atque urbanae delata festinant: quum meliores natalibus suis effici volunt, non curant, urbes proprias spoliatas ministeriis et officiis debitis interire. Nos neque meliora desideria volumus impedire, neque passim destitui civitates. Quisquis ergo ad hoc officium venire contendit, non ante sibi sciat esse permissum, quam universa munera ⁹, quae patriae suae debet, exsolvat. Cuius tamen indulgemus arbitrio, ut, si ad togam properat, suffectum curiae praestet, cuius studio perficiat universa, quae per ipsum fuerant procuranda. Nec se ¹⁰ absolutum credat statim ¹¹ (*Sequitur textus pag. 283*)

¹ Haenel om.: *et*.

² Palimp: *Aliis*.

³ Haenel: *sopietur*.

⁴ Haenel: *resolutione*.

⁵ Haenel: *Quem si deceptum oppressumve*.

⁶ Haenel om.: *suppressum vel*.

⁷ Palimp.: *tempore*.

⁸ Palimp.: *addicantur*.

⁹ Haenel: *munia*.

¹⁰ Haenel om.: *se*.

¹¹ Haenel: *statim credat*.

ADPOSITIONEM SUFFECTI QUASI INTENDATEFFICAXULLO DEBITO
ACTU FUEIT RECURSUM AD IPSUM PREBEMUS ACTOREM NIHIL OMNIS
AD ESSE CUM CURIALES QUI MINUS IDONEI SUSCEPERUNT PROFES
SURUS SITURGES TASECUM DEFERANT PUT MODERATOREM CONFE
TAPROUINCIAE UT ET OFFICIO IUDICIS NOTUM SIT LOCUM ABSEN
TISQUE PERSONA SUSCEPERIT QUE POSSIT PUBLICIS NECESSITATIBUS
SUFFICIENS DARE RESPONSUM. HAC PROVIDENTIA NIHIL NEGLE
GENS ET INTO TUM POTEST TURBIBUS EUENIRE. IUBEOSANE
UTSI IMPROUINCIALI FORO QUAT TUOR CONSTATESSE CAUSE DICOS
QUORUM PATROCINIUM IN CONTRAVERSAM PARTIUTRIQUE POS
SITSUFFICERE CUMUOLUERIT HIS QUI ULTRA MEMORATUM MODUM
POTUERIT INUENIRI. UENIAT AD PREDICTAS SEDES OB NEGOTIA PER
DURANDA. ALIOQUIN LICENTIAM NON HABEBIT SI ILLI NON FUE
RIT NUMERUS DESIGNATUS. PROVIDERIE ENIM DECET NE PRO
UINCIALES TENUES HOMINES DEFENSIONIS INOPIAM AUT REQUI
RERE ADIUTORIA SUMPTUOSA EUENIRE COGANTUR. CUM HIS HERGO
IN LUSTRES IUDICI BUS AD ACTIONEM CAUSARUM DEBEAT ADMITTI
QUI PROBATA RELATIONE IUDICIS COMPETENTIS TANTO SINTRA
PROUINCIA MSIBI CREDITA MESSE CAUSE DICOS QUI POSSINT
CONTRAUERSIES SUSTINERE CONFLICTUM. FIRMI NE PERINTE IGITUR
IT P M TA HANC SALUBERRIMAM SANCTIONEM PROGRAMMATE
SVO ADUNIERSORUM FACIET NOTITIAM PERUENIRE

DAT PRD KALIND FEBRUARIAS ROMAE ADELPHIO UC CONS
INTERP haec Lex precipit ut quidquid IN ADMINISTRATIO
NE POSITIS UEL IN QUOLIBET OFFICIO MILITANTIBUS LEGES AN
TERIORES ID SPECIALITER PRESCRIBEBANT UT NIHIL AUT COMPA
RARE AUT COMMUTARE AUT DONATUM SUSCIPERE TEMPORE
MILITIAE UEL ADMINISTRATIONIS EIS NULLA RATIONE LICERET.
SED NUNC VALENTINIANI IMPERATORIS HAC LEGE PRECEPTUM
EST. UT OMNES ADMINISTRANTES UEL MILITANTES AUT IN QUO
CUMQUE OFFICIO PUBLICO CONSTITUTI SUNT ET COMPARANDI ET COMMU
TANDI ET ACCIPIENDI DONATIONIS TITULO HABEANT LIBERAM POTES
TATEM. SOLUM EST UT NULLUS PROUIDUS HUIUS MODI SCRIPTU
RAS AUT PROMETU AUT FRAUDEM SUPPOSITAE PERSONAE TUIOLENTER
EXTORTAS. IDESAUT IN CARCERE CONSTITUTO AUT IN QUOLIBET
vinculisposito

ad positionem suffecti ¹ quia, si inefficax ² ullo debito actu fuerit, recursum ad ipsum praebeamus auctorem, nihilominus ad eos concuriales ³, qui minus idoneum susceperunt. Professurus igitur gesta secum deferat apud moderatorem confecta provinciae, ut et officio iudicis notum sit, locum absentis quae persona susceperit, quae possit publicis necessitatibus sufficiens dare responsum: hac providentia nihil negligens ⁴ in totum potest urbibus evenire.

§ 8. Iubeo sane, ut, si in provinciali foro quatuor constat esse causidicos, quorum patrocini-um in controversiam parti possit utrique sufficere, quum voluerit is, qui ultra memoratum modum potuerit inveniri, veniat ad praedictas sedes ob negotia perduranda ⁵. Alioquin licentiam non habebit, si illic non fuerit numerus designatus. Providere enim decet, ne provinciales, tenues homines, defensionis inopiam aut requirere adiutoria ⁶ sumtuosa venire cogantur. Cum his ⁷ ergo illustribus iudiciis ad actionem causarum debet admitti, qui probat a ⁸ relatione iudicis competentis, tantos intra provinciam sibi creditam esse causidicos, qui possint controversiae sustinere conflictum. Firmine, parens carissime *atque amantissime*.

§ 9. Illustris igitur et praeclsa magnificentia tua hanc saluberrimam sanctionem programme suo ad universorum faciet notitiam pervenire. Data prid. Kal. Febr., Romae, Adelphio V. C. Cos.

Interpretatio. Haec lex praecipit, ut, quia ⁹ in administratione positus vel in quolibet officio militantibus leges anteriores id specialiter praescribebant, ut nihil aut comparare aut commutare aut donatum suscipere tempore militiae vel administrationis eis *ulla* ¹⁰ ratione liceret; sed nunc Valentiniani Imperatoris hac lege praeceptum est, ut omnes administrantes vel militantes, aut in quocumque officio publico constituti sunt, et comparandi et commutandi et accipiendi donationis titulo habeant liberam potestatem. Solum est, ut nullus *probet* ¹¹ huiusmodi scripturas aut per metum aut per fraudem suppositae personae aut violenter extortas, id est, aut in carcere constituto, aut in quibuslibet vinculis posito, (*Sequitur textus pag. 285*)

¹ Haenel: *appositione suffecta*.

² Palimp.: *qua si intendat efficax*.

³ Palimp.: *ad esse cumcuriales*.

⁴ Palimp. add.: *et*.

⁵ Haenel: *peroranda*.

⁶ Haenel: *inopia ad adiutoria*.

⁷ Haenel omisso *Cum*, reponis *is*.

⁸ Haenel om.: *a*.

⁹ Palimp.: *quicquid*.

¹⁰ Palimp.: *nulla*.

¹¹ Palimp.: *providus*.

Aut aliquos et tormentorum generes suppliciorumque perpes-
so aut forsitam pretium quod instrumenti scriptum est
non docuerit precepisse. Et tunc uero non solum instrumentum
si fuerit uacuatur sed talis emptor et possessionem reddat
et pretium uenditori quod instrumenti continetur in-
sertum cogatur implere. Si uero nihil horum uendi-
tor ut dictum est fortasse pertulerit et contra uendi-
tionem hanc uoluntaria facta sub tali obiectione ue-
nire temptauerit cum proposita penam quam non ualu-
erit conprobare merito durante possessione iniure illi
usa quo fuerat comparata pretium uenditori quod acce-
pit emptori cui calumnia inuita absque dilatione res-
tituat Curiales etiam quibus ulla uisus sine decreto in-
terpositione res suas uendere aut alienare a corpore
curiae non licebat ^{si} certa fuerint necessitate constri-
cti. Ut debitum quod propter utilitatem publicam contraxit
cum creditorum penas metu ^{ut} supplere festinet quid
quid sub tali necessitate uendi derit omni firmitate
subsistat. Nec interpositio decreti queratur Sed tamen Curia-
les sui quos necessitas eius poterit non latere in ea uenditio-
nes suscribant. Et nihil emptori de emptaria calumnie pe-
nit usum proponatur. Sed rem comparata emptor perpetuo
iure possideat. Itaque uero si forsitam se aliqua fraude
intercedentibus concursalibus suis quisus scriptores iuben-
tur accedere uenditori se probauerit fuisse deceptum
tam emptoris quam suscriptores dispendium uendi-
toris reddant indemnis Curiales uero si ad uocationem
uenire uoluerit aut aliquam militiam sperare prouideat
huiusmodi personasque munia ipsorum debeant spedire
prouisuri ut nihil per eos rei publicae possit inminui nam
ad se omne dispendium nouerit pertinere et se ad locum in
quo alium substituerat reuocandum. Reliquum ue-
ro huius legis ideo interpretatum non est quia
hoc in huiusmodi provincia estae non habent,

aut *aliquod se tormentorum genus* ¹ suppliciorumque perpresso aut forsitan pretium *se*, quod instrumentis *inscriptum* est, non docuerit percepisse. Et ² tunc vero non solum instrumentum, si fuerit, vacuatur, sed talis emtor et possessionem reddat, et pretium venditori, quod instrumentis continetur insertum, cogatur implere. Si vero nihil horum venditor, ut dictum est, fortasse pertulerit, et contra venditionem hanc voluntarie factam sub tali obiectione venire tentaverit, cum proposita poena, quae non valuerit comprobare, merito durante possessione in iure illius, a quo fuerat comparata, pretium venditor, quod accepit, emtori, cui calumniam intulit, absque *ulla* dilatione restituat. Curiales etiam, quibus hucusque ³ sine decreti interpositione res suas vendere aut alienare a corpore curiae non licebat, si certa fuerint necessitate constricti, ut debitum, quod pro utilitate publica contraxit, dum creditorum poenas metuit, supplere festinet, quicquid sub tali necessitate vendiderit, omni firmitate subsistat. Nec interpositio decreti quaeratur, sed tantum concuriales sui, quos necessitas eius poterit non latere, in ea venditione subscribant, et nihil emtori de emta re calumniae penitus opponatur, sed rem comparatam emtor perpetuo iure possideat. Ita tamen, ut si forsitan se aliqua fraude, intercedentibus concurialibus suis, qui subscriptores iubentur accedere, venditor se probaverit fuisse deceptum, tam emtoris quam subscriptoris dispendio venditor reddatur indemnus. Curiales vero si ad advocationem venire voluerint aut aliquam militiam sperare, provideant huiusmodi personas, quae munia ipsorum debeant expedire, provisuri, ut nihil per eos rei publicae possit inminui: nam ad se omne dispendium noverint pertinere, et se ad locum, in quo alium substituerant, revocandos. Reliquum vero huius legis ideo interpretatum non est, quia hoc in usu provinciae istae non habent.

¹ Palimp.: *aliquo se tormentorum genere*.

² Haenel om.: *Et*.

³ Palimp.: *ulla hucusque*.

XI DE PARENTIBUS QUI FILIOS SUOS PER NECESSITATE
 DISTRAHERUNT ET IN GENUA BARBARIS VENUN-
 DENTUR NEQUE AD TRANS MARINAM DUCANTUR.
 IMP̄ VALENTINIANUS ACUSTUS AETIO PATRICIO
 CUM DIEBUS OMNIBUS ET MOMENTIS STUDIUM CELSITUDI-
 NIS ET SOLICITUDINEM PERUIGILEM CIRCA UTILITATE
 PUBLICAM COMPROBEMUS AETIAM PRESENTI INSINUATIO-
 NE MONSTRATIS QUAM NULLUM PATERIS BENIGNA ET SALUBRI PROVI-
 DENTIA ADDICTA PER NECESSITATEM IN GENUA TATI PREIUDICIUM
 PROVENIRE HOS TENDIS. NON OMNIA SINISTRE LICERE FORTUNAE
 UT STATUSQUE MILLA VOLUNTINOPACOGENTIS MUTARI. AD SPLEN-
 DIDIOREM SUAM HUMANITATIS TIBI BENEFICIO REDUCATUR.
 NOTUM EST PROXIME OBSCENISSIMAM FAMAM PER TOTAM
 HITALIAM DESAEUISSE COACTOS HOMINES FILIOS ET PARENTES
 VENIRE. UT DISCRIMEN INSTANTIS MORTIS EFFUGERENT
 TANTUM UNICUIQUE MISERANDAM ACIES ET LETALIS PEREUNTIIUM
 PALLOR EXTORSIT UT TOTIUSQUE NATURE CONCESSITA MORIS
 OBLITAE HARE SUOS GENUA PIETATIS PUTARENT. NIHIL EST
 ENIM AD QUOD NON DISPERATIO SALUTIS INPELLAT. NIHIL TURPE
 NIHIL UETITUM CREDIT ESURIENS. SOLACURA EST UT QUALI ECUMQUE
 SORTE UIUATUR. SED INIQUUM IUDICO IDEO LIBERTATEM PERIRE
 QUIA VITA NON PERIT ET AGIORRORUMLISSIMAE SERUITUTIS. *h*
 NAM IN GENUA MORIS ATQUE QUAM IUGUM SERUI EMPTUM FER-
 RE. ILLASUNT DULCIAQUE PRESTITA NON DEFORMANT QUAE ACCE-
 PISSE DELECTET. QUIB. UT NON TURPES IT DICIB. BENEFICIUM
 NON POTEST SI PEREAT QUOD SERUIS PRO SUMMAREMUNE
 RATIONE PRESTATUR. Igitur LIBERO STUICUI SPECIALITER
 SAPIENTISSI CONDITORES IURIS LEGESQUE VOLUERUNT ESSE CON-
 SULTUM NULLUM PREIUDICIUM PATIOR INROGARIRE NOUAM
 STATUTA MAIORUM VENDITIONEM CENSEO SUBMOVERI QUAM
 PREDICTA FAMIS DEINGENUIS FIERI PERSUASIT. ITA SAN EUTEMP-
 TOR PRETIUM SUBQUINTAE ADIECTIONE RECIPIT HOC EST UT
 QUINTO SOLIDUM US AD DATUR DECEN DUO. SIMILITER CRES-
 CENTENUMERO QUAM CUMQUE SUMMA VENEDITIO FACTA DE
 SIGNATA FIT UT NEQUILLUM REB. AD FLICTIS HAC DISPERATIS
h
h

TIT. XI.—DE PARENTIBUS, QUI FILIOS SUOS PER NECESSITATEM DISTRAXERUNT, ET NE INGENUI BARBARIS VENUMDENTUR, NEQUE AD TRANSMARINA DUCANTUR. (1) IMP. VALENTINIANUS A. AETIO PATRICIO. Quum diebus omnibus et momentis *studium* celsitudinis tuae et sollicitudinem pervigilem circa utilitatem publicam comprobemus, etiam praesenti insinuatione monstrasti, qua nullum pateris benigna et salubri providentia addictae per necessitatem ingenuitati praejudicium provenire. Ostendis, non omnia sinistrae licere fortunae, ut status, quem illa voluit inopia cogente mutari, ad splendorem suum humanitatis nostrae beneficio reducatur. Notum est, proxime obscoenissimam famem per totam Italiam desaevisse, coactosque homines filios et parentes vendere, ut discrimen instantis mortis effugerent. Tantum unicuique miseranda macies et letalis pereuntium pallor extorsit, ut totius, quem natura concessit, amoris obliti, alienare suos, genus pietatis putarent. Nihil est enim, ad quod non desperatio salutis impellat: nil turpe, nil vetitum credit esuriens: sola cura est, ut qualicumque sorte vivatur. Sed iniquum iudico, ideo libertatem perire, quia vita non perit, et agi horrore vilissimae servitutis, *ut* exitium pudeat evasisse ¹. Nam ² ingenuo mori satius est, quam iugum servile perferre. Illa sunt dulcia, quae praestita non deformant, quae accepisse delectet, quibus uti non turpe sit. Dici beneficium non potest, si pereat, quod servis pro summa remuneratione praestatur. Igitur libero statui, cui specialiter sapientissimi conditores iuris legesque voluerunt esse consultum, nullum praeiudicium patior irrogari; renovans statuta maiorum, venditionem censeo summoveri, quam praedicta fames de ingenuis fieri persuasit: ita sane, ut emtor pretium sub quintae adiectione recipiat, hoc est, ut quinto solido unus addatur, decimo duo, similiter crescente numero, quamcumque summam venditio facta designat. Ita fit, ut neque illum rebus afflictis ac desperatis

¹ Verba, quae hic deesse notavit scriptor Palimpsesti, mox suo more subjiciet.

² Haenel: *Cui non*.

ad misse peniteat qui amplius recepit quam ad pretium
dederat. Nec pereat sub tanta clade distracta liber-
tas. Si quis sane barbaris uenditionem prohibita mfe-
cerit uel emptum ingenuum ad transmarina trans-
tulerit sciatur se sex auri uncias fisci uiribus inlatum
quam saluberrimam legem aiti p k l in l et pre cel-
sa magnitudo tua notitiam communium propositis
uulgauit a edictis ^{DAT. PRID. K FEB. ROMAE ADELPHIO UC CONS.}
Inter p hoc precipit hec lex ut quicumque in senum filio
^{suor} in qualicūque necessitate seu famis tempore uendi de-
rint ipsa necessitate compulsi. emptorsiquinque soli
dose mit sex accipiet. Si decem duodecim soli similiter
recipiat. Aut si amplius secundum scripturam rationem
augmentum pretii consequatur. Nam si quis huiusmo-
di personas aliquis ad extraneas gentes aut transmarina
loca transferre aut uendere presumpserit ipse
qui hoc contra statuta presumpserit sex auri uncias
fisco senouerit inlatum.

XII De episcopali iudicio et de diuersis negotiis
Imperatoris Valentiniani Augusti Firmo propro et patricio.
Episcopali iudicio diuersorum sepe causatio est
ne cuiusque querella procedat necesse est presen-
ti leges sanciri. Itaque cum inter clericos iurium
ueritur et ipsis litigatoribus conuenit habere epis-
copum licentiam iudicandi preuenit et tam in uinculo
compromissi quod et de laicis consentiant auc-
toritas nostra mittit. Aliter eos iudices esse non
patimur nisi uoluntas iurgantium interposita sicut
dictum est conditione precedat. quoniam constat epis-
copos et presbiteros forum legibus non habere nec
de aliis causis secundum archidiaconum et honori-
dialiacos titutaque theodosianum corpus hostendit preter re-
ligionem posse cognoscere. Si ambo eiusdem officii
litigatores nolint. Uel alter uterque agant publicis
legibus et iure communi. Si uero petitor laicus seu in
civilis

emisse poeniteat, qui amplius recepit ¹ quam ad pretium dederat, nec pereat sub tanta clade distracta libertas.

§ 1. Si quis sane barbaris venditionem prohibitam fecerit, vel emtum ingenuum ad transmarina transtulerit, sciat, se sex auri uncias fisci viribus illaturum.

§ 2. Quam saluberrimam legem, Aëti, parens carissime *atque* amantissime, illustris et praeclsa magnitudo ² tua *notitiae omnium* ³ propositis vulgabit edictis. Data prid. Kal. Febr. Romae, Adelphio V. C. Coss.

Interpretatio. Hoc praecepit haec lex ut ⁴ quicumque ingenui filios suos in qualibet necessitate seu famis tempore vendiderint, ipsa necessitate compulsi, emtor si quinque solidos emit, sex recipiat; si decem, duodecim solidos similiter recipiat, aut si amplius, secundum scripturae ⁵ rationem augmentum pretii consequatur. Nam si huius modi personas aliquis ad extraneas gentes aut transmarina loca transferre aut vendere ⁶ praesumserit ipse, qui hoc contra statuta praesumserit, sex auri uncias fisco se noverit illaturum.

TIT. XII.—DE EPISCOPALI IUDICIO, ET DE DIVERSIS NEGOTIIS. (1) IMPERATOR VALENTINIANUS A. FIRMINO PRAEFECTO PRAETORIO ET PATRICIO. De episcopali iudicio diversorum saepe causatio est. Ne ulterius querela procedat, necesse est praesenti lege sanciri. Itaque quum inter clericos iurgium vertitur, et ipsis litigatoribus convenit, habeat episcopus licentiam iudicandi, praeunte tamen vinculo compromissi. Quod et ⁷ de laicis, si consentiant, auctoritas nostra permittit. Aliter eos iudices esse non patimur, nisi voluntas iurgantium interposita, sicut dictum est, conditione praecedat, quoniam constat, episcopos et presbyteros forum legibus non habere, nec de aliis causis, secundum Arcadii et Honorii divalia constituta, quae Theodosianum corpus ostendit, praeter religionem, posse cognoscere. Si ambo eiusdem officii litigatores nolint, vel alteruter quae ⁸, agant publicis legibus et iure communi; sin vero petitor laicus, seu in civili ⁹ (*Sequitur textus pag. 291*)

¹ Haenel: *recipiat*.

² Haenel: *magnificentia*.

³ Palimp.: *notitiam communium*.

⁴ Haenel om.: *ut*.

⁵ Haenel: *superscriptam*.

⁶ Haenel: *venundare*.

⁷ Haenel om.: *et*.

⁸ Haenel om.: *quae*.

⁹ Quae abhinc, deperditis foliis, Palimpsestus amisit, ad § 18 usque huius Novellae protendebantur.

magis de cetera eius reuerentia quod illius sunt inuolata seruari.
Quod autem ante hac promulgata lege censuimus amisse tem-
poribus tricenariae subolipriori dñō non perire, id argumen-
tum trahi aperta definitione prohibemus scilicet ut secundum
legem ad palladium datam subolem diuidicensemue de ori-
ginarios uscepta fuerit alieno FIRMINI P R A INL quare et
per multa magnificentia hanc saluberrimam edictalem legem
etiam pendentibus in foronegotiis profutura propositis uul-
sa uita edictis. Ut quanta nobis disponenda equietis publicaecu-
ras itomnibus innotescat.

DAT. XVII. KAL. MAI. ROM. IRCULANO UC CONSULE

INTERP. Lex stadi diuersis rebus multa constituit sed in primis
de clericis quod dictum est ut nisi per compromissum in cuncto iudicium
episcopale non adeant postea posteriori lege maioriani abrogatum
est de reliquis precipit ut si quis laicus clericum uel in ciuili seu in
criminali negotio per auctoritatem iudicis ad publicum prouocau-
erit sine dilatione respondeat. Episcopi etiam seu pro per uasio-
ne rei alicuius seu pro quibuscuq; grauib; iniuriis ad iudicium fuerint
prouocati. Licet in criminalibus causis palium nulli liceat respon-
dere episcopis tamen et presbiteris hac lege prestat ut in tali-
bus causis missi procuratores respondeant sine dubio uita
eos redeat sententia iudicati. In reliquis uero criminalibus
causis ubi descelere persona conuincenda est suam in iudicio
presentiam exhibere procuret quod si tertio conuenienti
per exsecutorem ad iudicium uenire noluerint sententiam
excipiant contumacis. clericus si alicquem lite pulsauerit
in foro illiusquem ad iudicium prouocata uidiatur si tamen
pulsatus non adque uerit ad episcopum uel presbiterum uenire
iudicium. Quod si aliter fecerit ille qui pulsat defensores cau-
sae ipsius taliter notari precepit ut ab omni officio et prosecu-
tione causarum habeantur extranei. Nullum autem
originarium inquilinum seruum siue colonum ad clerica-
tus officium iubet accedere nec in monasteriis recipi ne per hanc
occasionem debitam condicionem possit euadere. Nam nec
corporatus ciuitatis alicuiusque publicum seruitium debet

seu in criminali causa, cuiuslibet loci clericum, adversarium suum, si id magis eligat, per auctoritatem legitimam in publico iudicio respondere compellat.

§ 18. *Si forte duorum praediorum unus dominus atque possessor ex referto originariis et colonis agro ad alterum rus aliquos homines propria voluntate et ordinatione transtulerit, ita id maneat, ut, sive venditione seu donatione seu quolibet alio modo ad diversos dominos res utraque pervenerit, translator originis iure et titulo revocari non liceat. Indecorum est, auctoris facta convelli, quae pro consilio suo et tractatu necessaria iudicavit, quum magis deceat ad eius reverentiam, quae illi visa sunt. inviolata servari.*

§ 19. Quod autem antehac promulgata lege censuimus, amissae temporibus tricenariae¹ sobolem priori domino non perire, id in argumentum trahi aperta definitione prohibemus: scilicet, ut² secundum legem ad Palladium datam, sobolem dividi censemus, quae de originario suscepta fuerit alieno, Firmine, parens carissime atque amantissime.

§ 20. Quare illustris et praecelsa per multa³ magnificentia tua hanc saluberrimam edictalem legem, etiam pendentibus in foro negotiis profuturam, propositis vulgabit edictis, ut, quanta nobis disponendae quietis publicae cura sit, omnibus innotescat. Data XV Kal. Mai. Romae, Herculano V. C. Cons.

Interpretatio. Lex ista de diversis rebus multa constituit: sed inprimis de clericis quod dictum est, ut nisi per compromissi vinculum iudicium episcopale non adeant, posteriori lege Maiorani abrogatum est. De reliquis praecepit, ut si quis laicus clericum vel in civili seu in criminali negotio per auctoritatem iudicis ad publicum provocaverit *pulsatus* sine dilatione respondeat. Episcopi etiam sive pro pervasione rei alicuius, sive pro quibuscumque gravibus iniuriis ad iudicium fuerint provocati, licet in criminalibus causis per alium nulli liceat respondere. Episcopis tamen et presbyteris hac lege praestatur, ut in talibus causis, misso procuratore, respondeant, sine dubio ut ad eos redeat sententia iudicati. In reliquis vero criminalibus causis, ubi de scelere persona convincenda est, suam in iudicio praesentiam exhibere procurent. Quod si tertio conventi per executorem ad iudicium venire noluerit, sententiam excipiant contumacis. Clericus si aliquem lite pulsaverit, in foro illius, quem ad iudicium provocat, audiatur: si tamen pulsatus non acquieverit ad episcopi vel presbyteri venire iudicium. Quod si aliud fecerit ille, qui pulsat, defensores causae ipsius taliter notari praecepit, ut ab omni officio et prosecutione causarum habeantur extranei. Nullum etiam originarium, inquilinum, servum sive colonum ad clericatus officium iubet accedere, neque in monasteriis recipi, ne per hanc occasionem debitam conditionem possint evadere. Nam nec corporatus civitatis alicuius, qui publicum servitium debet, (*Sequitur textus pag. 293*)

¹ Haenel: *originariae*.

² Haenel om.: *ut*.

³ Haenel: *et per multa*.

NE CURIALIS NE COLLEGIATUS CLERICUS ESSE PRESUMAT. CLERICOS quoque
 PRECIPET UT NEGOTIATIONES NULLA TENUS EXERCERE PRESUMANT
 QUOD SI FECERINT VEL UT ALIOS NEGOTIATORES A IUDICIB' EMENDENTUR
 DE CORPORIB' NAMQ' PUBLICIS NULLUM FIERI DEFENSOREM ECCLESIAE
 LEX STA CONSTITUIT QUOD SI QUISEX CURIA ADQUIE UERIT UT FIAT
 DEFENSOR ECCLESIAE NON UERITRESSUAS OMNES CURIAE AUTILLI
 CORPORUM DE DISCESSERAT ADPLICANDAS ET SE AD SERUITUM CUI
 TATIS IN SUO CORPORE REUOCANDUM. Nam et iudicem et offi
 cium eiusdem provinciae si eos non reuocauerint GRAVISSI
 CUTIPSA LEX LOQUITUR DICIT POENA FERIENDOS. DIACONOS QUI EX
 CURIALIBUSUE LEX QUOLIBET CORPORE PUBLICO FACTI SUNT
 PRECIPET UT PRO SE AGENDAQUE UTILITATI PUBLICAE DEBENTUR
 SUFFECTOS DARE DEBEANT QUOD SI NON DEDERINT IPSI AD
 CONDICIONEM DEBITAM REUOCENTUR. Nam episcopos adq'
 PRESBITEROS NON IUBETHAC LEX CONSTRINGI. HIS ITANTUM
 UT DE PATRIMONIO SUI SQUISUNT MAIORI ANI LEGE CONSTITUTA
 EUIDENTE ROBSEUENT. ORIGINARIOS UERO VEL SERUOS QUI
 AD HONOREM ECCLESIASTICUM AD SPIRAUERINT DEBERE IN FRAXX
 ANHOS AD HIS REUOCARI. Itatamen ut diaconus pro se uicarium
 SI ABUERIT REDDAT, ET OMNE PECULIUM SUUM DÑSEIUS USUR
 PET. QUOD SI VICARIUM NON HABUERIT UDE REDDAT IPSE AD
 CONDICIONEM PROPRIAM REUOCETUR. Nam omnes clericos
 IUBET UT NULLUS CAUSA ALIA HIS ITANTUM ACTUS AECCLESIASTI
 COS AGANT. ET UT PUBLICA LOCAPRO ECCLESIA RUM REPARATIO
 NE NON DESTRUANT. DE SUCCESSIONE quoque hoc specia
 LITER CREDIDIT IN SERENDUM UT SI UIR UXORE UIUA MORIATUR
 ET FILIOS NON HABEAT SED AUT PATREM AUT MATREM DIMITTAT
 DESponsa LICIA DONATIONE QUAM FECIT MEDIE TATEM SIBI
 UXORI INDICET MEDIE TATEM PATRI AUT MATRI DEFUNCTI MARITI
 QUI SUPRESTISEORUM FUERIT SI NE DIFFICULTATE RESTITUAT.
 QUOD SI AETIAM UXORITALIS CAUSUSEUENERIT DE DOTE QUAM
 AB UXORE MARITUS ACCEPIT SIMILIRATIONE IDEST MEDIE TATEM
 PARENTIB' AUT SI UIR USEORUM SUPRESTIS FUERIT SE NON UERIT RED
 DITURUM QUOD SI NECPARENTES SUPRESTITES FUERINT NEC
 FILI PERSONA CONIUGIS QUE ALTEROS SUPERUIXERIT DE DOTE MET

nec curialis nec collegiatus clericus esse praesumat. Clericos quoque praecepit, ut negotiationes nullatenus exercere praesumant: quod si fecerint, velut alii negotiatores, a iudicibus emendentur. De corporibus namque publicis nullum fieri defensorem ecclesiae, lex ista constituit. Quod si quis ex curia acquieverit, ut fiat defensor ecclesiae, noverit res suas omnes curiae aut illi corpori, unde discesserat, applicandas, et se ad servitium civitatis in suo corpore revocandum. Nam et iudicem et officium eius provinciae, si eos non revocaverint, gravi, sicut ipsa lex loquitur, dicit poena feriendos. Diaconis, qui ex curialibus vel ex quolibet corpore publico facti sunt, praecepit, ut pro se *ad* agenda, quae utilitati publicae debentur, suffectos dare debeant. Quod si non dederint, ipsi ad conditionem debitam revocentur. Nam episcopos atque presbyteros non iubet hac lege constringi, nisi tantum, ut de patrimoniis suis, quae sunt Maioriani lege constituta, evidenter observent. Originarios vero vel servos, qui ad honorem ecclesiasticum adspiraverint, debere intra XXX annos a dominis revocari. Ita tamen, ut diaconus pro se vicarium, si habuerit, reddat, et omne peculium suum dominus eius usurpet quod si vicarium non habuerit, unde reddat, ipse ad conditionem propriam revocetur. Nam omnes clericos iubet, ut nullas causas, alias nisi tantum actus ecclesiasticos agant, et ut publica loca pro ecclesiarum reparatione non destruant. De successione quoque hoc specialiter credidit inserendum, ut, si vir uxore viva moriatur, et filios non habeat, sed aut patrem aut matrem dimittat, de sponsalitia donatione, quam fecit, medietatem sibi uxor vindicet, medietatem patri aut matri defuncti mariti, qui superstes eorum fuerit, sine difficultate restituat. Quod etiamsi uxori talis casus evenierit, de dote, quam ab uxore maritus accepit, simili ratione, id est, medietatem parentibus, aut si unus eorum superstes fuerit, se noverit redditurum. Quod si nec parentes superstites fuerint, nec filii, persona coniugis, quae altero supervixit, et dotem et (*Sequitur textus pag. 295*)

DONATIONEM SIBI REPERPETUO INDICABIT ITA UT FACIENDI
 DE ID QUID QUID VOLUERIT HABEAT LIBERAM POTESTATEM. MULIER
 UERO Q. FILIOS DERELINQUIDSI MARITUSUPRESTITIT INTESTATA
 DEFECERIT MARITUS EIUS HOCESTRATEREORUM FACULTATES AB UXORE
 DIMISSAS PROH^u FRUCTU IN SUA HABEAT POTESTATE. ITA UT UNUS
 QUISQ. FILIORUM AD UICENSIMUM AETATIS^{sue} ANNUM PERUENERIT ME
 DIETATEM PORTIONIS SUE SINE DILATIONE RECIPIAM. ET ME
 DIETATEM PATERSIBI IN DIEM VITESUAE AD HUSUM RETINEAT.
 QUOD SI ALICUI TRANSACTO UICENSIMO ANNO MEDIETATEM POR
 TIONIS SUE ADARENOLUERIT FRUCTUS EIUS MEDIETATIS QAM
 DATURUS ERAT POST MORTEM PATRIS FILIUS DE PATERNA HE
 REDITATE ASUCCESSORIB. EIUS HABITA EX TIMATIONE RECIPIAM
 QUOD PATRI EXIGERE PRO SUA POTESTATE NŌ VALUIT. **O**EDI
 UERSIS UERO INTER CONIUGES SUBLATA NOUELLA LEGE Q. SUNT
 AD DUO CONSTANTIO ORDINATA PRECIPITO B SERVARI. **T**RI
 CENNALEM UERO LEGEM IN OMNIB. NEGOTIIS ITA IUBETE UI
 DENTIUS CUSTODIRI UT OMNIA TEMPORA Q. IN INFINITUM NE
 GOTIA EXTENDEBANT QUI AD UERSIS IN QUADRAGINTA ANNOS
 DIUERSI IURISCONSULTORES DE ALIQUIB. REB. PERPETUAM PECE
 RANT ACTIONEM. SPECIALITER CENSUIT UT OMNIA DE OMNIB.
 CAUSIS IN FRA. XXX ANNORUM CURRICULA CONCLUDANTUR.
 PRETER SICUT DE POSTLIMINIO DICTUM EST ILLI ANNO TRICE
 NI OCAPTIUS IN PUTARI NON DEBENT. QUIB. HOSTIUM DOMINATIO
 NE DETENTASUNT. Quae tamen lex TRICENNALIS SICUT ILLA
 TEMPORA AD XXX ANNOS REUOCAT QUEM AMPLIUS LITES FECE
 RANT PROPAGARI. ITA RELIQUAQ. IN FRA. XXX ANNOS SUI QIB.
 CUMQ. LOCIS EUIDENTER IUS SASSUNT TO B SERVARI IN OMNIB.
 PRECIPETE CUSTODIRI. Nam et ETIAM LIS IN FRA. TRICENNIO
 IN COATA FUERIT ET NON FINITA QUASI NECEPTA FUERIT. ITA HA
 BEAT UREX TINCTA. **E**XCEPTO PUPILLARIS CAUSAE
 QUIB. PRO HETATIS FRAGILITATE SICUT LEX DIUITHEODOSI CONTI
 NET CONSTAT ESSE CONSULTUM UT ET TEMPORA IN TRICENNIO NŌ
 IN PUTENTUR IN QUIBUS MINORES SUB TUTORUM IUBENTUR PO
 TESTATE CONSISTERE. **A**QUIB. TANTUM SI POSUICENSIMUM ET
 QUINTUM ANNUM EX EO QUO COMPETERE ACTIO CEPERAT LIS FUE
 RIT CONTESTATA

de pu
pillis
loqui
tur

donationem sibi iure perpetuo vindicabit, ita ut faciendi de his, quicquid voluerit, habeat liberam potestatem. Mulier vero, quae filios dereliquit, si marito superstite intestata defecerit, maritus eius, hoc est pater eorum, facultates ab uxore dimissas pro usufructu in sua habeat potestate: ita ut *quum* unusquisque filiorum ad vicesimum aetatis suae annum pervenerit, medietatem portionis suae sine dilatione recipiat, et medietatem pater sibi in diem vitae suae ad usumfructum retineat; quod si alicui transacto vicesimo anno medietatem portionis suae dare noluerit, fructus eius medietatis, quam daturus erat, post mortem patris filius de paterna hereditate a successoribus eius habita aestimatione recipiat, quos patri exigere pro sua potestate non valuit. De divortiis vero inter coniuges, sublata Novella lege, quae sunt a divo Constantio ordinata, praecepit observari. Tricennalem vero legem in omnibus negotiis ita iubet evidentius custodiri, ut omnia tempora, quae in infinitum negotia extendebant: quia diversi in quadraginta annos, diversi iurisconsultores de aliquibus rebus perpetuam fecerant actionem; specialiter censuit ¹, ut omnia de omnibus causis intra XXX annorum curricula concludantur, praeter, sicut de postliminio dictum est, *ut* illi anni *salvo* tricennio captivis imputari non debeant, in quibus hostium dominatione detenti sunt. Quae tamen lex tricennalis, sicut illa tempora ad XXX annos revocat, quae amplius lites fecerant propagari, ita reliqua, quae intra XXX annos suis quibusque locis evidenter iussa sunt observari, in omnibus praecipit custodiri. Nam et ² etiamsi lis intra tricennium inchoata fuerit et non *definita*, quasi nec coepta fuerit ita ³, habeatur extincta: excepta pupillari causa, quibus pro aetatis fragilitate, sicut lex divi Theodosii continet, constat esse consultum: ut ea tempora in tricennio non imputentur, in quibus minores sub tutorum iubentur potestate consistere. A quibus tantum ⁴, si post vicesimum *et* ⁵ quintum annum, ex eo, quo competere actio coeperat, lis fuerit contestata, (*Sequitur textus pag. 297*)

¹ Haenel: *commemoravit*.

² Haenel om.: *et*.

³ Haenel om.: *ita*.

⁴ Haenel: *tamen*.

⁵ Haenel om.: *et*.

de pe
tito
ribus
dicit.

quinquenta^{ANNOS} tantum super tricenarius pupillis iubet augeri
ita ut completis triginta et quinque annis sicut reliquo
rum causa intra xxx annis ita et eorum in fratribus
et quintum annum spatia concludantur. Pupilorum
uero causa uel lites quantequam ad uicesimum et quintum
annum perueniant contestatae fuisse probantur intra
tricenarium sine adiectione quinque anni modis omnibus
consumuntur.

De PETITORIBUS uero constitu
tum est ut si petitor aduersarium suum pulsatum in iudi
cio off^{ferre} uoluerit quem aut sub fideiussione
aut cautione fecit adducere non festinet intra
quattuor menses in quibus tamen iudex ad audiendas reli
quas causas uacare dignoscitur actionem quam propo
suit debet expedire ille quem compulsa ad audientiam
obseruare sumptus et expensas a petitor recipiat et
liber abscedat. Salua tamen integritate negotii illius pe
titoris. qui si ad presens pro tarditate sumptuum uel ex
pensarum damnas ustinuit. Nam si quis pulsatus in iudi
cio adessenoluerit post tertiam conuentionem sciat
se contumacis sententiam subiturum. id est ut quid
quid si ad fuisset in iudicio addicendus erat petenti
litigatori quasi uictus exsoluat. Quicumque autem si
de agro uel de domo fuerit pulsatus sine fideiussione
alicuius caueat ad futurum esse iudicium. Nam si pe
cuniam quis ab eo repetat fideiussorem pro quantitate
pecuniae eius de pulsator dare debet. Si de hoc debi
tum uoluerit parare conflictum tunc tamen fideius
sora ab eo requiri non debet. Quando pulsatus in his
locis in quibus audientia est non minores debiti ipsius posses
siones habere probatur. Si quis iudicem pro quibus
cumque causis aduersum sibi esset ^{litis} uiderit aut habuerit for
tes suspectum uocem appellationis exhibeat. Ut cum ei
successum fuerit integre negotio aput alium iudicem
a motis dilationibus possit audiri. In ea uero causa iudicia
riae potestati id est in lustris appellari non debet.

qui iudi
cem pro
quibus
causis
aduersu
m sibi
serit.

quinque tantum annos ¹ supra tricennium pupillis iubet augeri. Ita ut completis triginta et quinque annis, sicut reliquorum causae intra XXX annos, ita et eorum infra *tricennium* ² et quintum annum spatia concludantur. Pupillorum vero causae vel lites, quae, antequam ad vicesimum et quintum annum perveniant, contestatae fuisse probantur, intra tricennium sine adiectione quinquennii modis omnibus consumantur. De petitoribus vero constitutum est, ut, si petitor adversarium suum pulsatum in iudicio *deferre* ³ voluerit, quem aut sub fideiussione aut cautione fecit adduci, et non festinet intra quatuor menses, in quibus tamen iudex ad audiendas reliquas ⁴ causas vacare dignoscitur, actionem, quam proposuit, debeat expedire: ille, quem compulit ad audientiam, observare sumtus et expensas litis a petitore recipiat, et liber abscedat: salva tamen integritate negotii illius petitoris, qui ⁵ ad praesens pro tarditate sumtuum vel expensarum damna sustinuit. Nam si quis pulsatus in iudicio adesse noluerit, post *tertiam* ⁶ conventionem sciat se contumacis sententiam subiturum: id est, ut quidquid, si adfuisset, in iudicio addicendus erat, petenti litigatori quasi victus exsolvat. Quicumque autem si de agro vel de domo fuerit pulsatus, sine fideiussione alicuius caveat *se* ⁷ adfuturum esse in iudicio. Nam si pecuniam quis ab eo repetat, fideiussorem ⁸ pro quantitate pecuniae eiusdem pulsator ⁹ dare debebit, si de hoc debito voluerit parare conflictum: tunc tamen fideiussor ab eo requiri non debet, quando pulsatus in his locis, in quibus audientia est, non minoris debiti ipsius possessiones habere probatur. Si quis iudicem pro quibuscumque causis adversum sibi esse senserit, aut habuerit fortasse suspectum, vocem appellationis exhibeat, ut, quum ei successum fuerit, integro negotio apud alium iudicem amotis dilationibus possit audiri. In ea vero causa iudiciariae potestati, id est illustri appellari non debet, (*Sequitur textus pag. 299*)

¹ Haenel: *quintum tantum annum*.

² Palimp.: *tricensium*.

³ Palimp.: *offerre*.

⁴ Haenel om.: *reliquas*.

⁵ Palimp. add.: *si*.

⁶ Haenel: *trinam*.

⁷ Haenel add.: *se*.

⁸ Haenel: *fideiussionem*.

⁹ Haenel om.: *eiusdem pulsator*.

In quousque ad .C. solidos si fuerit iudicatum. **S**iquis
 dñs duorum fuerit prediorum et de una possessione ad
 aliam qui iurissu est mancipia originaaria uel colonaria tran
 tulerit. Et addiuersos dñs fundus uterq; puenit nihil
 contra ordinationem prioris domini aliunde translatis man
 cipiis repetere aut pulsare presumat. Sed cui aut uenditur.
 aut donatus aut dimissus a ger fuerit in eo eum statim pos
 sideat in quo a bauctore constat fuisse dimissum. **D**e colo
 rum uero agnatione ei remota ambiguitate hac lege constat
 esse preceptum ut secundum legemque ad palladium data
 est de colono et colona inter duos dominos diuidatur ag
 natio. Id est ut coloni dñs duas partes filiorum et tertiam
 colone dñs sibi debeat uindicare. Quae uero actiones per
 petuae fuerint et ad tricennium reuocatae sunt placuit ab nec
 ti id est hereditatis petitio sit a mena bauctore cui compete
 bat fuerit in coacta poenalis actio. homicidii. furti. tu
 telae. gesta. de fugitiuis. decurialibus uel collegia
 tis reuocandis. empti. uenditi. locati et conducti
 negotiorum gestorum mandati pro socio.

SI UNUS
 DUORUM
 FUERIT
 DOMINI
 NUS
 PRE
 DIO
 RUM

DE COLO
 NIS DI
 CIT

FINIUNT NOVI LLAE LIGES DIVI VALENTI
 NIANI AC VSTI INCIPIUNT LEGES DIVI
 MARCIANI AC VSTI FELICITER AMEN

INEMINEM EXHIBERE IDE PROUINCIA AD CITATUM NISI AD
 RELATIONEM IUDICIS A QUO FUERIT APPELLATUM.

IMPERATOR VALENTINIANUS ET MARCIANUS AD AEDICTUM

MULTARE MEDIORUM GENERANS AE CLEMENTIAE PROUIN
 CIALIBUS SUI PROSPICERE GESTIENTI ET CREBRACOGITATIO
 SUBPETIT ET IPSE RERUM HUSUM ADPORTAT. Nam cum uena
 lemiudicum ambitum radicatus amputasset. Et ad res pri
 uatas uel publicas sincere et maxime gubernandas homines

in *qua* ¹ usque ad C. solidos ² fuerit iudicatum. Si quis dominus duorum fuerit praediorum, et de una possessione ad aliam, quae iuris sui est, mancipia originaria vel colonaria transtulerit, et ad diversos dominos fundus uterque pervenerit, nihil contra ordinationem prioris domini aliunde translatis mancipiis repetere aut pulsare praesumat, sed cui aut venditus aut donatus aut dimissus ager fuerit, in eo eum statum possideat, in quo ab auctore constat fuisse dimissum. De colonorum vero agnatione id remota ambiguitate hac lege constat esse praceptum, ut secundum legem, quae ad Palladium data est de colono et colona, inter duos dominos dividatur agnatio, id est, ut coloni dominus duas partes filiorum et tertiam colonae dominus sibi debeat vindicare. Quae vero actiones perpetuae fuerunt, et ad tricennium revocatae sunt, placuit annecti, id est, hereditatis petitio, si tamen ab auctore, cui competeat, fuerit inchoata poenalis ³ actio, homicidii, furti, tutelae gestae, de fugitivis, de curialibus, vel *de* collegiatis revocandis, emti, venditi, locati et conducti, negotiorum gestorum, mandati, pro socio.

FINIUNT NOVELLAE LEGES D. VALENTINIANI AUGUSTI ⁴.

INCIPIUNT LEGES NOVELLARUM D. MARTIANI AUGUSTI FELICITER, AMEN ⁵.

TITULUS I.—NEMINEM EXHIBERI DE PROVINCIA AD COMITATUM, NISI AD RELATIONEM IUDICIS, A QUO FUERIT APPELLATUM. (I) IMPP. VALENTINIANI ET MARTIANI ⁶ AA. EDICTUM. Multa remediorum genera nostrae clementiae, provincialibus suis prospicere gestienti, et crebra cogitatio suppetit, et ipse rerum usus apportat. Nam quum venalem iudicum ambitum radicitus amputasset, et ad res privatas vel publicas sincerissime gubernandas homines (*Sequitur textus pag. 301*)

¹ Palimp.: *quo*.

² Palimp. add.: *si*.

³ Haenel: *finalis*.

⁴ Haenel: *Explicit liber legum Novellarum*.

⁵ Haenel om.: *feliciter amen*. Diversis formulis significant codices finem Valentiniani Novellarum et principium Novellarum Martiani; sed quas Palimpsestus ostendit non repetivit alius, hactenus editus. Unde videtur ad familiam singularem noster omnino redigendus.

⁶ Palimp.: *Valentinianus et Marcianus*.

spectandos adque consulto straxisse inuitos. Sciens quip
 pe felicem fore rem publicam si a nolentibus et tactos pu
 blicos ^{re} pulsantibus cogitant in se pietatis statim occurrit
 quoniam modo possint longi itineris intervallo et inormibus
 sumptibus legitime gentes auxilio liberari. Uidetis enim
 agmina uidetis ceteruas ad euntium infinitas non solum a fi
 niti mis prouinciis uerum extremo orbis romani limite
 confluentes et aduersum suos aduersarios conquerentes
 quod profecto nullatenus accidisset integritas uel seueri
 tas iudicum florisset. Et ne igitur huiusmodi flagitia
 etiam ulterius porrigatur. neque dissertus laboribus suis.
 aut certe dulcibus pignoribus in cognitas mundi partes diutius
 peruasentur hoc consultissimo aedicto statuendum pariter
 et omnibus declarandum pietas nostra decernit. Quicumque
 civilem actionem uel certe criminalem actionem aduersa
 rius suis intendere moliantur uiros clarissimos ad eant
 prouinciarum rectores. et expositis querimoniis in sinua
 tisque desiderii ^{suis} paratissimum promptissimumque posthac
 subsidium iuris expectent. et illi noxie ^{potentia} uim legum benignam
 opponant. illi diuitiis integram mentem obiciant non illo
 supplicio quod hoc tempore nullum terrebit non effemina
 uit mentem seueram qui libet census oblati. Sed unicuique
 non altiores suspecta non dispecta humiliores fortuna nre
 mandatorum non in memores pietatis et antiquo et nro
 iure succurrent. Et querimoniis suas probantibus
 aut in demnitate seruata aut legitima uindicta consulen
 tes subsecuta has ergo ob causas nullum aduersarium suum
 a proximis uel longi quisque partibus non pro sacro adfatus non
 magnificentissimorum uel inlustrium iudicum sententi
 am uolumus exhiberi. Nisi forsitan aut propter potesta
 tem aduersarii aut ipsius rei difficultatem aut publici debi
 ti molem deficienterectore prouinciae specialis iudicis
 qui in locis uel proximo de se uel amplissima e potestatis
 uel aliorum maiorum iudicum auxilium postuletur his pro
 commodum suo et pro nro imperii humanitate dispositis

spectandos atque consultos traxisset invitos, sciens quippe, felicem fore rem publicam, si a nolentibus et actus publicos repulsantibus *regeretur*, cogitanti nostrae pietati statim occurrit, *quonam* modo possint longi itineris intervallo et enormibus sumtibus legitimo egentes auxilio liberari. Videtis enim agmina, videtis catervas adeuntium infinitas non solum a finitimis provinciis, verum extremo orbis Romani limite confluentes, et adversum suos adversarios conquerentes. Quod profecto nullatenus accidisset, *si in locis* integritas vel severitas iudicum florisset. Et ne igitur huius modi flagitia etiam ulterius porrigantur, ne quis *desertis laboribus*¹ suis aut certe dulcibus pignoribus per incognitas mundi partes diutius pervagetur, hoc consultissimo edicto statuendum pariter et omnibus declarandum pietas nostra decernit.

§ 1. Quicumque civilem actionem vel certe criminalem actionem² adversariis suis intendere moliuntur, viros clarissimos adeant provinciarum rectores, et expositis querimoniis insinuatique desideriis suis, paratissimum promptissimumque post hac subsidium iuris exspectent. Illi noxae potentiae vim legum benignam opponant: illi divitiis integram mentem obiciant. Non illum supercilium, quod hoc tempore nullum *est*, terrebit: non effeminabit mentem severam quilibet census oblatus: sed unicuique, non altiore suspecta, non despecta humiliore fortuna, nostrae mandatorum non immemores pietatis, et antiquo et nostro iure succurrent, et querimonias suas probantibus aut indemnitate servata, aut legitima vindicta consulentes subsecuta.

§ 2. Has ergo ob causas, nullum adversarium suum a proximis vel longinquis partibus, non per sacros affatus, non per magnificentissimorum vel illustrium iudicum sententias volumus exhibere, nisi forsitan aut propter potestatem adversarii, aut ipsius rei difficultatem, aut publici debiti molem deficiente rectore provinciae specialis³ iudicis, qui in locis vel proximo deget, vel amplissimae potestatis, vel aliorum maiorum iudicum auxilium postuletur.

§ 3. His pro commodo vestro et pro nostri imperii humanitate dispositis, (*Sequitur textus pag. 303*)

¹ Palimp.: *dissertus laboribus*.

² Haenel: *accusationem*.

³ Haenel: *spectabilis*.

MARCIANI

UNUS quisque uestrum cum sint in locis ^{iudicis} iudices legum custodes
 et earum pugnaces defensores. prout quisque possit sine perre
 et rinatione sine sumptibus super dubiis rebus et adire iudices
 et auxilium amicis legibus adipisci. hecque dicta sunt obserua
 re debent. Si uero uel aduersariis tamquam excedente
 prouinciae praedium fuerit contemptus uel a iudice non
 auditus hecque in amplissima potestate uel aliorum maior
 competentium tamen examine per relationem iudicis contra
 aduersarium missa. Si uero ipsum iudicem documentis quibus
 dem neglexissent. non se maiestatis aedictas uel periculum
 memorum promiserit probaturum tunc post inde muni
 tate legibus reseruatam aetiam uindictam iuris congruam in
 uictum iuris protinus subsequetur. Quod si appellatio
 apud iudicem fuerit subsecuta. eaque supprouocationibus le
 gibus antiquis statutis uel diligentius modis omnibus
 complebuntur his additur aliter maius quod innocentibus pre
 cipue haec continebant. Nonnulli namque suis allegationibus
 diffidentes ne sanes uos aduersarios tantum modo cupien
 tes non iure commissi sed arte pugnauerunt. et per sermonem
 fucatum et fallerata uerba non numquam legibus ante con
 fusis ad aliena eos iudicia pertraherant. Ut hinc sepius ue
 nerit ut et miles in ciuile et priuatus in militaris edibus in
 congruo opere gratur iudicio. Ergo hanc quoque par
 tem ne ad lesionem nobis sublectorum legem superioris
 et legum contemptum alterius alterius perducere hoc pro
 uidentissimo aedictum non solum pietas censuit emendandum.
 libemus namque omnes propriis hac saluberrimis institu
 tibus uos aduersarios satis factionem forsitan differentes
 in proprio non in minimis competentis fictis quibusdam occasio
 nibus exposcere litigatorum rei forum sequatur quod si nec les
 ti sententia non constat esse decretum intactum in uoluntate
 seruetur. Nemo uero a serenitate postulet nec enim in pe
 trabit non rescriptum non mandatum uel iussu quod dicitur
 sacra suos aduersarios in minimis competenti iudicio respondere
 maxime hoc tempore quod superius dictum est unus
 quisque

unusquisque vestrum quum sint iudices in locis legum custodes et earum pervigiles defensores, prout quisque possit, sine peregrinatione, sine sumtibus super dubiis rebus et adire iudicem et auxilium amicis legibus adipisci haec, quae dicta sunt, observare debet, si vero *ab adversario* ¹, tamquam excedente provinciale praesidium fuerit contentus, vel a iudice non auditus, hocque in amplissimae potestatis vel aliorum maiorum competenti tamen examine per relationem iudicis contra adversarium *emissam* seu ipsum iudicem documentis quibusdam *neglexisse* ² nostrae maiestatis edicta sui periculi memor se promiserit probaturum, tunc post indemnitate ei legibus reservatam ³ etiam vindicta iuri congrua in victum ⁴ iuris ⁵ protinus subsequetur.

§ 4. Quod si appellatio apud iudicem fuerit subsecuta, ea quae super provocationibus legibus antiquitus statuta sunt, diligentius modis omnibus complebuntur.

§ 5. His additur aliud maius, quod innocentes praecipue hactenus conterebat. Nonnulli namque suis allegationibus diffidentes vexare suos adversarios tantummodo cupientes non iure *cum his* ⁶ sed arte pugnabant, et per sermonem fucatum et phalerata verba nonnunquam legibus ante confusis ad aliena eos iudicia pertrahebant *ita* ut hinc saepius eveniret, ut et miles in civili, et privatus in militari sed sibi incongruo peregrinaretur iudicio. Ergo hanc quoque partem, ne ad laesionem nobis subiectorum legem superioris ⁷ *patiamur iuris* et legum contentum ulterius perdurare, hoc providentissimo edicto nostra pietas censuit emendandum. Iubemus, namque omnes pro priscis ac saluberrimis institutis suos adversarios satisfactionem forsitan differentes in proprio *foro* non in minime competente fictis quibusdam occasionibus exposcere litigatorem.

§ 6. *Actor rei* forum sequatur. Quod sine coelesti sententia non constat esse decretum intactum inviolatumque servetur; nemo *a* nostra serenitate postulet, nec enim impetrabit non rescriptum, non mandatum vel iussum, quod dicunt sacrum, suos adversarios in minime competenti iudicio respondere, maxime quum hoc tempore quod superius dictum est unusquisque

¹ Palimp.: *vel adversariis*.

² Palimp.: *neglexissent*.

³ Haenel: *reservatum*.

⁴ Haenel: *convictum*.

⁵ Haenel om.: *iuris*.

⁶ Palimp.: *commissi*.

⁷ Haenel om.: *legem superioris*.

CLARISSIMORUM UEL SPECTABILIUM IUDICUM SIT AMEN PRO CAUSAS
 PREDICTAS ITA UT SUSTULERIT ET IN TEGRAS AD EUNTIBUS AURES PRE
 BERE. IN OMNI POSTPOSITA IN IUDICIA OMNIS EXPRETAGRATIA RECTO
 PROPOSITO POTUERIT IUDICARE. QUAM FORMAM ETIAM IN MILITARI
 PARTE IDUOLUMUS OBSERVARE. NEC PASSIM ALIQUAE ARMATAE MI
 LITIAE SOCIATUM LONGINQUIS PARTIBUS TRABI. SED IN LOCIS APUT CONPE
 TENTEM IUDICEM PULSARI. NISI TAMEN SUPRIMAXIMIS ET NECESSA
 RIIS CAUSIS ET MILITARIS IUDICEM IN LOCIS EXCIDENTIBUS FUERIT ACCU
 SATUM NON IGNORANTE EOCUIUS INTERPELLATIONE ALIQUI SECUNDUM
 DATAM FORMAM LONGINQUA FUERIT PROTRACTUS EXAMINA QUOD
 SICUT PASUI FUERIT DILATATA COGNITIONE UEL MINIME ACTIONIS
 SUAE AD FUERIT UEL DELATA PROBauerit. PRO CALUMNIA INQUI
 DEM POENA IN LUAT LEGIBUS CONSTITUTAM. PRO PECUNIA IN CAU
 SA POST DISPENDIA POST SUMPTUS CONSIDERATA QUANTITATE POS
 TULATORUM UEL MEDII ITINERIS INTERVALLO CONDEMNATIO
 NEM PRO EXTIMATIONE IUDICIS SUSTINEBIT. NAM DIGNUM
 EST EOS QUI MAIORUM NRARUM LEGUM AUARITIA STIMULANTE UEL
 INUIDIA INCITANTE FINES PTURBARE SEU CASTRA PFRINGERE
 CONABUNTUR ALIUTANTUMSALTIM INTIMATO QUOMAGIS PUNIRI
 DISPENDIO REFRENARI. HERGO CONSULITE URIS CONMODIS NRIS
 SALUBERRIMIS PARERE PRECEPTIS. NEMO ANSAPI ETATE MAIO
 RIBUS OCCUPATA UEL AD MAGNIFICENTISSIMIS SEU IN LUSTRIBUS IUDICI
 BUS IN MAXIMIS HAC NECESSARIIS QUOD SUPERIUS EST CAUTUM
 REBUS PUBLICIS UEL DEBITIS EXIBITIONIS SUBSIDIU POSCAT. NA
 SI QUI SALTERQ. DICTA CONTINENT POSTULANT ANIMO HIS DISPEC
 IUDICEM UEL IN SEPRIMUM CONTRA ORDINEM LEGUM ADIERIT MALES
 TATE SCIAT SE NON SOLUM LITIS IACTURAM ADQ. PLUS PETITO
 NIS PERICULUM UERUM ETIAM COMPETENTIS OTUJFORES UB
 DENDUM. DAT. V IDVS OCTB. CONSTANTINOPOLIM. VALNO. A. VII ET ABNDTIO. UC CONS
 INTERP. Siquis aduersarium aut repetitione aut criminis
 obiectio ne pulsauerit in prouincia in qua consistet ille qui
 pulsatur suae exerationes. Nec extimet aduersarium
 alibi longius ad iudicium pertrahendum. Ille uero qui pulsa
 tus fuerit si iudicem suspectum habuerit appellari. Similiter
 amet militantes hoc ordinem teneantur ut et ipsi aput conpe
 tentes iudices

UT QUI PUL
 SATUR AUT
 REPETITIO
 NE AUT CRIMINIS
 OBIECTIONE IN P
 ROUINCIA IN
 QA CONSISTET
 SUAE EXERATIONES
 ERATACTIONES

clarissimorum vel spectabilium iudicum, si tamen, *propter* causas praedictas, ita usus tulerit ¹ et integras adeuntibus aures praebere et ² omni postposita invidia, omni *spreta* gratia recto proposito potuerit iudicare.

§ 7. Quam formam etiam in militari parte id ³ volumus observari nec passim aliquem armatae militiae sociatum longinquis partibus trahi, sed in locis apud competentem iudicem pulsari, nisi tamen super maximis et necessariis causis et militarem iudicem in locis *excedentibus* fuerit accusatus non ignorante eo, cuius *ex* interpellatione aliquis secundum datam formam *in* longinqua fuerit protractus examina; quod si culpa sui fuerit *dilata* ⁴ cognitio vel minime actioni suae adfuerit vel delata *non* probaverit, pro calumnia quidem poenam luat legibus constitutam pro pecuniali ⁵ causa post dispendia *vero* post sumtus, considerata quantitate postulatorum vel medii itineris intervallo condemnationem pro expositione ⁶ iudicis sustinebit, nam dignum est eos, qui maiorum *nostrorum nostrarumque* legum avaritia stimulante vel invidia incitante fines perturbare, sen castra perfringere conabuntur habitantium, saltem *intentato* ⁷ quo magis puniuntur dispendio refrenari.

§ 8. Ergo consulite vestris commodis, nostris saluberrimis parete praeceptis. Nemo a nostra pietate maioribus occupata, vel a magnificentissimis seu illustris iudicibus nisi in maximis ac necessariis, quod superius cautum est rebus publicis *vel* ⁸ debitis exhibitionis subsidium poscat, nam si quis aliter quam *edicta* ⁹ continent *postulanti* ¹⁰ animo his despectis iudicem vel nostram primum contra ordinem legum adierit maiestatem, sciat se non solum litis iacturae atque plus petitionis periculo, verum etiam competenti motui fore subdendum. Dat. V Id. Oct. Constantinopoli, Valentiniano A. VII et Abundantio V. C. Cons.

Interpretatio. Si quis adversarium aut repetitione aut criminis obiectione pulsaverit in provincia, in qua consistit, ille qui pulsatur suas exserat actiones nec aestimet adversarium *suum* alibi longius ad iudicium pertrahendum: illi vero qui pulsatus fuerit, si iudicem suspectum habuerit, liceat appellare: simili etiam et militantes ordine teneantur, ut et ipsi apud competentes iudices (*Sequitur textus pag. 307*)

¹ Palimp.: *ita utsus tulerit*.

² Haenel om.: *et*.

³ Haenel om.: *id*.

⁴ Palimp.: *dilatata*.

⁵ Haenel: *pecuniaria*.

⁶ Haenel: *aestimatione*.

⁷ Palimp.: *intimato*.

⁸ Haenel: *publicisve*.

⁹ Palimp.: *quae dicta*.

¹⁰ Haenel: *petulanti*.

QUASCOMPETERESIBICREDUNT EXERANT ACTIONES. QUIA OMNIBUS
LEGIBUS CONSTITUTUM EST ACTOR REI FORUM SEQUATUR.

DE INDULGENTIS

RELIQUORUM.

CIMP^{NE}PP VALENTINIANUS ET MARTIANUS A^{NE} PALLADIO PPO
URE NOBIS EST HUIUSMODI HUMANI GERIS PROVIDERE NAM ID DIE HAC
NOCTE PROSPICIMUS UT UNIVERSI QUI SUB N^{RO} IMPERIO VIVUNT ET AR
MORUM PRESIDIO AB HOSTILI IMPETU MUNIUNTUR ET IN PACELI
BERO OTIO HAC SECURITATE PATIANTUR. IDEO MISERATISSIMUS
LAUDABILEM SUGGESTIONEM CELSITUDINIS TUAE PRETERILLAS
VIRTUTES Q^{IB} SUBLIMITAS TUAPLURIMUM POLLETE TAM HUMANI
TATEM TUICULMINISEVIDENTER HOSTENDIT. Nam debitorum
q^{LI} RELIQUI STRAHUNTUR EX ACTIONE MOLESTAM ESSE TESTA
TUR OBNOXIIS. HAC MERITO POSTULAVIT UT PREDICTI DEBITORES
SACRA N^{SA} INDULGENTIA LIBERENTUR. QUAPROPTER ADMIRABI
LEM INSINUATIONEM TUAM PROBANDAM ESSE CENSUIMUS. ES
SETIGITUR PRO SECURITATE PROVINCIALIUM EX ACTIONE RELI^{GO}
RUM ET A SEXTA INDICATIONIS INITIO USQ^{AD} FINEM QUINTAE
DECIMAE SUP^{PL} LAPSE DEBITA DELEANTUR. SIUE EX POSSESSIONI
B^{LIBERARI} UEL PATRIMONIALIS TEMPORUM AUT CIVILIS FISCALIS
QUE JURIS SEU IN AURO SEU IN ARGENTO SEU IN SPECIEBUS UEL IN
METALLICA QUACUMQ^{MA} MATERIA. ALIQUE QUOLIBET CONFLATIO
NIS TITULO IN PUBLICIS CALCULIS RESIDERE NO SCUNTUR. ET
SIUE SUBLIMITATIS TUE SIUE THESAURIS SIUE SACRO AERARIO
DEBENTUR. SIUE CELLARIU UEL PRIVATA REI N^{SE} AUT DOMINICA EDOM^S
SIUE OPERIB^{HI} US INCLITA E HURBIS OMNIA CONFLATORIB^{US} NECNON
ET CURIALIB^{US} SEU COHORTALIB^{US} SEU PROVINCIALIB^{US} OFFICIIS ET A
LIIS Q^{ICUMQ} REPPERIUNTUR OBNOXII REMITTANTUR. ET NEQUA
LIBERALITAS N^{SA} MALICOSE FRAUDIS VALEAT IN PEDIRE ET SI IN
PRIVATU CONTRACTUM UEL IN CAUTIONIB^{US} DEBITUM PUBLICUM
TRANSISSE UEL NOVATUM ESSE DICATUR. SI Q^{UI} CURIALIS EXAC
TOR UEL COHORTALIS COMPULSOR PRO OBNOXIO SE INTULISSE CON
MEMORET NIHIL OMNINO LIBERALITAS N^{SA} FIRMA PERMANEAT
CURIALIB^{US} A ETIAM ET COHORTALIB^{US} HULLAS EX ACTIONIS ADUER
SUS OBJECTIONES UEL ACTUARIOS UEL DEVOTISSIMOS MILITESQUE
RELEPERMITTATUR OCCASIO. ITA UT ET OBJECTIONES ET ACTUARIOS

quas competere sibi credunt, exserant actiones, quia omnibus legibus constitutum est, *ut* actor rei forum sequatur.

TIT. II.—DE INDULGENTIIS RELIQUORUM. (I) IMPP. VALENTINIANUS ET MARTIANUS AA. PALLADIO PRAEFECTO PRAETORIO. Curae nobis est, utilitati humani generis providere: nam id die ac nocte prospicimus, ut universi, qui sub nostro imperio vivunt, et armorum praesidio ab hostili impetu muniantur, et in pace libero otio ac securitate *potiantur* ¹. Ideoque *mirati* ² sumus laudabilem *suggestionem* ³ celsitudinis tuae, *quae* praeter *alias* ⁴ virtutes, quibus sublimitas tua plurimum pollet, etiam humanitatem tui culminis evidenter ostendit. Nam debitorum, quae in reliquis trahuntur, exactionem molestam esse testatur obnoxii, ac merito postulavit, ut praedicti debitores sacra nostra indulgentia liberentur. Quapropter admirabilem insinuationem tuam probandam esse censemus ⁵.

§ 1. Cesset igitur pro securitate provincialium exactio reliquorum, et a sextae indictionis initio usque ad finem quintae decimae nuper lapsae ⁶ debita deleantur, sive ex possessionibus liberari, vel patrimonialis *templorumve* ⁷ aut civilis fiscalisve iuris, seu in auro, seu in argento, seu in speciebus, vel in metallica quacumque materia aliove quolibet collationis titulo in publicis calculis residere noscuntur. Et sive arcae sublimitatis tuae, sive thesauris, sive sacro debentur aerario, sive cellario, vel privatae rei nostrae, aut dominicae domui, sive operibus huius inclitae urbis, omnia collatoribus, necnon et curialibus, sen cohortalibus, sen provincialibus officiis, et ⁸ aliis, quicunque reperiuntur obnoxii, remittantur.

§ 2. Et ne qua liberalitatem nostram caligo fraudis valeat ⁹ impedire, *et si in* privatum contractum vel in cautionem debitum publicum transisse vel novatum esse dicatur, *aut si* quis curialis exactor vel cohortalis compulsor pro obnoxio se intulisse commemoret, nihilominus liberalitas nostra firma permaneat.

§ 3. Curialibus etiam et cohortalibus nulla superexactionis adversus objectiones ¹⁰ vel actuarios vel devotissimos milites querelae permittatur occasio, ita ut et objectiones ¹¹ et actuarii

¹ Palimp.: *patiantur*.

² Palimp.: *miserati*.

³ Palimp.: *suggestionem*.

⁴ Palimp.: *illas*.

⁵ Palimp.: *censuimus*.

⁶ Haenel: *clapsae*.

⁷ Palimp.: *temporum*.

⁸ Haenel om.: *et*.

⁹ Haenel: *possit*.

¹⁰ Haenel: *optiones*.

¹¹ Haenel: *optiones*.

ET DEUOTISSIMOS MILITES IN INVICEM TACEANT. ET NULLAM ADUERSUS
 CURIALES SEU COHORTALES SEU OFFICIA PROUINCIALIUM SEU DECURIONUM
 MOUEANT. PROUIDETIS PUBLICIS ACTIONIBUS ETIAM SI QUAS EXPENSUS
 SE PROALIS IN TULISSE CONTENDANT. PRETEREA QUID QUID EX TITULO
 SENATORIS FOLLIS IN PROUINCIIS DEBEATUR. HOC QUOQUE REMITTI LUBE-
 MUS. SI QUI SAUTEM EX QUINTA DECIMA INDICATIONE SUE L SUPERIORIS
 DEBITA AD EXPENSAS PRIMAE INDICATIONIS SEU POSTERIORUM TEMPORIS
 DEPUTATUM EST. ET SI QUID EX HAULIS HAC PRETIIS MATERIARUM ET
 RELEUATISUE DONATIS AUT TRANS LATIS ADQ. A DERATISUE LAB
 ARCA SACRATISSIMAE CONSTANTINOPOLITANE URBS DEBEATUR
 ID HUIUS DONATIONIS BENEFICIO NON TENEBITUR. SED ET SI
 QUID IN AURO UEL IN SPECIEBUS UEL IN MATERIIS CIUITATUM MO-
 PERIBUS DEPUTATUM EST. ET HOC ROGATUM NON ESSE MONS-
 TRATURUS. QUOQUE RATIO SERUETUR. IN TACITA NEC POS-
 SINT DEBITORES HUIUS DONATIONIS AUXILIO INITI SED COMPELLI
 TUR. HUIUS QUI NOXI REPERIUNTUR IN PLERESUSCEPTA OPERA ET
 SUMPTUUM REDDERATIONES. NEC ENIM OPORTETHANC LIBERA-
 LITATEM NOSTRAM EO USQUE PROTENDI. UT IN ALIORUM LUCRA
 INIUS TE PROFICIAT. QUOD ORNATUI URBIS DELEGATUM EST. SEN-
 TIAN. TUNIVERSIS ITANTUM SIBI. QUANTUM SIT PIETAS NOSTRA
 PROFUERIT. ET IN POSTERUM DEUOTO ANIMO PENSATIONES PU-
 BLICAS SOLUANT. QUI SE SCIANT. PRETERITIS DEBITIS LIBERATOS
 PALLADI PRINCEPS IN LUSTER. IGITUR ET TUA HUIUS SALUBERRIME
 PRAESMATICAE LEGIS MODERATIO. NEMPER UNIVERSOS POPU-
 LOS HAC PROUINCIALIUM IUDICES EDICTIS PROPOSITIS DEUULGA-
 RE CURABIT. UT SECURIBENEFICIUM NOSTRE PIETATIS ESSE
 CURITATISQUE FRUCTUM LIBENTER AGNOSCAT. SCRIBTA PALLA-
 DIOUIROIN. PPPO PRO CUNCTIS HERMOGENIUIROIN. ET SACRO-
 RUM LARGITIONUM GENETRIUIROIN. COM RERUM PRIUATO-
 RUM MAXIMINOUIROIN. COM ET PREPOSITO SACRICUBICULI
 D N CATANO AVII ET ALBINOU CONSS
 INTERP Lex sta hoc continet. UT PER PROUINCIAS RE-
 LAXATAE BENEFICIO PRINCIPIS TRIBUTORUM RELIQ. NON
 QUERANTUR. TAMEN QUOD EXACTUM EST. SI APUT EXACTO-
 RES RESIDISSE CONSTITERIT, ID PRECIPET UT PUBLICIS DEBE-
 AT

et devotissimi milites ¹ invicem taceant, et nullam adversus curiales, sen cohortales, *vel collatores*, seu officia *provincialia* ², seu decuriones moveant pro debitis publicis *actionem* ³, etiamsi quas expensas se pro aliis intulisse contendant.

§ 4. Praeterea quicquid ex titulo senatorii follis in provinciis debetur, hoc quoque remitti iubemus.

§ 5. Si quid autem ex quintae decimae indictionis vel superiorum *temporum* debitis ad expensas primae indictionis seu posteriorum temporum deputatum est, et si quid ex naulis ac pretiis materialium, et relevatis vel donatis, aut translatis atque adæeratis, vel ab arca sacratissimae Constantinopolitanae urbis debetur, id huius donationis beneficio non tenebitur. Sed et si quid in auro, vel in speciebus, vel in materiis civitatum operibus deputatum est, et hoc erogatum non esse monstratur, eius quoque ratio servetur intacta, nec possint debitores huius donationis auxilio niti, sed compellantur hi, qui noxii reperiuntur, implere suscepta opera et sumtum reddere rationes. Nec enim oportet hanc liberalitatem nostram eo usque protendi, ut in aliorum lucra iniuste proficiat, quod ornatui urbium delegatum est.

§ 6. Sentiant universi si tantum sibi quantum sit ⁴ pietas nostra profuerit, et in posterum devoto animo pensitationes publicas solvant, qui se sciant praeteritis debitis liberatos, Palladi, parens carissime ⁵.

§ 7. Illustris igitur et *praecelsa magnificentia* tua huius saluberrimae pragmaticae legis moderationem per universos populos ac provinciarum iudices edictis propositis divulgari curabit, ut securi *et* beneficium nostrae pietatis et securitatis suae fructum libenter agnoscant. Scripta Palladio viro illustri Praefecto Praetorio *Orientis* pro cunctis ⁶: Hermogeni viro illustri Comiti sacrarum largitionum: *Genetrio* ⁷ viro illustri Comiti rerum privatarum: Maximino viro illustri Comiti et Praeposito sacri cubiculi, D. N. Valentiniano A. VII et Albino ⁸ V. C. Coss.

Interpretatio. Lex ista hoc continet, ut per provincias relaxatae beneficio principis tributorum reliquæ non quaerantur, tamen quod exactum est, si apud exactores residere constiterit, id praecipit, ut publicis debeat (*Sequitur textus pag. 311*)

¹ Palimp. add.: *in*.

² Palimp.: *provincialium*.

³ Palimp.: *actionibus*.

⁴ Haenel scrib: *tantum quantum sibi*.

⁵ Haenel add.: *atque amantissime*.

⁶ Haenel om.: *pro cunctis*.

⁷ Haenel: *Genadio*.

⁸ Haenel: *Avieno*.

hutilitatib. non perisse. Sed quod exactum est senatoribus
Thensauris Inferatur. Et a provincialibus uel a pos
sessoribus quod solutum non fuerit non quaeratur

III De prediis

ciuitatum

omnium

Imp̃p̃ ualentinianus et marcianus a palladio p̃p̃o orientis
uariatiaes uel culpa marciuit qui pro possessionibus quas
detinent debitas functiones inferre cunctantur
Itaque inter ceteros egregios haec usque reipublice
sublimitas prodeest. Successiones de prediis iurisciui
lis oblati iure laudamus aetiam p̃p̃m postulatū est ut si q̃
memorata predia ad emptorū canone consecuti sunt ue
terem canonem in posterum cogantur agnoscere Celsita
do igitur tu a iudicibus placuisse cognoscat ut si qui uel ex titulo
donationis uel ex emptione uel ex aliquolibet titulo posses
sionis iurisciuii tantummodo q̃ cuiuslibet ciuitatis. et precipue
huius aeternae urbis ciui maiorem debemus fauorem tam ciuils
ut dictum est iuris quam etiam aq̃ non et iustas possessiones ex con
sultu a uxori et a libris emptorū canone acceperunt
Impositum prediis canonem iuxta fidē publicorum monimen
torum ciuitati ad quā predia pertinerunt prebere iubeantur.
Ex presentiquoq̃ quarta indictione cessante preterititem
poris canonem ex actione manente penes eos successoresque
eorum et detentatores in libatō dominio. Nam si priuatis iuris
debita nō patiamur de negari multo magis prebenda sunt ciui
tatib. q̃ iure debentur cum sufficienti a possessoris quod
a p̃teos dominium perpetuum ex n̄ra liberalitate perma
neat. Siq̃ tamen possessiones iurisciuii canonē priuatis
largitionib. in presenti prebent uel nunquam ad emptum uel
postea inpositum ad hanc pragmaticā iussionem non p̃tine
bunt. Sed priuato aerario canonem quē nunc agnoscunt
inferre debent ^{ex more} dominio firmiter a p̃teos succes
soreseq̃ eorum et detentatoribus parimodo p̃manente
III ut etiam dispositionis culmini stui probamus ad q̃ firmam
ut si qui cuiuslibet iudicis commotionem ultatisunt et partem
seu totam multam adhuc debere noscuntur. idq̃q̃ indulgentie

utilitatibus non perire, sed quod exactum est, senatoribus ¹ thesauri inferatur, et a provincialibus vel a possessoribus, quod solutum non fuerit, non quaeratur.

TIT. III.—DE PRAEDIIS CIVITATUM OMNIUM. (1) IMPP. VALENTINIANUS ET MARTIANUS AA. PALLADIO PRAEFECTO PRAETORIO ORIENTIS. Avaritiae suae culpam arguit, qui pro possessionibus, quas detinet, debitas functiones inferre cunctatur. Itaque inter ceteros egregios actus, quibus rei publicae tua sublimitas prodest, *etiam* suggestionem de praediis iuris civilis oblatam iure laudamus, etiam ² perquam postulatum est, ut, si quid memorata praedia adempto civili canone, consecuti sunt, veterem canonem in posterum cogantur agnoscere.

§ 1. Celsitudo igitur tua id nobis placuisse cognoscat, ut, si qui vel ex titulo donationis, sive ex emtione, sive ex alio quolibet titulo possessiones iuris civilis tantum modo *et* ³ cuiuslibet civitatis et praecipue huius aeternae urbis, cui maiorem debemus favorem, tan civilis, ut dictum est, iuris, quam etiam agonotheticas possessiones, ex consulatu Ausonii et Olybrii ⁴ demto civili canone acceperunt, impositum praediis canonem iuxta fidem publicorum monumentorum civitati, ad quam praedia pertinuerunt, praebere iubeantur, ex praesenti quoque quarta indictione, cessante praeteriti temporis canonis exactione, manente penes eos successoresque eorum et detentatores illibato dominio. Nam si privatis viris debita non patiamur denegari, multo magis praebenda sunt civitatibus, quae iure debentur, cum sufficientia possessoris ⁵, quod apud eos dominium ⁶ perpetuum ex nostra liberalitate permaneat.

§ 2. Si quae tamen possessiones iuris civilis canonem privatis largitionibus in praesenti praebent vel nunquam ademptum vel postea impositum, ad hanc pragmaticam iussionem non pertinebunt, sed privato aerario canonem, quem nunc agnoscunt, inferre ex more debebunt, dominio firmiter apud eos successoresque eorum et detentatores pari modo permanente.

§ 3. Illud etiam dispositionis culminis tui probamus atque firmamus, ut, si quis cuiuslibet iudicis commotione mulctati sunt, et partem seu totam mulctam adhuc debere noscuntur, *hi* ⁷ quoque indulgentia (*Sequitur textus pag. 313*)

¹ Haenel: *a retentatoribus*.

² Haenel om.: *etiam*.

³ Palimp.: *quae*.

⁴ Palimp.: *Holibrii*.

⁵ Haenel: *quum sufficiat possessoribus*.

⁶ Haenel add.: *in*.

⁷ Palimp.: *id*.

NOSTRE CLEMENTIAE PFRUA TURET NULLA SUS TINEANT EXACTIO
NEM PALLADI P^RE A^NNI CELSITUDO IGITUR TUA HAECQ^U PHANE
PRAUSMATICAM LEGEM SANCI MUS RECTORIB^{US} PROVINCIARUM DE
CLARARE NON DIFFERAT UT ET CIVITATES ET POSSESSORES ET CETERE
RI DE QUIBUS HECCONSTITUIMUS HUTILITATISUE CONSULTUM ESSE LE
TENTUR. DAT XV. KAL. FEBRUARIAS CONSTANTINOPOLIM MARCIANO LI CONS
INTERP Siquis de fiscalibus agris uel edificiis donatione
PRINCIPIS uel uenditione uel qualibet ratione ad priua
TOS fortasse peruenierit id lex ista constituit ut solu
TO CANONE a possessorib^{us} in perpetuū teneantur. Impletis
fiscalibus debitis illi qui possident hereditib^{us} suis relinquen
dia utq^{ue} ib^{us} uoluerint donandi habeant potestatem.

III DE MATRIMONIIS

SENATORUM

L Impp^{er}ual^{is} ENTINIANUS ET MARTIAN^{VS} A^D PALLADIO P^{RO}
LEGESSACRATISSIMAEQ^{UE} CONSTRINGUNT OMNIUM UITAS INTELL
GIAB OMNIB^{US} DEBENT. Ut uniuersi prescripto earū mani
festius cognita uel habita declinent uel pmissa secten
TUR. Siquis uero his legib^{us} latum fortasse obscurius fue
RITO PORTET AD IMPERATORIA INTERPRETATIONE PATEFIERI.
UT OMNIS SANCTIONIS REMOUENTUR AMBIGUUM. ET INSU
AM PARTEM IURIS DUBIA DERIUARE LITIGATORUM CONTENTIO
ALTERNA NON POSSET. NEGOTORUM Q^{UO}QUE COGNITORES HAC
TRIBUNALIUM PRESIDES APERTAM DEFINITIONEM LEGUM SECUTI
SUSPENSIS NATALIB^{US} Q^{UAE} SENTENTIIS INTER SCITA INCERTA NON
FLUCTUENT. PLANA ENIM ET FACILIS AD PRONUNTIANDUM
UIA PATET IUDICI QUOTIENS NON EST ILLUT AMBIGUUM IUXTA
QUOD NECESSE EST IUDICARI. MAGNIFICENTIA TUAIN CAUSIS
OMNIB^{US} TERMINANDIS RECTUM SEMPER TRAMITEM STUDENS
TENERE IUSTITIE CONSOLUIT CLEMENTIA^{NS} AM SUP^{ER} CONSTANT
NIA HAE LEGIS EA PARTE INQUA ALIQUID EXISTERE UIDEATUR AM
BIGUUM Nam cum sanciret ne senatori perfectissimo
dum uero FLAMINI MUNICIPALIS SACERDOTI PROVINCE HABERE
LICERET UXOREM ANCILLAM. ANCILLE FILIAM LIBERTAM. LIBER
TAE FILIAM CIUEM ROMANAM UEL LATINAM FACIAT SCENICAM
UEL SCENICAE FILIAM. TABERNARIAM UEL TABERNARIUM. UELLE
NONIS

nostrae clementiae perfruantur, et nullam sustineat exactionem, Palladi parens carissime ¹ atque illustris ².

§ 4. Celsitudo igitur tua haec, quae per hanc pragmaticam legem ³ sancimus, rectoribus provinciarum declarare non differat, ut et civitates et possessores et ceteri, de quibus haec constituimus utilitati suae consultum esse laetentur. Data XV Kal. Febr. Constantinopoli, Martiano A. Cons.

Interpretatio. Si quid de fiscalibus agris vel aedificiis donatione principis vel venditione vel qualibet ratione ad privatos fortasse pervenerit, id lex ista constituit, ut soluto canone a possessoribus in perpetuum teneatur, et impletis fiscalibus debitis, illi, qui possident, heredibus suis relinquendi aut quibus voluerint donandi habeant potestatem.

TIT. IV.—DE MATRIMONIIS SENATORUM. (1) IMPP. VALENTINIANUS ET MARTIANUS AA. PALLADIO PRAEFECTO PRAETORIO. Leges sacratissimae, quae constringunt omnium vitas, intelligi ab omnibus debent, ut universi, praescripta earum manifestius cognita, vel prohibita declinent vel permissa sectentur. Si quid vero his ⁴ legibus latum fortasse obscurius fuerit, oportet id imperatoria interpretatione patefieri, ut omnis sanctionis removeatur ambiguum, et in suam partem iuris dubia derivare litigatorum contentio alterna non possit, negotiorum quoque cognitores ac tribunalium praesides, apertam definitionem legum secuti, suspensis nutantibusque sententiis inter scita incerta non fluctuent. Plana enim et facilis ad pronuntiandum via patet iudici, quoties non est illud ambiguum, iuxta quod necesse est iudicari.

§ 1. Magnificencia tua, in causis omnibus terminandis rectum semper tramitem studens tenere iustitiae, consuluit clementiam nostram super Constantinianae legis ea parte, in qua aliquid existere videtur ambiguum. Nam quum sanciret, ne senatori, perfectissimo, duumviro, flamini municipali, sacerdoti provinciae habere liceret uxorem ancillam, ancillae filiam, libertam, libertae filiam, civem Romanam vel Latinam factam, scenicam vel scenicae filiam, tabernariam vel tabernarii *filiam* ⁵, vel lenonis, (*Sequitur textus pag. 315*)

¹ Haenel add.: *atque amantissime*.

² Haenel om.: *illustris*.

³ Haenel om.: *legem*.

⁴ Haenel: *in iisdem*.

⁵ Palimp. om.: *filiam*.

MAIORIANI

DECURIALIBUS ET DE EAGNATIONIB' UEL DISTRACTIONE
 PREDIORUM ET DE DIUERSIS NEC OTIIS
 IMPERATOR LEO ET MAIORIANUS A BASILIO PRO
 CURIALES NERUOSESSERE PUBLICAE HACUISCERACIUI
 TATUM NULLUS IGNORAT QUORUM COETUM RECTE RECTE APPEL
 LAUIT ANTIQUITAS MINOREM SENATUM. REDICATI NIQUI
 TASIUDICIUM EXACTORUMQUE PLECTENDA UERHALITAS
 UT MULTIPATRIAS DESERENTES NATALIUM SPLENDO
 RE NEGLECTO OCCULTAS LATEBRAS ET HABITATIONE MELE
 SERI INTRURIS ALIENI. ILLUT QUOQUE SIBI DE DECORIS AD
 DENTES UT DUM UTI UOLUNT PATROCINI IN POTENTIA
 COLONARUM SEU ANCILLARUMQUE CONIUNCTICHER POLLUERINT.
 ITAQUE FACTUM EST UT ET URBIB' ORDINES DEPERIRENT
 ET PRO LIBERTATISSUA ESTATUM NONNULLI PER CONTA
 GIONEM CONSORTII DETERIORIS ADMITTERENT. QUOD
 NE ULTERIUS POSSIT LICERE SALUBERRIMAE LEGES ANCI
 MUS PRETERITE PRESUMPTIONIS SUPPLICIUM RELAXANTES.
 UT PROPTER ILLOS QUI PATRIASSUA SALIGAMUMERUM CON
 LATIONE IUUERUNT HAC PROPTEREA NULLA ORDINIBUS
 PRESUMPTIONE DEPEREUNT UBICUMQUE INTRA XXX AB
 INCRETRO ANHOS INUENTI FUERINT CURIALES CONSTRICTI
 ET PROCURATORIB' UEL CONDUCTORIBUS PREDIORUM
 OMNISQUE CONUENTIS ADURBES QUAS DESERERANT CUM UXO
 RIB' REDUCANTUR QUOD IN GRATIUS ESSE AGRO RUM OMNIS NO
 OPORTET CUM DEBUERINT PENASE UERIORE PCELLI AMITTANT
 MULIERES QUAS IN LICITIS CONORTIIS LUNCTAS ESSE SEQESIERUNT.
 A QUO CONSTITUTUM EC DOMINUS SERENITATIS EXCIPIMUS.
 QUARUM PROGENI EMITADIUIDENDAE ESSE CENSEMUS UT QUOD QUOD
 FUERINT MASculini SEXUS FILII PATRES SEQANTUR FEMINIS PREDII
 OMNIO RELINQUENDIS ILLA DISCRETIONES ERUATA UT SI EX COLO
 HAB' NATIS UN CURIE IN SERANTUR. SI EX ANCILLIS EDITI COLLE
 GIIS DEPUTENTUR. NE MATER NIS ANGUINIS UILITATES SPLENDOR
 ORDINUM POLLUATUR. DE COLLEGIIATIS UERO ILLAS ERUANDAS UT
 QUAE PRECEDENTIUM LEGUM PRECEPITA UCTORITAS. QUIB' ILLUT PROUISIONE
 RENITATIS ADIUNGITUR COLLEGIIATIS OPERIS PATRIAE ALTER
 NIS UICIBUS

aut arenarii, aut eam, quae mercimoniis publice praefuit, vetitis interdictisque personis adiecit etiam humilem abiectamque personam ¹. (Continet haec lex quinque §§).

TIT. V.—DE TESTAMENTIS CLERICORUM.—(Quatuor §§).

EXPLICIT LIBER LEGUM NOVELLARUM D. MARTIANI A.

INCIPIT LIBER LEGUM NOVELLARUM D. MAIORIANI A.

TITULUS I.—DE CURIALIBUS, ET DE AGNATIONIBUS ² VEL DISTRACTIONE PRAEDIORUM EORUM, ET DE DIVERSIS NEGOTIIS. (1) IMPP. LEO ET MAIORIANUS AA. BASILIO PRAEFECTO PRAETORIO. Curiales nervos esse reipublicae ac viscera civitatum, nullus ignorat. Quorum coetum recte appellavit antiquitas «minorem senatum», *huc* redegit iniquitas iudicum exactorumque plectenda venalitas, ut multi patrias deserentes, natalium splendore neglecto, occultas latebras et habitationem elegerint iuris alieni, illud quoque sibi dedecoris addentes, ut, dum uti volunt patrociniis impotentum, colonarum seu ³ ancillarumque coniunctione polluerint. Itaque factum est, ut et urbibus ordines deperirent, et *prope* libertatis suae statum nonnulli per contagionem consortii deterioris *admitterent*.

§ 1. Quod ne ulterius possit licere, saluberrima lege sancimus, praeteritae praesumptionis supplicium relaxantes, ut *praeter* ⁴ illos, qui patrias suas aliqua munerum collatione juverunt, ac propterea nulla ordinibus praesumptione depereunt, ubicumque intra XXX abhinc retro annos inventi fuerint curiales, constrictis et ⁵ procuratoribus vel conductoribus praediorum, dominisque conventis ad urbes, quas deseruerant, cum uxoribus reducantur (quod ingratum esse agrorum dominis non oportet, quum debuerint poena severiore percelli), amittant mulieres, quas illicitis consortiis iunctas esse quaesierunt ⁶.

§ 2. A quo constituto nec domum nostrae serenitatis excipimus, quorum progeniem ita dividendam esse censemus, ut, quotquot fuerint masculini sexus filii, patrem sequantur, feminis praedii domino relinquendis: illa discretionem servata, ut si ex colonabus nati sint, curiae inserantur, si ex ancillis editi, collegiis deputentur, ne materni sanguinis vilitate splendor *ordinum* polluat.

§ 3. De collegiatis vero illa servanda sunt, quae praecedentium legum praecepit auctoritas. Quibus illud provisio nostrae serenitatis adiungit, *ut* ⁷ collegiatis operas patriae alternis vicibus

¹ Post verba desuper adiecta priori § huius Novellae, desunt etiam in Palimpsesto, posterior pars ipsius paragraphi, sequentesque 2, 3, 4 et 5 paragraphi atque tit. V, cuius rubricam textu nostro supplemus, et quo Martiani Novellae expiunt. Hae leges erant in folio Breviarii qui debuit inesse inter membranas 70 et 71.

² Haenel: *de agnatione*.

³ Haenel: *se*.

⁴ Palimp.: *propter*.

⁵ Haenel om. *et*.

⁶ Haenel: *noverunt*.

⁷ Palimp. om. *ut*.

PROCURALIUDIS PENATIONE PREBENTIB. EXTRATERRITORIUM CIVITATIS SUE
 HABITARE NOLICEAT HOC DEPENDENTIB. SANCSISSE SUFFICIAT. INFUTURUM
 UERO HE COBSERVANDUM ^{CEHSE MUS} UT SI QUI SHXTOR PROCURATOR Q. DNONESCIENTE
 SUSCEPERIT CURIALE AUT NODI IN RAANIM PROPRIAERESTITUERIT CUI
 TATIS INGENUS PROBATUR COLLEGIS ADPLICETUR SIERUS ESTUA
 RIOSUPPLICIO INTERFICIENDUSE ESSE COGNOSCAT QODSI IDSCIENTE
 DNOMACHUOLE NEFXTU ESSE DOCEATUR ET NODI IN RASTATUTITEMPORIS
 METAS AETIACUMULTIONE CORRECTUM IPSIUS PREDULHQO HOC ADMIS
 SUM FUERIT AMISSIONE MULTE TUR. SIMILITER SIERUOSUO ACTORI
 PROCURATORI Q. ULLUS FILIUM HXERIT CURIALIS AUT CERTE IUNCTA ESSE
 PMISERIT ET NODI IN RAPREScriptu TEMPORIS TERMINUM NATALIB. SUI
 URBIS Q. REDDIDERIT ILLA QID E CURIAERESTITUENDAREUOCETUR QA
 IUBEMUS ABINTESTATOPARENTIB. EQA CUCETERIS LANCESUCCEEDERE
 QUI PEREUS QOCUQ. PROGENIEM ORDOPARANDSEST ILLUERO
 SI ORIGINARIUSERIT QUI SIBIFRUSTRA HACTEMEREMARITIMOMEN
 CONTRAINTERDICTUM LEGIS INDIDERIT COLLEGIS NIBI LOMINUS DEPU
 TETUR SIFAMULUS SERUILIB. PENIS PERIBIT FILIA CURIALISSI GENI
 TALISSOLIAMORENEGLECTO INALIASEUOLUERIT NUBERE CIVITATE
 QUARTAMOX OMNIUM FACULTATU SUARU ORDINI CONFERAT QUOSE
 ALIENARE DESIDERAT ILLI URBIA DQUA MIGRAUERIT CURIALES
 SINE DUBITATIONE PARITURA. ET QNMUSQ. QA QUE OBUIANDM
 ESTEORUDOLISQUINO LUNTESS EQUOD NATISUNT QUI CUQ. SUBNO
 MINEDERICATUS QUODARELIGIONIS OPTENTU CURIALISUE L CORPO
 RATUS FORTASSE SUBTRAXERIT SECUNDUM PRECEDENTIUM LE
 GUM STATUTA SI INTRA DIACONATUS GRADU LOCATUS PROBATUR
 AD ORIGINESUAS SINE DILATIONE REUOCETUR SI UERO IAM DIACO
 NUS AUT PRESBITER AUT EPISCOPUS LATE HUIUS LEGIS TEMPORE
 REPPERITUR. SIUE ADHUC NOXIUS FUNCTIONIB. SIUE MUNIIS
 PSOLUTIS NIBI L DE PATRIMONIO SUO ALIENATURUSE ESSE COG
 NOSCAT. CUISIMAS CULINISEXUS PROLEM SEU PROPINQUOS
 ESSE CONTIGERIT QUI UTIQ. CURIAE NECESSITATIB. OBSEQUAN
 TUR MOX MEDIETATE OMNIUM FACULTATUM EISTRADERE NO
 DESISTAT. SIBI ADHUSU FRUCTU SEX RESIDUAS UNCIAS RETEN
 TATURUS. SI DEFUERIT SEXUS VIRILISEANDENFILIAS. SINE DU
 BIOSERVATURUS. SITAMEN CURIALIUM CONUBIIS COPULENTUR

IESERUO
 QUOQUE
 FILIAM SO
 CIE TRUBI
 ALIS

pro curialium dispensatione ¹ praebentibus extra territorium civitatis suae habitare non liceat.

§ 4. Hoc de pendentibus sanxisse sufficiat. In futurum vero haec observanda censemus, ut, si quis actor procuratorque ² domino nesciente susceperit curialem, aut non intra annum propriae restituerit civitati, si ingenuus probatur, collegiis applicetur, si servus est, vario ³ supplicio interficiendum se esse cognoscat. Quod si id sciente domino aut volente factum esse doceatur, et non intra statuti temporis metas, etiam cum ultione, correctum, ipsius praedii, in quo hoc admissum fuerit, amissione mulctetur.

§ 5. Similiter si servo suo actori procuratorique ullus filiam iunxerit curialis, aut certe iunctam esse permiserit, et non intra praescripti temporis terminum natalibus suis urbiue reddiderit, illa quidem curiae restituenda revocetur (quam iubemus ab intestato parentibus aequa cum ceteris lance succedere, quia per eius quoque ⁴ progeniem ordo reparandus est): ille vero, si originarius erit, qui sibi frustra ac temere mariti nomen contra interdictum legis indiderit, collegiis nihilominus deputetur, si famulus, servilibus poenis peribit.

§ 6. Filia curialis si, genitalis soli amore neglecto, in alia se ⁵ voluerit nubere civitate, quam tam mox omnium facultatum suarum ordini conferat, a quo se alienare desiderat: illi urbi, ad quam migraverit, curialis sine dubitatione paritura.

§ 7. Et quoniam usquequaque obviandum est eorum dolis, qui nolunt esse, quod nati sunt, quicumque ⁶ se sub nomine clericatus seu quodam religionis obtentu curialis vel corporatus fortasse substraxerit, secundum praecedentium legum statuta, si intra diaconatus gradum locatus probatur, ad originem suam sine dilatione revocetur, si vero iam diaconus aut presbyter aut episcopus latae huius legis tempore reperitur, sive adhuc obnoxius functionibus, sive muniis persolutis, nihil de patrimonio suo alienaturum se esse cognoscat. Cui si masculini sexus prolem seu propinquos esse contigerit, qui utique curiae necessitatibus obsequantur, mox medietatem omnium facultatum eis tradere non desistat, sibi ad usumfructum sex residuas uncias retentaturus: si defuerit sexus virilis, easdem in filiabus sine dubio servaturus, si tamen curialium connubiis copulentur. (*Sequitur textus pag. 319*)

¹ Haenel: *dispositione*.

² Haenel: *procuratorve*.

³ Haenel: *fastuario*.

⁴ Palimp.: *quocumque*.

⁵ Haenel om. *se*.

⁶ Palimp. om. *se*.

inferendum. Sed et binos p[ro] uic[us] uel mille hos solidos remun[er]ationib[us] deputat[os] compelli debere precipimus possessori non putamus honorosum. quem multis et sportularum numerosis mutaturis dispendiis liberam[us] si semissem solidi per uic[us] singula seu singulas mille has amplius iubeamus inferri. qui pro dinatione n[ost]ra inter diuersa officia diuidat[ur] ita her[us]o predictasum mai[n]ter compulsore ut diximus par t[en]enda est. Ut palatinus si liquam mediam si liq[ua]ticos solidi remunerationis binorum solidorum exactor si liquam quat tuor autem si liquas tam curialis quam officium prouinciale p[re]cipiat. Officiu[m] sane prefectorum sex semis si liquas consequat[ur]. Quisquis ultra aliquid aut exisendum aut accipiendum esse crediderit subditus uerberib[us] et cingulo priuabitur. et facultatib[us] exuetur. Illu[m] quoq[ue] onus ciuitatib[us] uel p[re]cipue curie ho[r]dinib[us] hac negotiatorib[us] submouendum est quib[us] non paruadisp[en]diapro uinciarum iudicium infligit aduentus ut eos in otio plerumq[ue] residentes deliciis exquisitis alere quasi quadam lege cogantur. Contra quam iniquitatem re medium prouidentes hac euidenti p[re]ceptione decernimus ut rectori prouincia et totius anni tempore non plus quam triuoua ciuitas alimonia subministret. Ita ut si diutius uoluerit commorare de propriis sibi ciuitate esse uiuendum Sed ne uaga interpretatio eor[um]q[ue] pro humanitate preben dasunt nihilominus predictos fatig[et] et quid inferri diurnu[m] debeat eminentissime prefectura epand[et]ura edicto quod instar n[ost]ri uolumus esse p[re]cepti. hac conditione sociata ut si supra hunc modum quidquam curialib[us] seu a negotia torib[us] iudex putauerit postulandum aut sub nomine obla tionis acceperit quod magis extorsis se credendum est mox administratione depulsus priuilegio dignitatis amisso pro scriptione feriat[ur] basili p[er] r[ati]o[n]em. Int[er]u[m] sane et p[re]cipia magnificenti[er] tua omnium prouinciaru[m] rectores suis aucto ritatib[us] admo[n]ebit. Ut principales uel seniores urbiu[m] singu laru[m] tam curiarum quam reliq[ua]ru[m] corporu[m] aliosq[ue] conscripsit uetustas proferre compellat obnoxioru[m] familiis subconfessio

Qui si in totum fortasse defuerint, ad ordinem urbis suae praedictum patrimonium pertinebit. Si qua sane huius modi persona originis suae vinculis obligata ex his, quod ad ordines iubemus reduci, sub divini ministerii occasione intra ecclesiam se crediderit occulendam, eam constrictus archidiaconus repraesentet.

(Hic desunt §§ 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 et 15.)

§ 16. *Inter haec etiam officiorum pro laborum merito non est commoditas negligenda. Et quia per rectores provinciarum exigi omnem canonem tam ad arcam praefecturae pertinentem, quam sacris vel privatis largitionibus* ¹ *inferendum, sed et binos per iugum vel millenos solidos remunerationibus deputatos compelli debere praecepimus, possessori non putamus onerosum, quem a multis molestiis* ² *et sportularum* ³ *numerosis mutaturae dispendiis liberamus, si semissem solidi per iuga singula sen singulas millenas amplius iubeamus inferri, qui pro ordinatione nostra inter diversa officia dividatur. Ita ergo praedicta summa inter compulsores, ut diximus, partienda est, ut palatinus siliquam mediam pro siliquatico solidi remunerationis binorum solidorum, exactor siliquam, quatuor autem siliquas tam curialis, quam officium provinciale percipiat, officium sane praefectorum sex semis siliquas consequatur. Quisquis ultra aliquid aut exigendum aut accipiendum esse crediderit, subditus verberibus et cingulo privabitur, et facultatibus exuetur.*

§ 17. Illud quoque onus a civitatibus vel praecipuis curiae ⁴ ordinibus ac negotiatoribus summovendum est, quibus non parva dispendia provinciarum iudicum infligit adventus, ut eos in otio plerumque residentes deliciis exquisitis alere quasi quadam lege cogantur. Contra quam iniquitatem remedium providentes, hac evidenti praeeptione decernimus, ut rectori provinciae totius anni tempore non plus quam triduo una civitas alimonias subministret, ita ut, si diutius voluerit commorari, de proprio, sibi sciat esse vivendum. Sed ne vaga interpretatio eorum, quae pro humanitate praebenda sunt, nihilominus praedictos fatiget, quid inferri diurnum debeat, eminentissimae praefecturae pandetur edicto, quod instar nostri volumus esse praeepti: hac conditione sociata, ut, si supra hunc modum quicquam a ⁵ curialibus seu negotiatoribus iudex putaverit postulandum, aut sub nomine oblationis acceperit (quod magis extorsisse credendum est), mox administratione depulsus, privilegio dignitatis amisso, proscriptione feriatur, Basili, parens carissime *atque* amantissime.

§ 18. Illustris sane et praecipua ⁶ magnificentia tua omnium provinciarum rectores suis auctoritatibus admonebit, ut principales vel seniores urbium singularum, tam curiarum, quam reliquorum corporum, albos, quos conscripsit vetustas, proferre compellant, obnoxiorum familias sub *confectione* ⁷ (*Sequitur textus pag. 321*)

¹ Hactenus membranae Palimpsesti deperditae, quae inter 71 et 87 praesto erant.

² Palimp. om. *molestiis*.

³ Haenel add. *et*.

⁴ Haenel: *curiarum*.

⁵ Haenel om. *a*.

⁶ Haenel: *praecelsa*.

⁷ Palimp.: *confessione*.

gestorum capitissu periculo de te gentes ita utq. statutas untaedic
tis propositis incunctorum notitiam perferantur.

DATA VIII^{id}. NOV^{is} RAUN LEONE ET MAIORIANO AA COMSS

de curi
alibus
uel dicit
si nego
tis dicit

INTERP Lex hec maiorianide curialib. q. custodienda sunt cu
de iobseruatione constituit infra xxx annos ut lex de omnib. ^{ut} ^{idum}

TESTATUR AD ORDINEM SUUM Q^uEM DESERUERINT CURIALES DEBEANT REVO
cari Nam de collegiatis illa specialiter custodiri confirmatq.
Lex theodosianicodici scripta declarat Itaq. precipit
ut si curiales cuiuscumq. possessionis actor dñones scientes suscepe
rit et non transacto anno ad ciuitatem curie cui debetur fece
rit reuocari si ingenuus fuerit his ipse actor in collegio depute
tur si seruus fuerit uerberetur. Nam si cum conscientia dñi.
curialē ultra annis spatium te nere presumpserit et nō ordini
suosicut dictū est post annū sinemora reddiderit non uerit ipsū
predium in q^{uo} inuentus fuerit curialissed nō prediū perditurum.

ne filia
curialis
seruos
quis un
gere pre
sumat.

Filia uero curialissis seruo actori uel procuratori seconiunx
serit aut dñs agriluncta mēse p^{er}miserit et non post anni spa
tium curie fuerit restituta. Illa q^{ui}dem continuo parentibus
curialib. in hereditates successuræ reddatur q^{ui}a p^{er} eā si curialis
iunxserit ordo poterit reparari Ille uero cui contubernio
curialis filia fuerit maculata si colonus est collegio deputet^r
Si uero seruus fuerit inter tormentada deficiat. Filia uero curi
alissiciuitatis suæ curialē acciperē noluerit maritum et suā
deserens ad aliam se contulerit ciuitatem quartam portionis
suo hordini quē dispexit de facultatib. suis cogatur inferre.
Ad illā ciuitatē sine dubio in q^{ua} se transtulerit curialis filia si cu
rialē maritum acceperit curiales sine dubio paritura.

Siautem curiales uel corporatos uolentes esse quod nati sunt
si clerici esse uoluerint et in quocumq. officio antediaconatū
fuerint constituti ad horiginem sui officii sine aliqua dilatione
reuocentur. Si uero iam diaconū aut presbiter aut certe
ep^{iscop}us fuerit ordinatus. Si uenūneras uasoluuerit si uenō
soluerit de patrimonio suo nihil alienare presumat. Qui
si masculinis ex uis filios uel propinquos habuerit q^{ui}b^{us} tantum
p^{ro}sonis curiaenecessitas ut obseruari possit imponitur

gestorum capitis suo periculo detegentes, ita ut, quae statuta sunt, edictis propositis in cunctorum notitiam perferantur. Dat. VIII Id. Nov., Ravenna, Leone et Maioriano AA. Coss.

Interpretatio. Lex haec Maioriani decurialibus quae custodienda sunt evidenti observatione constituit, ut infra triginta ¹ annos, sicut lex de omnibus dudum lata testatur, ad ordinem suum, quem deservierint, curiales debeant revocari. Nam de collegiatis illa specialiter custodiri confirmat, quae lex in Theodosiani Codicis corpore scripta declarat. Itaque praecipit, ut, si curialem cuiuscumque possessionis actor domino nesciente susceperit, et non transacto anno ad civitatem curiae, cui debetur, fecerit revocari, si ingenuus fuerit is ipse actor, in collegio deputetur, si servus fuerit ² fustibus verberetur. Nam si cum conscientia domini curialem ultra anni spatium tenere praesumserit, et non ordini suo, sicut dictum est, post annum sine mora reddiderit, noverit, ipsum praedium, in quo inventus fuerit curialis, se dominus praedii *perditurum* ³. Filia vero curialis, si servo actori vel procuratori se ⁴ coniunxerit, aut dominus agri iunctam esse permiserit, et non post anni spatium curiae fuerit restituta, illa quidem continuo parentibus curialibus in hereditatem successura, reddatur, quia per eam, si *se curiali* ⁵ iunxerit, ordo poterit reparari. Ille vero, cuius contubernio curialis filia fuerit maculata, si colonus est, collegio deputetur, si vero servus fuerit, inter tormenta deficiat. Filia vero curialis, si civitatis suae curialem accipere noluerit maritum, et suam deserens ad aliam se contulerit civitatem, quartam portionis suo ⁶ ordini ⁷, quem despexit, de facultatibus suis cogatur inferre, ad illam civitatem sine dubio, in quam se transtulerit, curiales filios, si curialem maritum acceperit, sine dubio paritura. Si autem curialis vel corporatus, nolentes ⁸ esse, quod nati sunt, clerici ⁹ esse voluerint, et in quocumque officio ante diaconatum fuerint constituti, ad originis suae officium sine aliqua dilatione revocentur. Si vero iam diaconus aut presbyter aut certe episcopus fuerit ordinatus, sive munera ¹⁰ sua solverit, sive non solverit, de patrimonio suo nihil alienare praesumat. Qui si masculini sexus filios vel propinquos habuerit, quibus tantum personis curiae necessitas ut observari possit imponitur, (*Sequitur textus pag. 323*)

¹ Haenel add. *tantummodo*.

² Haenel om. *fuerit*.

³ Palimp om. *perditurum*.

⁴ Haenel: *si aut servo, aut actori aut procuratori, sese*.

⁵ Palimp. *si curiali s(e)*.

⁶ Haenel om. *suo*.

⁷ Haenel add. *curiae suae*.

⁸ Palimp.: *curiales vel corporatos volentes*.

⁹ Palimp.: *si clerichi*.

¹⁰ Haenel: *munia*.

illis statim medietatem de facultatibus suis dare non differat
 medietatem sibi ad usum fructum retineat. Quod si quis aut filias aut
 propinquos uiriles dumtaxat sexus non habuerit sed filias habuerit
 quas lex a necessitate publica faciat esse alienas tunc eis sex uncias
 bonorum suorum tradat. Si tamen curiales maritos acceperint pro quos et
 necessitas publica possit impleri et ex quibus haticuriales merito appellen-
 tur. Quod si curialibus non fuerint copulati curialis predicti patrimonium
 ad ciuitatis uel huiusmodi ordine pertinebit. Si quis uero de his quos superius diximus
 sine excusatione honoris debere ad suum ordinem reuocari. Si ad ecclesie
 septa confugerint archidiaconi stent ne autem eundem debeat presentare.
 Si autem quis curialem latente sub aliqua commodi intercessione
 uendiderit quod eum magis debuit reuocare nouerit se capitalis sup-
 plicii opuniendum. Iubentur etiam curiales ut predia urbana uel
 rustica sine decreto in ^{ter}positione non uendant nisi potestatibus
 referatur. quia uendendi arcta necessitas inminet curiali man-
 cipia autem dis trahendis sine decreto habebit liberam potestatem
 Quomodo quinque priores curiae testes sine uenditione suscribant
 Nam et hoc curialibus uoluit esse consultum ne autem hi qui reuocan-
 tur ad curiam aut illi qui in graui culpa tenentur obnoxii tam facile
 tormenta sustineant. Nisi ad potestatem dignissimam fideius-
 sionis uinculo dirigantur. Ut ipse de eorum factis possit ferre
 sententiam. Nec ut ordo curiae pro uini culpa multam excipiat
 nisi tantum hi qui probatur obnoxii. Nam nec in his rebus unde iudici
 aliquis pro portulam conferuntur curiam precipit sentiri redispendi
 a Reliqua pars legis interpretata non est quia et quae continet
 uis uacant et certe ad intellegendum non habent uerba obscura.

II De episcopali iudicio et de ceteris negotiis et ne quis inuitis clericis
 ordinetur. Impp. Leo et maiorianus a. r. c. m. e. r. i. u. i. r. o. i. n. t. c. et
 magistro utriusque militiae ad quod pertinet de re necessaria ad locum
 ad suscipiendum clericatus officium unicuique nos obtemperamus de dis-
 cipline legem. Quia quamlibet sanctum onus et uolentibus
 patimur imponi. Ita ab inuitis iubemus arceri. Nonnullorum uero
 persuasione sacerdotum reluctantibus onus statim imponitur. Ut mentes
 in prouidam uolentiae intercedentis offensa ad odium pie reli-
 gionis instituat. Et erga licentiam huius presumptionis exclu-
 dimus

illis statim medietatem de facultatibus suis dare non differat, medietatem, sibi ad usumfructum retineat. Quod si *quis* aut filios aut propinquos virilis dumtaxat sexus non habuerit, sed filias habuerit, quas lex a necessitate publica faciat esse ¹ alienas, tunc eis sex uncias bonorum suorum tradat, si tamen curiales maritos acceperint, per quos et necessitas publica possit impleri, et ex quibus nati curiales merito appellentur. Quod si curialibus non fuerint copulatæ, curialis prædicti patrimonium ad civitatis suæ ordinem pertinebit. Si quis vero de his, quos superius diximus, sine excusatione honoris debere ad suum ordinem vel originem revocari si ² ad ecclesiæ septa confugerit, archidiaconus teneatur, ut eum debeat præsentare. Sane si quis curialem latentem sub aliqua commodi intercessione vendiderit, qui eum magis debuit revocare, noverit, se capitali supplicio puniendum. Iubentur etiam curiales, ut prædia urbana vel rustica sine decreti interpositione non vendant, nisi potestatibus referatur, quia vendendi arcta necessitas imminet curiali. Mancipia autem distrahendi sine decreto habebit liberam potestatem, dummodo quinque priores curiæ testes in ea venditione subscribant. Nam et hoc curialibus voluit esse consultum, ne aut hi, qui revocantur ad curiam, aut illi, qui in gravi culpa tenentur obnoxii, tam facile tormenta sustineant, nisi ad potestatem dignissimam *sub* ³ fideiussionis vinculo dirigantur, ut ipse de eorum factis possit ferre sententiam, nec ut ordo curiæ pro unius culpa multam excipiat, nisi tantum is, qui probatur obnoxius. Nam nec in his rebus, unde iudici aliqua per sportulam conferuntur, curiam præcepit sentire dispendia. Reliqua ⁴ pars legis interpretata non est, quia et ⁵, quæ continet, usu carent, et certe ad intelligendum non habetur obscura.

TIT. II.—DE EPISCOPALI IUDICIO, ET NE QUIS INVITUS CLERICUS ORDINETUR ⁶. (1) IMPP. LEO ET MAIORIANUS AA. RICIMERI VIRO ILLUSTRIS COMITI ET MAGISTRO UTRIVSQUE MILITIAE ATQUE PATRICIO. De re necessaria ad locum: Ad suscipiendum clericatus officium unicuique nos optionem dedisse *cognoscas* ⁷, non legem, quia, quamlibet sanctum onus *ut* ⁸ volentibus patimur imponi, ita ab invitis iubemus arceri. Nonnullorum enim persuasio sacerdotum reluctantibus onus istud imponit, ut mentes improvidas violentiæ intercedentis offensa, ad odium piæ religionis instituat. *Eo* ergo ⁹ licentiam huius præsumptionis excludimus (*Sequitur textus pag. 325*)

¹ Haenel om. *esse*.

² Haenel om. *si*.

³ Palimp. om. *sub*.

⁴ Haenel add. *vero*.

⁵ Haenel add. *haec*.

⁶ Haenel add. *vel de ceteris negotiis*.

⁷ Haenel add. *cognoscas*.

⁸ Palimp. *et*.

⁹ Palimp. *Et ergo*.

UT SI QUIS PIAM PROBATUS FUERIT UI COACTUS INCONTUMELIAM PU
 BLICAM CLERICATUS OFFICIIS SUCCESSISSE SPONTANEIS ACCUSATORIBUS
 VEL SI IPSE VOLUERIT ALLEGARE P PESSA LICENTIAM CONMODUM USAPUD IUDICES
 COMPETENTES HUIUSMODI ADMISSA DAMNARE UT SI INTER LE
 GES OBIECTA CONSTITERINT DECEN LIBRAS AURI ARCHIDIACONUS COGA
 TUR INFERRE EI QUI PTULERIT EX SOLUENDAS ET SI ULLE DESISTIT AC
 CUSATORIS CENSIB. ET CUIUS TATI SHORDINI PROFUTURAS. ILLOS UAE
 REDDITO VOLUNTATI QUI COACTUS NON POTUIT CONSECRARI. ET QUI
 AB HUIUSMODI ABUSU NECEPISCOPUM AUERE CUNDIA ESSE CONVENIAT LI
 ENUM AD APOSTHOLICE SEDIS DEUOCETUR ANTISTITEM UT IN ILLA
 REUERENDISSIMA SEDENOTAMIN LICITAE PRESUMPTIONIS
 INCURRAT SANE QUIA NON INIUSTA SUSPICIO EST HUIUS OPERI
 PARENTUM CONLUDI A PLERUMQUE MISCE RI DUM LIBERIS ALIIS AMORE NI
 MIO GRATIFICANTUR ET ALIOS INIUSTA SENTENTIA PSEQUUNTUR AEQ.
 PATRES HAC MATRESSI CONPROBATI FUERINT INUITOS FILIOS PREFATO
 HONORIS SUBDIDISSE BONORUM SUORUM TERTIA IUBEMUS AD FLIGI
 IPSIUS FILII CENSIB. PROFUTURA. SI QUIS SANE EPISCOPUS INUITUS
 FUERIT HORDINATUS HANC CONSACRATIONEM NULLAM UIOLARI
 ACCUSATIONE PERMITTIMUS DAT V KAL APRIL AREFATO MAGNO ET APOLLONIO CONS
 B INTERD. HEC LEX IDEO AD INTEGRUM NON EST SCRIPTA QUIA
 IAM DE DIUERSIS NEGOTIIS LOQUITUR IN RELIQUIS LEGIB. EUIDEN
 TI INTERPRETATIONE HABENTUR EXPRESSA SED HOC AMPLIUS HA
 BET QUOD AD LOCUM SCRIBI FECIMUS DE HIS QUI INUITI CLERICI HIO
 DINANTUR. QUOD PER SE SINE INTERPRETATIONE INTELLIGI POTEST.

LA PICT NOUILLAI DIUIM A I O R I A N I A . I N C I P I U N T N O

UILLAI DIUISE VIRI ACUSTI.

I DE ABROGATIS CAPTIUIS INIUSTIS LEGIS DIUIM A I O R I A N I A AD LOCUM
 IMPP LEO ET SEUERUS AA BASILIO PPO ET PATRICIO.

I UT TANTUM EX EADEM LEGERETINEMUS QUOD UETERUM LEGM
 COMMENDATA AUCTORITAS SCILICET UT POSTUIRIO BITUM SPONSA
 LIA IN USU FRUCTU TANTUM MATER HABEAT AFILIS ALIENA RENON POS
 SIT. SIUE IN ALIAS NUPTIAS UENERIT SIUE NON UENERIT. UT OM
 NIB. EX EODEM MATRIMONIO ^{filii} EXAEQUO COMMUNIALI NUMA JALTE
 RUM

ut, si quispiam probatus fuerit vi coactus sub contumelia publica ¹ clericatus officiis successisse, spontaneis accusatoribus, vel si ipse voluerit allegare perpessa, licentiam commodemus, apud iudices competentes huius modi admissa damnare: ut, si inter leges obiecta constiterint, decem libras auri archidiaconus cogatur inferre ei, qui pertulerit, exsolvendae et dehinc, si ille desistit, accusatoris censibus et civitatis ordini profuturas: illo suae reddito voluntati, qui coactus non potuit consecrari. Et quia ab huiusmodi ausu nec episcopum a verecundia esse convenit alienum, ad apostolicae sedis devocetur antistitem, ut in illa reverendissima sede notam illicitae praesumptionis incurrat. Sane quia non iniusta suspicio est, huic operi parentum colludia plerumque misceri, dum liberis aliis amore nimio gratificantur, et alios iniusta sententia persequuntur, aequae patres ac matres, si comprobati fuerint invitos filios praefato honori ² subdidisse, bonorum suorum tertia iubemus affligi ipsius filii censibus profutura. Si qui sane episcopus invitus fuerit ordinatus, hanc consecrationem nulla violari accusatione permittimus. Data V Kal. Aprilis. Arelato, Magno et Apollonio Cons. ³

Illud quoque nobis eodem suspectu religionis occurrit, ut hominem, qui ad ecclesiae profugia recurrit, quicumque temerator aut sacris altaribus cogatur evertere, aut pro eo inhumana dispendia sustinere ex abundantia, ut multo minus poenae obnoxios quoque foribus sanctis ad mortem vel cruciatum cogatur eiicere, quum reis instituta haec consueverint esse profugia. Quod si quis statuti nostri temerator emergerit, aut homines intra ecclesias constitutos ad poenam non reprehendit adducere, capitalis supplicio subiacebit.

Interpretatio. Haec lex ideo ad integrum scripta non est, quia iam, quae de diversis negotiis loquitur; in reliquis legibus evidenti interpretatione habentur expressa. Sed hoc amplius habet, quod ad locum scribi fecimus de his, qui inviti clerici ordinantur, quod per se sine interpretatione inteligi potest.

EXPLICIUNT NOVELLAE DIVI MAIORIANI A. 4

INCIPIUNT NOVELLAE DIVI SEVERI AUGUSTI 5.

TITULUS I.—DE ABROGATIS CAPITIBUS INIUSTIS LEGIS DIVI MAIORIANI A. AD LOCUM ⁶. (1) IMPP. LEO ET SEVERUS AA. BASILIO PRAEFECTO PRAETORIO ET PATRICIO. *Abrogatis capitibus iniustae legis Maioriani Aug.* illud tantum ex eadem lege retinemus quod veterum legum commendat auctoritas scilicet ut post viri obitum sponsalia in usum fructum tantum mater habeat et a filiis alienare non possit sive in alias nuptias venerit sive non venerit et ut omnibus in eodem matrimonio filiis ex aequo communia in unum aut alterum ⁷

¹ Palimp.: in contumeliam publicam.

² Haenel: oneri.

³ Versus qui sequuntur inter legis datam et interpretationem ab Haenel antepositam Palimpsesto absunt, sed non inopia foliorum, nec librarii incuria, quum neque sint in ullo ex codicibus cognitis, praeter illum qui saeculo XVI in charta scriptus fuit, et bibliotheca publica Basileensi custoditur. Haenel eos transcriptoris credit ex codice Morpacensi, ex quo Sichardus fortasse eos hausit, sed hoc comprobare nequit, quia codex iste latet aut periit. Cujacius sententiam ipsam inseruit in eius Breviarii editionibus, sed cum hac nota marginali: *Sequentia non sunt in vet.* id est, in veteribus codicibus, inter quos profecto non dinumeravit codicem Basileensem sua ipsa aetate scriptum. Ritter vero, supposititia verba illa credit, tum propter eorum sermonem tum quia ab omni explicatione aut commemoratione carent in interpretatione legis. Benedictus Levita etiam spuria et mutila eadem iudicavit. Haenel vero qui ex Sichardo sententiam excerpsit, nec apocrypham neque truncam esse putat, quin aperiatur fundamenta iudicii sui. Adde animadversionem huius Novellae qua dicitur interpretationis textum non esse ad integrum scriptum quia iam quae de diversis negotiis loquitur, in reliquis legibus evidenti interpretatione habetur expressa. Ex quo conici potest partem a compositoribus Breviarii omissam fuisse eam, quae apud Sichardum in veteribus codicibus et in nostro deest, mox vero inventam in Novellarum integrorum antiquo apographo, adiectam Breviario fuisse.

⁴ Haenel: *Explicit liber legum Novellarum Divi Maioriani A.*

⁵ Haenel: *Incipit liber legum Novellarum Divi Severi Augusti.*

⁶ Haenel om.: ad locum.

⁷ Hic membrana deficiente, nequit ex Palimpsesto dijudicari quousque se protendebat ipsa Novella, quam cuncti codices, excepto Selbenensi, decurtant.

CIUIUM ROMANORUM PRIUI LEGIUM CONSEQUUNTUR. NON TAMEN OMNES
 Dñi SERUOS SUOS MANU MITTERE POSSUNT. NAM SI ALIQUIS MULTA DEBITA
 HABEAT CUIUS SUBSTANTIA^{RE} CREDITORIB. TENEATUR OB NOXIA IN FRAUDE CRE
 DITORIS SERUOS SUOS MANU MITTERE VOLUERIT CONLATA MANU MISSIO
 NON VALET. AUT SI LIBERTUS CUIUS ROMANUS QUI FILIOS NON HABUERIT
 ET IN FRAUDE PATRONI SERUOS SUOS MANU MITTAT SIMILITER DA
 TA MANU MISSIO NON VALET. PRETEREA MINOR QUI CUM Q. XX ANNO
 RUM Dñs LIBERTATEM DARE NON POTEST. NISI FORTE TANTUM MINOR
 MANU MISSUS CUI PATER SUUS ET MATER A PATRONO DONATI SUNT EOS Dñ
 MANU MITTANT AUT CERTE PEDAGOGUM AUT CONLACTANEUM MANU
 MITTAT NAM QUAM LIBET Dñs IDEST. A QUARTO DECIMO ANNO EGRES
 SUS TESTAMENTUM FACERE POSSIT ET HEREDEM INSTITUTE ET LE
 GATA RELINQUERE LIBERTATEM TAMEN SERUIS Nō POTEST IN HAC ETATE CQ^{PERRE}

II DE NUMERO SERUORUM TESTAMENTOMANU MITTENDORUM.
 CONSTITUTUM EST QUANTUM SERVM^{UOR} NUMERUM TESTAMENTO DE QUANTA
 FAMILIA LICEAT MANU MITTI. HOC ORDINE UT SI QUIS DUOS SERUOS HA
 BET AMBOS MANU MITTERE POSSIT. QUI UERO TRES DUOS IN TESTAMENTO
 MANU MITTAT. QUI QUATTUOR SIMILITER DUOS. QUI SEX. TRES. Q^{RE}
 OCTO QUATTUOR. QUI DECEM QUINQ. QUI UNDECIM. DUO DECIM. TRE
 DECIM. QUATTUOR DECIM. QUINDECIM. SEDECIM. DECEM ET SEPTEM. SI
 MILITER QUINQ. QUI DECEM ET OCTO SEX. ET AB HOC NUMERO USQ.
 AD XXX. TERTIAM PARTEM MANU MITTERE LICEAT QUI AMPLIUS QUAM
 XXX. USQ. AD CENTUM QUARTAM DE NUMERO SERUORUM MANU MITTERE
 POTEST. ^h Sed et hoc statutum est ut de quolibet gradu familia
 NULLIUS AMPLIUS QUAM CENTUM TESTAMENTO MANU MITTERE LICEAT.
 NAM QUI VOLUERIT AUT IN ECCLESIA AUT ANTE CONSULEM AUT IN
 TER AMICOS ^{4^{ta}} PER EPISTOLAM MANU MITTERE POTEST HIS MANU MISSIONI
 B. OMNEM FAMILIAM LUGO SERUITUTIS ABSOLUERE. NAM SI ALIQUI TEST
 AMENTO PLURES VOLUERIT QUAM CONTINET NUMERUS SUPRASCRIPTUS
 ORDO SERUANDUS EST UT ILLI TAN TUM LIBERTAS VALEAT QUI PRIUS MANU
 MISSI SUNT USQ. AD ILLUM NUMERUM QUEM EXPLANA TIO CONTINET SU
 PERIUS COMPREHENSUS. QUI UERO POSTEA SUPRA CONSTITUTUM NU
 MERUM MANU MISSI LEGUNTUR IN SERUITUTE MEOS CERTUM EST PERMA
 NERE. QUOD SI NOMINATIM SERUI VEL AN CILLAE IN TESTAMENTO MANU
 MITTANTUR. SED IN CONFUSE OMNES SERUOS SUOS VEL AN CILLAS
 QUI UERO PLUS QUAM CENTUM ABUT^{ur} QUI TAM PRAE^{ter} MANU MITTERE POTEST. ^h

DE SER
 UORUM
 NUME
 RO QUI
 TESTAM
 ENTUM DE
 BEANT
 MANU
 MITTI

matris conferre non liceat.

INCIPIT GAII INSTITUTIONUM LIBER PRIOR.

TITULUS I.—DE PERSONIS ¹. *Gaius Institutionum libro primo dicit, omnes homines aut liberos esse aut servos. Sed ex his ipsis, qui liberi sunt, alios esse ingenuos, alios libertinos. Ingenuos, qui ingenui nati sunt: libertinos, qui pro iusta servitute manumissi liberi fiunt. Ingenuorum omnium unus status est. Libertorum vero ideo non unus est, quia tria sunt genera libertatum: quia liberti aut cives Romani sunt, aut Latini, aut dediticii. Tamen, qui cives Romani sint, qui Latini, qui dediticii, breviter explanandum est.*

§ 4. *Sed inter haec tria genera libertorum ideo cives Romani meliorem statum habent, quia et testamenta facere et ex testamento quibuscumque personis succedere possunt: nam Latini et dediticii nec testamenta condere, nec sibi ex testamento aliorum aliquid dimissum possunt ullatenus vindicare. Tamen Latini certis rebus privilegium civium Romanorum libertorum consequi possunt: dediticii vero nulla ratione possunt ad civium Romanorum libertatem ordinis beneficio pervenire. Nam Latini patronorum beneficio, id est, si iterum ab ipsis aut testamento, aut in ecclesia, aut ante consulem manumittantur, civium Romanorum privilegium consequuntur.*

§ 5. *Non tamen omnes domini servos suos manumittere possunt: nam si aliquis multa debita habeat, cuius substantia creditoribus teneatur obnoxia, si in fraudem creditoris sui servos suos manumittere voluerit, collata manumissio non valet.*

§ 6. *Aut si libertus civis Romanus liberos* ² *non habuerit, et in fraudem patroni sui servos suos manumittet, similiter data manumissio non valebit.*

§ 7. *Praeterea minor quicumque viginti annorum dominus libertatem servo dare non potest; nisi forte tantum minor manumissor* ³, *cui pater suus et mater a patrono donati sunt, eosdem manumittat, aut certe paedagogum aut collectaneum manumittat. Nam quamlibet dominus, id est a quatuordecim annos egressus, testamentum facere possit et heredem instituere et legata relinquere, libertatem tamen servis non potest in hac aetate conferre.*

TIT. II.—DE NUMERO SERVORUM TESTAMENTO MANUMITTENDORUM. *Constitutum est, quantum servorum numerum testamento de quanta familia liceat manumitti, hoc ordine: ut, si quis duos servos habet, ambos manumittere possit; qui vero tres, duos in 4 testamento manumittat: qui quatuor, similiter duos: qui sex, tres: qui octo, quatuor: qui decem, quinque: qui undecim, duodecim, tredecim, quatuordecim, quindecim, sedecim, decem et septem, similiter quinque: qui decem et octo, sex: et ab hoc numero usque ad triginta, tertiam partem manumittere liceat; qui amplius quam triginta habuerit, usque ad centum, quartam partem de numero servorum manumittere potest: qui vero plures quam centum habuerit, quintam partem manumittere potest. Sed et 5 hoc statutum est, ut de qualibet grandi familia nulli amplius quam centum testamento manumittere liceat.*

§ 1. *Nam qui voluerit aut in ecclesia, aut ante consulem, aut inter amicos, aut per epistolam manumittere, potest his manumissionibus omnem familiam iugo servitutis absolvere.*

§ 2. *Nam si aliquis testamento plures manumittere voluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo servandus est, ut illis tantum libertas valeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui vero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in servitute eos certum est permanere. Quod si non nominatim servi vel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes servos suos vel ancillas* (*Sequitur textus pag. 329*)

¹ In ipso folio Palimpsesti, quo Severi Novella, aderat etiam principium Gaii Institutionum quod a Sichardo mutuamus. At vero codices hoc in loco adeo differunt ut vix duo loco literaliter cohaereant. Inde Haenel incerta iudicans priora verba Gaii, incertamque primi tituli rubricam, omisit numerum prioris libri et rubricas primi tituli inscribendum ratus: *Incipit liber Gaii. Titulus primus.* Sed licet ignoremus quo pacto incipiebat liber Gaii, a Visigothis in compendium redactus, probe colligimus et extitisse librum priorem qui libro secundo praecedat, et admittere rubricam *De personis* ad tit. I, qui non de alio, nisi de statu personarum agit.

² Palimp.: *qui filios.*

³ Palimp.: *manumissus.*

⁴ Haenel om.: *in.*

⁵ Haenel om.: *et.*

his qui testamentum faciunt liberos facere uoluerit nulli penitus
firma esse iubetur hoc ordine data libertas Sed omnes in
serui conditione qui hoc ordine manumisi sunt permanebunt. Nam
etsi in testamentis seruorum manumissio adscripta fuerit
id est in circulo ut qui primus qui posterior nominatus sit non pos
sit agnoscere nulli ex his libertatem ualere manifestum est si ag
nosci non potest qui primus qui posterior fuerit manumissus
Nam si aliquis in egritudine constitutus in fraudem huius le
gis facere uoluerit testamentum. Et epistholi aut quibus
cumque aliis rebus seruissis pluribus quam per testamentum licet
conferre uoluerit libertates etsi ubi tempore mortis hoc fecerit
huius qui prius manumissi fuerint usque ad numerum superi
us constitutum liberierunt. Qui uero post statum nume
rum manumissi fuerint serui sine dubio permanebunt. Nam si
in columis quos cumque diuerso tempore manumisi sit inter eos
qui per testamentum manumissi sunt nullatenus computentur

DE IURE PERSONARUM

Liquae personae sui iuris sunt aliae alieni iuris subiectae sunt
itaque cum hostenditur quae personae alieni iuris subiectae
sint tunc euidenter agnoscitur quae sui iuris sunt. In

potestate itaque dominorum sunt serui. Quam potestatem omnes
gentes habere certum est Sed distringendi in seruos domini
pro sua potestate permittitur. Occidendi tantum seruos
suos domini licentiam non habebunt Nisi forte seruus dum pro
culpe modum creditur casu forsitan moriatur. Nam si ser
uus dis huius morte crimen admiserit his iudicibus quibus publici
officii potestas commissae est tradendus est ut pro suo
crimine puniatur. In potestate etiam patrum sunt filii
ex legitimo matrimonio procreati. IIII

DE MATRIMONIO
Legitima est nuptia si Romanus Romanam nuptiam inter
uenientibus uel consensu ducat uxorem. Sed non omnes per
sonas uxores ducere licet. Quia nec patris filiam nec filio
matrem nec auo neptem nec nepoti auiam. Quod non solum
de personis quibus nobis propinquitate coniunctae sunt. Sed etiam uel
ad optum hoc est ad filiatum iussum est obseruari. Nam etsi per

hecl ex
distrin
gendum
occidendi
seruos
omni li
centia
dat

is, qui testamentum facit, liberos facere voluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas; sed omnes in servili conditione, qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. Nam et si ita in testamento servorum manumissio adscripta fuerit, id est, in circulo, ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem valere manifestum est, si agnosci non potest, qui prior, qui posterior fuerit manumissus.

§ 3. Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere noluerit testamentum et ¹, epistolis aut quibuscumque aliis rebus servis suis pluribus, quam per testamentum licet, conferre voluerit libertates, et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt: qui vero post statutum numerum manumissi fuerint, servi sine dubio permanebunt.

§ 4. Nam si incolumis quoscumque diverso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur.

TIT. III.—DE IURE PERSONARUM. Aliquae personae sui iuris sunt; aliquae alieno iuri subiectae sunt. Itaque quum ostenditur, quae personae alieno iuri subiectae sint, tunc evidenter agnoscitur, quae sui iuris sint.

§ 1. In potestate itaque dominorum sunt servi; quam potestatem omnes gentes habere certum est: sed distringendi in servos dominis pro sua potestate permittitur; occidendi *tamen* ² servos suos domini licentiam non habebunt: nisi forte servus, dum pro culpa modo caeditur, casu forsitan ³ moriatur. Nam si servus dignum morte crimen admiserit, his ⁴ iudicibus, quibus publici officii potestas commissa est, tradendus est, ut pro suo crimine puniatur.

§ 2. In potestate etiam patrum sunt filii ex legitimo matrimonio procreati.

TIT. IV.—DE MATRIMONIIS. Legitimae sunt nuptiae, si Romanus Romanam nuptiis intervenientibus vel consensu ducat uxorem.

§ 1. Sed non omnes personas uxores ducere licet: quia nec patri filiam, nec filio matrem, nec avo neptem, nec nepoti aviam. Quod non solum de personis, quae nobis propinquitate coniunctae sunt, sed etiam vel adoptivis, hoc est affiliatis *iussum* ⁵ est observari. Nam etsi per (*Sequitur textus pag. 331*)

¹ Haenel: *sed*.

² Palimp.: *tantum*.

³ Haenel om. *forsitan*.

⁴ Haenel: *iis*.

⁵ Haenel: *iustum*.

emancipationem adoptio dissoluatur nuptia^{sta} enim inter has
personas semper constat illicitas inter fratrem quoque et so
rorem si eodem patre hac matre nati fuerint siue diuersis
matribus aut patribus matrimonia esse non possunt. Inter adop
tios aetiam fratres illicitas sunt coniugia nisi forte adop
tio emancipatione fuerit dissoluta. Nam si emancipatio
interuenierit nuptiae inter huiusmodi fratres licito contra
hantur. Fratris quoque et sororis filiam uxorem ducere non
licet. Sororem quoque patris hac matris uxorem accipere non
licet. Genero quoque socrum suam nec socerorum uxorem
accipere licet nec utriusque preuignam nec preuigno no
uerca fratres enim utriusque consobrinus in matrimonium

iungi nulla ratione permittitur. Sed nec uni uiro duas sorores
uxores habere nec uni mulier duobus fratribus coniungi permi
tatur. Quod si quis incestus uel nefarias id est quas sunt su
perius comprehensa in nuptiis inierit nec uxorem habere
re uidetur nec filios. Nam hi qui huiusmodi concep
tionem nati fuerint quamlibet matrem habere uideantur
turpatrem uero nullatenus habere censentur. Et tam
quam si de adulterio concepti fuerint computantur

qui spurii appellantur. hoc est sine patre filii. Regula
iuris hoc continet ut qui legitime concipiuntur tempore
conceptionis statum sumant. Qui uero non de legitimo
matrimonio concipiuntur statum sumant eo tempore
quo nascuntur hac proinde de legitima coniunctione
conceptus aetiam si mater eius statum mutet. id est si
ancilla fiat ille qui legitime conceptus est liber nasci
tur. Nam qui non de legitimo matrimonio concipitur
si mater eius ancilla dum praegrans est libera facta fue
rit liber nascitur. Si uero ex ingenua ancilla praegrans fac
ta fuerit seruus nascitur quia non legitime sed uulgo
conceptus est.

De adoptionibus

Adoptionis naturae similitudo est ut aliquis filium habere
possit quem non generauerit. Sed ipsa adoptio duobus
modis fit. Unaque abrogatio dicitur aliaque adoptio
abrogatio est quando aliquis patrem non habens adoptatur

ne unus
ui duas
sorores
habeat
aut una
mulier
duobus
fratribus
iungatur

emancipationem adoptio dissolvatur, nuptias tamen inter has personas semper constat illicitas.

§ 2. Inter fratrem quoque et sororem, sive eodem patre ac matre nati fuerint, sive diversis matribus aut patribus, matrimonia esse non possunt. Inter adoptivos etiam fratres illicita sunt coniugia, nisi forte adoptio emancipatione fuerit dissoluta: nam si emancipatio intervenerit, nuptiae inter huiusmodi fratres licito contrahuntur.

§ 3. Fratris quoque et sororis filiam uxorem ducere non licet.

§ 4. Sororem quoque patris ac matris uxores accipere non licet.

§ 5. Genero quoque socrum suam, nec socero nurum uxorem accipere licet, nec vitrico privignam, nec privigno novercam.

§ 6. Fratres enim amitinos vel consobrinos in matrimonium iungi nulla ratione permittitur.

§ 7. Sed nec uni viro duas sorores uxores habere, nec uni mulieri duobus fratribus iungi permittitur.

§ 8. Quod si quis incestas vel nefarias, id est, quae sunt superius comprehensae, nuptias inierit, nec uxorem habere videtur, nec filios: nam hi, qui *ex*¹ huiusmodi conceptione nati fuerint, quamlibet matrem habere videantur, patrem vero nullatenus habere censentur, et tanquam si de adulterio concepti fuerint, computantur; qui spurii appellantur, hoc est sine patre filii.

§ 9. Regula iuris hoc continet, ut, qui legitime concipiuntur, tempore conceptionis statum sumant: Qui vero non de legitimo matrimonio concipiuntur, statum sumant eo tempore, quo nascuntur. Ac proinde de legitima coniunctione conceptus, etiamsi mater eius statum mutet, id est, si ancilla fiat, ille, qui legitime conceptus est, liber nascitur: nam qui de² non legitimo matrimonio concipitur, si mater eius ancilla³, dum⁴ praegnans est, libera facta fuerit, liber nascitur⁵. Si vero ex ingenua ancilla praegnans facta fuerit, servus nascitur⁶; quia non legitime, sed vulgo conceptus est.

TIT. V.—DE ADOPTIONIBUS. Adoptio naturae similitudo est, ut aliquis filium habere possit, quem non generaverit.

§ 1. Sed ipsa adoptio duobus modis fit: una, quae arrogatio dicitur: alia, quae adoptio. Arrogatio est, quando aliquis patrem non habens adoptatur, (*Sequitur textus pag. 333*)

¹ Palimp. om. *ex*.

² Haenel om. *de*.

³ Haenel: *ex ancilla*.

⁴ Haenel om. *dum*.

⁵ Haenel: *nascetur*.

⁶ Haenel: *nascetur*.

⁷ Haenel add. *et*.

Spado
NESAD
OPTAN
DOS.

41

quibz modis
filii sunt
vaporis
aeris
per igni

et ipse se in potestatem adoptivi patris dat. Et ideo arrogatio dicitur, quia et ille, qui adoptat, interrogatur, utrum illum, quem adoptat, filium habere velit: et ille, qui adoptatur, interrogatur, utrum id fieri velit. Illa vero alia adoptatio ¹ est, ubi quis patrem habens, ab alio patre adoptatur: et ita ille, qui adoptatur, de certi patris potestate discedit, et in adoptivi patris incipit esse potestate.

§ 2. Nam et feminae adoptari possunt, ut loco filiarum adoptivis patribus habeantur: feminae vero adoptare non possunt, quia nec filios *ex* ² se natos in potestate habent.

§ 3. Spadones autem, qui generare non possunt, adoptare possunt: et licet filios generare non possint, quos adoptaverint filios habere possunt.

§ 4. Si quis vero filios habens se dederit adoptandum, non solum ipse in patris adoptivi potestatem redigatur, sed et filii eius; si tamen avum paternum non habuerint, in adoptivi patris transeunt potestatem, tanquam nepotes.

TIT. VI.—QUIBUS MODIS FILII EXEUNT DE POTESTATE PATRIS. Filii, qui in potestate patris sunt, mortuo patre sui iuris fiunt. Sed si ³ filius, qui morte patris sui iuris effectus est, filios habeat, in eius *post* ⁴ patris sui obitum erunt filii potestate. Nam si pater moriatur, et avus paternus vivat, nepos ex filio sui iuris esse non potest: quia in avi remanet potestate, qui avo mortuo sui iuris efficitur. Item si moriatur pater, et relinquat filium emancipatum, et ex eodem filio emancipato nepotes, tunc nepotes liberi et sui iuris erunt, et in patris emancipati potestatem non veniunt.

§ 1. Item de potestate patris exeunt filii, si pater eorum in exsilium missus fuerit: quia non potest filium civem Romanum in potestate habere homo peregrinae conditionis effectus. Item si filius, vivo patre, in exsilium missus fuerit, in potestate patris civis Romani esse non potest, quia similiter peregrinae conditionis effectus agnoscitur.

§ 2. Item si ab hostibus pater captus sit ⁵, in potestate, quamdiu apud hostes fuerit, filios non habebit. Sed si de captivitate evaserit, iure postliminii omnem, sicut in aliis rebus, ita et in filiis recipit potestatem. Si vero pater, qui (*Sequitur textus pag. 335*)

¹ Haenel: *adoptio*.

² Palimp. om. *ex*.

³ Palimp. add. *hic*.

⁴ Palimp. om. *post*.

⁵ Palimp.: *est*.

Ab hostib. captus est in captiuitate moriatur ab eo tēpore qđ
 ab hostib. captus est filius sui iuris factus intelleguntur. Item p
 a emancipatione filius sui iuris efficiuntur. Sed filius mascu
 lustris emancipationib. de patris potestate exit et sui iuris
 efficitur. A emancipatio autē hoc est manu traditio quā
 dā similitudo uenditionis est. Quia emancipationibus
 preter illum hoc est certū patrem alius pater adhibetur. **h**
Ergo. Item naturalis pater filium suū fiduciario patri manci
 pat. hoc est manu tradita quod fiduciario patri naturalis
 pater unum aut duos nummos quasi in similitudinem pretii ac
 cipit. Et iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tra
 det. Hoc secundo et tertio fit. Et tertio fiduciario patri
 mancipat et tradet. Et sic de potestate patris exit. Que
 tamen mancipatio solebat ante presidem fieri modo ante
 curiam faciendum est. Ubi quinque testes ciues ^Romanū
 presenti erunt. Et pro illo qui libripens appellatur id est
 state ram tenens. Et qui ante status appellatur aliduo. ut
 septem testium numerus impleatur. Tamen cum tertio
 mancipatus fuerit filius a patre naturalis fiduciario patri
 hoc agere debet naturalis pater ut ei a fiduciario patre man
 cipetur et a naturali patre manu mittatur. Utsi filius ille
 mortuus fuerit ei in hereditate naturalis pater non fidu
 ciarius succedat. femine uel nepotes masculi ex filio
 una emancipatione de patris uel aui exeunt potestate et sui
 iuris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet una mancipatio
 ne de patris uel aui exeant potestate nisi a patre fiduciario
 remancipati fuerint a naturali patre manu missi succe
 dere eis naturalis pater non potest nisi fiduciarius a quo
 manu missi sunt. Nam si remancipatos sibi naturalis pa
 ter uel aui manu misserit. ipsi eis in hereditate succe
 dit. Quod si habeat quis filium et ex eo nepotes et uolue
 rit filium a emancipare et nepotes in suā potestate retine
 re in arbitrio eius est. Aut si uoluerit nepotes a emanci
 pare et filium in suā potestate retinere et hoc pro iuris
 hōdine licere manifestum est. Quod nō solum de nepotibus

LIBRI
 pens
 hoc es
 state
 ram
 tenen

qui fiduciarius nominatur *hs*

ab hostibus captus est, in captivitate moriatur, ab eo tempore, quo ab hostibus captus est, filii sui iuris facti intelliguntur.

§ 3. Item per emancipationem filii sui iuris efficiuntur. Sed filius masculus tribus emancipationibus de patris potestate exit, et sui iuris efficitur. Emancipatio autem, hoc est manus traditio, quaedam similitudo venditionis est: quia in emancipationibus praeter illum, hoc est certum patrem, alius pater adhibetur qui fiduciarius nominatur. Ergo iste ¹ naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat, hoc est manu tradit: a quo fiduciario patre naturalis pater unum aut duos nummos quasi in similitudinem pretii accipit, et iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. Hoc secundo et tertio fit, et tertio ² fiduciario patri mancipat et tradit, et sic de potestate patris exit. Quae tamen emancipatio solebat autem praesidem fieri, modo ante curiam facienda est: ubi quinque testes cives Romani in praesenti erunt, et pro illo, qui libripens appellatur, id est stateram tenens, et qui antestatus appellatur, alii duo, ut septem testium numerus impleatur. Tamen quum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patri *mancipetur* ³, et a naturali patre manumittatur: ut, si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat. Feminae vel nepotes masculi ex filio una emancipatione de patris vel avi exeunt potestate et sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi, quamlibet una mancipatione de patris vel avi potestate exeant, nisi a patre fiduciario remancipati fuerint *et* ⁴ a naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius, a quo manumissi sunt. Nam si remancipatos sibi naturalis pater vel avus manumiserit, ipse eis in hereditate succedit. Quod si habeat quis filium et ex eo nepotes, et voluerit filium emancipare et nepotes in sua potestate retinere, in arbitrio eius est: aut si voluerit nepotes emancipare et filium in sua potestate retinere, et hoc ei pro iuris ordine licere manifestum est. Quod non solum de nepotibus, (*Sequitur textus pag. 337*)

¹ Haenel: *ipse*.

² Haenel add. *cum*.

³ Palimp.: *remancipetur*.

⁴ Palimp. om. *et*.

sed et de promepotibus similiter facere potest. **VII** DE TUTELIS
TUTORES AUT LEGITIMI SUNT AUT TESTAMENTARI. LEGITIMI
SUNT QUI PUPILLO PER UIRILEM SEXUM PROPINQUITATE IUNGUN
TUR. ET QUI PROXIMIOR FUERIT DE AGNATIS AD IPSUM LEGI
TIMA TUTELA PERTINET. QUIA HIS QUI PROXIMUS FUERIT AD TU
TELA MI IPSE PROXIMUS EST ET AD HEREDITATEM. TESTAME
TARIIS QUOS PATRES AUT AUI PATERNI TESTAMENTO SUO TU
TORES FILIIS AUT NEPOTIB. DELEGauerint. QUODSINE
TESTAMENTARIUS TUTOR FUERIT NEC LEGITIMUS. TUNC EX
INQUISITIONE IUDICIS PUPILLIS TUTORES DANTUR.

VIII DE CURATIONE

PER HACTIS PUPILLARIBUS ANNIS QUIBUS TUTORES ABSOLVUNTUR
AD CUREM RATIONUM INCIPIIT PERTINERE. SUB CURATO
RES SUNT MINORES ETATE. MAIORES EUERSORES IN SAN
HUI QUI MINORES SUNT USQUE AD VICENSIMUM ET QUINTUM
ANNUM IMPLETUM SUB CURATO RES SUNT. QUI UERO EUER
SORES AUT IN SANI SUNT OMNI TEMPORE UITE SUE SUB CURA
TORES ESSE IUBENTUR QUIA SUBSTANTIAM SUAM RATIONA
BILITER CUBERNARE NON POSSUNT.

VIII DE REBUS GESTIS **K** CAIUS SUPERIORI CON
MENTARIO DE IURE PERSONARUM ALIQUA DISPUTAUIT
HUNC IN HOC COMMENTARIO DE REBUS GESTIS TRACTAT

OMNES ITA QUI PERSONE AUT IN RI IURI SUNT AUT DIUINI AUT PUBLI
CI. NOSTRI IURI SUNT QUE IN PROPRIETATE NOSTRA ESSE NOS
CUNTUR. DIUINI IURI SUNT. AECLESIAE IDEST TEMPLA DI
UEL EA PATRIMONIA HAC SUBSTANTIAEQUE ADAECLESIASTICA
IURA PERTINENT. PUBLICI IURI SUNT MURI. FORA PORTAE
THEATRA. CIRCUS. HARENAEQUE ANTIQUISTICA APPELLA
UERUNT PRO EO QUOD EX INDE TOLLI ALIQUID AUT CONTIN
GI NON LICERET. HAEC OMNIA IN NULLIUS BONI SUNT
ID EO PUBLICI IURIS ESSE DICUNTUR. SED ET RES HEREDI
TARIAE ANTEQUAM ALIQUIS HERES EXISTAT. IDEST QUANDO
DUBITATUR UTRUM SCRIPTUS AN LEGITIMUS HERES SUCCE
DERE DEBEAT. IN NULLIUS BONI ESSE UIDENTUR PRETER
EA QUEDAM RES CORPORALES ^{SUNT} QUEDAM INCORPORALES. CORPORA
LES SUNT

sed et de pronepotibus similiter facere potest.

TIT. VII.—DE TUTELIS. Tutores aut legitimi sunt aut testamentarii.

§ 1. Legitimi sunt, qui pupillo per virilem sexum propinquitatem junguntur¹: et qui proximior fuerit de agnatis, ad ipsum legitima tutela pertinet: quia is, qui proximus fuerit ad tutelam, ipse proximus est et ad hereditatem.

§ 2. Testamentarii sunt, quos patres aut avi paterni *in*² testamento suo tutores filiis aut nepotibus delegaverint. Quod si nec testamentarius tutor fuerit, nec legitimus, tunc ex institutione iudicis pupillis tutores dantur.

TIT. VIII.—DE CURATIONE. Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absolvuntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatore sunt minores aetate, maiores eversores, insani. Hi, qui minores sunt, usque ad viginti et quinque annos impletos sub curatore sunt. Qui vero eversores aut insani sunt, omni tempore vitae suae sub curatore esse iuventur: quia substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.

EXPLICIT LIBER PRIMUS 3.

INCIPIT LIBER SECUNDUS.

TITULUS I (IX).—DE REBUS GESTIS 4. Gaius superiore commentario de iure personarum aliqua disputavit. Nunc in hoc commentario de rebus gestis⁵ iterum tractat.

§ 1. Omnes itaque *res*⁶ aut nostri iuris sunt, aut divini, aut publici. Nostri iuris sunt, quae in proprietate nostra esse noscuntur. Divini iuris sunt ecclesiae, id est, templa Dei, vel ea patrimonia ac substantiae, quae ad ecclesiastica iura pertinent. Publici iuris sunt muri, fora, portae, theatra, circus, arena, quae antiqui sancta appellaverunt, pro eo, quod exinde tolli aliquid aut contingi non liceret.⁷ Haec omnia in nullius bonis sunt, ideo publici iuris esse dicuntur. Sed et res hereditariae, antequam aliquis heres existat, id est, quando dubitatur, utrum scriptus an legitimus heres succedere debeat, in nullius bonis esse videntur.

§ 2. Praeterea quaedam res corporales sunt: quaedam incorporales. Corporales sunt,

¹ Haenel: *conjunguntur*.

² Palimp. om. *in*.

³ In Palimpsesto, sicut in cunctis ferme Breviarii textibus, non dicitur *finis libri I*, nec *incipit liber II* Institutionum. Numeratio titulorum pergit nihilo secius ad normam libri singularis. Hoc item videtur in plurimis codicibus; sunt enim pauci, licet vetustissimi, qui titulos huius libri II, nova numeratione portendant. Haenel tamen ambas numerationes retinuit, clausa inter uncias, ea quae pluribus codicibus continentur. Animadvertit pariter a codicibus de *libro secundo* mentionem fieri nullam. Nos autem Sichardi et Haenelis ad instar, librum secundum a priori distinguimus, et dupla numeratione titulos obsignamus.

⁴ Haenel omisit *gestis*, quia in codicibus ab eo consultis, non exstat. Nos tamen verbum hoc retinemus, quoniam per administrationem, aut rerum gestionem, in *Digesto* vertitur, et de rebus gerendis titulus hic peragit.

⁵ Haenel om. *gestis*.

⁶ Palimp.: *personae* pro *res*.

⁷ Haenel add. *Sed*.

que manibus tan si possunt uel ut a germani pium ues te a^s m^v
argentum et huiusmodi in corporales sunt que tan si non
possunt qualia sunt ea que non in ~~in~~ corpore sed in iure con
sistunt. Sicut est hereditas et obligationes de diuersis ^{CON} tract^{TRAC}
tibus scripte et licet hereditas uel emptio aut diuersi con^{TRAC}
tractus in se habeant ius tamen ipsi uel hereditatis uel
emptionis aliorumque contractuum in corporales est
in corporales etiam sunt iura p^rediorum urbanorum uel rus
ticorum prediorum urbanorum uero iura sunt stillicidia
fenestre cluace alius erigende domus aut non erigende
et luminum ut ita aliquis fabricet ut uicini domui lu
men non tollat **P**rediorum uero rusticorum iura sunt
uia uel iter per quod pecus aut animalia debeant ambula
re uel ad aquam duci et aqua ductusque similiter in corpo
ralia sunt hec iura rusticorum prediorum seruitu
tes appellantur. Item regulariter constitutum est ut sup
posita inferioribus cedant id est ut si quis in solo nostro
non nostro permisso domum edificauerit ad eum cuius ter
ra est domus aedificata pertineat. Uel si sibi aliquis in agro
nostro arbores aut uineas uel plantas quas cumque posue
rit similiter superfluo loco cedat. Uel si in semine in campo se
minauerit omnia hecque in terra aliena lactantur d^r pot^r
rae adquiruntur. Quod de cartis uel pergamenis si ali
quis scribat licet aureis aut argenteis licet etiam in rebus
est scriptura cuius carta aut pergamena fuerint. Quod et
de tabula hoc est si aliquis in tabula mea picturam fecerit
obseruatur quia statutum est ut tabule picturam cedat
Quod si quis ex uisui sui in humo aut ex spiciis frumentum aut
ex oliui oleum fecerit eius in uinum uel oleum uel triticum
cuius spicae aut uuae aut oliuae fuerint Siquis etiam ex
tabulis alienis nauem aut armarium aut quodcumque ad huius^v
pertinentis ^{fecerit} similiratione eluseruntque facta sunt de cuius
lignis facta probantur. Similiter etiam si ex lana uel
ex lino alieno uestimentum fecerit eius uestimentum
tamen eius lana aut lino fuisse probatur. Sed in his omnibus

quae manibus tangi possunt: velut ager, mancipium, vestes, aurum, argentum, et his similia. Incorporales sunt, quae tangi non possunt: qualia sunt ea, quae non in corpore, sed in iure consistunt: sicut est hereditas, et obligationes de diversis contractibus scriptae. Et licet hereditas vel emptio aut diversi contractus res corporales in se habeant; ius tamen ipsius hereditatis vel emptionis aliorumque contractuum incorporale est.

§ 3. Incorporalia etiam sunt iura praediorum urbanorum vel rusticorum. Praediorum urbanorum vero ¹ iura sunt stillicidia, fenestrae, cloacae, altius erigendae domus aut non erigendae, et luminum, ut ita aliquis ² fabricet, ut vicinae domui lumen non tollat. Praediorum vero rusticorum iura sunt via, vel iter, per quod pecus aut animalia debeant ambulare, vel ad aquam duci, et aquaeductus; quae similiter incorporalia sunt. Haec iura tam rusticorum *quam urbanorum* ³ praediorum servitutes appellantur.

§ 4. Item regulariter constitutum est, ut superposita inferioribus cedant: id est ut, si quis in solo nostro, sine nostro permissu, domum aedificaverit, ad eum, cuius terra est, domus aedificata pertineat: vel si sibi ⁴ aliquis in agro nostro arbores aut vineas vel plantas quascunque posuerit, similiter superficies solo cedat: vel si messem in campo seminaverit, omnia haec, quae in terra aliena iactantur, domino terrae adquirantur. Quod ⁵ de chartis vel pergamenis, si *in* ⁶ alienis scribat, licet aureis aut argenteis literis, similiter eius est scriptura, cuius chartae aut pergamena fuerint. Quod et de tabula, hoc est, si aliquis in tabula mea picturam fecerit, observatur: quia statutum est, ut tabulae pictura cedat.

§ 5. Quod si quis ex uvis meis vinum, aut ex spicis frumentum, aut ex olivis oleum fecerit, eius vinum, vel triticum vel oleum *est* ⁷ cuius spicae aut uvae, aut olivae fuerint. Si quis etiam ex tabulis alienis navem aut armarium aut quodcumque ad usum pertinens fecerit, simili ratione eius erunt, quae facta sunt ⁸ de cuius ligno facta probantur. Similiter etiam si ex lana vel ex lino alieno vestimentum ⁹ fecerit, eius erunt vestimenta, cuius lana aut ¹⁰ linum fuisse probabitur.

§ 6. Sed in his omnibus (*Sequitur textus pag. 341*)

¹ Haenel om. *vero*.

² Haenel: *quis*.

³ Palimp. om. *quam urbanorum*.

⁴ Haenel om. *sibi*.

⁵ Haenel add. *et*.

⁶ Palimp. om. *in*.

⁷ Palimp. om. *est*.

⁸ Haenel: *fuerint*.

⁹ Haenel: *vestimenta*.

¹⁰ Haenel: *vel*.

Superius comprehensis quicunque in terra aliena aliquid posuerit aut edificaverit
aut hec quod dicta sunt illis qui realia presumpserint hoc competit ut expen-
sas vel impendiaque in his fecerint ad his qui refactam vindicant reque pos-
sunt adquiruntur autem nobis non solum nosmetipsos sed et per eos qui in po-
testate nostra sunt. Sicut filii vel servi quia quod quid his a qua libet persona
donatum vel uenditum fuerit aut heredes fuerint instituti id patribus
et dominis sine aliqua dubitatione conquiratur. Preter eos filios quibus
per leges ut castrensium peculium habere permittitur. huiusmodi servi
quoniam in usus et fructu nostro et proprietate alterius sunt hoc tantum usus
fructuario adquirere possunt quod opere aut manibus suis fecerint aut
de mercedibus operis suis acceperint. Nam si eis hereditas aut legatum
dimittatur aut donationis aliquid conferatur hoc proprietario domino
huiusmodi fructuario adquiritur. DE TESTAMENTIS

PER UNIVERSITATEM hoc est omnia simul bona adquirimus hereditate emptio-
nem adoptionem quia his quem adoptaverimus si sine patre est cum om-
nibus bonis suis ad nos transit. Id quodque statutum est quod non omnibus
liceat facere testamentum. Sicut sunt ii qui iuris non sunt et ali-
enorum iuris subiecti sunt. hoc est filii tam ex nobis nati quam adoptiui
item testamentum facere non possunt impuberes. id est minores
annorum xiii aut puellaeduo decim item et hi qui furiosi id est
in mente insani fuerint non possunt facere testamentum. Sed
hi qui insani sunt in interuallo ipsius insaniae habeant per inter-
ualla quibus sani sunt possunt facere testamentum.

xi DE EXHEREDATIONE LIBERORUM

HIS QUI FILIOS IN POTESTATE HABENT CURAM GERERE DEBENT UT TESTA-
MENTUM FACIENS MASculum filium aut nominatim heredem institu-
at aut nominatim exheredet. Nam si masculum filium in testa-
mento preterierit non ualebit testamentum. Si uero filiam prete-
rierit non rumpit testamentum filia pretermissa. Sed inter
fratres suos legitimo stante testamento suam sicut alii
fratres consequitur portionem. Si uero testamento extranei
heredes scripti fuerint stante testamento filia medietate
hereditatis adquirat. Nam si facti testamento in quo masculus
filius pretermisus est euenerit. ut uiuentem ad hunc patrem
filius qui pretermisus est moriatur. Sic quoque quamlibet filius

superius comprehensis quicumque in terra aliena aliquid posuerit aut aedificaverit aut horum, quae dicta sunt, *aliquid fecerit* ¹, illis, qui ² aliena praesumserint, hoc competit, ut expensas vel impendia, quae in his fecerint, a dominis, qui rem factam vindicant, recipere possint.

§ 7. Acquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed et per eos, qui in potestate nostra sunt: sicut filii vel servi: quia quicquid his a qualibet persona donatum vel venditum fuerit, aut heredes fuerint instituti, id patribus et dominis sine aliqua dubitatione conquiritur: praeter eos filios, quibus per leges ut castrense peculium habere permissum est. Hi vero servi, qui in usufructu nostro et in proprietate alterius sunt, hoc tantum usufructuario acquirere possunt, quod opere aut manibus suis fecerint, aut de mercedibus operis sui acceperint. Nam si eis ³, hereditas aut legatum dimittatur aut donationis aliquid conferatur, hoc proprietario domino, non usufructuario acquiritur.

TIT. II (X) ⁴.—DE TESTAMENTIS. Per universitatem, hoc est, omnia simul bona, acquirimus hereditate, emtione, adoptione: quia is, quem adoptaverimus, si sine patre est, cum omnibus bonis suis ad nos transit.

§ 1. Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum: sicut sunt hi ⁵, qui sui iuris non sunt, et ⁶ alieno iuri subiecti sunt, hoc est filii, tam ex nobis nati, quam adoptivi.

§ 2. Item testamentum facere non possunt impuberes, id est minores annorum quatuordecim, aut puellae duodecim.

§ 3. Item et hi, qui furiosi, id est *in* ⁷ mente insani fuerint, non possunt facere testamenta. Sed hi, qui insani sunt, ⁸ per intervalla, quibus sani sunt, possunt facere testamenta.

TIT. III (XI) ⁹.—DE EXHEREDATIONE LIBERORUM. Is, qui filium in potestate habet, curam gerere debet, ut testamentum faciens masculum filium aut nominatim heredem instituat aut nominatim exheredet. Nam si masculum filium in ¹⁰ testamento praeterierit, non valebit testamentum.

§ 1. Si vero filiam praeterierit, non rumpit testamentum filia praetermissa: sed inter fratres suos, legitimo stante testamento, suam, sicut alii fratres, consequitur portionem; si vero testamento extranei heredes scripti fuerint, stante testamento, filia medietatem hereditatis acquirit. Nam si facto testamento, in quo filius masculus praetermissus est, evenerit, ut, vivente adhuc patre, filius, qui praetermissus est, moriatur, sic quoque, quamlibet filius *ille mortuus fuerit, testamentum, quod factum est, non valebit* ¹¹.. . . .

¹ Palimp. om. *aliquid fecerit*.

² Palimp. add. *re*.

³ Haenel add. *aut*.

⁴ Hic Palimpsesti scriptor ordinem numerationis titulorum mutat. Hucusque, omni divisione librorum suppressa, numeratio non est abrupta; sed titulus hic, qui est X in ordine primum statuto, iam numero II nunc signatur; et est quidem secundus, in codicibus et editionibus excussis qui librorum divisionem admittunt.

⁵ Haenel: *ii*.

⁶ Haenel: *sed*.

⁷ Haenel om. *in*.

⁸ Palimp. add. *in intervallo ipsius insaniae habeant*.

⁹ Nova numeratione hoc loco reiecta, pristina renovatur. Itaque titulus iste, qui est tertius libri secundi, XI in Palimpsesto numeratur.

¹⁰ Haenel om. *in*.

¹¹ Haec postrema § verba in Palimpsesto desunt, sicut et §§ ejusdem tituli 2, 3, 4, 5 et 6, totus titulus IV cujus rubricam supra supplemus atque tres priores §§ tit. V.

SIMUL AB OMNIBUS PRESUMATUR INTER LEGATUM UINDICATIONIS ET DAM-
NATIONIS ILLA DISTANTIA EST UT SI DISIUNTIS IDEST SINGULIS ET QUAS CUM
QUERES PER LEGATUM DAMNIS RELICTA EFUERINT SINGULIS INTEGRARE BE-
ANTUR. IDEST UT UNUS REM IPSAM ACCIPIAT ET ALIUS EX TIMATIONE RE-
IPSIUS IN PRETIO AB HEREDE EXCIPIAT SIN EN D IMODO HAEC LEGATI
UERBASUNT. Ille heres meus. REM ILLAM ILLUM PROMITTE PRESUME
RE ET SIBI HABERE. Nam et propriam rem testator et heredis et alie
nam POSSIDENDI LEGATUM RELINQUERE POTEST. In quo LEGATO HUNC
NON QUIDEM HERES LEGATARIO REMQ. RELICTA ESTI UBETUR TRADERE
SED UINDICANTI LEGATARIO NON PROMITTITUR PROHIBERE. PRECEP-
TIONIS UERO LEGATUM NON NISI UNI EX HEREDIB. DARIPOTEST. UT ALI
QUIDEI EX HEREDITATE PRECIPIUM RELINQUATUR. ET SI CONIUNCTIM
IDEST MULTIS AUT DISIUNCTIS SINGULIS RELINQUATUR OMNIB. UNA
RESTANTUMQ. NOMINATA EST DEBETUR. NON UNI RES ET ALII EX TIMA-
TIONE SICUT IN LEGATO DAMNATIONIS CONSTITUTUM EST

xiii DE LEGE

FALCIDA

LEGES FALCIDA CONSTITUTUM EST QICUMQ. HERES INSTITUTUS QUARTAM
PARTEM TOTIUS HEREDITATIS. QUOD SI TESTATOR HEREDITATEM SUAM LEGA-
TIS EXHINAHIERIT. HOC STATUTUM EST UT FALCIDA SI BIDEI IN MINUTI-
ONE LEGATORUM HERES RETINEAT. CONSTANTENIHILO MINUS TESTA-
MENTO

xiii DE FIDEI COMMISSIS

POTEST ALIQUIS RECTO IURE HEREDEM INSTITUERE ET ROGARE EUM
UT HEREDITATEM SUAM AUT EX PARTE ALIUS FIDEI COMMISSUM REDDAT
NAM SI HEREDEM DIRECTO IURE NON INSTITUTUS ERIT FIDEI COMMISSA-
RIUS NON POTEST AD ALIUM ACCEPTAM HEREDITATEM TRANSMITTERE.
SED IN HANC QUOQ. REM HOC OBSERVANDUM EST QUOD DE FALCIDA SU-
PRA IAM DICTUM EST QHERES INSTITUTUS A ETIAM SI OMNEM HEREDI-
TATEM ALIUS RESTITUERE SCRIPTUS SIT. ITA HEREDITATEM ALIUS RESTITU-
AT. UT QUARTAS SIBI EX IPsa HEREDITATE RETINEANT. ET SINGULA QUAE
RES P FIDEI COMMISSUM DIMITTI POSSUNT HOC EST AUT FUN-
DUS AUT DOMUS. AUT MANCIPIA. AUT ARGENTUM AUT AURUM. AB IP-
SO FIDEI COMMISSARIO ALTERI FIDEI COMMISSUM DIMITTI POTEST
ET ALLEGATARIO LICET LEGATUM DIMITTI NON POSSIT FIDEI COM-
MISSUM POTEST. ET NON SOLUM PROPRIAS RES A TESTATORE
DIMITTI POSSUNT SED ET IPSIUS HEREDIS AUT LEGATARIUS AUT CU-
IUSLIBET EX TRANEI UEL LEGATARIUS.

p fidei commissum

TIT. IV (XII). — *DE SUBSTITUTIONIBUS, ET FACIENDIS SECUNDIS TABULIS.* (Tres §§.)

TIT. V (XIII). — *DE LEGATIS.* (Tres priores §§ et pars § 4 desiderantur). . .

§ 4. *Est et inter legatum vindicationis et damnationis ista similitudo, quod per legatum vindicationis sive damnationis, si coniunctim, id est duobus aut pluribus una res in legato dimissa fuerit omnibus, in utroque legato simul ab omnibus praesumatur.*

§ 5. Inter legatum vindicationis et damnationis illa distantia est, ut, si disiunctim, id est, singulis et quaecumque res per legatum damnationis relicta fuerit, singulis integra debeatur; id est, ut unus rem ipsam accipiat, et alius aestimationem rei ipsius in pretio ab herede percipiat.

§ 6. Sinendi modo haec legati verba sunt: Ille heres meus, rem illam illum permittite praesumere et sibi habere. Nam et propriam rem testator, et heredis *sui*¹ et alienam *persinendi*² legatum relinquere potest. In quo legato hunc³ non quidem heres legatario rem, quae relicta est, iubetur tradere, sed vindicanti legatario non permittitur prohibere.

§ 7. Praeceptionis vero legatum non nisi uni ex heredibus dari potest, ut aliquid ei ex hereditate praecipuum relinquatur, et si aut coniunctim, id est, multis, aut disiunctim singulis relinquatur, omnibus una res tantum, quae nominata est, debetur; non uni res et alii aestimatio, sicut in legato damnationis est constitutum.

TIT. VI (XIV) 4. — *DE LEGE FALCIDIA.* Lege Falcidia constitutum est, *ut*⁵, quicumque heres⁶ institutus, quartam partem totius hereditatis *habeat*⁷. Quod si testator hereditatem suam legatis exinanierit, hoc statutum est, ut Falcidiam sibi de imminutione legatorum heres retineat, constante nihilominus testamento.

TIT. VII (XV) 8. — *DE FIDEICOMMISSIS.* Potest aliquis recto iure heredem instituere et rogare eum, ut hereditatem suam aut omnem aut ex parte alii per fideicommissum reddat. Nam si heredem directo iure non instituerit, fideicommissarius non potest ad alium acceptam hereditatem transmittere. Sed in hac quoque re observandum est, quod de Falcidia supra iam dictum est, ut heres institutus, etiamsi omnem hereditatem alii restituere scriptus⁹ sit, ita hereditatem alii restituat, ut quartam sibi ex ipsa hereditate retineat.

§ 1. Et singulae quaecumque res per fideicommissum dimitti possunt, hoc est, aut fundus aut domus aut mancipium aut argentum aut aurum¹⁰.

§ 2. Ab ipso fideicommissario alteri fideicommissum dimitti potest.

§ 3. Et a legatario, licet legatum dimitti non possit, fideicommissum potest.

§ 4. Et non solum propriae res a testatore *per fideicommissum*¹¹ dimitti possunt, sed etiam ipsius heredis aut legatarii aut cuiuslibet extranei.

§ 5. Ne legatarius, (*Sequitur textus pag. 345*)

¹ Palimp. om. *sui*.

² Palimp.: *possidendi*.

³ Haenel add. *quoque modo*.

⁴ Si Palimpsesto inerat tit. IV (XII) *De substitutionibus*, quod nescimus, quia folia, quae eum continere potuissent, desunt, huius tituli. *De lege Falcidia*, numerus esse debebat XIV et non XIII, ut describitur. Sed probabilior credentes illius tituli praesentiam quam absentiam in membranarum nostro Breviario avulsis, numerum XIV praesenti titulo restituimus.

⁵ Palimp. om. *ut*.

⁶ Haenel add. *fuerit*.

⁷ Palimp. om. *habeat*.

⁸ Palimp.: XIV.

⁹ Haenel: *jussus*.

¹⁰ Haenel om. *aut aurum*.

¹¹ Desunt in Palimpsesto verba *per fideicommissum*. Librarius vero eorum absentiam notavit, signo *h. s.* (*hic sunt*) et ad calcem paginae supplevit.

CUI TESTAMENTUM PARUM DIMISSUM EST PLUS ALIUD ^{fidei} COMMISSUM QUAM QUID CONF-
 QUI TUR REDDERE IUBEATUR. CUM AUTEM ALIENA RES PER FIDEI COMMISSUM RE-
 LINQUITUR NECESSE EST HEREDI VEL LEGATARIO REMILLAM QUAE PER FIDEI
 COMMISSUM EST AUT REDDERE AUT FIDEI COMMISSARIO DARE AUT PRE-
 TIUM EIUS REI QUANTUM EXTIMATA FUERIT FIDEI COMMISSARIO NUMERARE
 ET SICUT IN DAMNATIONIS LEGATO FIERI DIXIMUS. LIBERTATES A ETIAM
 SERUIS PER FIDEI COMMISSUM DARI POSSUNT UT HERES VEL LEGATARIUS EA
 MANCIPIA MANUMITTANT QUAE TESTATOR AB EIS UT MANUMITTERENT
 SPERAUIT. NEC INTEREST UT TRUM HOS TESTATOR DESUISSE SERUIS
 ANDE IPSIUS HEREDIS VEL LEGATARIUS AUT DE ALIENIS FIERI IUBEAT.
 QUIDS IDEALIEHIS FECERIT SIMILITER COGITUR HERES AE MERE IP-
 SUM SERUUM ET MANUMITTERE. SED SI ILLUD DIMISSUM NO LUERIT UEN-
 DERE PERIT PER FIDEI COMMISSUM DATA LIBERTAS. QUIA IN HAC RE HERES
 EX TIMATIONEM IN PRETIUM DARE NON COGETUR SED CUM PER FIDEI COMMISSUM
 SUM LIBERTAS DATUR HIS QUI MANUMISSUS FUERIT NON TESTATORIS
 SED HEREDIS LIBERTUS EST. PRETEREA INTER FIDEI COMMISSA
 ET LEGATA SUNT QUEDAM DISTANTIA. FIDEI COMMISSUM ADEUM
 CUI ALIQUID DIMISSUM EST HEREDIS MORTUO PER UENIRE SITALIS
 FUERIT CONDICI TESTAMENTI. NAM LEGATUM ITA RELINQUI NON
 POTEST. ITEM LEGATUM PER CODICILLUM RELICTUM NON VALET. HIS CO-
 DICILLIS TESTAMENTO FUERINT CONFIRMATI. PER FIDEI COMMISSUM.
 UERUM A ETIAM SI CODICILLIS TESTAMENTO NON FUERINT CONFIRMATI
 NIHIL OMNIUS DEBETUR. ITEM LEGATARIUM LEGATUM ALITER RE-
 LINQUI NON POTEST. SED FIDEI COMMISSUM POTEST. ITEM SERUO
 ALIENO RECTA LIBERTAS DARI NON POTEST. PER FIDEI COMMISSUM PO-
 TEST. ITEM PER CODICILLUM NEMO HERES IN TESTAMENTO POTEST QUAMUIS
 TESTAMENTO CONFIRMATISINT. SED HIS QUI TESTAMENTO HERES FUE-
 RIT INSTITUTEUS POTEST PER CODICILLUM ROGARI UT HEREDITATEM QUE
 EI DATA EST ALIENAM TOTAM VEL PROPARTER RESTITUAT. QUOD ALI-
 QUID EST A ETIAM SI CODICILLIS TESTAMENTO NON FUERINT CONFIRMA-
 TI. ITEM QUAMUIS NON POSSIMUS POST MORTEM EIUS QUEM HERE-
 DEM INSTITUTEUM ALIUM EIS SUBSTITUERE TAMEN PER FIDEI COMMISSUM
 ROGARE EUM POSSUMUS UT CUM MORIATURALIENAM HEREDITA-
 TEM VEL TOTAM VEL PROPARTER RESTITUAT. ET QUIA SICUT
 SUPERIUS DICTUM EST ETIAM POST MORTEM HEREDIS FIDEI COMMISSUM

SERUIS
LIBERTAS
PER
FIDEI COM-
MISSUM
DANDAS

HII QUI PER
FIDEI COM-
MISSUM
MANUMIT-
TUNTUR
NON TESTA-
TORIS SED
HEREDIS LI-
BERTAS SUNT

SERUO
ALIENO
LIBERTAS
DARI NON
POTEST

cui per testamentum parum dimissum est, plus alii per fideicommissum, quam *id*¹ quod consequitur, reddere iubeatur.

§ 6. Quum autem aliena res *per fideicommissum* relinquitur, necesse est heredi vel legatario rem illam, quae per fideicommissum est *relicta*² aut redimere *et*³ fideicommissario dare, aut pretium eius rei, quantum aestimata fuerit, fideicommissario numerare, et⁴ sicut in damnationis legato fieri diximus.

§ 7. Libertates etiam servis per fideicommissum dari possunt, ut heres vel legatarius ea mancipia manumittant, quae testator ab iis ut manumitteret speravit. Nec interest, utrum hoc testator de suis servis aut de ipsius heredis vel⁵ legatarii aut de alienis fieri iubeat. Quod si de alienis fecerit, similiter cogitur heres emere ipsum servum et manumittere. Sed⁶ si illum dominus suus noluerit vendere, perit per fideicommissum data libertas: quia in hac re heres aestimationem in pretio dare non cogitur. Sed quum per fideicommissum libertas datur, is, qui manumissus fuerit, non testatoris, sed heredis libertus est.

§ 8. Praeterea inter fideicommissa et legata sunt quaedam distantiae. Fideicommissum ad eum, cui aliquid dimissum est, herede mortuo *poterit*⁷ pervenire, si talis fuerit conditio testamenti; nam legatum ita relinqui non potest. Item legatum per codicillum relictum non valet, nisi codicilli testamento fuerint confirmati: per⁸ fideicommissum vero, etiamsi codicilli testamento non fuerint confirmati, nihilominus debetur. Item per legatarium legatum alteri relinqui non potest, sed fideicommissum potest. Item *per legatum*⁹ servo alieno directa libertas dari non potest; per fideicommissum potest. Item per codicillum nemo heres institui potest, quamvis testamento confirmatum sit; sed is, qui testamento heres fuerit institutus, potest per codicillum rogari ut hereditatem, quae ei data est, alii eam totam vel pro parte restituat: quod validum est, etiamsi codicilli testamento non fuerint confirmati. Item, quamvis non possumus post mortem eius, quem heredem instituimus, alium ei substituere, tamen per fideicommissum rogare eum possumus, ut quum moriatur, alii eam hereditatem vel totam vel pro parte restituat. Et quia, sicut superius dictum est, etiam post mortem heredis fideicommissum *ei*¹⁰,

¹ Palimp. om. *id*.

² Palimp. om. *relicta*.

³ Palimp.: *aut*.

⁴ Haenel om. *et*.

⁵ Haenel add. *de*.

⁶ Haenel: *Quod*.

⁷ Palimp. om. *poterit*.

⁸ Haenel om. *per*.

⁹ Palimp. om. *per legatum*.

¹⁰ Palimp. om. *ei*.

CUIRELICTUM EST DARI OPORTET Quod hoc ordine fit ut testa-
torscribat illum heredem instituo. Et uoluit cum mortuus fuero
ad illum hereditas mea pertineat Pretereal in hac alia fideicom-
missorum et legatorum conditio est. quia fideicommissa sita-
dius quam scriptum est soluta fuerint in usurae et fructus ~~prode-~~
bent Sed ex mora solutionis ipsa damnatione relicta fuerint
duplicantur. VIII De intestatorum hereditatibus.

INTESTATORUM HEREDITATES PRIMUM AD SUOS HEREDES PERTINENT. SUI
AUTEM HEREDES APPELLANTUR FILIUS FILIA. NEPOS UEL NEPTIS. PRONE-
POS PRO NEPTIS. EX NEPOTE. quia omnes per uirile sexum descenden-
tes sui uocantur. NATURALES SUNT HEI PERSONAE HAC ADOPTIVAE
AD OPTIVORUM ENIM COMPARATIONE LEGITIMI NATURALES APPELLANTUR
SED ITA NEPOS UEL NEPTES EX FILIO AVO SUI HEREDES SUNT SI PATER
EORUM DE POTESTATE PATRIS AUT MORTE AUT A EMANCIPATIONE DIS-
CESSERIT. Nam si eo tempore quo aliquis moritur filium in potes-
tate habeat et ex eo nepotes illi uiuo PATRES UIO ET IN POTES-
TATE AUI CONSTITUTOS SUI HEREDES AUI ESSE NON POSSUNT SIMILITER
POSTHUMI QUI SUI UIO PATRE NATI FUISSENT IN POTESTATE EIU SU-
TURIERANT SUI HEREDES SUNT. Si quando aliquis moriatur ET
RELINQUERIT FILIUM AUT FILIAM ET EX ALIO FILIO MORTUO NEPOTES NEP-
TES UEL FILII UEL NEPOTES EX FILIO DEFUNCTO PATRE UEL AUI HAC RA-
TIONE SUCCEDUNT UT FILIUS HAC FILIAS UEL PARTES ACCIPIANT
ET NEPOTES EX FILIO PORTIONEM QUAM PATER EORUM ERAT HABI-
TURUS ACCIPIANT QUIA REGULARITER CONSTITUTUM EST UT INER-
SUOS PROXIMOS LONGIOREM GRADUM POSITO NON EXCLUDAT.
ET NON INCAPITAS SED IN ISTA RPE DIUIDATUR HEREDITAS Item si
QUI MORIENS FILIUM NON RELINQUAT SED EX DUOBUS MASculis FILIIS
DIMITTAT NEPOTES hoc est EX UNO FILIO UNUM UEL DUOS NEPO-
TES. EX ALTERO TRES AUT QUATTUOR. SIMILITER SICUT SUPERIUS
DICTUM EST IN ISTA RPE NON INCAPITA HEREDITAS DIUIDATUR. hoc
modo ut illi duo nepotes ex uno filio mediae tatem percipiant et illi
quattuor ex alio filio aliam mediae tatem hoc est UT TALES ACCI-
PIANT PORTIONES quales PARTES EORUM SI UIXISSENT HABITURI
ERANT SED SI DEFUERINT SUI HEREDES TUNC HEREDITAS DEFUNC-
TI PERTINET AD AGNATOS AGNATI ENIM SUNT PER UIRILEM SEXUM DE
DEFUNCTO PROPINQUITATE IUNCTI. IDEST CONSANGUINEI FRATRES
BUS NASCANTUR QUOD DE UNO PATRE GENITI SUNT Item PATRUS IDEST
FRATER PATRIS FRATRIS SUI FILIO AGNATUS EST IPSO MODO SUNT
FRATRES PATRIS UEL ES. hoc est QUI DES IN SINGULIS GERMANIS NATI SUNT
LEGATORUM *hanc*

cui relictum est, dari oportet ¹: *idem efficere possumus* quod hoc ordine fit, ut testator scribat: Illum heredem instituo, et volo, ut quum mortuus fuero ² ad illum hereditas mea pertineat. Praeterea ³ in hoc alia fideicommissorum et legatorum conditio est, quia fideicommissa, si tardius, quam scriptum est, soluta fuerint, usurae et fructus debentur; legatorum vero usurae non debentur, sed ex mora solutionis, si per damnationem relicta fuerint, duplicantur.

TIT. VIII (XVII) 4.—DE INTESTATORUM HEREDITATIBUS. Intestatorum hereditates primum ad suos heredes pertinent. Sui autem heredes appellantur filius, filia, nepos vel neptis, pronepos proneptis ex nepote: quia omnes per virilem sexum descendentes sui vocantur. Naturales sunt hae personae, ac adoptivae. Adoptivorum enim ⁵ comparatione legitimi naturales appellantur. Sed ita nepos vel neptis ex filio avo sui heredes sunt, si pater eorum de potestate patris aut morte aut emancipatione discesserit: nam si eo tempore, quo aliquis moritur, filium in potestate habeat, et ex eo nepotes, illi vivo patre suo et in potestate avi constituto, sui heredes avo esse non possunt.

§ 1. Similiter posthumi, qui, si vivo patre nati fuissent, in potestate eius futuri erunt, sui heredes sunt.

§ 2. Si quando aliquis moriatur, et reliquerit filium aut filiam et ex alio filio mortuo nepotes neptesve, filii vel nepotes ex filio defuncto patre vel avo hac ratione succedunt, ut filius ac filia suas partes accipiant et nepotes ex filio portionem, quam pater eorum erat habiturus, accipiant: quia regulariter constitutum est, ut inter suos proximior longiore gradu positum non excludat: et non in capita, sed in stirpem dividatur hereditas. Item si quis moriens filium non relinquat, sed ex duobus masculis filiis dimittat nepotes, hoc est, ex uno filio unum vel duos nepotes, ex altero tres aut quatuor, similiter, sicut superius dictum est, in stirpem, non in capita hereditas dividatur, hoc modo, ut illi duo nepotes ex uno filio medietatem percipiant, et illi quatuor ex alio filio aliam medietatem, hoc est, ut tales accipiant portiones, quales patres eorum, si vixissent, habituri erant.

§ 3. *Sed* ⁶ si defuerint sui heredes, tunc hereditas defuncti pertinet ad agnatos. Agnati enim sunt per virilem sexum defuncto propinquitatem coniuncti, id est, consanguinei fratres, hoc est, de uno patre nati. Nec disputari potest, si de diversis matribus nascentur, qui de ⁷ uno patre geniti sunt. Item patruus, id est, frater patris, fratris sui filio agnatus est. Ipso modo sunt fratres patruales, hoc est, qui de singulis germanis nati sunt ⁸. (*Sequitur textus pag. 349*)

¹ Haenel: *potest.*

² Haenel: *fuert.*

³ Haenel add. *et.*

⁴ Hic Palimpsesti scriptor specialem libri II titulorum numerationem reponit, generalem deserens, ideoque numero VIII signat hunc titulum, qui est XVI in ordine generali.

⁵ Haenel om. *enim.*

⁶ Haenel om. *Sed.*

⁷ Haenel om. *de.*

⁸ Hic interiectus est in Palimpsesto versus unus dicens: *legatorum vero usure non debentur, h. s.* Haec verba, hoc loco interposita, sensum non habent et ideo librariorum incuriae tantum debentur. Attamen ex literis *h. s.* dubitari potest, an scriptor Palimpsesti erroris auctor fuisset, aut qui codicem ex quo Palimpsestus fuit desumptus, scripsit. Sed omni casu, librarius noster erravit omittens siglam *h. d.* in loco quo illa verba deerant, videlicet ad calcem § 8, tit. VII (s. XV).

UBI GER
MANUS
IN GERMA
NIAM RE
TAT ESUC
CEDET
NAM SU
BRININ
N SUCC
DUNT

hoc ordine cognoscuntur quis agnati. Sicut supradiximus puerilem sexum propinquitatem coniuncti. Nota tamen omnibus simul agnatis lex hereditatem propinquitati testat. Sed his quidem functo mortis suae tempore proximiores inueniuntur. In feminis uero alia conditio est quia inter feminas solatantum soror consanguinea habetur agnata. Ut germanos uo defuncto ab intestato et agnationis iure succedat. Reliquae femine hoc est amita. id est patris soror uel fratris filia nec in capiendis hereditatibus propinquorum legitimaesunt nec masculis propinquis agnationis iure succedunt. Ipsarum uero hereditates ad masculos propinquos agnationis conditione perueniunt. Regulariter constitutum est ut inter agnatos proximior posterior orexcludat. Et inter eos non in stirpe sed in capita ab intestato diuidatur hereditas. Nam inter suos sicut supradiximus alia ratio est ut proximior posteriorem non excludat. Et semper hereditas in stirpe non in capita diuidatur. Nam si quis moriens dimittat germanum et ex altero germano filios germanus frater quia gradus proximior est solus succedit fratris filius non succedunt. Item si moriatur quis et de germanis fratribus dimittat filios dumtaxat masculos et ex uno patre dimiserit duos et ex alio quattuor similiter masculos. omnes quidem fratrum filii patris uos uo ab intestato succedunt sed non in stirpe seu in capita ita ut illi duo ex uno patre duas accipiant portiones. et illi quattuor ex alio quattuor accipiant portiones. Nam si sorores habuerint in patris hereditatem non ueniunt. Sicut nec sororis filii in uunculo non uelle hereditate succedunt. Nam et hoc regulare est ut cognati tunc intestatorum propinquorum hereditates capiant quando aut sui aut agnati defuerint.

XVI DE OBLIGATIONIBUS

OBLIGATIO IN DUAS SPECIES DIUIDITUR. Nam omnes obligationes aut ex contractu nascuntur aut ex culpa. Quae autem ex contractu nascuntur quattuor genera sunt quae singulae hoc ordine distinguuntur. Aut enim here contrahitur obligatio aut uerbis aut litteris aut consensu. Re contrahitur quotiens aliquacumque mutuo dantur. Quae in his rebus

Hoc ordine cognoscuntur ¹, qui sunt agnati, sicut supra diximus, per virilem sexum propinquitate coniuncti.

§ 4. Non tamen omnibus simul agnatis lex hereditatem propinqui intestati dat; sed his, qui defuncto mortis suae tempore proximiores inveniuntur.

§ 5. In feminis vero alia conditio est: quia inter feminas sola tantum soror consanguinea habetur agnata, ut germano suo defuncto ab intestato ei agnationis iure succedat. Reliquae vero ² feminae, hoc est, amita, id est, patris soror, vel fratris filia, nec in capiendis hereditatibus propinquorum legitimae sunt, nec masculis propinquis agnationis iure succedunt. Ipsarum vero hereditates ad masculos propinquos agnationis conditione perveniunt.

§ 6. Regulariter constitutum est ut inter agnatos proximior posteriorem excludat, et inter eos non in stirpe sed in capita ab intestato dividatur hereditas. Nam inter suos, sicut supra diximus, alia ratio est, ut proximior posteriorem non excludat, et semper hereditas in stirpe, non in capita dividatur. Nam si quis moriens dimittat germanum, et ex altero germano filios, germanus frater, quia gradu proximior est, solus succedit, fratris filii non succedunt. Item si moriatur quis, et de *duobus* ³ germanis fratribus dimittat filios dumtaxat masculos, et ex uno fratre dimiserit duos, et ⁴ ex alio quatuor similiter masculos: omnes quidem fratrum filii patruo suo ab intestato succedunt: sed non in stirpem, sed in capita, ita ut illi duo ex uno patre duas accipiant portiones, et illi quatuor ex alio accipiant quatuor portiones. Nam si sorores habuerint, in patrum hereditatem non veniunt, sicut nec sororis filii in avunculi ⁵ hereditate succedunt.

§ 7. Nam et hoc ⁶ regulare est, ut cognati tunc intestatorum propinquorum hereditates capiant, quando aut sui aut agnati defuerint.

TIT. IX ⁷ (*XVII*).—DE OBLIGATIONIBUS. Obligatio in duas species dividitur: nam omnes obligationes aut ex contractu nascuntur aut ex culpa. Quae autem ⁸ ex contractu nascuntur, quatuor genera sunt, quae singula hoc ordine distinguuntur: aut enim re contrahitur obligatio, aut verbis, aut literis, aut consensu.

§ 1. Re contrahitur, quoties aliqua cuicumque mutuo dantur, quae in his rebus (*Sequitur textus pag. 351*)

¹ Haenel: *agnoscitur*.

² Haenel om. *vero*.

³ Palimp. om. *duobus*.

⁴ Haenel om. *et*.

⁵ Palimp.: *nonuelle*.

⁶ Haenel om. *hoc*.

⁷ Palimpsesto titulus est *XVI*, ideo fortasse quia praecedens ab ordine generali excluditur.

⁸ Haenel om. *autem*.

CONTINGUNTQ. POND^E ER NUMERO MENSURA CONTINENTUR.
HOCE ST SI PECUNIA NUMERETUR VEL FRUMENTUM DETUR VINUM
AUT OLEUM AUT AES FERRUM ARGENTUM VEL AURUM. QUE OM
NIA NUMERANDO AUT PENSANDO AUT METIENDO AD HOC DAMUS
UT EORUM FIANTE QUI EA ACCIPIUNT ET AD NOS STATUTOTEMPORE N^O
IPSE RES SED ALIE EIUS NATURE QUALES DATES UNT ADQ. IPSIS PON
DERIBUS NUMERATAE VEL MENSURATE REDDANTUR. PROPTER
QUOD MUTUUM APPELLATUM EST QUASI A METIBI ITA DATUM SIT
UT EX ME OTUUM FIERET. UERBIS CONTRAHITUR OBLIGATIO EX IN
TERROGATIONE DANTIS ET RESPONSIONE ACCIPIENTIS. ITA UT
SI ILLE QUI DAT INTERROGET HOC MIHI DABIS QUI ACCIPIT
RESPONDET DABO AUT IN OBLIGATIONE DEBITORIS SI ALIQUIS
FIDEIUSSOR ACCEDAT ILLI QUI PERSONAM FIDEIUSSORIS TRA
DET INTERROGAT STUM FIDEI TUAE ESSE IUBESE ET ILLERESPON
DET STUM FIDEI MEAE ESSE IUBEBO. IN HAC CONDITIONE NON SOLUM
ILLE QUI DEBITOR EST SED ET IS QUI FIDEIUSSOR EXISTIT OBLIGANTUR.
ET NON SOLUM FIDEIUSSOR DUM UIUET SED ET HEREDES IPSIUS
SI ILLE DEFERIT TENENTUR OB NOX EI. CREDITOR AUTEM QUI PECUNI
AM SUAM DE DITI IN POTESTATE HABET AD REDDENDAM PECUNIAM
QUEM VELIT TENERE. UTRUM IPSUM DEBITOREM AN FIDE
IUSSOREM SI DEBITOREM TENERE CLE^E RIT FIDEIUSSOR SE ABSOL
UET. SI UERO FIDEI^E ORE TENUERIT DEBITOREM ABSOLUIT. QUI A UNO
ELECTO QUE IDONEUM CREDITORI IUDICAUIT ALTERUM LIBERAT.
SUNT ET ALIE OBLIGATIONES QUI NULLA PRECEDENTE INTERROGA
TIONE CONTRA POSSUNT. IDEST UT SI MULIER SIUE SPOUSO
SIUE IAM MARITO DOTE M^D ICAT. QUOD TAM DE MOBILIB. REBUS
QUAM DE FUNDIS FIERI POTEST ET NON SOLUM IN HAC OBLIGA
TIONE IPSA MULIER OBLIGATUR SED ET PATERE IUS ET DEBITOR IP
SIUS MULIERIS STAM PECUNIAM QUAM ILLE DEBEBAT A MARITO
CREDITRICIS IPSE DEBITOR IN DOTE M^D IXERIT HECTANTUT RES
PERSONAE NULLA INTERROGATIONE PRECEDENTE POSSUNT DIC
TIONE DOTE LEGITIMAE OBLIGARI. ALIA UERO PERSONE SI PRO
MULIERE DOTE MUIRO PROMISERINT COMMUNI IURE OBLIGA
RI DEBENT IDEST UT AD INTERROGATA RESPONDEANT ET
STIPULATA PROMITTANT. ITEM ET ALIO CASU UNO LOQUEN
TE ET AD INTERROGATIONE ALIO PROMITTE^{TE} CONTRAHITUR OBLI
GATIO. IDEST SI LIBERTUS PATRONO AUT DOMUM AUT MUN^S
AUT OPERA SEDATURUM ESSE IURAUERIT. EXPONENDUM HIC
QUID SIT DOMUS VEL MUNUS VEL OPERA. IN QUARE SUPRADICTI
LIBERTI NON TAM UERBORUM SOLLEMNITATE QUAM IURIS

contingunt, quae pondere, numero, mensura continentur: hoc est, si pecunia numeretur, vel frumentum detur, vinum aut oleum, aut aes, aut ferrum, argentum vel aurum. Quae omnia numerando, pensando aut metiendo ad hoc damus, ut eorum fiant, quia ea accipiunt, et ad nos statuto tempore non ipsae res, sed aliae eius naturae, quales datae sunt, atque ipsius ponderis, numeri vel mensurae reddantur. Propter quod mutuum appellatum est, quasi a me tibi ita datum sit, ut ex meo tuum fieret.

§ 2. Verbis contrahitur obligatio ex interrogatione dantis et responsione accipientis, ita, ut si ille, qui dat, interroget, hoc mihi dabis? qui accipit, respondeat, dabo: aut in obligatione debitoris, si aliquis fideiussor, accedat, ille, qui *cum*¹ persona fideiussoris *contrahit*², interrogat istum³: fide tua esse iubes? et ille respondet istum⁴ fide mea esse iubeo, in⁵ hac conditione non solum ille, qui debitor est, sed et is, qui fideiussor existit, obligantur. Et non solum fideiussor⁶, dum vivit, sed et heredes ipsius, si ille defuerit, tenentur obnoxii. Creditor autem, qui pecuniam suam⁷ dedit, in potestate habet ad reddendam pecuniam, quem velit tenere, utrum ipsum debitorem an⁸ fideiussorem⁹. Si debitorem tenere elegerit, fideiussor se¹⁰ absolvit: si vero fideiussorem tenuerit, debitorem absolvit¹¹: quia uno electo, quem idoneum creditor indicavit, alterum liberat.

§ 3. Sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est, ut si mulier sive sponso¹² sive iam marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus, quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater eius, et debitor ipsius mulieris, si istam¹³ pecuniam, quam ille¹⁴ debebat a marito¹⁵ creditricis ipse debitor in dotem dixerit. Hac tantum tres personae nulla interrogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae vero personae, si pro muliere dotem viro promiserint, communi iure obligari debent, id est, ut ad¹⁶ interrogata respondeant, et stipulata promittant.

§ 4. Item et alio casu, uno loquente et *sine interrogatione alii* promittente¹⁷ contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut domum aut nummos aut operas se daturum esse iuraverit. (Exponendum (hic est) quid sit domus vel munus vel operae)¹⁸. In qua re supradicti liberti non tam verborum solemnitate, quam iuris- (*Sequitur textus pag. 353*)

¹ Palimp. om. *cum*.

² Palimp.: *personam fideiussoris tradet*.

³ Haenel: *interroget ipsum*.

⁴ Haenel: *respondeat fide*.

⁵ Haenel om. *in*.

⁶ Haenel add. *ipse*.

⁷ Haenel om. *suam*.

⁸ Haenel: *aut*.

⁹ Haenel add. *Sed*.

¹⁰ Haenel: *fideiussorem absolvit*.

¹¹ Haenel: *absolvit*.

¹² Haenel add. *uxor futura*.

¹³ Haenel om. *istam*.

¹⁴ Haenel: *ipse*.

¹⁵ Haenel: *sponso*.

¹⁶ Haenel: *et pro ad*.

¹⁷ Palimp.: *ad interrogationem alio promittente*.

¹⁸ Verba *exponendum* & usque ad *vel operae* glossae colorem potius quam legis textus habent. Haenel ea praetermisit; fatetur tamen praesto esse in nonnullis codicibus, atque in Bouchardo. Nos autem ea retinemus, quia exinde coniici potest ad iuris scholarum disciplinam scriptum fuisse Palimpsestum.

UT DEREM
ALIENAM E
MO ALTERI
PROMITTAT
QUIA INUTI
LE EST.

F. 541 /
IURANDI RELIGIONE RETINENTUR. Sed nulla alia persona hoc condi-
ne obligari potest. Preterea inutilis promissio etiam si stipula-
tione interueniente facta sit. Sed aliquid sedatur esse promi-
serit quod sui iuris non est. hoc est si aut in se uel in hominem
quasi se ipsum sedatur promittat. Aut si mortuum aliquis
quem uiuum credebat promiserit. Aut locum sacrum aut scilicet
aut religiosum daturum sequi cumque promiserit. Preterea
inutilis est promissio si aliquis rem sub tali conditione promit-
tat quae condicio impleri pro re id difficultate non possit. Pre-
terea inutilis est et interrogatio et promissio. Si ita aliquis
interrogat debitorem post mortem meam uel tuam illud da-
ris respondes quod propterea inutilis est qui personae heredis
obligatio incipere non potest. Et ideo ne heredi credito-
ris sub hac sponsione obligatur debitor nec debitoris heres cre-
ditori tenetur obnoxius. Item inutilis est obligatio si di-
cat creditor pridie quam mori arda respondes uel interroget
debitorem pridie quam mori aris. Similiter et haec stipulatio
inutilis iudicatur quia non potest scire quando sit pridie quam
aliquis moriatur nisi postquam mortuus fuerit. Item si pure
interroget creditor et debitor sub conditione promit-
tat. Uel si creditor decem solidos debitorem interroget
et debitor quinque promittat hoc ordine integrum debitum
uacillari cognoscitur. Si aliquis nobis pecuniam debeat pos-
sumus debitorem nostrum compellere ut pecuniam quam nobis red-
diturus erat alteri se caveat redditurum. Nec potest ei cui
pro nostro debito cauit de cauto et non numerato sicut fieri so-
let aliquid disputationis afferre cum id quod a nobis accepit
alteri cauerit redditurum. Litteris obligatio fit autem
re in personam aut per personam in personam uel ut si id quod exemptione
aut conditione aut in societate debes alii reddas. A perso-
na in personam uel ut si quod mihi alter debet alteri personae de le-
gem ut reddere debeat. Ex consensu fiunt obligationes
exemptionibus, et ex uenditionibus, locationibus, conducti-
onibus, societatibus, et mandatis. Quia in huiusmodi rebus con-
sensum magis quam scriptura aliqua aut sollemnitates queritur. In
quibus rebus etiam inter absentes obligatio contrahi potest quod
in aliis rebus fieri non potest. Emptio igitur et uenditio
contrahitur cum de pretio inter emptorem et uenditorem
fuerit definitum. Etiam si pretium non fuerit numeratum nec
pars pretii aut arras data fuerint. Locatio et conductio
similiter ratione consistunt ut consensu etiam uerbis defini-
tio

iurandi religione tenentur. Sed nulla alia persona hoc ordine obligari potest.

§ 5. Praeterea inutilis est promissio, etiamsi stipulatione interveniente facta sit si aliquis id se daturum ¹ promiserit, quod sui iuris non est: hoc est, si aut ingenuum hominem quasi servum se daturum promittat: aut si mortuum aliquis, quem vivum credebat, promiserit: aut locum sacrum aut sanctum aut religiosum daturum se quicumque promiserit.

§ 6. Praeterea inutilis est *et* ² promissio, si aliquis rem sub tali conditione promittat, quae conditio impleri pro rei difficultate non possit.

§ 7. Praeterea inutilis est et interrogatio et promissio, si ita aliquis interrogat debitorem: —«post mortem meam,—vel—tuam illud dari spondes?»—Quod propterea inutile visum est, quia *a* ³ persona heredis obligatio incipere non potest. Et ideo nec heredi creditoris sub hac sponsione obligatur debitor, nec debitoris heres creditori tenetur obnoxius.

§ 8. Item inutilis est obligatio, si dicat creditor,—«pridie, quam moriar, dare spondes?»—vel interroget debitorem,—«pridie, quam moriaris?»—similiter et haec stipulatio inutilis indicatur, quia non potest sciri, quando sit pridie, quam aliquis moriatur, nisi postquam mortuus fuerit.

§ 9. Item si pure interroget creditor, et debitor sub conditione promittat.

§ 10. Vel si creditor decem solidos debitorem interroget, et debitor quinque promittat, hoc ordine integrum debitum vacillare cognoscitur.

§ 11. Si aliquis nobis pecuniam debeat, possumus debitorem nostrum compellere, ut pecuniam, quam nobis redditurus erat, alteri se caveat redditurum. Nec potest ei, cui pro nostro debito cavit, de cauto et non numerato, sicut fieri solet, aliquid disputationis afferre, quum id, quod a nobis accepit, alteri caverit redditurum.

§ 12. Literis obligatio fit, aut a re in personam, aut *a* ⁴ persona in personam. *A re in personam* ⁵, velut si id, quod ex emtione aut conductione aut ⁶ societate debes, alii reddas. A persona in personam, velut si *id* ⁷, quod mihi alter debet, alteri personae delegem, ut reddere debeat.

§ 13. Ex ⁸ consensu fiunt obligationes, ex emtionibus et ex ⁹ venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus et mandatis: quia in huiusmodi rebus consensus magis quam scriptura aliqua aut solemnitas quaeritur. In quibus rebus etiam inter absentes obligatio contrahi potest, quod in aliis rebus fieri non potest.

§ 14. Emtio igitur et venditio contrahitur, quum de pretio inter emtorem et venditorem fuerit definitum; etiamsi pretium non fuerit numeratum, nec pars pretii aut arra data fuerit.

§ 15. Locatio et conductio simili ratione consistunt, ut consensu, etiam verbo, definitio

¹ Palimp.: *sed aliquid se daturum esse.*

² Palimp. om. *et.*

³ Palimp. om. *a.*

⁴ Palimp. om. *a.*

⁵ Palimp. om. *A re in personam.*

⁶ Palimp. add. *in.*

⁷ Palimp. om. *id.*

⁸ Haenel om. *Ex.*

⁹ Haenel om. *ex.*

541

INTER CONSENTIENTES FIRMA PERMANEAT SOCIETATE IN HIRE
POSSUMUS AUT OMNIUM BONORUM AUT UNIUS ALICUIUS NEGOTIA
TIONIS. ET POTEST ITA IN HIRE SOCIETAS TAMEN HOC INTER SOCI
OS UNUS PECUNIAM DET ALTERO PERAS SUAS PRO PECUNIA PONAT.
ET HUIUS RE DE FINITIO ETIAM SI UERVO INITA UOLUERIT ITA UT QUID
QUID SOCIETATIS TEMPORE QUOLIBET MODO FUERIT ADQUISITUM
SOCIIS COMMUNESIT PERMANET AUTEM INITA SOCIETAS
DONEC QUADU IN IPSO CONSENSU SOCII PERSEUERAT Sicut CON
SENSU CONTRAHITUR ETIAM DISSENSU DISSOLUITUR ERGO SOCI
ETAS AUT MORTE UNIUS SOCII AUT CONTRARIA UOLUNTATE AUT
CAPITIS DIMINUTIONE IDEST SI UNUS EX SOCIIS Sicut FREQUEN
TER SUPRA DIXIMUS CAPITIFUERIT DIMINUTUS SIMILITER ET MAN
DARE UERBO POTEST ET CUM UERBIS MANDATUM FUERIT OBLI
GATIO CONTRAHITUR POSSUMUS ENIM AUTEM NEGOTIA AUT
ALIENA CUICUMQUE ALIENA MANDARE DUM MODO HONESTUM ALIQUID
AGENDUM MANDEMUS Namsi CONTRA BONOS MORES ALIQUID
MANDARE UOLUERIMUS HOCEST SI CUICUMQ. MANDEMUS UT ALICUI
FURTUM FACIAT AUT HOMICIDIUM. AUT ADULTERIUM ADMITTAT
IN HIS REB. MANDATI OBLIGATIONI NON CONTRAHITUR SOLUITUR AU
TEM MANDATUM AUT MORTE CUI MANDATUM EST AUT CONTRARIA
ILLIUS UOLUNTATE QUI MANDAUIT Sed si CUI MANDATUR MANDA
TI FORMAM EGREDI NON POTEST AUT SI EGRESSUS FUERIT ET MANDA
TORI TENETUR OB NOXIUM ET QUOD EXTRA MANDATUM EST ITA NON PRE
IUDICET MANDATORI § X VII QIB. MODIS OBLIGATIO TOLLATUR.

TOLLITUR OBLIGATIO SOLUTI. PRETEREA ALIQUOTIENSTOLLITUR OBLIGATIO
ETIAM SI ALIUD QUAM CAUTUM FUERAT A DEBITORE CREDITORI
REDDATUR Namsi quicumq. PRO PECUNIA QUAM CREDITORI
CAUIT AC QUIESCENSTE CREDITORE AURUM AUT ARGENTUM AUT MANCI
PIA UEL ALIAS QUAS LIBETS SPECIES HABITA A ESTIMATIONE CON
SENTIENTE CREDITORE DEDERIT OBLIGATIO EUIDENTER TOLLI
TUR QUIA DE OBLIGATIONIB. Q. EX CONTRACTU NASCUNTUR
DIXIMUS SUPEREST UT DE HIS QUAE EX DELICTO NASCUNTUR SIMPLICITER
DISPUTEMUS EX DELICTO ENIM NASCUNTUR OBLIGATIONES
SI ALIQUIS FURTUM FECERIT UEL BONA ALIENARA PUERIT UEL
DAMNUM ALTERI DEDERIT UEL INIURIAM ALIQUAM ALICUI INTULERIT
QUIA OMNIUM RERUM UNO GENERE EX DELICTO NASCITUR OBLIGATIO.
FURTORUM GENERASUNT QUATUOR MANIFESTI NEC MANIFESTI
TI CONCEPTI ET OBLATI MANIFESTUM FURTUM DICITUR SI QAP
DO FURTUM EX CUIUSCUMQUE REM FURTUM TOLLIT ET IN IPSO FUR
TO DEPREHENDATUR. NEC MANIFESTUM FURTUM APPELLATUR
QUOD QUAM LIBET DUMPIERET IN UENTUM NON EST TAMEN FUR

inter consentientes firma permaneat.

§ 16. Societatem inire possumus aut omnium bonorum aut unius alicuius negotiationis. Et potest ita iniri societas, si tamen hoc inter socios ¹, unus pecuniam det, alter operas suas pro pecunia ponat. Et huius rei definitio etiam si verbo inita valuerit, ita ut quidquid societatis tempore quolibet modo fuerit adquisitum, sociis commune sit.

§ 17. Permanet autem inita societas, donec *quamdiu* ² in ipso consensu socii perseverant: *quia* ³, sicut consensu contrahitur, etiam dissensu dissolvitur. (Dissolvitur) ⁴ ergo societas aut morte unius socii, aut contraria voluntate, aut capitis diminutione, id est, si unus ex sociis, sicut frequenter supra diximus, capite fuerit diminutus.

§ 18. Similiter et mandari verbo potest. Et quum verbis mandatum fuerit, obligatio contrahitur. Possumus enim aut nostra negotia aut aliena cuicumque *agenda* ⁵ mandare: dummodo honestum aliquid *agi* ⁶ mandemus. Nam si contra bonos mores aliquid mandare voluerimus, hoc est, si cuiquam mandemus, ut alieni furtum faciat, aut homicidium aut adulterium admittat, in his rebus mandati obligatio non contrahitur.

§ 19. Solvitur *autem* ⁷ mandatum aut morte, cui mandatum est, aut contraria illius voluntate, qui mandavit.

§ 20. Sed is, cui mandatur, mandati formam egredi non potest: aut si egressus fuerit, et mandatori teneatur obnoxius, et quod extra mandatum egit, non praeiudicet mandatori.

TIT. X (XVII). — QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR. Tollitur obligatio solutione *debiti* ⁸. Praeterea aliquoties tollitur obligatio, etiam si aliud, quam cautum fuerat a debitore, creditori reddatur. Nam si quicumque pro pecunia, quam creditori cavit, acquiescente creditore, aurum aut argentum aut mancipia vel alias quaslibet species, habita aestimatione, consentiente creditore, dederit, obligatio evidenter tollitur.

§ 1. Quia de obligationibus, quae ex contractu nascuntur, diximus, superest, ut de his ⁹ quae ex delicto nascuntur, simpliciter disputemus. Ex delicto enim ¹⁰ nascuntur obligationes, si aliquis furtum fecerit, vel bona aliena rapuerit, vel damnum alteri dederit, vel iniuriam ¹¹ aliquam alicui intulerit ¹² quia ¹³ omnium rerum uno genere ex delicto nascitur obligatio.

§ 2. Furtorum *autem* genera sunt quatuor: manifesti, nec manifesti, concepti, et oblati. Manifestum furtum dicitur, si quando furtum ex cuiuscumque rem fur ¹⁴ tollit ¹⁵, et in ipso furto deprehenditur. Nec manifestum furtum appellatur, quod, quamlibet, dum fieret, inventum non est, tamen *furtum factum* (*Sequitur textus pag. 357*)

¹ Haenel add. *convenit ut*.

² Haenel om. *quamdiu*, quod ex varia codicum lectione videtur appositum.

³ Palimp. om. *quia*.

⁴ Palimp. om. *Dissolvitur*.

⁵ Palimp. male scribit *aliena* pro *agenda*.

⁶ Palimp.: *agendum*.

⁷ Haenel om. *autem*.

⁸ Palimp. pro *solutione debiti* scribit *soluti tantum*.

⁹ Haenel add. *iis obligationibus*.

¹⁰ Haenel om. *enim*.

¹¹ Haenel add. *fecerit*.

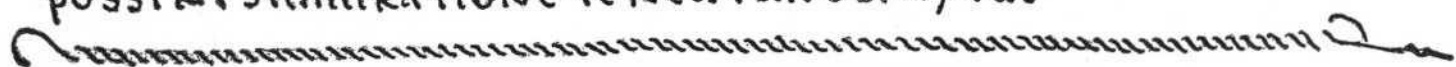
¹² Haenel om. *aliquam alicui intulerit*.

¹³ Haenel: *quarum*.

¹⁴ Haenel: *fur, quum cuiuscumque rem tollit*.

¹⁵ Haenel om. *et*.

fuisse probatur. Conceptum furtum dicitur cum apud aliquem
alterum res furata inuenitur. Oblatum furtum dicitur
cum res furta alicuius a fure datur ut apud ipsum furem in
ueniri non possit. Preterea quicquid alienam inuito aut nes
cientem de hoc conuincit uel tollit uel de loco mouere praesu
met furtum facit. Etsi quis rem dā accepit aut comen
datam apud se habuerit et ea maliter usus fuerit quam accepit
furti actio ne tenetur. Preterea si quis iumentum alie
rius ad hoc accepit ut eum quinq. milib. duceret. Etsi de cem
milib. aut longius quam ab illo quid edit fuerit constitutum dux
erit furti reus est et multa preterea quoque similia horum sunt
secundū quod et ille qui furti tenetur sed ut fieret opem dedit aut
consilium aut studio commoda uerit. Uel ut si quis pecuniam
quam in manu aliquis tenebat excusserit ut alii eam rapere
possint similiter et teneatur obnoxius

EXPLICIT LIBER CAI INCPULI PAULI SENTENTIAM
IX PAULI SENTENTIARUM CORPORE HUIC OPERI
CONUENIT AD NECTI Q. IN TH. IODOSIAN. OPRORIDI
MINDISLITIBVS NON INUENIUNTUR IN SERTA
PAULI SENTENTIARUM LIBER PRIMUS

I DE FACTIS ET CONUENTIS
Omnepactum posteripactodissoluitur licet paria te exceptione
INTERP. Si de una re inter ipsas personas due pactioes fiant pos
terior ualebit

Neq. contra leges neq. contra bonos mores pacisci possumus
INTERP. Si inter aliquos conueniat uel de admittendo crimine
uel inferenda uiolentia uel faciendo quod lex aut honores
asproibet aut dereb. alienis aut si de bonis uiuentis aliquid
paciscantur hec pacta ualere non possunt

Postre iudicata pactum si donationis causa interponatur
seruari non potest

INTERP. Postre iudicata pactio inter eos ^{qui} litiga uerunt
tunc obtinet firmitatem si de summa quam
dictam ab eo qui ^uitaliquid concedatur.

II DE PROCURATORIB. ET COGNITORIBUS.

fuisse probatur. Conceptum furtum dicitur, quum apud aliquem alterum res furata invenitur. Oblatum furtum dicitur, quum res furtiva alicui, ita a fure datur, ut apud ipsum furem inveniri non possit.

§ 3. Praeterea qui rem alienam, invito aut nesciente domino, contingit vel tollit, aut de loco movere praesumit, furtum facit.

§ 4. Et si quis rem utendam acceperit, aut commendatam apud se habuerit, et ea aliter usus fuerit, quam acceperit, furti actione tenetur.

§ 5. Praeterea si quis iumentum alterius ad hoc acceperit, ut eum quinque millibus duceret, et ¹ si ² decem millibus, aut longius, quam ab illo, qui dedit, fuerit constitutum, *duxerit* ³, furti reus est ⁴.

§ 6. Et multa praeterea quoque similia horum sunt secundum quod et ille furti tenetur sed ut fieret, opem dedit aut consilium aut studium commodaverit; velut, si quis pecuniam, quam in manu aliquis tenebat, excusserit, ut alii eam rapere possint simili ratione teneatur obnoxius ⁵.

EXPLICIT LIBER GAII *FELICITER*.

¹ Haenel om. *et*.

² Haenel add. *id*.

³ Haenel scribit *abiecit*.

⁴ Haenel: *erit*.

⁵ Textus huius § 6, multiplices varietates in codd. atque in Breviarii editionibus exhibet, licet, ut videtur in Haenelis notis, omnes textus substantialiter congruant. Qui Palimpsesto continetur a reliquis differt, licet non correcte, et quia correctiorem credimus quem Haenel praetulit, illum quoque in hac nota consignamus: «Et multa praeterea quoque horum similia sunt secundum legem. Nam furti tenetur etiam qui ipse furtum non fecerit, sed ut fieret, opem dedit aut consilium aut studium commodaverit; velut, si quis pecuniam, quam in manu aliquis tenebat, excusserit, ut alii eam rapere possint.»

INCIPIT JULI PAULI SENTENTIARUM ¹ *LIBER PRIMUS*.

Ex Pauli sententiarum corpore huic operi convenit adnecti, quae in Theodosiano pro redimendis litibus non inveniuntur inserta ².

¹ Initio plurimarum sententiarum Palimpsestus scribit, non *sententia* sicut legitur in plurimis codicibus sed siglam K quae *Caput* significat. Nos autem eam semper omittimus quia neque extat apposita omnibus sententiis neque videtur in aliis Breviarii codicibus: sententiae nomen propterea retinemus initio cujuscumque earum, quoniam et illud Paulus operi suo inscripsit et forum et juris scholae pro rato semper habuerunt. Rubrica mutila in Palimpsesto est. Apud codices, qui integram eam adhibent, *liber*, aut *liber primus* pro patulo exhibetur.

² Verba *ex Pauli sententiarum... inveniuntur inserta* paucorum auctoritate codicum retinentur a Bouchardo, Sighardo et Cuiacio. Haenel eadem ad notas amandavit; qua de causa tacuit. Huius modi praefationis verba et ipsorum ordinatio in diversis codicibus discrepant, sed in sensu cohaerent. Omnimodo eum scopum prae se ferunt ut potius fortasse tribui debeant conditoribus compilationis, quam laciniis sequioris aetatis. At vero Alarici iurisconsulti, non solum aliqua quae pro redimendis litibus Codice Theodosiano aberant praeterierunt, sed decisiones plurimas, quae in hoc corpore et in Novellis aderant. Ex quo, intelligimus manere saepe ancipitem rationem, qua cogimur ut tam rubricas titulorum quam sententiarum textum sub iudice relinquamus.

PAULI SENTENTIARUM LIBER PRIMUS.

TITULUS I.—DE PACTIS ET CONVENTIS.

Sent. 1. ¹ *De his rebus pacisci possumus, de quibus transigere licet: ex his enim pacti obligatio solummodo nascitur.*

Interpretatione non eget ².

Sent. 2. Omne factum posteriore pacto dissolvitur licet pariat exceptionem.

Interpretatio. Si de una re inter ipsas personas duae pactiones fiant posterior valebit.

Sent. 3. *Pacto convento Aquiliana stipulatio subjici solet, sed consultius est huic quoque poenam subiungere: quia rescisso quoquo modo pacto, poena ex stipulatu repeti potest.*

Interpretatione non eget ³.

Sent. 4. Neque contra leges, neque contra bonos mores pacisci possumus.

Interpretatio. Si inter aliquos conveniat vel de admittendo crimine, vel inferenda violentia, vel faciendo quod lex aut honestas prohibet, aut de rebus alienis aut si de bonis viventis aliquid paciscantur haec pacta valere non possunt.

Sent. 5. *De rebus litigiosis et conveniri et transigere possumus.*

Interpretatione non eget.

Sent. 6. Post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, servari non potest ⁴.

Interpretatio. Post rem iudicatam pactio inter eos qui litigaverunt tunc obtinet firmitatem, si de summa quam *iudicio constat* ⁵ addictam ab eo qui vicit aliquid concedatur.

TIT. II.—DE PROCURATORIBUS ET COGNITORIBUS.

¹ Palimpsestus, sicut et omnes Breviarii codices atque ipsius antiquae editiones, sententias non numerat: nos autem numeris, eas distinguimus, exemplum Haenelii sequentes, ut singuli textus libri facilius inveniri possint. Omittit etiam Palimpsestus v. *Sententia*, quod multi cod. et Haenel scribunt, initio singularum, ne misceantur cum interpretationibus, quae labes inficit editionem Bouchardianam.

² Prima haec sententia deest in Palimps. et in multis Breviarii codd. Haenel eam non invenit nisi in codd. Montisepulano H. 136, et in Parisiensibus 4.412, 4.403, et Supplem. latin. 65. Sichardus pariter omisit in suis editionibus Breviarii. Cuiacius primus eam evulgavit, *ex fidei exemplari*. Quale exemplar fuerit ignoramus: sed ne illud praestare opinemur, duo certo prohibent: silentium longe plurimorum codicum, quibus noster Palimpsestus accedit; omissio praeterea eiusdem sententiae in Epitomis de antiquiori Breviarii textu compositis.

³ Haec sententia non reperitur in codd., praeter Parisienses 4.403 et 4.406, Eporiensem primum et Aurelianensem 207. Reliqui codices et editiones Sichardi ea carent. Cuiacius eam evulgavit, fontem ex quo hausit non indigitans.

⁴ Haenel: *oportet*.

⁵ Palimp. om. *iudicio constat*.

OMNES INFAMES QUI POSTULARE PROHIBENTUR COGNITO
RESPIERINONPOSSE ETIAMVOLENTIBUSADVERSARIIS
INTERP INFAMES SUNTQUI PROPTERALIQUAMCULPAMNO
TANTURINFAMIAM. ET IDEOTALES PERSONE AD AGENDA SCA
USAS NEC MANDATUM DARE NEC SUSCIPERE AB ALTERO POS
SUNT ETIAM SI HOC EORUM ADVERSARIIS ADQUIESCANT

FEMINAE IN REM SUAM COGNITORIAM OPERA SUSCIPERE NON PROHIBETUR
INTERP FEMINAE LICET PROCURATIONE SUSCIPERE PRO
HIBENTUR TAMEN SI DNE ET PROCURATRICES FIANTE PRO REM
DATAM SUAM AGERE POSSUNT

IN REM SUAM COGNITOR PROCURATORUE ILLE SPIERIPOTES QUI
PRO OMNIBUS POSTULAT.

INTERP NEC PROCURATOR IN CAUSA ALIENA NEC PROCURATOR ET
ET DNS UT PRO SUA AGAT IN FAMIS PERSONA SPIERIPOTES. ^{CDATUR}

ACTIO IUDICATI NON SOLUM IN DNO AUT IN DNM SED ETIAM EREDI ET IN HEREDE
INTERP ACTIO DE EXECUTIONE IUDICATARUM RERU NON SOLUM IPSA AU
TORI QUI ECIT COMPETIT SED ET HEREDI SIMILITER DATUR. NAM ET
HERES UICTI AB HEREDE UICTORIS AD SOLUTIONE IUDICATI NIHIL OM
NUS RETINETUR III DE PROCURATORIBUS

MANDARI POTEST PROCURATIO PRESENTI ET IN IUDIS UERBIS ET
LITTERAS ET PUNCIUM ET APU THACTA PRESIDIS ET MAGISTRATUS IN PHE
PROCURATOR AUT AD LITEM AUT AD OMNE NEGOTIUM AUT AD PARTE
NEGOTII AUT AD RES ADMINISTRANDAS DATUR
INTERP PROCURATORE ASTANTUM RES AGERE POTEST QUAS
EIEU IDE NTER CONSTITERIT FUISSE COMMISSAS.

III DE NEGOTIIS GESTIS

QUI NEGOTIA ALIENA GERIT ET BONAM FIDEM ET EXACTAM DILIGEN
TIAM REB. EUS PRO QOI INTERUENIT PRESTARE DEBEAT SI IN TPRIHNS
TUTOR POST FINITAM TUTELAM SI IN AD MINISTRATIONE DURET
ACTIONE NEGOTIORUM GESTORUM PUPILLO UEL CURATORIEIUS
TENEBITUR

INTERP TUTOR SI PHACT TUTELA IDEST IMPLETIS PUPILLARIB.
ANNIS UOLUERIT IN IPSA AD MINISTRATIONE PERSISTERE DEAC
TIS NEGOTIIS PUPILLO UEL CURATORIEIUS NON TUTELLE SED NE
GOTIORUM GESTORUM COGENDUS EST REDDERE RATIONEM

SI PECUNIAEQIS NEGOTIU GERATUSURAS QOQ. TOTIUS TEMPORIS
PRESTARE COGETUR ET PERICULU EORU NOMINUM QIB. CONLOCA
UITA GNOSCERE SI ILLI TEMPORES SOLUENDENONSINT

Sent. 1. Omnes infames qui postulare prohibentur cognitores fieri non possunt etiam volentibus adversariis.

Interpretatio. Infames sunt qui propter aliquam culpam notantur infamia. Et ideo tales personae ad agendas causas, nec mandatum dare, nec suscipere ab altero possunt: etiamsi hoc eorum adversarii acquiescant.

Sent. 2. Feminae in rem suam cognitoriam operam suscipere non prohibentur.

Interpretatio. Feminae licet procurationem suscipere prohibeantur tamen si dominæ et procuratrices fiant pro *re iam sua*¹ agere possunt.

Sent. 3. In rem suam cognitor procuratorve ille fieri potest qui pro omnibus postulat.

Interpretatio. Nec procurator in causa aliena, nec procurator et dominus ut pro *re*² sua agat infamis persona fieri potest.

Sent. 4. Actio iudicati non solum in dominum aut domino, sed etiam heredi et in heredem datur.

Interpretatio. Actio de executione iudicatarum rerum, non solum ipsi auctori, qui egit, competit, sed et heredi similiter datur nam et heres victi ab herede victoris ad solutionem iudicati nihilominus retinetur.

TIT. III.—DE PROCURATORIBUS.

Sent. 1. Mandari potest procuratio præsenti, et nudis verbis et per literas, et per nuncium, et apud acta præsidis, et magistratus.

Interpretatione non eget.

Sent. 2. Procurator aut ad litem, aut ad omne negotium, aut ad partem negotii, aut ad res administrandas datur.

Interpretatio. Procurator eas tantum res agere potest quas ei evidenter constiterit fuisse commissas.

TIT. IV.—DE NEGOTIIS GESTIS.

Sent. 1. Qui negotia aliena gerit, et bonam fidem et exactam diligentiam rebus eius pro quo intervenit præstare debet.

*Ista sententia interpretatione non indiget*³.

Sent. 2. Tutor post finitam tutelam si in administratione duret, actione negotiorum gestorum pupillo vel curatori eius tenebitur.

Interpretatio. Tutor si peracta tutela, id est impletis pupillaribus annis voluerit in ipsa administratione persistere de actis negotiis pupillo vel curatori eius non tutelæ sed negotiorum gestorum cogendus est reddere rationem.

Sent. 3. Si pecuniæ quis negotium gerat usuras quoque totius temporis præstare cogetur et periculum eorum nominum quibus collocavit agnoscere si litis tempore solvendo non sint

¹ Palimp.: *pro rem datam suam*.

² Palimp. om. *re*.

³ Haenel: *non eget*.

hoc enim in bonae fidei iudiciis servari convenit
 Interp̄ Qui pecuniam exerceat alienam usurae eius reforma
 re cogendus est et si minus idoneis personis de hac ipsa pecunia
 fortasse crediderit pro ipsorum personis quae solvere non possunt
 damnum ipse qui talibus personis credidit sustinebit.

Materque filiorum suorum rebus interuenit actione negotiorum ges
 torum et ipsi et eorum tutoribus tenebitur.

Interp̄ Materque se in retinendis rebus filiorum miscuerit tamen
 ipsis quam tutoribus eorum negotiorum gestorū cogetur reddere ratio
 nem
 Filius familias aut seruus sine negotio alicuius gerat in patrem dominiue peculio te
 nus actio dabitur

Interp̄ Si filius familias aut seruus sine iussu patris aut domini nego
 tias esset aliena et ex hoc inueniuntur obnoxii tantum dam
 num patre uel domini sustinebit quā tum in eorum peculio potuerit inueniri
 Si pater uel domini seruus uel filius familias negotia aliena agen
 da commiserit in solidum tenebitur Interp̄ n̄ in d̄c̄t

Pater si emancipati filii res sine ulla exceptione a se donatas
 administrauerit filio actione negotiorum gestorū tenebitur

Interp̄ Si pater eaque emancipato filio sine aliqua conditione do
 nauerit administrare presumpsit filio emancipato pro
 hisque in rebus eius esset negotiorum gestorū tenebitur actione
 Quicūque tutor curator uel non esse pro tutore curatore uel res
 pupilli ad ultimum administrauerit actione negotiorum ges
 torum pro tutore curatore uel tenebitur s̄ in t̄p̄ n̄ in d̄c̄t

V DE CALUMNIATORIBUS.

Calumniosus est quis ciens prudensque per fraudem nego
 tium alicui comparat s̄ in t̄p̄ n̄ in d̄c̄t

Et in priuatis et publicis iudiciis omnes calumniosi extra or
 dinem pro admissi qualitate plectuntur

Interp̄ Qui apud cunctos iudices aut priuatos fuerit de ca
 lumnie obiectione conuictus non expectata huiusmodi
 tentia prout causa fuerit suppliciosus debeat

VI DE REIS INSTITUTIS

De his criminibus de quibus quis absolutus est ab eo qui accu
 sauit refricari accusatio non potest s̄ in t̄p̄ non in d̄c̄t

Filius accusatoris si hoc crimen quod pater intendit
 post liberatum reum persequi uelit ab accusatore
 remouendus est. s̄ in t̄p̄ n̄ in d̄c̄t

hoc enim in bonae fidei iudiciis servari convenit.

Interpretatio. Qui pecuniam exercet alienam, usuras eius reformare cogendus est. Et si minus idoneis personis de hac ipsa pecunia fortasse crediderit, pro ipsorum personis, quae solvere non possunt, damnum ipse, qui talibus personis credidit, sustinebit.

Sent. 4. Mater, quae filiorum suorum rebus intervenit, actione negotiorum gestorum et ipsis et eorum tutoribus tenebitur.

Interpretatio. Mater, quae se in retinendis rebus filiorum miscuerit, tam ipsis, quam tutoribus eorum negotiorum gestorum cogetur reddere rationem.

Sent. 5. Filiusfamilias aut servus si negotium alicuius gerat, in patrem dominumve peculio tenus actio dabitur.

Interpretatio. Si filiusfamilias aut servus sine iussu patris aut domini negotia gesserint aliena, et ex hoc inveniuntur obnoxii, tantum damni pater vel dominus sustinebit, quantum in eorum peculio potuerit inveniri.

Sent. 6. Si pater vel dominus servo vel filiofamilias negotia aliena agenda commiserit, in solidum tenebitur.

Interpretatione non indiget.

Sent. 7. Pater, si emancipati filii res sine ulla exceptione a se donatas administraverit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur.

Interpretatio. Si pater ea, quae emancipato filio sine aliqua conditione donaverat, administrare praesumsit, filio emancipato pro his, quae in rebus eius gessit, negotiorum gestorum tenebitur actione.

Sent. 8. Qui, quum ¹ tutor curatorve non esset, pro tutore curatoreve res pupilli adultive administraverit, actione negotiorum gestorum pro tutore curatoreve tenebitur.

Sententia interpretatione non indiget ².

TIT. V.—DE CALUMNIATORIBUS.

Sent. 1. Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat. Sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Et in privatis et in publicis iudiciis omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

Interpretatio. Qui apud cunctos iudices aut privatos ³ fuerit de calumniae obiectione convictus, non exspectata ordinis sententia, prout causa fuerit, supplicio subdatur.

TIT. VI.—DE REIS INSTITUTIS.

Sent. 1. De his criminibus, de ⁴ quibus quis absolutus est, ab eo, qui accusavit, refricari accusatio non potest.

Sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Filius accusatoris, si hoc crimen, quod pater intendit, post liberatum reum persequi velit, ab accusatione removendus est.

Sententia interpretatione non indiget.

¹ Palimp. scribit *Quicumque* pro *Qui, quum*.

² In codice Basileensi C. III, 1, quo diversae reliquiae e vetustis codicibus excerptae servantur et apud Sichardum *interpretatio* haec ita dicit: *Si pater retinendis rebus filiorum se miscuerit, tam ipsis, quam tutoribus eorum, negotiorum gestorum cogitur reddere rationem*. Sichardus fortasse ex Basileensi codice eam descripsit; sed quia non apparet in authenticioribus codicibus, Breviario alienam Haenel iudicat.

³ Haenel add. *iudices*.

⁴ Haenel om. *de*.

CRIMEN IN QUO ALIUS DISTITIT UEL VICTUS RECESSIT ALIUS OBICERE
NON PROHIBETUR STA INTERP NON INDICIT

VII DE INTEGRITATE RESTITUTIONE
INTEGRITATE RESTITUTIO EST RE IN INTEGRANDA REI UEL CAUSE ACTIONE

INTEGRITATE RESTITUTIONE PRETOR TRIBUIT EX HIS CAUSIS QUAE METU ET
DOLUM ET STATUS PERMUTATIONUM ET INIUSTUM ERROREM ET
ABSENTIAM NECESSARIAM HAC INFIRMITATE ET ATIS GESTA ESSE DICITUR
INTERP INTEGRITATE RESTITUTIO DICITUR SI QUANDO RES QUALIBET
AUT CAUSA QUAE PERIERAT IN PRIOREM STATUM REPARATUR. UEL ID
QUOD ALCUI SUBLATUM EST REFORMATUR. HOC ENIM QUOD PRE
TOREM ANTE A FIEBAT MODOPRUDICES CIVITATUM AGENDUM EST. ITA UT
EORUM CAUSE UEL RES IN INTEGRUM REUOCENTUR QUI AUT TIMORE PO
TESTATIS ALCUIUS COMPULSI SUNT AUT FRAUDE UEL ERRORE DECEP
TI SUNT. AUT PRACAPTIVITATEM UEL QUACUMQUE INIUSTA NECESSITATE
SUBSTANTIAM SUAM AUT STATUM IN GENU ETATIS PERDIDISSE NOS
CUNTUR. AUT SI QUI PRON NECESSITATE LONGINQUAE PEREGRINATIO
NIS ABSENTANT UEL AD RESTAURANDA EA QUAE IN DAMNIS MINORIB.
GESTA ESSE PROBANTUR.

INTEGRITATE RESTITUTIO PLUS QUAM SEMEL NON EST DECERNENDA. IDEO
QUAE CAUSA COGNITA DECERNITUR.

INTERP UT IN INTEGRITATE RES UEL CAUSAE REDEAT NON HISI SEMEL
A IUDICE POTEST COGNITA CAUSA PRESTARI.

SI ALIQUIS UT SE DE VI LATRONUM UEL HOSTIUM UEL POPULI IMPETU
LIBERARE TALIQUID MANCIPIAUIT UEL PROMISIT AD METUM NON PERTINET
MERCEDE ME ENIM EIU SPULSUM ET METUM TRIBUIT

INTERP QUI CUM QUALIQUID UT SE DE HOSTIB. UEL SEDITIONE PO
PULI UEL LATRONUM IMPETU LIBERARET CAUSA MERCEDE SE UADE
RET AUT PROMISIT AUT DEDIT HOC PROMETU SED EDISSE NON POTE
RIT ADLEGARE NEC REUOCARE QUOD DEDERIT.

SERUUS PER METUM MANCIPIATUS QUIDQUID ADQUISIERIT UEL STI
PULATUS SIT EI ADQUIRIT QUI IMPASSUS EST

INTERP SICUT DOMINUS INFERTUR SERUUM METU INTERUE
NIENTE DEDERIT ET APUTEUM CUIDATUS FUERAT TALIQUID QUOLIBET
PACTO ADQUISIERIT CUM SERUM IPSUM DOMINUS CUIUS EST IN LATA RECE
PERIT AD EUM OMNIA QUAE SERUS ADQUISIERIT PERTINEBUNT.

UIS EST MAIOR REI IMPETUS QUI REPELLI NON POTEST SI INTERP NON INDICIT

QUI QUEM IN DOMO INCLUSIT UT SIBI REM MANCIPIARET AUT PRO
MITTERE TEXTORSISSE MANCIPIATIONEM UIDETUR

INTERP QUI ALIQUEM IN DOMO INCLUSUM TENUIT QUASCUMQUE

Sent. 3. Crimen, in quo alius destitit vel victus recessit, alius obiicere non prohibetur. Ista interpretatione non indiget.

TIT. VII.—DE INTEGRI RESTITUTIONE.

Sent. 1. Integri restitutio est redintegrandae rei vel causae actio.

Ista interpretatione non indiget.

Sent. 2. Integri restitutionem praetor tribuit ex his causis, quae per metum et ¹ dolum, et status permutationem, et *justum* ² errorem, et absentiam necessariam, ac infirmitatem aetatis gesta esse dicuntur.

Interpretatio. Integri restitutio dicitur, si quando res quaelibet aut causa, quae perierat, in priorem statum reparatur, vel id, quod alicui sublatum est, reformatur. Hoc enim, quod per praetorem antea fiebat, modo per iudices civitatum agendum est: ita ut eorum causae vel res in integrum revocentur, qui aut timore ³ potestatis alicuius compulsi sunt, aut fraude vel errore decepti sunt, aut per captivitatem vel quacumque iniusta necessitate substantiam suam aut statum ingenuitatis perdidisse noscuntur: aut si qui pro necessitate longinquae peregrinationis absentant: vel ad restauranda ea, quae in damnis minoribus gesta esse probantur.

Sent. 3. Integri restitutio plus quam semel non est decernenda: ideoque causa cognita decernitur.

Interpretatio. Ut in integrum res vel causa redeat, non nisi semel a iudice potest cognita causa praestari.

⁴ *Sent. 4.* Integri restitutio aut in rem competit aut in personam. In rem actio competit, ut res ipsa, qua de agitur, revocetur: in personam, aut quadrupli poena intra annum, vel simpli post annum peti potest.

Interpretatio. Quoties de revocanda re vel causa integrae restitutionis beneficium petitur, aut in rem aut in personam agendum est, id est, ut res ipsa, de qua agitur, quae sublata est, recipiatur. Et quum in personam actio intendi coeperit, si qui res indebite abstulisse convincitur, id, quod sublatum est, in quadruplum reformare debet: post annum vero in simplum.

Sent. 5. Si aliquis, ut se de vi latronum vel hostium vel populi impetu ⁵ liberaret, aliquid mancipavit vel promisit, ad metum non pertinet: mercedem enim eius ⁶ pulsus ⁷ metum tribuit.

Interpretatio. Quicumque aliquid, ut se de hostibus vel seditione populi vel ⁸ latronum impetu liberaret, causa mercedis, ut evaderet, aut promisit aut dedit, hoc pro metu se dedisse non poterit allegare, nec revocare quod dederit.

Sent. 6. Servus per metum mancipatus quicquid acquisierit vel stipulatus sit, ei acquirit, qui vim passus est.

Interpretatio. Si, quum domino vis inferitur, servum metu interveniente dederit, et apud eum, cui datus fuerat, aliquid quolibet pacto acquisierit, quum servum ipsum dominus, cujus est *vis* ⁹ illata, reperit, ad eum omnia, quae servus acquisierat, pertinebunt.

Sent. 7. Vis est maior rei impetus, qui repelli non potest.

Sententia interpretatione non indiget.

Sent. 8. Qui quem in domo *sua* ¹⁰ inclusit, ut sibi rem manciparet aut promitteret, extorsisse mancipationem videtur.

Interpretatio. Qui aliquem in domo *sua* ¹¹ *inclusum* ¹², quascumque (*Sequitur textus pag. 367*)

¹ Haenel om. *et*.

² Palimp.: *in justum*.

³ Haenel: *per timorem*.

⁴ Palimpsesto haec sententia abest, sed non foliorum aut librarii defectu, quoniam eam repellunt codices praeter Parisiensem 4 409, Vaticanum Reginae Sueciae 1.048 et Bernensem 263. Inserta tamen fuit in Basiliensi codice, XVI saeculi, unde Sichardus probabiliter eam sumpsit, siglam interponens *A. E. (aliud exemplum)* ut significaret sententiam istam nullo fulciri ex quatuor codicibus, quos transcribebat. Codices autem Parisiensis 4.411 et Vaticanus Reginae Sueciae 857 interpretationem tantum istius sententiae continent; Epitome Monachi et Guelpherbytana compendium ipsius tantum adhibent. Sed quoniam detrectatur ab omnibus ferme codicibus, maximeque a vetustioribus qui Breviarium integrum comprehendunt, atque a vetustissimo Aegidii Epitomate, ideo posteriori tempore codici romano-visigothico adducta putatur.

⁵ Haenel om. *impetu*.

⁶ Haenel om. *eius*.

⁷ Haenel: *depulsis*.

⁸ Haenel add. *de*.

⁹ Palimp. om. *vis*.

¹⁰ Palimp. om. *sua*.

¹¹ Palimp. om. *sua*.

¹² Palimp. *clausum*.

ei scripturas extorserit non ualebunt

Qui quem ferro inxserit ut sibi aliquid traderet uel uen-
deret uim intulisse uidetur. STA SENTINTIAL INTERPHNDIGIT

Qui in carcere quē detrusit ut aliquid ei extorqueret quid
quid ob hanc causam factum est nullius est momenti INTERPHNDIGIT

viii. De dolo

Dolus est cum alius agitur et alius simulatur s̄ INTERPHNDIGIT

Quidolum uel metum adibuit ut res ad alium transiret
uterque de uiet dolo actione tenetur s̄ INTP HNDIGIT

viii. De minoribus uiginti annorum
Minores xx et v. annorum si aliquid placitum admise-
rint quod ad publicam coercionem expectet et ob oc-
curren-
Integrum restituere non potest.
Interp. Minores he tates crimina grauiora commiserint
per he tates non poterunt excusare.

Qui minor mandauit ut negotia sua agat ex eius persona in-
Integrum restituere non potest Nisi minor sua sponte
negotia eius interuenerit.

Interp. Siquis maior annis minoris mandatum negotia
sua agenda commiserit ex persona minoris Integrum resti-
tutionē accipere non potest Nisi forsitan minor sine
mandato uoluntarie se causis miscuerit alieus

Si maior effectus res quas minore sit pacto uel silentio
comprobauit aduersus hoc quoque Integrum restituere frustra desiderat
Interp. Siquis id quod minor he tate cessit postquam ma-
ior effectus est id est usque ad expletum uicenis in uincta
humanum metta citrinitate euocare noluit de hac re in-
Integrum restitutione petere non potest

Si minor minor heres existat ex sua persona non ex
defuncti Integrum restituere potest

Interp. Si minor minoris successerit non ex persona defunc-
ti ille qui heres est sed ex sua agere potest hoc est si ille qui
defunctus est uiginti trium horū sit et succedens
uiginti existit usque successit et at istēpora computandas ut

Minor se in hisque fideiussit uel fide promisit uel spondit
uel mandauit Integrum restituere uel principalē non liberat.
Interp. Si minor minorē fidei dedit licet ipse teneat non
possit tamen quem fide dedit tenere potest

ei scripturas extorserit, non valebunt.

Sent. 9. Qui quem ferro vinxserit, ut sibi aliquid traderet vel venderet, vim intulisse videtur.

Ista sententia ¹ interpretatione non indiget.

Sent. 10. Qui in carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret, quicquid ob hanc causam factum est, nullius est momenti.

Interpretatione non indiget.

TIT. VIII.—DE DOLO ².

Sent. 1. Dolus ³ est, quum aliud agitur, et aliud simulatur.

Sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Qui ⁴ dolum vel metum adhibuit, ut res ad alium transiret, uterque de vi et dolo actione tenebitur.

Sententia ⁵ interpretatione non indiget.

TIT. IX.—DE MINORIBUS VIGINTI ET QUINQUE ⁶ ANNORUM.

Sent. 1. Minores ⁷ XXV annorum, si aliquod flagitium admiserint, quod ad publicam coercionem spectet, et ob hoc in integrum restitui non possunt.

Interpretatio. Minores aetate, si crimina graviora commiserint, per aetatem se non poterunt excusare.

Sent. 2. Qui minori mandavit, ut negotia sua agat, ex eius persona integrum restitui non potest: nisi minor sua sponte negotiis eius intervenerit.

Interpretatio. Si quis maior annis minori per mandatum negotia sua agenda commiserit, ex persona minoris integri restitutionem accipere non potest: nisi forsitan minor sine mandato voluntarie se causis miscuerit alienis.

Sent. 3. Si maior effectus res, quas minor egit, pacto vel silentio comprobavit, adversus hoc quoque integre ⁸ restitui frustra desiderat.

Interpretatio. Si quis id, quod minor aetate gessit, postquam maior effectus est, id est usque ad expletum vicesimum octavum annum, *silentio suo* ⁹ et taciturnitate revocare nolit, de hac re integri restitutionem petere non potest.

Sent. 4. Si minor minori heres existat, ex sua persona, non ex defuncti *in* integrum restitui potest.

Interpretatio. Si minor minori successerit, non ex persona defuncti ille, qui heres est, sed ex sua agere potest; hoc est, si ille, qui defunctus est, viginti trium ¹⁰ annorum sit, et succedens viginti, ex istius, qui successit, aetate tempora computanda sunt.

Sent. 5. Minor se in his, quae fideiussit vel fidepromisit vel spondit vel mandavit, in integrum restituendo, reum principalem non liberat.

Interpretatio. Si minor *maiores* ¹¹ fidedicat, licet ipse teneri non possit, tamen quem fidedixit, teneri potest.

¹ Haenel om. *Ista sententia.*

² Haenel add. *malo.*

³ Haenel add. *malus.*

⁴ Haenel: *Si quis.*

⁵ Haenel om. *sententia.*

⁶ Palimp. om. *et quinque.*

⁷ Haenel: *Minor.*

⁸ Haenel: *in integrum.*

⁹ Palimp. om. *silentio suo.*

¹⁰ Haenel scribit *duodeviginti.*

¹¹ Palimp. non recte scribit *minorem.*

QUISCIENT SPRUDENSQ' SE PROMINORE OBLIGAVIT SI ID CONSUL-
TUM CONSILIUM FECIT LICET MINORIS SUCCURRATUR IPSI TAMEN
NON SUCCURRITUR.

INTERP' QUISCIENT MINORE HOC ARGUMENTO PRO EO FIDEIUSSOR AC-
CESSERIT EXCUSATIO MINORIS HETATIS FIDEIUSSIONEM SUAM IN POS-
TERUM LIBERET. MINOR QUID EM HETATIS BENEFICIO LIBERATUR.
SED AD SOLVENDUM DEBITUM FIDEIUSSOR QUI ^{hoc} ARGUMENTO HUSQ'
EST RETINETUR.

MINORA ADVERSUS EMPTOREM IN INTEGRUM RESTITUTUS PRETIORES
TITUTO FUNDUM RECIPERE POTEST FRUCTUS ENIM IN CONPA-
RATIONE USURARUM PENE EMPTOREM REMANERE PLACUIT
INTERP' SI MINOR PREDIUM QUOD VENDID ERAT IN INTEGRUM RESTITU-
TIONE REDDITO EMPTORI PRETIO RECEPERIT FRUCTUS AB EMPTO-
RE PERCEPTOS RECIPERE NON POTEST SED EOS QUANTIFUERINT IN CONPEN-
SATIONE HUSURARUM IUS SUMEST IN PUTARI

MINORA ADVERSUS DISTRACTIONEM EORUM PIGNORUM ET FIDUCIARUM
QUAS PATER OBLIGAVERAT SI NON ITA UT OPORUIT ITA CREDITORE
DISTRACTAE SUNT RESTITUI IN INTEGRUM POTEST.

INTERP' MINORA ANNIS EAQ. PATER EIVS OB PIGNORAVERAT
VEL FIDUCIE CAUSA POSUERAT SI ILLIORE PRETIO QUAM OPORTEBAT
A CREDITORE DISTRACTA CONVICERIT POTEST SOLUTO DEBITO AD REC-
PIENDAM RESUAM IN INTEGRum RESTITUTIONE IS AUXILIUM PROMERERI

x **DE PLUS PETENDO**

CAUSA CADIMUS AUT LOCO AUT SUMMA AUT TEMPORE AUT QA-
LITATE LOCO ALIBI SUMMAM PLUS PETENDO ANTE TEMPU SQA-
LITATE EIVSDEM SPECIE REM MELIOREM POSTULANTES

INTERP' CAUSAM PERDET QICUMQ. AUT COMMENDATUM SI VE COM-
MODATUM ALIQUID ALIBI SIBI QUAM PLACUIT DARIPETIERIT AUT
PLUS QUAM DATUM EST REDDI POSCERIT AUT ANTE TEMPU SQA-
REDIBITIO PROMISSA EST PETIERIT REFORMARI VEL MELIO-
REM SPECIEM QUAM DEDERAT POSTULARI

xi **DE SATIS DANDO**

QUOTIENS HEREDITAS PETITUR SATIS DATIO IURE DESIDERA-
TUR ET SI SATIS DATIO NON DETERI IN PETITORE HEREDITAS
TRANSFERITUR SI PETITOR SATIS DARE NO LUERIT PENE POS-
SESSOR EMANEBIT IN PARI ENIM CAUSA POTIORE EST POSSESSOR
INTERP' SI QUICUMQ. HEREDITATEM EX DEFUNCTI VOLU-
TATE AUT TESTAMENTI CONDICIONE POSSIDEAT QUAM ALTER SI
BIDEBIT AMESSE CONTENDIT PETITOR IURE POSTULAT UTEI
A POSSESSORE SATIS DATIO DETERI quae omnia HEREDITARIA

Sent. 6. Qui sciens prudensque se pro minore obligavit, si id *consulte consilio* ¹ fecit, licet minori succurratur, ipsi tamen non succurritur.

Interpretatio. Qui sciens minorem, hoc argumento pro eo fideiussor accesserit, ut excusatio minoris aetatis fideiussionem suam in posterum liberet, minor quidem aetatis beneficio liberatur; sed ad solvendum debitum fideiussor, qui hoc argumento usus est, retinetur.

Sent. 7. Minor adversus emtorem in integrum restitutus, pretio restituto fundum recipere potest. Fructus enim in compensationem usurarum penes emtorem remanere placuit.

Interpretatio. Si minor praedium, quod vendiderat, per integri restitutionem, reddito emtori pretio, receperit, fructus ab emtore perceptos recipere non potest; sed eos, quanti fuerint, in compensationem usurarum iussum est imputari.

Sent. 8. Minor adversus distractionem eorum pignorum et fiduciarum, quas pater obligaverat, si non ita, ut oportuit, a creditore distractae sunt, restitui in integrum potest.

Interpretatio. Minor annis ea, quae pater eius oppignoraverat vel fiduciae causa posuerat, si viliori pretio, quam oportebat, a creditore distracta convicerit, potest soluto debito ad recipiendam rem suam in integri restitutionis auxilium promereri.

TIT. X.—DE PLUS PETENDO.

Sent. 1. Causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qualitate. Loco, alibi: summa, plus: *tempore*, repetendo ante tempus: qualitate, eiusdem speciei rem meliorem postulantes.

Interpretatio. Causam perdet, quicumque aut commendatum sive commodatum aliquid alibi, sibi ² quam placuit, dari petierit; aut plus, quam datum est, reddi poposcerit; aut ante tempus, quam redhibitio promissa est, petierit reformari; vel meliorem speciem, quam dederat, postularit.

TIT. XI.—DE SATISDANDO.

Sent. 1. Quoties hereditas petitur, satisfactio iure desideratur: et si satisfactio non detur, in petitorem hereditas transfertur.

Interpretatione non eget.

Sent. 2. Si petitor satisfacere noluerit, penes possessorem remanebit *possessio* ³. In pari enim causa potior est possessor.

Interpretatio. Si quicumque hereditatem ex defuncti voluntate aut testamenti conditione possideat, quam alter sibi debitam esse contendit, petitor iure postulat, ut ei a possessore satisfactio detur, quae omnia hereditaria (*Sequitur textus pag. 371*)

¹ Palimp.: *consultum consilium*.

² Haenel om. *sibi*.

³ Palimp. om. *possessio*.

CORPORAS ALI^{FUTURA}ESSE PROMITTATUSQUE IN COGNITIONE SEU EVENTUM
ET SI POSSESSOR EX HAC RE CONVENTUS HUIUSMODI SATIS DATIO
NE NON PROVIDERIT DATO A PETITORE FIDEI USSORE ADEUM HEREDI
TARIACORPORATransferuntur Si uero nec PETITOR SATIS DATIO
NEM DEDERIT PENES POSSESSOREM USQUE AD EVENTUM IUDICII
POSSESSIO REMANEBIT

USUFRUCTUARIUS ET DEUTENDOUS USFRUCTUS ATIS DARE DEBET PER
INDE USURUM HAC SI IPSE PATERFAMILIAS UTERETUR

INTERP USUFRUCTUARIUS PROPRIETATIS DOMINI SATIS DATOREM
DARE COMPELLITUR SE USFRUCTUSUO NON ALITER USURUM QAM
IPSE PROPRIETATIS DOMINUS UTI POTUIT DILIGENTER

XII DE IUDICIIS OMNIBUS ^{PUNIUNTUR}
HI QUI FALSA RESCRIPTIONE USI FUERINT LEGE CORNELIA DE FALSI
INTERP HI QUI IN CAUSIS SUI FALSA PRINCIPUM RESCRIPTA
DE TULERINT UT FALSARI PUNIANTUR

QUI FALSUM NESCIENS AD LEGEM FALSI PENAM NON TENETUR SI IN TP NON INDIST
IN CAPUT DOMINI PATRONI NE NEC SERUUS NECLI^{DEBITUS} INTERROGARI POTEST SI IN TP NON INDIST
PREGNANTES NEQ. TORQUERI NEQ. DAMNARI HIS POST EDITUM PARTUM POSSUNT SI IN TP NON INDIST
QUI DE SE CONFESSUS EST IN ALIUM TORQUERI NON POTEST NE ALIENAM
SALUTEM IN DUBIUM DEDUCAT QUIDE SUADESPERAUIT SI IN TP NON INDIST

XIII DE IUDICATO.

QUI EXHIBITURUM SE ALIQUO IUDICIO CAUERIT MORTUO EO PRO
QUO CAUERAT PERICULO CAUTIONIS LIBERATUR. SI IN TP NON INDIST
FILIUS FAMILIAS IUSSU PATRIS MANUMITTERE POTEST. MATRIS
NON POTEST SI IN TP NON INDIST

IN EUM QUI ALBUM CURIAE RASERIT CORRUPERIT SUSTULERIT MUTAUERIT
QUIDUE ALIUD PROPOSITUM AEDICENDI GRATIATURBAUERIT EX
TRA HORDINEM PUNIETUR

INTERP IN EUM QUI ALBUM CURIAE RASERIT UTI AUERIT UEL QOD
CUMQ. ALIUD SCRIPTURAE GENUS PRAESUMPTIONE TURBAUERIT
CAPITALITER NON EXPECTATA HORDINIS SENTENTIA IUDICATUR

SI ID QOD EMPTUM EST NEQ. TRADATUR NEQ. MANCIPIETUR VENDI
TORCOGI POTEST UT TRADATUR AUT MANCIPIET

INTERP SI EAM REM QUAM ALIQUIS ACCEPTO PRECIO FACTA VENDITI
ONE DISTRAHIT TRADERE DISTULERIT AD TRADITIONEM REI
QUAM VENDIDIT OMNIB. MODIS COMPELLENDUS EST

DETERIOREM SERUUM FACIT QI FUGAM SUASERIT ET QUI FURTUM
ET QI MORE SEIUS CORPUS NE CORRUPERIT SI IN TP NON INDIST
QUI ANCILLAM ALIENAM VIRGINEM IN MATURAM CORRUPERIT
POENA LEGIS AQUILIAE TENEBITUR

corpora salva futura esse promittat, usque in cognitionis eventum. Et si possessor ex hac re conventus huiusmodi satisfactionem non providerit, dato a petitore fideiussore, ad eum hereditaria corpora transferuntur. Si vero nec petitor satisfactionem dederit, penes possessorem usque ad eventum iudicii *possessio*¹ manebit.

Sent. 3. Usufructuarias et de utendo usufructu satisfacere debet, *se*² perinde usurum, ac si ipse paterfamilias uteretur.

Interpretatio. Usufructuarius proprietatis domino satisfactorem dare compellitur, se usufructo suo non aliter usurum, quam ipse proprietatis dominus uti potuit diligenter.

TIT. XII.—DE IUDICIIS OMNIBUS.

Sent. 1. Hi, qui falsa rescriptione uti fuerint, lege Cornelia de falsis puniuntur.

Interpretatio. Hi, qui in causis suis falsa principum rescripta detulerint, ut falsarii puniantur.

Sent. 2. *Ex his, qui ancillam corripit alienam, aliam reformare cogendus est.*

*Interpretatione non eget*³.

Sent. 3. *K. (Kaput)*⁴. Qui falsum nesciens allegavit, falsi poena non tenetur.

Interpretatione non indiget.

Sent. 4. In caput domini patronive nec servus, nec libertus, interrogari potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Praegnantem neque torqueri, neque damnari, nisi post editum partum possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 6. *Qui rescriptum a principe falsa allegatione elicuerint, uti eum prohibentur*⁵.

Sent. 7. Qui de se confessus est, in alium torqueri non potest, ne alienam salutem in dubium deducat, qui de sua desperavit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XIII.—DE IUDICATO.

Sent. 1. Qui exhibiturum se aliquem iudicio caverit, mortuo eo, pro quo caverat, periculo cautionis liberatur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Filiusfamilias iussu patris manumittere potest; matris non potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Is⁶, qui album curiae⁷ raserit, corruerit, sustulerit, mutaverit, quidve aliud propositum edicendi gratia⁸ turbaverit, extra ordinem punietur.

Interpretatio. In eum, qui album curiae raserit, vitiaverit vel quodcumque aliud scripturae genus sua praesumptione turbaverit, capitaliter non exspectata ordinis sententia vindicatur.

Sent. 4. Si id, quod emptum est, neque tradatur, neque mancipetur, venditor cogi potest, ut tradat aut mancipet.

Interpretatio. Si eam rem, quam aliquis accepto pretio facta venditione distraxit, tradere distulerit, ad traditionem rei, quam vendidit, omnibus modis compellendus est.

Sent. 5. Deteriorem servum facit, qui fugam suaserit, et qui furtum, et qui mores eius corpusve corruerit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 6. Qui ancillam alienam virginem immaturam corruerit, poena legis Aquiliae tenetur.

¹ Palimp. om. *possessio*.

² Palimp. om. *se*.

³ Abest Palimpsesto haec sententia, cujus, quum non inveniatur nisi in Codd. Coburgo-Gothano et Parisiensibus 4.403, 4.411 et 4.413, omissionem non tribuimus scriptori textus nostri, sed codici ab eo descripto. Inde credimus fuisse hanc sententiam unam ex multis quae posteriori tempore Breviario addita videtur. Haenel existimat Paulum hoc loco non *reformare* sed *restituere* scripsisse, quamvis *reformare* dicant Sichardus et Codices.

⁴ Haenel om. *K. (Kaput)*.

⁵ Sententia haec omisa etiam fuit in Palimpsesto, sicut in omnibus codicibus, praeter Aurelianensem 207, Eporediensem et Parisienses 4.403, 4.406 et 4.412. Sichardus quoque eam praeterivit. Cuiacius primum eam evulgavit in Breviarii prior editione sua. Propterea non librario nostro omissionem tribuimus, sed codici ab eo descripto, qui cum ex vetustioribus esset, sententias posteriori tempore additas non continebat.

⁶ Palimp.: *In eum*.

⁷ Additionem interpretis iudicat Haenel v. *curiae*, quia in textibus Pauli, quos viderat, non extat. Nunc autem hoc dici nequit quoniam ex Palimpsesto, non solum interpretatio, sed et textus verbum illud exhibent: ideoque Paulo, et non solum interpreti, expedit ita ipsum tribuere ut profecto de *albo Curiae* sententia loquatur.

⁸ Haenel: *causa*.

INTERP Hec duae secundum legem aquiliam similem poenam habent si quicūq; animo uel corpore corruperint alia similia mancipia huiusmodi presumptores exsoluant

IN PETITIONE HEREDITATIS EA UENIUNT Q; DEFUNCTUS MORTIS TEMPORE DIMITTIT UEL EAQ; POST MORTEM ANTE ADITA HEREDITATE EXQUISITAS UNT STA INTERP NON INDIGET

POSSESSOR HEREDITATIS PRESENTIA EARUM RERUM QUAS DOLO ALIENAUIT CUM USURIS PRESTARE COGENDUS EST STA INTERP NON INDIGET

PETITIO HEREDITATIS CUIUS DEFUNCTUS LITEN DERAT CONTESTATUS AD HEREDEM NON TRANSMITTITUR

INTERP Si auctor de hereditate is sibi debitoritas silentiū ses sit ut nullam proponere tactionē heres eius ab hereditatis ipsius petitione repellitur. XIII DE UIA PUBLICA

QUI UIA PUBLICA MEXARUIT AD MONITIONE EIUS SOLUS COMPELLITUR. S. INTERP INDIGET

XV Si quadrupes damnum intulerint. Si quadrupes pauperiem fecerit damnum dederit q; dū edepas sit IN Dñm actio datur ut aut damni estimatio nē subeat aut quadrupedem cedat. Quod aetiam lege pelosa ne ad canes caue. INTERP Si alienum animal cuiusq; damnum intulerit aut aliquos fructus leserit dñs eius aut stimulatione m damni red deat ipsū animal tradat q; dē etiā et de canes similiter est statutū

FERA BESTIA IN EA PARTE QUAE POPULO TER EST CONLIGARI PRETOR PROHIBET ET IDEO SIUE AB IPSA SIUE PROPTER EA MALIO ALTERI DAMNUM DATUM FUERIT PRO MODO ADMISSI EXTRA ORDINEM ACTIO IN Dñm uel custodem datur maxime si ex eo homo perierit

INTERP FERA BESTIA IN EA PARTE QUAE POPULO TRANSEUNT UEL FREQUENTANT LIGARI UEL CUSTODI RI PROHIBETUR NE AUT IPSA ALIQUEM NOCEAT AUT TERROR EIUS QUOLIBET CASU ALIQUIS AB ALTERO FORTASSE LEDATUR. Quod si factum fuerit IN Dñm qui hoc precepit uel IN CUSTODEM EIUS DAMNUM UEL CUIUSCUMQ;

LESIONIS ACTIO NON EXPECTATA HODINI SENTENTIA REVERTITUR. IQUI IN RITATU SUO FERAM BESTIAM UEL QUACUMQ; ALIAM Q; AD RUPEDEM IN SE PRORITAUERIT EAQ; DAMNUM DEDERIT NEQ; IN EIUS Dñm NEQ; IN CUSTODEM ACTIO DATUR.

INTERP Qui cūq; fera bestiam uel quacūq; quadrupedē pro uocando quocumq; modo aduersum se incitauerit nec dñs nec custodie eius poterit imputari Quia suouitio incurrisse dñs citr

XVI DEFINIUM RESUNDORUM. Neum quip uiterminos deiecit. uel amouit EXTRA ORDINEM ANIM ADVERTITUR. STA INTERP N INDIGET

Interpretatio. Hae duae *sententiae* secundum legem Aquiliam similem poenam habent. Si quicumque ¹ animo vel corpore corruerunt, alia similia mancipia huiusmodi praesumptores exsolvant.

Sent. 7. In petitione hereditatis ea veniunt, quae defunctus mortis tempore dimittit ², vel ea, quae post mortem autem aditam hereditatem exquisita ³ sunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 8. Possessor hereditatis pretia earum rerum, quas dolo alienavit, cum usuris praestare cogendus est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 9. *Rerum ex hereditate alienatarum aestimatio in arbitrio petitoris consistit* ⁴.

Interpretatione non eget.

Sent. 10. Petitio hereditatis, cuius defunctus litem non erat contestatus, ad heredem non transmittitur.

Interpretatio. Si auctor de petitione hereditatis sibi debitae ita silentium gessit, ut nullam proponeret actionem, heres eius ab hereditatis ipsius petitione repellitur.

TIT. XIV.—DE VIA PUBLICA.

Sent. 1. Qui viam publicam exaraverit, ad munitionem eius solus compellitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XV.—SI QUADRUPEDES DAMNUM INTULERIT.

Sent. 1. Si quadrupes pauperiem fecerit damnumve dederit quidve depasta sit, in dominum actio datur, ut aut damni aestimationem subeat, aut quadrupedem cedat: quod etiam lege *Pesulania* ⁵ de cane cavetur.

Interpretatio. Si alienum animal cuicumque damnum intulerit aut aliquos fructus laeserit, dominus eius aut aestimationem damni reddet, aut ipsum animal tradat: quod etiam et ⁶ de cane similiter est statutum.

Sent. 2. Feram bestiam in ea parte, qua populo iter est, colligari praetor prohibet. Et ideo sive ab ipsa, sive *ab alio* ⁷ propter eam *ab alio* alteri damnum datum fuerit, pro modo admissi extra ordinem actio in dominum vel custodem datur: maxime si ex eo homo perierit *vel fuerit laesum* ⁸.

Interpretatio. Fera bestia in ea parte, qua populi transeunt vel frequentant, ligari vel custodiri prohibetur: ne aut ipsa aliquem noceat, aut terrore eius, quolibet casu, aliquis ab altero fortasse laedatur. Quod si factum fuerit, in dominum, *qui* ⁹ hoc praecepit, vel in custodem eius damni vel cuiuscumque laesionis actio, non exspectata ordinis sententia, revertetur.

Sent. 3. Ei, qui irritatu suo feram bestiam vel quamcunque aliam quadrupedem in se protiteraverit, eaque damnum dederit, neque in eius dominum, neque in custodem actio datur.

Interpretatio. Quicumque feram bestiam vel quamcunque quadrupedem provocando quocumque modo adversum se incitaverit, nec domino, nec custodi eius poterit imputari: quia suo vitio incurrisse dignoscitur.

TIT. XVI.—DE ¹⁰ FINIUM REGUNDORUM.

Sent. 1. In eum, qui per vim terminos deiecerit vel amoverit, extra ordinem animadvertitur.

Ista *sententia* interpretatione non indiget.

¹ Haenel scribit *ut cum his quae pro Si quicumque.*

² Haenel: *reliquit.*

³ Haenel: *ex ea acquisita.*

⁴ Haec sententia, quae Palimpsesto deest, solum inest in codd. Parisiensibus 4.403 et 4.406, Eporediensi et Aurelianiensi 207. Sichardus et Bouchardus eam praeterierunt, quia non inveniebatur in codicibus quos descripserant.

⁵ Palimp.: *Pelosanea.*

⁶ Haenel om. *et.*

⁷ Palimp. om. *ab alio.*

⁸ Haenel add. *vel fuerit laesum.*

⁹ Haenel: *si pro qui.*

¹⁰ Haenel om. *DE.*

XVII DE SERVITUTIBUS

Uiam inter aq. ductum actum est qui biennius usus non est tam isis
seu idetur. Nec enim ea usus capisuntq. non utendo omni tunc
INTERP Uiamque eundem ad rem suam habet isolemus ueliter
quo per rem alienam ad rem suam pergitur et actum id est quo
per coram in re consueuimus. uel aq. ductum biennio non uten
do si quis usus non fuerit periree certissimum est

SERVITUS auriendaque uel ducenda biennio actio omissa
interdicit et biennius usurpata recipitur

INTERP USUS auriendaque uel ducendaque si iterum bi
ennio in usum fuerit redacta recipitur.

XVIII DE FAMILIE HERCISCUNDÆ

ARBITER familiae herciscundae plus quam semel ^{eo iudicio} dari non
potest et ideo de his que diuisa non sunt communem diuidendo
arbitrarius postulatus parietur.

INTERP propter diuisionem bonorum communium si quan
do inter fratres intentione uertitur diuidenda rei non
plus quam semel arbitri deputatur. Ut inter eosq. sunt commu
nia habita equitate distribuat Quod si deputatus a iudice
arbitrarius in diuisum aliquid dimiserit communem consensu
postea quis ita diuisionem melius eligatur

XVIII. quem ad modum actiones per enfiteutice duplicantur
Quedam actiones si a reo infitientur duplicantur. ueluti iudi
cata de pensile legatio damnatione relicta de iniuria
Legis aquiliae item de modo agrum uenditori emptori decepti
INTERP. Aliquaque cum a hisq. sunt debita repetuntur
si a debitoribus negata fuerint duplici satisfactione reddun
tur. id est res iudicata legatio damnatione relicta id est
si quid heres legatio titulus odare iussus est et pretium nega
uerit uel si ad mortalem iniuriam factum qui sarcire
noluerit uel de modo agrum uenditori emptori fuerit
circumscriptus ut minus inueniatur quam probatur
scriptumq. omnia superius comprehensa secundum le
gem aquiliae duplicantur

Ex his causisq. per enfiteutice duplicantur pactum dicitur non potest
INTERP hec causeq. pulsatorum negotiatione duplican
tur per pactum finiri non possunt

XX DE FIDEIUSSORE

ET SPONSORE.

INTER FIDEIUSSORES ex edicto pretoris si soluendos interlicet
singulis in solidum teneantur obligatio diuiditur.

TIT. XVII.—DE SERVITUTIBUS.

Sent. 1. Viam, iter, aquaeductum, actum, qui biennio usus non est, amisisse videtur: Nec enim ea usucapi possunt, quae non utendo amittuntur.

Interpretatio. Viam, qua eundo, ad rem nostram uti solemus, vel iter, quo per rem alienam ad rem ¹ nostram pergimus, et actum, id est, qua pecora minare consuevimus, vel aquaeductum, biennio non utendo, si quis usus non fuerit, perire ei certissimum est.

Sent. 2. Servitus hauriendae aquae vel ducendae biennio actio ² omissa intercidit, et biennio usurpata recipitur.

Interpretatio. Usus hauriendae vel ducendae aquae, *si biennio destiterit, non utendo perit: et* ³ si iterum biennio in usum fuerit reducta, recipitur.

TIT. XVIII.—DE FAMILIA HERCISCUNDAE.

Sent. 1. Arbiter familiae herciscundae plus quam semel dari non potest: et ideo de his, quae divisa eo iudicio non sunt, communi dividundo arbiter postulatus partietur.

Interpretatio. Propter divisionem ⁴ bonorum communium si, quando inter fratres intentio vertitur, dividendae rei non plus quam semel arbiter deputatur, ut inter eos, quae sunt communia, habita aequitate distribuat. Quod si deputatus a iudice arbiter indivisum aliquid dimiserit, communi consensu postea qui sit divisionis medius eligatur.

TIT. XIX.—QUEMADMODUM ACTIONES PER INFICIATIONEM DUPLANTUR.

Sent. 1. Quaedam actiones si a reo inficientur, duplantur: velut iudicati, depensi, legati per damnationem relictī, damni injuria legis Aquiliae, item de modo agri, quum *a* venditore emtor deceptus est.

Interpretatio. Aliqua, quae quum ab his, quibus sunt debita, repetuntur, si a debitoribus negata fuerint, dupli satisfactione redduntur, id est, res iudicata, legati per damnationem relictī, id est, si quid heres legati titulo dare iussus est, et petitum negaverit, vel si damnum alicui per iniuriam factum quis sarcire noluerit, vel de modo agri, *quum* ⁵ a venditore emtor fuerit circumscriptus, ut minus inveniatur, quam probatur scriptum: quae omnia superius comprehensa secundum legem Aquiliam duplicantur.

Sent. 2. Ex his causis, quae per ⁶ inficiationem duplantur, pactum decidi non potest.

Interpretatio. Hae causae, quae pulsatorum negatione duplantur, per pactum finiri non possunt.

TIT. XX.—DE FIDEIUSSORE ET SPONSORE. Inter fideiussores ex edicto praetoris, si solvendo sint, licet singuli in solidum teneantur, obligatio dividetur.

¹ Haenel om. *rem*.

² Haenel om. *actio*.

³ Verba supra huic sententiae addita deficiunt in Palimp. per librarii incuriam et non per folii defectum; quia licet sententia integra deest in nonnullis codicibus, in illis, quibus non deficit, verba supplenda extant.

⁴ Haenel: *Pro divisione*.

⁵ Haenel add. *quum*.

⁶ Haenel om. *per*.

INTERP. cum multis fideiussoresexstiterint etiam si ad
soluendumq. promiserint probantur idonei et possint
omnes insolidum retinere tamen restituito debiti inter
eos diuidenda est unusquisq. p^{ro} p^{or} p^{or} tiones sua contingit exsoluit

XXI DE SEPULCHRIS ET LUGENDIS

OB INCURSUM FLUMINIS VEL METUM CORPUS LAMPERPETUAE SEPUL
TURE TRADITUM SOLLEMNIB. REDDITIS SACRIFICIIS PER NOCTEM
NALIUM LOCUM TRANS FERRI NON POTEST. INTERP N INDS

CORPUS IN CIUITATE TRANS FERRI NON LICET NE FUNES TENTUR
SACRA CIUITATIS. ET QUI CONTRA EA FECERIT EXTRA ORDINEM PUNI
TUR STA INTERP NON IN DIS

QUI LUGET ABSTINERE DEBEAT A CONUIUISE ET ORNAMENTIS
ET ALBA VESTE S INTERP N INDS

QUID QUID IN FUNUS EROGATUR INTER AES ALIENUM PRI
MO LOCUS EDUCITUR.

INTERP QUID QUID IN SEPULTURA DEFUNCTI EXPENSUM FUERIT
PRIUSQUAM ALIUS CREDITORIB. DE MORTUI HEREDITATE REDDEN
DUM EST

QUI ALIENUM MORTUUM SEPELIERIT SI IN FUNUS EIUS ALIQUID
EXPONDERIT RECIPERE ID AB HEREDE VEL A PATRE VEL D^{omi}NO POTEST
STA INTERP N INDS

IULII PAULI SENTENTIAE RVM LIB

PRIMVS EXPLICIT INCIPIT LIB SECUNDVS

DE REBUS CREDITIS ET DE IURE IURANDO

IN PECUNIARIIS CAUSIS SI ALTER EX LITIGATORIB. IUS IURANDUM
DEFERATA UDIE NDUS EST. HOC ENIM ET COMPREHENDI OLI
UM ET AEQUITATIS RATIONE PROVISUM EST INTERP

C^{on}DE REPETITIONE PECUNIAE AGITUR ET PROBATIO PECU
NIAE NULLA PROFERTUR LUBET HUIS REI AMBIGUITATE SACRA
MENTORUM INTERPOSITIONE FINIRI

DEFERRE IUS IURANDUM PRIOR HACTOR POTEST CONTRARIUM
AUTEM DE CALUMNIA IUS IURANDUM REO COMPETIT

INTERP LICET PRIOR PETITOR OFFERAT SACRAMENTUM
TAMEN CUM NULLA PROBATIO DEBITI EST HIS QUI CALUMNIAM SE

PATIDI CIT POTEST FIDEM SUAM IURI IURANDI RELIGIONE FIRMARE
SI REUS CUM IURARE VELIT ACTOR ILLI NECESSITATE IURI IURANDI
REMITTIT ETHOC LICET ITA UT APPAREAT ACTIO IN EUM NON DATUR
INTERP SI QUANDO PULSATUS REPETENDI PECUNIAM

Interpretatio. Quum multi fideiussores exstiterint, etiamsi ad solvendum, quae promiserunt, probantur idonei, et possint omnes in solidum retineri, tamen restitutio debiti inter eos dividenda est, *ut* ¹ unusquisque id, quod eum pro portione sua contingit, exsolvat.

TIT. XXI.—DE SEPULCRIS ET LUGENDIS.

Sent. 1. Ob incursum fluminis vel metum *ruinae* ² corpus iam perpetuae sepulturae traditum, solennibus redditis sacrificiis, per noctem in alium locum transferri ³ potest.

Interpretatione non indiget.

Sent. 2. Corpus in civitatem *transferri* ⁴ non licet, ne funestentur sacra civitatis: et qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Qui luget, abstinere debet a conviviis, *et purpura* ⁵, et ornamentis, et alba veste.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Quicquid in funus erogatur, inter aes alienum primo loco deducitur.

Interpretatio. Quicquid in sepultura defuncti expensum fuerit, prius quam aliis creditoribus de mortui hereditate reddendum est.

Sent. 5. Qui alienum mortuum sepelierit, si in funus eius aliquid expenderit, recipere id ab herede vel a patre vel a domino potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

JULII PAULI SENTENTIARUM LIBER PRIMUS EXPLICIT.

INCIPIT LIBER SECUNDUS.

TITULUS I.—DE REBUS CREDITIS ET DE IUREIURANDO.

Sent. 1. In pecuniariis causis si alter ex litigatoribus iusiurandum deferat, audiendus est: hoc enim et compendio litium et aequitatis ratione provisum est.

Interpretatio. Quum de repetitione pecuniae agitur, et probatio debitae pecuniae nulla proferatur, iubet, huius rei ambiguitatem sacramentorum interpositione finiri.

Sent. 2. *De dubiis rebus solum iurare debere, qui suspectus dicitur, quum nulla veritas petitori in eo exprimitur, qui calumniam se pati dicit.*

Interpretatione non eget ⁶.

Sent. 3. Deferre iusiurandum prior actor potest: contrarium autem de calumnia iusiurandum reo competit.

Interpretatio. Licet prior petitor offerat sacramentum, tamen quum nulla probatio debiti est, is, qui calumniam se pati dicit, potest fidem suam iusiurandi religione firmare.

Sent. 4. Si reus quum iurare velit, actor illi necessitatem iurisiurandi remisit, et hoc licet ita ut ⁷ appareat, actio in eum non datur.

Interpretatio. Si quando pulsatus *repetenti* ⁸ pecuniam (*Sequitur textus pag. 379*)

¹ Palimp. om. *ut*.

² Palimp. om. *ruinae*.

³ Palimp. scribit *non potest*.

⁴ Haenel: *inferri*.

⁵ Palimp. om. *et purpura*.

⁶ Sententia haec non est in Palimpsesto neque in Breviarii codicibus, praeter Basileensem saeculo XVI in charta scriptum. Sichardus tamen eam evulgavit, sed omittens verba *De dubiis rebus*. Cuiacius qui non solum codicem Basileensem, sed et editiones Sichardianas Breviarii noverat, nihil de hac sententia scripsit, omittens eam. Haenel ex codice Basileensi eam restituit, addens verba *De dubiis rebus* a Sichardo omissa, quamvis incertam iudicabat. Propterea sententiam deesse, credimus, in Palimpsesto, quia codici ab eo descripto deerat.

⁷ Haenel scribit *hoc liquido*, verba *licet ita ut* absunt in omnibus codd.

⁸ Palimp.: *repetendi*.

OPTULERIT SACRAMENTUM ET ILLE IURIS IURANDI NECESSITATEM
ULTRO CONCESSERIT NON POTEST POSTEA AB EODEBITUM POS
TULARE K HEREDI EIUS CUM QUO CONTRACTUM EST IUS
IURANDUM DEFERRI NON POTEST QNM CONTRACTUS IGNORARE POTEST
INTERP HERES EIUS CUI PECUNIA CREDITA DICITUR AD SACRA
MENTUM VOCARI NON POTEST. QUIA Q. ESIT AUCTOR SUUS AD INTE
GRUM SCIRE NON POTUIT ET QUI DEBITUM QUOCUMQ. MODO CONFESSUS
DOCEATUR EX EA RE ACTIO CREDITORI NODATRS SED AD SOLUTIONEM.
COMPELLITUR S INT Nō INDG

II DE PECUNIA CONSTITUTA.
SI ID Q. MIHI LUCIUS TITIVS DEBIT SOLUTURUM TE CONSTITUAS TENERIS
ACTIO NE PECUNIAE CONSTITUTE
INTERP SI Q. PRO ALTERIUS DEBITO SE PECUNIAM PROMISERIT
AD SOLUTIONEM STATUTA PROMISSIONIS EST RETINENDUS.

III DE CONTRACTIBUS
STIPULATIO EST UERBORUM CONCEPTIO AD quam quis CONGRUE
INTERROGATUS RESPONDET UELUT SPONDIS SPONDEO DABIS
DABO PROMITTIS PROMITTO ET TAM PORE
quam SUB CONDICIONE CONCIPI POTEST
INTERP STIPULATIO EST INTER PRESENTES HEC UERBA QUIB.
SE INUICEM PARTES OBLCARE POSSUNT UBINECESSE EST UT INTERROGA
TIONI PETENTI PULSATUS AD INTERROGATA RESPONDEAT UELUT Q. S
PRO ALIO FIDEI USSOREM SEDICATA ACCEDERE QUI CUM SE HAC RESPONSI
ONE OBLCAUERIT AD SOLUTIONEM ETIAMSIN SCRIPTURA POTERIT RETINERI

III DE COMMODATO ET DEPOSITO PIGNORE FIDUCIA UE
Q. UID Q. IN REM COMMODATAM OB MORBUM UEL ALIA RATIONE
IMPENSUM EST AD N. RECIPITUR S INT P N INDG ET
SI FACTO INCENDIO RUINA NAUFRAGIO AUT QUO ALIOSIMILI
CASU RES COMMODATA AMISSA SIT NON TENEBITUR EO
NOMINE HIS CUI COMMODATA EST NISI FORTE CUPOSSET
REM COMMODATAM SALUAM FACERE SUAPRETULIT S INT P N INDG
SERVUS UEL EQUUS SI ALATRONIBUS UEL IN BELL O UEL IN A
LIACAUSA COMMODATIOCCISISUNT ACTIO COMMODATI DA
TUR. CUSTODIA ENIM ET DILIGENTIA REI COMMODATE PRESTANDA
INTERP SI SERVUM UEL AEQUUM UEL Q. CUMQ. ALIA ALIQUIS AB AL
TERO AD USUM TANTUM SERVIENDI COMMODATA SUSCEPE
RIT ET EOS AD PRUAM UBIUITAE PERICULUM INCURRANT
DUXERIT AD REDHIBITIONEM COMMODATEREI MERITO AD DOMINO
RETINETUR. K SI REM EXTIMATAM TIBI DEDERO

obtulerit sacramentum, et ille *ei* iurisiurandi necessitatem ultro concesserit, non potest postea ab eo debitum postulare.

Sent. 5. Heredi eius, cum quo contractum est, iusiurandum deferri non potest, quoniam contractum ignorare potest.

Interpretatio. Heres eius, cui pecunia credita dicitur, ad sacramentum vocari non potest: quia quae egerit auctor suus, ad integrum scire non potuit.

Sent. 6. Si et ¹ qui debitum quocumque modo confessus docetur, ex ea re actio creditori non datur, sed ad solutionem compellitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. II.—DE PECUNIA CONSTITUTA.

Sent. 1. Si id, quod mihi Lucius Titius debet, soluturum te constituas, teneris actione pecuniae constitutae.

Interpretatio. Si quis pro alterius debito se pecuniam promiserit *redditurum* ², ad solutionem statutae promissionis est retinendus.

TIT. III.—DE CONTRACTIBUS.

Sent. 1. Stipulatio est verborum conceptio, ad quam quis congrue interrogatus respondet: velut,—spondes?—spondeo; dabis?—dabo; promittis?—promitto; *fidei tuae erit?*—*fidei meae erit* ³. Et tam pure quam sub conditione concipi potest.

Interpretatio. Stipulatio est inter praesentes haec verba, quibus se invicem partes obligare possunt: ubi necesse est, ut interrogatione petentis pulsatus ad interrogata respondeat. Veluti *si* ⁴ quis pro alio fideiussorem se dicat accedere: qui quum se hac responsione obligaverit, ad solutionem etiam sine scriptura poterit retineri.

TIT. IV.—DE COMMODATO ET DEPOSITO, PIGNORE, FIDUCIAVE.

Sent. 1. Quicquid in rem commodatam ob morbum vel aliam rationem impensum est, a domino recipi potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Si facto incendio, ruina, naufragio aut quo alio simili casu res commodata amissa sit, non tenebitur eo nomine is, cui commodata est: Nisi forte, quum posset rem commodatam salvam facere, suam praetulit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Servus vel equus si a latronibus vel in bello ⁵ in aliam causam commodati occisi sunt, actio commodati datur: custodia enim et diligentia rei commodatae praestanda est ⁶.

Interpretatio. Si servum vel equum vel quaecumque alia aliquis ab altero ad usum tantum serviendi commodata suscepit, et eos ad pugnam, ubi vitae periculum incurrant, duxerit, ad redhibitionem commodatae rei merito a domino retinetur.

⁷ *Sent. 4.* Si rem aestimatam tibi dederò, (*Sequitur textus pag. 381*)

¹ Haenel om. *et*.

² Palimp. om. *redditurum*.

³ Nonnulli codices addunt hic verba *fidei tuae* & textui nostro adiecta, sed plurimi eas omittunt. Inde conijci potest ipsorum absentia in codice quem librarius noster transcripsit. Verba quae ille quidem minime praeterivit, sunt *et tam pure*, quia sine eis sensus orationis deficit.

⁴ Palimp. om. *si*.

⁵ Haenel om. *vel*.

⁶ Palimp. om. *est*.

⁷ Palimp. pro *Sent.* scribit *K* (*caput*).

UTE ADISTRUCTA PRETIUM AD ME DEFERRES EAQ. PERIERINT SI QID E
 EGOTE ROSAUI MEOPICULO OERIT SIT UDEUENDENDA PROMISSI TI
 TUOPERICULO PERIT K INTERP SI FACTOPRETIO REUENDE
 DAM ALIQUIS CUICUQ. TRADIDERIT. ET DUM AB EO UENDENDA PROFERE
 TUR QUACUMQ. OCCASIONE PERIERIT EI QUI EAM DEDERAT DISTRAHEN
 DAM CETERUM SI REM ACCEPTAM NON ROSAUI SED PROMITTENTE
 EO QI ACCEPTIT DUM UENIENDA REUELIT PRODIDERIT SIBI REIPDITELI GERIT
 DETRIMENTUM V DE PIGNORIBUS K CREDITOR SIMPLI
 CITER SIBI PIGNUS DEPOSITUM DISTRAHERE UELLIT. TER ANTE
 DENUNTIARE DEBITORIS UO DEBET UT PIGNUS LUAT NE ASE DISTRAAT
 INTERP CREDITOR SI SINE CONDICIONE PIGNUS SIBI DEPOSITUM
 TENENS. TER DEBITOREM SUM CONVENIAT UT SOLUTO DEBITO
 PIGNUS SUARECIPAT. QUOD SI DEBITOR NO LUERIT POST TRES AD
 MONITIONES SOLUTO DEBITO PIGNORA SUARECIPERE CREDITOR
 DISTRAHENDI PIGNORIS HABEBIT LIBERAM FACULTATEM.

FETUS UEL PARTUS HUIUS REIQ. PIGNERIS HOMINE DATA EST PIGNE
 RIS IURE NO TENENTUR. NISI HOC INTER CONTRAHENTES CONUENERIT
 INTERP SI QUIS GRECE ME QARMU ACCARUQ. UEL OUI UMA ACCEPTA
 MUTUA PECUNIA PIGNERA CREDITOR IDEO ERIT FETUS EARU RERU
 AD DEBITOREM NO AD CREDITOREM PTINET ITA UT SI ANCILLA DEDE
 RIT ET PARTUM EDIDERIT AD DEBITOREM PTINET NO AD CREDITOREM
 K COMPENSATIO DEBITI EX PARI SPECIE ET CAUSA DISPARI ADMITTITUR
 UEL UT SI PECUNIA TI BI DEBEAT ET TU MIHI PECUNIA DEBEAS AUT FRU
 MENTU UT CETERA HUIUSMODI LICET EX DIVERSO CONTRASTU COMPEN
 SARE UEL DEDUCERE DEBITIS ITOTUM PETAT PLU PETENDO CAUSA CADIT
 INTERP SI QUIS DEBEAT ALICUI SOLIDOS .X. ET ILLE QI DEBEAT DE QACUQ.
 RATIONE DEBEAT TRII ACREDITORES UO SOLIDI QINQ. ET UENIAT CREDITOR
 EIUS ET TOTOS DECENSOLIDOS AD DEBITOREM PETAT SI PROBAUERIT ILLE DE
 BITOR SIBI AB EO QI Q. SOLIDOS DEBERI QARE ILLU IN SOLIDU PRO TOTIS DECEN
 SOLIDIS CONVENIT CAUSA PTINET QI NO LUIT DEBITUM COMPENSARE. SIMI
 LIS RATIO EST ET DE FRUMENTO UEL DE ALIIS SPECIEBUS.

VIDE EXERCITORIBUS ET INSTITUTORIBUS.

FILIUS FAMILIAS SI UOLUNTATE PATRIS NAUEM EXERCEAT PATREM IN
 SOLIDUM HABEAT OB EAQ. SALUARE CEPERAT OBLIGET STA IN TP NINDS
 VII AD LEGEM RODIAM K LEUANDE NAUIS GRATIAM IACTUR
 COMMERCIUM FACTUM EST OMNIUM IN TRIBUTIONEM SARCIANTUR
 QUOD PRO OMNIB. DATUM EST. STA IN TP NON INDS

NAUEM UEL ARBOREM UT TEMPESTATIS AMISSA UECTATORES.
 AD CONTRIBUTIONEM NO TENENTUR. NISI IPSI ARBOREM SALUTIS

ut, ea *distracta* ¹ pretium ad me deferres, eaque perierit, si quidem ego te rogavi, meo periculo erit: Si tu de vendenda promisisti, tuo periculo perit ².

Interpretatio. Si facto pretio rem vendendam aliquis cuicumque tradiderit, et dum ab eo vendenda profertur, quacumque occasione perierit, ei perit, qui eam dederat distrahendam. Ceterum si rem acceptam non rogante domino, sed promittente eo, qui accepit, dum venumdare vellet, perdiderit, sibi rei perditæ ingerit detrimentum.

TIT. V.—DE PIGNORIBUS.

Sent. 1. Creditor si simpliciter sibi pignus depositum distrahere velit, ter ante denunciare debitori suo debet, ut pignus luat, ne a se distrahatur.

Interpretatio. Creditor, si sine conditione pignus sibi depositum tenens, ter debitorem suum conveniat, ut soluto debito pignora sua recipiat. Quod ³ si debitor noluerit post tres admonitiones soluto debito pignora sua recipere, creditor distrahendi pignoris habebit liberam facultatem.

Sent. 2. Foetus vel partus hujus rei, quae pignoris nomine ⁴ data est, pignoris iure non tenetur, nisi hoc inter contrahentes convenerit.

Interpretatio. Si quis gregem equarum, vaccarum vel ovium accepta mutua pecunia pignori creditori dederit, foetus earum rerum ad debitorem, non ad creditorem pertinet. Ita est et si ancillam dederit, et partum ediderit, ad debitorem pertinet, non ad creditorem.

Sent. 3. Compensatio debiti ex pari specie et causa dispari admittitur: velut si pecuniam tibi debeam, et tu mihi pecuniam debeas aut frumentum aut cetera huiusmodi, licet ex diverso contractu, compensare vel deducere debes. Si totum petas, plus petendo causa cadit.

Interpretatio. Si quis debeat alicui solidos X, et illi, qui debet, de quacumque ratione debeantur illi ⁵ a creditore suo solidi quinque, et veniat creditor eius ⁶, et totos decem solidos a debitore petat; si probaverit ille debitor, sibi ab eo quinque solidos deberi, quare illum in solidum pro totis decem solidis convenit, causam perdet, qui noluit debitum compensare. Similis ratio est et de frumento vel ⁷ de aliis speciebus.

TIT. VI.—DE EXERCITORIBUS ET INSTITORIBUS ⁸.

Sent. 1. Filiusfamilias, si voluntate patris navem exerceat, patrem in solidum habeat ⁹ ob ea, quae salva receperit, obligat.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. VII.—AD LEGEM RHODIAM.

Sent. 1. Levandae navis gratia *quum* ¹⁰ iactus mercium factus est, omnium intributione sarcitur, quod pro omnibus datum est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Nave vel arbore vi tempestatis amissa, vectores ad contributionem non tenentur, nisi ipsis arborem salutis (*Sequitur textus pag. 383*)

¹ Palimp.: *distracta*.

² Haenel: *erit*.

³ Haenel om. *Quod* et add. *et*.

⁴ Haenel om. *nomine*, reponens *pignori*.

⁵ Haenel om. *illi*.

⁶ Haenel om. *eius*.

⁷ Haenel: *et pro vel*.

⁸ Gravi errore in Palimpsesto scriptum fuit *institoribus*, dum non de eis, sed de *institoribus* navium titulus peragit. Neque Haenel huius rubricae scripturam in codicibus invenit. Propterea ignorantiae aut incuriae librarii hunc errorem tribuimus.

⁹ Haenel om. *habeat*.

¹⁰ Palimp. om. *quum*.

CAUSA ERUENTIB. NAUISSALUASIT ^{INTERP. INDG} | ACTU
NAUIS LEUATASIPERIERIT EXTRACTIS ALIORUM PERURINATORES
MERCIB. EISQ. RATIONE HABERE PLACUIT QUI MERCESSALUA
NAUE LACTAUIT. ^{ST. INTERP. INDG} K LEUANDENAUIS
GRATIAM MERCESSALUA FAM. TRANSECTÆ ADQ. IDEO AMISSE IN
TRIBUTIONEM EARUM QUI IN NAUISALUE ERUNT REFINICI CONVENIT.
NAUE AUTEM PRDITA CONSERUATA CUM MERCIB. SCAUERATIO NON
HABETUR. ^{ST. INTERP. INDG} K CONLATIO INTRIBUTIO
NIS OBIECTUM SALUANAUE FIERI DEBET. ^{ST. INTERP. INDG}

SICUT COMMODAS SENTIMUS EXACTU PREPOSITI INSTITUTE
ITA ET IN COMMODAS ENTIRE DEBEMUS ET IDEO IN EUM QUI SER
UUM SIUE FILIUM FILIAMUE FAMILIAS SIUE ANCILLAM PREPOUIT
NEGOTIOUE MERCIB. EXERCENDIS EORUM NOMINE IN SOLIDUM
CONVENIATUR. ^{ST. INTERP. INDG} VIII DE INSTITUTE

SIQUIS PECUNIA EFENERANDE AGROQ. COLENDO CONDENDIS
UENDENDISQ. FRUGIB. PREPOSITUS EST EX EONOMINE QUOD
CUM ILLO CONTRACTUM EST IN SOLIDUM FUNDIDUM SOBLIGATUR NEC
INTEREST SERVS AN LIBERSIT. INTERP. Quicūq. quālibet
PERSONA AD EXCENDANEGOTIA AUT PRO RATIONE CULTURAE
EICONDENDIS UENDENDISQ. FRUCTIB. PREPOSUISSE COGNOS
CITUR SI QID DAMNI PRIUS ACTUM ACCESSERIT AD EUM QUI EUM IN
STITUIT PTINEBIT SIUE SERVUS SIUE LIBERSIT. K Quod cum
DISCIPULIS EORUM QUI OFFICIIS UEL TABERNIS PRESUNT CON
TRACTUM EST IN MAGISTRIS UEL INSTITUTE. TABERNAE
IN SOLIDO ACTIO DATUR. INTERP. Siquid cum discipulis uel
MERCENNARIIS TABERNARIORUM UEL CUIUSLIBET OFFICI
NE ACTUM FUERIT AD MAGISTRUM UEL INSTITUTE
TABERNAE DAMNUM QUOD ACCESSERIT PERTINEBIT.

DE DISCI
PULIS TA
BERNA
RIORUM
UEL CUIUS
LIBET OFFI
CIAE

VIII DE IN REMVERSO ^{IN REM} K SERVS UEL FILIUS FAMI
LIAS SI ACCEPTA PECUNIAM PATRIS UEL DOMINI UERTERIT HOC
MODO AGRI PUTACOLENDUM DOMUM FULCIENDAM MAN
CIPIA UESTIENDOMERCANDOUELCREDITORISOLUENDOUE
QUIDQUID TALIFACIENDO DE IN REMVERSO IN SOLIDUM UEL PA
TREM UEL DOMINUM OBLIGAT SI TAMEN OB HANC CAUSAM PECUNIA
DATASIT. INTERP. Si seruus uel filius familias mutuam
PECUNIAM A QUOCUMQ. SUSCEPERIT ET IN UTILITATIB. PATRIS
UEL DOMINI NECESSARIUSQ. REB. EAM EXPENDISSE PROBA
TUR. PRO HOC DEBITO PATREM UEL DOMINUM AD SOLUTIONEM NE
CESSE EST RETINERI. X DE SENATUS CONSULTO MACHE
DONIANO

causa, eruentibus navis salva sit.

Ista sententia interpretatione non indiget ¹.

Sent. 3. Iactu navis levata si perierit, extractis aliorum per urinatores mercibus, eius quoque rationem habere placuit, qui merces salva nave iactavit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Levandae navis gratia merces in scapham transiectas atque ideo amissas intributione, earum, quae in navi salvae erunt, refici convenit. Nave autem perditā, conservatae cum mercibus scaphae ratio non habetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Collatio intributionis ob iactum salva nave fieri debet.

Ista sententia interpretatione non indiget ².

Sent. 6. Sicut commoda sentimus ex actu praepositi institoris, ita et incommoda sentire debemus. Et ideo in eum ³ qui servum sive filium filiamve familias sive ancillam praeposuit negotiis vel mercibus exercendis, eorum nomine in solidum convenitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. VIII.—DE INSTITORIBUS ⁴.

Sent. 1. Si quis pecuniae foenerandae agroque colendo, condendis vendendisque frugibus praepositus est, ex eo nomine, quod cum illo contractum est, in solidum fundi dominus obligatur: nec interest, servus an liber sit.

Interpretatio. Quicumque quamlibet personam aut ad exercenda negotia ⁵ aut pro ratione culturae ei ⁶ condendis vendendisque fructibus praeposuisse cognoscitur, si quid damni per eius actum accesserit, ad eum, qui eum instituit, pertinebit, sive servus, sive liber sit.

Sent. 2. Quod cum discipulis eorum, qui officinis vel tabernis praesunt, contractum est, in magistris vel institoribus tabernae in solidum actio dabitur.

Interpretatio. Si quid cum discipulis vel mercenariis tabernariorum vel cuiuslibet officinae actum fuerit, ad magistrum *officinae* ⁷ vel institorem tabernae damnum, quod accesserit, pertinebit.

TIT. IX.—DE IN REM VERSO.

Sent. 1. Servus vel filiusfamilias si acceptam pecuniam in rem patris vel domini verterit, hoc modo, agrum, puta, colendo, domum fulciendo, mancipia vestiendo, mercando, vel creditori solvendo, vel quodquid tale faciendo, de in rem verso in solidum vel patrem vel dominum obligat: si tamen ob hanc causam pecunia data sit.

Interpretatio. Si servus vel filiusfamilias mutuum pecuniam a quocumque susceperit et in utilitatibus patris vel domini necessariisque rebus eam expendisse probatur, pro hoc debito patrem vel dominum ad solutionem necesse est retineri.

TIT. X.—DE SENATUSCONSULTO MACEDONIANO.

¹ Haenel *egit*.

² Titulus VII hic explicit in codice Coburgo-Gothano 84, et apud Sichardum, Aegidium et Haenel, qui adiungunt, etsi sine numero, titulo VIII sententiam 6, tituli VII Palimpsesti. Sed ipse Haenel agnoscit hanc sententiam 6, titulo VII pertinere in omnibus fere codicibus et apud Bouchardum, qui locat ut primam sententiam tit. VIII, quae est secunda in Haeneliana editione. Propterea in hoc loco magis consentaneum et authenticum Palimpsesti textum existimamus.

³ Haenel om. *in eum*.

⁴ Hic Palimpsesti scriptor supra notato errore labitur, vocans *institutores* eos qui *institores* seu mercatores dicebantur, praecipue qui praepositi erant negotiis vel mercibus exercendis eorum dominorum.

⁵ Haenel: *exercendum negotium*.

⁶ Haenel: *aut pro ei*.

⁷ Palimp. om. *officinae*.

Qui filio familiae contra interdictum amplissimi ordinis
pecuniam mutuam credidit post mortem patris ex eo quod uiuo
pater credidit cum eo agere non potest. **INTERP** Qui filio fa-
milias contra interdictum legum in sciopatre pecuniam commodam
uit et nec uiuente neque mortuo patre ab eo de potestis postulare
ad senatus consultum uel iano. **K** In omni genere ne-
gotiorum et obligationum tam pro uiris quam pro feminis interce-
dere mulieres prohibentur. **INTERP** In omni genere causa-
rum pro quibusque personis mulieres fidei suam interponere prohibentur.
Mulierque pro tutoribus filiorum suorum in demerita te promissit ad
beneficium senatus consultum non pertinet. **INTERP** In hac
tantum mulier fidei iussione tenetur. Ut si tutores filius
suis petat et pro eis fidei iussor existat filius teneatur
obnoxia. **XII** de deposito **K** Si sacculum uel argentum
signatum deposueris et his penens quem depositum fuit me in
scio contra taueris et depositi et furti actioni nihil neque con-
petit **S** **INTERP** **K** In iudicio depositi ex mora fruc-
tus ueniunt et huiusmodi repositae postulantur.

INTERP Cum in iudicio de rebus agitur commendatis si mora
in reddendo ab eo cui commendates sunt adferatur prout
res fuerit commendata ut huiusmodi si pecunia aut fruc-
tus si predia fuerint debebuntur. **K** In causa depositi con-
pensationis locus non est sed res ipsa reddenda est. **S** **INTERP** **K** In
Debitorum distractis fiduciis a creditore desuperfluo ad-
uersus eum habebit actionem. **INTERP** Si quis creditor
debitorem in solutionem tardantem se sibi pro debito positam
distraxerit si quid amplius acceptum fuerit restitui iussu est
debitori. **K** Quidquid creditor pro fiduciariis seruum ad quod si
uit sortem debitor inuit. **INTERP** Quidquid creditor per
obpignoratums sibi pro debito seruum adquisierit desum-
ma debitor retrahitur. **K** Debitor creditor uendere fidu-
ciatum non potest sed alius uel uendere potest. Ita ut
ex pretio eiusdem pecuniam offerat creditor. Ad quod ita re-
mancipata sibi rem emptoriprestet. **INTERP** Creditor rem
sibi obpignoratam a debitore acemerem non potest sed debitor
cum alia personam inire pretium potest. Ut accepta ab emp-
tore pecunia debitum restituat creditor. Et sic postea
rem suam a debitore liberata cui uoluerit uendat. **K** Si sup-
posita personam a creditore pignussum inuit debitor conparauerit
quam debebatur. quod plurimum acceptum est **hs**

Sent. 1. Qui filiofamilias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, post mortem patris ex eo, quod vivo patre credidit, cum eo agere non potest.

Interpretatio. Qui filiofamilias contra interdicta legum inscio patre pecuniam commodavit, eam nec vivente, nec mortuo patre ab eodem poterit postulare.

TIT. XI.—AD SENATUSCONSULTUM VELLEIANUM.

Sent. 1. In omni genere negotiorum et obligationum tam pro viris quam pro feminis intercedere mulieres prohibentur.

Interpretatio. In omni genere causarum pro quibuscumque personis mulieres fidem suam interponere prohibentur.

Sent. 2. Mulier, quae pro tutoribus filiorum suorum indemnitatem promisit, ad beneficium Senatusconsulti non pertinet.

Interpretatio. In hac tantum mulier fideiussione tenetur, ut, si tutores filiis suis petat, et pro eis fideiussor existat, filiis teneatur obnoxia.

TIT. XII.—DE DEPOSITO.

Sent. 1. Si sacculum vel argentum signatum deposuero, et is, penes quem depositum fuit, me inscio ¹ contrectaverit, et depositi et furti actio mihi in eum competit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. In iudicio depositi ex mora fructus veniunt, et usurae rei depositae postulantur.

Interpretatio. Quum in iudicio de rebus agitur commendatis, si mora in reddendo ab eo, cui commendatae sunt, afferatur, prout res fuerit commendata, aut ² usurae, si pecunia, aut fructus, si praedia fuerint, debebuntur.

Sent. 3. In causa depositi compensationi locus non est, sed res ipsa reddenda est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Debitor distractis fiduciis a creditore de superfluo adversus eum habebit actionem.

Interpretatio. Si quis creditor, debitore in solutione tardante, rem sibi pro debito positam distraxerit, si quid amplius acceptum fuerit, *quam debebatur, quod plus acceptum est* ³, restitui iussum est debitori.

Sent. 5. Quicquid creditor per fiduciarium servum adquisivit, sortem debiti minuit.

Interpretatio. Quicquid creditor per oppignoratam sibi pro debito servum adquisierit, de summa debiti retrahitur.

Sent. 6. Debitor creditori vendere *fiduciam* ⁴ non potest; sed aliis, si velit, vendere potest: ita ut ex pretio eiusdem pecuniam offerat creditori, atque ita remancipatam sibi rem emtori praestet.

Interpretatio. Creditor rem sibi oppignoratam a debitore emere non potest. Sed debitor cum alia persona inire *contractum* ⁵ potest, ut accepta ab emtore pecunia, debitum restituat creditori; et sic postea rem suam a debitore liberatam, cui voluerit, vendat.

Sent. 7. Si per suppositam personam creditor pignus suum invito debitore comparaverit,

¹ Ubi *me inscio* Palimpsestus, *invito* scribit Haenel, cui tum codices quos consuluit, tum Sichardus et Cuicius aperte favent, et fortasse ita scripsit Paulus. Sed varietas Palimpsesto notata, quae sensum legis mutat, non ad eas pertinet, quae vel incuria vel ignorantia librarii dilabi solent. Propterea dubitari potest de huius sententiae genuino sensu, id est: an *depositi et furti actio* dabatur solum cum *invito domino, sacculum vel argentum signatum* depositarius contrectaret, aut etiam cum hoc fieret mere *inscio* domino. Lectionem Palimpsesti correctionem quam haenelianam ultro credimus.

² Palimp.: *ut pro aut.*

³ Verba textui desuper adiecta, Palimpsesto suo loco desunt. In eo tamen librarius defectum non notavit adiecta sicla *h. d.*, sicut in aliis locis. Sed postea omissionem supplere volens, scripsit siclam *h. s.* et verba quae superius deerant.

⁴ Palimp.: *fiduciatum.*

⁵ Palim.: *pretium.*

emptonō ualebit. Et ideo quandoq^{ue} si potest ex hoc enim ea uis ap-
 noris uel fiduciae finiri non potest. INTERP^{re} CREDITOR PIGNUS QUOD
 A DEBITORE ACCEPIT NEC PIGNUS POSITUM A PERSONA CREDITORIS POTEST QUOD SI AC-
 TUM FUERIT AGENTE DEBITORE SOLUTO DEBITO EMPTIO Nō ualebit.

S INTER DEBITOREM ET CREDITOREM CONUENERIT UT FIDUCIA TUIS IBI UENDE-
 RENON liceat non soluente debitore CREDITOR RENUNTiare solum
 INTERPOTEST ET DISTRAHERE. Nec enim in taliconfessione fiducia
 ACTIONASCIPOTEST. INTERP^{re} SI CONUENIAT INTER CREDITOREM ET
 DEBITOREM UT PIGNUS A CREDITORE NON UENDATUR NON SOLUENTE DEBI-
 TORE DEBITUM CREDITOR PIGNUS POSUIT IN TALICONFESSIONE UENDERE
 POTEST. XIII DE LEGE COMMISORIA. K SI CREDITOR RE FIDU-
 CIA DATAM UNI EX HEREDIB. UEL EXTRA NEOLEGAUERIT ADuersus om-
 nes heredes actio fiduciae competit. INTERP^{re} SI CREDITOR REM
 QUAM A DEBITORE PIGNUS ACCEPERIT UNI EX HEREDIB. UEL EXTRA
 NEOLEGATIT TITULO DERELINQUAT DEBITOR PIGNUS RESUO OBLATO DE-
 BITO OMNES HEREDES CREDITORIS POTERIT CONUEHIRE. K SI CREDI-
 TOR RE FIDUCIARIA FECERIT MELIOREM OB EARECUPERANDUM. QUOD IN-
 PENDIT IUDICIO FIDUCIAE DEBITORE HABEBIT OB NOXIMUM.

DE PREDIO
 FIDUCIAE FO-
 BLIGATO
 STUDIO
 MELIORA-
 TVM

SI DUO CREDI-
 TORES
 VNUM DE-
 BITORIS PIGNUS
 ABIAN

INTERP^{re} SI QUI SE CREDITOR PREDII SIBI FIDUCIA OBLIGATUM STU-
 DIO ET OPERESUO MELIORAUERIT QUIDQ^{ue} SE PROMELIORANDAREM
 IMPENDISSE PROBAUERIT A DEBITORE REDDENDUM EST. K NOVISSI-
 MUS CREDITOR PRIOR E OBLIGATAM PECUNIAM A Q^{uo} POSSESSIO IN EUM
 TRANSFERATUR DIMITTERE POTEST. SED ET PRIOR CREDITOR SECUN-
 DUM CREDITOREM SI UOLUERIT DIMITTERE NON PROHIBETUR QUAM-
 QUAM IPSI PIGNUS RE POTIOR SIT. INTERP^{re} SI DUO CREDITORES UNUM
 PIGNUS HABEANT OBLIGATUM ET POSTERIOR CREDITOR PRIOR CREDI-
 TORI OFFERAT PECUNIAM POTEST PIGNUS OBLIGATUM AD SE TRANS-
 FERRE. ITEM SI PRIOR CREDITOR LICET POSTERIOR SIT IN PIGNORE
 RETINENDOSI OFFERAT PECUNIAM POTEST AD SE PIGNUS RETINERI.

S ERUSSI MUTUAM PECUNIAM SERUITUTIS TEMPORE ACCEPIT EX EA
 OBLIGATIONE POST MANUMISSIONEM CONUEHIRE Nō POTEST. ^{5/17/17}

XIII DE HUSURIS SI PACTUM NUDUM DE PRESTANDIS USURIS
 INTERPOSITUM SIT NULLI USEST MOMENTI. EX NUDO ENIM PACTO
 INTERCIUES ROMANOS ACTIONE Nō nascitur. K INTERP^{re} PACTUM NUDUM
 DICITUR SI CAUTIO CREDITORIS A DEBITORE IN QUACENTENSIMAM
 SE SOLUTURUM PROMISIT SIN ESTIPULATIONE FIAT ET IDEO USU-
 RAE EX NUDA CAUTIONE CREDITORI PENITUS NON DEBENTUR.

U SURAE SUPERCENTENSIMAE SOLUTES ORTE MINUUNT CONSUMPTAE
 SORTE REPETI POSSUNT. INTERP^{re} IN PECUNIA CREDITIS

emptio non valebit ¹: et ideo quandoque lui potest: ex hoc enim causa pignoris vel fiducia finire non potest.

Interpretatio. Creditor pignus, quod a debitore accepit, nec per suppositam personam emere potest, quod si factum fuerit, agente debitore soluto debito, emptio non valebit.

Sent. 8. Si inter debitorem creditorem et convenerit, ut *fiduciatum* ² sibi vendere non liceat, non solvete debitore, creditor *denuntiare* ³ ei solenniter potest et distrahere: Nec enim ex tali conventionem fiduciae actio nasci potest.

Interpretatio. Si conveniat inter creditorem et debitorem, ut pignus a creditore non vendatur, non solvete debitore debitum, creditor pignus post trinam conventionem vendere potest.

TIT. XIII.—DE LEGE COMMISSORIA.

Sent. 1. Si creditor rem fiduciae datam uni ex heredibus vel extraneo legaverit, adversus omnes heredes actio fiduciae competit.

Interpretatio. Si creditor rem *fiduciae* quam a debitore pignori acceperit, uni ex heredibus vel extraneo legati titulo derelinquat, debitor *pro* ⁴ pignore suo oblato debito omnes heredes creditoris poterit convenire.

Sent. 2. Si creditor rem fiduciarum fecerit meliorem, ob ea recuperanda, quae impendit, iudicio fiduciae debitorem habebit obnoxium.

Interpretatio. Si quis creditor praedium sibi fiducia obligatum studio et opere suo melioraverit, quicquid *se* pro melioranda re impendisse probaverit, *ei* ⁵ a debitore reddendum est.

Sent. 3. Novissimus creditor priorem *obligatam pecuniam* ⁶, *a* ⁷ quo possessio in eum transferatur, dimittere potest. Sed et prior creditor secundum creditorem, si voluerit, dimittere non prohibetur, quamquam ipse in pignore potior sit.

Interpretatio. Si duo creditores unum pignus debitoris habeant obligatum, et posterior creditor priori creditori offerat pecuniam, potest pignus obligatum ad se transferre. Item *si* ⁸ prior creditor licet *posterior* ⁹ sit in pignore retinendo, si offerat pecuniam, potest apud se pignus retinere.

Sent. 4. Servus si mutuam pecuniam servitutis tempore acceperit, ex ea obligatione post manumissionem conveniri non potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XIV.—DE USURIS.

Sent. 1. Si pactum nudum de praestandis usuris interpositum sit, nullius est momenti: ex nudo enim pacto inter cives romanos actio non nascitur.

Interpretatio. Pactum nudum dicitur, si cautio creditori a debitore, in qua centesimam se soluturum promisit, sine stipulatione fiat. Et ideo usurae ex nuda cautione creditori penitus non debentur.

Sent. 2. Usurae super ¹⁰ centesimam solutae sortem minuunt: consumpta sorte repeti possunt.

Interpretatio. In pecuniis creditis (*Sequitur textus pag. 389*)

¹ Haenel: non videtur.

² Haenel: fiduciam.

³ Palimp.: renuntiare.

⁴ Palimp. om. pro.

⁵ Palimp. om. ei.

⁶ Haenel: oblata pecunia.

⁷ Haenel om. a.

⁸ Haenel om. si.

⁹ Haenel: potior.

¹⁰ Haenel: supra.

cum solutio huiusmodi sorte equauerit si quid amplius cre-
ditori fuerit datum de capite debitis subtrahitur Si uero et
centenima et caput inpleti est quod amplius creditor accepit
reddere cogetur debitori K TRANSSECTIO pecuniae pro-
pter periculum creditoris quam diu nauis in finibus suis
recipere potest. INTERP. TRANSSECTIO pecuniae dicitur
quod nauis ad transmarinam deferatur deponitur. Quia
maris periculo committitur. In quantas conuenientius
has hanc pecuniam dare creditor potest

Ubi si quis centenas excedunt per errorem solute repen-
possunt. INTERP. N. INTERP. K Siquis pignora debitoris
citra auctoritatem iudicis adduxerit uolentiae crimen
admittit INTERP. N. INTERP. K Tutor huiusmodi non conue-
nitur si pecuniam pro pupillae rem de eo non collocauit quod do-
ne a nomina non habebat cui pecunia collocetur. Cuius rei
contestatio aput praesidem provinciae deponenda est INTERP. N. INTERP.

XV De mandatis K OBSUBITAMUALITUDINEM OBNE-
cessariam peregrinationem ob inimicitiam et inanis rei
actiones integra adhuc causa mandati negotio renu-
tiari potest

INTERP. Propter subitam infirmitatem et necessitatem
peregrinationis uel propter inimicitias maioris persone
ne cuius cum quid eatur actio uacillare integra adhuc
causa quis suscepit susceptum negotium renuere potest
meis nummis mandato tuo aliquid tibi comparauero et
si rem postea accipere uoles mandati actioni mihi aduer-
sus te competit. Non enim tantum quod impensum est
sed huiusmodi eius consequi possumus. INTERP. N. INTERP. K CERTO
pretio iussus distrahere si in horis uendiderit mandati lu-
dici pretii summam poterit redintegrare uenditionem
enim dissolui non placuit. INTERP. Siquis cuilibet man-
datum trem suam decem solidis uendat et ille octo uen-
diderit pretium quod ei mandatum est quid minus ab
emptore propter mandatorum complere compellitur. Ven-
ditio tamen res cindi non potest XVI PROSOCIO

si his qui
mandatum
suscepit
inuidias
maioris
sonet im-
potest
renuere
negotium

Sicut lucrum ita et damnum inter socios communicatur
nisi quod culpa socii uel fraude aduersus sit INTERP. N. INTERP.
XVII ex empto et uendito Uenditor si eius rei quae
uendiderit dominus non sit pretio accepto auctoritatis manebit obnoxius
aliter enim non potest obligari. INTERP. Siquis rem alienam
uendiderit

Sicut lucrum ita et damnum inter socios communicatur
nisi quod culpa socii uel fraude aduersus sit INTERP. N. INTERP.
XVII ex empto et uendito Uenditor si eius rei quae
uendiderit dominus non sit pretio accepto auctoritatis manebit obnoxius
aliter enim non potest obligari. INTERP. Siquis rem alienam
uendiderit

quum solutio usurarum sortem æquaverit, si quid amplius creditori fuerit datum, de capite debiti subtrahitur. Si vero et centesima et caput impletum est, quod amplius creditor accepit, reddere cogetur debitori.

Sent. 3. Traiecticia pecunia, propter periculum creditoris, quamdiu navigat navis, infinitas usuras recipere potest.

Interpretatio. Traiecticia pecunia dicitur, quae *in* navi, ut ad transmarina deferatur, deponitur, quia maris periculo committitur, in quantas convenerit usuras, hanc pecuniam dare creditor potest.

Sent. 4. Usurae, quae centesimam excedunt, per errorem solutae repeti possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Si quis pignora debitores citra auctoritatem iudicis abduxerit, violentiae crimen admittit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 6. Tutor in usuras non convenitur, si pecuniam pupillarem ideo non collocavit, quod idonea nomina non habebat, quibus collocaretur. Cuius rei contestatio apud praesidem provinciae deponenda est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XV.—DE MANDATIS.

Sent. 1. Ob subitam valitudinem, ob necessariam peregrinationem, ob inimicitiam et inanes rei actiones integra adhuc causa mandati negotio renunciari potest.

Interpretatio. Propter subitam infirmitatem, et necessitatem peregrinationis, vel propter inimicitias maioris personae *ne*¹ cuiuscumque videatur actio vacillare, integra adhuc causa, is qui suscepit, susceptum negotium renuere potest.

Sent. 2. Si meis nummis mandato tuo aliquid tibi comparavero, et si rem postea accipere nolis, mandati actio mihi adversus te competit. Non enim tantum quod impensum est, sed² usuras eius consequi possum.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Certo pretio *rem*³ iussus distrahere, si minoris vendiderit mandati iudicio pretii summa poterit reintegrari⁴ venditionem enim dissolvi non placuit.

Interpretatio. Si quis cuilibet mandet, ut rem suam decem solidis vendat, et ille eam octo vendiderit, pretium, quod ei mandatum est, quidquid minus ab emtore percepit, mandatori complere compellitur. Venditio tamen rescindi non potest.

TIT. XVI.—PRO SOCIO.

Sent. 1. Sicut lucrum, ita et damnum inter socios communicatur: nisi quod culpa socii vel fraude eversum sit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XVII.—EX EMTO ET VENDITO.

Sent. 1. Venditor, si eius rei, quam vendiderit, dominus non sit, pretio accepto, auctoritatis manebit obnoxius, aliter enim non potest obligari.

Interpretatio. Si quis rem alienam vendiderit (*Sequitur textus pag. 391*)

¹ Haenel om. *ne*.

² Haenel add. *et*.

³ Palimp. om. *rem*.

⁴ Haenel: *integrari*.

REQUIREN
DALEXDE
RE SIMPLI
CITER IDEST
SINEPENAE
INTERPOSI
TIONE UEN
DITA

SI UENDI
TOR DEAR
TIFICIOUEL
DE PECULIO
MANCIPU
MENTIA
NTUR.

ET PRETIUM ACCEPERIT AD REDIBITIONEM DUPLIE PECUNIAE
MANEBIT OB NOXIUS. K SI RES SIMPLICITER TRADITE UEN
DANTUR TANTUM UENDITORE EMPTORI CONDEMNANDUS EST
QUANTO SIBI STIPULATIONE PRO EUICITIONE CAUISSET.

INTERP SI QUICUMQ. REM SIMPLICITER IDEST SINE PENAE INTER
POSITIONE EMPTORI TRADIDERIT. ET DE EANDERE EMPTOR
FUERIT SUPERATUS IN TANTUM EI UENDITORI MANEBIT OB NOXI
US. UELUT SI EUICITIONIS PENAM IDEST DUPLUM SEREDDITURUM
PRETIUM IN UENDITIONE PROMISERIT. K RE EMPTRA MANCIPA

TIONE ET TRADITIONE PERFECTA SI EUINCATUR AUCTORITATIS UEN
DITOR DUPLIO EA TENOR obligatur. ^{STAT INTERP NO INDIZ} XVIII DE MODIO IDEST DESPATIO

IS TRACTO FUNDO SI QUID EMO DOMENTIATUR IN DUPLIEIUS QOD
MENTITUS EST OFFICIO DEMODO IDEST DESPATIO IUDICIS EX TIMATI
ONE FACTA CONUENITUR ^{INTP N INDIZ} K REDIBITIO UITIO
SI MANCIPULI INTRA SEX MENSES FIERI POTEST. PROPTER LATEN
UITIUM ^{ITA INTERP N INDIZ} K SI UT SERUUM QUIS PLURIBUS UEN
DIDERIT DE ARTIFICIO EIUS UEL PECULIO MENTIATUR ACTIONE
EX EMPTO CONUENTUS QUANTO MINORIS UALUISSET EMPTORI
PRESTARE COMPELLITUR NISI PARATUS SIT EUM REDIBERE.

INTERP SI UENDITOR CUM MANCIPULUM DISTRAHERET DE ARTIFI
CIO EIUS UEL PECULIO PRO CARITATE PRETIUM MENTITUS EST EMP
TORI IN QUANTUM SIN E PECULIO UEL TIFICIO UALERE POTUERAT
TANTUM REDDERE COMPELLATUR AUT CERTE MANCIPULUM UENDI
TUM RECIPERE REDDITO PRETIO AD QUIESCAT. K EX DIE
EMPTIONIS SI PARS PRETII NUMERATA SIT ET FRUCTUS EIUS
ET OPERAS ET FETUS PECORUM ET ANCILLARUM PARTUS AD
EMPTOREM PERTINENT. ^{INTP N INDIZ} K FUNDUM ALIE

NUMMI HI UENDIDI STI POSTEA IDEM EX CAUSA LUCRATIVA
MEUS FACTUS EST COMPETET MIHI AD UERSUM PRETIUM
RECUPERANDUM ACTIONE EX EMPTO. INTERP SI QUIS AGRU
ALIENUM CUMQ. UENDIDERIT ET POSTEA HIC IPSE AGER
AB ALIO DNO CUIUS ERAT EMPTORI DONATUS SIT UENDITOR.
EMP TORI REDIBITIONE PRETII QUOD ACCEPERIT MANEBIT OB
NOXIUS. K POST REM TRADITAM NISI EMPTOR PRETIUM
STATIM EX SOLUTUS URASEIUSDEPRESTARE COGENDUS EST. ^{INTP N INDIZ}

MUTUS A EMERE ET UENDERE POTEST FURIOSUS AUTEM
NEQ. UENDERE NEQ. EMERE POTEST ^{INTP N INDIZ} K SERUUS BO
NA FIDE COMPARATUS SI EX UETERI UITIO FUGERIT NOTATUM
PRETIUM DNI SED DE TEA Q. P. FUGA ABSTULIT REDDERE COGE
TUR. ^{S. INTP N INDIZ}

et pretium acceperit, ad redhibitionem duplae pecuniae manebit obnoxius.

Sent. 2. Si res simpliciter traditae evincantur, tanto venditor emtori condemnandus est, quanto, sibi stipulatione pro evictione cavisset.

Interpretatio. Si quicumque rem simpliciter, id est, sine poenae interpositione, emtori tradiderit, et de eadem re emtor fuerit superatus, in tantum ei venditor manebit obnoxius, velut si evictionis poenam, id est, duplum, se redditurum pretium in venditione promiserit.

Sent. 3. Res emta, mancipatione et traditione perfecta, si evincatur, auctoritatis venditor duplo *ea*¹ tenus obligatur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XVIII.—DE MODO ID EST DE SPATIO².

Sent. 1. Distracto fundo, si quis de modo mentiatur, in duplum eius, quod mentitus est, officio³ iudicis aestimatione facta convenitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Redhibitio vitiosi Mancipii intra sex menses fieri potest propter latens vitium.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Si ut servum quis pluribus vendiderit⁴ de artificio eius vel peculio *mentiatur*⁵, actione ex emto conventus, quanto minoris valuisset, emtori praestare compellitur, nisi paratus sit eum redhibere.

Interpretatio. Si venditor, quum Mancipium distraheret, de artificis eius vel de peculio pro caritate pretii mentitus est, emtori, quantum sine peculio vel artificio valere potuerat, tantum reddere compellatur: aut certe Mancipium venditum recipere, reddito pretio acquiescat.

Sent. 4. Ex die emtionis, si pars pretii numerata sit, et fructus eius⁶, et operae *servorum*⁷, et foetus pecorum, et ancillarum partus ad emtorem pertinent.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Fundum alienum mihi vendidisti, postea idem ex causa lucrativa meus factus est, competet mihi adversus te *ad*⁸ pretium recuperandum, actio ex emto.

Interpretatio. Si quis agrum alienum cuicumque vendiderit, et postea hic ipse ager ab alio domino, cuius erat, emtori donatus sit, venditor emtori *in*⁹ redhibitione pretii, quod accepit, manebit obnoxius.

Sent. 6. Post rem traditam nisi emtor pretium statim exsolvat, usuras eiusdem praestare cogendus est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 7. Mutus emere et vendere potest: furiosus autem neque vendere neque emere potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 8. Servus bona fide comparatus si ex veteri vitio fugerit, non tantum pretium domini, sed et ea, quae per fugam¹⁰ abstulit, reddere cogetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

¹ Haenel om. *ea*.

² Verba *despatio seu de spatio* Haenel ex editione sua expunxit adnotans eorum praesentiam in multis codd. atque apud Bouchardum et Sichardum. Cuiacius qui totum titulum praeterierat in sua priore editione 1558, in posterioribus eum restituit, sed sine numero et sicut partem tituli *Ex emto et vendito*. Iunctionem duorum titulorum fecit, quia ille qui rubricam *De modo* habet, non de alio agit, nisi de quaestionibus quae ex emti et venditi contractu oriuntur. Adde etiam, quod ipsa rubrica ambigua et obscura est, si aliquid non adiungitur, et amplificatio *id est de spatio*, sive de mensura et limitatione rerum venditarum, defectum rubricae non corrigit, quia titulus de multis aliis rebus contractui de emto et vendito attinentibus pertractat. Propterea rectius credimus Cuiacium egisse, omittens rubricam, quam qui eam subtraxit. Probatiorem itaque iudicamus textum nostrum quem integrum retinemus.

³ Locum istum Palimpsesti scriptor corruptit, interiiciens et iterans per incuriam, post verba *mentitus est officio* vv. ex rubrica *de modo, id est despatio*, quae hoc loco omni sensu carent. Eorum locus esse potuit post verba *mentitus est*, quia hic valeret dici mentiri *de modo, id est de spatio*, ut videtur in Sichardo et aliis codd., quibus ipsa verba repetuntur in sententiae corpore.

⁴ Haenel: *pluris venderet*.

⁵ Haenel: *mentitus est*.

⁶ Haenel om. *eius*.

⁷ Palimp. om. *servorum*.

⁸ Palimp. om. *ad*.

⁹ Palimp. om. *in*.

¹⁰ Haenel: *in fuga*.

Cum probatio prioris fuisse defecerit serui respon-
 sione credendum est. In se enim interrosari non
 prodest aut in deum uidetur. *in tp non indiget* In eo con-
 tractu qui ex bona fide descendit instrumentum obli-
 gatio sine causa desideratur si ^{quo} modo uoluntas defi-
 de contractus possit ostendi. *INTERP* Inter con-
 tractibus empti et uenditi qui bona fide inueniuntur
 uenditionis instrumenta supflue requiruntur. Si
 quocumque modo res uendita dato et accepto pretio qua-
 libet probatione possit agnoscere *et* fundus eius
 esse uidetur cuius nomine comparatus est non a quo
 pecunia numerata est. Si tamen fundus compa-
 toris sit traditus. *INTERP* Si a ^{fuerit eius} alter uo nomine
 et alterius pecunia comparatus esse cognoscitur
 cuius nomine comparatus est. Si tamen ipse compa-
 tori agrum traditum fuisse constiterit. Illi uero pe-
 cuniam quam dederat a possessore recipiant sicut de
 multis aliis speciebus habetur expositum. *et* *Electo*
 reo principali fideiussor uel heres eius libera-
 tur. Non enim in mandatoribus obseruatur. *INTERP* Si quis
 contempto fideiussore debitorem suum tenere ma-
 luerit fideiussor uel heres eius a fideiussionis uinculo
 liberatur. Si uero procurator lites uictus fuerit
 mandatore eius ad solutionem tenetur. *XVIII de locato et*
Homo liber qui statum suum in potestate habet et conducto
 et peiorare eum et meliorem facere potest adque
 ideo operas suas diurnas nocturnasque locat. *in tp non indiget*
Fundi deterioris et culture non exerceat et edificatio-
 num uero rectorum culpa arbitrio iudicis non locu-
 ductores sarciri potest. *in tp non indiget* *XX de nuptiis*
Spousalia tam inter puberes quam inter impube-
 res contrahi possunt. *in tp non indiget* *et* *eorum*
 qui in potestate patris sunt sine uoluntate eius
 matrimonia iure non ^{con}trahuntur. sed contracta non
 soluuntur contemplatione enim publicae utilita-
 tis priuatorum commodis preferuntur. *INTERP* uiuenti
 patrum matrimonia non legitime copulantur.

Sent. 9. Quum probatio prioris fugae defecerit, servi responsioni credendum est: in se enim interrogari, non pro domino aut in dominum videtur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 10. In eo contractu, qui ex bona fide descendit, instrumentorum obligatio sine causa *demonstratur*¹, si quoquo modo voluntas de fide contractus possit ostendi.

Interpretatio. In contractibus emti et venditi, qui bona fide ineuntur, venditionis instrumenta superflue requiruntur, si quocumque modo res vendita, dato et accepto pretio, quolibet probatione possit agnosci.

Sent. 11. Fundus eius esse videtur, cuius nomine comparatus est, non a quo pecunia numerata est: si tamen fundus comparatori sit traditus.

Interpretatio. Si ager alterius nomine et alterius pecunia comparatus fuerit, eius esse cognoscitur, cuius nomine comparatus est: si tamen ipsi comparatori agrum traditum fuisse constiterit, illi vero pecuniam, quam dederant, a possessore recipient: sicut de multis aliis speciebus habetur expositum

Sent. 12. Electo reo principali, fideiussor vel heres eius liberatur; non enim in mandatoribus observatur.

Interpretatio. Si quis contempto fideiussore debitorem suum tenere maluerit, fideiussor vel heres eius a fideiussionis vinculo liberatur. Si vero procurator litis victus fuerit, mandator eius ad solutionem tenetur.

TIT. XIX.—DE LOCATO ET CONDUCTO.

Sent. 1. Homo liber, qui statum suum in potestate habet, et peiorare eum et meliorem facere potest: atque ideo operas suas diurnas nocturnasque locat.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Fundi deterioris *facti*², et cultura non exercitati, et aedificiorum non rectorum culpa arbitrio iudicis domino a conductore sarciri potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XX.—DE NUPTIIS.

Sent. 1. Sponsalia tam inter puberes, quam inter impuberes contrahi possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Eorum, qui in potestate patris sunt, sine voluntate eius matrimonia iure non contrahuntur: sed contracta non solvuntur: contemplatione enim publicae utilitatis privatorum commoda praeferuntur.

Interpretatio. Viventibus patribus inter filios familias sine voluntate patrum matrimonia non legitime copulantur: (*Sequitur textus pag. 395*)

¹ Palimp.: *desideratur*.

² Palimp. om. *facti*.

SED SI CONIUNCTI FUERINT NON SOLVUNTUR. quia ad publicam
utilitatem antiquitas prehere decrevit. ut pro creando

LIBERORUM CAUSA CONIUNCTIO FACTA NON DEBEAT SEPARARI.
INTER SERVOS ^{ET LIBEROS} MATRIMONIUM CONTRAHI NON POTEST. CONIUGIUM
POTEST ^{INTRA NON INDISTIT} NEQUE FURIOSUS NEQUE FURIO
SA MATRIMONIUM CONTRAHERE POSSUNT. SED CONTRACTUM

SI UNEX
CONIUNC
TIS AMEN
TIA AUT FU
ROR ACCES
SERIT

MATRIMONIUM FURORE NON TOLLITUR. INTERP Siquis matri
monium sanum contraxerit et unex duobus amentia aut
furor accesserit ob hanc infirmitatem coniugiat alium
solvi non possunt. K VIR ABSENS UXOREM DUCERE POTEST
FEMINA ABSENS NUBERE NON POTEST. INTERP Si vir in pere
grinis aliqua fuerit occupatione detentus absente eo
constitutum diem possunt nuptiae celebrari ut ab ami
cis vel a parentibus eius suscepta puella ad domum mariti
ducatur. Nam sicut viro absente hoc ordine possunt nup
tiae celebrari ita femina absente non possunt.

LIBERTUM QUI AD NUPTIAS PATRONAE VEL UXORIS FILIAE Q.
PATRONI ADPECTAVERIT PRO DIGNITATE PERSONE METALLI POE
NAM VEL OPERIS PUBLICI COERCERI PLACUIT INTERP LIBER
TUS SI AD CONIUNCTIONEM PATRONE VEL PATRONI FILIAE ADS
PIRARE TEMPTAVERIT. IN METALLUM DETRUDATUR. 2

XXI DE CONCUBINIS. K EOTEMPORE QUOQUIS UXOREM HA
BET CONCUBINAM HABERE NON POTEST. CONCUBINA IGITUR
AB UXORE SOLO DILECTO SEPARATUR INTERP QUI UXOREM
HABET EOTEMPORE CONCUBINAM HABERE PROHIBETUR.
NE AB UXORE EUM DILECTIO SEPARET CONCUBINAE.

XXII DE DOTIBUS DOS AUT ANTE CEDIT AUT SEQUITUR
MATRIMONIUM ET IDEO VEL ANTE NUPTIAS VEL POST NUPTIAS
DARI POTEST SED ANTE NUPTIAS DATA EARUM EXPECTATA DUENT

LINTERP DOS DICITUR QUAE A PARTE SPONSARUM VIRI DATUR
Q. TAMEN POTEST ET ANTE NUPTIAS ET POST NUPTIAS DARI.
LEGELULIA DE ADULTERIIIS CAUETUR NE DOTALI PREDIUM MARITUS
INUITA UXORE ALIENET ITA INTRA NON INDISTIT

XXIII DE PACTIS INTER VIRUM ET UXOREM

FRUCTUS FUNDI DOTALIS CONSTANT MATRIMONIO PERCEPTI LU
CRO MARITI CEDUNT ETIAM PRORATA ANNI EUSQUE FACTUM
EST DIUORTIUM INTERP FRUCTUS AGRI DOTALIS MANENT
TE CONIUGIO AD MARITUM PERTINENT SED ILLUS ANNI QUO MATRI
MONIUM

sed si coniuncti fuerint, non solvuntur: quia ad publicam utilitatem antiquitas pertinere decrevit, ut procreandorum liberorum causa coniunctio facta non debeat separari.

Sent. 3. Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest; contubernium potest. Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Neque furiosus, neque furiosa matrimonium contrahere possunt: sed contractum matrimonium furore non tollitur.

Interpretatio. Si qui matrimonium sani contraxerint, et uni ex duobus amentia aut furor accesserit, ob hanc infirmitatem coniugia talium solvi non possunt.

Sent. 5. Vir absens uxorem ducere potest; femina absens nubere non potest.

Interpretatio. Si vir in peregrinis aliqua fuerit occupatione detentus, absente eo constituto die possunt nuptiae celebrari, ut ab amicis vel a parentibus eius puella suscepta ad domum mariti ducatur; nam sicut viro absente hoc ordine possunt nuptiae celebrari, ita femina absente non possunt.

Sent. 6. Libertum, qui ad nuptias patronae vel uxoris filiaeque patroni affectaverit, pro dignitate personae, metalli poena vel operis publici coerceri placuit.

Interpretatio. Libertus, si ad coniunctionem patronae vel patroni filiae adspirare tentaverit, in metallum detrudatur.

TIT. XXI.—DE CONCUBINIS.

Sent. 1. Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam habere non potest. Concubina igitur ab uxore solo dilecto separatur.

Interpretatio. Qui uxorem habet, eo tempore concubinam habere prohibetur, ne ab uxore eum dilectio separet concubinae.

TIT. XXII.—DE DOTIBUS.

Sent. 1. Dos aut antecedit aut sequitur matrimonium: et ideo vel ante nuptias vel post nuptias dari potest: Sed ante nuptias data earum exspectat adventum.

Interpretatio. Dos dicitur, quae a parte sponsarum viris datur: quae tamen potest et ante nuptias aut post nuptias dari.

Sent. 2. Lege Julia de adulteriis cavetur, ne dotale praedium maritus invita uxore alienet. Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXIII.—DE PACTIS INTER VIRUM ET UXOREM.

Sent. 1. Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti lucro mariti cedunt, etiam pro rata anni eius, quo factum est divortium.

Interpretatio. Fructus agri dotalis manente coniugio ad maritum pertinent. Sed et illius anni, quo matrimonium (*Sequitur textus pag. 397*)

DIUORTIOSEPARATURAD MARITUM PERTINERE CERTISSIMUM EST
 OMNIBUS PACTIS STIPULATIO SUBICIDE BET UT EX STIPULATU
 ACTIONE NASCI POSSIT *INTERP. NON IN DZ*
 XXIII DE DONATIONIBUS INTER VIRUM ET UXOREM *MORTIS*
 CAUSA DONATIO EST QUAE IMPENDENTE METU MORTIS FIT UT EST VALETU
 DINIS PEREGRINATIONIS NAVIGATIONIS VEL BELL. *INTERP. IN DZ*
 MANUMISSIONIS GRATIA INTER VIRUM ET UXOREM FAVORE LIBERTATIS
 RECEPTA EST VEL CERTE QUOD NEMO EX HOC FIAT LOCUS
 PLETIOR IDEOQUE SERVUM MANUMITTENDI CAUSA IN VICIBUS DONA
 RENON PROHIBENTUR *INTERP. IN CONCLUSIO HECSOLA DONATIO*
 HAC LEGE PERMITTITUR UT MARCIPIASIBI INVI EMQ. MARUMITTA
 SIMONQ. HABEANT DONARE POSSINT K *INTER VIRUM ET UXO*
 REM NEC INTERPOSITA PERSONA DONATIONE *RI POTEST IN DZ*
 INTER VIRUM ET UXOREM CONTEMPLATIONE DONATIONIS IMAGI
 NARIAM VENDITIO CONTRAHI NON POTEST *INTERP. IN DZ* K SUPRESTITUTE
 EO QUI MATRIMONI TEMPORE DONAUERAT ANTE DECEDENTE CUI
 FUERAT DONATUM ID QUOD DONATUM EST PER NESEDONATOREM
 REMANET *INTERP. SI MANENTE CONIUGIO VIRI UXORI VEL UXO*
 MARITO ALIQUID DONAUERIT SI I SCUI DONATUM EST T PRIOR
 MORTUUS FUERIT AUT DONATOREM EAQ. DONATA FUERANT REMA
 NEBUNT K QUOCUMQ. TEMPORE CONTEMPLATIONE MORTIS
 INTER VIRUM ET UXOREM DONATIO FACTA EST T MORTES ECUTAOH
 VALES CIT. *INTERP. SI INTER MARITUM ET UXOREM MATRIMONI*
 TEMPORE MORTIS CAUSA FUERIT FACTA DONATIO MORTE UNUS
 CONVALES CIT. NAM IN DONATIONIB. Q. MORTIS CAUSA FIUNT
 HEC VERBORUM SOLLEMNITAS CUSTODITUR ILLUD AGRUM AUT
 ILLAM DOMUM TEMALLO HABERE QUAMETE QUAM HEREDES MEOS ...
 XXV DE LIBERIS AGNOSCENDIS SI SERVA CONCEPERIT ET
 POSTEA MANUMISSA PEPERERIT LIBERUM PARIT ID ENIM FABQ.
 LIBERTATIS EXPOSCIT *INTERP. NON IN DZ* K SI LIBERA Q.
 CEPERIT ET ANCILLA FACTA PEPERERIT LIBERUM PARIT ID ENIM
 FAVOR LIBERATIS EXPOSCIT *INTERP. NON IN DZ* K SI ANCILLA Q.
 CEPERIT ET MEDIO TEMPORE MANUMISSA FIT. RURSUS FACTA
 ANCILLA PEPERERIT LIBERUM PARIT. MEDIA ENIM TEMPORA
 LIBERTATI PRODESSERE NON ENIM NOCERE POSSUNT *INTERP. IN DZ*
 SI EX AMULIERE NATUS QUE EX CAUSA FIDEI COMMISSI MANU
 MITTI DEBUISSIMORAM LIBERTATIS FACTAM NASCATUR
 SINGENUUS NASCITUR *INTERP. SI EX AMULIERQ. P. FIDEI COMMISSUM*

divortio separatur, ad maritum pertinere certissimum est.

Sent. 2. Omnibus pactis stipulatio subici debet, ut ex stipulatu actio nasci possit. Interpretatione non indiget.

TIT. XXIV.—DE DONATIONIBUS INTER VIRUM ET UXOREM.

Sent. 1. Mortis causa donatio est, quae impendente metu mortis fit, ut est valetudinis, peregrinationis, navigationis vel belli.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Manumissionis gratia inter virum et uxorem *donatio*¹ favore libertatis recepta est, vel certe quod nemo ex hac fiat locupletior. Ideoque servum manumittendi causa invicem sibi donare non prohibentur.

Interpretatio. In coniugio haec sola donatio hac lege permittitur, ut mancipia sibi invicem, quae manumittant, si² non quae habeant, donare possint.

Sent. 3. Inter virum et uxorem nec per interpositam personam donatio fieri potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Inter virum et uxorem contemplatione donationis imaginaria venditio contrahi non potest.

Interpretatione non indiget.

Sent. 5. Superstite eo, qui matrimonii tempore donaverat, ante decedente, cui fuerat donatum, id quod donatum, est, penes donatorem remanet.

Interpretatio. Si manente coniugio vir uxori vel uxor marito aliquid donaverit, si is, cui donatum est, prior mortuus fuerit, apud donatorem ea, quae donata fuerant, remanebunt.

Sent. 6. Quocumque tempore contemplatione mortis inter virum et uxorem donatio facta est, morte secuta convalescit.

Interpretatio. Si inter maritum et uxorem matrimonii tempore mortis causa fuerit facta donatio, morte unius convalescit. Nam in donationibus, quae mortis causa fiunt, haec verborum solennitas custoditur: —illum agrum aut illam domum te malo habere quam me: te quam heredes meos.

TIT. XXV.—DE LIBERIS AGNOSCENDIS.

Sent. 1. Si serva conceperit et postea manumissa pepererit, liberum parit: id enim favor libertatis exposcit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Si libera conceperit et ancilla facta pepererit, liberum parit: id enim favor libertatis exposcit.

Interpretatione non indiget.

Sent. 3. Si ancilla conceperit et medio tempore manumissa sit, rursus facta ancilla pepererit, liberum parit: media enim tempora libertati prodesse, non enim nocere³ possunt.

Interpretatione non indiget.

Sent. 4. Ex ea muliere natus, quae ex causa fideicommissi manumitti debuit, si mora libertati facta nascatur, ingenuus nascitur.

Interpretatio. Si ea mulier, quae per fideicommissum (*Sequitur textus pag. 399*)

¹ Palimp. om. *donatio*.

² Haenel om. *si*.

³ Haenel *non nocere etiam*.

MANUM ITTILUSSA EST FIDEI COMMISSARIO IMPRESTANDA LIBER
TATE. Q. EI MANDA. EST MORÄ FACIENTE PEPERERIT QUI NATU
EST INGENUUS NASCITUR QUIA FIDEI COMMISSARIUS TARDITAS INGE
NUETATIS EIUS OBESSE NON POTEST. K SIMULIER DIUORTIO
FACTO GRAUIDA SE SCIENS INTRA TRECENSIMUM DIEM UIRO
DENUNTIARE DEBET AUT PATRI EIUS. UT AD UENTRĒ INSPICIENDU
OBSERVANDUMQ. CUSTODES MITTANT QUOMISSO PARTUM
MULIERIS OMNIMODIS COGUNTUR AGNOSCERE INTERP. SIQUA
CUMQ. MULIER MATRIMONIO P. DIUORTIO DISSOLUTO PREGNANTEM
SE ESSE SENSERIT ET HOC IN NOTITIÄ MARITI UEL PATRI EIUS
DE TULERIT. UT AD INSPICIENDUM UEL OBSERVANDUM UEN
TRESUM CUSTODES MITTANT QUADUM MISERINT PARTUM MULIE
RIS ID EST NATIVITATEM SUI HEREDIS COMPELLUNTUR AGNOSCERE
SIPREGNANTEM SEMULIER ESSE NON DENUNTIAUERIT UEL
CUSTODES UENTRIS MISSOS NON ADMISERIT LIBERUM EST PA
TRI UEL AUO NATUM NON ALERE CETERUM SINE GLESENTIA
MATRIS QUOMINUS PATRIS HERESSIT OBESSE NON DEBET.

INTERP. SI POST DIUORTIUM PREGNANTĒ SEMULIER MARITO
NON INDICAUERIT UEL CUSTODES AD OBSERVATIONEM UENTRIS
MISSOS CUSTODIRE NON P. MISERIT POTEST PATER UEL AUUS
EUM Q. NATUS FUERIT NON HÄRERE SED NE GLESENTIÄ MATRIS
STATUTUM EST EI Q. NATUS EST IN SUCCESSIONE PATRI VOCARE PEN
TUS NON DEBERE QUI POST MORTEM PATRIS SINE DUBIO SUCCEEDAT.

SIMULIER SE EX UIRO PREGNANTEM NEGET P. MITTITUR MARITO
UENTREM INSPICIERE ET UENTRI CUSTODES DARE INTP. N. IND. UENTER
INSPICITUR P. Q. INQ. OBSTETRICES ET QUOD MAXIMA PARSE ARU
DENUNTIAUERIT PRO UERO HABETUR. INTERP. QUOTIENS DE
MULIERIS PREGNATIONE DUBITATUR Q. INQ. OBSTETRICES
ID EST MEDICAE UENTRĒ IUBENTUR INSPICIERE ET QUOD
PLURESEX IPSIS SE AGNOUISSE DIXERINT HOC CERTISSI
MUM IUDICATUR. K OBSTETRICEM QUE PARTUM ALIENU
ADTULIT UT SUPPONIPOSSIT SUMMOS SUPPLICIO ADIFICI PLA
CUIT. S. INTP. N. IND. XXVI QUEM AD MODU FILII SUI IURIS EFFICIUNTUR
PATER AB OSTIB. CAPTUS DESINI THABERE FILIOS IN POTESTATE
POST LIMINIO REVERSUS TAM FILIOS QUAM OMNIA SUI IURIS
IN POTESTATE RECIPIT HAC S. INUMQUAM AB HOSTIB. CAP
TUS SIT. S. INTP. NON INDIST. K SINGULAE EMANTIPATIO
NES UEL HISDEM UEL ALIIS TESTIB. FIERI POSSUNT UEL EO
DEM

manumitti iussa est, fideicommissario in praestanda libertate; quae ei mandata est, moram faciente pepererit, qui natus est, ingenuus nascitur: quia fideicommissarii tarditas ingenuitati eius obesse non potest.

Sent. 5. Si mulier divortio facto, gravidam se sciat, intra tricesimum diem viro denuntiare debet aut patri eius, ut ad ventrem inspiciendum observandumque custodes mittant: quibus missis, partum mulieris omnimodo coguntur agnoscere.

Interpretatio. Si quaecumque mulier matrimonio per divortium dissoluto, praegnantem se esse senserit, et hoc in notitiam mariti vel patris eius detulerit, ut ad inspiciendum vel observandum ventrem suum custodem mittant: quem dum miserint, partum mulieris, id est, nativitatem sui heredis compelluntur agnoscere.

Sent. 6. Si praegnantem se mulier esse non denuntiaverit vel custodes ventris missos non admitterit, liberum est patri vel avo natum non alere. Ceterum si ¹ negligentia matris, quominus patris ² heres sit, obesse non debet.

Interpretatio. Si post divortium praegnantem se mulier marito non indicaverit, vel custodes ad observationem ventris missos custodire non permiserit, potest pater vel avus eum, qui natus fuerit, non nutrire. Sed negligentiam matris statutum est ei, qui natus est, in successione patris nocere penitus non debere, quin post mortem patris sine dubio succedat.

Sent. 7. Si mulier se ex viro praegnantem neget, permittitur marito ventrem inspicere et ventri custodes dare.

Interpretatione non indiget.

Sent. 8. Venter inspicitur per quinque obstetrices: et quod maxima pars earum denuntiaverit, pro vero habetur.

Interpretatio. Quoties de mulieris praegnatione dubitatur, quinque obstetrices, id est medicae ventrem iubentur inspicere: et quod plures ex ipsis se agnovisse dixerint, hoc certissimum iudicatur.

Sent. 9. Obstetricem, quae partum alienum attulit, ut supponi possit, summo supplicio affici placuit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXVI.—QUEMADMODUM FILII SUI IURIS EFFICIUNTUR.

Sent. 1. Pater ab hostibus captus desinit habere filios in potestate: postliminio vero ³ re- versus tam filios quam omnia sui iuris in potestatem recipit, ac si nunquam ab hostibus captus sit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Singulae emancipationes vel iisdem vel aliis testibus fieri possunt, vel eodem

¹ Haenel om. *ceterum si*.

² Haenel: *suis patri*.

³ Haenel add. *vero*.

die uel intermisso tempore. *ita in t p n indigit*. k Emancipa
tio hēnā die feriatō fieri potest *ita in t p n indigit* k A put magis
tratos et municipales si habeant lēgis actionē omniā eman
cipari et manu mitti possunt *ita in t p n indigit*. k Filius fami
lias luitus a emancipari non cogetur *ita in t p n indigit*

xxvii De adulteriis. k Inueniam adulterio uxorem maritis
ita demum occidere potest si adulterum domus uae depre
hendat *in t p n indigit* k Eum qui in adulterio deprehensam
uxorē non statim dimisit reum in hoc in iustulari placuit. *in t p n indigit*
In causa adulteri dilatio postulata in partem non potest *in t p n indigit*

xxviii De excusationibus tutorum k Inimicitias capi
tales quas cumq. pater defunctorum habuit a tutelis ex
cusant pater noster in inimico pupillus committatur
Interp. Si cum patre minorum aliquis graues inimicitias habu
isset inoscitur. a tutela pupillorum merito excusatur ne
in inimico pater noster paruulorum defensor committatur

Ad curam eius cuius quis tutelam administrauit luitus
uocari non potest *in t p n indigit*

xxviii De potioribus nominandis Non recte potior
uidetur nominare qui causam nominati potioris non ex
presserit *ita in t p n indigit* k Potior qui sesse debet non
solum gradu generis sed et substantia rei familiaris

Interp. Qui potior a tutela meligendus est. non solum
pupillo generis ad finitatem propinquior sed et facultatib.
debet magis idoneus ad probari xxx qui potiores nominari non
possunt
Libertus quem pater tutorem dat si inuis idoneus dī
catur excusari quidem non potest sed ad lūg illi curator potest
Interp. Si a patre filiis minoribus Libertus tutor fuerit
derelictus si parum idoneus uideatur excusari qui em
a b actione et tutele non potest sed potest illi curator ad lūg

xxxi Ad orationem diuise ueri Dolo tutoris curatorisue
de detecto in duplumeius pecunie condemnatione conueniuntur
q. minores fraudare uoluerunt *in t p n indigit* xxxii De furtis
furest qui dolo malo re alienam contrectat. Interp. furest
qui re alienam fraude interueniente contigerit
Furtorum generasunt quattuor. manifesti nec manifesti
concepti et oblati *in t p n indigit* k Manifestus fur
est qui in faciendo deprehensus est. et qui inter minosei
dem loci unde aliquid tulerat deprehensus est uel anteqam

die vel intermisso tempore.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Emancipatio etiam die feriato fieri potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Apud magistratos *et* ¹ municipales, si habeant legis actionem, omnia ² emancipari et manumitti possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Filiusfamilias invitus emancipari non cogetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXVII.—DE ADULTERIIS.

Sent. 1. Inventam in adulterio uxorem, maritus ita demum occidere potest, si adulterum domi suae deprehendat.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Eum, qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulari placuit.

Interpretatione non indiget.

Sent. 3. In causa adulterii dilatio postulata impartiri non potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXVIII.—DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM.

Sent. 1. Inimicitiae capitales, *quas* quis cum patre pupillorum habuit, a tutelis excusant, ne paterno inimico pupillus committatur.

Interpretatio. Si cum patre minorum aliquis graves inimicitias habuisse dignoscitur, a tutela pupillorum merito excusatur: ne inimico paterno parvulorum defensio committatur.

Sent. 2. Ad curam eius, cuius quis tutelam administravit, invitus vocari non potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXIX.—DE POTIORIBUS NOMINANDIS.

Sent. 1. Non recte potior~~em~~ videtur nominare, qui causam nominati potioris non expresserit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Potior quis esse debet non solum gradu generis, sed et substantia rei familiaris.

Interpretatio. Qui potior ad tutelam eligendus est, non solum pupillo generis affinitate propinquior, sed et facultatibus debet magis idoneus approbari.

TIT. XXX.—QUI POTIORES NOMINARE NON POSSUNT.

Sent. 1. Libertus, quem pater tutorem dat ³, si minus idoneus dicatur, excusari quidem non potest, sed adiungi illi curator potest.

Interpretatio. Si a patre filiis minoribus libertus tutor fuerit derelictus, si parum idoneum videatur, excusari quidem ab actione tutelae non potest; sed potest illi curator adiungi.

TIT. XXXI.—AD ORATIONEM DIVI SEVERI.

Sent. 1. Dolo tutoris curatorisve detecto, in duplum eius pecuniae condemnatione conveniuntur, qua minorem fraudare voluerunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXXII.—DE FURTIS.

Sent. 1. Fur est, qui dolo malo rem alienam contrectat.

Interpretatio. Fur est, qui rem alienam fraude interveniente contigerit.

Sent. 2. Furtorum genera sunt quatuor: manifesti, nec manifesti, concepti et oblati.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Manifestus fur *est*, qui in faciendo deprehensus est, et qui *intra* terminos eius loci, unde aliquid *sustulerat*, deprehensus est, vel antequam (*Sequitur textus pag. 403*)

¹ Haenel: *magistratus municipales*.

² Haenel om. *omnia*.

³ Haenel: *dedit*.

ad eum locum quod destinatus erat peruenierit *σταῖν τῷ μὴ ἰνδίζ*

Nec manifestus furest qui in faciendo quidē deprehensus nō est
sed eum furtum fecisse negari non potest *σταῖν τῷ μὴ ἰνδίζ* & Con
cepti actione his tenetur apud quem furtum quesitum et inuen
tum est *ἴτιν τῷ μὴ ἰνδίζ* & Oblati actione his tenetur qui rem
furtiuam alii optulit ne apud se inueniretur *ἴτιν τῷ μὴ ἰνδίζ*.

Furti actione his agere non potest cui interest rem non perisse
σταῖν τῷ μὴ ἰνδίζ & Concepti agere potest qui rem concepit et inuenit
σταῖν τῷ μὴ ἰνδίζ & Oblati his agere potest penes quem con
cepta res et inuenta est *ἴτιν τῷ μὴ ἰνδίζ* & Manifesti furti actio
et nec manifesti et concepti et obligati heredi quidem con
petit sed in herede non datur. Interp. furtorum genera
heres eius qui furtum optulit persequi potest. Eius uero here
des qui furtum fecerit ad penam criminis teneri non possunt

Seruus qui furtum fecerit damnum uel dederit nisi id pro sua
quantitate dñs sarcire sit paratus si noxa e dēdipotest
Interp. Si seruus alicui furtum fecerit uel damnum dēde
rit si dñs eius pro eo reddere noluerit eum uindicta pro
qualitate facti debebit: & Si seruus furtum fecerit
deinde manumissus sit aut alienatus cum ipsa manu misso
re uel emptore agi potest noxa enim caput sequitur.
Interp. Si seruus furtum fecerit et postea aut ma
nu missus aut uenditus fuerit aut his qui manu missus est
pro furti redibitione tenetur aut emptor eius quia
semper noxa caput sequitur: & Filius familia si furtum
fecerit deinde emancipetur furti actio in eum datur
quia in omnibus noxa caput sequitur *ἴτιν τῷ μὴ ἰνδίζ*

Non tantum qui furtum fecerit sed etiam his cuius ope
ra aut consilio furtum factum furti actione tenetur
ἴτιν τῷ μὴ ἰνδίζ & Qui meretricem libidinis causa rapu
it et celauit eum quoque furti actione teneri placuit
ἴτιν τῷ μὴ ἰνδίζ & Furti manifesti actio propter quadrupli
poenam ipsius rei persecutionem generi uindicationis et con
ditionis continet. Interp. Furti manifesti poena qua
drupli est et ipsius rei quae sublata redibitio. & Furti
concepti actio aduersus eum qui optulit tripli est
pena et ipsius rei receptio. Interp. his qui rem furtiuam
alteri optulit ne apud ipse inueniretur poena tripli est
et ipsius rei redibitio quae sublata cognoscitur

ad eum locum, quo destinaverat, perveniret.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Nec manifestus fur est, qui in faciendo quidem deprehensus non est; sed eum furtum fecisse negari non potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Concepti actione is tenetur, apud quem furtum quaesitum et inventum est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 6. Oblati actione is tenetur, qui rem furtivam alii obtulit, ne apud se inveniretur

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 7. Furti actione is agere non potest, cui interest rem non periisse.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 8. Concepti *is*¹ agere potest, qui rem concepit et invenit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 9. Oblati is agere potest, penes quem concepta res et inventa est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 10. Manifesti furti actio et nec manifesti et concepti et oblati heredi quidem competit, sed in heredem non datur.

Interpretatio. Furtorum genera heres eius, qui furtum pertulit, persequi potest: eius vero heredes, qui furtum fecerat, ad poenam criminis teneri non possunt.

Sent. 11. Servus, qui furtum fecerit damnumve dederit, nisi id pro sua quantitate dominus sarcire sit paratus, noxae dedi potest.

Interpretatio. Si servus alicui furtum fecerit vel damnum dederit, si dominus eius pro eo reddere noluerit, *tradere*² eum vindictae pro qualitate facti debebit.

Sent. 12. Si servus furtum fecerit, deinde manumissus sit aut alienatus, cum ipso manumisso vel emtore agi potest: noxa enim caput sequitur.

Interpretatio. Si servus furtum fecerit et postea aut manumissus aut venditus fuerit, aut is, qui manumissus est, pro furti redhibitione tenebitur aut emptor eius: quia semper noxa caput sequitur.

Sent. 13. Filiusfamilias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur: quia in omnibus noxa caput sequitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 14. Non tantum, qui furtum fecerit, sed etiam is, cuius opera aut consilio furtum factum sit, furti actione tenetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 15. Qui meretricem libidinis causa rapuit et celavit, eum quoque furti actione teneri placuit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 16. Furti manifesti actio praeter quadrupli poenam ipsius rei persecutionem *genere*³ vindicationis et condictionis continet.

Interpretatio. Furti manifesti poena quadrupli est et ipsius rei, quae est sublata, redhibitio.

Sent. 17. Furti concepti actio adversus eum, qui obtulit, tripli est poena et ipsius rei restitutio.

Interpretatio. Is qui rem furtivam alteri obtulit, ne apud ipsum inveniretur, poena tripli est et ipsius rei redhibitio, quae sublata cognoscitur.

¹ Palimp. om. *is*.

² Palimp. om. *tradere*.

³ Palimp.: *agere*.

FURTIVOCUMQ. GENERE CONDEMNATUS FAMOSUS EFFICITUR.

ita in tēp non indig K **Q**UECUMQ. IN CAUPONA VEL IN MERITARIO STABULO

DIUERSORIO PERIERINT IN EXERCITORE SEORUM FURTIVACTIO COMPETIT

ita in tēp non indig K **R**EMPIGNORI DATAM DEBITOR CREDITORI SUB

TRAHENDO FURTUM FACIT QUAMSI ET IPSE SIMILITER AMISERIT SUO

NOMINE PER SEQUI POTEST *ita in tēp non indig* K **P**ATER VEL DŌN

DEEARE Q. FILIO FAMILIAS VEL SERUOS SUBREPTA EST FURTIVM AGERE

POTEST INTERES ENIMEI DEFERRI ACTIONEM Q. DE PECULIO CONVENITUR

INTERP. FILIO FAMILIAS VEL SERUO FURTO ALQUID SUBLATUM FUERIT

AD PATREM VEL DŌN FURTI ACTIONE PTINEBIT QUIA MERITO EIS HEC

HACTIO DATUR EX Q. ORIPSONI SOLENT ALIQ. TIENS CONVENIRI.

SI REM QUAM TIBI COMMENDAVI POSTEA SUBRIPUI FURTI ACTIONE TIBI

COMPETERE NON POTERIT REI ENIM IN SE FURTIVM FACERE NŌ POSSUMUS

ita in tēp non indig K **S**ICUM FURTUM QUISQ. RIT DAMNUM IN IURIAE

DEDERIT ACTIONE LEGISA QUI LIETENEBITUR INTERP. SICUM FUR

TIVQ. RIT DAMNUM ALI CUIDEDERIT VEL IN IURIAM FECERIT SECUN

DUM LEGEM AQ. ILI IN DUPL. DAMNI IN LATI REDHIBITIONE MULTATUR Q.

SIUE SEGES PR. FURTUM SIUE Q. LIBET ARBORES LESAE FUERINT IN

DUPL. VEL US REI NOMINE REUS CONVENITUR *ita in tēp non indig* K **O**B INDICTU

COMPREHENDENDI PURIS PREMII PROMISSUM IURE DEBETUR

ita in tēp non indig K **Q**UI TABULAS CAUTIONES VEL SURRIPUIT IN ADSCRIP

TAM SUMMAM FURTI ACTIONE TENEBITUR NEC INTEREST CANCAN

CILLATAM NEC NESINT. QUIA EX HIS DEBITUM DISSOLUTUM INTEREST

COMPROBARE INTERP. QUI TABULAS AUT CAUTIONES FURTIVAS

TULERIT AD EAM SUMMAM REDHIBITIONIS QUAM TABULE VEL CARTES SUB

LATAE CONTINENT FURTI ACTIONE TENEBITUR NEC INTEREST

UTRUM CAUTIONE SI PSE INEALIQUE LESURASINT AN FUERINT

CARAXATAE AN FORSIT AN AUT SOLUTAE. K **S**ERUS Q. IN FUGA EST A

DŌN QUID EM POSSIDET. SED DŌN FURTI ACTIONE EIUS NOMINE NŌ TENE

TUR QUIA IN POTESTATE EUM NON HABET *ita in tēp non indig*

XXXIII DE OPERIBUS LIBERTORUM K **A**ES ENEQ. PATRONI

LIBERTUS OBLIGATIONE DONI MUNERIS ET OPERARUM SOLUTUS

ALERE COGENOUS EST PROMODO FACULTATIS SUARUM INTERP. SI Q. S

ITAFUERIT MANUMISSUS UT NEC DONUM NEC OPERAS PATRONO PRESTARE

DEBERET ET PATRONO SEIUS AES ENSFUERIT EFFECTUS EUPROMODO

FACULTATIS SUARUPASCERE ET SUSTENTARE CONPELLATUR

IULI PAULI SENTENTIA RVM LIBERSI CVNDVS

EXPLICIT INCIPIT LIBERTI TERTIVS FILIITR

si quod
compro-
batu pos-
tea sub-
ripui fur-
ti actio-
ne non
teneor

Sent. 18. Furti quocumque genere condemnatus famosus efficitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 19. Quaecumque in caupona vel in meritorio stabulo diversoriove perierint, in exercitores eorum furti actio competit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 20. Rem pignori datam debitor creditori subtrahendo furtum facit: quam si et ipse similiter amiserit, suo nomine persequi potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 21. Pater vel dominus de ea re, quae filiofamilias vel servo surrepta est, furti agere potest: interest enim ei deferri actionem qui de peculio convenitur.

Interpretatio. Si ¹ filiofamilias vel servo furto aliquid sublatum fuerit, ad patrem vel dominum furti actio pertinebit: Quia merito eis haec actio datur, ex quorum personis solent aliquoties conveniri.

Sent. 22. Si rem, quam tibi commendavi, postea surripui, furti actio competere tibi non poterit: rei enim nostrae furtum facere non possumus.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 23. Si, quum furtum quis quaerit, damnum iniuriae dederit, actione legis Aquiliae tenebitur.

Interpretatio. Si, quum furtum quis quaerit, damnum alieni dederit vel iniuriam fecerit, secundum legem Aquiliam in duplum damni illati rehibitione mulctatur.

Sent. 24. Sive segetes per furtum sive quaelibet arbores laesae fuerint ² in duplum eius rei nomine reus convenitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 25. Ob indicium comprehendendi furis praemium promissum iure debetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 26. Qui tabulas cautionesve surripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur: nec interest, cancellatae nec ne sint: quia ex his debitum *magis solutum esse* ³ comprobari *potest*.

Interpretatio. Qui tabulas aut cautiones furto abstulerit, ad eam summam rehibitionis, quam tabulae vel cartae sublatae continent, furti actione tenebitur: nec interest, utrum cautiones ipsae sine aliqua laesura sint, an fuerint caraxatae aut forsitan solutae.

Sent. 27. Servus, qui in fuga est, a domino quidem possidetur, sed dominus furti actione eius nomine non tenetur: quia in potestate eum non habet.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXXIII.—DE OPERIS LIBERTORUM.

Sent. 1. Egentem ⁴ patronum libertus obligatione doni, muneris et operarum solutus alere cogendus est, pro modo facultatum suarum.

Interpretatio. Si quis ita fuerit manumissus, ut nec donum, nec operas patrono praestare deberet, et patronus eius egens fuerit effectus, eum pro modo facultatum suarum pascere et sustentare compellatur.

JULII PAULI SENTENTIARUM ⁵ LIBER SECUNDUS EXPLICIT.

INCIPIIT LIBER TERTIUS FELICITER ⁶.

¹ Palimp. om. Si.

² Haenel: *caesae sint*.

³ Palimp.: *debitum dissolutum interest comprobari*.

⁴ Palim. add. *neque*.

⁵ Haenel om. *Julii Pauli Sententiarum*.

⁶ Haenel om. *feliciter*.

I DE CARBONIA NO EDICTO

K SI FRATRI^{PU} BERI CONTRU

uersa fiat an pro parte in pubere differricausa debeat
at. uariatum est. sed magis est. ut differrinon debeat
INTERP Siquis contra duos fratres id est unum puberem
cuius heras curatorem habere potest et alterum in pubere
causa habeat si frater qui seniores pro persona fratris
junioris ne causa adicatus euoluerit excusare ille qui se
niore est pro sua persona respondere compellitur. quod etiam
si curatorem non habeat adhibere si bicogetur. Nam adu

II DE BONIS LIBERTI. K IN BONIS LIBERTI PRIOR EST PA
TRONUS quam filius alterius patroni Item qui prior est filius

LIBERTUS si duos patronos heredes instituit alter eorum
uiuo libertum moritur his qui superest contra tabulas tes
tamentum bonorum possessionem recte postulat

INTERP Si libertus duos patronos heredes describerit
et unus ex ipsis patronis uiuente libertum mortuus fuerit
ad illum patronum qui superest quod ambobus dimiserat per
tinebit K LIBERTORUM HEREDITAS IN CAPITANO INIS
TIRPE diuiditur et de eo si unus patronus duos in liberi
uiri les id est tequales et alterius quattuor singuli uiri
les tequales portiones habebunt. Ita INTERP non indigit

PATRONUS uel patroni LIBERI ex parte dimidia heredes
instituti. a. alienum LIBERTI proportionibus exsoluere
coguntur. INTERP ^{SI LIBERTUM MORTUUM} PATRONUS uel patroni filii secun
dum paginam testamenti in dimidia eius hereditates suc
cesserint de bitum LIBERTI proportionum suarum
quantitate restituant

Eaque^{IN} fraudē patroni a LIBERTO quoquo modo alienata
sunt. FABIANA formula tam ab ipso patrono quam a li
BERIS eius reuocantur. INTERP Si libertus aliqua ex
bonis suis hoc animo alienauerit ne ad patronum uel fi
lios patroni inter hereditaria corpora ueniant. Id
quod hoc ordine pro fraudē alienatum esse constite
rit potest a patrono uel filiis ipsius reuocari.

III DE TESTAMENTIS TESTAMENTUM FACERE POSSUNT
masculi post impletum quartum decimum annum
femine post duodecimum Spadones eo tempore testa
mentum

TITULUS I.—DE CARBONIANO EDICTO.

Sent. 1. Si fratri puberi controversia fiat, au pro parte impuberis differri causa debeat, variatum est: sed magis est, ut differri non debeat.

Interpretatio. Si quis contra duos fratres, id est, unum puberem, cuius aetas curatorem habere potest, et alterum impuberem, causam habeat; si frater, qui senior est, *propter*¹ personam fratris junioris, ne causam dicat, se voluerit excusare, ille, qui senior est, pro sua persona *vel causa*² respondere compellitur. Quod etiamsi curatorem non habeat, adhibere sibi cogetur; nam adultus se per personam pupilli penitus non excusat.

TIT. II.—DE BONIS LIBERTI.

Sent. 1. In bonis liberti prior est patronus quam filius alterius patroni. Itemque prior est filius patroni quam nepos alterius patroni.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Si libertus duos patronos heredes instituit *et* alter eorum vivo liberto moritur, is, qui superest, contra tabulas testamenti bonorum possessionem recte postulat.

Interpretatio. Libertus si duos patronos heredes scripserit, et unus ex ipsis patronis vivente liberto mortuus fuerit, ad illum patronum, qui superest, quod ambobus dimiserat, pertinebit.

Sent. 3. Libertorum hereditas in capita, non in stirpes dividitur, et ideo si unius patroni duo sint liberi, viriles id est aequales et alterius quatuor, singuli viriles, *id est*³ aequales portiones habebunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Patronus vel patroni liberi ex parte dimidia heredes instituti aes alienum liberti pro portionibus exsolvere coguntur.

Interpretatio. Si liberto mortuo patronus vel patroni filii, secundum paginam testamenti in dimidia eius hereditate successerint, debitum liberti pro portionum suarum quantitate restituant.

TIT. III.—DE LEGE FABIANA.

Sent. 1. Ea, quae in fraudem patroni a liberto quoquo modo alienata sunt, Fabiana formula, tam ab ipso patrono, quam a liberis eius⁴ revocantur.

Interpretatio. Si libertus aliqua ex bonis suis hoc animo alienaverit, ne ad patronum vel filios patroni inter hereditaria corpora perveniant, id, quod hoc ordine per fraudem alienatum esse constiterit, potest a patrono vel filiis ipsius revocari.

TIT. IV.—DE TESTAMENTIS.

Sent. 1. Testamentum facere possunt masculi post impletum quartum decimum annum, feminae post duodecimum⁵.

Sent. 2. Spadones eo tempore testamentum (*Sequitur textus pag. 409*)

¹ Palimp.: *pro*.

² Palimp. om. *vel causa*.

³ Haenel add. *id est*.

⁴ Haenel: *patroni*.

⁵ Haenel add. *Interpretatione non eget*.

FA CERE POSSUNT QUOP LERIQ. PUBESCUNT IDEST ANNO R
DECIMO ET OCTO ^{INTERP. N. IND. 3} K FILIUS FAMILIAS QUI MILITAVIT
DE CASTRENSE PECULIOTAM COMMUNIQUE PROPRIO IURE TES
TAMENTUM FACERE POTEST. CASTRENSE ENIM PECULIUM EST Q. D. IN
CASTRIS ADQUIRITUR VEL QUOD PROFICIS CENTI AD MILITIAM DA
TUR ^{STA. INTERP. NON IND. 3} K CECUS TESTAMENTUM FACERE POTEST
QUI ACCIPERE POTEST ADHIBITOS TESTES ET AUDIRE SIBI TESTIMO
NIUM PERHIBENTES ^{STA. INTERP. N. IND. 3} K FURIUS TEMPORIS INTER
MISSO FURORIS TESTAMENTUM FACERE POTEST ^{STA. INTERP. NON IND. 3}

V DEUM CUI MORIBUS INTERDICITUR MORIB. BONIS PER
PRETOREM INTERDICITUR HOC MODO QUANDO TIBI BONA PATERNA
HABITA Q. NEQUITIA TU ADIS PERDIS LIBEROSQ. TUOS AD EGESTATEM
PERDUCIS. OB HANC REM TIBI HABERE COMMERCIO
ITEM DE TESTAMENTIS K QUI AB HOSTIB. CAPTUS EST TESTA
MENTUM QUASI SERUUS FACERE NON POTEST SANE VALET TESTA
MENTUM ID QUOD ANTE CAPTIVITATEM FACTUM EST SI REVERTA
TUR IURE POST LIMINIUM AUT SI IBIDEM DECIDAT BENEFICIO LEGIS
CORNELIAE QUAE LEGE ETIAM LEGITIMAE TUTELAE HEREDITATISQ.
FIRMANTUR INTERP. QUI AB HOSTIB. FUERIT INCAPTIVUS POSI
TUS QUIA SERUUS EST NON POTEST FACERE TESTAMENTUM. SED
QUOD TESTAMENTUM ANTE FECIT SI REDIERIT IURE POST LIMINIUM
VALET SI IBIDEM DEFECERIT BENEFICIO LEGIS CORNELIAE VALET...

I N INSULA MRELEGATUS ET IN OPUS PUBLICUM AD TEMPUS DAMNATUS
QUIA RETINET CIVITATEM TESTAMENTUM FACERE NON POSSUNT
ET EX TESTAMENTO CAPERE INTERP. QUI PRO ALIQUO CRIMINE
AD TEMPUS AUT IN INSULA RELIGATUR AUT IN METALLUM DEPUTATUR
QUIA PERPETUAM DAMNATIONEM NON HABENT ET TESTAMENTUM
FACERE POTEST ET SI QUID EI EX TESTAMENTO RELICTUM FUERIT OB
TINEBIT K PLURES QUAE SEPTEM AD TESTAMENTUM ADHIBITI
NON NOCENT SUPERFLUA ENIM FACTA PRODEESSE IURITANTUM
NOCERE NON POSSUNT ^{INTERP. NON IND. 3} K IN ADVERSA CORPORIS
UALITUDINE MENTE CAPTUS EODEM TEMPORE TESTAMENTUM
FACERE NON POTEST ET TESTAMENTI SOLLEMNIA ADHIBERE ^{INTERP. N. IND. 3}

P RODIGUS RECEPTA VITA ESANITATE AD BONOS MORES REVER
SUS ET TESTAMENTUM FACERE POTEST ET TESTAMENTI SOLLEM
NIA ADHIBERE ^{INTERP. NON IND. 3} K EX HIS QUI AD TESTAMENTUM
ADHIBENTUR SI QUIS UNUS QUI LATINE NESCIT VEL NON INTELLI
GANT TAMEN SENTIANT CUIUS REI INTERSINT. ADHIBITI NON VITI
ANT TESTAMENTUM. ^{INTERP. N. IND. 3} K CONDICIONUM DUOS UNUS GENE
RA. UT ENIM POSSIBILIS EST AUT IMPOSSIBILIS Q. PRERUNATURAM
ADMITTI POTEST.

facere possunt, quo plerique pubescunt, id est, annorum decem et octo ¹.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Filiusfamilias, qui militavit, de castrensi peculio tam communi quam proprio iure testamentum facere potest. Castrense enim peculium est, quod in castris acquiritur vel quod proficiscenti ad militiam datur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Caecus testamentum potest facere: quia accire potest adhibitos testes et audire sibi testimonium perhibentes.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Furiosus tempore intermissi furoris testamentum facere potest.

Interpretatione non indiget.

Sent. 6. *Mulier, quae luxuriose vivit, bonis interdici potest* ².

TIT. V.—DE EO, CUI MORIBUS INTERDICITUR.

Sent. 1. Moribus bonis per praetorem interdicitur hoc modo:—Quando tibi bona paterna avitae nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis: Ob hanc rem tibi ea re commercioque *interdico* ³.

TIT. VI.—ITEM DE TESTAMENTIS.

Sent. 1. Qui ab hostibus captus est, testamentum, quasi servus, facere non potest. Sane valet testamentum id, quod ante captivitatem factum est, si revertatur, iure postliminii: aut si ibidem decedat, beneficio legis Corneliae, qua lege etiam legitimae tutelae hereditatesque firmanur.

Interpretatio. Qui ab hostibus fuerit, in captivitate positus ⁴, quia servus est, non potest facere testamentum. Sane valet testamentum id quod ante captivitatem factum est si revertatur iure postliminii, aut ibidem decedat, beneficio legis Corneliae *qua lege etiam legitimae tutelae hereditatesque firmanur* ⁵.

Sent. 2. In insulam relegatus et in opus publicum ad tempus damnatus, quia retinet civitatem, testamentum facere potest et ex testamento capere.

Interpretatio. Qui pro aliquo crimine ad tempus aut in insulam relegatur aut in metallum deputatur, quia perpetuam damnationem non habet, et testamentum facere potest et si quid ei ex testamento relictum fuerit, obtinebit.

Sent. 3. Plures quam septem ad testamentum adhibiti non nocent: superflua enim facta prodesse iuri tantum, nocere non possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. In adversa corporis valetudine mente captus eodem tempore testamentum facere non potest et testamenti solennia adhiberi ⁶.

Ista sententia interpretatione non eget.

Sent. 5. Prodigus recepta vitae sanitate, ad bonos mores reversus et testamentum facere potest et ad testamenti solennia adhiberi.

Interpretatione non indiget.

Sent. 6. Ex his, qui ad testamentum adhibentur, si qui sunt, qui Latine nesciant vel non intelligant, tamen sentiant, cujus rei intersint, adhibiti non vitiant testamentum.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 7. Conditionum duo sunt genera: aut enim possibilis est, aut impossibilis. *Possibilis est*, quae per rerum naturam admitti potest; (*Sequitur textus pag. 411*)

¹ Haenel: anno decimo octavo.

² Haec sententia fugit Palimpsestum caeterosque Breviarii codices, praeter Aurelianensem 207 et Parisienses 1403 et 1408, quibus ita profertur: *Mulier quae luxuriose vivit, bonis interdicitur*. Cuiacius eam, quam probat Haenel ac textui nostro inseruimus, correxisse ex lege 15, tit. XVIII, lib. X Theodosiani codicis, primus creditur. Sichardus omnino pretermisit. Codex itaque, in Palimpsestum refusus, unus est ex plurimis qui hac sententia minime aucti sunt.

³ Palimp. om. *commercioque interdico*.

⁴ Haenel: *captus fuerit*.

⁵ Verba haec, quae Palimpsestus omittit, Haenel editione sua ingessit, ex sententiae textu literaliter fuerunt descripta, et probabiliter, non ab Alarici consultis sed a posterioribus scriptoribus. Hoc casu, non librario nostro, sed codici ab eo transcripto tribui deberetur omissio. Attamen quoniam verba supra addita extant in omnibus Breviarii editionibus et non desunt codicibus ab Haenel inspectis, quum iste nihil de eis notaverit, affirmare non audemus interpretationi sententiae hanc fuisse additionem a posterioribus scriptoribus seu librariis interiectam.

⁶ Haenel om. *et testamenti solennia adhiberi*.

¶ pauli

LIBIR

¶ 111

IMPOSSIBILISQUE NON POTEST QUARUM EX EUENTU ALTERA EX
PECTATURA LTERA IMPOSSIBILIS SUBMOUETUR INTERP Si aliquis
INTESTAMENTUS UO CONDICIONEM HEREDI CONSTITUAT QUAM PRI
US IMPLEAT QUAM HEREDITATEM PRESUMAT MERITO ADEAM IMPLEN
DAM QUIA POSSIBILIS UIDEATUR EXSPECTANDUM TEMPUS EST UT NON PRE
SUMATUR HEREDITAS QUAM DIU CONDITIO IMPLEATUR Nam si impos
SIBILE ALIQUID HEREDI FUERIT IN IUNCTUM QUOD IMPLERI PENITUS NON
POTEST. TALIS CONDICIO STATIM SUBMOUENDA EST QUIA NULLUM
SCRIPTO HEREDI IMPEDIMENTUM FACIT K CONDICIONES
CONTRA LEGES ET DECRETAPRINCIPUM UEL BONOS MORES ADS
CRIBTA ENULLIUS SUNT MOMENTI. UELUT SI UXOREM NON DUXE
RIS SI FILIOS NON SUSCEPERIS SI HOMICIDIUM FECERIS AUT LAR
BALI HABITU PROCESSERIS. ET HISSIMILIA. ST INTERP N^{TI} IND^{TI}

QUOTIENS NON ADPARET QUIS ITHERES INSTITUTUS INSTITUTIO
NON VALET. QUOD UENIT SI TESTATOR PLURES AMICOS UNIUS NO
MINIS HABEAT. INTERP QUOTIENS INTESTAMENTO ^{EUIDENTER} QUIS IT
HERES SCRIPTUS NON EXPRESSITUR NULLA FIRMITAS EST HERE
DIS. NAM SI EUIDENTER TESTATORI AMICI PLURES UNO NOMI
NE NUNCUPENTUR. DEBEETESTATOR QUEM DE ILLIS HEREDEM
ADPELLATREB. EUIDENTIB. DECLARARE. K HEREDES AUT INS
TITUTI AUT SUBSTITUTIDICUNTUR. INSTITUUNTUR PRIMOGRA
DUS SUBSTITUUNTUR SECUNDO UEL TERTIO SCRIPTI
INTERP QUI TESTAMENTA FACIUNT SICUT INSTITUERE
HEREDES. ITA ET SUBSTITUERE POSSUNT. NAM QUI PRIMOGRA
DUO HEREDES SCRIPTI SUNT INSTITUTI APPELLANTUR. QUI SE
CUNDO SUBSTITUTI QUI TERTIO SCRIPTI UOCANTUR. QUI AUS
QUE AD TERTIUM GRADUM HEREDES SUBSTITUERE PROTESTATO
RIS UOLUNTATE PERMISSUM EST HOC EST UT SECUNDUM UOLUN
TATEM TESTATORIS ITA SUBSTITUTIO HORDINATA SERUETUR
EATAMEN RATIONE UT SICUT COMMITTITUR FIDEI HEREDITAS

SUBSTITUERE QUI SET PURE ET SUB CONDICIONE POTEST ET TAM
SUIS QUAM EXTRANEIS TAM PUBE RIB. QUAM IMPUBE RIB.
INTERP. SUBSTITUTIO ET PURE IDEST SINE CONDICIONE
FIERI POTEST. HOC EST CUM AD SUBSTITUTUM HEREDITAS PUE
RIT AD TERTIUM HEREDENON DEBEAT PUEIRE. SUB CONDICIONE
AUTEM ITA QUI SUBSTITUETUR. UT CUM ILLE MORTUUS FUERIT
AD TERTIUM HEREDENON IDEST SCRIPTUM HEREDITAS Q. EST AB EODE
TEMPTA PUENIAT. QUETAMEN SUBSTITUTIONE STATIM INSU
HEREDITAS SIC QUIBEN QUERIT TESTATOR IN UOCERIT HS

os.

impossibilis, quæ non potest: quarum ex eventu altera exspectatur, altera impossibilis submovetur.

Interpretatio. Si aliquis in testamento suo conditionem heredi constituat, quam prius impleat, quam hereditatem præsumat, merito ad eam implendam, quia possibilis videtur, exspectandum tempus istud est, ut non præsumatur hereditas, quamdiu conditio impleatur. Nam si impossibile aliquid heredi fuerit iniunctum, quod impleri penitus non potest, talis conditio statim submovenda est; quia nullum scripto heredi impedimentum facit.

Sent. 8. Conditiones contra leges et decreta principum vel bonos mores adscriptæ nullius sunt momenti: Veluti,—si uxorem non duxeris, si filios non susceperis, si homicidium feceris, aut si larvali habitu processeris,—et his similia.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 9. Quoties non apparet, quis sit heres institutus, institutio non valet: quod evenit, si testator plures amicos unius nominis habeat.

Interpretatio. Quoties in testamento evidenter, qui sit heres scriptus, non exprimitur, nulla firmitas est heredis: nam si evenit, ut ¹ testatori amici plures uno nomine nuncupentur, debet testator, quem de illis heredem appellat, rebus evidentibus declarare.

Sent. 10. Heredes aut instituti aut substituti dicuntur. Instituuntur primo gradu; substituantur secundo vel tertio scripti.

Interpretatio. Qui testamenta faciunt, sicut instituere heredes, ita et substituere possunt. Nam qui primo gradu heredes scripti sunt, instituti appellantur: qui secundo, substituti: qui tertio, scripti vocantur: quia usque ad tertium gradum heredes substituere pro testatoris voluntate permissum est, hoc est, ut secundum voluntatem testatoris ita substitutio ordinata servetur: ea tamen ratione, ut, sicut committitur fidei *heredis*, sic *quibuscumque verbis testator iniunxerit*, hereditas defuncti ab instituto ad substitutum valeat pervenire ².

Sent. 11. Substituere quis et pure et sub conditione potest: et tam suis, quam extraneis; tam puberibus, quam impuberibus.

Interpretatio. Substitutio et pure, id est, sine conditione fieri potest: hoc est, ut ³, quum ad substitutum hereditas pervenerit, ad tertium heredem non debeat pervenire. Sub conditione autem ita quis substituitur, ut, quum ille mortuus fuerit, ad tertium heredem, id est, scriptum, hereditas, quæ est ab eodem tenta, perveniat. Quæ tamen *substitutio tam in suos*

¹ Haenel add. *ut*.

² Loco verborum quæ supra inserimus, in Palimpsesto legitur: *ut sicut committitur hereditas defuncti ab instituto ad substitutum valeat pervenire*. Sed lectionem textui additam magis rectam et genuinam credimus. Praeterea librarius qui absentiam verborum suo proprio loco non animadverterat, ad finem ipsius sententiae interpretationis, verba antea omitta inveniens, eadem interiecit cum sigla *h. s.*, licet ibidem sensu careant. Nos autem textum Haenelis sequimur, dum nullam varietatem hoc in loco ipse invenit.

³ Palimp. om. *ut*.

HEREDES QUAM ALIENOS ET TAM IMPUBERES QUAM IMPUBERES FIERI
 POTEST HOC EST ET IN PUPILLIS ET IN ADULTIS. **K** IN QUOD VULT UNCIA
 A TESTATOR HEREDITATE SUAM DIVIDERE POTEST. **I**N IMPLETO ASSE SI NE
 PARTE HEREDIS INSTITUTI AD PRIORIS ASSE SEMISSEM A EQUIS POR
 TIONIBUS VENIUNT. **I**NTERP. IN QUOD VULT UNCIAS TESTATOR ASSEM SU
 UM PER DIVERSOS HEREDES DIVIDERE POTEST. UT FACIAT SI VOLUERIT ET
 QUINDECIM ET VIGINTI UNCIAS ET IN MAIORI NUMERO AUT CERTESI
 VOLUERIT ET IN MINORI NUMERO POTEST HOC EST AUT SEPTEMA AUT NOUEM
 QUOD VOLUERIT IN MINORI HUIUSMODI UNCIAS FACERE POTEST SI UERO DUO
 DECIM UNCIAS IMPLERIT ID EST TOTUM ASSEM IN TESTAMENTO SUO
 ET POST MODUM ALTERI DICAT ILLE HERES MIHI ESTO ET NON DICAT IN QOD
 UNCIAS QUIA NIHIL IMPLETO ASSE IN HEREDITATE REMANSIT. **I**LLI QUI IN
 DUODECIM UNCIAS HEREDES NOMINATIVIM INSTITUTI SUNT IN EDICTATAM
 TOLLUNT ET IN EDICTATAM ILLE QUI POST IMPLETUM ASSEM HERES EST POS
 TERIOR SI NE PORTIO NE ALIQUA NOMINATUS. QUOD SI HEREDES INSTITUTI
 IN DUODECIM UNCIAS INVENIANTUR ET POST MODUM HEREDES HIS UER
 BISTESTATOR INSTITUAT UT DICAT EX RELIQUA PARTE ILLE HERES MIHI
 ESTO EI QUI SIC INSTITUTUS EST NIHIL DEBETUR QUIA IMPLETO ASSE NI
 CIL QUODE ITESTATOR RELIQUERIT DISCERNOSCITUR REMANSISSE. **K** SERUUS ALI
 ENUS CUM LIBERTATE HERES INSTITUTUS SIT INSTITUTIONE NON IN
 INFIRMAT SED LIBERTAS UT ALIENUS SUPERUACUE DATAUIDERE TUR.
INTERP. SI SERUUS ALIENUS ALIQUIS DATA EI LIBERTATE HEREDIS IN
 STITUTUS SIT INSTITUTIO QUIDEM FACTA VALEBIT SED LIBERTAS ALI
 ENO SERVO DATA VALERE NON POTERIT. **K** FILIO ET EXTRANEIS QVIS
 PARTIBUS HEREDIBUS INSTITUTIS SI PRÆTERITA AD CRESCAT TANTUM SUO
 ADUOCAVIT QUANTUM EXTRANEO SI UERO DUOSINT FILII INSTITUTI
 SUI TERTIAM EXTRANEIS DIMIDIAT TOLLIT. **I**NTERP. SI QVIS FILIUM SUUM
 ET EXTRANEUM A EQUIS PARTIBUS TESTAMENTO SCRIBAT HEREDES FILIA
 PRÆTERMISSA TANTUM DE PORTIONE GERMANISUI QUANTUM DE EXTRANEIS
 REUOCAVIT SI UERO DUO FILII FUERINT HEREDES SCRIPTI FILIA PRÆTER
 MISSA DUOBUS FRATRIBUS TERTIAM TOLLIT ET EXTRANEIS DIMIDIAM
TALIS POSTHUMORUM INSTITUTIO SI QUI POST MORTEM MEAM NATI FUERINT HERE
 DES SUNT SI UIUO EO NASCANTUR RUMPUNT TESTAMENTUM.
INTERP. SI PATER MORIENS IN TESTAMENTO SUO SCIENS UXOREM
 PREGNANTEM SE HABERE ITA SCRIBAT UT SI QUI FILII POST MORTEM
 IPSIUS NATI FUERINT HEREDES SINT. NAM SI POST TESTAMENTUM
 UIUO PATRE NATI FUERINT ET TESTAMENTUM PATERNUM MU
 TAUERIT RUMPUNT TESTAMENTUM. **K** NEPOS POSTUMUS QUI
 IN LOCUM PATRIS SUCCEDERE POTEST. A B A UO AUT HERES INSTITU
 ENDUS EST. AUT NOMINATIVIM EX HEREDITATENDUS EST NE CASUS OSCEN
 DORUM PATTESTAMENTUM RUMPANT. **I**NTERP. IN QOD

heredes ¹ quam in alienos, et tam puberes, quam impuberes, fieri potest: hoc est et in *pupillos* et in *adultos* ².

Sent. 12. In quot vult uncias, testator hereditatem suam dividere potest. Impleto asse, sine parte heredes instituti ad prioris assis semissem aequis portionibus veniunt.

Interpretatio. In quot vult uncias, testator assem suum per diversos heredes dividere potest, ut faciat, si voluerit, et quindecim et viginti uncias et in maiori numero: aut certe si voluerit, et in minori numero ³ potest, hoc est, aut septem aut novem *aut* quot voluerit in minori huiusmodi uncias facere potest. Si vero duodecim uncias impleverit, id est, totum assem, in testamento suo, et postmodum alteri dicat:—Ille heres mihi esto,—et non dicat, in quot uncias; quia nihil impleto asse in hereditate remansit, illi, qui in duodecim uncias heredes nominatim instituti sunt, medietatem tollunt et medietatem ille, qui post impletum assem heres est posterior sine portione aliqua nominatus. Quod si heredes instituti in duodecim uncias inveniantur et postmodum heredem his verbis testator instituat, ut dicat:—ex reliqua parte ille heres mihi esto,—ei, qui sic institutus est, nihil debetur: quia impleto asse nihil, quod ei testator reliquerit, dignoscitur remansisse.

Sent. 13. Servus alienus cum libertate heres institutus institutionem non infirmat: sed libertas, ut alieno, supervacue data videtur.

Interpretatio. Si servum alienum aliquis data ei libertate heredem instituerit, institutio quidem facta valebit: sed libertas alieno servo data valere non poterit.

Sent. 14. Filio et extraneo aequis partibus heredibus institutis, si praeterita accrescat, tantum suo avocabit, quantum extraneo. Si vero duo sint filii instituti, suis tertiam, extraneis dimidiam tollit.

Interpretatio. Si quis filium suum et extraneum aequis partibus testamento scribat heredes, filia praetermissa tantum de portione germani sui, quantum de extraneis revocabit. Si vero duo filii fuerint heredes scripti, filia praetermissa duobus fratribus tertiam tollit et extraneis dimidiam.

Sent. 15. Talis est ⁴ posthumorum institutio:—si qui post mortem meam ⁵ nati fuerint heredes sunt.—Si vivo eo nascentur, rumpunt testamentum.

Interpretatio. Si pater moriens in testamento suo, sciens, uxorem praegnantem se habere, ita scribat:—ut si qui filii post mortem ipsius nati fuerint, heredes sint—; *si post mortem patris nati fuerint, valeat testamentum*. Nam si post testamentum vivo patri nati fuerint, et testamentum pater non mutaverit, rumpent testamentum.

Sent. 16. Nepos posthumus, qui in locum patris succedere potest, ab avo aut heres instituendus est, aut nominatim exheredandus est, *ne agnascendo* ⁶ rumpat testamentum.

Ista sententia interpretatione non indiget.

¹ Palimp.: *substitutione statim in suos heredes*.

² Palimp.: *pupillis... adultis*.

³ Haenel om. *numero*.

⁴ Palimp. om. *est*.

⁵ Haenel add. *posthumi*.

⁶ Palimp.: *nec agnoscendo*.

Quisemelconstituitadsehereditatepertinere hacseeiusrebus
inmiscuitrepudiare eam non potest etiam si damnosasit / *INTP NON INDIG*
VI ad senatus consulto silariano hereditas eius
qui a familia occisus esse dicitur ante habitam questionem
adiri non potest neque bonorum possessio postulari **INTERP**
Quicumque a familia sua occisus fuerit hereditas illius ab
heredibus adiri non potest nisi prius de familia sua questio

Ofuerit uentilata et mors occisi fuerit uindicata **¶** **¶**
occisus uidetur non tantum qui prius aut proptercedem interfectus est
uel iugulatus precipitatus sed et his qui ueneno necatus
dicitur. bonestati enim heredis conuenit qualis eum mor
te testatoris ultimum non pretermittere / *INTP NON INDIG*

Omino occiso de ea familia questio habenda est quod in tra
iectum fuerit uel certe extraneum cum de eo eodem tempo
re quo occidebatur. *STA INTP NON INDIG* **K** Qui occisus dici
tur si constet eum sibi quoquo modo manus intulisse de fa
milia eius questio non est habenda nisi forte prohibe
re potuit nec prohibuit *ST INTP NON INDIG* **K** Neroniano
senatus consulto cauetur ut occisa uxore etiam de fami
lia uiri questio habeatur id quod iuxta uxoris familia obser
uatur si uir dicatur occisus. *INTP NON INDIG*

Serui qui sub eodem tecto fuerint ubi dominus peribetur
occisus et torquentur et puniuntur et testamento
occisi manu missi sunt **Sed** hi torquentur qui cum
occiso in itinere fuerint *INTP NON INDIG* **K** Serui de proximo
sicum possint ferre auditu clamoribus auxilium domino
non tulerint puniuntur *INTP NON INDIG* **K** Seruos qui in
itinere circumdata malatronibus dominum prope fugam deseruerint
adprehensos et torqueri et summos supplicio affici
placuit *INTP NON INDIG* **K** habetur de familia ques
tio etsi heres testatorem occidisse dicatur nec inter
est extraneus an ex liberis sit *INTP NON INDIG*

Omnes qui contra uoluntatem defuncti faciunt ut indignis
his auferatur hereditas si nihil testamentum in fraudem legis
fuerit actum **INTERP** heres scriptus qui aliquid con
tra ultimam defuncti fecerit uoluntatem ut indigno
auferatur hereditas si tamen nihil contra leges in eius
testamento fuerit comprehensum. **K** Siue falsum si
uerum siue in irritum dicatur esse testamentum salua
eorum disceptationes scriptus heres iure in possessionem
mitti desidesiderat *IT INTP NON INDIG*

Sent. 17. Qui semel constituit, ad se hereditatem pertinere, ac se eius rebus immiscuit, repudiare eam non potest, etiamsi damnosa sit.

Interpretatione non indiget.

TIT. VII.—AD SENATUSCONSULTUM SILANIANUM.

Sent. 1. Hereditas eius, qui a familia occisus esse dicitur, aut habitam questionem adiri non potest, neque bonorum possessio postulari.

Interpretatio. Quicumque a familia sua occisus fuerit, hereditas illius ab heredibus adiri non potest, nisi prius de familia sua quaestio fuerit ventilata et mors occisi fuerit vindicata.

Sent. 2. Occisus videtur, non tantum qui per vim aut per caedem interfectus est, *velut*¹ iugulatus aut praecipitatus: sed et is, qui veneno necatus dicitur: honestati enim heredis convenit, qualemcumque mortem testatoris inultam non praetermittere.

Interpretatione non indiget.

Sent. 3. Domino occiso, de ea familia quaestio habenda est, quae intra tectum fuerit vel certe extra tectum cum domino eodem tempore, quo occidebatur.

Interpretatione non indiget.

Sent. 4. Qui occisus dicitur, si constet, eum sibi quoquo modo manus intulisse, de familia eius quaestio non est habenda: nisi forte prohibere potuit nec prohibuit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Neroniano Senatusconsulto cavetur, ut occisa uxore etiam de familia viri quaestio habeatur: idemque *ut* iusta uxoris familiam observetur, si vi dicatur occisus.

Interpretatione non indiget.

Sent. 6. Servi, qui sub eodem tecto fuerint, ubi dominus perhibetur occisus, et torquentur et puniuntur, etsi testamento occisi manumissi sint. Sed et hi torquentur, qui cum occiso in itinere fuerunt.

Interpretatione non indiget.

Sent. 7. Servi de proximo si, quum possint ferre, auditis clamoribus auxilium domino non tulerint, puniuntur.

Interpretatione non indiget.

Sent. 8. Servos, qui in itinere circumdatum a latronibus dominum per fugam deseruerunt, apprehensos et torqueri et summo supplicio affici placuit.

Interpretatione non indiget.

Sent. 9. Habetur de familia quaestio, et si heres testatorem occidisse dicatur: nec interest, si extraneus, an ex liberis sit.

Interpretatione non indiget.

Sent. 10. Omnibus, qui contra voluntatem defuncti faciunt, ut indignis auferatur hereditas, si nihil testamento in fraudem legis fuerit actum.

Interpretatio. Heres scriptus, qui aliquid contra ultimam defuncti fecerit voluntatem, ut indigno auferetur hereditas, si tamen nihil contra leges in eius testamento fuerit comprehensum.

Sent. 11. Sive falsum, sive ruptum, sive irritum dicatur esse testamentum, salva eorum disceptatione, scriptus heres iure in possessionem mitti desiderat.

Ista sententia interpretatione non indiget.

¹ Palimp.: *vel*.

FUNDO LEGATO CUM MANCIPIIS ET PECORIBUS ET OMNIBUS INSTRUMENTIS
RUSTICIS ET URBANIS PECULIUM ACTORIS ANTE TESTATOREM
DEFUNCTI SI EX EODEM FUNDO FUERIT MAGIS PLACEAT AD LEGATARIUM
PERTINERE *ita interpres non indiget* ACTOR UEL COLONUS EX
ALIUM FUNDO IN EODEM CONSTITUTUS QUI CUM OMNIBUS INSTRUMENTIS
LEGATUS ERAT AD LEGATARIUM NON PERTINET NISI
EUM AD USEIUS FUNDI TESTATOR UOLUERIT PERTINERE. *interpres non indiget*
ADIUNCTIONES QUAS FUNDO ^{LEGATO} TESTATOR EX DIUERSIS EMPTIONIBUS
ADPLICAUERAT LEGATARIO CEDERE PLACUIT *ita interpres non indiget*
INSTRUCTO PREDIO LEGATO FABRIFERRARIIS ET MIGNARIIS
PUTATORES ET QUI INSTRUENDI FUNDI GRATIA IBIDEM MO
RABANTUR LEGATO CEDUNT *interpres non indiget* INSTRUCTO
FUNDO LEGATO LIBRI QUOQUE ET BIBLIOTHECAE QUAE IN EODEM FUNDO
SUNT LEGATO CONTINEBUNTUR. *interpres non indiget* SERUIS
TUENDI GRATIA EX EODEM FUNDO QUI CUM MANCIPIIS FUE
RAT LEGATUS ALIO TRANSLATUM AD LEGATARIUM PLACUIT PER
TINERE. *interpres* Si aliquis agrum cum mancipiis legatum
RELINQUERIT QUI CUMQUE EX INDE DISCENDI ARTIFICII CAUSA
ALIBI TRANSLATUS FUERIT IN TERALIA EIUS FUNDI MANCIPIA
AD LEGATARIUM PERTINEBIT *et* FUNDO ITA UT POSSEDE
RAT LEGATO MANCIPIA TAM URBANA QUAM RUSTICA. ITEM QUAE
AURUM ET UESTESQUE EODEM TEMPORE IN FUNDO COMPRE
HENDUNTUR AD LEGATARIUM PERTINENT *interpres non indiget*

PASCUARIA QUAE POSTEA COMPARATA AD FUNDUM LEGATUM TES
TATOR ADIUNXERAT SI EIUS ADPELLATIONE CONTINEANTUR
AD LEGATARIUM PERTINET *ita interpres non indiget* *et* Quid
QUI IN EADEM DOMO QUAM INSTRUCTAM LEGAUIT PATER FAMI
LIAS PERPETUO INSTRUENDI SE GRATIA HABUIT LEGATARIO
CEDIT. *ita interpres non indiget* *et* INSTRUCTA DOMO LEGATA E AD LE
GATA CONTINEANTUR QUIBUSDAM MUNITIONIBUS UEL TUTA AB INCE
DIO PRESTATUR TEGULAE SPECULARIA ET UEL ALLEGATAE CON
TINEBUNTUR. ITEM HERAMENTA LECTI. CULCITAE. PULUINI
SUBSELLIA. CATEDRAE. MENSAE. ARMARIA. DELPICE. PELUES. CONDE
AQUI. MANILIA. CANDELABRA. LUCERNAE. ET SIMILIA QUAE CUM
QUE MATERIA EXPRESSA *ita interpres non indiget* *et* DOMO LEGATA
BALNEUM EIUS QUOD PUBLICAE PREBETURNI SI ALIAS SEPARATUR
LEGATO CEDUNT *ita interpres non indiget* *et* DOMO CUM OMNI LIRE SUO
SICUT INSTRUCTA EST LEGATA URBANA FAMILIA. ITEM ARTIFI
CES. ET UESTIARIUS ET ZETARIUS. ET AQUARIUS. IDEM DOMO
SERUIENTES LEGATO CEDUNT. *ita interpres non indiget*

(*Sententiae 12, 13, 14, 15, desiderantur.*)¹

TIT. VIII.—DE LEGATIS.—(*15 Sententiae.*)

TIT. IX.—DE USUFRUCTU.—(*Sententiae 1 ad 30.*)

Sent. 31. Fundo legato cum mancipiis et pecoribus et omni instrumento rustico et urbano, peculium actoris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 32. Actor vel colonus ex alio fundo in eodem constitutus, qui cum omni instrumento legatus erat, ad legatarium non pertinet: nisi eum ad ius eius fundi testator voluerit pertinere.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 33. Adiunctiones, quas fundo legato testator ex diversis emtionibus applicaverat, legatario cedere placuit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 34. Instructo praedio legato, fabri ferrarii, item tignarii, putatores et qui instruendi fundi gratia ibidem morabantur, legato cedunt.

Interpretatione non indiget.

Sent. 35. Instructo fundo legato, libri quoque et bibliothecae, quae in eodem fundo sunt, legato continebuntur.

Interpretatione non indiget.

Sent. 36. Servum studendi gratia ex eodem fundo, qui cum mancipiis fuerat legatus, alio translatus ad legatarium placuit pertinere.

Interpretatio. Si aliquis agrum cum mancipiis per legatum reliquerit, quicumque exinde discendi artificii causa alibi translatus fuerit, inter alia eius fundi mancipia ad legatarium pertinebit.

Sent. 37. Fundo ita, ut possederat, legato, mancipia, tam urbana quam rustica, itemque aurum et vestes, quae eodem tempore in fundo comprehenduntur, ad legatarium pertinent.

Interpretatione non indiget.

Sent. 38. Pascuaria², quae postea comparata ad fundum legatum testator adiunxerat, si eius appellatione contineantur, ad legatarium pertinet.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 39. Quidquid in eadem domo, quam instructam legavit paterfamilias, perpetuo instruendi se gratia habuit, legatario cedit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 40. Instructa domo legata, ea legato continentur, quibus domus munitior vel tuta ab incendio praestatur: tegulae, specularia et vela legato continebuntur: item aeramenta, lecti, culticae, pulvini, subsellia, cathedrae, mensae, armaria, delphicae, pelves, conchae, aquimanilia, candelabra, lucernae et similia, quacumque materia expressa.

Interpretatio. *Hic de domus conversatione, non de villa dicit*³.

Sent. 41. Domo legata, balneum eius, quod publice praebetur, nisi alias separetur, legato cedit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 42. Domo cum omni iure suo, sicut instructa est, legata, urbana, familia, item artifices et vestiarii et zetarii et aquarii, eidem domui servientes, legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

¹ Deperdita sunt folia, complexa quatuor sententias huius tituli, integrum tit. VIII, quindecim sententias continentem, et triginta priores sententias tituli IX.

² Haenel: *Pascua*.

³ Palimp.: *Ista interpretatione non indiget*; quo etiam pacto se habent vetustiores codices atque Bouchardus. Sed Srichardus, Cuiacius, Haenelque hanc interpretationem addunt: *Hic de domus conversatione, non de villa dicit*, id est de instructa domo. Hanc porro interpretationem sequiore tempore additam fuisse censemus quoniam in ea non explanatur neque aliis verbis textus repetitur sed tantum solvitur dubium an quod de rebus instructae domus legato contentis dicitur, dicatur etiam *de villa* legata qua supra scriptae res continentur. Haec autem quaestio potius commentarii, quam textus legalis, colorem habet.

OMNIBUS Q. IN DOMOS UNTELEGATIS CAUTIONES DEBITORUM
 RATIONESQ. SERVORUM LEGATO CEDUNT ^{ST INTERP N INDI}
 MOBILIB. LEGATIS AURUM VEL ARGENTUM NŌ DEBE TUR NISI
 DE HIS QUOQ. MANIFESTE SENSISSE ET TESTATORE POSSIT OS
 TENDI. ^{ST INTERP NON INDI} K INSTRUMENTO CAUPONIO
 LEGATO EADEBENTURQ. IN CAUPONIS USUM PARATA SUNT UE
 LUTUASA IN QIB. VINUM DEFUNDITUR. SCARIA QOQ. ET POCULA
 UASA DEBENTUR. SANEMINISTERIA EARUM RERUM LEGATO
 NON CEDUNT. ^{ST INTERP NON INDI} K INSTRUMENTO MEDICI
 LEGATO COLLIRIA ET IN PLASTRA ET AD PARATUS OMNIS CONFI
 CIENDORUM MEDICAMENTORUM ITEMQ. FERRAMENTA
 LEGATO CEDUNT ^{ST INTERP NON INDI} K INSTRUMENTO PICTORIS
 LEGATO COLORES PENICILLI. CAUTERIA. ET TEMPERANDO
 RUM COLORUM UASA DEBENTUR ^{INTERP N INDI}

deme
dicidepic
torib

PISTORIS INSTRUMENTO LEGATO CRIBRA ASINI MOLAE
 ET SERUI Q. PISTRINUM EXERCENT ITEM MACHINAE QIB. FARINAE
 SUBIGUNTUR LEGATO CEDUNT ^{ST INTERP N INDI} K INSTRU
 MENTO BALNEATORIO LEGATO BALNEATO RES IPSI ET SCĀ
 NA ET HIPODIA FISTULAE MILIARIA ET EPISTOMIA ROTAE
 AQUARIAE. LUMENTA QUOQ. QIB. LIGNA DEFERUNTUR LEGA
 TO CEDUNT. ^{ST INTERP N INDI} K INSTRUMENTO PISCATORIS
 LEGATO RETIA ET MASSAE ET FUSCINAE ET HAUCULAE
 HAMIQUE ET CETERA EIUSMODI HUSIB. DESTINATA DE
 BENTUR ^{ST INTERP N INDI} K SUPERLECTILE LEGATA
 CAPSAE ARMARIA NON SOLUM LIBRORUM AUT UESTES PO
 NENDAE GRATIA PARATAE IN T. DEBENTUR SED ET BISSINA
 ET CRISTALLINA ET ARGENTEAE ET VITREAE UASA TAM ESCARIA
 QUAM POCULARIA ET UESTES STRATORIAE LEGATO CEDUNT. ^{INTERP N INDI}

NILLIS VEL AGRI SEPARATIM LEGATIS ALTERUM ALTERO
 CEDIT INTERP Siquis per testamentum cui cumque
 LEGATI TITULO AGRI RELIQUERIT ET UILLAM RELIQUISSSE
 UIDEATUR. SI UERO UILLAM RELIQUERIT ET AGRI RELIQUISSSE
 COGNOSCITUR K SERUIS OBTEGĒ LEGATIS ANCILLAE QOQ.
 DEBENTUR NŌ ITEM SERUI LEGATIS ANCILLIS SED ANCILLARUM
 APPellatione TAM UIRGINES QUAM SERVORUM PUERICI CON
 TINEANTUR SCILICET EXCEPTIS QUI FIDUCIE DATI SUNT.
 INTERP SERUI LEGATI TITULO DIMISSI TAM PUERICI QUAM AN
 CILLAE DEBENTUR QUIA MASculorum APPellatione ETIAM
 FEMINAE CONTINEANTUR. ANCILLIS UERO LEGATIS SERUI
 NON CONTINEANTUR ANCILLARUM AUTEM APPellatione

Sent. 43. Omnibus, quae in domo sunt, legatis, cautiones debitorum rationesque servorum legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 44. Mobilibus legatis, aurum vel argentum non debetur; nisi de his quoque manifeste sensisse testatorem possit ostendi.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 45. Instrumento cauponio legato, ea debentur, quae in cauponis usum parata sunt: velut vasa, in quibus vinum defunditur: *escaria* quoque et pocula vasa debentur. Sane ministri earum rerum legato non cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 46. Instrumento medici legato, collyria et implastra ¹ et apparatus omnis conficendorum medicamentorum, itemque ferramenta legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 47. Instrumento pictoris legato, colores, penicilli, cauteria et temperandorum colorum vasa debentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 48. Pistoris instrumento legato, cribra, asini, molaе, et servi, qui pistrinum exercent, item machinae, quibus farinae subiguntur, legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 49. Instrumento balneatorio legato, balneatores ipsi et scamna et hypodia, fistulae, miliaria et epistomia, rotae aquariae, iumenta quoque, quibus lingua deferuntur, legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 50. Instrumento piscatoris legato, *et* retia et nassae et fuscinae et naviculae; ham quoque et cetera eiusmodi usibus destinata debentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 51. Supellectile legata, capsae, armaria, non solum librorum, aut vestes quae ² ponendae gratia parata sint, debebuntur, sed et byssina et crystallina et argentea et vitrea vasa, tam *escaria*, quam pocularia et vestes stratoriae, legato cedunt.

Interpretatione non indiget.

Sent. 52. Villis vel agris separatim legatis, alterum alteri cedit.

Interpretatio. Si quis per testamentum cuicumque legati titulo agrum reliquerit, et villam reliquisse videtur. Si vero villam reliquerit, et agrum reliquisse cognoscitur.

Sent. 53. Servis ob legem ³ legatis, ancillae quoque debentur: non item servi, legatis ancillis. Sed ancillarum appellatione tam virgines quam servorum pueri continentur; *iis* ⁴ scilicet exceptis, quae fiduciae datae sunt.

Interpretatio. Servis legati titulo dimissis, tam pueri quam ancillae debentur; quia masculorum appellatione etiam feminae continentur. Ancillis vero legatis, servi non continentur. Ancillarum autem appellatione (*Sequitur textus pag. 421*)

¹ Haenel: *emplastra*.

² Palimp. om. *quae*.

³ Haenel om. *ob legem*.

⁴ Palimp. om. *iis*.

Tam uirgines quam puberes uel impuberes accipiendi sunt
 exceptisq; testator loco pigneris posuerit. **K** Seruis
 ad manumensibus legatis omnes qui ex conuersatione hur-
 bana et in ministerio fuerunt debentur nisi ex his aliqui
 perpetuo ad opus rusticum transferantur. *si in tp non indt*

Venia toresserui uel auctupes an inter urbana ministeria
 continentur dubium remansit. et ideo uoluntatis est
 questio tamen si instruendarum cotidianarum epularum
 gratia habentur debentur. *si in tp non indt* **K** Muliones
 et institutores inter urbana ministeria continentur
 item ob senatores et uestiarii et cellararii et cubicularii
 et arcarii. et coci et placentarii tonsores et pistores lec-
 ticarii *si in tp non indt* **K** Pecoribus legatis quadrupes
 omnes continenturque gregatim pascuntur. *si in tp non indt*

Iumentis legatis bobes non continentur. de quibus uero lega-
 tis aequas quoque placuit contineri ouibus autem legatis
 agni non continentur nisi annuales sint grege ouium legato
 arietes aetiam continentur *si in tp non indt* **K** Uibus
 legatis anseres. fasiae gallinae et auariae debentur
 an fasiae harii et pastores anserum uoluntatis est ques-
 tio *si in tp non indt*. **K** Dulcibus legatis sapade fructum mulo
 dulce aetiam uinum palmae caricae uae passae debentur
 sed in hoc quoque uoluntatis est questioque et in specie omo-
 rum comprehendere possunt *si in tp non indt* **K** Frugibus
 legatis tam legumina quam hordeum et triticum
 continentur *si in tp non indt* **K** Vestes legatae acce-
 duntque ex lana et linotetasunt. Item sirica et bumbu-
 cinaque tamen induendi uel operiendi. cingendi. sternendi
 iniiciendi causa paratasunt. pelles quoque inducturae con-
 tinebuntur. *si in tp non indt*. Vestes uiriles legatae
 ea tantum debenturque ad huiusmodi uirilem saluopudore
 uiriliter adtinet. stragula quoque huic legato cedunt *si in tp non indt*

Mulieribus uero legata omniaque ad huiusmodi muliebrem spectant
 debentur. *si in tp non indt* **K** Lana legata si uesucida
 siue lota siue spectinata siue euersicoloris legato
 cedit *si in tp non indt* **K** Purpura uero et stamen sup-
 tilemque nomine non continentur. *si in tp non indt*

Mundo mulieribus legato ea
 hierlatiorque efficitur
 ce si tui item buxides
 ceduntque mundior mi-
 uelut si speculum con-
 uingentum et uasa

tam virgines quam puberes vel impuberes accipiendae sunt, exceptis, quas testator loco pignoris posuerit.

Sent. 54. Servis amanuensibus legatis, omnes, qui ex conversatione urbana et in ministerio fuerunt, debetur: nisi ex his aliqui perpetuo ad opus rusticum transferantur ¹.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 55. Venatores servi vel aucupes an inter urbanam ministeria contineantur, dubium remansit: et ideo voluntatis est quaestio. Tamen si instruendarum quotidianarum epularum gratia habentur, debentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 56. Muliones et institores inter urbana ministeria continentur: item obsonatores et vestiarii et cellarii et cubicarii et arcarii et coqui, et placentarii, tonsores, pistores, lecticarii et stabularii.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 57. Pecoribus legatis, quadrupedes omnes continentur, quae gregatim pascuntur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 58. Jumentis legatis, boves non continentur. Equis vero legatis, equas quoque placuit contineri. Ovibus autem legatis, agni non continentur, nisi annuales sint.

Interpretatione non eget.

Sent. 59. Grege ovium legato, arietes etiam continentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 60. Avibus legatis, anseres, phasiani, gallinae et aviaria, debebuntur. An ² phasianari et pastores anserum, voluntatis quaestio est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 61. Dulcibus legatis, sapa, defrutum, mulsum, dulce etiam vinum, palmae, caricae, uvae passae debebuntur. Sed in hoc quoque voluntatis est quaestio: quia et in specie pomorum comprehendi possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 62. Frugibus legatis, tam legumina quam hordeum et triticum continentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 63. Vestes legata, ea cedunt, quae ex lana et lino texta sunt: item serica et bombycina; quae tamen induendi, operiendi, cingendi, sternendi iniiciendique causa parata sunt. Pelles quoque indutoriae continebuntur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 64. Veste virili legata ³, ea tantum ⁴ debebuntur quae ad usum virilem, salvo pudore virilitatis ⁵ attinent. Stragula quoque huic legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 65. Muliebri veste legata, omnia, quae ad usum muliebrem spectant, debebuntur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 66. Lana legata, sive succida, sive lota sit, sive pectinata, sive versicoloris legato cedit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 67 ⁶. Purpura vero et stamen supellexque *hoc* ⁷ nomine non continentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 68. Mundo muliebri legato, ea cedunt, per quae mundior mulier latiorque efficitur: velut speculum, conchae, situli: item buxides, unguenta et vasa, (*Sequitur textus pag. 423*)

¹ Hoc loco Sichardus addidit, *Servis amanuensibus legatis, omnes, qui ad manum serviunt, debebuntur*. Sed hanc quam putat Haenel fuisse interpretationem pauci codices prae se ferunt eamque diffidentur Bouchardus et Cuiacius. At neque Haenel dicit unde eam excerpserit, aut quibus codd. verba illa insunt interpretationis loco.

² Palimp.: *Vestes viriles legatae*.

³ Haenel add. *autem*.

⁴ Haenel add. *modo*.

⁵ Haenel om. *virilitatis*.

⁶ Palimp.: *suptilemque*. Sententia haec ad 65 pertinet, apud Sichardum, Cuiacium et Haenel. Sed codices et Bouchardus nostro Palimpsesto congruunt.

⁷ Haenel add. *hoc*.

O IN Q^{UIB}·EASUNT·ITEM SELLAEBALNE^{RES}·ET CETERA HUIUSMODI
R^{NA}MENTIS LEGATIS EA CEDUNT^{PR} QUAE ORNATIO MULIER EFFICI
TUR VEL VELUTI ANULI CATENERETICULI ET CETERA QUIB^{US} COLLO
VEL CAPIT^E VEL MANIB^{US}·MULIERES ORNANTUR ^{S IN TP NO INDG}
R^{GEN}TO M^{LE}GATO MASSE TANTUM MODO DEBEBUNTUR.
VASA ENIMQ^{UE}·P^{RI}O NOMINE SEPARANTUR LEGATO NON CEDUNT
QUIA NECLANA LEGATA UESTIMENTA DEBEBUNTUR ^{S IN TP NO INDG}
VASIS ARGENTEIS LEGATIS EA OMNIA CONTINENTUR QUAE CA
PACITATE ALICUI PREPARATA SUNT·ET IDEO·TAMPOTATORIA
SCARIA·ITEM MINISTERIA OMNIA DEBEBUNTUR·VELUTI ORCIO
LILANCES PATINAE·PIPERATARIA·COCLIARIA QUOQ^{UE}·ITEMQ^{UE}
LIBRIS LEGATIS TAM CARTHE VOLUMINA VEL MEMBRANA ET P^{ILL}IRE
CONTINENTUR CODICES QUOQ^{UE}·DEBEBUNTUR·LIBRORUM
ENIM APPELLATIONE NON VOLUMINA CARTARUM SED SCRIP
TURE MODUS Q^{UI} CERTO FINE CONCLUDITUR ESTIMAT^{UR}·^{S IN TP NO INDG}
URO LEGATO SEMINAE QUOQ^{UE}·INCLUSAE ITEMQ^{UE}·MARGARITAE·
MARAGDI LEGATO CEDUNT SED MAGIS EST VOLUMINATIS
ESSE QUESTIONEM INFECTUM ENIM AURUM DEBETUR FAC
TUM HORNAMENTORUM GENERE CONTINENTUR·STA SPE
CIES IN INFERIORI PARTE HUIUS PER SE ETEUIDENTER EXPRES
SA EST·VASIS ARGENTEIS LEGATIS IMPL^EMENTA QUOQUE EX
AURO INFIXA LEGATO CEDUNT ^{S IN TP NO INDG} K ARGENTO
POTATORIO LEGATO OMNIAQ^{UE}·AD POCULORUM SPECIEM COMPA
RATA SUNT DEBEBUNTUR·VELUTI PATERAE CALICES·SCIPHI
ORCIO LI·HINO FERARIA ET CONCAE ^{S IN TP NO INDG} K CARRUCA
CUM IUNCTURA LEGATA MULE QUOQ^{UE}·LEGATA ENECNON ET
MULIO VIDETUR PROPTER CUOTIDIANA LOQUENDI CONSUETUDI
INTERP^{RE}·SICARRUCACUM IUNCTURA P^{ER} LEGATUM DIMISSA
FUERIT CARPENTUM CUM IUNCTURA ET MULA DEBEBUN
TUR MULIO AUTEM NON DEBETUR K PROLATIS CODICILLIS
VEL ALIO TESTAMENTO Q^{UIB}·AD EMPTO LEGATO VEL CERTE
RESCISSUM PER PERAS SOLUTIS REPERTUNTUR.
INTERP^{RE}·SI Q^{UI}S FACTO TESTAMENTO IN Q^{UO} ALIQUIB^{US}·LE
GATA RELIQUERATA LIUT POSTMODUM FECERIT TESTA
MENTUM ET ILLA LEGATA Q^{UI}·PRIORI TESTAMENTO DEDE
RATA ABSTULERIT VEL CODICILLIS FORTASSE REMOUERIT
SULLUTPRIUS TESTA
MENTUM TESTATORI S
ET LEGATA HERES
RITQ^{UE}·IN POSTERIO
VEL CODICILLO RE
RI TESTAMENTO

MENTUM POST MOR
PROLATUM FUERIT
SCRIPTUS SOLUE
RI TESTAMENTO
SUNT HIS Q^{UI}·EX P^{RI}O

in quibus ea sunt. Item sellae balneares et cetera eiusmodi.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 69. Ornamentis legatis, ea cedunt, per quae ornatior efficitur mulier: veluti anuli, catenae, reticuli et cetera, quibus collo vel capite vel manibus mulieres ornantur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 70. Argento legato, massae tantummodo debebuntur: vasa enim, quae proprio nomine separantur, legato non cedunt: quia nec lana legata, vestimenta debebuntur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 71. Vasis argenteis legatis, ea omnia continentur, quae capacitati alicui praeparata sunt: et ideo tam *potoria*¹, quam *escaria*, item ministeria omnia debebuntur: veluti urceoli, lances, paterae, piperatoria, cochlearia quoque, itemque trullae, calices, scyphi, et his similia.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 72. Libris legatis, chartae volumina vel membrana et *philurae*² continentur. Codices quoque debebuntur: librorum enim appellatione non volumina chartarum, sed scripturae, modus, qui certo fide concluditur, aestimatur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 73. Auro legato, gemmae quoque inclusae, itemque margaritae et smaragdi legato cedunt. Sed magis est, voluntatis esse quaestionem: infectum enim aurum debetur: factum enim ornamentorum genere continetur.

Interpretatio. Ista species in inferiore parte utilius per se evidenter expressa est.

Sent. 74. Vasis argenteis legatis, emblemata quoque ex auro infixi legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 75. Argento potorio legata, omnia, quae ad poculorum speciem comparata sunt, debebuntur: veluti paterae, calices, scyphi, urceoli, oenophoria et conchae.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 76. Carruca cum iunctura legata, mulae quoque legatae nec non et mulio videtur, propter quotidianam loquendi consuetudinem.

Interpretatio. Si carruca cum iunctura per legatum dimissa fuerit, carpentum cum iunctura et mulae debentur: mulio autem non debetur.

Sent. 77. Prolatis codicillis, vel alio testamento, quibus ademptum legatum vel certe rescissum, perperam soluta repetuntur.

Interpretatio. Si quis facto testamento, in quo aliquibus legata reliquerat, aliud postmodum fecerit testamentum et illa legata, quae priori testamento dederat, abstulerit vel codicillis fortasse removerit, si illud prius testamentum post mortem testatoris prolatum fuerit, et legata heres scriptus absolverit, quae in posteriore testamento vel codicillo remota sunt: is, qui ex priori testamento³ (*Sequitur textus pag. 425*)

¹ Palimp.: *potatoria*.

² Palimp.: *fillive*.

³ Hic desunt bina folia in Palimpsesto, quibus inerant postrema verba sententiae 76, textui nostro suppleta, tituli X et XI, sex sententias continentes, et quorum rubricas supra addimus. In ipsis foliis incipiebat liber quartus Pauli, ex quo desunt etiam octo priores sententiae tit. I.

Nō relicturuss alienam scisset ut solet Legatū ita inutile erit
 fidei commissum **INTERP** Siquis p fidei commissum rem alie
 nam de ore reliquerit quia sua esse credebat sed hūtiq. dimis
 suruss scisset alienā sicut et in Legatis damnationis cons
 titutum est nō potest propter hoc heres cui fidei commis
 sum est retineri. **K** Testator sup. uiuens si eam rem
 quam reliquerat uendiderit extinguitur fidei commis
 sum *si in tpo non indz* **K** Codicillis qui testamentum confir
 mati non sunt adscriptum fidei commissum iure debetur
INTERP Per codicillos fidei commissum iure debetur.
 aetiam si codicilli testamentum non fuerint confirmati
 filioq. *si in tpo non indz* uerbis a patre fidei commissum relictum iure de
 betur *si in tpo non indz* **S**ufficit enim inter coniunctas psonas q. b. cūq.
 uerbis ut in donatione uoluntas expressa et ideo
 aetiam pridie quā moriatur recte relictum uidetur *si in tpo non indz*
In tempus a emancipationis uel cum sui iuris erit fidei
 commissum relictum quocumq. modo patri a potestate
 liberatur debitum. **INTERP** Si ita fidei commissum filio
 familias relinquitur ut cum emancipatus a patre fue
 rit uel cum sui iuris factus fuerit fidei commissum relic
 tum quoq. modo patri a potestate fuerit liberatus id
 quod relictum est ei iure debetur. **K** Rogati in ui
 cem si bini liberi decesserint hereditatem resti
 tuere aliter de cedentes si bini liberi hereditas ad eum
 puenit quisup. ixit Nec ex eo pacisci contra uolum
 tatem testatoris possunt **INTERP** Si aliquis ita duob.
 hereditatem reliquerit et eos rogauerit ut uno ex
 his si bini liberi mortuo ei quisup. fuerit omnis heredi
 tas adquiratur uno ex ipsis si bini liberi mortuo ad supres
 titem integra hereditas p. tinebit. Et si aliquid hii
 ipsi dum uiuunt pacisci de ea hereditate uoluerint
 quod de p. t. fuerint non ualebit. **K** heres ante
 aditam hereditatem legatarius antequam Legatum
 accipiat p fidei commissum prestare non possunt
INTERP Neq. heres antequam relictam sibi hereditatē
 adeat neq. legatarius antequam Legatum quod ei dimis
 sum est accipiat aliquid p fidei commissum de eo ipso quod
 illi relictum est ad alias possunt transferre psonas
Rem fidei commissam si heres uendiderit eamq. scies
 comparauerit nihilominus *in possessione eius* fidei commissarius mitti
 iure desiderat. **INTERP** Si remq. p fidei commissum

legatum consecutus est, reddere iubetur, quod sequentibus scripturis ostenditur fuisse sublatum.

TIT. X.—DE MORTIS CAUSA DONATIONIBUS.—(2 Sent.)

.....

TIT. XI.—AD LEGEM FALCIDIAM.—(4 Sent.)

.....

INCIPIT PAULI SENTENTIARUM LIBER QUARTUS

TITULUS I.—DE FIDEICOMMISSIS.—(Sententiae 1 ad 7.)

.....

Sent. 8. Si alienam rem tanquam suam, testator per fideicommissum reliquerit, non relictus, si alienam scisset, ut solet legatum, ita inutile erit fideicommissum.

Interpretatio. Si quis per fideicommissum rem alienam ideo reliquerit, quia suam esse credebat, sed utique dimissurus, si scisset alienam, sicut et in legatis damnationis constitutum est, non potest propter hoc heres, cuius fideicommissum est, retineri.

Sent. 9. Testator supervivens, si eam rem, quam reliquerat, vendiderit, exstinguitur fideicommissum.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 10. Codicillis, qui testamento confirmati non sunt, adscriptum fideicommissum iure debetur.

Interpretatio. Per codicillos fideicommissum *relictum* iure debetur, etiamsi codicilli testamento non fuerint confirmati.

Sent. 11. Filio quibuscumque verbis a patre fideicommissum relictum iure debetur: sufficit enim inter coniunctas personas quibuscumque verbis, ut in donatione, voluntas expressa. Et ideo etiam pridie, quam moriatur, recte relictum videtur.

Ista sententia interpretatione non eget.

Sent. 12. In tempus emancipationis vel quum sui iuris erit, fideicommissum relictum, quocumque modo patria potestate liberato debetur.

Interpretatio. Si ita fideicommissum filiofamilias relinquatur, ut quum emancipatus a patre fuerit vel quum sui iuris factus fuerit, fideicommissum relictum, quocumque modo patria potestate fuerit liberatus, id, quod relictum est ei, iure debetur.

Sent. 13. Rogati invicem sibi, si sine liberis decesserint, hereditatem restituere, altero decedente sine liberis, hereditas ad eum pervenit, qui supervixit. Nec ex eo pacisci contra voluntatem testatoris possunt.

Interpretatio. Si aliquis ita hereditatem duobus reliquerit et eos rogaverit, ut, uno ex his sine filiis mortuo, ei, qui superfuerit, omnis hereditas acquiratur, uno ex ipsis sine filiis mortuo, ad superstitem integra hereditas pertinebit. Et si aliquid hi ipsi, dum vivunt, pacisci de ea hereditate voluerint, *id*, quod depecti fuerint, non valebit.

Sent. 14. Heres ante aditam hereditatem, legatarius, antequam legatum accipiat, fideicommissum praestare non possunt.

Interpretatio. Neque heres, antequam relictam sibi hereditatem adeat, neque legatarius, antequam legatum, quod ei dimissum est accipiat, aliquid per fideicommissum de eo ipso, quod *illi* relictum est, ad alias possunt transferre personas.

Sent. 15. Rem fideicommissam si heres vendiderit, eamque sciens comparaverit, nihilominus in possessionem eius fideicommissarius mitti iure desiderat.

Interpretatio. Si rem, quae per fideicommissum (*Sequitur textus pag. 395*)

Alicui relicta est cui cūq. heres uendiderit et eam sci
ens relicta malia aliquis comparauerit fidei commis
sarius in possessione sibi deputata mitti iure de
poscit. **R** Quotiens libertis fidei commissum re
linquitur ad eos tantum modo placuit pertinere quima
numissis sunt uel in eodem testamento liberta
tem infra numerum legitimum consecutisunt
Interp. Si quando libertis fidei commissum relictū
fuerit his debetur quia numissis sunt uel eis qui in
tra legitimum numerum libertatē fuerint consecu
ti. Legitimus autem numerus est qui secundum legē
fuffiam caniniam custoditur. **R** Cui ab herede
fidei commissum non prestatur non solum in res
hereditarias sed in proprias heredis inducitur. ^{INTVINDG}
us omne fidei commissi non in uindicatione sed in
petitione consistit. Interp. Quotiens fidei com
missum relinquitur sicut peti potest ita nō potest
uindicari. **II** De senatus consulto Trebelliano
Senatus consulto Trebelliano prospectum est ne so
lus heres omnib. hereditariis actionib. honoretur
et ideo quotiens hereditas ex causa fidei commissi
restituatur actiones eius in fidei commissario
transferuntur quia unicuique damnosam esse fidem
suam non oportet. ^{INTP N INDG}

III De senatus consulto Pegasiano
Inter heredes et fidei commissarium cui ex Pega
siano hereditas restituatur partis et pro parte
stipulatio interponitur ut heredi instituto pro
quarta actionis pro ceteris uero portionib. fidei con
missario competant. Interp. Inter heredes et eum
cui hereditatē fidei commissū iussus est reforma
re ita interposita stipulatione obseruandum est
ut heres pro quarta quam sibi retinet quarta e par
tis excipiat actiones. Et fidei commissarius pro tri
bus tantum partib. q. ad eum ex hereditate pueni
unt honoratur. **R** Totam hereditatem
restituere rogatus si quartam retinere nolit
magis est ut eam ex Trebelliano debeat restituere
tunc enim omnes actiones in fidei commissarium
dantur. Interp. Si his qui totam hereditatem fidei
commissum alteri reddere iussus est

alicui relictā est, cuicumque heres vendiderit, et eam sciens relictam alii aliquis comparaverit, fideicommissarius in possessionem sibi deputatam mitti iure deposcit.

Sent. 16. Quoties libertis fideicommissum relinquitur, ad eos tantummodo placuit pertinere, qui manumissi sunt vel *qui* in eodem testamento libertatem infra numerum legitimum consecuti sunt.

Interpretatio. Si quando libertis fideicommissum relictum fuerit, his debetur, qui manumissi sunt, vel eis, qui intra legitimum numerum libertatem fuerint consecuti. Legitimus autem numerus est, qui secundum legem Fufiam ¹ Caniniam custoditur.

Sent. 17. Cui ab herede fideicommissum non praestatur, non solum in res hereditarias, sed et in proprias heredis inducitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 18. Ius omne fideicommissi non in vindicatione, sed in petitione consistit.

Interpretatio. Quoties fideicommissum relinquitur, sicut peti potest, ita non potest vindicari.

TIT. II.—De SENATUSCONSULTO TREBELLIANO.

Sent. 1. Senatusconsulto Trebelliano prospectum est, ne solus heres omnibus hereditariis actionibus oneretur: et ideo quoties hereditas ex causa fideicommissi restituitur, actiones eius in fideicommissarium transferuntur: quia unicuique damnosam esse fidem suam non oportet.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. III.—DE SENATUSCONSULTO PEGASIANO.

Sent. 1. Inter heredem et fideicommissarium, cui ex Pegasiano hereditas restituitur, partis et pro parte stipulatio interponitur: ut heredi instituto pro quarta actiones, pro ceteris vero portionibus fideicommissario competant.

Interpretatio. Inter heredem et eum, cui hereditatem per fideicommissum iussus est reformare, ita interposita stipulatione observandum est, ut heres pro quarta, quam sibi retinet, quartae partis excipiat actiones: et fideicommissarius pro tribus tantum partibus, quae ad eum ex hereditate perveniunt, oneretur.

Sent. 2. Totam hereditatem restituere rogatus, si quartam retinere nolit, magis est, ut eam ex Trebelliano debeat restituere: tunc enim omnes actiones in fideicommissarium dantur.

Interpretatio. Si is, qui totam hereditatem per fideicommissum alteri reddere iussus est, (*Sequitur textus pag. 429*)

¹ Sichardus et Haenel: *Fusiam*; alii codices: *Fabiam* aut *Fassiam*; plerique, ut noster: *Fufiam*.

QUARTAM SIBI IURE CONCESSAM NOLU ERIT RETINERE
NECESSE EST UT FIDEI COMMISSARIO INTEGRAM HERE
DITATEM RESTITUAT. QUO FACTO SICUT OMNIS HEREDITAS
ITA AD EUM OMNIS EST HEREDITARIAE TRANS EUNT ACTIO
NES K Lex Falcidia itemq. SENATUS CONSULTUM
PEGASIANUM DEDUCTO OMNI HEREA LIENO AD EORUMq.
DONIS QUARTAM RESIDUE HEREDITATIS AD HEREDEM VOLUIT
PERTINERE INTERP Lex Falcidia similiter ET PEGA
SIANUM SENATUS CONSULTUM FACTAM HEREDITARI DEBI
TIRATIONEM ET SEPARATIS HISq. IN HONOREM DEI ET
AECHESIIS RELINQUUNTUR QUARTAM HEREDITATIS EX OM
NIBUS AD SCRIPTUM HEREDEM CENSUIT PERTINERE

QUI TOTAM HEREDITATEM RESTITUIT CUM QUARTAM RETI
NERE EX PEGASIANO DEBUISSET SI NON RETINEAT
REPETERE EAM NON POTEST NEC ENIM IN DEBITUM
SOLUISSE VIDETUR QUI PLENAM FIDEM DEFUNCTO
PRESTARE MALUIT INTERP his qui INTEGRAM HE
REDITATEM FIDEI COMMISSARIO RESTITUIT CUM QUAR
TAM SIBI IURE CONCESSAM RETINERE POTUIT POTE
AM REPETERE NON POTEST QUIA NEC ALIQUID IN DEBI
TUM DISSOLUIT SED INTEGRAM FIDEM DEFUNCTO EXIBUISSE
VIDETUR. IIII DEREPUDIANDA HEREDITATE !!!!!

RECUSARI HEREDITAS NON TANTUM VERBIS SED ET
REPOTEST ALIO QUO VIS INDICI VOLUNTATIS *INTP NINDS*
HERES PRIMA GISTRATUS MUNICIPALES EXAUCTORI
TATE PRESIDIS FIDEI COMMISSARIO POSTULANTE HE
REDITATEM ADIRE ET RESTITUERE COMPELLITUR *INTP NINDS*
FIDEI COMMISSARIUS SI AD FIRMAM HEREDEM NOLLE
ADIRE HEREDITATEM ABSENTE EO INTERPONI DECRE
TUM ET IN POSSESSIONEM MITTI IURE DESIDERAT
INTERP his qui HERES SCRIPTUS EST ET ALTERI HE
REDITATEM RESTITUERE LUSsus EST ADIRE HE
REDITATEM DISSIMULET POTEST FIDEI COMMISSARIUS
OBTINERE UT HIS QUI HERES HOC ORDINE SCRIPTUS
EST HEREDITATEM ADIRE ET RESTITUERE LUSsus EST
SUSPECTAM HEREDITATEM ADIRE COMPULSUS OMNIA EX
TRIBELLIANO RESTITUIT. INTERP qui HEREDITATEM
quam RESTITUERE LUSsus EST ADIRE DUBITABAT

quartam sibi iure concessam noluerit retinere, necesse est, ut fideicommissario integram hereditatem restituat. Quo facto sicut omnis hereditas, ita ad eum omnes hereditariae transeunt actiones.¹

Sent. 3. Lex Falcidia itemque Senatusconsultum Pegasianum, deducto omni aere alieno deorumque donis, quartam residuae hereditatis ad heredem voluit pertinere.

Interpretatio. Lex Falcidia, similiter et Pegasianum Senatusconsultum, facta hereditarii debiti ratione et separatis his, quae in honorem Dei et ecclesiis relinquuntur, quartam hereditatis ex omnibus ad scriptum heredem censuit pertinere.

Sent. 4. Qui totam hereditatem restituit, quum quartam retinere ex Pegasiano debuisset, si non retineat, repetere eam non potest: nec enim indebitum solvisse videtur, qui plenam fidem defuncto praestare maluit.

Interpretatio. Is, qui integram hereditatem fideicommissario restituit, quum quartam sibi iure concessam retinere potuerit, postea eam repetere non potest: quia nec aliquid indebitum solvit, sed integram fidem defuncto exhibuisse videtur.

TIT. IV.—DE REPUDIANDA HEREDITATE.

Sent. 1. Recusari hereditas non tantum verbis, sed etiam re potest alio quovis indicio voluntatis.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Heres per magistratus municipales ex auctoritate praesidis, fideicommissario postulante, hereditatem adire et restituere compellitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Fideicommissarius si affirmet, heredem nolle adire hereditatem, absente eo interponi decretum et in possessionem mitti iure desiderat.

Interpretatio. Is, qui heres scriptus est et alteri hereditatem restituere iussus est, adire hereditatem dissimulet, potest fideicommissarius obtinere, ut is, qui heres hoc ordine scriptus est, et hereditatem adire et restituere iubeatur.

Sent. 4. Suspectam hereditatem adire compulsus, omnia ex Trebelliano restituit.

Interpretatio. Qui hereditatem, quam restituere iussus est, adire dubitabat,

Sic an suscipere compulsus fuerit Integram ad eam fidei
 commissario reformare compellitur.

V De inofficiosi querella k Inofficiosum dicitur
 testamentum quod frustra liberis ex hereditatis
 non ex officio pietatis uidetur esse conscriptum *Interp. h. i. d.*

P Post factum a matre testamentum filius procreatus non
 mutata ab ea cum posset uoluntate ad exemplum
 preteriti inofficiosi querelam recte instituit.

Interp. Si mulier post factum testamentum filium
 pepererit et testamentum suum nato filio non muta
 uerit. filius preteritus de inofficioso matris testamen

to agere potest k Testamentum in quo imperator
 heres scriptus est inofficiosum argui potest. eum
 enim qui leges facit pari maiestate legibus optemperare
 conueniet *Interp. non indiget* k Qui inofficiosum di

C cere non potest hereditatem petere prohibetur. *Interp. h. i. d.*
 Et asse heres institutus inofficiosum dicere non potest
 nec interest ex austa nec hesi hereditas cum apud
 eum quarta aut legis falcidia aut senatus consul

to per asiam beneficium sit remansura.
 Interp. Si pater filium ex asse herede instituat et
 p. fidei commissaria aut legata hereditatem ipsam totam di

uersis distribuatur filius contra patris testamentum
 de inofficioso agere non potest quia quarta sibi
 aut p. legem falcidiam aut senatus consulto bene

ficiu[m] retinebit. k Quarta e portionis portio
 liberis deducto aere alieno et funeris impensa pres

tanda est. ut ab inofficiosi querela excludantur
 libertates quoque eam portionem minueri placet
 Interp. Quotiens falcidia filiis computanda est

de asse hereditatis primo loco defuncti debitum
 detrahuntur ex expensa qui in funere eius prestita

est sed et conlatae libertates nihilominus debe
 buntur et sic liberis falcidia id est uniuscuiusque
 quarta portionis portio debetur k Filius in lu

dicio patris minimus quarta portione consecutus sit
 ut quarta sibi a coheredibus fratribus citra inofficio
 si querelam impleatur iure desiderat.

Interp. Filio herede scripto si ex ordinatione defunc
 ti patris minimus quam quarta portio sue fuerit de
 putata

si eam suscipere compulsus fuerit, integram eam fideicommissario reformare compellitur.

TIT. V.—DE INOFFICIOSI QUERELA.

Sent. 1. Inofficiosum dicitur testamentum, quod frustra, liberis exheredatis, non ex officio pietatis videtur esse conscriptum.

Interpretatione non indiget.

Sent. 2. Post factum a matre testamentum filium procreatus, non mutata ab ea, quum posset, voluntate, ad exemplum praeteriti, inofficiosi querelam recte instituit.

Interpretatio. Si mulier post factum testamentum filium pepererit et testamentum suum, nato filio, non mutaverit, filius praeteritus de inofficioso matris testamento agere potest.

Sent. 3. Testamentum, in quo imperator heres scriptus est, inofficiosum argui potest: eum enim, qui leges facit, pari maiestate legibus obtemperare conveniet.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Qui inofficiosum dicere non potest, hereditatem petere non prohibetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Filius ex asse heres institutus inofficiosum dicere non potest: nec interest, exhausta necne sit hereditas: quum apud eum quarta aut legis Falcidiae aut Senatusconsulti Pegasiani beneficio sit remansura.

Interpretatio. Si pater filium ex asse heredem instituat et per fideicommissa aut legata hereditatem ipsam totam diversis distribuat, filius contra patris testamentum de inofficioso agere non potest: quia quartam sibi aut per legem Falcidiam aut per Senatusconsulti beneficium retinebit.

Sent. 6. Quartae portionis portio liberis, deducto aere alieno et funeris impensa, praestanda est, ut ab inofficiosi querela excludantur. Libertates quoque eam portionem minuere placet.

Interpretatio. Quoties Falcidia filiis computanda est, de asse hereditatis primo loco defuncti debita detrahuntur et expensa, quae in funere eius praestita est. Sed et collatae libertates nihilominus debebuntur. Et sic liberis Falcidia, id est, uniuscuiusque portionis quarta portio debetur.

Sent. 7. Filius in iudicio patris si minus quarta portione consecutus sit, ut quarta sibi a coheredibus fratribus citra inofficiosi querelam impleatur, iure desiderat.

Interpretatio. Filio herede scripto, si ex ordinatione defuncti patris minus quam quarta portionis suae fuerit deputata ¹, (*Sequitur textus explendus pag. 433*)

¹ Hic explicit Breviarii textus in Palimpsesto quia librarius pluribus illius codicis membranarum non indiguit ad Eusebii historiam transcribendam. Propterea ex hoc loco saltem desunt viginti tria folia, quibus inerant postremae sententiae tit. V libri IV, tum etiam liber V, integer. Absunt demum fragmenta librorum I, II, III, IV, X et XIII Codicis Gregoriani Breviario inserta, quae viginti duas constitutiones continent, Codex Hermogenianus, e quo tantum binae leges Breviario extant, atque Papiniani Responsorum fragmentum brevissimum, quorum rubricas textui nostro absolvendo coniungimus.

suppleri eam sibi a coheredibus fratribus iure desiderat: quia in tali casu inofficiosi actio remouetur.

(Sent. 8, 9, 10 huius tituli desiderantur.)

TIT. VI.—*De vicesima.*—(3 Sent.)

TIT. VII.—*De lege Cornelia.*—(6 Sent.)

TIT. VIII.—*De intestatorum successione.*—(14 Sent.)

TIT. IX.—*Ad Senatusconsultum Tertullianum.*—(2 Sent.)

TIT. X.—*De gradibus.*—(8 Sent.)

TIT. XI.—*De manumissionibus.*—(9 Sent.)

TIT. XII.—*De fideicommissis libertatibus.*—(3 Sent.)

TIT. XIII.—*Ad Legem Fusiam Caniniam.*—(4 Sent.)

EXPLICIT LIBER QUARTUS

INCIPIT PAULI SENTENTIARUM LIBER QUINTUS

TITULUS I.—*De liberali causa.*—(5 Sent.)

TIT. II.—*De usucapione.*—(5 Sent.)

TIT. III.—*De his quae per turban fiunt.*—(6 Sent.)

TIT. IV.—*De iniuriis.*—(20 Sent.)

TIT. V.—*De effectu sententiarum et finibus litium.*—(10 Sent.)

TIT. VI.—*De interdictis.*—(2 Sent.)

TIT. VII.—*De interdicto utrum vi.*—(14 Sent.)

TIT. VIII.—*De obligationibus.*—(4 Sent.)

TIT. IX.—*De novationibus.*—(1 Sent.)

TIT. X.—*De stipulationibus.*—(4 Sent.)

TIT. XI.—*De contrahenda auctoritate.*—(2 Sent.)

TIT. XII.—*De donationibus.*—(6 Sent.)

TIT. XIII.—*De iure Fisci et populi.*—(4 Sent.)

TIT. XIV.—*De Fisci advocato.*—(8 Sent.)

TIT. XV.—*De delatoribus.*—(3 Sent.)

TIT. XVI.—*De quaestionibus habendis.*—(2 Sent.)

TIT. XVII.—*De testibus.*—(6 Sent.)

TIT. XVIII.—*De servorum quaestionibus.*—(14 Sent.)

TIT. XIX.—*De abolitionibus.*—(2 Sent.)

TIT. XX.—*De abactoribus.*—(2 Sent.)

TIT. XXI.—*De sacrilegis.*—(1 Sent.)

TIT. XXII.—*De incendiariis.*—(1 Sent.)

TIT. XXIII.—*De vaticinatoribus et mathematicis.*—(4 Sent.)

TIT. XXIV.—*De seditiosis.*—(4 Sent.)

TIT. XXV.—*Ad legem Corneliam de sicariis et veneficiis.*—(13 Sent.)

TIT. XXVI.—*Ad legem Pompeiam de parricidiis.*—(1 Sent.)

TIT. XXVII.—*Ad legem Corneliam testamentariam.*—(12 Sent.)

- TIT. XXVIII.—*Ad legem Juliam de vi publica et privata.*—(4 Sent.)
 TIT. XXIX.—*Ad legem Juliam peculatus.*—(1 Sent.)
 TIT. XXX.—*Ad legem Juliam repetundarum.*—(1 Sent.)
 TIT. XXXI.—*Ad legem Juliam maiestatis.*—(2 Sent.)
 TIT. XXXII.—*Ad legem Juliam ambitus.*—(2 Sent.)
 TIT. XXXIII.—*De poenis militum.*—(2 Sent.)
 TIT. XXXIV.—*Quando appellandum sit.*—(1 Sent.)
 TIT. XXXV.—*De cautionibus et poenis appellationum.*—(7 Sent.)
 TIT. XXXVI.—*De dimissoriis literis.*—(2 Sent.)
 TIT. XXXVII.—*De reddendis causis appellationum.*—(3 Sent.)
 TIT. XXXVIII.—*Post provocationem quid observandum sit.*—(2 Sent.)
 TIT. XXXIX.—*De meritis appellationum.*—(1 Sent.)

EXPLICIT PAULI SENTENTIARUM LIBER QUINTUS

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER PRIMUS

TITULUS I.—*De transactionibus.*—(1 Const.)

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER SECUNDUS

- TITULUS I.—*Si adversus donationes sponsis factas in integrum quis restitui velit.*—(1 Const.)
 TIT. II.—*Si maior fuerit probatus.*—(1 Const.)
 TIT. III.—*De inofficioso testamento.*—(2 Const.)

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER TERTIUS

- TITULUS I.—*De petitione hereditatis.*—(1 Const.)
 TIT. II.—*De rei vindicatione.*—(5 Const.)
 TIT. III.—*Si sub alterius nomine res emta fuerit.*—(2 Const.)
 TIT. IV.—*De familiae herciscundae et communi dividundo.*—(2 Const.)
 TIT. V.—*Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur.*—(1 Const.)

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER QUARTUS

- TITULUS I.—*Si, debito persoluto, instrumentum apud creditorem remanserit.*—(1 Const.)
 TIT. II.—*Si amissis vel debitori redditis instrumentis creditum petatur.*—(2 Const.)

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER DECIMUS

TITULUS I.—*Quibus res iudicata non noceat.*—(1 Const.)

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER DECIMUS TERTIUS

TITULUS I.—*De patria potestate.*—(1 Const.)

EXPLICIUNT TITULI EX CORPORE GREGORIANI

EX CORPORE HERMOGENIANI

TITULUS I.—*De cauta et non numerata pecunia.*—(1 Const.)TIT. II.—*Ex delictis defunctorum quemadmodum conveniantur successores.*—(1 Const.)

EXPLICIT LIBER HERMOGENIANI

INCIPIT PAPINIANI LIBER PRIMUS RESPONSIONUM

TITULUS I.—*De pactis inter virum et uxorem.*

EXPLICIT PAPINIANI TITULUS

EXPLICIT LIBER LEGUM

INDEX

	Pags.
PROOEMIUM..	I
Legis romanae Wisigothorum fragmenta ex codice Palimpsesto Legionensi..	I
CODICIS THEODOSIANI	
LIBER QUARTUS.	3
Titulus I..	3
Tit. II.—Unde liberi..	3
Tit. III.—De Carboniano edicto..	5
Tit. IV.—De testamentis et codicillis..	5
Tit. V.—De litigiosis..	17
Tit. VI.—De naturalibus filiis et matribus eorum..	17
Tit. VIII.—De liberali causa..	19
Tit. IX.—De his, qui a non domino manumissi sunt..	25
Tit. X.—De libertis et eorum moribus..	27
Tit. XI.—De vectigalibus et commissis..	27
Tit. XII.—De actionibus certo tempore finiendis..	29
Tit. XIII.—De quinquenni praescriptione..	33
Tit. XIV, XV et XVI.—De re judicata; de sentiis ex periculo recitandis; de fructibus et litis expensis..	35
Tit. XVII.—De usuris rei judicatae..	39
Tit. XVIII.—Quibus bonis ex lege Julia cedere possunt..	43
Tit. XIX.—Quorum bonorum..	45
Tit. XX.—Unde vi..	45
Tit. XXI.—Atrubi..	55
LIBER QUINTUS.	55
Titulus I.—De legitimis heredibus..	55
Tit. II.—De decurionum, id est, curialium..	71
Tit. III.—De bonis clericorum et monachorum..	73
Tit. IV.—De bonis militum intestatorum..	75
Tit. V.—De postliminio, id est, post captivitatem reversis..	75
Tit. VI.—De ingenuis qui tempore tyrannis servierunt..	79
Tit. VII.—De expositis..	79
Tit. VIII.—De his qui sanguinolentos emptos vel nutriendos acceperint..	81
Tit. IX.—De fugitivis colonis inquilinis et servis..	83
Tit. X.—De inquilinis et colonis..	83
Tit. XI.—Ne colonus, inscio domino, suum alienet peculium vel litem inferat ei civilem..	87
Tit. XII.—De longa consuetudine..	87
LIBER SEXTUS.	87
Titulus I.—Ut dignitatum ordo servetur..	87
LIBER SEPTIMUS.	89
Titulus I.—De re militari..	89
LIBER OCTAVUS.	89
Titulus I.—De tabulariis logographis et censualibus..	89
Tit. II.—De cursu publico angariis et parangariis..	91
Tit. III.—De exsecutoribus et exactionibus..	91
Tit. IV.—Ne quid publicae laetitiae nuntii ex descriptione vel ab invitis accipiant..	93

	Pags.
Tit. V.—De donationibus.	93
Tit. VI.—De revocandis donationibus.	97
Tit. VII.—De ingratiss liberis.. . . .	101
Tit. VIII.—De his quae administrantibus vel publicum officium gerentibus distracta sunt.. . . .	101
Tit. IX.—De maternis bonis et materni generis et cretione sublata.. . . .	101
Tit. X.—De bonis quae filiis familias ex matrimonio acquiruntur.	115
LIBER NONUS.	117
Titulus I.—De accusationibus et inscriptionibus.	117
Tit. II.—De custodia reorum.. . . .	123
Tit. III. Ne praeter crimen maiestatis servus dominum vel patronum libertus seu familiares accuset.	125
Tit. IV.—Ad legem Juliam de adulteriis.	127
Tit. V.—Si quis eam cuius tutor fuerit corruerit.. . . .	129
Tit. VI.—De mulieribus quae se servis propriis coniunxerunt.. . . .	131
Tit. VII.—Ad legem Juliam de vi publica et privata.. . . .	133
Tit. VIII.—De privati carceris custodia.	137
Tit. IX.—De emendatione servorum.	137
Tit. X.—De emendatione propinquorum.. . . .	139
Tit. XI.—Ad legem Corneliam de sicariis.	139
Tit. XII.—De parricidio.	141
Tit. XIII.—De maleficis, mathematicis et ceteris similibus.	143
Tit. XIV.—Ad legem Fabiam.	145
Tit. XV.—Ad legem Corneliam de falso.	145
Tit. XVI, XVII, XVIII, XIX.— <i>Victum civiliter et criminaliter posse...; De falsa moneta; Si quis so- lidi circulum exteriorem inciderit, vel adulteratum in vendendo subjecerit; De raptu virginum..</i>	145
Tit. XX.—De raptu vel matrimonio sanctimonialium virginum vel viduarum.	149
Tit. XXI.—Ad legem Juliam repetundarum.	149
Tit. XXII.—De his qui latrones vel alii criminibus reos occultaverint.	151
Tit. XXIII.—De his qui plebem audent contra publicam colligere disciplinam.. . . .	151
Tit. XXIV.—De famosis libellis.. . . .	151
Tit. XXV.—De quaestionibus.	153
Tit. XXVI.—Intra annum criminalis quaestio terminetur.. . . .	155
Tit. XXVII.—De abolitionibus.	157
Tit. XXVIII.—De indulgentis criminum.. . . .	161
Tit. XXIX.—De calumniatoribus.	162
Tit. XXX.—De poenis.	163
Tit. XXXI.—Ne sine iussu principis certis iudicibus liceat confiscare.. . . .	167
Tit. XXXII.—De bonis proscriptorum seu damnatorum.	167
Tit. XXXIII.—De sententiam passis, et restitutis et liberis eorum.. . . .	171
Tit. XXXIV.—De his qui ad ecclesias confugiunt.	175
LIBER DECIMUS.	179
Titulus I.—De iure fisci.	179
Tit. II.—De locatione fundorum juris emphiteutici et reipublicae et templorum.	179
Tit. III.—De actoribus et procuratoribus et conductoribus rei privatae.. . . .	181
Tit. IV.—De bonis vacantibus.	183
Tit. V.—De petitionibus et ultro datis et delatoribus.. . . .	183
Tit. VI.—Si petitionis socius sine herede defecerit.	187
Tit. VII.—De avvocato fisci.	187
Tit. VIII.—De fisci debitoribus.. . . .	189
Tit. IX.—De fide et iure hastae.	189
Tit. X.—De thesauris.	191
Tit. IX.—De metallis et metallariis.	193
LIBER UNDECIMUS.	193
Tit. I.—De annona et tributis.	193
Tit. II.—Sine censu vel reliquis fundum comparari non posse.	195
Tit. III.—De superindicto.. . . .	197
Tit. IV.—De exactionibus.. . . .	197
Tit. V.—Ne damna provincialibus infligantur.	199
Tit. VI.—De extraordinariis sive sordidis muneribus.	201
Tit. VII.—De di cussionibus.. . . .	201
Tit. VIII, IX, X, et XI.— <i>De appellationibus et poenis earum et consultationibus; De reparationibus appellationum; Si pendente appellatione mors intervenerit; Quorum appellationes non recipiantur.</i>	203

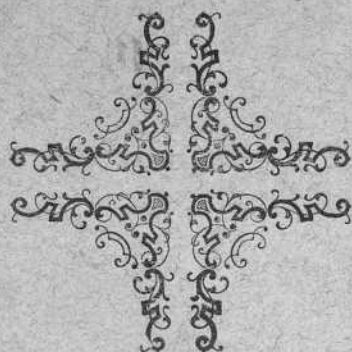
	Pags.
Tit. XII.—Si de momento fuerit appellatum.	205
Tit. XIII.—De possessione ab eo qui bis provocaverit transferenda.	205
Tit. XIV.—De fide testium et instrumentorum.	205
LIBER DUODECIMUS.. . . .	211
Tit. I.—De Decurionibus.	211
Tit. II.—De Susceptoribus, Praepositis et Arcariis.	217
LIBER DECIMUS TERTIUS.	219
Tit. I.—De lustrali collatione.. . . .	219
Tit. II.—De censu sive adscriptione.	221
LIBER DECIMUS QUARTUS.. . . .	221
Tit. I.—De collegiatis.	221
LIBER DECIMUS QUINTUS.. . . .	223
Tit. I.—De operibus publicis.. . . .	223
Tit. II.—De aquaeductu.	223
Tit. III.—De infirmandis his, quae sub tyrannis aut barbaris gesta sunt.. . . .	225
LIBER DECIMUS SEXTUS.	225
Tit. I.—De Episcopis ecclesiis et clericis.. . . .	225
Tit. II.—De apostatis.	231
Tit. III.—De judaeis coelicolis et samaritanis.	233
Tit. IV.—Ne christianum mancipium judaeus habeat.	233
Tit. V.—De religione.	233
NOVELLARUM DIVI THEODOSII AUGUSTI.	
LIBER PRIMUS.	
Tit. I.—De Theodosiani codicis auctoritate.. . . .	235
Tit. II.—De confirmatione legum Novellarum divi Theodisii.	239
Tit. III.—De judaeis, samaritanis, haereticis et paganis.	241
Tit. IV.—Ne curialis praedium alterius conducat aut fideiussor conductoris existat.	249
Tit. V.—De tutoribus.	253
Tit. VI.— <i>Contra sententias praefectorum praetorio injustas post successionem intra biennium supplicandum.</i>	255
Tit. VII.— <i>De paternis sive maternis bonis.</i>	255
Tit. VIII.— <i>Ne curialis ad senatoriam dignitatem vel ad aliquem honorem adspiret.</i>	255
Tit. IX.— <i>De testamentis.</i>	255
Tit. X.—De alluvionibus et paludibus.. . . .	257
Tit. XI.—De bonis decurionum et de naturalibus filiis eorum in curiam mittendis heredibus- que scribendis.	259
NOVELLARUM DIVI VALENTINIANI AUGUSTI.	
Tit. I.—De fructibus inter maritum et uxorem expensis filiis vel heredibus minime imputandis.	273
Tit. II.—De Manichaeis.	277
Tit. III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X.— <i>De homicidiis casu au voluntate factis; De testamentis; De sepulchri violatoribus; De libertis et successoribus eorum; De indulgentiis reliquorum; De triginta annorum praescriptione omnibus causis opponenda; De colonis vagis vel agnatione eorum et de advenis; De confirmandis his quae administrantibus vel publicum officium gerentibus distracta sunt vel donata, et de advocatis vel de ceteris negotiis.</i>	279
Tit. XI.—De parentibus, qui filios suos per necessitatem distraxerunt, et ne ingenui barbaris venundentur, neque ad transmarina ducantur.	287
Tit. XII.—De episcopali judicio, et de diversis negotiis.. . . .	289
LEGES NOVELLARUM D. MARTIANI AUGUSTI.. . . .	299
Tit. I.—Neminem exhiberi de provincia ad comitatum nisi ad relationem judicis, a quo fuerit appellatum.	299
Tit. II.—De indulgentiis reliquorum.	307
Tit. III.—De praedis civitatum omnium.. . . .	311
Tit. IV.—De matrimoniis senatorum.	313
Tit. V.—De testamentis clericorum.	315
LIBER LEGUM NOVELLARUM D. MAIORIANI AUGUSTI.. . . .	315
Tit. I.—De curialibus et de agnationibus vel distractione praediorum eorum, et de diversis negotiis.	315
Tit. II.—De episcopali judicio, et ne quis invitus clericus ordinetur.	323
NOVELLAE DIVI SEVERI AUGUSTI.. . . .	325
Tit. I.—De abrogatis capitibus injustis Legis divi Maioriani A. ad locum.	325
GAII INSTITUTIONUM LIBER PRIOR.. . . .	327
Tit. I.— <i>De personis.</i>	327
Tit. II.—De numero servorum testamento manumittendorum.	327

	Pags.
Tit. III.—De jure personarum.	329
Tit. IV.—De matrimoniis.	329
Tit. V.—De adoptionibus.	331
Tit. VI.—Quibus modis filii exeunt de potestate patris.	333
Tit. VII.—De tutelis.	337
Tit. VIII.—De curatione.	337
LIBER SECUNDUS.	337
Tit. I.—De rebus gestis.	341
Tit. II.—De testamentis.	341
Tit. III.—De exheredatione liberorum.	343
Tit. IV.—De substitutionibus et faciendis secundis tabulis.	343
Tit. V.—De legatis.	343
Tit. VI.—De lege Falcidia.	343
Tit. VII.—De fideicommissis.	347
Tit. VIII.—De intestatorum hereditatibus.	349
Tit. IX.—De obligationibus.	355
Tit. X.—Quibus modis obligatio tollitur.	359
PAULI SENTENTIARUM.	359
LIBER PRIMUS.	359
Tit. I.—De pactis et conventis.	359
Tit. II.—De procuratoribus et cognitoribus.	361
Tit. III.—De procuratoribus.	361
Tit. IV.—De negotiis gestis.	363
Tit. V.—De calumniatoribus.	363
Tit. VI.—De reis institutis.	365
Tit. VII.—De integri restitutione.	367
Tit. VIII.—De dolo	367
Tit. IX.—De minoribus viginti et quinque annorum.	369
Tit. X.—De plus petendo.	369
Tit. XI.—De satisdando.	371
Tit. XII.—De judiciis omnibus.	371
Tit. XIII.—De judicato.	373
Tit. XIV.—De via publica.	373
Tit. XV.—Si quadrupedes damnum intulerint.	375
Tit. XVI.—De finium regundorum.	375
Tit. XVII.—De servitutibus.	375
Tit. XVIII.—De familia herciscundae.	375
Tit. XIX.—Quemadmodum actiones per inficiationem duplentur.	375
Tit. XX.—De fideiussore et sponsore.	377
Tit. XXI.—De sepulcris et lugendis.	377
LIBER SECUNDUS.	377
Tit. I.—De rebus creditis et de jurejurando.	379
Tit. II.—De pecunia constituta.	379
Tit. III.—De contractibus.	379
Tit. IV.—De commodato et deposito, pignore, fiduciave.	381
Tit. V.—De pignoribus.	381
Tit. VI.—De exercitoribus et institutoribus.	381
Tit. VII.—Ad legem Rhodiam.	383
Tit. VIII.—De institutoribus.	383
Tit. IX.—De in rem verso.	383
Tit. X.—De Senatusconsulto Macedoniano.	385
Tit. XI.—Ad Senatusconsultum Vellejanum.	385
Tit. XII.—De Deposito.	387
Tit. XIII.—De Lege commissoria.	387
Tit. XIV.—De usuris.	389
Tit. XV.—De mandatis.	389
Tit. XVI.—Pro socio.	389
Tit. XVII.—Ex emto et vendito.	391
Tit. XVIII.—De modo id est de spatio.	393
Tit. XIX.—De locatione et conducto.	393
Tit. XX.—De nuptiis.	393
Tit. XXI.—De concubinis.	395

	Pags.
Tit. XXII.—De dotibus.	395
Tit. XXIII.—De pactis inter virum et uxorem.. . . .	395
Tit. XXIV.—De donationibus inter virum et uxorem.	397
Tit. XXV.—De liberis agnoscendis.	397
Tit. XXVI.—Quemadmodum filii sui juris efficiuntur.	399
Tit. XXVII.—De adulteriis.	401
Tit. XXVIII.—De excusationibus tutorum.. . . .	401
Tit. XXIX.—De potioribus nominandis.	401
Tit. XXX.—Qui potiores nominari non possunt.	401
Tit. XXXI.—Ad orationem divi Severi.. . . .	401
Tit. XXXII.—De furtis.. . . .	401
Tit. XXXIII.—De operis libertorum.. . . .	405
INCIPIIT LIBER TERTIUS FELICITER.	405
Tit. I.—De Carboniano edicto.	407
Tit. II.—De bonis liberti.	407
Tit. III.—De lege Fabiana.	407
Tit. IV.—De testamentis.	407
Tit. V.—De eo, cui moribus interdicatur.	409
Tit. VI.—Item de testamentis.	409
Tit. VII.—Ad Senatusconsultum Silanianum	415
Tit. VIII.—De legatis.	417
Tit. IX.—De usufructu.	417
Tit. X.—De mortis causa donationibus.	425
Tit. XI.—Ad legem Falcidiam.	425
INCIPIIT PAULI SENTENTIARUM	
LIBER QUARTUS.. . . .	425
Tit. I.—De fideicommissis.. . . .	425
Tit. II.—De Senatusconsulto Trebelliano.	427
Tit. III.—De Senatusconsulto Pegasiano.	427
Tit. IV.—De repudianda hereditate.	429
Tit. V.—De inofficiosi querela.	431

ERRATA

Pag.	Linea.	Dict.	Corrige.
201	4	SIBI	SIVE

LEGIS ROMANAE
VISIGOTHORUM
FRAGMENTA

G 44888

